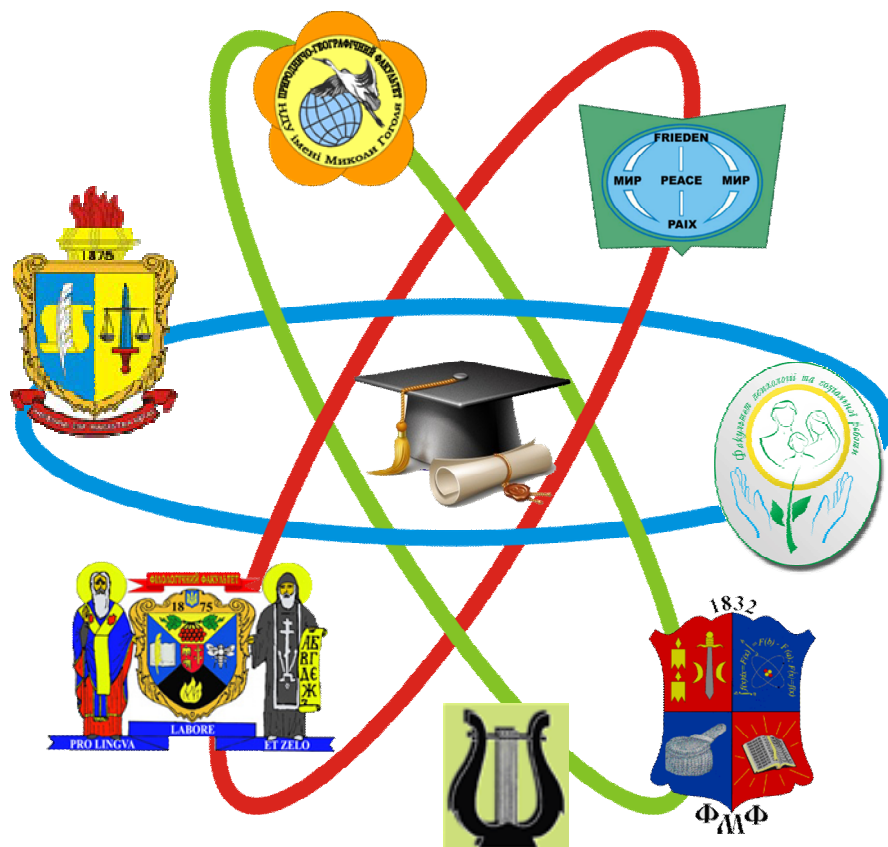

ВІСНИК

СТУДЕНТСЬКОГО
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

Випуск 21

2019

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ВІСНИК

*студентського
наукового товариства*

Випуск 21

**Збірник наукових праць
студентів, магістрантів і аспірантів**

Ніжин
2019

УДК 378.0001-057.87
ББК 74.58.268я43
В53

ВІСНИК
студентського наукового товариства

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 12 від 20.05.2019 р.

Редакційна колегія:

доктор фізико-математичних наук, професор *Мельничук О. В.*,
доктор філологічних наук, професор *Самойленко Г. В.*,
кандидат біологічних наук, професор *Марисова І. В.*,
кандидат педагогічних наук, професор *Коваленко Є. І.*,
доктор психологічних наук, професор *Папуча М. В.*,
кандидат історичних наук, доцент *Мартиненко В. В.*

Відповідальний редактор: доктор фізико-математичних наук,
професор *Мельничук О. В.*

Упорядник: *Іваницька О. І.*

Комп'ютерна верстка, макетування: *Приходько Н. О.*

В53 **Вісник** студентського наукового товариства [Електронне видання]: збірник наукових праць студентів, магістрантів і аспірантів / за заг. ред. О. В. Мельничука. Вип. 21. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 310 с.

Матеріали надруковані в авторській редакції. За достовірність фактів, цитат, власних назв, посилань на джерела та інших відомостей відповідають автори публікацій.

Адреса редакційної колегії:

**вул. Графська, 2,
м. Ніжин Чернігівської обл.
Україна, 16600**

Підписано до друку 08.07.2019
Гарнітура Arial
Замовлення № 1046

Формат 60x84/8
Обл.-вид. арк. 33,61
Ум друк. арк. 36,03

Папір офсетний
Електронне видання

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

© НДУ ім. М. Гоголя, 2019

УДК 372.851

**ЗАДАЧІ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ НА УРОКАХ
АЛГЕБРИ У 7 КЛАСІ**

Билим А. В., магістрантка Навчально-наукового інституту точних наук і економіки
Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук **Чоренька О.В.**, кафедра математики та економіки

У цій статті вивчається питання про можливість використання задач з елементами українського фольклору на уроках алгебри у 7 класі. У роботі висвітлено основні функції математичних задач з елементами українського фольклору; досліджено наявність задач такого типу в діючих підручниках алгебри 7 класу та проілюстровано на прикладах методичні особливості розв'язання таких задач.

Ключові слова. Методика навчання математики, алгебра, підручник, задача.

Для вчителя математики сучасної української школи досить актуальним є завдання щодо забезпечення умов успішного навчання. Саме тому кожен вчитель прагне зацікавити учнів своїм предметом.

Одним із засобів зацікавлення учнів математикою є добре продумана та ретельно проведена підготовка до уроку та позакласного заходу.

Ознайомившись з рядом методичних робіт, приходимо до висновку, що важливим є не лише пряме повідомлення нових знань, а й встановлення зв'язку з уже відомими історичними фактами та подіями, ознайомлення учнів з можливістю застосування математичних понять і методів при вивченні інших дисциплін.

Досить цікавим, на нашу думку, є питання про можливість використання задач з елементами українського фольклору на уроках математики.

Зупиняючись на вивченні алгебри у 7 класі, відмітимо основні завдання даного дослідження:

- 1) висвітлити основні функції математичних задач з елементами українського фольклору;
- 2) дослідити наявність задач такого типу в діючих підручниках алгебри 7 класу;
- 3) проілюструвати на прикладах методичні особливості розв'язання таких задач.

Маємо зазначити, що питання про використання усної народної творчості на уроках математики є досить актуальним. Саме про це свідчать методичні роботи вчителів математики. Зокрема, у роботі [1] висвітлено теоретичні і практичні аспекти розвитку профільних інтересів учнів гуманітарних класів філологічного напрямку засобами математики. На думку авторів роботи [8] поєднання історичних фактів, традицій українського народу у різних завданнях з математики має не лише навчальну, а й розвивальну функцію.

Крім того, у роботі [1] наголошено на тому, що "Як засвідчує спостереження за роботою учнів на уроках, їм дуже подобається розв'язування вправ логічного характеру, зокрема математичних загадок, пов'язаних із розшифровуванням інформації. Зауважимо, що ідея заміни (наприклад, цифр – літерами, а літер – цифрами) є однією з базових для кодування (шифрування) інформації. В ігровій формі це можуть бути математичні (лінгвістичні) ребуси, які розв'язуються за допомогою поширеного в математиці методу перебору варіантів. Такі завдання розвивають логічне мислення, кмітливість, зміцнюють пам'ять, виховують наполегливість, однак форма їхнього подання має бути не лише привабливою для учнів, а й такою, що давала б їм можливість проявити власні мовні навички".

Ілюстрацією таких кодувань та шифрувань є методична розробка [2], де наведено завдання, пов'язані з виконанням дій над багатозначними числами, які дозволяють відгадати прислів'я та приказки з усної народної творчості українського народу.

На нашу думку, застосування таких методів було б досить доречним для тренування усного рахунку і на уроках алгебри у 7 класів.

Наприклад, потрібно розшифрувати прислів'я, здійснивши обчислення.

Для кожної цифри у числі-відповіді є літера-код у таблиці, які дозволяють замінити знайдене число словом. Поєднання відповідних слів утворює вислів.

Вигляд картки, яку пропонують автори роботи [2].

$$6738 - 834 =$$

--	--	--	--

$$6733 - 6419 =$$

			Ю
--	--	--	---

без

$$62260 - 33496 =$$

						Ю
--	--	--	--	--	--	---

Ключ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
Р	З	К	А	Н	Ч	И	В	Е	М

Наведемо виконання такого завдання.

Виконає запропоновані приклади.

$$6738 - 834 = 5904, \quad 6733 - 6419 = 314, \quad 62260 - 33496 = 28764$$

За допомогою таблиці наведемо відповідність між цифрами та літерами згідно запропонованого ключа.

5	9	0	4		3	1	4		БЕЗ	2	8	7	6	4	
Н	Е	М	А		К	Р	А	Ю		З	В	И	Ч	А	Ю

Відповідь. Нема краю без звичаю.

Проводячи дослідження з даної тематики, було опрацьовано діючі підручники з алгебри 7 класу. Зокрема, маємо відмітити авторів:

А. Г. Мерзляк, В. Б. Полонський, М. С. Якір (підручник [4]);

О. С. Істер (підручник [3]);

О. І. Цейтлін (підручник [7]);

Н. А. Тарасенкова, І. М. Богатирьова, О. М. Коломієць, З. О. Сердюк (підручник [6]).

Зазначимо, що у кожному з наведених підручників автори надають значну роль історії розвитку математики, наводять різні задачі історичного змісту. Проте помітили, що задачі з елементами фольклору різних народів мають місце лише у роботах [3], [4]. Зокрема, у підручнику [4] задачі з поміткою (*Задача з українського фольклору*) наведені переважно у рубриці "Вправи для повторення". У підручнику [3] такі задачі наводяться у рубриці "Цікаві задачі для учнів неледачих". Провівши аналіз задач фольклорного змісту, відмітимо, що ці задачі відповідають зазначеним рубрикам та сприяють повторенню вивченого матеріалу у 5 – 6 класах. Крім того цих у підручниках наявні задачі, які могли б бути використані для систематизації нових знань з тем, що вивчаються згідно програми у 7 класі.

Наведемо деякі з задач українського фольклору, що зустрічаються на сторінках діючих підручників з алгебри 7 класу.

Задача 1. Підпасок привів на полонину овець. На полонині були кілки. Якщо до кожного кілка він прив'яже по вівці, то для однієї кілка не вистачить. Якщо ж до кожного кілка він прив'яже по дві вівці, то один кілок залишиться вільним. Скільки овець припів підпасок? [4]

Розв'язання даної задачі проведемо синтетичним методом, міркуючи від умови до шуканого та виводячи наслідки з того, що дано за умовою задачі.

За умовою зрозуміло, що овець було на одну більше, ніж кілків на полонині. Крім того, овець була парна кількість, тоді кілків – непарна. Логічно мислячи та підбираючи розв'язки, можемо передбачити, що овець може бути 4, тоді кілків 3. Щоб остаточно обґрунтувати розв'язок, введемо невідому змінну, запишемо та розв'яжемо рівняння.

Нехай підпасок привів x овець на полонину. Тоді кілків було $x - 1$. Прив'язуючи по дві вівці до одного кілка, кількість кілків можна позначити виразом $\frac{x}{2} + 1$. Отже, маємо рівняння

$$\frac{x}{2} + 1 = x - 1.$$

Отримане рівняння є лінійним, що відповідає темам алгебри 7 класу. Знайдемо розв'язок цього рівняння.

$$\frac{x}{2} + 1 = x - 1, \quad x + 2 = 2x - 2, \quad 2x - x = 2 + 2, \quad x = 4.$$

Відповідь. Підпасок привів на полонину 4 овець.

Задача 2. Жінка прийшла на базар курей продавати. Перший покупець придбав у неї половину всіх курей, та ще півкурки. Другий – половину того, що залишилось, та ще півкурки. Третій покупець придбав половину того, що залишилось, та ще півкурки. Після цього виявилось, що всіх курей продано, і задоволена жінка повернулася додому. Скільки курей вони принесли на продаж? [3]

Розв'язання даної задачі проведемо синтетичним методом, за допомогою рівняння.

Нехай жінка принесла на базар x курей. Оскільки перший покупець придбав у неї половину всіх курей, та ще півкурки, то його покупку можна позначити виразом $\frac{x}{2} + \frac{1}{2}$. При цьому у

жінки залишилося $x - \left(\frac{x}{2} + \frac{1}{2}\right) = \frac{x}{2} - \frac{1}{2}$ курей. За умовою задачі, другий покупець купив поло-

вину того, що залишилось, та ще півкурки, тому цю покупку позначимо виразом $\frac{1}{2}\left(\frac{x}{2} - \frac{1}{2}\right) + \frac{1}{2}$.

Тоді у жінки залишилось $\frac{x}{2} - \frac{1}{2} - \left(\frac{1}{2}\left(\frac{x}{2} - \frac{1}{2}\right) + \frac{1}{2}\right)$ курей, яких вона продала третьому покуп-

цеві. Згідно умови задачі цю покупку можна позначити виразом $\frac{1}{2}\left(\frac{x}{2} - \frac{1}{2} - \left(\frac{1}{2}\left(\frac{x}{2} - \frac{1}{2}\right) + \frac{1}{2}\right)\right) + \frac{1}{2}$. Аналізуючи умову задачі, зрозуміло, що за ці три покупки

жінка продала всіх курей. Тобто маємо рівняння:

$$\frac{x}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2}\left(\frac{x}{2} - \frac{1}{2}\right) + \frac{1}{2} + \frac{1}{2}\left(\frac{x}{2} - \frac{1}{2} - \left(\frac{1}{2}\left(\frac{x}{2} - \frac{1}{2}\right) + \frac{1}{2}\right)\right) + \frac{1}{2} = x.$$

Прийшли до лінійного рівняння, яке після спрощення матиме вигляд

$$\frac{1}{8}(x - 1) = \frac{3}{4}, \quad x - 1 = 6, \quad x = 7.$$

Відповідь. Жінка принесла на базар 7 курей.

Провівши аналіз сучасних методичних робіт та підручників з алгебри 7 класі, приходимо до висновку, що для сучасного вчителя математики використання задач з елементами українського фольклору є досить цікавим та актуальним. Задачі з елементами фольклору, які можуть бути використані на уроках алгебри у 7 класі, це переважно текстові задачі та задачі на обчислення.

Для таких задач, відповідно до класифікації, наведеної у роботі [5], можна виділити наступні функції:

навчальна функція (за допомогою задач учні вчать застосовувати вже відомі знання, в процесі розв'язання дізнаються про додаткову теоретичну інформацію та методи розв'язання);

розвивальна функція (задачі сприяють розвитку мислення школярів, формуванню вмінь математизувати ситуацію);

виховна функція (спрямована на формування в учнів наукового світогляду; національного, економічного, естетичного виховання).

У подальших дослідженнях планується провести підбір задач з елементами українського фольклору, де зустрічаються давні назви мір довжин, ваги, об'єму. Ці задачі сприятимуть ознайомленню учнів з традиціями та звичаями нашого народу.

Література

1. Вагіна Н., Іщенко І. Математичні засоби розвитку профільних інтересів учнів гуманітарних класів філологічного напрямку. *Рідна школа*. Київ, 2014. № 6 (червень). С. 48–52.

2. Глібова А. В. Математики в прислів'ях та приказках. *Математика в школах України*. Київ, 2008. № 1 (193). С. 40–41.
3. Істер О. С. Алгебра : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закладів. Київ : Генеза, 2015. 256 с.
4. Мерзляк А. Г., Полонський В. Б., Якір М. С. Алгебра : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закладів. Харків : Гімназія, 2015. 256 с.
5. Слєпкань З.І. Методика навчання математики: підручник. – 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища шк., 2006. 582 с.
6. Тарасенкова Н. А., Богатирьов І. М., Коломієць О. М., Сердюк З. О. Алгебра : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закладів. Київ : Видавничий дім "Освіта", 2016. 304 с.
7. Цейтлін О. І. Алгебра : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закладів. Харків : Вид-во "Ранок", 2015. 208 с.
8. Цибульська Л. В., Ващишина Т. П. Педагогічна майстерня вчителя математики : навч.-метод. посіб. Дубровиця, 2015. 194 с.

УДК 372853

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ З ФІЗИКИ

Гапон В. М., магістрантка Навчально-наукового інституту точних наук і економіки.
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Бойко М.П.**, кафедра фізики.

У статті розглядаються можливості формування творчої компетентності учня в навчальному процесі з фізики в середній школі на основі активізації їх пізнавальної діяльності.

Ключові слова: активізації пізнавальної діяльності, творча компетентність, навчальний процес з фізики, творчі здібності

Постановка проблеми. Успішна життєдіяльності в сучасному суспільстві, вимагає від людини широкого кругозору, творчих здібностей, уміння розбиратися в зростаючому потоці інформації, здатності оволодівати новими технологіями, самостійно ухвалювати рішення й швидкої адаптації до соціально-економічних умов суспільного життя, та змін, які в ньому відбуваються. Традиційна спрямованість шкільної освіти на засвоєння системи знань, умінь навичок не відповідає сучасному соціальному замовленню – вихованню ініціативних і відповідальних особистостей, здатних до розв'язання нових соціальних, виробничих і економічних задач. Відповідно, одним з найважливіших завдань сучасної школи є формування творчої особистості, узагальненою характеристикою якої є її творча компетентність [1]. Одним з дієвих засобів розвитку творчих здібностей, формування елементів досвіду творчої діяльності у процесі навчання фізики є залучення учнів до активної пізнавальної діяльності.

Аналіз досліджень. Проблема формування творчої особистості досліджувалася багатьма вченими психологами і педагогами. Психологічні аспекти проблеми творчості та творчих здібностей висвітлені в роботах А. Зака, Е. Кабанової-Меллер, В. Лозової, Н. Менчинської, Я. Пономарьова, І. Якиманської, В. Моляко та ін. Психологічні дослідження показали, що людина, її здібності формуються у процесі діяльності адекватної тій, риси якої необхідно сформулювати. Цей принцип єдності свідомості і діяльності сформульований С. Рубінштейном покладено в основу діяльнісного підходу у навчанні.

У педагогічних дослідженнях М. Ігнатенко, Г. Щукіної, І. Лернера, показано, що активізацію пізнавальної діяльності можна розглядати як перехід до вищого рівня активності та самостійності учнів у процесі навчання, що стимулюється розвитком пізнавального інтересу, та відбувається завдяки удосконаленню методів та прийомів освітнього процесу.

Проблемі розвитку творчих здібностей школярів на основі активізації різних видів пізнавальної діяльності у процесі навчання фізики присвячені дослідження А. Усової [10], А. Іванової [5], В. Розумовського [9] та ін.

Метою статті є виявлення методів та засобів активізації пізнавальної діяльності учнів як основи формування їх творчої компетентності.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку та модернізації системи освіти в Україні велика увага приділяється впровадженню компетентнісно-орієнтовного навчання. *Творча компетентність* – це знання, уміння, навички, ставлення, необхідні для успішної творчої діяльності та можливість використати їх в житті, на практиці. Вона визначається як здатність людини генерувати ідеї, висувати гіпотези; здібність фантазувати; асоціативність мислення; здібність бачити протиріччя; здібність переносити знання та вміння у нові ситуації; здібність відмовитися від нав'язливої ідеї, подолати інертність мислення; незалежність суджень; критич-

ність мислення [7, с.32]. Компетентність у навчанні визначається через запитання: "здатність до...", "комплекс умінь", "готовність до...", "спроможність" [4].

Таким чином творча компетентність – це узагальнена характеристика особистості учня, що проявляється як притаманні йому риси характеру, особливості мислення, знання, вміння, навички й ін., що дозволяють йому успішно діяти в нових для нього умовах і успішно вирішувати пізнавальні й практичні задачі.

Для ефективного розвитку творчого потенціалу учнів впершу чергу необхідно забезпечити інформаційну базу діяльності, основою якої є знання. У свою чергу ефективне засвоєння знань залежить від багатьох факторів і вимагає пред'явлення навчального матеріалу в такій формі, яка найбільш відповідає особливостям пізнавальної творчої діяльності учнів. Це дозволяє активно освоювати не тільки предметну область знань, а й розвивати творчий потенціал.

Однією із основних методів навчання фізики є навчальний фізичний експеримент. У пояснювальній записці до нової програми з фізики для основної школи вказано, що навчальний фізичний експеримент забезпечує формування в учнів необхідних практичних умінь, дослідницьких навичок та особистісного досвіду експериментальної діяльності, завдяки яким учні можуть розв'язувати пізнавальні завдання засобами фізичного експерименту. У шкільному навчанні шкільний експеримент реалізується у формі демонстраційного й фронтального експерименту, лабораторних робіт фізичного практикуму, навчальних проєктів та позаурочних дослідів.

Залучити учнів до творчого пошуку та реалізації набутих знань на практиці можна за допомогою лабораторних робіт. Дидактична роль лабораторних робіт дуже велика. Під час виконання лабораторних робіт учні навчаються користуватися фізичними приладами, набувають навичок практичного характеру, знаходять шляхи розв'язання поставленого питання, розвивають творчі здібності.

Лабораторні роботи з фізики можна поділити на наступні види: репродуктивні, евристичні та творчі.

При виконанні репродуктивних лабораторних робіт акцентується увага на відтворення навчального матеріалу, а не на самостійне здобуття нових знань. Даний метод є найпоширенішим при вивченні курсу фізики в школі, але його використання не передбачає самостійної пошукової діяльності учнів, а лише роботу за зразком.

При виконанні евристичних лабораторних робіт вчитель, систематично даючи послідовні вказівки, керує практичними діями учнів, а потім своїми запитаннями спрямовує їх розумову діяльність на аналіз отриманих із дослідів результатів і на формулювання нового, раніше невідомого їм закону чи факту.

Під час виконання творчих лабораторних робіт учні отримують тільки сформульоване вчителем завдання, а шляхи його розв'язання вони відшуковують самостійно. Усі етапи дослідження учні також виконують самостійно – збирають установку, проводять вимірювання, обробляють результати та ін. Даний вид лабораторних робіт стимулює творчий інтерес учнів.

Проаналізувавши програму з фізики і перелік обов'язкових для виконання лабораторних робіт, можна зробити висновок, що виконання лабораторних робіт у ряді випадків доцільно організовувати як творчу дослідницьку або конструкторську діяльність.

Прикладами таких лабораторних робіт можуть бути наступні:

Лабораторна робота № 1. Вимірювання сил.

Творче завдання. Маючи три динамометри, аркуш чистого паперу, нитку, лінійку та олівець, продемонструвати правило додавання сил.

Вказівки до виконання. Покласти на стіл аркуш чистого паперу, а на нього – три динамометри, гачки яких скріплені за допомогою нитки. Перемістити одночасно кожен динамометр вздовж осі його пружини на деяку відстань. Відмітити положення кожного динамометра та записати їх покази. Продемонструвати правило додавання сил, зробивши необхідні побудови та виміри. Показати, що сила, яка діє з боку динамометрів на нитку, дорівнює нулю [3].

Лабораторна робота № 2. Виготовлення маятника і визначення періоду його коливань.

Творче завдання. Виготовити прилад для вимірювання проміжків часу та перевірити його точність за допомогою годинника чи секундоміра.

При виконанні цього завдання учні повинні скориставшись формулою Томсона, розрахувати довжину підвісу математичного маятника з наперед заданим періодом коливань (наприклад, 1 чи 2 секунди). Виготовити маятник та перевірити його точність [3].

Такі лабораторні роботи передбачають постановку завдання та вказівки до виконання, але учням не пропонується детальних інструкцій. Учень сам повинен знайти способи та шляхи розв'язання даної проблеми. Звичайно, під час виконання завдань вчитель допомагає учням, наприклад, через недостатню кількість часу він може дати вказівки щодо робочих приладів [3].

Також важливим ефективним засобом формування творчої компетентності учнів при вивченні курсу фізики є навчальні проекти та домашній фізичний експеримент.

Навчальні проекти розробляються або учнем індивідуально, або групою учнів. Тема навчального проекту обирається відповідно до вивчення певного розділу фізики. Під час виконання навчального проекту учні мають можливість проявити творчий підхід при вивченні певного питання чи дослідженні явищ.

Прикладами учнівських навчальних проектів можуть бути наступні:

- 1) "Колівальні процеси в техніці і живій природі" (7 клас),
- 2) "Магнітний запис інформації в комп'ютерній техніці" (8 клас),
- 3) "Сучасний стан фізичних досліджень в Україні та світі" (9 клас).
- 4) "Виготовлення електромагніту та дослідження залежності його сили утримання від сили струму" (8 клас),
- 5) "Конструювання камери обскури" (9 клас).

Під час виконання навчальних проектів учні самостійно здійснюють пошук та підбір інформації, розробляють конструкції приладів. Виконання навчального проекту дає можливість проявити індивідуальний творчий підхід на кожному етапі роботи.

Особливу роль у формуванні творчої компетентності в учнів відіграє домашній фізичний експеримент. Даний вид роботи може бути організований різних формах, наприклад: домашні досліди за інструкцією; виготовлення саморобних приладів, моделей; спостереження за явищами природи. Прикладами домашніх експериментів є: вирощування кристалів із кухонної солі, посудини для води, що не виливається, якщо її перевернути, виготовлення фізичних приладів і проведення дослідів з ними.

Висновки. Поява компетентнісної тематики у педагогічних дослідженнях, відображає зрушення в освіті, які відбуваються сьогодні – від змістово-предметної орієнтації до ефективної особистісно-орієнтованої життєдіяльності кожної людини. У проекті концепції нової редакції Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти вимоги до освітніх результатів, сформульовані в термінах предметних компетентностей (знає і розуміє, уміє і застосовує, виявляє ставлення й оцінює). На нашу думку, саме вони мають бути орієнтиром при створенні навчальних програм, формуванні навчального змісту, розробці критеріїв та показників рівня навчальних досягнень учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Важливою умовою для формування творчої компетентності в процесі навчання фізики є активізація їхньої пізнавальної діяльності учнів на основі організації пошукових, експериментаторських конструкторських робіт.

Література

1. Бойко Г. М. Формування спеціальних компетентностей майбутніх вчителів фізики та астрономії: дис. ... к. пед. наук: 13.00.04 / Бойко Григорій Миколайович. – К., 2010. – 239 с.
2. Гуманізація процесу навчання в школі: Навчальний посібник / За ред. С. П. Бондар. – 2-ге вид., доповн. – К.: Стислос, 2001. – 256 с.
3. Давиденко С. М. Організація виконання творчих лабораторних робіт при навчанні фізики в середній школі / С. М. Давиденко, Л. М. Кнорозок, М. П. Руденко. – 2015.
4. Заболотний В.Ф. Дидактичні засади застосування мультимедіа у формуванні методичної компетентності майбутніх учителів фізики: дис. ... д. пед. наук: 13.00.02 / Заболотний Володимир Федорович. – К., 2010. – 482 с.
5. Иванова Л. А. Активизация познавательной деятельности учащихся при изучении физики: Пособие для учителей / Л. А. Иванова. – Москва: Просвещение, 1983. – 160 с.
6. Ігнатенко М.Я. Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів старших класів при вивченні математики. /М.Я.Ігнатенко – К.: "Тираж", 1997. – 300 с.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: "К.І.С.", 2004. – 112 с.
8. Пінчук О. П. Формування предметних компетентностей учнів основної школи в процесі навчання фізики засобами мультимедійних технологій: автореф. дис. ... к. пед. наук: 13.00.02 / Ольга Павлівна Пінчук; НПУ імені М.П. Драгоманова. – К., 2011. – 20 с.
9. Разумовский В.Г. Развитие творческих способностей учащихся в процессе обучения физике: пособие для учителей / В. Г. Разумовский; НИИ содержания и методов обучения, Акад. пед. наук СССР. – М.: Просвещение, 1975. – 272 с.
10. Усова А.В. Формирование учебных умений и навыков учащихся на уроках физики / А.В. Усова, А.А. Бобров. – М.:Просвещение, 1988. – 112 с.
11. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе: Книга для учителя. - М.: Просвещение, 1986. – 144 с.

ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ СТВОРЕННЯ 3D-АНІМАЦІЇ

Довбенко М.С., магістрантка Навчально-наукового інституту точних наук та економіки
Науковий керівник – канд. техн. наук, доц. **Чернишова Е.О.**, кафедра інформаційних технологій і аналізу даних

В статті обґрунтовується важливість і актуальність 3D-анімації. Розглянуто доступні програмні забезпечення для створення 3D-анімації. Обґрунтовані основні характеристики програмного забезпечення. Описані основні плюси які допоможуть створити 3D-анімацію.

Ключові слова: 3D-анімація, комп'ютерна анімація, 3ds Max, Blender, Maya.

3D-анімація є однією з вищих дисциплін сучасного мистецтва. Це не тільки вимагає знань про 3D-моделі, що використовуються при її створенні. 3D-аніматор також потребує істотного розуміння складу композицій, специфіки використовуваного рушія гри, засобу візуалізації та програмного забезпечення для 3D-анімації.

Комп'ютерна анімація – це процес створення анімаційних зображень за допомогою комп'ютерної графіки. Концепція комп'ютерної анімації є цифровим спадкоємцем техніки зупинки руху з використанням 3D-моделей і кадрів для анімації кадрів 2D-ілюстрацій.

Для того, щоб створити анімаційний фільм, використовується ілюзія руху, а зображення відображається на екрані комп'ютера і багато разів замінюється новим зображенням, подібним до нього і так далі. Ця ж техніка використовується на телебаченні.

Комп'ютерна анімація може бути розроблена за допомогою анімаційного програмного забезпечення. Анімація зробить все живим, показуючи його рух, а 3D-анімація створить зображення, яке виглядає реальним для всіх, хто його переглядає.

Завдання руху штучних об'єктів не є легким. Рух об'єкта є дуже складним і складним завданням. На щастя, анімаційне програмне забезпечення може зробити це набагато простіше.

Індустрія програмного забезпечення для 3D-анімації є дуже конкурентоспроможною за своїм характером, оскільки є багато програмних забезпечень, які намагаються конкурувати між собою за допомогою нових технологічних досягнень та інновацій. Яскравими представниками, за допомогою яких можна створити 3D анімацію, є 3ds Max, Blender і Maya.

3ds Max – це одна з основних комерційних 3D анімаційних програм на ринку. Її комплексний набір функцій робить її популярним вибором для розробки ігор, створення візуальних ефектів і архітектурної візуалізації. 3ds Max використовувався в багатьох художніх фільмах, таких як "Залізна людина", "Матриця перезавантаження", "Шоу Трумена", "Аліса в країні чудес" і "Будинок літаючих кинджалів". Це програмне забезпечення для 3D-анімації має симуляцію частинок і світла, механізм моделювання тканин і власну мову сценаріїв (MAXScript). З точки зору 3D-моделювання, він здатний створювати параметричні та органічні об'єкти з поверхнею багатокутника, підрозділу та характеристиками моделювання на основі сплайна. Серед інших методів є можливість створювати моделі з даних про хмари точок [2].

Можливості 3D-анімації 3ds Max є всеосяжними. Він має два інструменти анімації символів. "Студія характеру", яка призначена для кращого використання для двоногих персонажів. "КПП", здатний підготувати і анімувати негуманоїдних персонажів. Це програмне забезпечення для 3D-анімації також поставляється з інструментом, який дозволяє налаштовувати та контролювати сцени з великими натовпами людей, які називаються "Населити". Контроль над 3D-анімацією береться за допомогою "Motion Mixer", інструменту, який прийме свою репліку від редагування звуку. Він відображає окремі доріжки для даних руху з кожної частини тіла, які можна редагувати для швидкості, переходу, петель і багато іншого. Серед інших інструментів у цьому програмному забезпеченні 3D-анімації є шляхи руху, які дозволяють змінювати анімацію безпосередньо в траєкторії як сплайни, даючи вам миттєвий відгук у вікні перегляду.

Blender – безкоштовне професійне програмне забезпечення для 3D-анімації та моделювання з відкритим вихідним кодом. Він використовується в багатьох додатках, починаючи від мультиплікаційних фільмів, візуальних ефектів, мистецтва, інтерактивних додатків, відеоігор і архітектурних візуалізацій. Цей безкоштовний набір програмного забезпечення для 3D-анімації включає в себе 3D-моделювання, розгортання ультрафіолетового випромінювання, текстурування, редагування растрової графіки, фальсифікацію, а також моделювання рідини та диму, моделювання частинок, моделювання м'яких тіл, скульптури, візуалізації, редагування відео та композитування.

З точки зору 3D-анімації, Blender пропонує широкий спектр інструментів, які побудовані на анімації ключових кадрів. Наприклад такі, як решітчасті модифікатори, що деформують сітку недеструктивно. Більш складний інструмент для 3D-анімації – це створення арматури для вашого 3D-персонажа. Це означає, що ви розробляєте скелет, щоб визначити розташування і рухливість кінцівок, а також їх взаємозв'язок між собою. Тоді ви вказуєте, наскільки впливає кожна з кісток на кінцівки в її околицях. Цей процес називається "фальсифікацією". Якщо ви не бажаєте робити це вручну, доступні комерційні плагіни, які можуть робити це автоматично.

Це безкоштовне програмне забезпечення для 3D-анімації також підтримує вхід із програмного забезпечення для захоплення руху. Навіть захоплення руху обличчя можливо за допомогою маркерів, намальованих на обличчі актора. Одягайте 3D-персонажі відмінною імітацією одягу в Blender, яку можна маніпулювати арматурою і додати до реалізму 3D-анімації. Якщо ви хочете поєднати в реальному часі кадри з комп'ютерними зображеннями, це безкоштовне програмне забезпечення для анімації допоможе в цьому. Він може відслідковувати рух камери, щоб забезпечити безшовну інтеграцію обох світів.

Maya є улюбленим програмним продуктом серед 3D-аніматорів завдяки високо налаштованому інтерфейсу користувача. Він використовувався в багатьох художніх фільмах, таких як "Трансформери", "Гаррі Поттер", в телесеріалах "South Park" і "Гра престолів", та таких відеоіграх, як серія "Halo". 3D-моделі в Maya представлені вузлами, які визначають їх зв'язки та атрибути. Це потужне програмне забезпечення для 3D-анімації дозволяє здійснювати складні налаштування лише за допомогою декількох натискань клавіш. Знак професійного програмного забезпечення для 3D-анімації, Maya поставляється зі складною CG-композиторською програмою ("MatchMover"), яка дозволяє користувачам поєднувати 3D-рендерінг з даними руху з послідовностей фільмів, записаних на знімку, відстежуючи рух камери. Крім того, він містить комплексний інструмент для моделювання складних об'єктів, таких як хутро, волосся, одяг, рідини та частинки.

Розробники Maya трічі були відзначені нагородами Academy: у 2003 році за розробки для Maya, у 2005 році в області винахідництва підрозділів, у 2008 році за системи рідинних ефектів.

Це програмне забезпечення для 3D-анімації включає в себе дуже простий і використаний інструмент автоматичної установки, який може навіть обробляти чотириногі і крилаті моделі. Налаштування бурової установки вручну часто є болісним процесом, оскільки ваги для кожної кістки повинні бути намальовані по частинах. Maya звільняється від цього завдання і створює складну шкіряну і зважену установку, яка готова до 3D-анімації. Це програмне забезпечення для 3D-анімації також містить різні засоби автоматизації для анімації по кривих або шляхах, що робить 3D-анімацію майже дитячою грою.

Програмне забезпечення 3D-анімації широко використовується в області розваг. Кіноіндустрія по всьому світу використовує програмне забезпечення для 3D-моделювання для створення спеціальних ефектів, які в іншому випадку не можна було б знімати. Ще однією областю, де широко використовується 3D-анімація, є ігровий бізнес. Відеоігри стають все більш реалістичними та захоплюючими за допомогою анімаційних інструментів

Ринок програмного забезпечення для глобальної 3D-анімації є найбільш швидкозростаючою галуззю на арені цифрових медіа. Швидкий технологічний прогрес значно сприяв зростанню індустрії програмного забезпечення для 3D анімації. Передбачається, що зростаючі вимоги до анімації в індустрії розваг і ігор призводять до розвитку ринку анімаційної галузі.

Індустрія програмного забезпечення для 3D анімації має надзвичайно широке застосування в різних галузевих вертикалях, таких як розваги та медіа, комп'ютерні ігри, архітектура, реклама, маркетинг, геологія та наука, мода та текстильна та автомобільна промисловість. Більш широке використання програмного забезпечення для 3D-анімації виявилось надзвичайно прибутковим у згаданих вище галузях.

Література

1. Kerlow I. The Art of 3D Computer Animation and Effects / Isaac Kerlow., 2004. – 451 с.
2. Пекарев Л. Д. 3ds Max для архитекторов и дизайнеров интерьера и ландшафта / Леонид Данилович Пекарев. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2011. – 240 с.
3. Уильямс Р. Аниматор. Набор для выживания / Ричард Уильямс. – Москва: Эксмо, 2016. – 392 с.

ЗОБРАЖЕННЯ ЧОТИРИКУТНИКІВ У ПАРАЛЕЛЬНІЙ ПРОЕКЦІЇ

Зубрицька Д. Б., магістрантка Навчально-наукового інституту точних наук і економіки
Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук **Чорненька О. В.**, кафедра математики та економіки

У даній статті розглянуто метод зображення плоских і просторових фігур у паралельній проекції. Основна увага зосереджена на зображенні чотирикутників. Наведені теоретичні обґрунтування проілюстровано на прикладах.

Ключові слова. Методика навчання математики, геометрія, паралельне проектування, чотирикутники.

Вступ. Задача зображення плоских фігур та просторових тіл на площині має важливе практичне значення. Відповідними методами зображень повинні володіти художники, архітектори, інженери, учителі.

Проблема розв'язування геометричних задач, їх взаємозв'язок з розвитком просторових уявлень та мислення досліджувалась психологами, дидактами, методистами.

У роботах вчених-методистів М.І. Бурди, В.О. Гусєва, Н.А. Тарасенкової, О.С. Дубинчук, М.Я. Ігнатенко, Н.Д. Мацько, З.І. Слєпкань, М.Ф. Четверухіна більше уваги приділено методиці формування просторових уявлень, пов'язаних з геометричними поняттями, та вмінь їх використовувати при розв'язуванні задач, пов'язаних з геометричними побудовами, що вивчаються в курсах планіметрії та стереометрії.

На думку Л.С. Виготського, В.А. Далінгера, І.С. Якиманської, В.П. Зінченка, Є.М. Мінськін, Ф.М. Шемякіна в основі успішного розвитку просторового мислення лежить вміння оперувати просторовими образами при розв'язуванні теоретичних і практичних завдань творчого характеру в різноманітних як теоретичних, так і прикладних випадках.

У зв'язку з активним розвитком інформаційно-комунікативних технологій на сьогоднішній день вчителі шкіл починають активно впроваджувати програмно-педагогічні засоби навчання, які, в свою чергу, вносять істотні корективи в методику навчання учнів геометрії, сприяють активізації візуальному мисленню, підвищенню рівня графічної грамотності та просторових уявлень.

У наукових працях М.Я. Ігнатенка, В.О. Гусєва, В.М. Осинської, С.А. Ракова та ін. відображені нові підходи щодо удосконалення методики навчання математики, активізації пізнавальної діяльності та розвитку мислення.

Використання ІКТ на уроках математики не завжди дає позитивні результати. В роботах словацьких вчених Lucia Rumanova, Dusan Vallo, Viliam Duris, Julia Zahorska розглянуто причини таких наслідків та можливі способи їх вирішення за допомогою спеціального програмного забезпечення Cabri 3D та методу "додавання кубів".[5-6]

На практиці використовуються різні способи зображення: перспектива, аксонометрія та ін. Але всі вони мало придатні для використання у процесі викладання геометрії в школі. Єдиний простий метод зображення, відомий під назвою вільного паралельного проектування, був запропонований Н.Ф.Четверухіним. Саме при паралельному проектуванні фігур виконуються три вимоги:

1. Зображення повинно бути вірним.
2. Зображення повинно бути наочним.
3. Виконання зображення не повинно забирати багато часу.[4]

Відомо, що при зображенні просторових тіл у паралельній проекції використовуються зображення простих плоских фігур. На нашу думку, знання та розуміння саме таких зображень лежить в основі безпомилкового виконання малюнка та успішного розв'язання задачі.

У даній роботі більш детально вивчається зображення чотирикутників в паралельній проекції.

Зображення паралелограма

Зображенням паралелограма (прямокутника, ромба, квадрата) можна вважати довільний паралелограм, що належить площині проекції. Даний факт можна легко довести. [2]

На площині α розглянемо довільний паралелограм $ABCD$ (рис. 1). На одній з його сторони побудуємо просторовий квадрат. Припустимо, що відрізок C_1C задає напрям проектування. Тоді, згідно властивостей паралельного проектування B_1B паралельна C_1C . Відповідно, легко

помітити, що побудований на площині паралелограм є паралельною проекцією квадрата $A_1B_1C_1D_1$. Оскільки $BC \parallel AD$, $B_1C_1 \parallel AD$, то $BC \parallel B_1C_1$.

Отже, чотирикутник BB_1C_1C – паралелограм, справджується умова, що протилежні сторони паралельні між собою.

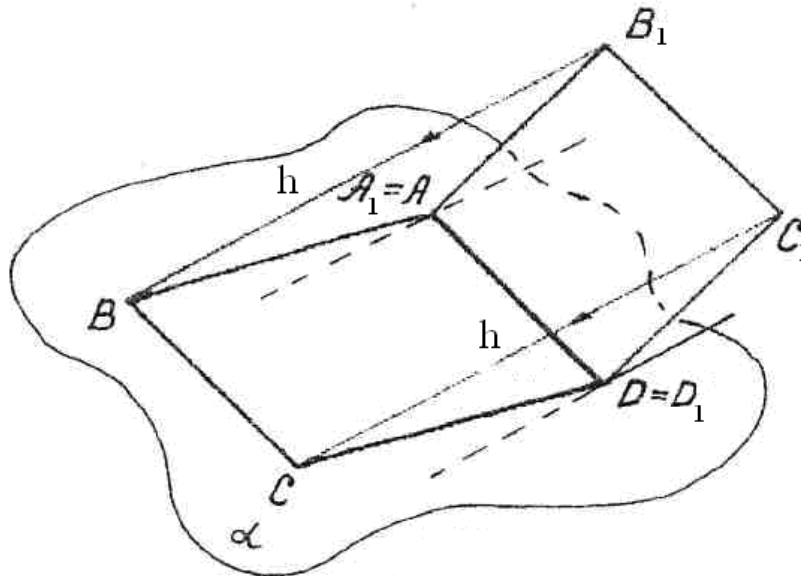

Рис. 1

Оскільки у прямокутника, квадрата, ромба властивості, які зберігаються при паралельному проектуванні, однакові: паралельність і рівність протилежних сторін, то їх зображення теж буде однаковим. Зображенням цих фігур у паралельній проекції є паралелограм

Зображення трапеції

З властивостей паралельного проектування випливає, що зображення довільної трапеції (рівнобічної і прямокутної) є трапеція, у якої відношення довжин основ отриманого зображення дорівнює відношенню довжин основ трапеції, яку проектують. Якщо дані про відношення основ – невідомі, то довільну трапецію приймають за зображення трапеції, даної за умовою задачі [2].

На площині α побудуємо довільну трапецію $ABCD$. На більшій з основ побудуємо в просторі рівнобічну трапецію $A_1B_1C_1D_1$. Для збереження умови відношення довжин основ, візьмемо, що $B_1C_1 = BC$. За напрям проектування позначимо B_1B . Чотирикутник BB_1C_1C – паралелограм, оскільки $B_1C_1 = BC$ і $B_1C_1 \parallel BC$.

Отже, $B_1B \parallel C_1C$. Тоді A_1 спроектується в A , B_1 – в B , C_1 – в C , D_1 – в D , а вибрана на початку довільна трапеція $ABCD$ є паралельною проекцією трапеції $A_1B_1C_1D_1$.

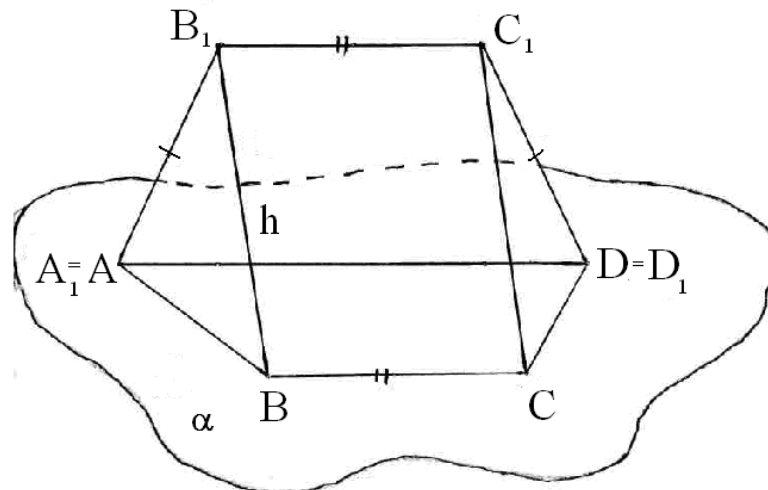
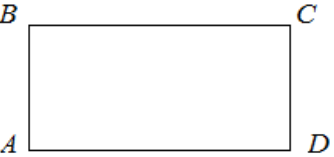
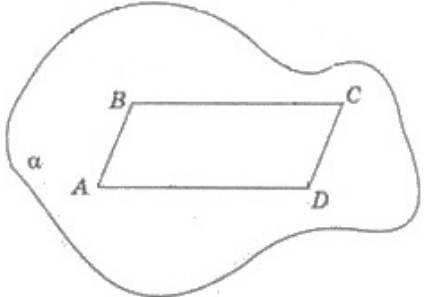
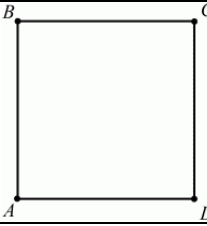
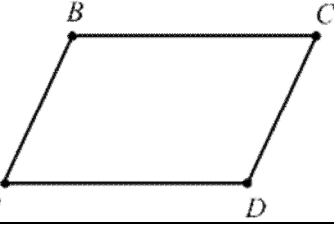
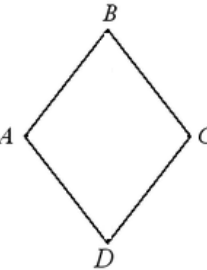
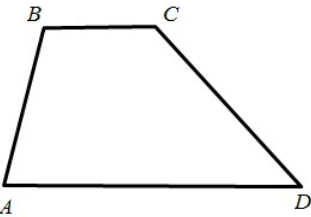
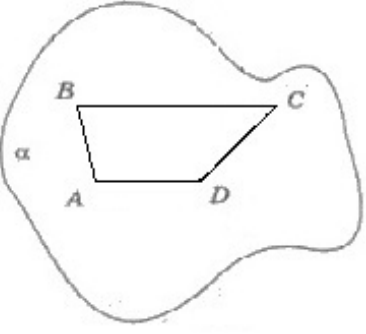
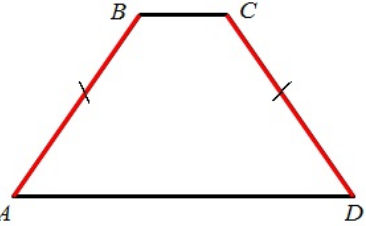
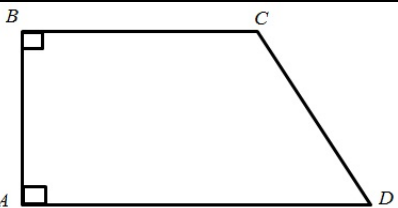

Рис. 2

Проведемо деякі узагальнення. Врахувавши розглянуті вище побудови наведемо зображення різних чотирикутників у паралельній проекції. Запропонований матеріал сформуємо у вигляді таблиці.

Таблиця 1

Чотирикутники		
Вид чотирикутника	Планіметричне зображення	Зображення в паралельній проекції
Прямокутник		
Квадрат		
Паралелограм		
Ромб		
Довільна трапеція		
Рівнобічна трапеція		
Прямокутна трапеція		

Поданий у вигляді таблиці матеріал, може бути використаний як елемент наочності при вивченні відповідних зображень у 9 класі, або ж застосований при вивченні зображень геометричних тіл у старшій школі.

Проілюструємо можливості застосування наведених теоретичних обґрунтувань на прикладі задачі.

Задача. Знайти радіус циліндра, описаного навколо прямокутного паралелепіпеда зі сторонами a та b .

Проведемо короткий методичний аналіз задачі, відповідно розв'язання виконаємо дотримуючись усіх етапів роботи над задачею.

I. Аналіз змісту задачі

Уважно читаємо умову, виконуємо малюнок до задачі та короткий запис умови .

II. Пошук розв'язання задачі.

На етапі пошуку розв'язання, диференціюємо завдання, тобто даємо час на самостійне розв'язання. Тим учням, які можливо справляться із завданням, можна запропонувати зробити аналіз задачі і здійснити побудову.

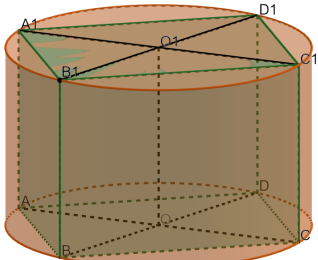
З учнями, які не змогли самостійно розв'язати дану задачу, потрібно провести евристичну бесіду.

Розв'язування задачі будемо виконувати аналітичним методом, тобто міркуватимемо від того, що треба знайти, до того, що дано. Підберемо питання, які спонукають детально вивчити та зрозуміти умову задачі. Така бесіда дозволить розробити алгоритм розв'язку.

- Про що йде мова в задачі? (Прямокутний паралелепіпед, вписаний в циліндр)
- Що лежить в основі прямокутного паралелепіпеда? (Прямокутник)
- Чим є основи циліндра? (Кола)
- Коли можна описати циліндр? (Якщо можна описати коло навколо основи призми)
- Чим буде радіус циліндра? (Це радіус кола, описаного навколо прямокутника)
- Що буде центром описаного кола навколо прямокутника (Точка перетину діагоналей)
- Чому дорівнює радіус? (Половина діагоналі прямокутника)
- Як знайти діагональ? (З прямокутного трикутника за теоремою Піфагора)

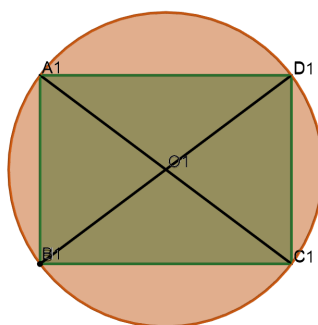
Згідно аналізу виконуємо побудову, дотримуючись вимог до оформлення малюнка та враховуючи, що зображенням прямокутника, за властивостями паралельного проектування є паралелограм, а зображенням кола – еліпс. Невидимі лінії позначаємо штрихованими. Оскільки задача на комбінацію тіл, то зображення будемо у фронтальній диметрії. Малюнок стараємося побудувати наочним, тобто якомога більше видимих ліній. [1]

III. Реалізацію плану розв'язання

	<p>Дано: $ABCD A_1 B_1 C_1 D_1$ – прямокутний паралелепіпед $AD = b, AB = a$ OO_1 – вісь циліндра, описаного навколо паралелепіпеда Знайти: $A_1 O_1$</p>
---	--

Розв'язання

Розв'язування задачі зводиться до знаходження радіуса описаного кола навколо прямокутника, тому можемо окремо винести малюнок.

$$AD = A_1 D_1 = a, AB = A_1 B_1 = b$$

$$A_1 O_1 = \frac{A_1 C_1}{2} \text{ (за властивостями кола, описаного навколо чотирикутника)}$$

$$A_1 C_1 = ?$$

Розглянемо $\Delta A_1 B_1 C_1$ ($\angle B_1 = 90^\circ$)

$$A_1 C_1^2 = A_1 B_1^2 + A_1 D_1^2 \text{ (теорема Піфагора)}$$

$$A_1 C_1 = \sqrt{A_1 B_1^2 + A_1 D_1^2} = \sqrt{a^2 + b^2}$$

$$A_1 O_1 = \frac{A_1 C_1}{2} = \frac{\sqrt{a^2 + b^2}}{2}$$

$$\text{Відповідь: } A_1 O_1 = \frac{\sqrt{a^2 + b^2}}{2}.$$

IV. Аналіз розв'язання задачі.

При знаходженні розв'язку задачі було здійснено зображення просторових тіл у паралельній проекції, проаналізовано їх елементи. Спираючись на властивості простих планіметричних фігур знайдено шукану довжину радіуса описаного циліндра. В даному випадку було застосовано найбільш раціональний спосіб розв'язання. [3]

Висновки. У даній роботі розглянуто питання про зображення чотирикутників в паралельній проекції.

Згідно розглянутих вище доведень та згідно властивостей паралельного проектування впливає, що зображенням прямокутника, квадрата, паралелограма, ромба є довільний паралелограм; зображенням довільної трапеції (рівнобічної і прямокутної) є трапеція, у якій відношення довжин основ отриманого зображення дорівнює відношенню довжин основ трапеції, яку проектують. Отримані результати систематизовані у вигляді таблиці, яку можна використовувати на уроках геометрії при вивченні поняття паралельного проектування, а також під час розв'язувань задач.

Література

1. Апостолова Г. В. Геометрія : 11 кл. : підруч. для загальноосвіт. навч. закл. : академ. рівень, профіл. рівень. Київ : Генеза, 2011. 304 с.
2. Мерзляк А. Г., Номіровський Д. А., Полонський В. Б., Якір М. С. Математика : алгебра і початки аналізу та геометрія, рівень стандарту : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Харків : Гімназія, 2018. 256 с.
3. Слєпкань З.І. Методика навчання математики: підручник. – 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища шк., 2006. 582 с.
4. Четверухін М. Ф. Рисунки просторових фігур у курсі геометрії : посіб. для вчителів середньої школи. Київ : Радянська школа, 1963. 188 с.
5. Vallo D., Duris V., Zahorska J. Specific method how to solve selected stereometry tasks in educational process. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 116 (2014) 2957 – 2961
6. Rumanova L., Vallo D, Duris V. Didactical phenomena of unusual geometry tasks in teaching of stereometry. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 186 (2015) 354 – 358

УДК 004.4.2

ПРОГРАМНА РЕАЛІЗАЦІЯ НА С# РОЗВИВАЛЬНОЇ ГРИ "КОЛЕКТОР"

Іванюк В.В., студент IV курсу Навчально-наукового інституту точних наук та економіки

Науковий керівник – канд. економ. наук, доц. **Фетісов В.С.**, кафедра інформаційних технологій та аналізу даних

У вузькому розумінні, віртуальна реальність (англ. Virtualreality) - ілюзія дійсності, що створюється за допомогою комп'ютерних систем, яка забезпечує зорові та звукові відчуття. У більшості користувачів словосполучення "віртуальна реальність" асоціюється з відеоіграми. Хоча існує доволі багато додатків, що дають користувачеві інтерактивне стереоскопічне зображення, але саме відеоігри стали домінуючою сферою використання віртуальної реальності. Стрімкий

розвиток комп'ютерних технологій дав поштовх для розробки більш складних, з технічної точки зору, відеоігор. На даний момент ігрова індустрія є перспективною та прибутковою.

VRтехнології важко назвати новинкою, адже винайдено їх було відносно давно, але саме в наш час технологія почала набувати популярності і практичного використання, "Нове – це добре забуте старе" (Жак Пеше). Багато компаній, такі як Google, Microsoft, NVIDIA та інші, розробляють API (Application Programming Interface), гаджети типу окулярів віртуальної та додаткової реальності та інші. Вище згадані компанії відкривають робочі вакансії для розробників і створюють допоміжні додатки (напр. GoogleCardboard). Молоді підприємці реалізують свої стартапи в напрямку VRтехнологій. Магазини додатків наповнюються відеоіграми та додатками, а сама технологія набирає популярності і в найближчому часі стане візитівкою для багатьох компаній, що розробляють відеоігри.

На даний момент більшість ігор створюють на основі ігрового рушія, що значно полегшує процес розробки. Ігровий рушій або ігровий двигун – центральна програмна частина, що відповідає за технічну сторону відеоігри, спрощує та знижує часові витрати на етапі розробки. Важливим значенням рушія є можливість створення багатоплатформових ігор, можливість використовувати внутрішній функціонал: рендер текстур, освітлення, тіней тощо. Багато розробників використовують вже існуючі рушії: Unity 3d, CryEngine, UnrealEngine. Та якщо кошти компанії дозволяють створити власний рушій, то гра розробляється на власному закритому від публіки двигуні. Прикладом може бути приватна польська компанія, що займається розробкою комп'ютерних ігор – CDPprojektRED. Компанія розробила серію ігрових рушіїв REDEngine.

Розробка гри – справа непроста, та при бажанні, або ж при наявності ідеї, можна спробувати. Для цього виокремимо декілька етапів:

На першому етапі створення гри потрібно визначитися з:

- жанром;
- концепцією;
- платформою;
- філософією;
- особливостями.

Другий етап більш громіздкий, потрібна скласти детальний план розробки:

- продумати все до найменших дрібниць;
- скласти зміст
- розписати кожний пункт змісту

Третій етап – початок програмування. Треба визначитися з рушієм гри, вибрати з існуючих або створити свій. Визначившись, переходимо до вивчення його особливостей. Після цього створюємо прототип гри, а потім розробляємо керування і виправляємо помилки або недоліки.

Четвертий етап – робота з графікою та звуком. Для початку роботи над графікою потрібно:

- визначити, що потрібно проекту;
- створити візуальну складову;
- створити світ гри;
- покращити графіку і загальне візуальне сприйняття.

Також для гри потрібно записати або підібрати звуки, які стануть невід'ємним супутником візуальної складової.

П'ятий етап – перевірка проробленої роботи. Потрібно спробувати пограти в гру, упевнитись чи цікавою вона вийшла, чи не відійшли від філософії і здійснили все що було задумане. Також необхідно передивитись створений світ, виявити чи має він особливу атмосферу, чи вписується сюди дизайн, графіка та звук.

На шостому етапі ми можемо виявити якість створеної гри. Потрібно протестувати гру, а саме:

- знайти технічні недоліки;
- виконати дії, які суперечать механіці та завданню гри;
- прослідкуйте як грають у вашу гру інші люди, наприклад друзі.

Сьомий етап – реліз гри. На цьому етапі компілюється кінцева версія відеоігри, організовується піар експансія та відбувається процес видавництва гри на обраній платформі.

Розробкою відеоігор, як правило, займається команда програмістів, дизайнерів, сценаристів та режисерів. Також гру можна створити і самостійно, але процес розробки займе більше часу.

Демонстраційна гра для дипломної роботи була створена з використанням VR-технологій, а саме GoogleVR SDK для Unity 3d. Розроблялася однією людиною, тому всі етапи розробки не пройшла. Та все ж ключові етапи були пройдені і для демонстрації цього вистачить, але не для релізу.

ВІЗУАЛЬНЕ ПРОГРАМУВАННЯ З "GOOGLE BLOCKLY"

Коваленко Д.А., магістрант Навчально-наукового інституту точних наук і економіки.

Науковий керівник – канд. фіз-мат. наук, доц. **Лисенко І.М.**, кафедра інформаційних технологій та аналізу даних.

У статті досліджено питання інтеграції візуального редактора "Blockly" в динамічну сторінку учбового сайту системи управління контентом "Wordpress", для створення середовища програмування та інтерпретації коду в онлайн режимі.

Ключові слова: візуальна мова програмування, "Blockly", "Wordpress", візуальний редактор.

"Google Blockly" – це візуальна мова програмування, яка реалізована у вигляді JavaScript бібліотеки. Вона має тільки клієнтську сторону, завдяки чому її можна використовувати і без сервера [1,2].

Метою даного проекту є включення цієї бібліотеки в систему CMS (Content Management System – веб-система, яка розділяє сайт на три головні частини: контент (текстовий матеріал, зображення і відео), оформлення та управління (порядок відображення контенту) "Wordpress", як однієї з найбільш популярних світових систем відображення контенту. З початку потрібно підключити до цієї системи візуальний редактор Blockly, за допомогою якого ми зможемо генерувати JavaScript, Python, Dart, PHP і Lua код. Надалі ми зможемо підключити і Blockly-ігри.

Для підключення CMS "Wordpress" до нашого сайту, завантажимо з офіційного сайту останню версію даної системи на наш комп'ютер. Збірка буде реалізована у формі архіву з усіма файлами. Файли з цього архіву потрібно перенести на сервер [3,4].

Для передачі даних на сервер можна використовувати або вбудований на хостингу файл-менеджер, або FTP-підключення. Другий варіант кращий, так як дуже часто файл-менеджер хостингів не підтримує передачу папок. Як наслідок: нам доведеться створювати кожен папку окремо і перекидати кожен групу файлів, що може зайняти дуже багато часу.

Для FTP підключення потрібно знати хост, логін і пароль, а також спеціальне програмне забезпечення. Один із можливих варіантів – "FileZilla", так як дане програмне забезпечення є безкоштовним і цілком ефективним.

Після підключення, ми побачимо папку нашого сайту. У неї ми встановлюємо файли "Wordpress" і переходимо за адресою сайту в браузері для подальшої реєстрації та визначення імені бази даних, де і буде зберігатися наш контент. Після успішної реєстрації та встановлення буде виведена головна сторінка сайту "Wordpress" з базовою стилізацією. Це свідчить про те, що він успішно функціонує і є підключення до бази даних, а тому ми зможемо його редагувати під наші потреби [3,4].

На тому ж рівні, що й файли "Wordpress", потрібно створити папку для "Blockly", файли якого знаходяться на сайті "GitHub", а шлях до цих файлів знаходяться на офіційному сайті: <https://developers.google.com/blockly/guides/overview>. У подальшому ці файли будуть перенесені на рівень обраної теми для кращого коригування шляхів до файлів бібліотеки.

На першому етапі розробки сайту, потрібно створити сторінку в темі "Wordpress", після чого нам потрібно в консолі сайту, а саме в URL-адресі сторінки знайти її номер:

<http://blockly.springschool.info/wp-admin/post.php?post=5&action=edit>.

Цей номер знаходиться після "post=". Він нам знадобиться для створення нового файлу в з темою "Wordpress" за адресою:

</springschool.info/blockly/wp-content/themes/twenty-sixteen>.

Тепер щоб підключити відображення нашої сторінки потрібно створити новий файл з назвою "page-5.php" на цьому рівні. Цей файл буде підключено до сторінки з підключеною бібліотекою "Blockly", утворюючи міст підключення.

До файлу з назвою "page-5.php" потрібно внести наступний код:

```
<?php get_header(); ?>
<div id="primary" class="content-area">
<main id="main" class="site-main" role="main">
    <?php require("../new.html"); ?>
</main><!-- .site-main -->
</div><!-- .content-area -->
<?php get_sidebar(); ?>
```

```
<?php <?php get_sidebar(); ?>.
```

get_header(), get_sidebar(), get_footer() – функції "Wordpress" для підключення заголовків, стилів, функцій, бокової панелі та підвалу сайту. Ці функції автоматизують зміну бокової панелі, меню та підвалу з консолі сайту [4,5].

З самого початку в папці "Блоклі" потрібно створити веб-сторінку з розширенням .html та назвою new. Для того, щоб відстежувати результати роботи сайту. У створеній сторінці вносимо основну розмітку [2,5]:

```
<!DOCTYPE html>
<html>
<head>
<TITLE>Blockly Page</TITLE>
</head>
<body>
</body>
</html>.
```

Для того, щоб налаштування спрацювали, потрібно підключити блоки, зробити пустий блок <div> з ідентифікатором, підключити скрипти JavaScript коду, підключити xml розмітку для нашого тулбоксу, а також підключити скрипт на мову та ввести тег <meta charset="UTF-8"> для правильного відображення кирилиці. Це потрібно зробити наступним чином[2,5]:

```
<!DOCTYPE html>
<html>
<head>
<meta charset="UTF-8">
<TITLE>Blockly Page</TITLE>
<script src="blockly_compressed.js"></script>
<script src="blocks_compressed.js"></script>
<script src="msg/js/en.js"></script>
</head>
<body>
<div id="blocklyDiv" style="height: 480px; width: 600px;"></div>
  <xml id="toolbox" style="display: none">
    <block type="controls_if"></block>
    <block type="controls_repeat_ext"></block>
    <block type="logic_compare"></block>
    <block type="math_number"></block>
    <block type="math_arithmetic"></block>
    <block type="text"></block>
    <block type="text_print"></block>
  </xml>
<script>
  var workspace = Blockly.inject('blocklyDiv',
    {toolbox: document.getElementById('toolbox')});
</script>
</body>
</html>.
```

Якщо все спрацювало, то підключення діє, а шляхи до бібліотеки є вірними. Але для подальшої роботи, потрібно підключити тулбокс з категоріями. Саме в ньому буде генеруватися та створюватися код. Для цього, з самого початку потрібно видалити ті блоки які на разі не потрібні і вносимо потрібний нам код[2]:

```
<xml id="toolbox" style="display: none">
  <category name="Логічні" colour="210">
  </category>
  <category name="Цикли" colour="120">
  </category>
  <category name="Математичні" colour="230">
  </category>
</xml>.
```

Таким чином, були підключені 3 категорії за допомогою яких можливо систематизувати функції, які вже існують в бібліотеці, або ті, що будуть з'являться в процесі розробки. Наприклад, підключимо вже існуючі функції до категорії "Цикли", які вже передбачені бібліотекою "Blockly" [1, 2]:

```

<category name="Цикли" colour="120">
  <block type="controls_if"></block>
  <block type="controls_whileUntil"></block>
  <block type="controls_for"></block>
</category>.

```

Якщо перевірити зміни на сторінці сайту, то були додані 3 функції if-else, while-do та for. Які тепер можливо використовувати в робочому просторі. Для розширення тулбоксу додамо наступний код [2]:

```

<xml id="toolbox" style="display: none">
  <category name="Логічні" colour="210">
    <block type="logic_compare"></block>
    <block type="logic_operation"></block>
    <block type="logic_boolean"></block>
  </category>
  <category name="Цикли" colour="120">
    <block type="controls_if"></block>
    <block type="controls_whileUntil"></block>
    <block type="controls_for"></block>
  </category>
  <category name="Математичні" colour="230">
    <block type="math_number">
      <field name="NUM">42</field>
    </block>
    <block type="math_arithmetic">
      <field name="OP">ADD</field>
      <value name="A">
        <shadow type="math_number">
          <field name="NUM">1</field>
        </shadow>
      </value>
      <value name="B">
        <shadow type="math_number">
          <field name="NUM">1</field>
        </shadow>
      </value>
    </block>
  </category>
</xml>

```

Аналогічно заповнимо всі існуючі категорії базовими функціями та операторами, але щоб завершити базове формування Тулбоксу потрібно додати ще 2 категорії, які є динамічними. Це створення функцій та змінних. Для цього потрібен наступний код[2] :

```

<category name="Variables" colour="330" custom="VARIABLE">
</category>
<category name="Functions" colour="290" custom="PROCEDURE">
</category>.

```

Ці функції та категорії – основна збірка візуального редактору "Blockly", всі інші функції, генератор та "онлайн-транслятори коду" підключаються кожен окремо в залежності від потреб розробника.

Отже, інтеграція JavaScript-бібліотеки "Blockly" в систему CMS "Wordpress" можлива, що робить розробку навчального сайту або онлайн-середовища для програмування досить швидким. Також, доступ до цього середовища має кожен, хто має доступ до світової мережі Інтернет без встановлення спеціальних програм, а лише маючи браузер для перегляду веб - сторінок.

Література

1. Blockly.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blockly.ru/articles/blockly-makes-easier-every-one-learn-code.html> .
2. Google education [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://developers.google.com/blockly/guides/get-started/web>.
3. Головний сайт MySQL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mysql.com/>.
4. Головний сайт Wordpress [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wordpress.com/>.

5. Група Google + "Вчимося с Google" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://plus.google.com/u/0/communities/102573187983350225011/stream/8b19f854-50e7-4357-ace6-764f6d399b8e>.

6. IT-словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://xn--r1a3b.xn--b1amgblet.xn--j1amh/index.php/%D0%92%D1%96%D0%B7%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.

УДК 004.588

ОСНОВИ ПРОГРАМОВАНОГО НАВЧАННЯ

Комісарик А.В., магістрант Навчально-наукового інституту точних наук та економіки.

Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доц. **Лисенко І.М.**, кафедра інформаційних технологій і аналізу даних

В статті розглянуто суть поняття програмоване навчання, різновиди програмованого навчання з перевагами та недоліками, корисність та ефективність даного підходу до навчання.

Ключові слова: програмоване навчання, лінійне програмування, розгалужене програмування, адаптивне програмування.

Постановка проблеми. Сьогодні у навчальних закладах викладачі намагаються застосувати якомога більше новітніх інформаційних технологій для покращення навчального процесу. Однією з таких технологій у навчанні є програмоване навчання. Цей вид навчання зародився ще у 1927 році та зарекомендував себе як засіб, що дозволяє досягти підвищення якості навчання у порівнянні з традиційними формами навчання. Проте навіть у сьогоденній інформаційній час програмоване навчання використовується незначною кількістю викладачів.

Поняття програмованого навчання. Програмоване навчання – один із видів навчання людини; специфіка програмованого навчання полягає в тому, що воно відбувається за заздалегідь складеною навчальною програмою, яка виконує певні функції викладача [1].

Програмоване навчання відрізняється від більш звичних методів, які використовують наочні аудіо-візуальні засоби. Перш за все через те, що цей різновид навчання більше стосується індивідуального процесу навчання при якому учень бере на себе відповідальність за хід навчання. Подібне навчання вимагає від учня активних відповідей і одразу перевіряє правильність результату. Сам матеріал предмета може бути запрограмований різними способами в залежності від того, яким саме чином викладач хоче подавати матеріал учням.

Програмоване навчання відбувається відповідно до створеної програми, яка передбачає поділ матеріалу на певні частини та поступову перевірку вивченого матеріалу із оцінкою отриманих знань учня на даний (поточний) момент. Зокрема слід зазначити, що програма обмінюється інформацією з учнем і цей процес обміну інформації можна розділити на три етапи [2]:

- надання учневі навчального матеріалу та певного завдання;
- відповідь учня;
- інформування учня щодо правильності його відповідей і вказівки щодо подальшої роботи.

Може здатися, що при такій "автоматизації" навчання, роль викладача у навчальному процесі зменшується, але це не так. Викладач лише використовує програмні засоби для надання кожному учневі навчального матеріалу, але саме викладач контролює і корегує навчальний процес. Роль викладача навпаки збільшиться, оскільки викладач повинен буде вирішувати складніші методичні запитання, глибше проникати в психологію учнів, аналізувати причини виникнення труднощів. Як результат у викладача з'явиться більше часу для вирішення подібних завдань за рахунок звільнення від перевірок контрольних робіт та інших методів перевірки знань учнів, оскільки перевірка знань буде відбуватися методом вибраного викладачем програмованого навчання. Завдяки програмним засобам викладач частково реалізує модель навчання "викладач – учень", тобто індивідуальну форму навчання, що безперечно виграє у якості знань порівняно із груповою формою навчання. Даний факт є однією з переваг використання програмованого навчання, як форми навчання.

Слід зазначити, що ефективність даної форми навчання буде залежати в першу чергу від якості комп'ютерної навчальної програми. Програмоване навчання не протирічить дидактичним принципам, що вироблені педагогічною практикою. Але при такому навчанні створюються кращі умови для реалізації цих принципів [2, 3].

Ефективність програмованого навчання зумовлена тим, що [2]:

- всі учні можуть на практиці користуватися матеріалами, що створені кращими методистами та кваліфікованими спеціалістами;
- кожен учень увесь час активно працює і сприймає навчальний матеріал;
- активність учня підтримується протягом всього періоду навчання, оскільки він самостійно осмислює матеріал і застосовує отримані знання при виконанні завдань;
- знання перевіряють систематично і в повній мірі;
- при виявленні помилок учень може вчасно доопрацювати незрозумілий матеріал;
- темп вивчення матеріалу індивідуальний, тобто кожен учень проходить частину матеріалу до того часу доки не засвоїть матеріал повністю.

Таким чином, слід зазначити, що при програмованому навчанні потрібно заздалегідь усвідомлювати яким чином буде відбувається процес засвоєння, тобто діяльність учнів. Тому програмоване навчання залежить від того, як саме програміст розуміє навчальну діяльність і закономірності її формування.

При застосуванні програмованого навчання слід також пам'ятати, що воно має вплив і на інші форми навчання. Наприклад, лекційна-групова робота видозміниться, оскільки викладачеві потрібно буде не просто подати лекційний матеріал, а учням його законспектувати. Викладачеві потрібно буде дати лише короткі відомості про поняття та навчити учнів користуватися програмою для навчання.

Методи побудови навчальних програм. Розглянемо методи побудови навчальних програм на основі джерел [1,2]. Одним із перших з'явився метод лінійного програмування (метод Скіннера). Він передбачає подання учневі інформації та перевірку отриманих знань. Завдання формуються так, щоб учень міг самостійно сформулювати відповідь і таким чином більш свідомо підійти до вивчення матеріалу. Лінійні програми додатково поділяють на два типи:

- програми, які надають учневі теоретичну інформацію незалежно від того, вірно чи не вірно він виконав завдання минулої теми (див. Рис. 1);
- програми, які надають учневі доступ до нової інформації тільки за умови, якщо завдання попередньої теми було виконано правильно та в повній мірі.

Недоліками лінійних програм вважають повільність подання матеріалу, що знижує ефективність навчання більш здібних учнів. Перевага подібного методу в тому, що інформація подається в повному вигляді, а для реалізації подібних програм потрібні не складні алгоритми обробки інформації.

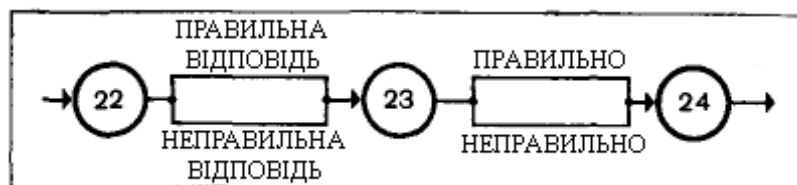

Рис. 1. Схема лінійної програми

Ще один метод програмованого навчання – розгалужене програмування (метод Краудера). Цей метод базується на поданні теоретичної інформації та перевірці отриманих знань. Саме метод перевірки характеризує даний метод, як розгалужений. На відміну від лінійного програмування, де учень давав відповідь самостійно, у розгалуженому програмуванні учневі пропонуються варіанти відповідей (множинний вибір). Мета даного методу – перевірити розуміння засвоєного матеріалу, обрати шлях виправлення помилок при неправильних відповідях. Передбачається також надання додаткових вправ або пояснень при високій кількості помилкових відповідей.

Розгалужене програмоване навчання виконується наступним чином. Учневі дається інформація для вивчення, а після цього слідує запитання із варіантами відповіді. Якщо учень відповідає правильно – програма повідомляє його про це і він переходить до наступного завдання. Якщо учень помилився при виборі відповіді – програма повідомить про помилку і пояснить в чому полягає помилка. Після цього учень або знову буде відправлений до поточної теми для опрацювання матеріалу і повторного проходження завдання, або отримає додатковий пояснювальний матеріал із окремим завданням. За результатами додаткового завдання він перейде до вивчення нового розділу або повернеться до попереднього (див. Рис. 2). Недоліком даного методу є швидкість навчання, вона буде залежати від здібностей учня. Тобто здібний учень буде вибирати правильні відповіді і уникати повторного проходження матеріалу та

додаткових завдань, таким чином він пройде матеріал швидше і матиме час на поглиблення власних знань. Менш здібний учень буде переходити до додаткового матеріалу і виконувати більшу кількість завдань, що сповільнить його навчання.

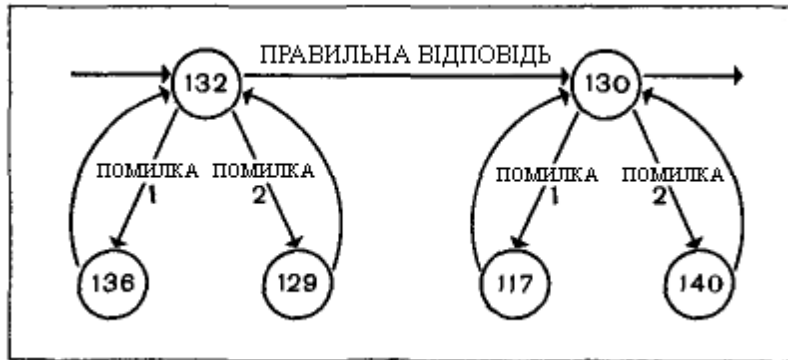

Рис. 2. Схема розгалуженого програмування

Ще одним методом є адаптивне програмування. Воно базується на гіпотезі про те, що помилки допустимі при навчанні. Зазначимо, що ідеальна відповідь, без помилок, в даному випадку вважається менш бажаною. Є певні правила, що виступають системою контролю кількості помилок і керують програмою в залежності від кількості помилок [2]:

- коли відсоток помилок падає нижче певного рівня, відбувається автоматичне збільшення ступеня важкості навчального матеріалу;
- коли відсоток помилок зростає вище певного рівня, відбувається автоматичне зменшення ступеня важкості і водночас учень отримує додаткову інформацію, яка допомагає знайти правильну відповідь.

Адаптивне програмоване навчання відбувається наступним чином. Учніві подається матеріал у "нормальній" формі. Далі його знання перевіряються і, в залежності від відсотку помилок, кількість поданої для учня інформації та вправ збільшується або зменшується (див. Рис. 3). Тобто при збільшенні кількості помилок матеріал спрощується, відповідно і завдання в свою чергу стають простішими. Якщо кількість помилок зменшується, то матеріал ускладнюється і завдання стають більш складними.

Адаптивність навчальної програми також відображається в індивідуальному підході. Це відбувається завдяки тому, що програма збирає і фіксує відомості про точність відповідей та швидкість роботи учня. Таким чином, викладач може виявити матеріал, який сприймається важче і вдосконалити його подання.

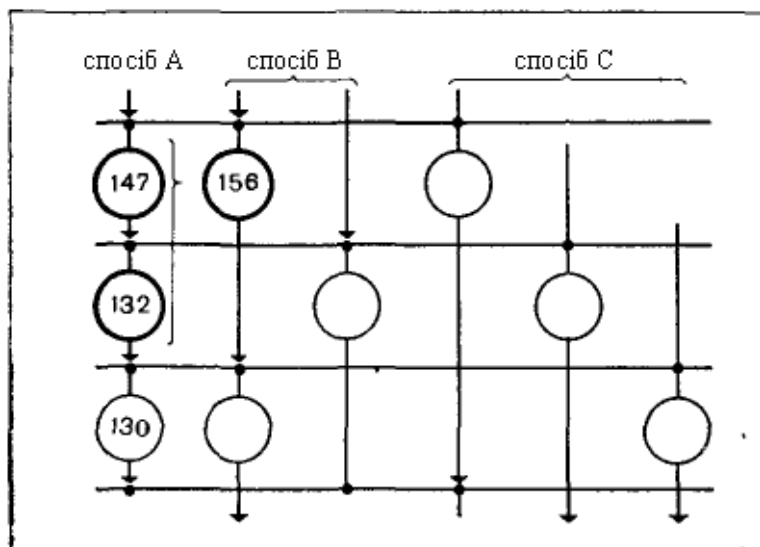

Рис. 3. Схема адаптивної програми

Який саме із методів використовувати при створенні навчальних програм для того чи іншого предмету, залежить від вибору викладача та результатів, яких слід досягнути при

навчанні. Наприклад, якщо учень повинен засвоїти факти, означення, числові данні та сформулювати певні навички, найкраще підійде лінійна форма програмованого навчання. Якщо учень повинен вміти пояснити сутність даних понять і визначень та застосовувати їх – краще застосовувати розгалужену форму.

Висновки. Використання програмованого навчання дає викладачу можливість застосовувати індивідуальний підхід до учнів. Оскільки подання матеріалу та перевірка його вивчення частково автоматизована, то викладач може більше часу приділяти удосконаленню програми навчання та відслідковуванню успіхів учнів. Завдяки наявності машинної складової викладач може зібрати статистичні данні та використовувати їх для аналізу успішності кожного учня. Таким чином, можна вчасно помітити відставання серед учнів та надати їм відповідну допомогу.

Література

1. Енциклопедія кібернетики: в 2 т. / ред. В. М. Глушкова та ін. – Київ, 1973. – Т. 2: М-Я. – 570 с.
2. Карлащук В. И. Обучающие программы. – 2009. – 529 с.
3. Беспалько В. П. Программированное обучение. Дидактические основы. – Москва, 1970. – 300 с.

УДК 004.627

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ АНАЛІЗУ МЕТОДІВ АРХІВАЦІЇ ДАНИХ

Мисаковець С.А., магістрант Навчально-наукового інституту точних наук і економіки
Науковий керівник – доц. **Іванов В.В.**, кафедра інформаційних технологій і аналізу даних

В статті обґрунтовується важливість і актуальність проблеми резервного копіювання інформації. Розглянуто основні фактори, що впливають на швидкість архівації даних, та запропоновано експерименти для дослідження ефективності апаратного забезпечення в задачах архівації.

Ключові слова: архівація, стискання даних, резервне копіювання.

В час інформаційного суспільства головною цінністю стала інформація. Фраза "Той, хто володіє інформацією – володіє світом" зараз є одним із ключових принципів бізнесу. Звичайно, цінне слід надійно зберігати. Втрата призводить до величезних збитків, які можуть коштувати репутації, а то й призвести до припинення існування компаній.

За результатами дослідження [1], проведеного в 2014 році серед 3300 компаній з 24 країн, втрата даних та простій в робочий час коштував підприємствам 1,7 трлн. доларів. 71% ІТ-фахівців не повністю впевнені у своїй здатності відновлювати інформацію після інцидентів.

Слід виділити такі основні причини втрати інформації:

- збої фізичних носіїв;
- людський фактор;
- збій програмного забезпечення;
- збій обладнання;
- збій мережі.

На практиці питання збереження даних вирішується шляхом резервного копіювання [2]. При інкрементному резервному копіюванні копіюються тільки файли та/або їх фрагменти, які були змінені з часу створення попередньої копії. В середньому інкрементне резервне копіювання займає менше часу, так як копіюється менший об'єм інформації. Однак процес відновлення даних може тривати довше, так як повинні бути відновлені дані останнього повного резервного копіювання, плюс дані всіх наступних інкрементних резервних копіювань.

При диференціальному резервному копіюванні кожен файл, який був змінений з моменту останнього повного резервного копіювання, копіюється щоразу заново. Диференціальне копіювання прискорює процес відновлення. Все, що необхідно – це остання повна і остання диференціальна резервна копія.

Повне копіювання зачіпає всю систему і всі файли. В організаціях щотижневе, щомісячне і щоквартальне резервне копіювання передбачає створення повної копії всіх даних. Зазвичай воно виконується в час, коли копіювання великого обсягу даних не впливає на поточну роботу. Проміжні резервні копіювання можуть бути диференціальними або інкрементними для того, щоб зберегти час і місце на носіях. Повне резервне копіювання можна поділити на 2 частини:

- повне резервне копіювання на рівні файлової системи;
- повне резервне копіювання на рівні пристроїв.

Як показує практика, питання збереження даних є одним із ключових завдань для бізнесу різних рівнів, і перед компаніями завжди стоїть питання оптимального відношення ціна-ефективність. На корпоративному ринку оновлення обладнання та ПЗ відбувається доволі повільно і закупаються окремі машини під резервне копіювання для невеликих компаній часто фінансово нерационально.

В таких випадках приходиться ідея щодо використання старого обладнання в якості серверів для резервного копіювання. Тут знову виникає питання, чи зможе таке обладнання забезпечувати необхідну швидкодію.

Тематика тестування комп'ютерного обладнання доволі популярна в мережі Інтернет, щоправда найчастіше під тестуванням розуміють перевірку і ефективність складових комп'ютера в відеоіграх або професійних додатках для створення медіаконтенту. Питання актуальності старого обладнання досліджено недостатньо, оскільки в високорозвинених країнах простіше купувати нові компоненти.

Перша важлива складова комп'ютера – процесор. На ньому лежить завдання безпосередньої обробки даних при архівації. Існує багато різних параметрів, які можуть впливати на ефективність. Це: тактова частота, енергоефективність, кількість ядер та потоків, апаратна підтримка алгоритмів, підтримувані інструкції і в цілому особливості реалізації конкретної архітектури.

Інша складова – носій, на якому зберігатимуться дані і з якого при потребі відбудуватиметься відновлення даних. В звичайних умовах на більш-менш актуальних машинах використовуються жорсткі диски або SSD, підключені до материнської плати шляхом використання SATA-інтерфейсу, який протягом свого існування мав декілька модифікацій. HDD мають різні об'єми пам'яті і кешу. Крім того виробники виробляють окремі моделі для домашнього використання і для серверних чи корпоративних рішень, ресурс яких порівняно більший, ніж у випадку бюджетних пристроїв. Окремим фактором є зношеність, оскільки з часом кількість резервних секторів для заміни "битих" секторів зменшується, і важливо при виборі носія не допустити відходу від початкової мети – збереження інформації. SSD останнім часом набувають особливої популярності, оскільки їхня ціна зменшилась, а ресурс читання/запису зріс. Ці носії набагато ефективніше працюють з файлами малих розмірів порівняно з жорсткими дисками, що зменшує загальний час за який буде записаний чи прочитаний файл.

Проте придатного апаратного забезпечення недостатньо для роботи. Потрібно врахувати ПЗ і алгоритми, які лежать в їх основі. Архівація даних розвивалась практично від зародження інформатики, і починаючи з алгоритму Шеннона-Фано [3], до нашого часу було розроблено багато алгоритмів та пропріетарних чи вільних додатків, які використовували ці алгоритми. Зазвичай ці додатки дозволяють обирати якість стиснення і важливо знайти баланс між часом, витраченим на стиснення даних і відповідним ступенем стиснення.

Інший важливий аспект процесу архівації це тип самих даних, і тут можна виділити різні нюанси. По-перше, дані вже можуть зберігатися в стиснутому вигляді і застосування програм-архіваторів не дасть потрібного результату. По-друге, при обробці файлів невеликих розмірів швидкість читання/запису жорсткого диску знижується.

В цілому, на ефективність архівації даних впливає багато факторів і оскільки проблема актуальна, то доцільно порівняти ефективність архівації даних в реальних умовах на різних машинах.

Виходячи з викладеного, постановка задачі аналізу методів архівації даних передбачає дослідження:

- залежності між швидкістю архівування та тактовою частотою процесора;
- впливу частоти оперативної пам'яті на швидкість архівації в однопоточному режимі виконання;
- залежності між швидкістю архівування та кількістю потоків процесора;
- тривалості виконання повного процесу архівування і відновлення даних на HDD і SSD.

Література

1. Over \$1.7 Trillion Lost Per Year from Data Loss and Downtime According to Global IT Study [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.emc.com/about/news/press/2014/20141202-01.htm>.
2. Сравнение способов резервного копирования [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://habr.com/company/selectel/blog/226831/>.
3. Shannon C. E. A Mathematical Theory of Communication / Claude Elwood Shannon. // Bell System Technical Journal. – 1948. – №27. – С. 379–423.

ЗНАЧЕННЯ ТЕОРІЇ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАСТОСУВАНЬ

Павленко О.А., аспірантка Навчально-наукового інституту точних наук і економіки.

Науковий керівник – доктор техн. наук, проф. **Казачков І.В.**, кафедра інформаційних технологій і аналізу даних.

В процесі вирішення різноманітних фізичних проблем зазвичай доводиться застосовувати метод дослідження, який полягає у створенні математичних моделей фізичних процесів і подальшому їх дослідженні при різних умовах.

Багато фізичних законів, які описують певні явища, записуються у вигляді математичних рівнянь, які виражають залежність між величинами. Якщо ці величини змінюються з часом, то, враховуючи фізичний зміст похідної, отримуємо в результаті диференціальне рівняння. На практиці їх зручно використовувати для опису перехідних процесів у механіці, фізиці, термодинаміці, оптиці, хімії, біології, економіці тощо.

Побудовані моделі можуть мати вигляд звичайних диференціальних рівнянь (якщо невідома функція залежить від однієї змінної) або диференціальних рівнянь у частинних похідних (якщо невідома функція залежить від кількох змінних). І хоча сучасному етапі розвитку науки диференціальні рівняння досліджені в значній мірі, але ще багато проблем залишаються невирішеними.

Фізичний та геометричний зміст похідної став основою для появи та розвитку теорії диференціальних рівнянь. Ісаак Ньютон - один із перших, хто застосував диференціальні рівняння для опису законів природи. Записуючи координати тіл, їх швидкості та прискорення як функції від часу, на основі своїх спостережень і досліджень вченому вдалося скласти математичні моделі руху небесних тіл у вигляді диференціальних рівнянь і таким чином вирішити багато задач небесної механіки. Продовжили розвивати теорію диференціальних рівнянь такі вчені, як Г. Лейбніц, Л. Ейлер, Я. Бернуллі, Ж. Д'Аламбер, А. Клеро, Я. Рікатті та інші [5].

Як відомо, при розв'язуванні диференціальних рівнянь у відповіді отримуємо функцію з довільними сталими. Щоб їх знайти необхідно підставити у розв'язок початкові умови, тобто розв'язати так звану задачу Коші або крайову задачу. Для механічних систем, які описуються диференціальними рівняннями чи їх системами початкові умови є початковим станом системи. Знаючи розв'язок рівняння можна не тільки отримати якісні характеристики процесу, а також передбачити подальший його розвиток з часом.

У вигляді диференціальних рівнянь зручно записувати закони Ньютона, розпаду радіоактивних речовин, пружності, теплопровідності, рух планет, коливання струни тощо. Наприклад, задача про падіння тіла з висоти описується рівнянням

$$m \frac{dv}{dt} = -\alpha v^2 + mg,$$

де m – маса тіла, α – деякий додатний коефіцієнт, v – швидкість тіла, t – час, g – прискорення вільного падіння[5].

Дослідження математичних моделей фізичних задач сприяло створенню окремого класу диференціальних рівнянь у частинних похідних - рівнянь математичної фізики. Прикладами є рівняння Лапласа

$$\frac{\partial^2 v}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 v}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 v}{\partial z^2} = 0, \quad (1)$$

яким можна описати стаціонарний розподіл температури у просторовому тілі, хвильове рівняння

$$\alpha^2 \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} = \frac{\partial^2 u}{\partial t^2} \quad (2)$$

та рівняння теплопровідності

$$\frac{\partial u}{\partial t} = \frac{\partial^2 u}{\partial t^2}. \quad (3)$$

Оскільки дуже багато процесів є нелінійної природи, то виникла гостра потреба у дослідженні саме нелінійних диференціальних рівнянь. Їх розв'язки досить часто є складними, але навіть не розв'язуючи рівняння можна виявити певні властивості розв'язків (обмеженість періодичність, залежність від коефіцієнтів).

Для теорії диференціальних рівнянь важливими є теореми існування та єдиності розв'язку задачі Коші (теорема Коші для звичайних диференціальних рівнянь та теорема Ковалевської для системи диференціальних рівнянь у частинних похідних). Ці теореми дозволяють перевірити адекватність математичної моделі[4].

Досліджуючи диференціальні рівняння у частинних похідних Петровський І.Г. розділив їх на три основні класи – еліптичні(1), гіперболічні(2) та параболічні(3). Рівняння еліптичного типу з'являються при описі силових полів, врівноваженого стану течії та теплообміну. Гіперболічними рівняннями є рівняння коливання струни, рівняння поширення звукових хвиль. До параболічних рівнянь належать рівняння процесу дифузії, розсіювання [3].

Вивчення рівнянь математичної фізики стало основою для виникнення багатьох методів розв'язування диференціальних рівнянь (методи Фур'є, Рітца, Гальоркіна, асимптотичні методи, теорія збурень), які стали основою нових напрямків досліджень [4].

Оскільки лише певні типи диференціальних рівнянь можна розв'язати у квадратурах, то важливого значення набувають числові методи, які з появою обчислювальних машин значно спростили задачу відшукування розв'язку диференціальних рівнянь [2].

У наш час теорія диференціальних рівнянь у частинних похідних розвивається досить стрімко. З їх допомогою вдалося дослідити системи Нав'є-Стокса, багатовимірні рівняння дифузії, рівняння Бюргерса для в'язкої та невязкої течій, системи рівнянь примежового шару, рівняння пружності, рівняння переносу та інші рівняння математичної фізики [2]. Важливого значення набула теорія усереднення диференціальних рівнянь. Вона зародилася при розв'язуванні задач інженерної техніки, де зараз активно використовують неоднорідні матеріали. Багато наукових праць також присвячено динамічним системам та атракторам [1].

Таким чином, диференціальні рівняння відіграють значну роль у математичних дослідженнях. Застосовуючи їх на практиці вчені розв'язали задачі, які раніше не вдалося вирішити. Багато розділів теорії диференціальних рівнянь стали самостійними науками.

Література

1. Гашук П. М. Лінійні динамічні системи і звичайні диференціальні рівняння. Львів: Українські технології, 2002. 608 с.
2. Казачков І. В. Методи чисельного розв'язку крайових задач гідродинаміки та теплообміну: Методичні вказівки для студентів спеціальності "Теплофізика". Київ:"Політехніка", 2007. 56с.
3. Курпа Л.В., Лінник Г.Б. Рівняння математичної фізики: навч. посіб. Харків: "Підручник НТУ "ХПІ", 2011. – 312 с.
4. Олейник О.А. Роль теории дифференциальных уравнений в современной математике и ее приложениях. *Соросовский образовательный журнал*. 1996. №4. URL: <http://www.pereplet.ru/obrazovanie/stsoros/87.html>
5. Самойленко А.М., Перестюк М.О., Парасюк І.О. Диференціальні рівняння: підручник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ: Либідь, 2003. 600с.

УДК 517.9

МЕТОДИ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ НЕЛІНІЙНИХ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ

Павленко О.А., аспірантка II курсу Навчально-наукового інституту точних наук і економіки.

Науковий керівник – доктор техн. наук, проф. **Казачков І.В.**, кафедра інформаційних технологій і аналізу даних.

Нелінійні проблеми завжди привертали увагу вчених та інженерів, вони зацікавлюють, але досить часто не мають точних рішень. Переважна більшість нелінійних проблем описуються звичайними нелінійними диференціальними рівняннями (ЗДР) чи рівняннями у частинних похідних (ДРЧП) та їх системами. Разом з початковими або крайовими умовами вони є моделями певних фізичних явищ.

Виділяють два основні методи розв'язування диференціальних рівнянь – точні та наближені. Останні в свою чергу поділяються на наближені аналітичні, графічні та чисельні.

Точні методи за допомогою аналітичних перетворень та методів інтегрування дозволяють знайти точні розв'язки у вигляді певних функцій, але отримати такі розв'язки можна для небагатьох типів нелінійних рівнянь. Особливо це питання є актуальним для диференціальних рівнянь у частинних похідних.

Прикладами являються ЗДР, інтегрованих у квадратурах, є такі типи: диференціальні рівняння зі змінними, що розділяються, однорідні рівняння, рівняння Бернуллі, рівняння у повних диференціалах та тих, що зводяться до них, рівняння Рікати (у певних випадках), рівняння, розв'язані відносно похідної u' через елементарні функції.

Щодо неявних ЗДР, то такими типами є:

1. Рівняння вигляду

$$(y')^n + a_1(x, y)(y')^{n-1} + a_2(x, y)(y')^{n-2} + \dots + a_{n-1}(x, y)y' + a_n(x, y) = 0$$

;

2. Рівняння $y = f(x, y')$ та $x = f(y, y')$ можна розв'язати методом введення параметра

$p = y'(x)$ та $p = y'(y)$ відповідно;

3. Рівняння Лагранжа $y = \varphi(y')x + \psi(y')$ та Клеро ($\varphi(y') = y'$);

4. Рівняння вищих порядків, які допускають зниження порядку[2].

Для нелінійних ДРЧП такі типи рівнянь, які мають точні розв'язки виділити важко. Іноді їх вдається лінеаризувати і таким чином полегшити задачу. В деяких випадках повний інтеграл можна знайти методом невизначених коефіцієнтів, знаючи структуру частинного розв'язку. Більш детально ознайомитися з точними рішеннями нелінійних ДРЧП можна у довіднику [3].

Наближені аналітичні методи полягають у спрощенні рівняння та знаходженні його розв'язку у вигляді аналітичного виразу. Такими є: метод послідовних наближень (метод Пікара) [6] та метод відшукування розв'язку у вигляді степеневого ряду [5]. Окремо виділимо асимптотичні методи, які дають змогу описати поведінку розв'язку в залежності від значень параметрів. Вони застосовуються для диференціальних рівнянь з параметрами, які можуть прямувати до нуля, скінченності чи нескінченності [7].

Графічні методи представляють наближений розв'язок на деякому проміжку у вигляді графіка, який можна побудувати за певними правилами, пов'язаними з геометричним тлумаченням умов задачі. Для певних класів диференціальних рівнянь в основу графічних методів наближеного розв'язку можна покласти фізичне або, якщо точніше, електротехнічне тлумачення заданих умов. Реалізуючи на технічному рівні задані електричні процеси, на екрані осцилографа можна спостерігати поведінку розв'язків рівнянь, що описують ці процеси [1].

У випадках, коли знайти точні розв'язки досить складно або і зовсім неможливо, застосовують *чисельні методи*. Вони дозволяють вирішувати значно більшу кількість задач, але необхідно, щоб виконувалися умови стійкості та збіжності. За допомогою чисельних методів рішення отримуємо у вигляді таблиці наближених значень функції розв'язку на заданому проміжку. Ці методи використовують для знаходження рішень як звичайних диференціальних рівнянь, так і диференціальних рівнянь у частинних похідних. Але, в залежності від типу рівняння і заданих додаткових умов (початкові чи крайові), застосовуються різні числові методи.

Швидкий розвиток обчислювальної техніки та комп'ютерного моделювання стали поштовхом для розвитку найрізноманітніших числових методів для задач математичної фізики.

Для знаходження наближеного розв'язку заданий проміжок розбиваємо на рівні частини (дискретизація), замінюємо похідні (в залежності від методу) та шукаємо значення у вузлах сітки.

Прикладами таких методів розв'язування задач Коші для ЗДР є однокрокові методи, в яких для знаходження наступного значення потрібне лише попереднє значення (Ейлера, Рунге-Кутта) та багатокрокові, в яких, щоб знайти наступне значення потрібно знати значення декількох попередніх кроків (Мілна-Адамса, Хеммінга, Башфорта) [1].

Методи розв'язання крайових задач поділені на два загальних класи – методи зведення крайових задач до задач Коші та спеціальні методи, призначені для розв'язання власне крайових задач [5].

Поширеним методом розв'язання крайових задач є метод скінченних різниць. В його основі лежить апроксимація похідних в рівнянні і в крайових умовах скінченними різницями, а неперервної функції $f(x)$ – сітковою функцією, визначеною у вузлах відрізка. Розв'язання крайової задачі зводиться до визначення значень функцій у вузлах сітки [5].

Числові методи і алгоритми розв'язування нелінійних диференціальних рівнянь в частинних похідних мають свої особливості для кожного конкретного рівняння. Загальною є процедура побудови чисельного розв'язку, яка складається з двох етапів. На першому етапі дискретизації ДРЧП, а також додаткові умови перетворюються до дискретної системи алгебраїчних рівнянь. Другим етапом є побудова алгоритму розв'язання отриманої системи лінійних алгебраїчних рівнянь [4].

Розрізняють явні та неявні методи. До явних належать:

1. Метод Лакса (перший порядок точності);
2. Метод Лакса-Вендрофа (другий порядок точності);
3. Метод Мак-Кормака (другий порядок точності);
4. Метод Русанова (третій порядок точності).

Прикладами неявних методів є:

1. Метод Брайлівської;
2. Схема "чехарда" Дюфорта-Франкела;
3. Метод Алена-Чела [4].

Важливе прикладне значення у наш час також мають математичні пакети, за допомогою яких можна швидко отримати рішення ЗДР та ДРЧП з початковими чи крайовими умовами (Mathematica, MATLAB, FlexPDE, MathCad).

Отже, існує декілька способів розв'язування нелінійних диференціальних рівнянь. Аналітичні методи дозволяють знайти точне рішення у вигляді функції, яка задовольняє певне диференціальне рівняння. Однак знайти такий розв'язок можна не завжди. В зв'язку з цим важливого значення набувають наближені методи розв'язування диференціальних рівнянь, особливо числові, які з появою потужних електронних обчислювальних машин все більше замінюють аналітичні методи.

Література

1. Гой Т.П., Копач М.І., Федак І.В. Наближені методи розв'язування диференціальних рівнянь. Навчальний посібник для студентів напрямів підготовки "математика" та "прикладна математика". Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ Центру інформаційних технологій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 152 с.
2. Гой Т. П., Махней О. В. Диференціальні рівняння: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 352 с.
3. Зайцев В.Ф., Полянин А.Д. Справочник по дифференциальным уравнениям с частными производными первого порядка. М.: ФИЗМАТЛИТ, 2003. 416 с.
4. Казачков І. В. Методи чисельного розв'язку крайових задач гідродинаміки та теплообміну: Методичні вказівки для студентів спеціальності "Теплофізика". Київ:"Політехніка", 2007. 56с.
5. Прокопенко Ю. В., Татарчук Д. Д., Казміренко В. А. Обчислювальна математика: Навч. посіб. К.: Видавництво, 2013. 224 с
6. Самойленко А.М., Перестюк М.О., Парасюк І.О. Диференціальні рівняння: підручник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ: Либідь, 2003. 600 с.
7. Шкіль М. І. Асимптотичні методи в диференціальних рівняннях: навч. посібник для вузів. К.: Вища школа, 1971. 226 с

УДК 37.012.5

УРОКИ PISA ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ

Пальчуківська А.Ю., магістрантка Навчально-наукового інституту точних наук і економіки.

Науковий керівник – канд. фіз-мат. наук, доц. **Лісова Т.В.**, кафедра інформаційних технологій та аналізу даних

У роботі висвітлено деякі рекомендації, отримані за результатами серії міжнародних досліджень PISA та TALIS, які можуть слугувати для покращення практики викладання математики у школах.

Ключові слова: PISA, математика, вчитель, навчання

У 2018 році Україна вперше взяла участь у Програмі міжнародного оцінювання учнів PISA [1]. Дослідницький проект PISA поводиться Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) кожні три роки, починаючи з 2000 року. У тестуванні беруть участь 15-річні учні, які навчаються не нижче, ніж у сьомому класі. Дослідження має на меті визначити, наскільки учень зможе використовувати знання і уміння, отримані в школі, у різних життєвих обставинах. Воно зосереджується не на знанні програмного матеріалу, а на усвідомленні загальних принципів та ідей наукової теорії, здатності до використання отриманих у школі знань і умінь у реальних життєвих ситуаціях. PISA досліджує, наскільки в учнів розвинена здатність до читання, розуміння й інтерпретації різноманітних текстів, з якими вони матимуть справу в повсякденному житті; до використання знань і умінь з математики; до використання знань і умінь з природничих наук для розв'язання різноманітних життєвих проблем. Щороку одна з предметних галузей (читання, математика або природничі науки) є провідною, більша частка учнів виконують завдання саме даної галузі і ці завдання охоплюють ширший клас проблем, хоча щороку інші галузі також представлені. У дослідженні 2018 року брало участь близько 80 країн світу, а провідною галуззю було читання.

Крім оцінки предметних компетентностей, PISA також досліджує різноманітні аспекти життя учнів, які беруть участь у Програмі. Для цього учні та їх батьки, відповідають на запитання спеціально розроблених анкет. Зібрані за допомогою анкетування дані допомагають визначати фактори та чинники, що впливають на рівень навчальних досягнень учнів у світі (як то: міграційні процеси, гендерна політика, соціально-економічний стан, піклування і підтримка з боку батьків, навчання в ранньому дитинстві, мотивація до навчання, а також здатності регулювати свою власну навчальну поведінку, залучення до читання, інтерес до математики або задоволення від науки, повага до інших, тощо). Вчителі та адміністрація шкіл також заповнюють анкети, за якими можна отримати інформацію про зв'язок результатів учнів з рівнем і якістю викладання, навчання та організації шкіл (як то: кваліфікація вчителів, ефективно організовані навчальні плани, практики викладання, час на навчання та навчальні можливості як всередині школи, так і поза її межами, контроль якості шкільних процесів, їх моніторинг, лідерство та шкільне управління, залучення батьків до участі в шкільному житті, мікроклімат у школі, взаємодія та взаємна підтримка, показники рівня відсіву в школах тощо). Уся зібрана інформація дозволяє провести детальне вивчення чинників, які зумовлюють відмінності в читацькій, математичній і природничій грамотності учнів 15-ти років як у межах кожної країни, так і порівняно з іншими країнами, зрозуміти сильні та слабкі сторони системи освіти своєї країни та визначити шляхи для її покращення.

Математична грамотність, яка у PISA розглядається як здатність особи до визначення й усвідомлення ролі математики в сучасному світі, надання добре обґрунтованих суджень, уміння використовувати математику в особистих цілях і в суспільному житті, була у фокусі дослідження уже два рази (у 2003 та 2012 роках). У наступному циклі 2021 року, коли Україна теж планує брати участь, математика буде провідною предметною галуззю. Щоб краще розуміти ситуацію в Україні, варто ознайомитися з результатами та висновками міжнародних організацій на основі попередніх досліджень та зробити певні висновки щодо підходів у викладанні математики. Метою даної роботи є пошук та вивчення інформації про уроки, які отримали вчителі математики інших країн від участі у PISA.

У 2016 році ОЕСР підготувала звіт [2], у якому досліджувалась інформація від учнів та вчителів про стратегії навчання та викладацьку практику та як це може впливати на успішність учнів. Виділено десять основних питань, що охоплюють стратегії викладання та навчання, навчальні програми та різні характеристики учнів, і як вони пов'язані з досягненнями учнів з математики та один з одним. Висновки по кожному питанню ґрунтуються на даних, отриманих у PISA та у міжнародному дослідженні викладання та навчання серед вчителів та директорів шкіл TALIS (Teaching and Learning International Survey) та їх всебічному аналізу, а завершується кожне питання розділом "Що можуть зробити вчителі?", де надаються конкретні, обґрунтовані пропозиції вчителям для покращення практики викладання математики. Розглянемо коротко основні висновки по деяких виділених питаннях.

1. *"Наскільки вчитель повинен керувати навчанням учнів на уроках математики?"*. У PISA учнів запитували про частоту, з якою їх вчителі використовують орієнтовані на студента або спрямовані на вчителя стратегії на своїх уроках. Виявлено, що сьогодні більш поширеними є практики, спрямовані на вчителя (вчитель перед класом розповідає матеріал, потім опитує учнів), ніж орієнтовані на учня. Вісім з десяти учнів у країнах ОЕСР відповіли, що вчитель на кожному уроці розповідає, що потрібно вивчити, а сім з десяти – що перевіряє на кожному уроці, що учні знають. Разом з тим, менше третини учнів відповіли, що вчителі використовують диференційоване навчання, коли учні отримують завдання відповідно до їх рівня здатності. Інші види студенто-орієнтованого навчання зазначаються ще рідше. Крім того, виявлено, що різні стратегії можуть використовуватись для учнів залежно від їх соціально-економічного статусу чи статі: учні з бідних сімей та дівчата рідше повідомляли про студенто-орієнтовані прийоми навчання. Також виявлено, що чим більше у країнах використовуються технології навчання, спрямовані на вчителя, тим частіше там використовуються методи запам'ятовування.

Дані також вказують на те, що коли вчителі використовують традиційні спрямовані на вчителя технології, їх учні мають більше шансів бути успішними лише у вирішенні найпростіших математичних задач, шанси таких учнів зменшуються зі зростанням складності завдання. Отже, для формування навичок вищого рівня потрібне використання різних стратегій.

У дослідженні TALIS опитували вчителів математики у восьми країнах про регулярні практики викладання, серед яких були такі студенто-орієнтовані, що мали позитивний вплив на навчання та мотивацію учнів (робота у малих групах, заохочення учнів до самооцінювання, виконання довгих проєктів, використання ІКТ для роботи в класі). Дані показують, що такі активні педагогічні практики частіше використовують вчителі, впевнені у власних здібностях.

Деякі країни, такі як Сінгапур, взяли ці дослідження до уваги при розробці навчальних планів з математики, які вимагають від вчителів використовувати та поєднувати різні стратегії навчання, а учні навчаються застосовувати математику для вирішення різних проблем, оцінюють

цінність математики і розвивають важливі навички, які будуть підтримувати їх майбутнє навчання і їх здатність вирішувати нові проблеми.

Поради вчителям: використовувати диференційований підхід для учнів різних здібностей, передбачати на кожному занятті додаткові завдання для тих, хто швидше встигає; поєднувати стратегії викладання, орієнтовані на вчителя та студента, не покладаючись лише на підручник, давати завдання поза підручником, які дозволяють учням працювати разом або використовувати нові інструменти, такі як технології та ігри; використовувати технології, спрямовані на вчителя, переважно при формуванні навичок нижчого рівня, поступово вводючи інші прийоми для складніших проблем.

2. *"Чи деякі методи навчання більш ефективні, ніж інші?"*. Дослідження PISA показало, що використання стратегій когнітивної активації має найбільший позитивний зв'язок із рівнем математичної грамотності учнів. Когнітивна активація передбачає заохочення учнів до пошуку та обґрунтування методу розв'язування завдань замість того, щоб просто зосередитися на самій відповіді. Така стратегія вимагає від учнів застосовувати здобуті навички у новому контенті, пов'язувати нову інформацію з уже відомою, встановлювати зв'язки між математичними фактами та процедурами, вирішувати складні проблеми з багатьма варіантами відповіді, що призводить до глибшого розуміння проблеми. Дані PISA показують, що найчастіше у різних країнах використовується практика, коли від учнів вимагається пояснити, як вони вирішили проблему. Понад 70% учнів по всьому світу повідомили, що їх вчителі просять робити це на більшості або на кожному уроці. Крім того, більше 50% учнів у всіх обстежених країнах повідомили, що їхні вчителі використовують і інші стратегії когнітивної активації (вимагають від учнів застосовувати вивчене поняття у різних контекстах, пропонують самостійно знаходити та обґрунтовувати методи вирішення, аналізують помилки та допомагають на них вчитися). Учні, які частіше піддаються когнітивно-активаційним методам навчання приблизно на 10% частіше правильно відповідають на легкі завдання PISA і на 50% частіше на більш складні. На жаль, про такі корисні при вивченні математики методи більше повідомляють учні з соціально благополучних сімей, які навчаються в класах академічного спрямування, з меншою кількістю порушників поведінки. Опитування TALIS також показало, що чим частіше вчителі співпрацюють з колегами своєї школи, тим частіше вони використовують прийоми когнітивної активації.

Поради вчителям: використовувати стратегії когнітивної активації при вивченні проблем усіх рівнів складності, а особливо при вивченні складних; заохочувати вчитися на своїх помилках, працювати разом і роздумувати над проблемою; використовувати стратегії когнітивної активації у всіх класах, не залежно від рівня академічних досягнень учнів, бо "активізація" учнів (робота в групах, обговорення та розробка власних експериментів) може бути найбільш ефективним способом створення позитивного навчального середовища у класі; цікавитися новими дослідженнями у викладанні та вивченні математики, щоб покращити практику викладання; співпрацювати з колегами як усередині, так і поза межами школи.

3. *"Чи важливі для вчителя математики стосунки з учнями?"*. Позитивний клімат у класі, хороше управління і позитивні стосунки між вчителями та учнями повинні розглядаються як передумови для якісного навчання. Дані PISA свідчать, що загальний рівень знайомства з математикою вищий у класах з кращим дисциплінарним кліматом (навіть після порівняння учнів і шкіл з подібними соціально-економічними профілями), а успішність учнів з математики і дисциплінарний клімат на уроках математики тісно пов'язані. TALIS також показав, що клімат у класі впливає на впевненість вчителів у своїх здібностях та їх задоволеність роботою, а це відображається на якості викладання.

Поради вчителям: знайти час та енергію для створення позитивного клімату в класі, шукати додаткову підтримку серед інших вчителів, обмінюватися досвідом, підвищувати кваліфікацію у цьому напрямку; справедливо ставитися до учнів, вислуховувати їх та продовжувати вчити, поки вони не зрозуміють; вивчати життя учнів за межами школи, це може допомогти поєднати математичні проблеми з реальними важливими для учнів ситуаціями.

4. *"Що потрібно знати про запам'ятовування та навчання математиці?"*. Кожен курс математики передбачає певний рівень запам'ятовування. Вчителі можуть по-різному спонукати учнів до запам'ятовування: багаторазово використовувати вивчене до однотипних проблем або застосовувати вивчене у різних контекстах. Дані PISA свідчать, що у всіх країнах ОЕСР учні використовують принаймні одну із чотирьох стратегій навчання, пов'язану із запам'ятовуванням, особливо це учні, які відчують тривожне ставлення до математики, а впевнені у своїх знаннях та більш відкриті до розв'язання проблем учні користуються запам'ятовуванням рідше. Разом з тим учні, які більше покладаються на запам'ятовування успішні лише у найпростіших завданнях. При вирішенні однієї з найскладніших задач учні, які повідомили про використання усіх чотирьох стратегій запам'ятовування, мали у чотири рази менші шанси на правильну відповідь, ніж ті, що використовують менше. Учні з країн Азії, які серед лідерів PISA, не вважають запам'ятовування

домінуючою стратегією. Наприклад, у Японії останнім часом освіта перетворилася на систему, що виховує здатність мислити, приймати рішення, висловлювати думки і вирішувати проблеми, бути мотивованими для навчання.

Поради вчителям: заохочувати учнів доповнювати запам'ятовування іншими стратегіями навчання, запам'ятовування може бути корисним при автоматизації простих розрахунків та вивільняє час для прискорення вирішення проблем; використовувати стратегії запам'ятовування для повторення певних процедур, оскільки це допомагає зміцнити розуміння понять, але ці дії не повинні бути нудними (безкоштовне інтерактивне програмне забезпечення або ігри, щоб це було цікавіше учням); звертати увагу, як учні навчаються, допомагати тим, що відчувають тривогу по відношенню до математики, створювати зв'язки між концепціями та проблемами реального світу і заохочувати до встановлення власних цілей для вивчення математики.

5. *"Чи можна допомогти учням навчитися вивчати математику?"*. Результати PISA свідчать, що немає єдиної стратегії навчання, яка ідеально підходить для всіх учнів і всіх ситуацій. Але учні досягають вищих результатів, якщо вони підходять до вивчення математики стратегічно та контролюють своє навчання (мають чіткі цілі, планують своє навчання, відстежують прогрес, виявляють теми, які ще не знають, шукають додаткову інформацію). Однак нема сильної залежності між використанням учнями стратегій контролю та вирішенням найскладніших завдань, що потребують інколи творчого та креативного підходу. Стратегії контролю рідше використовують хлопці та впевнені у своїх математичних здібностях учні, а частіше – ті, що мають високі оцінки з математики, відчувають тривожність, мають конкретну мотивацію до вивчення математики (скласти екзамен, вступити до вузу тощо).

Поради вчителям: переконатися, що стратегія вчителя не заважає учням слідувати за власною стратегією контролю (наприклад, велика кількість домашніх завдань на повторення спонукає швидше до запам'ятовування, ніж до самоконтролю); вчителю варто самому знати та використовувати з учнями "стратегії контролю" (наприклад, залучати учнів до розробки плану майбутнього іспиту, контролю власного прогресу); надавати учням можливість обговорювати методи вирішення проблем з учителями, допомагати учням сформувати мову, якою вони можуть виражати своє математичне мислення.

6. *"Чи варто заохочувати учнів використовувати креативність у математиці?"*. Стратегії навчання, відомі як "стратегії розробки", заохочують учнів встановлювати зв'язки між математичними проблемами, пов'язувати навчання з їхніми власними попередніми знаннями та реальними життєвими ситуаціями (розробка аналогій і прикладів, мозковий штурм, використання концептуальних карт і пошук різних способів вирішення проблем). Дослідження PISA виявило, що лише у третині країн учні вказали, що використовують принаймні одну з чотирьох стратегій розробки на уроках математики. Разом з тим, учні, які погодилися з усіма твердженнями щодо стратегії розробки, мали утричі більші шанси на успіх при розв'язуванні складних задач.

Поради вчителям: використовувати стратегії розробки для складних завдань (створення зв'язків, мозковий штурм і творче мислення стає необхідним для проблем з неочевидним рішенням); залучати до таких стратегій учнів незалежно від їх соціально-економічного статусу, пов'язуючи математичні проблеми з життєвим досвідом; використовувати і поєднувати стратегії, залежно від поставленого завдання та контексту, в якому відбувається навчання; розробити домашні завдання та іспити, які спонукають учнів вийти за рамки навчання на поверхневому рівні і допомогти їм подолати цей виклик.

7. *"Чи впливає соціально-економічний статус на вивчення математики?"*. За даними PISA спостерігається значне розшарування у досягненнях учнів з різним соціально-економічним статусом. Наприклад, з поняттям квадратичної функції знайомі 65% учнів з благополучних сімей і лише 43% - з неблагополучних. У середньому по країнах ОЕСР учні з благополучних сімей в 1,3 рази рідше вирішують найпростіші завдання PISA, і більше ніж в 3 рази рідше – найскладніші. Знедолені учні більш імовірно, ніж їхні благополучні однолітки, мають негативний погляд на власні можливості в математиці. У країнах ОЕСР близько 70% учнів відвідують школи, де вчителі вважають, що потрібно адаптувати академічне навчання до рівнів і потреб учнів.

Поради вчителям: щороку переглядати навчальний план, порівнювати з сусідніми школами, оптимізувати, шукати шляхи подолання прогалів у знаннях без втрати змісту; не уникати складних тем навіть у неблагополучних класах, заохочувати усіх учнів до роботи; пояснювати важливість математики для майбутньої кар'єри.

8. *"Потрібно викладати чисту математику чи її застосування?"*. PISA показує, що у багатьох країнах це поєднується. Але тяжіння до викладання чистої математики асоціюється з вищим рівнем математичних здібностей учнів у більшості країн, поверхових практичних навичок не достатньо для вирішення складних проблем.

Поради вчителям: показувати учням, як математика, яку вони вивчають у школі, використовується в реальному світі; дотримуватися логічного порядку тем, щоб учні розуміли зв'язок між

темами, а не бачили у математиці лише список формул; показувати важливість математики для опанування різними професіями; не обмежуватись викладанням лише основних елементів програми, ширше використовувати вирішення проблем та проектні завдання як метод викладання.

9. "Чи зважати на ставлення учнів до математики?". Дані PISA вказують, що позитивне ставлення до математики та учнівська впевненість у власних здібностях в математиці тісно пов'язані зі здатністю вирішувати математичні проблеми. Але можна з упевненістю сказати, що для більшості учнів у всіх країнах математика не є улюбленим предметом. Лише 38% учнів повідомили, що їм подобається вивчати математику. У середньому по країнах ОЕСР 43% учнів вважають себе не сильними в математиці. 59% учнів часто хвилюються, що заняття з математики будуть для них важкими. Причому, дівчата повідомляють про це частіше (65% дівчат у порівнянні з 54% хлопців). Дівчата рідше мають намір мати справу з математикою у подальшому житті. Відсутність довіри до власних здібностей у математиці впливає на вибір майбутньої освіти та професії. Враховуючи це, у багатьох країнах (Корея, Сінгапур, Австралія, Гонконг) почали включати розвиток позитивного ставлення до математики як складову навчального плану. Дані PISA також свідчать про те, що спосіб викладання може впливати на те, як учні ставляться до математики (робота невеликими групами, використання комп'ютера на уроках більше мотивують до занять математикою).

Поради вчителям: разом з тим, чому навчати, пам'ятати про те, кого і як навчати (особливо увага на учнів з неблагополучних верств населення та дівчат); аналізувати, які елементи викладання можуть викликати занепокоєння чи зменшувати впевненість учнів у своїх силах та замінити їх на альтернативні; готувати учнів до того, чого чекати на математичних тестах (особливо на тестах високих ставок); досліджувати інноваційні засоби навчання для математики (графічні, чисельні та візуальні технології можуть допомогти студентам зрозуміти проблеми математики при одночасному підвищенні їх мотивації або інтересу до теми); вдосконалювати власні навички використання ІКТ в навчальному процесі для підвищення впевненості у собі.

Останнє питання "Чому вчителі навчаються від PISA?" підсумовує усі проблеми та формулює узагальнені поради для успішного вчителя.

Література

1. Вакуленко Т.С., та ін. PISA: що отримає Україна ? // Т.С. Вакуленко, С.В. Ломакович // Вісник ТІМО, 2017. - №1. – С. 30-35
2. Гарія А. PISA 2015. Результати у фокусі / А. Гарія // Вісник ТІМО, 2017. - №1. – С. 5-16
3. Український центр оцінювання якості освіти. <http://testportal.gov.ua/pisa/>
4. OECD (2016). Ten Questions for Mathematics Teachers ... and how PISA can help answer them, PISA, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264265387-en>.

УДК 372.851

ЗАДАЧІ З ПАРАМЕТРОМ У СЕРТИФІКАЦІЙНИХ РОБОТАХ З МАТЕМАТИКИ

Пирковська О. В., магістрантка Навчально-наукового інституту точних наук і економіки Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доц. **Чорненька О.В.**, кафедра математики та економіки

У даній статті вивчається питання про можливості підготовки учнів до успішного виконання завдань з параметрами у сертифікаційних роботах зовнішнього незалежного оцінювання з математики. На основі аналізу розв'язку відповідної задачі з пробного ЗНО 2019 року виділено ключові моменти та розроблено поради щодо успішного виконання таких завдань.

Ключові слова. методика навчання математики, сертифікаційна робота, нерівність, параметр.

На сьогоднішній день при підготовці до зовнішнього незалежного оцінювання та підсумкової атестації найбільший інтерес старшокласників викликають саме задачі з параметрами. Вивчаючи підбір завдань у сертифікаційних роботах [2], [3] зовнішнього незалежного оцінювання з математики за попередні роки, важко не помітити, що четверта, творча частина кожного варіанту обов'язково містить задачу з параметром. Наявність саме таких задач дає змогу прослідкувати рівень засвоєння учнями та випускниками шкіл не лише певних тем, а й розділів та курсу алгебри в цілому.

У даній статті проведено аналіз задачі з параметром, яка подана у сертифікаційній роботі для пробного незалежного оцінювання у 2019 році. Наголошено на основних питаннях щодо готовності учнів розв'язувати такі задачі.

Наведемо умову задачі [4].
Задано систему нерівностей

$$\begin{cases} \pi^2 - x^2 \geq 0, \\ (\log_5 a) \cdot (2 \sin^2 x - (2a - 1) \sin x - a) \geq 0, \end{cases} \quad (1)$$

де x – змінна, a – додатна стала.

1. Розв'яжіть першу нерівність цієї системи.
2. Знайдіть множину розв'язків другої нерівності залежно від значень a .
3. Визначте всі розв'язки системи залежно від значень a .

Розв'язання даної задачі проведемо синтетичним методом.

1. Знайдемо розв'язки нерівності

$$\pi^2 - x^2 \geq 0. \quad (2)$$

Дана нерівність є квадратичною нерівністю, тому для знаходження розв'язку потрібно розкласти многочлен на лінійні множники (в даному випадку достатньо впізнати формулу різниці квадратів) та застосувати метод інтервалів. Таким чином

$$\pi^2 - x^2 \geq 0, \quad x^2 - \pi^2 \leq 0, \quad (x - \pi)(x + \pi) \leq 0.$$

Таким чином, на числовій осі Ox позначимо точки $x = \pi$ та $x = -\pi$. Розіб'ємо числову вісь на проміжки та визначимо знак квадратичного виразу, що відповідає останній нерівності, по кожному із проміжків, як показано на рис. 1.

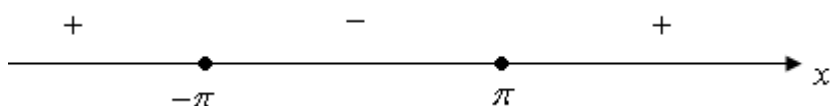

Рис. 1

Таким чином, розв'язком нерівності (2) є проміжок $x \in [-\pi; \pi]$.

2. Для знаходження множини розв'язків нерівності

$$(\log_5 a) \cdot (2 \sin^2 x - (2a - 1) \sin x - a) \geq 0 \quad (3)$$

залежно від значень параметра a необхідно провести дослідження виразу у лівій частині (3).

Оскільки параметр a є виразом, що стоїть під знаком логарифма, то $a > 0$.

Для подальшого розв'язання необхідно проаналізувати кожен множник у лівій частині нерівності. Основою логарифма є число $5 > 1$, тому згідно властивостей логарифмічної функції можливі такі випадки:

- 1) $0 < a < 1$, $\log_5 a < 0$; 2) $a = 1$, $\log_5 a = 0$; 3) $a > 1$, $\log_5 a > 0$.

Розглянемо кожен з випадків.

- 1) При $0 < a < 1$, маємо $\log_5 a < 0$, тому другий множник нерівності (3) має задовольняти умову

$$2 \sin^2 x - (2a - 1) \sin x - a \leq 0. \quad (4)$$

Отже, задача звелась до розв'язання нерівності (4) залежно від параметра $0 < a < 1$.

Для знаходження розв'язку тригонометричної нерівності (4) введемо заміну $\sin x = t$, $-1 \leq t \leq 1$. Тоді отримаємо

$$2t^2 - (2a - 1)t - a \leq 0, \quad 0 < a < 1. \quad (5)$$

Знайдемо корені квадратичного виразу нерівності (5) та застосуємо метод інтервалів.

$$2t^2 - (2a - 1)t - a = 0, \quad 0 < a < 1.$$

$D = (2a - 1)^2 + 8a = 4a^2 - 4a + 1 + 8a = (2a + 1)^2 > 0$ при $0 < a < 1$. Крім того, $2a + 1 > 0$ при $0 < a < 1$.

Таким чином, визначимо два корені

$$t_1 = \frac{(2a-1)+2a+1}{4} = a, \quad t_2 = \frac{(2a-1)-(2a+1)}{4} = -\frac{1}{2}.$$

При $0 < a < 1$ $t_1 = a \in [-1; 1]$; $t_2 = -\frac{1}{2} \in [-1; 1]$.

Зробимо відповідні позначення на числовій осі Ot , рис. 2.

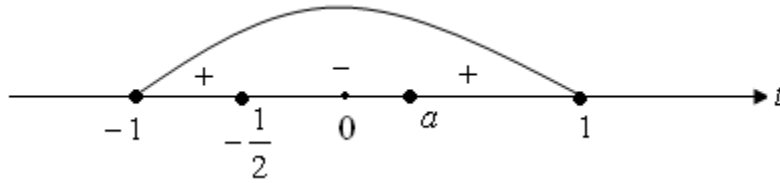

Рис. 2

Отже, розв'язком нерівності (5) є проміжок $t \in \left[-\frac{1}{2}; a\right]$.

Для розв'язання тригонометричної нерівності (4) повернемося до заміни. Відповідно будемо мати $-\frac{1}{2} \leq \sin x \leq a$.

Побудуємо одиничне коло, зробимо відповідні позначення (рис. 3) та випишемо проміжки зміни аргумента.

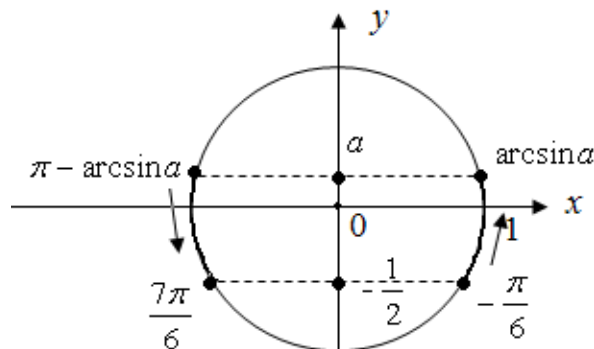

Рис. 3

Таким чином, при $0 < a < 1$

$$x \in \left[-\frac{\pi}{6} + 2\pi n; \arcsin a + 2\pi n\right] \cup \left[\pi - \arcsin a + 2\pi n; \frac{7\pi}{6} + 2\pi n\right], \quad n \in \mathbb{Z}.$$

2) При $a = 1$, $\log_5 a = 0$. Тоді нерівність (3) виконується не залежно від значення другого множника виразу. Тому розв'язками (3) у цьому випадку є всі дійсні числа $x \in (-\infty; +\infty)$.

3) При $a > 1$, маємо $\log_5 a > 0$, тому другий множник нерівності (3) має задовольняти умову

$$2 \sin^2 x - (2a-1) \sin x - a \geq 0. \quad (6)$$

Отже, задача звелась до розв'язання нерівності (6) залежно від параметра $a > 1$.

Аналогічно, як і для випадку 1) застосуємо метод заміни $\sin x = t$, $-1 \leq t \leq 1$. Тоді отримаємо

$$2t^2 - (2a-1)t - a \geq 0, \quad a > 1. \quad (7)$$

Корені квадратичного виразу нерівності (7) мають вигляд

$$t_1 = \frac{(2a-1)+2a+1}{4} = a, \quad t_2 = \frac{(2a-1)-(2a+1)}{4} = -\frac{1}{2}.$$

При $a > 1$ $t_1 = a \notin [-1; 1]$ і $t_2 = -\frac{1}{2} \in [-1; 1]$.

Зробимо відповідні позначення на числовій осі Ot , рис. 4.

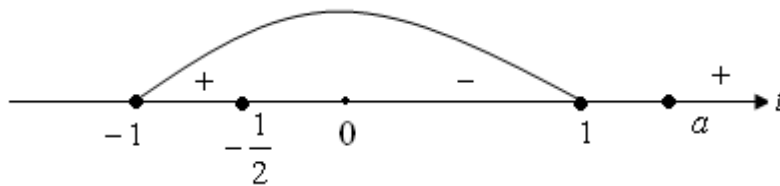

Рис. 4

Отже, розв'язком нерівності (7) є проміжок $t \in \left[-1; -\frac{1}{2}\right]$.

Для розв'язання тригонометричної нерівності (6) повернемося до заміни. Відповідно будемо мати $-1 \leq \sin x \leq -\frac{1}{2}$.

Побудуємо одиничне коло, зробимо відповідні позначення (рис. 5) та випишемо проміжки зміни аргумента.

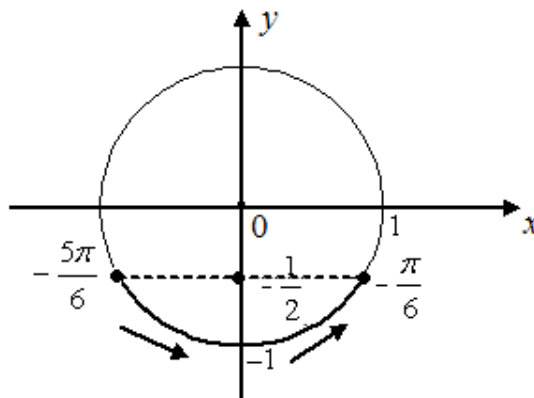

Рис. 5

Таким чином, при $a > 1$, $x \in \left[-\frac{5\pi}{6} + 2\pi n; -\frac{\pi}{6} + 2\pi n\right]$, $n \in Z$.

Отже, відповідь на завдання 2 даної задачі: знайдено множину розв'язків нерівності (3) залежно від значень a

Якщо $0 < a < 1$, то

$$x \in \left[-\frac{\pi}{6} + 2\pi n; \arcsin a + 2\pi n\right] \cup \left[\pi - \arcsin a + 2\pi n; \frac{7\pi}{6} + 2\pi n\right], \quad n \in Z.$$

Якщо $a = 1$, то $x \in (-\infty; +\infty)$.

Якщо $a > 1$, то $x \in \left[-\frac{5\pi}{6} + 2\pi n; -\frac{\pi}{6} + 2\pi n\right]$, $n \in Z$.

3. Для виконання завдання 3 даної задачі необхідно визначити всі розв'язки системи (1) залежно від значень параметра a , тобто знайти перетин множин розв'язків нерівності (2) та (3).

Розглянемо випадок, коли $0 < a < 1$. Повернувшись до рис. 3, відмітимо на колі точку з координатами $(-1; 0)$, що відповідає кутам $-\pi$ та π . Та врахувавши рух по колу у додатному напрямку, починаючи з цієї точки, перепозначимо відповідні кути, отримаємо рис. 6.

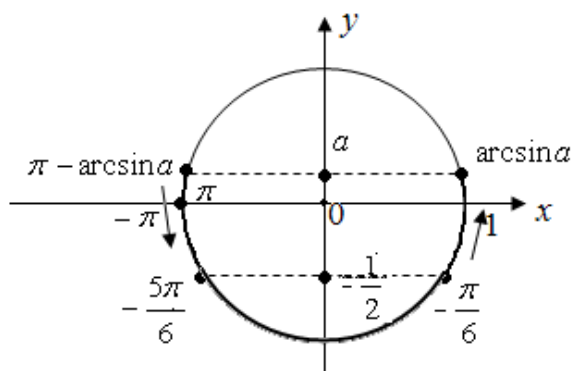

Рис. 6

Згідно рис. 6 випишемо відповідний розв'язок у випадку $0 < a < 1$:

$$x \in \left[-\pi; -\frac{5\pi}{6} \right] \cup \left[-\frac{\pi}{6}; \arcsin a \right] \cup \left[\pi - \arcsin a; \pi \right].$$

Для випадку $a = 1$, $x \in [-\pi; \pi]$.

Якщо $a > 1$, то повернувшись до рис. 5, відмітимо на колі точку з координатами $(-1; 0)$, що відповідає кутам $-\pi$ та π . Та враховуючи рух по колу у додатному напрямку, починаючи від

цієї точки, випишемо відповідний проміжок $x \in \left[-\frac{5\pi}{6}; -\frac{\pi}{6} \right]$.

Отже, відповідь на кожне завдання задачі знайдено. Задача розв'язана.

Аналізуючи наведене розв'язання, можна визначити деякі ключові моменти, що могли б стати у нагоді випускникам, які готуються до складання зовнішнього незалежного оцінювання.

Для успішного розв'язання даної задачі учні повинні знати та безпомилково застосовувати властивості степеневих, тригонометричних, логарифмічних функцій; належно демонструвати уміння розв'язувати степеневі та тригонометричні нерівності, застосовувати різні методи (заміни, метод інтервалів та ін.); вміти з нескінченної множини розв'язків, поданої у вигляді об'єднання нескінченного числа інтервалів чи відрізків, виділяти підмножину, що задовольняє певним умовам.

Поради щодо готовності учнів виконувати завдання з параметром у сертифікаційній роботі:

- 1) ознайомитися з класифікацією задач з параметрами та методами їх розв'язання [1];
- 2) знати властивості та вміти будувати графіки відомих функцій (пряма та обернена пропорційність; лінійні, квадратичні, степеневі, показникові, логарифмічні, тригонометричні функції);
- 3) володіти різними методами розв'язання рівнянь та нерівностей, які залежать від відомих функцій;
- 4) розуміти, що задачі, які містять параметр, вимагають аналізу та дослідження, врахування різних випадків.

Розв'язування алгебраїчних задач з параметрами сприяє удосконаленню потенціалу учнів до розвитку дослідницьких навиків, висловлювань власного підходу, аналізу та гіпотез. Саме під час процесу розв'язування таких задач учні не лише використовують всі засвоєні знання з відповідних тем, а й систематизують та узагальнюють їх. У такій діяльності поєднуються індуктивний та дедуктивний способи мислення, аналогія, узагальнення, школярі вчаться класифікувати та приймати рішення після глибокого та системного аналізу умови задачі.

Можна погодитися з думкою [1] про те, що вміння розв'язувати такі вправи цілком справедливо вважається показником рівня математичної компетентності учнів, оскільки демонструють ступінь засвоєння як теорії з елементарної математики, так і практичного її застосування у нестандартних ситуаціях.

Література

1. Прус А. В., Швець В. О. Задачі з параметрами в шкільному курсі математики: навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во "Рута", 2016. 468 с.
2. Сертифікаційна робота з математики. Зовнішнє незалежне оцінювання 2018. Зошит 1. Український центр оцінювання якості освіти. 20 с.
URL: http://osvita.ua/doc/files/news/608/60848/Matematyka-Osnovne-ZNO_2018-Zoshyt_1.pdf
3. Сертифікаційна робота з математики. Зовнішнє незалежне оцінювання 2017. Зошит 1. Український центр оцінювання якості освіти. 20 с. URL: http://osvita.ua/doc/files/news/558/55886/mathem_test_2017.pdf

УДК 37.016:51

СИСТЕМИ ЗАДАЧ ПРИКЛАДНОГО ЗМІСТУ ТА ЇХ РОЛЬ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СПЕЦІАЛІСТІВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Соляник Н.В., магістрантка Навчально-наукового інституту точних наук і економіки
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Барило Н.А.**, кафедра математики та економіки

Вивчення курсу математики, як однієї з базових дисциплін для здобувачів освіти будівельної галузі, посідає одне із основних місць у професійній підготовці майбутніх спеціалістів. В зв'язку з цим виникає підвищений інтерес до прикладної спрямованості курсу математики та, особливо, роль в цьому прикладних задач.

"Прикладна задача" – це задача, яка виникла з потреб людської діяльності, і така, що може бути розв'язана математичними засобами. При навчанні математики, студентів коледжу, реалізується триєдина ціль: дидактична, розвивальна та виховна. Оскільки такого роду задачі за своїм змістом допомагають систематизувати отримані теоретичні знання та набуті вміння, а також розкривають виховну функцію прикладної спрямованості курсу математики; відіграють позитивну роль для мотивації здобування нових знань та є ефективним засобом в підвищенні пізнавального інтересу. Звідси проблема ефективності математичної освіти це не тільки поліпшення умов при здобуванні математичних знань та умінь, а й реалізація можливостей предмету в майбутній професійній діяльності, а також розвитку особистості в цілому.

Математику в старшій школі вивчають за навчальними програмами рівня стандарт, академічного рівня, профільного рівня або рівня поглибленого вивчення. В Київському коледжі будівництва, архітектури та дизайну математику вивчають за рівнем стандарт (загальна кількість годин – 210, тижневих годин – 3). Зокрема, при вивченні курсу стереометрії відводиться – 2 години на тиждень. Використовуються підручники для загальноосвітніх навчальних закладів (2). Кожен такий підручник майже не містить професійно спрямованих задач. Так, наприклад в підручнику (2) можна знайти задачі прикладної спрямованості:

1. Залізобетонна панель має розміри $600 \times 120 \times 22$ см. По всій її довжині 6 циліндричних отворів, діаметри яких 14 см. Знайдіть масу панелі, якщо густина матеріалу $2,5 \text{ т/м}^3$ (задача 1180). [2, с. 234]

2. Дно котловану прямокутник зі сторонами 12 м і 24 м, його глибина 4 м. Знайдіть об'єм котловану, якщо його двогранні кути при основі по 120° . Чи можна об'єм такого многогранника обчислити за формулою об'єму зрізаної піраміди (задача 1265)? [2, с. 247]

3. Купа щебеню має форму конуса, твірна якого 4 м. Знайдіть її об'єм, якщо кут природного ухилу (кут нахилу твірної до площини основи) для щебеню 30° (задача 1297). [2, с. 252]

Проте їх кількість дуже мізерна. І перед викладачем стоїть проблема самостійного складання та підбору такого роду задач, з врахуванням відповідної спеціальності. Саме тому, тема нашого дослідження "Прикладний зміст задач курсу стереометрії як засіб профільної підготовки". Ми визначилися в конкретному завданні: розробка системи прикладних задач при вивченні курсу стереометрії у відповідності з чинною навчальною програмою з математики для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, рівня стандарт.

Ефективність процесу навчання учнів геометрії в школі цілком залежить від методичної компетентності вчителя математики, від рівня його геометричної та методичної грамотності, від його особистісного ставлення, інтересу до геометрії, від його готовності і здатності створити умови для особистісного розвитку учнів у процесі навчання геометрії. Головні інструменти якісної методики навчання геометрії: хороша задача, красива картинка і логічно струнка, водночас "жива" мова. [3, с. 214]

Широту відображення матеріального світу математики можна розглянути, наприклад, при вивченні теми: "Поверхні та об'єми многогранників і тіл обертання" та запропонувати професійно спрямовані задачі.

Система задач.

1. Підрахувати витрати матеріалу для покриття чотирьохскатного даху, якщо в його основі прямокутник зі сторонами 18 м і 12 м, якщо використовується покрівельна сталь, кут нахилу дорівнює 20° .

2. Скільки шлакоблоків розміром $0,5 \text{ м} \times 0,3 \text{ м} \times 0,3 \text{ м}$ можна погрузити на бортову машину ЗАЗ – 210 вантажопідйомністю 12 т? (якщо густина матеріалу $\rho = 1,6 \cdot 10^3 \text{ кг/м}^3$)

3. Для підсіпки під'їзних шляхів до будівельного майданчика завезено гравій, складений в купу (з певною похибкою) правильної чотирикутної піраміди, сторони основ якої 12 м та 4 м, а висота 3 м. Скільки кубічних метрів гравію привезено на будівельний майданчик?

4. Робітник штукатурить вручну колону, покращеною штукатуркою, висотою 5,5 м, радіус колони 0,5 м. Скільки він заробить, якщо норма розцінки 15,5 грн. (ціна умовна) на 1 м²?

5. Розчин висипали у вигляді конічної кучі, твірна якої 6,3 м, довжина кола 17,6 м. Чи вистачить його для кладки 190 м³ стінки, якщо для кладки 1 м³ стінки потрібно 0,23 м³ розчину?

6. Суміш гравію з піском висипали у вигляді конічної кучі, твірна якої 2,1 м довжина кола основи конуса 6,28 м. Якою повинна бути вантажопідйомність вантажної машини, щоб перевезти цю суміш, якщо 1 м³ суміші має масу 1600 – 1900 кг?

На нашу думку, розв'язування задач прикладного змісту, в першу чергу, сприяє формуванню мотивації до вивчення математики в цілому та розвитку професійно значущих якостей особистості; формує вміння бачити можливості застосування математики при вивченні спец. дисциплін: інженерне креслення, будівельні конструкції, технологія будівельного виробництва і т.д.

Література

1. Власенко К. В. Геометрія для майбутніх інженерів : навчально-методичний посібник для учнів старшої школи. Донецьк : Вебер, 2009. 191 с.

2. Геометрія: 11 клас: підручник для загальноосвітн. навч. закл./ Г.П. Бевз та ін. Київ: Генеза, 2011. 336 с.

3. Матяш О. І. Формування добірок задач-перлинок у процесі навчання учнів стереометрії. / *Всеукраїнська дистанційна науково-практична конференція "Методичний пошук вчителя математики"*. С. 212 – 215. <https://vspu.edu.ua/science/new-style/doc/z1.pdf>

4. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З МАТЕМАТИКИ для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

5. Найдьонова О.О., Канакіна Л.П. Педагогічні функції прикладних задач. *Математика*. 2004. №3, січень. С.12.

6. Швець В. О. Теорія і практика прикладної спрямованості шкільного курсу стереометрії : навчальний посібник. Житомир : ЖДУ, 2007. 149 с.

УДК 004.4.2

ЕЛЕКТРОННА ЧЕРГА У ПОЛІКЛІНІКУ

Тихомиров Б.О., студент 4 курсу Навчально-наукового інституту точних наук і економіки.

Науковий керівник – канд. економ. наук, доц. **Фетісов В.С.**, кафедра інформаційних технологій та аналізу даних

Автоматизована система управління чергою вже має досить велику популярність. Її встановлюють не тільки в супермаркетах, але і в страхових і туристичних компаніях, а також в медичних установах. Така система складається з терміналу для реєстрації клієнтів, головного табло і табло оператора, а також ряду допоміжних елементів. Принцип роботи табло досить простий. Спочатку клієнт вибирає необхідну послугу і отримує талон з порядковим номером, за яким він чекає виклику оператора. Головне табло інформує людей, що підійшла черга наступного клієнта, також на ньому відображається вільний оператор і номер клієнта. Оператор в нашому випадку - це лікар. Крім того часто виклик на центральному таблі озвучується.

З усього вищесказаного можна судити, що головною роботою табла є оповіщення клієнтів. Пристрій також може відображати відразу кілька сигналів в різних рядках на екрані. Також існують різні критерії вибору табла черги: вид індикації, висота знаків, найбільша відстань читання, розміри пристрою, найменше число рядків і ін.

Планується розробити мобільний додаток для запису до лікаря в міську поліклініку.

Пацієнти зможуть:

- Дізнатися, хто є його дільничим або сімейним лікарем (увівши у відповідне поле вулицю, на якій він проживає);

- Знайти лікаря за спеціальністю;

- Знайти лікаря за прізвищем;

- Знайти лікаря у своєму районі;

- Отримати доступ до своєї електронної медичної карти, призначень лікаря та плану лікування;

- Записатися до лікаря у вільний час;

- Пацієнт також може визвати лікаря додому
Як записатися на прийом до лікаря без черг та талонів?
- Обрати симптом
- Обрати лікаря
- Прийти у поліклініку у визначений час
- Потрапити до лікаря без черги

За допомогою такого мобільного додатку пацієнт може почитати відгуки про лікарів та залишити свій коментар. Це повинно зменшити час, проведений у лікарні, зокрема, не буде черги до лікарів. Завдяки цій системі пацієнт сам обиратиме лікаря, до якого хоче піти. Це нововведення збільшить конкуренцію як і серед лікарів, так і серед медзакладів, адже заробітна плата нараховуватиметься в залежності від кількості відвідувачів. Кожен медзаклад може приєднатися до електронної системи за простим алгоритмом, для якого непотрібні жодні дозволи, наприклад, департаменту. Перевагою є також те, що лікарі будуть приходити вчасно, знаючи, що з конкретної години на них чекають люди.

УДК 004.8

ВІРТУАЛЬНІ СПІВРОЗМОВНИКИ

Швидкий С.В., студент IV курсу Навчально-наукового інституту точних наук та економіки.

Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доц. **Лисенко І.М.**, кафедра інформаційних технологій і аналізу даних.

У статті розглянуто основні поняття, що стосуються чат-ботів, їхню класифікацію, сфери застосування, переваги та недоліки.

Ключові слова: чат-бот, месенджер, програмне забезпечення.

Чат-боти: основні відомості

Чат-бот – комп'ютерна програма, яка веде діалог за допомогою слухових або текстових методів [6]. В цій програмі заданий певний алгоритм або ж сценарій, за яким працює чат-бот. Приймаючи інформацію від користувача, він обробляє її, а потім формує коректні та логічні відповіді. На даний момент чат-ботів вважають одними з найбільш перспективних методів взаємодії людини з машиною. Зазвичай чат-бот створюється для деякої предметної області.

Перший чат-бот був створений у 1966 році професором Джозефом Вайценбаумом і мав назву "Eliza". Він пародіював розмову з психіатром, і в свою чергу дало реалізував техніку активного слухання. З популяризацією месенджерів чат-боти стали дуже активно використовуватись в різних сферах на платформах цих месенджерів. Чат-ботів в наш час можна зустріти будь-де в Інтернеті, починаючи із звичайних сайтів, та закінчуючи месенджерами такими як: VK, Telegram, Facebook Messenger, Skype, Viber тощо. Також чат-боти можуть застосовуватися і у вигляді окремих додатків, або ж є вбудованими в функціонал пошукових систем. З таким швидким темпом розвитку, чат-боти зможуть реалізувати максимум свої можливостей, і зможуть навіть замінити спілкування з живою людиною.

Функції чат-ботів [4;5]:

- проведення опитувань різного характеру;
- прийом заявок різного характеру (замовлення таксі, замовлення страви в ресторані, здійснення переказу коштів тощо);
- проведення консультації клієнтів в різних сферах;
- оперативне надання інформації при проведенні певних заходів;
- збір інформації від проведених опитувань;
- запис відвідувачів на прийом (наприклад, до адвоката, сімейного психолога тощо);
- отримання відгуків від користувачів ресурсу;

Існують такі типи чат-ботів: стандартний та самонавчальний [4;5].

Стандартний чат-бот зазвичай працює за допомогою розпізнавання ключових слів, які потрібно прописати в алгоритмі. Кожну команду потрібно прописати самостійно під кожну фразу, яку користувач надішле в повідомленні. Такого бота досить легко заплутати, наприклад, введенням некоректного питання. Зрозуміло, що в такій ситуації чат-бот навряд чи зможе коректно відповісти клієнту або ж зовсім не дасть відповіді. У цьому випадку рекомендується надавати користувачеві підказки або ж варіанти відповіді.

Самонавчальний чат-бот це так званий чат-бот з використанням штучного інтелекту. Він не використовує ключові слова, він буквально розуміє те що пише йому користувач і логічно, а головне правильно дає відповіді на питання. Аналізуючи діалог з користувачем він розвивається.

Слід зазначити що багато великих видань, таких як BBC, Forbes, The Wall Street Journal мають в своєму розпорядженні чат-ботів які допомагають їм облегшити роботу персоналу.

Класифікація чат-ботів

Функціонал чат-ботів досить великий і з кожним днем зростає, що призводить до збільшення віртуальних помічників в різних сферах діяльності. Тобто користувач за допомогою певного чат-боту може дізнатися корисну для нього інформацію: перегляд прогнозу погоди, переклад слів з іноземної мови, перегляд новин, замовлення таксі тощо.

Розглянемо одну з існуючих класифікацій чат-ботів [4;8;9].

- **Розважальні чат-боти.** Ці чат-боти зазвичай використовують задля розваги користувачів. Їх функціонал не дуже великий, але все ж таки ними досить часто користуються. Прикладом їх використання є висилання чат-ботом розважальної інформації, проведення вікторин або ж просто цікаве для користувача спілкування.

- **Чат-боти консультанти.** Ці так звані комерційні боти призначені для консультації клієнтів в різних сферах людської діяльності. Такі чат-бо значно пришвидшують вирішення популярних проблем. Наприклад, ними досить часто користуються у фінансовій сфері.

- **Чат-бот помічник.** Такі чат-боти значно поліпшують розв'язання проблем користувачів в певних сферах і дозволяють покращити зв'язок з клієнтами. Розглянемо функціонал таких чат-ботів:

- за допомогою чат-ботів для популярних месенджерів та різних сайтів можна значно скоротити час очікування клієнтів, шляхом забезпечення швидких відповідей на питання, які часто задаються користувачами;

- за допомогою чат-ботів в месенджерах, клієнти можуть, наприклад, оформити замовлення, або ж продивитися інформацію про замовлення. Такі чат-боти можуть використовуватись в ресторанах для перегляду страв та здійснення замовлення, для пошуку роботи, для замовлення таксі, перегляду авіарейсів тощо.

- **Чат-боти для бізнесу.** В бізнесі існує величезна кількість сфер діяльності, для яких використання чат-бота значно покращить рейтинг компанії, довіру клієнтів, а також значно зменшить затрату часу працівників та клієнтів. Використовуються такі чат-боти зазвичай для внутрішніх потреб компанії, тобто наприклад, реклама товару, здійснення замовлення товару, підтримка після купівлі. Також такі чат-боти можуть бути корисні для клієнтів у наданні інформації, консультації клієнтів, тощо. Розглянемо функціонал таких чат-ботів.

- Якщо компанія має велику базу клієнтів, то такий чат-бот дозволить підтримувати зв'язок з ними в будь який час доби.

- Такі чат-боти можна використовувати в месенджерах, вони допоможуть рекламувати товар, повідомляти клієнтів про знижки та акції, не відсилаючи листи на пошту. Таким чином покращується довіра клієнта та зв'язок з ним.

- За допомогою таких ботів організація може забути про такі питання як: "Як можна оплатити товар?", "Коли я отримаю товар?". Такі чат-боти зможуть дати відповідь клієнтам на найпоширеніші запитання, щодо оплати, доставки товару тощо.

Отже, застосування чат-ботів для бізнесу досить корисне, вони допоможуть зробити бізнес краще, а послуги доступнішими для клієнтів, адже вони дають змогу приділяти увагу кожному клієнту автономно.

- **Чат-боти, які використовують штучний інтелект.** Це, так звані, самонавчальні чат-боти, які працюють на базі штучного інтелекту. Такі чат-боти не працюють з наперед заготовленими відповідями, а використовують для побудови відповідей аналіз всього того, що напише користувач. На думку багатьох вчених в цій галузі, найближчим часом такі чат-боти, замінять фахівців у різних сферах. Оскільки це дасть змогу швидше справлятися з різними завданнями і виконувати їх автономно, не залежно від людини.

Застосування чат-ботів

На сьогоднішній день чат-боти використовують в різних сферах, наприклад, для замовлення товару, сповіщення клієнтів про знижки, замовлення таксі, проведенню опитувань тощо. З кожним днем все більше сфер діяльності розпочинають використовувати таких віртуальних помічників для спрощення та покращення свого ресурсу.

Переглянемо різні варіанти використання чат-ботів у популярних месенджерах на основі джерел [2-5; 8].

- Чат-боти для здійснення продаж. Такі чат-боти використовуються для здійснення продаж вслякого товару. Наприклад, продаж білетів (на концерт, в театр, в кіно тощо), продаж авіаквитків, продаж одягу, телефонів та інших товарів. Інтернет-магазини також дуже часто викорис-

товують чат-боті для реклами товару, сповіщення клієнтів про акції або знижки та надання допомоги при замовленні.

- Чат-боти для підтримки користувачів. Такі чат-боти використовують служби підтримки для автоматизації процесів спілкування з клієнтами. Ці чат-боти значно знижують час очікування клієнтів та дозволяють відповідати на популярні питання автономно. При написанні таких чат-ботів потрібно звертати увагу на дрібниці, оскільки користувач просто може не знайти відповіді на своє питання.

- Чат-боти які використовують в службі доставки. У великих містах такі чат-боти отримали велику популярність. Чат-боти замовлення їжі очолює їх список. Функціонал цих чат-ботів досить великий: можна замовити піцу, подарунки, квіти тощо.

- Чат-боти в службі таксі. Такі чат-боти роблять процес замовлення зручним, тобто не виходячи з улюбленого месенджера можна замовити таксі.

- Чат-боти для нагадування. Такі чат-боти допоможуть у повсякденному житті, якщо ви забули про щось, вони вам нагадають, наприклад, про важливу зустріч, про важливе свято тощо.

- Чат-боти СМІ. Такі чат-боти допоможуть дізнатися про останні новини, події які відбули за останній час тощо.

- Медіа чат-боти. Якщо ви популярний блогер, то цей чат-бот допоможе з анонсом вашого відео чи статті в месенджері і нагадає підписникам про вас. Такі чат-боти застосовуються для поширення відео, статей, тощо.

- Чат-боти співбесідники. Таких ботів зараз безліч, розпочинаючи від чат-бота психолога до бота який розбирається в спорті. Люди їх використовують зазвичай для того, щоб згаяти свій час за бесідою, але є боти, які реально можуть допомогти з вирішенням психологічних проблем.

- Навчальний чат-бот. Такі чат-боти можуть навчити іноземній мові, математиці та іншим дисциплінам, також вони можуть перевірити рівень знань за допомогою опитування.

- Чат-бот лікар. Такі чат-боти задаючи питання шукають метод лікування за вказаними симптомами. Всі дані вони перевіряють за допомогою вбудованого в них медичного довідника. Якщо по симптомам чат-бот нічого не може знайти, то він надасть інформацію про найближчу лікарню та запише вас на прийом до лікаря.

Розглянемо декілька сфер застосування чат-ботів на основі джерел [2;4;5;8;9].

- **Магазини.** В цій сфері чат-боти розкажуть клієнтам про знижки, акції, чи новинки магазину. Також вони здатні обробити замовлення та прийняти оплату.

- **Медицина.** Ця сфера досить популярна для віртуальних помічників. Такі чат-боти допоможуть записатися на прийом до лікаря, покажуть результати аналізів тощо.

- **Фінанси.** У цій сфері чат-ботів зазвичай використовують банки. Такі чат-боти допоможуть в переказі коштів, отриманні консультації щодо кредиту, обміняти валюту тощо.

- **Комунальні послуги.** У цій сфері чат-боти стануть дуже корисними, адже можна не виходячи з дому переглянути свій рахунок, заплатити за комунальні послуги. Також досить корисним є функціонал таких ботів, який повідомить вас про аварії чи інші проблеми в цій сфері.

- **Ресторанний бізнес.** У цій сфері за допомогою чат-ботів можна здійснити замовлення, оплатити його, переглянути меню, забронювати столик тощо.

- **Транспортні послуги.** У цій сфері чат-боти можуть значно полегшити планування поїздки та зекономити час на придбанні білетів, реєстрації в авіакомпанії тощо. Також вони допоможуть з маршрутом та відвіданням популярних місць на відпочинку.

Переваги та недоліки чат-ботів

Переваги чат-ботів

Чат-боти на сьогоднішній день набули неабиякої популярності саме тому, що мають багато переваг, розглянемо деякі з них на основі джерел [1; 4; 7; 10]:

- досить простий доступ до інформації для користувача;
- інтерфейс зручний для сприйняття;
- швидка обробка запитів та швидка видача відповіді;
- для використання не потрібен швидкісний Інтернет;
- можна використовувати для надсилання та отримання потрібної інформації;
- чат-боти працюють на всіх платформах месенджерів, а також сайтах;
- автоматизація відповідей на популярні запитання, що значно зменшує очікування користувачів;

- не потрібне попереднє завантаження та встановлення.

Недоліки чат-ботів

Напевно не існує таких технологій, в яких не було б недоліків, чат-боти не є винятком. Розглянемо деякі недоліки чат-ботів на основі джерел [1; 5; 7; 10]:

- про використання чат-ботів знають не всі, що є основним мінусом;
- залежність від Інтернету;
- зазвичай чат-боти орієнтовані на певну предметну область, що робить їх не універсальними;
- їх досить легко заплутати;
- для простих користувачів дуже рідко доступні потужні та досконалі чат-боти.

Нами розробляється туристичний чат-бот міста Ніжин, який буде працювати на платформі популярного месенджера Telegram. Цей чат-бот буде працювати з наперед заданими відповідями, де користувач буде сам обирати вже заготовлені питання на туристичну тематику міста Ніжин. Чат-бот може розповісти про місто Ніжин, пам'ятники які знаходяться у місті, культові споруди, музеї тощо. Також чат-бот матиме корисну інформацію для туриста, таку як: телефони таксі, телефони готелів міста, місце знаходження всіх споруд міста тощо.

Отже, чат-боти стрімко набирають популярність та їх використання стає більш поширеним. Завдяки досить великому функціоналу чат-ботів їх можна використовувати в досить багатьох сферах. В цій роботі детально розглянуто що таке чат-бот, його функціонал та використання в різних сферах.

Література

1. Акулич М. Чат-боты и маркетинг / М. Акулич., 2018. – 150 с.
2. Жиляев В. О. Программы-собеседники и их применения в бизнесе и образовании / В. О. Жиляев. // Компьютерные инструменты в образовании. – 2007. – №4. – С. 87–90.
3. Зильберман Н. Н. Использование технологий чат-роботов при формировании говорения в преподавании иностранного языка. На примере русского языка как иностранного начального этапа обучения. / Н. Н. Зильберман. // Гуманитарная информатика. – 2007. – №3. – С. 110–116.
4. Ильина А. А. Исследование чат-ботов в современном мире / А. А. Ильина. // Синергия наук. – 2017. – №17.
5. Как создать и использовать чат-бота с выгодой для вашего бизнеса. [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа: <https://geniusmarketing.me/lab/kak-sozdat-i-ispolzovat-chat-bot-s-polzoi-dlya-vashego-biznesa/>.
6. Матвеева Н. Ю. Технологии создания и применения чат-ботов / Н. Ю. Матвеева, А. В. Золотарюк. // Научные записки молодых исследователей. – 2018. – №1. – С. 28–30.
7. Приложение, чат-бот, или и то, и другое? [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://singularika.com/ru/chatbots/app_or_bot_or_both/.
8. Тугушева Н. А. Использование чат-ботов в различных сферах повседневной жизни. / Н. А. Тугушева. // Молодой ученый.. – 2017. – №21. – С. 36–39.
9. Чат-бот – что это такое, как работает, виды, преимущества и недостатки, как создать? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://kak-bog.ru/chat-bot-cto-eto-takoe-kak-rabotaet-vidy-preimushchestva-i-nedostatki-kak-sozdat>.
10. Чат-боты: введение от разработчика. [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа: <https://proglib.io/p/chat-bots-intro/>.

УДК 004.622

КРИТЕРІЇ АНАЛІЗУ АЛГОРИТМІВ СОРТУВАННЯ

Яценко Я.Ю., магістрант Навчально-наукового інституту точних наук і економіки
Науковий керівник - доц. **Іванов В.В.**, кафедра інформаційних технологій і аналізу даних

В статті обґрунтовується важливість і актуальність проблеми сортування. Розглянуто основні фактори, що впливають на вибір ефективних алгоритмів сортування.

Ключові слова: сортування, алгоритми.

Зовнішнє сортування – це клас алгоритмів сортування, який може обробляти дуже великі послідовності даних. Зовнішнє сортування потрібне, коли дані, що сортуються розміщуються поза основної пам'яті обчислювального пристрою (як правило, оперативної пам'яті), а замість цього повинні знаходитися в більш повільній зовнішній пам'яті, як правило, на жорсткому диску. Таким чином, зовнішні алгоритми сортування є алгоритмами зовнішньої пам'яті.

Зовнішні алгоритми сортування, звичайно, поділяються на два типи: сортування розподілу, що нагадує швидке сортування, і зовнішнє сортування злиттям.

В зв'язку з наявністю великої кількості різновидів алгоритмів згаданих типів з'являється проблема вибору – який з алгоритмів краще працює і при яких умовах. Для порівняння алгоритмів вводяться певні їх характеристики.

В загальному випадку, час роботи алгоритму залежить від розміру вхідних даних. Тому зазвичай час роботи програми представляють у вигляді функції від розміру вхідних даних.

Розмір вхідних даних може дорівнювати кількості елементів, або кількості бітів, яке займає двійкове представлення вхідних даних. Який з цих варіантів вибрати залежить від задачі.

Час роботи алгоритму вимірюється як кількість елементарних операцій або "кроків", які потрібно виконати. Зазвичай час роботи алгоритму фіксований для певних вхідних даних, проте існують алгоритми поведінки яких носить імовірнісний характер, час їхньої роботи може мінятися навіть для одних і тих же даних.

Найчастіше розглядають найгірший та середній час роботи, надаючи перевагу найгіршому часу.

Цьому є три головні причини:

- час роботи алгоритму в найгіршому випадку це верхня межа для будь-яких вхідних даних. Ми точно знаємо, що для виконання алгоритму не потрібно більше часу. Не треба буде робити складних припущень про час роботи і сподіватись, що насправді ця величина не буде перевищена;

- в деяких алгоритмах найгірший випадок зустрічається досить часто;

- характер поведінки "усередненого" часу роботи часто нічим не краще часу для найгіршого випадку.

Складність алгоритму визначається обчислювальними потужностями, необхідними для його виконання. Обчислювальну складність алгоритму часто визначають двома параметрами: T (часова складність) та S (просторова складність або вимоги до пам'яті). Як T так і S звичайно відображаються як функції від n , де n – розмір вхідних даних.

Час, який витрачає алгоритм як функція від розміру задачі n , називають часовою складністю цього алгоритму $T(n)$. Асимптотику поведінки цієї функції при збільшенні розміру задачі називають асимптотичною часовою складністю, а для її позначення використовують нотацію Ландау (велике O).

Саме асимптотична складність визначає розмір задач, які алгоритм здатен обробити.

Часова складність, виміряна подібним чином, не залежить від реалізації. Не потрібно знати ні точного часу виконання окремих інструкцій, ні числа бітів, які являють різні змінні, ні навіть швидкості процесора. Один комп'ютер може бути на 50% швидший від іншого, а в третього ширина шини даних може бути вдвічі більше, проте складність алгоритму, що оцінена порядком величини, не зміниться. І це не є хитрим трюком. Під час оцінки доволі складних алгоритмів усім іншим можна знехтувати (з точністю до постійного множника).

Оцінка обчислювальної складності наочно демонструє, як об'єм вхідних даних впливає на вимоги до часу та об'єму пам'яті.

Наприклад, якщо $T=O(n)$ подвоєння вхідних даних подвоїть і час виконання алгоритму. Якщо $T=O(2^n)$, додання лише одного біту до вхідних даних подвоїть час виконання алгоритму.

Нехай A – алгоритм розв'язання деякого класу задач, а n – розмір окремої задачі цього класу. Позначимо $f_A(n)$ функцію, що дає верхню межу максимального числа основних операцій (додавання, множення, порівняння, обміну тощо), які повинен виконати алгоритм A , розв'язуючи задачу розмірності n . Тоді алгоритм A поліноміальний, якщо $f_A(n)$ зростає не швидше, ніж деякий поліном від n . В іншому разі A – експоненціальний алгоритм.

Виявляється, що між цими класами алгоритмів є істотна різниця: при великих розмірностях задач (які, звичайно, найцікавіші на практиці), поліноміальні алгоритми можуть бути виконані на сучасних комп'ютерах, тоді як експоненціальні алгоритми для практичних розмірностей задач, як правило, не можуть виконатися повністю. Звичайно розв'язання задач, що породжують експоненціальні алгоритми, пов'язаний з повним перебором всіх можливих варіантів, і зважаючи на практичну неможливість реалізації такої стратегії, для їх розв'язання розробляються інші підходи.

Головною метою теорії складності є забезпечення механізмів класифікації обчислювальних задач згідно з ресурсами, необхідних для їх розв'язання. Класифікація не має залежати від конкретної обчислювальної моделі, а скоріше оцінювати внутрішню складність задачі.

Ресурси, що оцінюються, як уже було зазначено раніше, можуть бути такими: час, простір пам'яті, випадкові біти, кількість процесорів, тощо, але звичайно головним фактором є час, а іноді й простір.

Теорія розглядає мінімальний час і об'єм пам'яті для розв'язання найскладнішого варіанта задачі на теоретичному комп'ютері, відомому як машина Тюрінга.

Задачі, які можна розв'язати за допомогою алгоритмів з поліноміальним часом, називають такими, що можуть бути розв'язані, оскільки за умов нормальних вхідних даних вони можуть бути розв'язані за прийнятний час (точне визначення "прийнятності" залежить від конкретних умов).

Задачі, які можуть бути вирішені тільки за допомогою суперполіноміальних алгоритмів з поліноміальним часом, є обчислювально складними навіть за відносно малими значеннями n .

Що ще гірше, Алан Тюрінг довів, що деякі задачі неможливо розв'язати. Навіть без урахування часової складності алгоритму, створити алгоритм для їх розв'язання неможливо (пошук глобального екстремуму багатоекстремальної функції повним перебором).

Часто, під час розробки алгоритму намагаються зменшити асимптотичну часову складність для найгірших випадків. На практиці ж, трапляються випадки, коли достатнім є алгоритм, який "звичайно" працює швидко (статистичні методи замість повного перебору у пошукових задачах).

Тобто, аналіз середньої асимптотичної часової складності можна поділити на два типи: аналітичний та статистичний. Аналітичний метод дає точніші результати, але складний у використанні на практиці. Натомість статистичний метод дозволяє швидше здійснювати аналіз складних задач.

Алгоритми внутрішнього сортування призначені для роботи з даними, які повністю поміщаються в оперативну пам'ять обчислювальної машини, що виконує дану операцію.

Для оперативної пам'яті характерно приблизно однаковий час доступу до всіх її елементів.

Тому важливою характеристикою алгоритмів внутрішнього сортування є економічність по пам'яті.

Алгоритми зовнішнього сортування призначені для роботи з даними, об'єм яких не дозволяє повністю розмістити їх в оперативній пам'яті обчислювальної машини, що виконує дану операцію.

Вхідні дані знаходяться на зовнішніх запам'ятовуючих пристроях, таких як диски і магнітні стрічки.

Зовнішня пам'ять характеризується послідовним доступом до її елементів. В кожний момент часу є безпосередній доступ тільки до одного елементу.

Література

1. Sort Benchmark [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://sortbenchmark.org>.

2. External sorting [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/External_sorting.

3. Introduction to algorithms / Т. Н. Cormen, С. Е. Leiserson, R. L. Rivest, С. Stein. – London.

4. Алгоритмы внешней сортировки [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://studfiles.net/preview/3740818/page:2/>.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЛЯ УКРАЇНИ

Добкевич А. Р., студентка IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Дудка Л.О.**, кафедра політології, права та філософії

Розвиток країн ЄС є прикладом демократії та ефективності роботи влади для України. Для українського суспільства корисно знати як вдосконалити роботу парламенту на прикладі передових демократій Європи. Вступ України до Євросоюзу стане на декілька кроків ближчим, якщо почати вносити зміни до механізму функціонування інститутів влади, тому у статті пропонуються розробки деяких рекомендацій щодо цього.

***Ключові слова:** парламент, Європейський Союз, демократія, політична партія, народний депутат, парламентський комітет, флоркросинг, кнопкодавство, законодавчі ініціативи.*

В останні десятиліття на практиці українського парламентаризму простежується важливість тенденції побудови демократично розвинутої держави. Якщо у 2014 році Україна і ЄС підписали угоду про асоціацію, то у 2019 році Україна конституційно закріпила обов'язковий курс на вступ до Європейського Союзу.

Для дослідження питання перспектив розвитку відносин по лінії "Україна – ЄС", важливо звернути увагу на функціонування парламентів та парламентських комітетів європейських країн, особливості депутатської роботи тощо. Парламентські практики є додатковим ключем для Верховної Ради України щодо вироблення кращої системи парламентаризму, згідно з принципами країн розвинутої демократії.

При дослідженні даної проблеми доречно виділити теоретичні напрацювання та практичні рекомендації таких дослідників як Л. Л. Прокопенко, Л. Ф. Фірсова, С. А. Куц, О. Чебаненко тощо. Проблеми українського парламентаризму є об'єктом обговорення на численних науково-практичних конференціях, круглих столах, міжнародних та вітчизняних наукових дискусіях. Проте, означена тема є досить багатогранною та потребує додаткового вивчення, сучасного аналізу, зокрема у співставленні з досвідом парламентських практик західноєвропейських країн.

Метою статті є аналіз європейського парламентаризму в контексті дослідження вітчизняного досвіду становлення та організації владного механізму та вироблення рекомендацій щодо перспектив впровадження кращих зразків та стандартів розвинутої демократії.

Оцінку функціональності структурного механізму парламентів доцільно робити, виходячи з аналізу характеристик декількох блоків:

- 1) парламентська законотворчість;
- 2) робота комітетів;
- 3) політичні партії у парламенті;
- 4) відкритість та робота парламенту;
- 5) етика та поведінка депутатів.

Аналіз кожного з наведених пунктів окремо дасть змогу виділити переваги та недоліки української системи, а також виробити стратегію подолання виявлених недоліків.

Парламентська законотворчість. Законодавча ініціатива є складовою законотворчості. В Україні суб'єктами законотворчості є Президент, народні депутати та Кабінет Міністрів згідно із ст. 93 Конституції України (далі КУ) [3, с. 27]. Але не всі українські законопроекти потрапляють на розгляд до ВРУ, частіше близько 1/3 виносяться на голосування.

Практика Європейського Союзу засвідчує, що вносити законопроекти на розгляд до парламенту можуть і громадяни. Так, у країнах Прибалтики та Польщі громадяни, за умови зібрання потрібної кількості підписів, мають на право зареєструвати законопроект на розгляд до парламенту. Чехія надає право законодавчої ініціативи органам місцевого самоврядування, а Словаччина – комітетам парламенту.

У Чехії конституція може бути змінена лише у разі прийняття конституційного акту, що має містити підтримку $\frac{3}{4}$ від загальної кількості депутатсько-сенаторського складу. Такий акт не потребує підпису президента для набуття чинності. В Італії у разі, якщо законопроект не набере $\frac{3}{4}$ від

депутатського складу, він може бути винесений на референдум за ініціативи Палати. До того ж у країні обов'язкове повторне погодження через 3 місяці після його затвердження.

Робота парламентських комітетів. У нашій державі функціонує 27 комітетів, що займаються наглядом за роботою уряду, а саме за виконанням парламентських рішень, також комітети готують власні рекомендації та пропозиції, які виносяться на розгляд пленарних засідань. Кількісний склад та обрання голів комітетів покладається на постанови ВР.

У литовському Сеймі склад комітетів розподілений пропорційно до представництва фракцій, кількість голів комітетів в одній фракції залежить від її розміру. У свою чергу, комітети можуть створювати підкомітети для розподілу функцій. На сайті парламенту можна побачити докладну інформацію про склад та роботу комітетів [2, с. 20].

Для економії часу під час голосувань комітети Шведського Риксдагу мають склад з непарною кількістю членів, але не менше 15 осіб. Інколи пропозиції, що надходять від комітетів, не виносяться на голосування, а приймаються автоматично, якщо жоден з депутатів не висловить незгоду [2, с. 24].

Політичні партії. Внутрішньопартійні відносини – складний для вивчення аспект при дослідженні ролі партій у парламенті, адже внутрішня політика в кожній партії відрізняється. Країни, що мають членство у ЄС, мають різне ставлення до партійної демократії. Якщо у Великій Британії влада не має відношення до партійних справ, то Німеччина, Іспанія та Португалія відрізняються частковим впливом державного апарату на функціонування політичних партій. У Бельгії та Франції держава має право втрутитися у внутрішні справи партії з питань представництва жінок, внутрішніх виборів на керівні посади тощо.

В українських партіях також регулюються такі питання, але згідно ст. 8 Закону України (далі ЗУ) "Про політичні партії" статут партії має містити розміри квот, а саме не менше 30 % представництва жінок у виборчому списку [5, с. 36].

Флоркросинг (зміна депутатом політичної сили) – суперечне явище, яке одні країни трактують як зраду власним політичним принципам, інші – як відданість громадянам, що його обрали. В українському законодавстві з 2015 року відкладається законопроект, згідно з яким повноваження депутата припиняються достроково у разі його виходу з фракції. Велика Британія зберігає традиції 18 століття. Не дивлячись на постійні дискусії з цього питання, у державі не припиняються повноваження депутата, якщо той вирішить змінити політичну силу. Яскравим прикладом є У. Черчіль, який змінював приналежність до партії 3 рази.

Фінансування політичних партій у країнах Євросоюзу також різниться. Фінансування партій може бути державним, приватним та за власні кошти. Державну допомогу можуть отримати Швеція (субсидії для партійної преси), Нідерланди (субсидії для дослідницьких інститутів партії), Австрія, ФРН (часткове фінансування молодіжних партійних організацій) тощо.

У Франції державне фінансування складає аж 40 % фонду в залежності від кількості голосів на виборах. У разі проходження 3 % порогу на виборах, у Чехії партії отримують державне фінансування у розмірі 300 тис євро на рік. У країнах ЄС передбачено фінансування з інших джерел, що визначаються як пожертви, членські внески, підтримка прихильників. Відрізняється Польща, котра надає фінансування усім партіям, що приймають участь у виборах.

В Україні партії, що пройшли бар'єр у 2 %, отримують фінансування від держави за формулою – 2 % від мінімальної зарплати помножений на кількість виборців, що прийняли участь у голосуванні на виборах. Залишок коштів, що призначений на фінансування політичних партій, розподіляється пропорційно між усіма політичними партіями парламенту [1, с. 113].

Відкритість та робота парламенту. Якщо оцінювати відкритість парламенту через призму діяльності у ньому ЗМІ, то необхідно зазначити, що українським журналістам потрібно обов'язково пройти акредитацію через прес-службу Верховної Ради. Після чого вони отримують акредитаційні картки, що діють одноразово або на час скликання. Правила, яких мають дотримуватися представники ЗМІ, перебуваючи у будівлі парламенту, відрізняються з різних причин. У країнах, де споруди парламенту належать до культурної спадщини, заборонено знімати без спеціального дозволу. Такі правила діють у Угорщині, Чехії, Великобританії тощо.

Серед країн-членів Євросоюзу спостерігається тенденція висвітлення новин не через власні ЗМІ, а через журналістів. Таких країн більшість, це Латвія, Естонія, Румунія, Угорщина тощо. На відміну від них, парламентська газета Хорватії знаходить свого власника тільки через передплату [1, с. 44]. А Польща має навіть декілька способів висвітлення парламентських подій: окремі газети Сейму і Сенату, експертний журнал Сейму та внутрішні телеканали.

Незважаючи на європейські цінності, деякі країни союзу не мають відкритої бази інформації для загалу. Так, Норвегія надає необхідну інформацію здебільшого за запитом. Тут Україна не поступається ЄС. На офіційному сайті є можливість знайти всю необхідну інформацію щодо проектів законів, засідань Ради, голосування нардепів тощо. До того ж державний телеканал Рада надає можливість спостерігати за пленарними засіданнями.

Заробітна плата депутатів чи не найбільш обговорюване питання в Україні. Недолік української системи у тому, що немає чіткого механізму нарахування зарплати членам парламенту [4, с. 38]. У поточному році нарахування складають близько 30 тис гривень. Європейські країни більше опікуються методами обрахунку заробітних плат. У Франції її вираховують як середнє арифметичне між найнижчою і найвищою зарплатою чиновників, у Бельгії вона залежить від початкового розміру зарплати судді Вищого суду, у Болгарії та Словаччині вона дорівнює середньому заробітку в державі помноженому на 3.

Особливе місце в механізмі роботи депутатського корпусу займає депутатська недоторканність. В українському законодавстві депутатський імунітет визначений ст. 27 ЗУ "Про статус народного депутата України" та ст. 80 КУ [3, с. 16]. Зняти недоторканність може рішення Верховної Ради або запит Генерального прокурора до Голови ВРУ.

У багатьох країнах Європи існує обмежене коло розповсюдження імунітету. В Іспанії, Великій Британії – тільки на цивільні справи, у ФРН, Австрії, Словаччині та Латвії – на цивільні та адміністративні порушення, а Бельгія забезпечує недоторканність не тільки нардепів, а й депутатів місцевих рад. Переважно зняття недоторканності покладається на парламент, але у випадку Кіпру цим опікується Верховний суд.

Етика та поведінка депутатів. Одна з найпоширеніших етичних проблем депутатів України – кнопкодавство. Ця тема неодноразово підіймалася як на засіданнях парламенту, так і в ЗМІ. Деякі країни відгороджені від цієї проблеми, адже у Польщі, Великобританії та деяких інших країнах голосування відбувається за допомогою підняття руки або електронного голосування. В інших країнах ЄС існує практика делегування голосу, коли депутат надає можливість проголосувати за нього [1, с. 124].

Інша проблема – декларування статків. В Україні існує 2 закони, що регулюють дане питання: "Про засади запобігання і протидії корупції", в якому наведена система електронного голосування та "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру". Але досить часто можна зустріти докази того, що депутати не декларують свої доходи відповідно до закону, або ж реєструють майно та нерухомість на родичів та знайомих [1, с. 311].

У Нідерландах діє закон згідно з яким зарплата депутата скорочується на суму отриманої грошової винагороди поза роботою у парламенті. А Великобританія має окремий орган, що регулює вчасне і якісне подання декларацій.

Елементом депутатської етики є відвідуваність засідань парламенту та комітетів. В Україні існує розгалужена система, що дозволяє простежити динаміку відвідування депутатом свого робочого місця. Прибуття депутата до сесійної зали простежити нескладно, він реєструється особисто та за допомогою електронної карткової системи. Та неодноразово виникали проблеми із присутністю депутата на засіданні, дедалі частіше нардепи реєструються, але не є присутніми на робочому місці під час пленарного дня. Динаміку відвідування депутатами Верховної Ради, як і депутатської фракції загалом, можна перевірити на офіційному сайті [4, с. 46].

У Фінляндії, у разі регулярного невідвідування засідань парламенту, комітетів, комісій та інших підрозділах, депутат може бути виключений з депутатського складу, або складу підрозділів. У Польщі зарплата зменшується на третину на декілька місяців, якщо депутат був відсутній більше 1/3 засідань. Литва, Німеччина та Латвія також застосовують грошові санкції у разі прогулів депутатів.

Отже, порівняльний аналіз українського та європейських парламентів надає можливість виділити декілька пропозицій, які підвищать ефективність роботи парламенту та підвищать відповідність його функціонування до принципів та норм європейського парламентаризму.

По-перше, українське законодавство має надавати можливість громадянських ініціатив у сфері подання законопроектів до парламенту, а саме зробити громадянина України суб'єктом законотворчості.

По-друге, зменшити кількість парламентських комітетів та раціонально розподілити функціональне навантаження. Тематика засідань комітетів, голосування та ін. потрібно зробити доступним для суспільства, наприклад в Інтернет-режимі.

Третьою зміною має бути затвердження ЗУ про вилучення депутатського мандата у разі виходу народного обранця з парламентської фракції. Також важливо раціоналізувати розмір заробітної плати депутатів, а саме розробити механізм обрахунку. Звуження депутатської недоторканності так само є проблемою українських реалій, яку необхідно привести до ладу [5, с. 11]. Голосування у ВРУ так само повинно мати механізм, що буде забезпечувати індивідуальне голосування та усуне кнопкодавство.

Необхідно створити спеціальну інституцію, яка б регулювала прозорість фінансування політичних партій, матеріально-фінансове забезпечення депутатів та правильність і точність

заповнення декларацій. Європейська практика доводить, що застосування штрафів до депутатів, які не відвідують засідання, можливо і необхідно.

Таким чином, запозичення деяких елементів з практик європейських парламентів допомогло б українській системі стати більш прозорою та ефективною. Отже б такі зміни наблизили б українську державу до вступу в ЄС.

Література

1. Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України: матеріали 14-ї регіон. наук.-практ. Конф 18 трав. 2018 р., Дніпро / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2017. – 324 с.
2. Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспективи об'єднання суспільства / [відп. ред. Фірсова Л.Ф., Куц С.А.]. – К.: Фонд "Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва", 2014. – 50 с. - (інформаційно-аналітичне видання)
3. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями, станом на 29 січня 2015 р.: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 64 с.
4. Парламент, вибори та технології. Практичний курс для студентів / за заг. ред. Бондар А.. – Львів.: ТОВ "Грінбоксбл", 2017. – 95 с.
5. Чебаненко О. Оцінка стану українського парламентаризму на основі керівних принципів демократичних парламентів // "Часопис ПАРЛАМЕНТ" № 2. – К.: ТОВ "Вістка". – 2011. – с. 2-41.

УДК 930.2-94(477)

СМІХ І ГУМОР У КОЗАЦЬКИХ ЛІТОПИСАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТЬ

Дученко О.О., магістрантка історико-юридичного факультету.

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Страшко Є.М.**, кафедра історії України.

У статті автор спробувала проаналізувати козацькі літописи як джерело українського гумору та визначити головні його сюжети за матеріалами літописів Самовидця, Григорія Граб'янки та Самійла Величка.

Ключові слова: козак, гумор, козацькі літописи, висміювання, іронія, сарказм.

Несерйозне відношення до сміху і гумору нерідко викликало досить поверхове ставлення до нього як до об'єкта вивчення. Насправді, це дуже складний соціокультурний процес, який потребує детального вивчення і аналізу. Сміх як явище виник задовго до існування людини, адже притаманний не тільки їй, а й тваринам таким, як: мавпа, собака та щур. Сміються тварини не із жартів, а під час ігор, щоб показати своє щастя і зміцнити стосунки. Гумор – більш складне явище, яке притаманне тільки людині. Він виник пізніше, коли людина відчувала переживання, страх, печаль, гнів. Сприйняття ситуації з кумедної точки зору дозволяло людям подивитися на ситуацію з іншого боку та запобігти негативним переживанням і емоціям.

Величезний вплив на психологічні дослідження в області комічного надали ідеї англійського філософа матеріаліста Томаса Гоббса, вони стали початком теорії сміху і гумору [2; с.45]. Англійський соціолог і філософ Герберт Спенсер у своєму підході розрізняв сардонічний і комічний види сміху [2; с.48], вони виходили з критеріїв ставлення до ситуації. Г. Спенсер вважав, що основа сміху міститься в фізіології людини. Пізніше ця ідея була розвинена знаменитим австрійським психоаналітиком Зигмундом Фрейдом [12]. Він доводив, що зі сміхом прямо взаємозалежні комізм, гумор і дотепність. Психолог Чарльз Грунер [2; с.57] розвивав ідею переваги, де гумор розглядався як "ігрова агресія" в якій проявляється триумф переможців над переможеними. У свою чергу психолог і педагог Теодюль Рібо [2; с.65] наводить класифікацію теорії гумору – він виділяє теорію переваги і теорію несумісності об'єктів. Вивчаючи природу карнавального сміху та гумору, російський філософ Михайло Бахтін [1] взяв для прикладу творчість Франсуа Рабле. Йому вдалося з'ясувати, що основними рисами гумору є спрямованість на весь світ, універсальність, направленість на самих себе. За М.Бахтіним людина, яка має почуття гумору стає розкутою і звільняється від внутрішніх бар'єрів.

На думку українського історика Дмитра Яворницького: "Гумор - це категорія універсальна, він існує поза простором і часом. Проте жарти кожного народу відображають його спосіб мислення і в цьому сенсі українці - одна з найдотепніших націй" [14; с.22]. Насправді, в історії нашої держави України гумор завжди був невичерпним джерелом сили народного духу, особливо в добу козацтва. Опис типового козака не міг обійтися без натяку на його веселу, щирю та гарячку-

вату вдачу. В умовах постійної небезпеки, побутових обмежень, українські козаки зуміли сформувати феномен національної культури та психологічний прийом гумору, який допомагав їм у складні моменти життя. Особливим джерелом для вивчення козацького гумору є літописні матеріали, які доцільно вважати одними з середньовічних писемних джерел. В них зібрана та зафіксована народна пам'ять, що передавалась з покоління в покоління.

Велике значення для розкриття даної теми мали історіографічні розвідки та дослідження Є.Маланюка [8], Н.Полонської-Василенко [10]. Необхідно також зазначити, що в історичних працях Д.Яворницького [14], Д.Дорошенка [3] значне місце відведено козацькому гумору та світогляду українців. Матеріали про літописний гумор, козацьку сатиру можна знайти у монографії С.Макарчука [7], колективній роботі Ю. Мицика, С. Плохія, І. Стороженка [9] та в історичних розвідках Т.Таїрової-Яковлевої [11].

Метою даної статті є спроба аналізу сміхової культури та гумору в козацьких літописах.

Визначена мета вимагає розв'язання наступних завдань:

- дослідження літописних матеріалів про козацький гумор, сміх та іронію;
- систематизування даних фрагментів у цілісний образ.

Джерелами для написання статті є козацькі літописи Самовидця[6], Григорія Граб'янки[5] та Самійла Величка[13]. Вони становили узагальнюючий комплекс літописних творів на історичну тематику, створених представниками козацького стану в період другої половини XVII - першої половини XVIII ст. Найвідомішим з них є літопис Самовидця, котрий характеризував добу в українській історії з 1648 до 1702 року та оглядово – 1703 – 1794 років) [4; с.113]. Дискусійним є питання авторства, остаточно не вирішено хто міг написати літопис. У 1846 році даний літопис був опублікований з ініціативи Пантелеймона Куліша, він же і запропонував першоджерело назвати "Літописом Самовидця". Твір структурно складається з двох частин. Перша – являє собою окремі оповідання: "Про початок війни Хмельницького", "Сама війна року 1648", "Починається війна Збаразька року 1649". Другу частину подано у вигляді порічних записів з 1650-го року [4; с.115].

Літопис Григорія Граб'янки охоплює чи не всю історію українського козацтва – з часів його виникнення та до 1709 року. За змістом він поділяється на три частини. У першій – оповідується про події легендарного походження козацтва. У другій – йдеться про визвольну війну [4; с.117]. У третій – розповідається про події, що відбувалися в Україні після смерті Богдана Хмельницького. Сам автор не був безпосереднім свідком подій війни під проводом Б. Хмельницького та часів Руїни. Натомість він використовував документальні факти з таких історичних джерел, як київський "Синопис" другої половини XVIII століття, польська історіографія В. Кохановського, М. Кромера, М. Бельського, О. Гваньїні [7; с.197].

Літопис Самійла Величка охоплює події з 1648 – по 1700 роки [13; с.23], складалося дане першоджерело з чотирьох томів. У передмові до читача автор стверджував, що його пером "водила" любов до України та тривога за її долю. С.Величко наводив у тексті документи, виписки з інших творів, а також використовував власні спогади та свідчення очевидців [4; с.116]. Про Самійла Величка відомо, що він був військовим канцеляристом, генеральним писарем за гетьмана Івана Мазепу.

Добре обізнані з вітчизняними та іноземними джерелами, різноманітною літературою, автори козацьких літописів другої половини XVII–XVIII ст. представили український народ рівним серед європейської спільноти. Центральне місце в їхніх творах відводилося козацтву, представниками якого були вони самі. Так, Григорій Граб'янка писав: "Оскільки ці козаки ще здавна були людьми військового стану і більше відчували нахил до вправ з мечем, а не до трудової повинності, оскільки вони зневажали ярмо рабське і рабську покору, то більше схильні були з власної волі на Дніпрі за порогами, в місцевості пустельній та дикій проживати, перебиваючись ловлею звіра та риби і морськими походами на бусурман" [5; с.76]. Г.Граб'янка вбачав у козаках лицарську верству, яка віддавала перевагу військовій справі перед традиційним заняттям українців – хліборобством. Аналогічні мотиви в оцінці козацтва зустрічаємо й у Самійла Величка.

Гумор козаків формувався відповідно до того середовища, в якому вони жили. Часто це був єдиний спосіб підняття настрою у складних життєвих умовах, в яких знаходилися українці. У козацьких літописах найчастіше кепкували над ворогами, щоб принизити їх та з недоліків "недоречних" гетьманів.

Так, у літописі Самійла Величка глузливим суб'єктом козацтва виступає польський шляхтич Чаплинський, якого зображено особистим ворогом Богдана Хмельницького. На думку вченого С.Плохія, причиною даного конфлікту стала друга дружина великого гетьмана – Олена (Гелена) Чаплинська. Стосунки виникли в Богдана та Олени, яка працювала в його будинку у Субботові, ще до смерті першої дружини гетьмана. Тому коли Чаплинський напав на маєток Б. Хмельницького та забрав дружину, він став для гетьмана ворогом [9; с.173]. Самійло Величко

презентував менш романтичний сюжет, зазначивши, що причиною особистої ворожнечі слугувало невирішене земельне питання. Тому авторськими приниженнями стали вигуки-звернення "Цей Чаплінський,... той Чаплінський..." [13; с.76]. Найбільш вірогідно, що Самійло Величко прагнув висловити відповідний негатив до Чаплінського, який посмів "заздрячитись на людське добро" [13; с.77]. Літописець прагнув до ідеалізації образу Богдана Хмельницького, як національного патріота, державотворця, тому не опускався до повсякденного гумору. Ідеалізація образу Богдана Хмельницького, подібно до епічної, простежується впродовж аналізу усього твору. Переконана, що Самійло Величко перш за все намагався представити Б.Хмельницького, як другого Мойсея, що звільнив Україну, землю мирних і працьовитих людей. Критичне ставлення простежується в іншому джерелі – літописі Самовидця. У даній історико-літературній праці наведений яскравим іронічним прикладом епізод підписання Богданом Хмельницьким Бахчисарайського договору 1648 року з татарами: "А же нестатечна приязнь вовка з бараном, так християнинові з басурманином" [6; 178].

В історії українського козацтва було чимало як славних бойових перемог, так і гірких поразок. Але завжди козаки знаходили можливість знайти в собі сили до нових звершень над ворогами. І в цьому їм допомагав сміх та гумор, що піднімав дух і славу війська. На початку національно-визвольної боротьби(1648 року) дізнавшись, що Б.Хмельницький готує повстання, уряд Речі Посполитої відправив проти нього гетьманів Стефана Потоцького і Мартина Калиновського з військами. Польські воєначальники не чекали супротиву і розділили свої війська. Стефан Потоцький вів двохтисячне військо на Жовті Води [9; с.185]. Описуючи битву з ляхами під Жовтими Водами, Григорій Гр'янка наводить промову Богдана Хмельницького: "...Не лякайтеся пихаті сили ляхів, не бійтеся хижості та страховиськ з шкір леопардових та з пір'я страусового..." [5; с.75]. Автор зображує військо Речі Посполитої в жартівливій формі для приниження ворога.

13 вересня 1648 р. Хмельницький, зупинившись під Пилявцями, збудував укріплений табір. Спільне козацько-татарське військо нараховувало 70 тис. осіб На чолі польського війська стояли Остророг, Заславський і Конєцпольський. Під Пилявцями війська Богдана Хмельницького отримали блискучу перемогу, захопивши величезні трофеї [10; с.385]. У літописі Григорій Гр'янка битву під Пилявцями доповнює своїми гумористичними коментарями: "Козаків тільки за слуг та дворових маючи, і без ліку при собі тримаючи, вони думали і в битві їх посрамити та на вічні часи скорити; а натомість, сіромахи, у татар опинились, а ті ж, що разом з гетьманами зуміли втікти, то тільки час від часу засапаних румаків з-під сидел звільняючи та з обличчя піт утираючи і серце, що від страху тяжко бухало, тамуючи, чимдуж на Гданськ поспішали, надію маючи на кораблях нову вітчизну шукати" [5; с.85]. Опис поразки і втечі поляків в літописі повністю витриманий в дусі народного гумору для того, щоб зачепити гонор ворога та їхню пихатість.

Григорій Гр'янка так характеризував ляхів: "В них Господь "забрав розум", бо вони хизувалися одежею і багатством й гадки не мали, що поміняють у козаків те дороге вбрання на гуні та рядна..." [5; с.90]. Через промову Богдана Хмельницького автор називає поляків глузливо-критичними словами: "Бо ви, нинішні ляхи, не маєте нічого спільного з колишніми кавалерами, а скоріше зайцями стали, на мавп скидаєтесь, тільки й умієте що говорити та втікати" [5; с.97]. Григорій Гр'янка зобразив ляхів після поразок зовсім непривабливо: "...нужденні, худі, схожі на мертву скотину, або як потойбічні привиди. Ледве переставляючи ноги, під вітром качались..." [5; с.101].

Григорій Гр'янка навів у літописі висміювання не тільки ляхів, а й турків. Так, коли "цар турецький" запитав, скільки в козаків війська, отримав від козаків своєрідну "алегоричну" відповідь: "У нас, що лоза то й козак, а де байрак, то по сто й двісті козаків там" [5; 120]. В наведеному описі зустрічаємо й чимало перебільшень. Натомість Григорію Гр'янкці, як представнику козацької старшини, важливо було показати славетність козацького війська

Отже, аналіз літописного тексту дає нам зрозуміти, що на сміх та гумор козаків впливали різні внутрішні та зовнішні чинники: геопростір, політика, соціальні умови, релігія. Козацький гумор демонструє незадоволення іноземними вторгненнями і відсутністю власної держави. Давні джерела дають нам зрозуміти, що автори часто використовували саркастичні висловлювання та глум для приниження поляків, турків. Активно гумор використовувався у військовій справі, він надавав бадьорості і сили духу козакам.

Література

1. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и ренессанса // М.М.Бахтин. – М.:Худож.лит.,1990. – 543 с.
2. Глинка К. Теория юмора. – М., 2008. – 208 с.
3. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.2. – К.: Глобус, 1992. – 349с.
4. Калакура Я. Українська історіографія. – К., 2004. – 496 с.
5. Літопис гадяцького полковника Григорія Гр'янки. – К. : Знання, 1992. – 192 с.
6. Літопис Самовидця. Вид.: Наукова думка. – К., 1971

7. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. – Львів, 1999. – 347с.
8. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К.: АТ Обереги, 1992. – 80 с.
9. Мицик Ю.А., Плохій С.М., Стороженко І.С. Як козаки воювали. – Дніпропетровськ, 1991. – 302 с.
10. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2 К.: Либідь, 1992. – 608 с.
11. Таїрова-Яковлева Т. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини. – К., 2017. – 184 с.
12. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному/З. Фрейд. – Минск: Попурри, 2001. – 432 с.
13. Шевчук В. Самійло Величко та його літопис/ Величко Самійло. Літопис. – Т1. – К., 1991.
14. Яворницький Д. Україно-руське козацтво перед судом історії//Україна. – 1991. – №18.

УДК 323

РЕФОРМУВАННЯ РИНКУ ДРУКОВАНИХ ЗМІ В УКРАЇНІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ КОМУНАЛЬНИХ МЕДІА

Лях В.М., магістрант історико-юридичного факультету

Науковий керівник - канд. політ. наук., доц. **Карп'як О.М.**, кафедра політології, права та філософії.

Важливість дослідження проблеми реформування інформаційного ринку, зокрема процесів з роздержавлення ЗМІ пов'язана з тим, що Україна у спадок від Радянського Союзу отримала значну кількість державних та комунальних медіа, що суперечить ліберальним ідеям про вільні та незалежні від держави засоби масової інформації.

У статті проводиться аналіз українських та зарубіжних законодавчих напрацювань щодо запровадження реформи з роздержавлення ЗМІ. Визначено і охарактеризовано організаційні, політико-правові заходи з процесу роздержавлення ЗМІ, а також їх позитивні та негативні наслідки для функціонування комунальних медіа.

Ключові слова: реформа, ЗМІ, комунальні медіа, суспільне мовлення, законодавство, редакція.

The importance of studying the problem of reforming the information market, in particular, the processes of denationalization of mass media, is due to the fact that Ukraine inherited from the Soviet Union a significant number of state and communal media, which contradicts the liberal ideas of free and independent media outlets.

The article analyzes Ukrainian and foreign legislative developments regarding the introduction of a reform of mass media denationalization. The organizational, political and legal measures on the process of denationalization of the mass media, as well as their positive and negative consequences for the functioning of communal media, are defined and characterized.

Key words: reform, mass media, communal media, public broadcasting, legislation, editorial board.

Проблематика дослідження реформування державних та комунальних засобів масової інформації знаходить своє відображення в наукових працях, зокрема: Хлистун Г. "Проблеми роздержавлення ЗМІ в контексті угоди про асоціацію Україна-ЄС", який розглядає роздержавлення ЗМІ в Україні як необхідність відповідно до міжнародних договорів України та Резолюції Ради Європи; Сафаров А., який в статті "Порівняльний аналіз процесу роздержавлення друкованих засобів масової інформації в країнах Східної Європи і в Україні" аналізує досвід Литви, Польщі та Хорватії з роздержавлення ЗМІ, з метою удосконалення вітчизняного законодавства. Також слід виокремити статтю Паславського І., "Місцева офіційна преса: обтяжливе минуле і невиразне", де автор надає оцінку місця регіональної преси в сучасному українському суспільстві. У дослідженні використовуються звіти про процес роздержавлення друкованих ЗМІ Державного комітету з питань радіо та телебачення, фінансові звіти Ніжинської міської газети "Вісті", а також аналітичні доповіді Представництва Європейського Союзу в Україні з питань реформування державних та комунальних друкованих ЗМІ та прогнози Ukrainian institute of future.

Починаючи з проголошення незалежності, в Україні було прийнято значну кількість законодавчих актів, які позиціонують її як демократичну державу, а свобода слова та преси вважається однією з домінуючих свобод закріпленою ст. 34 Конституції України. У той же час за даними Державного комітету з питань телебачення та радіомовлення в Україні продовжують існувати 760

друкованих засобів масової інформації, власниками та засновниками яких є органи місцевого самоврядування та органи державної влади [3]. Тобто у той час як держава регламентує свободу преси, близько 25% друкованих ЗМІ знаходяться в її власності. У таких ЗМІ органи державної влади мають повну монополію на висвітлення інформації, у зручному для них світлі, обминаючи принцип плюралізму та свободи ЗМІ.

Перші зрушення у роздержавленні друкованих ЗМІ в Україні розпочались 1 січня 2016 року, а саме після набуття чинності Закону України "Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації", прийнятий Верховною Радою України 24 грудня 2015 року. У ньому були визначені механізми реформування друкованих засобів масової інформації. Прийняття цього закону стало виконанням ст. 12 Резолюції 1466 Парламентської Асамблеї Ради Європи "Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною" від 2005 року, в якій йшлося про те, що Україна зобов'язана перетворити державні телерадіокомпанії у канали суспільного мовлення згідно з відповідними стандартами Ради Європи та розпочати роздержавлення друкованих засобів масової інформації [8]. Слід зазначити, що дане реформування у країнах Центрально-Східної Європи розпочалось одразу після падіння комуністичних режимів. Хоча держави колишнього соціалістичного світу обрали різні механізми роздержавлення ЗМІ, при яких різнилась роль урядів. Загалом можна виділити дві ролі урядів при реформуванні ЗМІ: активний учасник (Польща, Молдова) та пасивний спостерігач за процесом приватизації (Естонія, Латвія, Литва). Слід виокремити також механізми роздержавлення медіа, які використовувались країнами ЦСЄ:

- приватизація під час процесу загальної приватизації 1990-х років. Такий механізм використовувала Естонія та Литва. Так, роздержавлення медіа в Литві розпочалось разом із загальною приватизацією держмайна після прийняття Верховною Радою республіки Закону "Про приватизацію державного майна" у квітні 1991 року [9];

- викуп державних та регіональних ЗМІ трудовими колективами. Така практика застосовувалась на конкурсних умовах у Словаччині та Словенії.

Поряд з тим існували приклади, коли в державі поєднувались обидва механізми. Так, у Латвії 90-х років відбувалось своєрідне привласнення газет трудовими колективами. Що сталось у випадку двох найбільших латвійських газет "Lauku Avize" і "Cina". Їхні трудові колективи утворили приватні поліграфічні агентства, яким перейшла повна власність на газети [9].

Враховуючи українські особливості, а саме різний статус державних/комунальних друкованих видань та майно, яким володіють редакції, українські законотворці закріпили в реформі 4 можливі шляхи роздержавлення:

- 1) вихід органів державної влади, інших державних органів та органів місцевого самоврядування із складу засновників (співзасновників) друкованого засобу масової інформації та редакції - у разі відсутності у майні редакції державного (комунального) майна;

- 2) вихід органів державної влади, інших державних органів та органів місцевого самоврядування із складу засновників (співзасновників) друкованого засобу масової інформації та редакції з перетворенням редакції членами її трудового колективу у суб'єкт господарювання із збереженням назви, цільового призначення, мови видання і тематичної спрямованості друкованого засобу масової інформації;

- 3) вихід органів державної влади, інших державних органів та органів місцевого самоврядування із складу засновників (співзасновників) друкованого засобу масової інформації та редакції з подальшою приватизацією майна редакції, що перебуває у державній чи комунальній власності, відповідно до законодавства з питань приватизації, якщо трудовий колектив редакції не подає протягом установленого цим Законом строку пропозиції про свою участь у реформуванні друкованого засобу масової інформації;

- 4) перетворення друкованих засобів масової інформації, заснованих центральними органами виконавчої влади, в офіційні друковані видання [2].

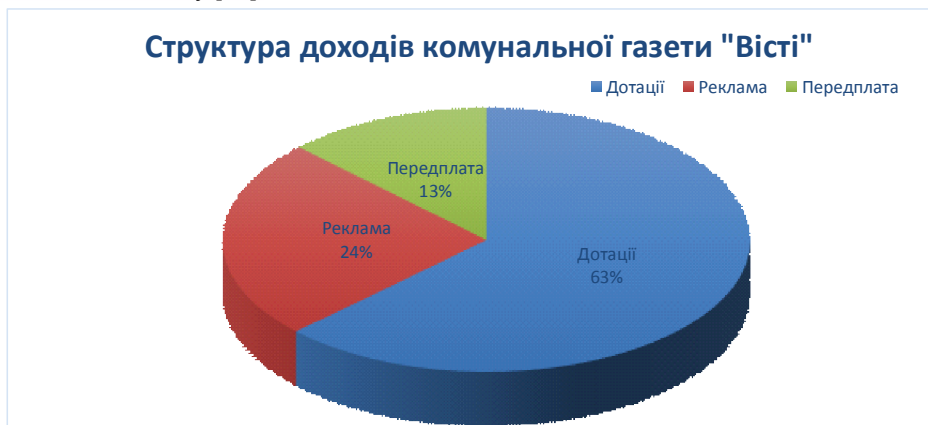
Таким чином можна дійти висновку, що Україна обрала шлях усупільнення державних та комунальних ЗМІ. А саму українську модель переходу можна назвати стимулюючою, бо після роздержавлення, органи місцевого самоврядування або органи державної влади передають на безкоштовній основі трудовим колективам майно, яке було у власності редакції. Також органи місцевого самоврядування зобов'язані на пільгових умовах строком на 15 років надати в оренду приміщення, в якому розміщувалась редакція, без права суборенди та за умови збереження назви та тематики видання. На цих умовах друкованим ЗМІ надається адресна фінансова допомога.

Проте в ході реформування виникли деякі проблеми. Однією з них є те, що видання, які є структурними утвореннями відділів або управлінь міських/селищних рад, органів виконавчої влади, що не мають статусу юридичних осіб, не підпадають під реформування. Бо основна мета реформи – структурні зміни в середині самої організації. Очевидним є те ще, що вже цього року такі ЗМІ почнуть зникати, оскільки фінансування друкованих засобів масової інформації та редакцій з державних та міських бюджетів припиняється через три роки з дня набрання чинності

Закону "Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації" [2]. Єдиним виходом для цих медіа є четвертий механізм роздержавлення, себто перетворення їх в офіційні вісники, але Верховна Рада досі законодавчо не розробила цей механізм, а 2019 рік є останнім роком, коли можливо надати фінансову допомогу ЗМІ з державного та місцевого бюджетів.

Проблемою реформування також є зміна ст. 104 Цивільного кодексу України, у якій йдеться, що установа не може бути перетворена, тобто юридична особа, яка за статутом є установою, не може бути реорганізована [2]. У той час в нашій державі є державні та комунальні ЗМІ, які перебувають у формі установи. Після прийняття у лютому 2018 року зазначеної вище зміни в Цивільний кодекс редакції газет, які є установами, опинились в патовій ситуації і виправити це можуть тільки зміни в законодавстві.

Перспективною проблемою та негативним наслідком для комунальних ЗМІ може стати надмірно висока збитковість редакцій та їхня абсолютна залежність від дотацій з місцевих бюджетів. До прикладу, з 26 газет Чернігівської області, які станом на 1 квітня перебувають у процесі реформування, лише в 4 основним джерелом доходу є власні надходження, у всіх інших це дотації з місцевих бюджетів. Це яскраво підтверджує міська комунальна газета "Вісті", за перші 9 місяців 2018 року загальний дохід газети становив 770 тисяч гривень, з них 483 тисячі – це дотації з бюджету, а витрати - 787 тисяч, тобто підприємство є збитковим навіть з дотацією в 62% від загального доходу [10]:

Проте не можна сказати, що це пов'язано із загальним спадом популярності регіональних медіа. Так, у Великобританії у 2004 році тираж усіх регіональних газет був понад 8 мільйонів (більше ніж національних), а в Німеччині реклама в пресі досягає до 30% від загального кошику джерел реклами [6]. Тобто для того, щоб оцінити можливості "втримання на плаву" комунальних медіа, слід оцінити рекламно-комунікаційне середовище, куди входять регіональні медіа після роздержавлення. Варто зазначити, що таке середовище є сприятливим для регіональних медіа, і обсяг реклами в регіональній пресі з кожним роком зростає в середньому на 17%, а в 2018 році досяг 262 мільйони гривень, хоча значно поступається національній пресі [6, с.5]:

Як свідчить досвід європейських країн, ця сума буде збільшуватись і вона напряму залежить від соціально-економічного розвитку держави та купівельної спроможності населення. Але звісно для того, щоб "не залізти в боргову яму", колишнім комунальним медіа слід змінюватись та оновлюватись, запроваджуючи нові стандарти. Зокрема, регіональним медіа слід:

- відмовитись від публікації замовних матеріалів;
- почати маркувати політичну рекламу навіть в невиборчі періоди, таким чином позбуваючись від джинси;
- запроваджувати фактчекінг;
- розширювати комунікаційні платформи. В епоху соціальних мереж регіональним медіа слід йти за загальною тенденцією та працювати в SMM;
- займати свою власну громадянську позицію, акумулюючи біля себе її прихильників;
- стати своєрідним суспільним ретранслятором регіональної, колективної думки;
- формувати месенджі соціально-історичної ідентичності регіону;
- збільшити кількість критичних, журналістських оцінок подій у регіоні.

Звісно, окрім якісних змін всередині редакцій, для повноцінного функціонування реформованої регіональної преси необхідна державна підтримка. Своєрідною підтримкою є право на першочерговість укладення договорів для висвітлення діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, яке передбачене Законом "Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації" [2]. Державну підтримку регіональним медіа слід надавати також за розміщення соціально значущої інформації та соціальної реклами, а також матеріалів, які не користуються популярністю в читачів – документальна, дитяча, історична журналістика.

Отже, реформа з роздержавлення друкованих засобів масової інформації є необхідною для нашої держави, а законодавчі напрацювання 2015-2016 років надали змогу 760 друкованим медіа вийти з-під політичного та економічного впливу місцевої та центральної влади. Проте для того, щоб стати повноцінними суб'єктами медійно-комунікаційного простору, регіональним ЗМІ потрібно запроваджувати нові стандарти та розширювати комунікаційні платформи. До того ж, для подальшого реформування, державних медіа необхідна державна підтримка вже реформованим медіа та чіткий курс державної влади. Зокрема, українському парламенту на сьогодні слід усунути такі прогалини законодавства, як можливість виходу з державної власності друкованих ЗМІ, які є структурним утворенням органів державної влади та установами.

Література

1. Аналітична довідка з питань реформування державних та комунальних друкованих ЗМІ та перспектив реформування телерадіокомпаній державної та комунальної форми власності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2018/12/FINAL-Analitychna-dovidka.pdf>
2. Закон "Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/917-19>
3. Звіт за результатами проведення моніторингу процесу реформування друкованих засобів масової інформації та редакцій Державний комітет телебачення і радіомовлення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=152342&cat_id=126285
4. Зведений перелік об'єктів реформування (станом на 01.04.2019 року) – Державний комітет телебачення і радіомовлення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=132736&cat_id=126285
5. Луцюк І. Регіональні ЗМІ в сучасному суспільстві: функції, завдання та проблеми / І. Луцюк // Вісник Львівського університету: серія журналістика. – Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. - Вип. 39. – с. 152-157.
6. Майбутнє українських медіа – Ukrainian institute of future [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.uifuture.org/post/majbutne-ukrainskih-media-castina-2-doslidzenna-opituvanna-na-zamovlenna-ukrainskogo-institutu-majbutnogo/>
7. Паславський І. І. Місцева офіційна преса: обтяжливе минуле і невиразне майбутнє / І. І. Паславський // Вісник Львівського університету: серія журналістика. – Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – Вип. 30. – с. 242-252.
8. Резолюція 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи "Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_611
9. Сафаров А. Порівняльний аналіз процесу роздержавлення друкованих засобів масової інформації в країнах Східної Європи і в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uapp.org/privatizationlaw/9198.html>.
10. Фінансовий звіт Ніжинської міської газети "Вісті" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nizhynrada.gov.ua/article/704/komunaln-pdprimstva.html>
11. Хлистун Г. Ю. Проблеми роздержавлення ЗМІ в контексті угоди про асоціацію Україна-ЄС / Г.Ю. Хлистун // Міжнародні відносини: серія "Політичні науки" (спецвипуск). – К.: 2017.- Вип.7 – с. 145-152.

ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В КРОЛЕВЕЦЬКОМУ ПОВІТІ В 1919 РОЦІ

Пластун О. В., магістрант історико-юридичного факультету
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Крупенко О. В.**, кафедра історії України

У статті досліджується прихід до влади більшовиків на Кролевещині в 1919 році. Автор робить спробу проаналізувати процес становлення радянської влади в Кролевецькому повіті протягом січня – жовтня 1919 року.

Ключові слова: Кролевецький повіт, радянська влада, більшовики, Добровольча армія, розстріли.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю об'єктивного вивчення процесу більшовизації на українських землях, враховуючи регіональні особливості.

Метою дослідження є характеристика політики більшовиків на Кролевещині в 1919 році.

Історіографія даної проблеми представлена працями як радянських, так і сучасних дослідників. Серед них виділяємо роботи М. Сереженка та М. Стожка [11, 16]. У них мова йде про прихід до влади більшовиків та подається оцінка їхньої діяльності з позиції загальноленінської методології. Аналіз праць сучасних краєзнавців В. Цикунова [18] та П. Радченка [10] свідчить, що дана проблема є актуальною і потребує подальшого вивчення.

Більшість жителів повіту були селяни до 90 %. Містяни Кролевця та Коропу у своїй більшості теж займалися хліборобством. Сама ж Чернігівська губернія складалася з найбіднішого селянства, що проживало в тогочасній Україні. Вважаємо, що більшовицька пропаганда мала за мету максимально вплинути на свідомість населення та залучитися їхньою підтримкою: це дало свій позитивний результат. Чернігівщина дала найбільшу кількість голосів більшовикам на виборах до Всеросійських Установчих зборів, а на виборах до Українських Установчих зборів у січні 1918 р. за них в губернії проголосувало більш як половина тих, хто взяв участь у голосуванні [6, с. 142]. Селяни надіялись на покращення життя та власну землю.

На початку ХХ ст. Кролевецький повіт займав територію близько 2,5 тис. км². Чисельність населення становила 135 тис. осіб, які проживали в 211-ти населених пунктах повіту. Для порівняння, сучасний Кролевецький район має площу 1,284 км² та населення в 37, 843 тис. чоловік які проживають у 74 населених пунктах району [9].

13 січня 1919 р. Новгород-Сіверський полк більшовиків захопив Кролевець [2, арк. 61]. Про перебіг бою за місто сучасник тих подій П. Точений згадує: "Під час бою за оволодіння містом Кролевецьком Новгород-Сіверський полк розгромив сердюцький полк (більше 1000 чоловік) і змусив відступати бронепοїзд, артилерію і броньований автомобіль ворога. У місті залишилися великі трофеї, зокрема декілька складів із військовим майном, здебільшого німецьким, 10 кінних кулеметів, 5 станкових кулеметів типу "Максим" та "Кольт", багато гвинтівок та патронів [2, арк. 51].

14 січня 1919 року в Кролевеці створюється повітовий ревком, на чолі з комісаром Новгород-Сіверського полку Ф. Коноваловим, уродженцем с. Райгородок Кролевецького повіту (нині Коропського району Чернігівської області). 26 січня 1919 року в місті створюється більшовицька партійна організація. З другим приходом більшовиків Земська і Міська управи остаточно припиняють свою діяльність [13, с. 44].

Того ж місяця 1919 року в селі Спаське (нині Кролевецького району Сумської області) створюється ревком із 6 чоловік. Обіцяючи землю малоземельним селянам, більшовики розпочинають репресії проти заможних. Проводилася конфіскація будинків, здійснювалася арешти, відбиралося майно. Так, наприклад, на виклик ревкому не з'явився житель села Терещенко К. С., за що його потім розстріляла радянська влада. До органів влади с. Спаського увійшли учасники Першої світової війни та робітники і селяни, які мале невеликі ділянки чи були безземельними та працювали на заможних. У останніх залишився вибір: або полишити все і виїхати, або залишитися та зазнати репресій від рук своїх же односельчан [18, с. 72].

У січні того ж року Кролевецький Революційний Комітет розстріляв місцевих дворян: полковника Климчука – повітового військового начальника; Володимира Івановича Рудзинського – лікаря за освітою, а потім – ліберального земельного діяча; Терещенка – міського голову; Лисенка – суддю; Котлярова – багатого купця; Куртуза – лихваря [11]. Є дані, що секретар Ревкому Г. Рашин запропонував включити до цього списку розстріляних свого власного родича, адвоката Рубановича. Перед розстрілом обвинувачених роздягли до спіднього, зачитали постанову Ревкому. Климчук, як справжній військовий, стоячи босим на снігу, дивлячись в очі своїм катам, викрикнув: "Чого знущаєтесь, бандити, стріляйте!". Один із організаторів вбивств більшовик Афанасенко розказував про розстріл, захоплюючись мужністю Климчука: "От гад, навіть вмєрти зумів красиво!" [8, с. 35].

Цікавими є спогади місцевих жителів про розправи більшовиків. Так, Олексій Грищенко згадує: "...ніколи не забуду жорстокої долі нашого улюбленого лікаря Олександра Павловича. 1919 року його взяли разом із сотнею інших засуджених і повели в поле у найпекучіший мороз. Усіх їх розстріляли. Годі й уявити жахливішу, потворнішу жорстокість..." [5, с. 150].

23 січня 1919 р. Кролевецький ревком ухвалив рішення знести у міському сквері пам'ятник російському імператору Олександру II. З-поміж іншого було вирішено відкрити громадську їдальню, організувати медико-санітарне та епідеміологічне відділення при лікарні. З цієї метою було асигновано 1800 карбованців [15].

Ще одним важливим напрямом політики більшовиків була організація місцевих виборів. Вони організували вибори до сільських та волосних Рад. Більшість становили комуністи [4, с. 283]. 19 лютого 1919 р. більшовицька влада починає новий етап пропаганди молоді повіту та створює Кролевецьку комсомольську організацію (міську спілку молоді), керівником якої обирають Болотіна Л. [12].

На початку березня 1919 р. проводиться 1-ша Кролевецька повітова партконференція комуністичних осередків. Були питання про створення комітетів бідноти (комбідів). Щодо продовольчого питання, то було вирішено негайно приступити до швидкого вилучення всіх надлишків продовольства, не зупиняючись перед примусовою реквізицією за допомогою відправлених продовольчо-реквізичійних загонів. Реквізія проводилась із запасів буржуазії та сільського кулацтва [17, с. 103].

23 березня 1919 р. відбувся повітовий з'їзд Рад, на якому було обрано виконавчий комітет. Ревком передав йому всю владу в Кролевецькому повіті [7, с. 336]. На кінець місяця 1919 р. ревкоми перетрансформовуються в виборні органи влади та Ради робітничо-селянських і солдатських депутатів. 14 травня у зв'язку з повстанням отамана Григор'єва на півдні України та частими повстаннями селян зібрання Кролевецької організації Комуністичної партії ухвалили рішення про створення бойової комуністичної роти, командиром було призначено Бережного [17, с. 128]. Через три дні у наказі Надзвичайного оперативного штабу Кролевецького повіту про організацію штаба "п'яти" говорилося наступне: "У зв'язку з військовим станом затвердити надзвичайно-оперативний штаб у складі 5-ти членів: Безуглий – військовий комісар; Романець – товариш голови комітету компартії; Потіха – голова надзвичайної комісії; Пластун – військовий керівник [17, с. 130]. Загалом, більшовики боячись втратити владу в повіті, створювали різні важелі впливу на місцеве населення.

Станом на 11 липня 1919 р. для боротьби з бандитизмом у Кролевецькому повіті було мобілізовано 2991 чоловік не пройшли відбір 1074 осіб, а загалом на військовому обліку знаходилось 4602 чол. [19, с. 48]. А вже 18 липня 1919 р. при утворенні Чернігівської військової ділянки у пункті "А" було розпорядження про створення Кролевецького військового району з Новгород-Сіверського, Глухівського та Кролевецьких повітів. Командуючим призначили Кролевецького повітового воєнкома Петрасюка. Гарнізон самого міста складав караульну роту з 162-х багнетів та 5-ти кулеметів. Завдання цих солдатів полягало в тому, щоб зберігати "революційний лад" усіма силами і засобами. Проте такий порядок проіснував не довго і 12 серпня військові райони Чернігівщини були переглянуті, Кролевецький повіт тепер належав до Конотопського району з підпорядкуванням комітету оборони в м. Конотоп [19, с. 62].

18 серпня 1919 року більшовики доповідали, що селяни у своїй більшості ставляться позитивно до радянської влади. Робився акцент на тому, що у селі Оптові Чапліївської волості (нині Обтове Кролевецького району) комбід являється "господарем суспільства", а до лав Червоної армії добровільно вступило 200 чоловік із села [1, арк. 186]. Уже 28 серпня частини 46-ї дивізії червоних відступали з Конотопу під натиском військ Денікіна [16]. Оборона була проведена по р. Сейм, штаб більшовицької дивізії був зміщений в с. Алтинівка, а потім перемістився у Кролевець [12]. Приблизна цифра мобілізованих більшовиками місцевих жителів з повіту складала 1936 робітників та селян [14].

9 вересня 1919 р. у Кролевецькому повіті був створений ревком у зв'язку з військовим положенням, а по волостям виконкоми були теж переформатовані у волостні ревкоми [19, с. 85]. Цього ж місяця у с. Спаське вступили загопи армії Денікіна. За час окупації села денікінці стратили (через повішання) 30 більшовиків [10, с. 98].

30 вересня 1919 р. у м. Коропі Кролевецького повіту (нині райцентр Чернігівської області) більшовиками була знешкоджена підпільна група, метою якої, зі слів перших, було: здійснити військовий виступ для наведення паніки в тилкових частинах Червоної армії [19, с. 106].

14 жовтня 1919 р. Добровольча армія генерала Денікіна захопила Кролевець. Чимало офіцерів були місцевими. Комендантом міста було призначено кролевчанина Клочка [13, с. 48]. У газеті Чернігівського губревкому "Знамя Советов" подається цифра в 280 чоловік, які були повішані та розстріляні в Кролевеці протягом панування денікінців. Здебільшого це були більшовицькі активісти та євреї. Але, беручи до уваги, що керували містом вони не довго – 13 листопада

1919 р. 12-та армія більшовиків за допомогою кінноти зайнята Кролевець, тим самим змінивши колір влади з "білого" на "червоний" [19, с. 133]. На нашу думку, ці показники змушують замислитись над їхньою правдивістю, адже радянська пропаганда дуже часто перебільшувала статистику для власних прорахунків чи їх виправдовування.

У жовтні 1919 р., реввоєнрада 12-ї армії затвердила Чернігівський губревком. При відновленні більшовицької влади у повітах створювалися повітові ревкоми. У Глухівському, Кролевецькому, Борзнянському, Конотопському та Ніжинському повітах вони організовувалися військовими політорганамі, а в інших – губревкомом [3, с. 12].

Отже, прихід до влади більшовиків на Кролевеччині в 1919 р. був зумовлений, перш за все, підтримкою місцевого населення, яке в свою чергу очікувало від нової влади земельних наділів та певної стабільності. Та радянський метод розстрілів і конфіскацій, а також встановлення влади Добровольчої армії у повіті, на певний час уповільнили розбудову нової ідеології.

Література

1. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО), ф. р. 2, оп. 1, спр. 12.
2. ДАЧО, ф. р. 1510, оп. 1, спр. 3.
3. Борьба за победу радянской власти на Черниговщине. Сборник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни. – Чернігів, 1958. – 306 с.
4. Борьба Трудящихся Черниговщины за власть советов (1917-1919 гг.). Сборник документов и материалов. – Чернигов, 1957. – 474 с.
5. Грищенко О. Україна моїх блакитних днів / О. Грищенко. – Мюнхен, 1958. – 255 с.
6. Здоров А. Український Жовтень. Робітничо-селянська революція в Україні (листопад 1917 - лютий 1918 рр.) Монографія. /А. Здоров – Одеса: Астропринт, 2007. – 268 с.
7. История городов и сел Украинской ССР. Сумская область / пред. Макухин И. – К.: Институт истории академии наук УССР, 1980 г. – 692 с.
8. Карась А. З історії Сумщини. Історичні нариси / А. Карась. – К.: СМП "АВЕРС", 2006. – 104 с.
9. Кролевецька районна рада [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Кролевець: Розробка сайту TriA, 2014] <http://krolrada.gov.ua/category/pasport-rayonu/> (дата звернення 20 березня 2019)
10. Радченко П. Козацьке село Спаське. Нарис / П. Радченко. – К.: Український пріоритет. – 192 с.
11. Сереженко М. Будинок на вулиці Горького / М. Сереженко // Кролевецький вісник. – Кролевець, 2002. – № 35. – 27 квітня. – С. 2.
12. Сереженко М. За владу Рад / М. Г. Сереженко // Зоря Комунізму, 1957. – 4 серпня – С. 2.
13. Сереженко М. Кролевчани / упор. А. Карась. – Кролевець, 2009. – 148 с.
14. Стожок М. Бойовий шлях 412-го полку / М. Стожок // Маяк комунізму. – Кролевець, 1988. – № 20. – 16 лютого. – С. 2.
15. Стожок М. Будні повітового ревкому / М. Стожок // Маяк комунізму. – Кролевець, 1987. – № 97. – 13 серпня. – С. 2.
16. Стожок М. На вогневих рубежах Сейму / М. Стожок // Маяк комунізму. – Кролевець, 1987. – № 22. – 21 лютого. – С. 2.
17. Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов. (1917-1920 гг.): сборник документов и материалов / Партийный архив Сумского обкома КП Украины, Государственный архив Сумской области. – Сумы: Б. и., 1957. – 391 с.
18. Цикунов В. Спаське (Ленінське). Історико-краєзнавчий нарис / В. Цикунов. – Х. : Фактор, 2016 – 208 с.
19. Черниговщина в годы гражданской войны 1919-1920: Сборник документов и материалов / под. ред. А. Вовк. – К., 1975. – 456 с.

УДК 94(477,51):663.97"18"

ВИРОЩУВАННЯ ТЮТЮНУ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ХІХ СТ.

Примостка (Баран) М. П. студентка IV курсу історико-юридичного факультету.
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Крупенко О. В.**, кафедра історії України

Стаття присвячена ключовим проблемам розвитку тютюнової промисловості на території Чернігівської губернії у дореформений та пореформений періоди. Показано значення тютюнництва для економіки краю та Лівобережної України в цілому.

Ключові слова: тютюнництво, Ніжинський повіт, Чернігівська губернія, Лівобережна Україна, Російська імперія, модернізаційні процеси.

На сьогодні промисловість є локомотивом трансформаційних перетворень у більшості країнах світу. Як сфера прояву та реалізації визначальної частки матеріальних та інтелектуальних потреб людини, вона є найвагомим економічним чинником сучасного суспільства.

У першій половині XIX ст. царський уряд проводив політику інтеграції українських земель у державну систему Російської імперії. Не дивлячись на політичну ситуацію, в економічному розвитку українських земель відбувалися значні зміни. Це проявлялося у формах власності на знаряддя виробництва, становищі робітників, у сфері розподілу продуктів праці. Кріпосницька система господарства ще домінувала. Нові явища в економіці були зумовлені зростаючими товарно-грошовими відносинами та іншими чинниками капіталістичного розвитку. Після скасування кріпосного права та проведення інших реформ розвиток капіталістичних відносин у промисловості відбувався прискореними темпами, незважаючи на численні кріпосницькі пережитки. Наприкінці XIX ст. у промисловості українських земель завершився державний переворот.

Значної уваги заслуговують праці, у яких розглядаються різні площини соціально-економічної історії Лівобережної України у XIX ст. Зокрема, це дослідження Н. Дмитренко, М. Москалюк, О. Крупенко [1]. Згадані дослідники звертали свою увагу на розвиток промисловості у пореформений період, основні тенденції для розвитку обробної промисловості, зокрема тютюнової та як впливали природно-кліматичні та психологічні умови для розвитку промисловості у XIX століття. На нашу думку, важливо сьогодні говорити не лише про загальні тенденції, а на основі нових методологічно-методичних підходів відтворити регіональні особливості соціально-економічного життя земель, особливо у період складних трансформацій, що суттєво змінили як господарство, так і суспільство.

У досліджуваній період найпоширенішими галузями обробної промисловості Чернігівської губернії Російської імперії були: цукрово-бурякове та суконне виробництво, виробництво прядива у північних та тютюну у південних повітах, бджільництво.

Метою статті є спроба проаналізувати умови розвитку тютюнового виробництва та технологію вирощування різних сортів тютюну на території Чернігівської губернії.

В Україні площа під тютюном і махоркою постійно зростала: з 550 га у 1727 р. до 22 000 га у 1860 р. Так, у Чернігівській губернії кількість тютюнових плантацій зростає з 6159 у 1862 р. до 30388 – у 1869 р. [2]. Це були переважно плантації садіб великих землевласників, але тютюн вирощували також на своїх землях селяни, козаки, купці. За даними про тютюнові плантації Борзнянського повіту на 1879 р. видно, що тютюн у Борзні вирощували на 9 поміщицьких і 5 селянських плантаціях, а от у с. Купашівка, цього ж повіту, навпаки – було лише 3 плантації поміщицькі й 9 селянські [3, арк. 3].

Вирощування тютюну – трудомістке заняття. Для прискорення появи сходів спочатку його пророщували. Для цього насіння клали у землю в черепку або зав'язували в матеріал. Розсаду поливали теплою водою регулярно вранці або вночі, підживлюючи та проводячи підчистки, вершкування та пасинкування. Вегетаційний період тривав залежно від сорту та умов вирощування від 115 – 140 днів, до утворення насіння – 140 – 170 днів [4, с.82].

Населення дуже ретельно підходило до вибору земельної ділянки для вирощування тютюну. Враховувались такі фактори як якість ґрунту та місце розташування майбутньої плантації. Переважно обирали земельну ділянку з глинистим чорноземним ґрунтом. Вона повинна була знаходитись недалеко від водоймища, закрита від північного вітру лісом чи горами. Це були оптимальні умови для визрівання тютюну [5, с. 209].

Найбільш розповсюдженим сортотипом тютюну був сорт бакун (шнурковий або папушний). Для його отримання під час цвітіння суцвіття не знищували, а із настанням фази технічної стиглості листків їх видаляли, нанизували на шнури, просушували спочатку на сонці, потім під навісами. Далі листя зв'язували у папуші. Цей сорт переважав у Сосницькому та північній частині Ніжинського повітів. Також вирощували махорку - рубанку, яка була завезена з голландського міста Амерсфорт. Вона потребувала обов'язкового вершкування та пасинкування. Під час збору листя видаляли зі стовбуром, яке надягали на дерев'яні спиці й розміщували для просушки у закритих сараях. Її вирощували тільки мешканці Шабалинівки, Нехаївки, Пекарів Сосницького повіту, а також у південній частині Ніжинського повіту [4, с.83].

Також вирощували ще один сорт тютюну – бунтиковий. Він був поширений у Ніжині та його околицях. Вирощували його з того насіння, що і шнурковий тютюн, а відмінність полягала в тому, що під час дозрівання листя вибирали найбільш жовті, які скручували у трубочки. Але із завезенням нових сортів тютюну він перестав користуватися популярністю [5, с. 202].

У Ніжинському повіті, окрім мelenого та жовтого сортів, вирощували коричневий тютюн, посівні площі якого нараховували 63 десятини. Ще менше було турецького – 3 десятини на хуторі Конинського та одна десятина на хуторі Бурмаківщина. За інструкцією, яка надавалася міському окружному начальнику (1852 рік), "листя турецького тютюну збиралися 5 або 6 разів, переходячи від нижніх до верхніх ярусів. Найкращими вважалися середні листя. Листя, які були зволожені

дощем або росою заборонялося збирати до повного їх висихання. Відмінність турецького тютюну від інших в його ароматності" [6, арк.3]. Американський тютюн першим почав вирощувати поміщик Нестерович на хуторі Кукшин. Із цього сорто типу тютюну виготовляли цигарки. Він вивозив свою продукцію фабрикантам до Санкт – Петербургу [1, с. 32].

Важливим фактором підвищення врожайності, як зазначав М. Домонтович, було правильне визначення густоти насаджень. Махорку висаджували на відстані 8 вершків між рослинами, бакун – 5 вершків [5, с. 214]. Догляд за рослинами в цей період полягав у розпушуванні ґрунту, знищенні бур'янів, видаленні нижніх пожовклих листків. У практиці тютюнництва застосовувалися вершкування (видалення суцвіття) та пасинкування (видалення бічних пагонів), - це сприяло підвищенню урожаю [4].

Збирати урожай тютюну починали у період повної технічної зрілості листків, яку визначали за зовнішніми ознаками: листя ставало щільним, крихким, легко відламувалось від стовбуру, колір листків світлішав, краї і верхівки жовтіли. Тютюн збирали за допомогою двох методик: якщо збирали махорку, то зрізали цілий кущ під корінь; шнурковий тютюн – необхідно було зламати лише окреме листя. Листя збирали в три прийоми: на початку липня – листя нижніх ярусів; у середині липня – середній ярус; на початку серпня – верхній ярус. Кущі махорки зрізали у перших числах серпня, якщо розсаду висадили дуже рано, і наприкінці серпня, якщо висадили пізніше.

На основі неопублікованих документів можемо стверджувати, що в 1859 р. у Ніжині працювала тютюнова фабрика капітана Ігнатія Гржимайлова. За рік на підприємстві вироблялося тютюну на 14 тис. крб.. Господар фабрики збував свою продукцію у Чернігівській і Київській губерніях. За даними 1859 р. в Ніжині перероблялось 11 тис. пудів тютюну на суму 27 тис. крб.. і махорки на суму 29800 крб. Це свідчить про те, що у місті існували і дрібні виробники тютюну [7, арк. 3].

У тютюновій галузі промисловий переворот відбувся пізніше, ніж у цукровій чи борошномельній. Лише наприкінці ХІХ ст. більше як половина фабрик мала парові і газові двигуни. Але ще на багатьох з них застосовували ручні верстати і ступи.

Перед обгортанням листя тютюну змочували водою для надання гнучкості, а потім із поламаних листків приготували внутрішню частину згортка, а з кращої – обгортку. Початок згортка робили вручну, а потім застосовували горизонтальне залізне веретено, яке приводилося у рух за допомогою особливого колеса. На одному кінці знаходилася рукоятка, з'єднана із мотовилом; у середині був закріплений гачок, який крутив тютюновий жмут навколо вісі. Мотальник ставив один листок за іншим і розташовував на них призначений для використання матеріал, який, завдяки обертанню, з'єднувався у щільну масу. Біля мотальника знаходився помічник, який подавав підготовлене листя. Поступово праця робітників була замінена дією машин, які працювали за допомогою газу, води, пари і т. д. Готовий скручений тютюновий жмут намотувався на вісь, скручувався у згортку, сушився і пресувався [8, с. 716].

Приготування жувального тютюну схоже до приготування скрученого. Різниця полягала лише у тому, що пошкоджені листки попередньо поміщалися у тютюновий "соус", просочувалися ним, а потім – сушилися. Головну частину "соусу" становив екстракт вилуженого тютюну, який виготовлявся із сорту "Кентукки". Такий метод приготування листя називається "фаршируванням" [8, с. 716].

Після того, як листя просочувалося "соусом", його піддавали бродінню, причому цей процес на різних фабриках відбувався по-різному. На одних бродінню піддавалося усе листя, інші їх попередньо подрібнювали на кусочки; інколи тютюн складали на декілька малих купок, а в інших випадках насипали одну велику купу, як, наприклад, на французьких фабриках. Чим більша кількість тютюну піддавалася бродінню, тим довше тривав процес. Маленькі купки влітку бродили упродовж 4–10 днів, а великі – 5–6 місяців. Повільніше бродіння давало завжди кращий результат. Інколи процес тривав 10–15 років. Просочені "соусом" листки скручувалися у веретеноподібні згортки вагою 1–2 кг кожен, які зверху обгорталися відповідно розрізаним полотном і перев'язувалися. Завдяки цьому вичавлювався сік із листків і разом з тим зупинявся доступ повітря всередину згортка. Це потрібно було для випаровування вологи і деяких непотрібних речовин [8, с. 717–718].

Виробництво цигарок за допомогою машин увійшло у практику лише в середині ХІХ ст. Машини з'явилися у зв'язку з потребою покупців отримувати цигарки правильної форми. Ручна праця не могла конкурувати з машинною, проте вона була б витіснена, але при машинній праці тютюн дещо втрачав товарний вигляд і тому повернулися до ручної роботи, яка удосконалювалася з метою виготовлення цигарок правильної форми [9].

Тютюн, який використовувався для виробництва цигарок, спочатку змочували водою. Потім залишали на 24–36 год. до тієї пори, поки він не розпрямиться. Після цього листки піддавали обробці. Виробництво цигарок відбувалося в окремих приміщеннях, де робітники і

робітниці сиділи рядами за окремими столами. Насамперед видаляли жилки із листків, правильно пакували і згортали [8, с. 720–721].

Підприємці часто надавали перевагу ручній роботі, проте не відмовлялись від машинної, яка переважала у часі. Двоє робітників за допомогою спеціалізованої машини за шість днів виготовляли від 2500 – до 3000 штук сигарет, а без машини – тільки 1500–2000 штук. Проте підприємці при цьому намагалися надати цигаркам машинного виробництва вигляду ручної роботи. Існувало також багато дрібниць, які становили секрети фабрикації, за винятком гаванського способу, де завжди працювало двоє робітників: один виготовляв згорток, а інший – закручував листок. Робітниця, яка закручувала цигарки, повинна була мати заготовки, щоб не робити перерви у роботі. Коли цигарки виготовлялись кустарним методом, зазвичай, обгортав їх голова сім'ї, а жінка і діти підготовляли тютюн і робили обгортки [8, с. 723–724]. Для приготування обгортки для тютюну давно були запропоновані машини, які розповсюджувалися лише в Америці і для дешевих сортів. Також наприкінці XIX ст. у Бельгії були спроби все виробництво побудувати на машинній праці, проте це так і не було реалізовано [8, с. 724].

Як бачимо, у II половині XIX ст. відбувалось переоснащення підприємств, але великий попит залишався на використання ручної праці.

У середині XIX ст. Імператорське Московське товариство сільського господарства було занепокоєне тим, що тютюнова промисловість почала занепадати. "Явище це відбувалось від неправильної торгівлі тютюном. Євреї та дрібні промисловці, які скуповують тютюн, роз'їжджаючи по селах, пропонують за нього ціни, які не відповідали якості товару" [1, с. 32].

Пореформена Україна була одним із найбільших районів імперії по вирощуванню тютюну. На неї припадало, у середньому 50–60 %, а в окремі роки й понад 70 % загального збору тютюну.

Тютюн, який вирощували у Чернігівській губернії, купували не тільки місцеві, а й іноземні купці, які приїжджали самі або присилали своїх представників. Так, у 1892 р. до Ніжинської повітової земської управи надійшла пропозиція від Австрійської тютюнової монополії про те, що остання бажає залучити руських тютюно-промисловців до поставки тютюну-балуну на австрійські фабрики [10, арк.5].

Здебільшого продукція збувалась через посередників, переважно вихідців із сіл чи євреїв. Вони в основному їздили селами, скуповували тютюн у виробників невеликими партіями і звозили його у Ніжин, Сосницю, Мену, поселення Біла Вежа, які були центрами тютюнової торгівлі і куди приїжджали восени іноземні купці. Із відомостей Чернігівського губернського акцизного управління дізнаємося про стан тютюнової промисловості губернії у повітах та округах на 1891 р. На 1 липня 1891 р. в губернії від продажу залишилося тютюну вищого ґатунку 3751 пудів 27 фунтів і нижчого, зокрема махорки, бакуні, швіценту – 2608 пудів 8 фунтів [11, арк. 3].

Основна частина експортованої продукції відправлялася із українських губерній. В окремі періоди вивіз становив таку кількість: у 1861–1865 рр. – 133, 1866–1870 рр. – 132, 1871–1875 рр. – 249, 1876–1880 рр. – 271, 1881–1885 рр. – 251, 1886–1890 рр. – 281, 1891–1895 рр. – 255 і в 1896–1897 рр. – 299 тис. пудів [9]. Вивіз тютюну зростає, хоча й повільно. У зв'язку з тим, що український тютюн мав значний попит у країнах Північної Європи, його багато вивозили через Петербурзький і Ризький порти.

В окремі повіти Чернігівської губернії надходили замовлення з різних місцевостей Російської імперії щодо поставки товару. Так, на конотопський тютюн надходили замовлення переважно з великоросійських губерній та Сибіру; на сосницький – з Риги, західних губерній і Польщі; на борзненський – з Москви і великоросійських губерній; на ніжинський – з Риги, Вітебська, Могильова, Динабурга та Бобруйська; на ковельський – з Бердичева, Ніжина, Василькова, Київської губернії [9, стр.10]. Також 350 пудів тютюну відправлялося до Риги, 60 тис. пудів – до Варшави, 50 тис. пудів – до Гомеля, 20 тис. пудів – на московські фабрики Мусатова й Бостанжого [4, с.84].

Отже, тютюнова промисловість займала помітне місце в економіці Російської імперії. Це стосується і українських губерній, зокрема Чернігівської. Протягом указанного періоду зростає кількість земель, відведених під вирощування тютюну. Це, в свою чергу, збільшило попит на продукцію, яка експортувалася за кордон. У межах Чернігівщини головними районами поширення різних сортів Конотопський, Ніжинський, Борзнянський та Сосницький повіти. Це забезпечувало економічне зростання району, давало робочі місця і стало визначальним фактором у порайонній спеціалізації краю.

Література

1. Дмитренко Н. Розвиток промисловості в Ніжині (XIX – початок XX ст.) / Н. Дмитренко // Ніжинська старовина: Науковий історико-культурний збірник. – 2007. – Вип. 3 (6). – С. 31-34.
2. Заєць О. Товарне сільськогосподарське виробництво на Чернігівщині у другій половині XIX ст. / О. Заєць // Київська старовина. – 2003. – № 1. – С. 58–65.

3. Державний архів в Чернігівській області в м. Чернігів (далі – ДАЧОЧ), ф. 807, оп. 1, спр. 2284, арк. 3
4. Петрова І. Топографічні та військово-топографічні описи територій XVIII – XIX ст. як джерельна база для вивчення становлення і розвитку льонарства і тютюнництва в Україні / І. Петрова // Історія. – 2010. - №3 (103). – С. 81-85.
5. Домонтович М. Матеріали для географії и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния / М. Домонтович. – СПб., 1865. – С. 200-221.
6. ДАЧОЧ, ф. 807, оп. 1, спр. 521, арк. 3
7. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 343, оп. 1, спр. 875, арк. 3.
8. Промышленность и техника. Сельское хозяйство и обработка важнейших его продуктов / [под ред. В. Я. Добровлянского, А. В. Ключарева и др.]. – СПб., 1904. – Т. IV. – 745 с.
9. Москалюк М. Тютюнова промисловість українських губерній Російської імперії у другій половині XIX- на початку XX ст. / М. Москалюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія/ за заг.ред. І. Зуляка. – Тернопіль, 2015- Вип. 1, ч. 2. – С. 6-12.
10. ВДАЧОН, ф. 342, спр. 856, арк. 5.
11. ДАЧОЧ, ф. 138, оп. 1, спр. 2, 70 арк.

УДК 94(477.51):347.99[1920”

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ (ДРУГА ПОЛОВИНА 20-Х РОКІВ XX СТ.)

Сохань О. М., студентка IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Страшко Є. М.**, кафедра історії України

У даній статті головну увагу зосереджено на функціонуванні судової системи в радянській Україні та висвітленні змісту архівних документів. Розглядаються окремі справи Ніжинського Окружного суду у 2-й половині 20-х років XX ст.

***Ключові слова:** адміністративна відповідальність, військовий трибунал, злочин, кримінальне право, кримінальна відповідальність, окружний суд, судова влада, судочинство, цивільне право.*

Історія судочинства завжди привертала до себе увагу вчених-істориків та дослідників інших галузей науки. Початок XX ст. характеризувався насамперед зміною управлінського апарату у системі більшовицької влади. На початок 20-х років створені лєнінська комуністична партія, радянська держава і судочинна система перебували на етапі формування; партійно-радянський апарат являв собою суто репресивний інструмент влади. Одним з перших кроків радянської влади в Україні стала неухильна увага становленню судової системи [17, с. 216]. У 1922 році набрав чинності Кримінально-процесуальний кодекс УСРР [19, с.297]. У ньому закріплювалися основні принципи судочинства в кримінальних справах: гласність, усність, безпосередність судочинства, змагальність, рівноправність сторін, право звинуваченого на захист тощо [24, с.223]. Натомість всі ці принципи мали декларативний характер в народному суді, в раді народних суддів. Згодом регламентувалося судочинство в ревтрибуналах, змінювався порядок виконання судових вироків. Кодекс визначав роль і завдання прокуратури у здійсненні нагляду за законністю від затримання підозрюваного до винесення судового вироку [23, с. 298].

Початок організації судових органів на місцях поклала постанова ВУЦВК від 16 грудня 1922 року, яка затвердила "Положення про судоустрій УСРР" [25, с. 287]. Згідно з нею, по-перше, скасовувались революційні трибунали та існуючі до цього судові органи; по-друге, встановлювалась єдина система народних судів – народний суд – губернський суд – Верховний суд УСРР [13, с. 550]. Дане "Положення" було основою у подальших більшовицьких реформах судової системи. Також важливу роль відіграло положення, яке було прийнято у 1924 році "Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік" [13, с. 552]. Паралельно відбувається перехід на триступеневу систему управління. Так, 23 жовтня 1925 року, оприлюднено "Положення про судоустрій СРСР". За ним запроваджувалась єдина система судових установ: народний суд – окружний суд – Верховний Суд УСРР [13, с. 552].

Історія судочинства постійно викликала інтерес у дослідників. Проте історіографія даної проблеми дозволяє стверджувати про наявність лише деяких загальних праць з історії судочинства в Україні. Адже на регіональному рівні ґрунтовних, комплексних праць немає. Цінною працею при аналізі окружного суду можна назвати енциклопедичний довідник "Історія України:

А – Я" за авторства І. Підкови, Р. Шуста, І. Гирича [15]. Часткові відомості про окружний суд знаходимо в ґрунтовній праці "Україна від найдавніших часів до сьогодення: хронологічний довідник" за редакцією В.Ф. Верстюка, О.М. Дзюби, В. Ф. Репринцева [22]. Визначення, структура окружного суду наявні у змістовному збірнику "Енциклопедія історії України" за редакцією М. В. Литвина, В.А. Смолія, В.Ф. Верстюка та інших [1].

Певну інформацію з обраної теми знаходимо в навчальних посібниках нового типу, наприклад – "Історія України" за редакцією Ю. Зайцева [14], однойменна праця за редакцією В.А.Смолія [16]. У посібнику "Історія держави і права України" І. Я. Терлюка висвітлено основні етапи формування суспільно-політичного устрою, судової та правової системи України в радянський час. Особливу увагу приділено проблемам формування й розвитку політичних інститутів влади, джерелам влади та систематизації правових норм [21].

Аналізуючи проблему історіописання судочинства в Україні, варто також виділити й спеціалізовані праці, які з'явилися у ХХІ ст.: "Історія держави та права України" А.Й. Рогожина [19] та праця В. Іванова з такою ж назвою [13]. У даних наукових роботах знаходимо важливі матеріали та свідчення про існування та діяльність окружних судів. Однією з сучасних і актуальних праць потрібно назвати дослідження Д.П. Фіолевського "Судова влада і правоохоронна система в Україні" [25]. У ній подано інформацію про реорганізацію судової гілки влади. І. Б. Усенко "Судова влада в Україні: історичні витoki, закономірності, особливості розвитку" [23]. Це солідне монографічне напрацювання, у якому розглядаються сутність, зміст судової влади на території нашої країни.

Отже, аналіз сучасної історіографії дозволяє констатувати, що вченими накопичено значний матеріал з історії судочинства на початку становлення більшовицької влади в Україні. Більше того, зростає увага дослідників до вивчення історії окружних судів. Натомість, регіональний підхід до вивчення місцевих окружних судів частково залишається поза дослідницьким інтересом. На сьогодні нами не виявлено комплексної та цілісної праці з обраної теми.

За **мету** автор робить спробу вивчити процес становлення судової влади в Україні на основі документів з історії Ніжинського Окружного суду. Натомість завданнями нашого дослідження є: з'ясувати, що таке окружний суд, охарактеризувати архівні справи цивільного та кримінального спрямування.

Хронологічні рамки нашої роботи – друга половина 20-х років ХХ ст.

Досліджуючи цю проблему було використано чималий корпус архівних документів Відділу забезпечення та збереження документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин (далі ВДАЧОН). Насамперед, це фонд Р-5295 опис 1 "Нежинский окружной суд (округсуд)". Даний опис вміщує справи середини 20-х – початку 30-х років ХХ ст. Переважно документи громадського, кримінального, цивільного характерів.

У системі радянського судочинства окружний суд – це загальна судова інституція для розгляду карних і цивільних справ, окрім тих, що були компетенцією мирового суду. Повноваження окружного суду поширювалися на кілька повітів, що входили до округу судової палати. Очолював суд голова, а судові слідчі вважались його членами; до складу суду також входили прокурори з товаришами (заступниками), які відігравали важливу роль в судовому процесі. Прокурорський нагляд керував слідством, виступав обвинувальною стороною на суді, контролював виконання вироку. Слідчі підпорядковувались прокуророві. Крім того, при суді діяли присяжні повірені (адвокати), судові пристави, котрих призначав голова суду, що забезпечували виконання самих вироків. В апараті кожного окружного суду діяли також канцелярія голови суду, регістратура, каса і секретар, який відповідав за ведення документації [11, с. 557-558].

Відповідно до постанов "Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік", "Положення про судоустрій СРСР" [13, с.552] та постанови Робітничо-Селянського уряду України від 05 червня 1925 року "Про ліквідацію губерній та перехід на трьохступеневу систему управління" було створено окружний суд. Точної дати початку діяльності Ніжинського окружного суду у м. Ніжин не знаходимо, то робимо, висновок, що свою роботу він теж розпочав у зазначений час. Дана інстанція мала наступні відділи: кримінально-судовий, цивільно-судовий, касаційно-кримінальний та касаційно-цивільний. До його повноважень відносились: розгляд цивільних та кримінальних справ, безпосереднє управління та нагляд за всіма підвідомчими йому судовими установами [11, с. 558].

Період 20-х рр. характеризувався тим, що судова система постійно піддавалась змінам. Так, 11 вересня 1929 року було видано нове "Положення про судоустрій УСРР", яке у свою чергу було затверджено ВУЦВК і РНК УСРР. Окружні суди від тепер мали таку структуру: а) пленум; б) цивільний відділ; в) кримінальний відділ; г) надзвичайна сесія; д) ооблива сесія у справах про неспроможність кооперативних організацій [13, с. 552].

Аналізуючи архівні документи, виділимо комплекс справ цивільного та кримінального характерів. У свою чергу дані документи розділяємо на чотири групи. До першої відносимо справи, у яких мова йде про відмову від проходження військової служби. Друга – про вбивство

новонароджених. Третя – справи цивільно-адміністративного характеру про зловживання владою. Четверта – кримінальні справи.

Що ж до першої групи, то у Цивільному Кодексі, насамперед, зазначалось, що цивільні права захищаються законом, за винятком, коли вони здійснюються всупереч з їхнім соціально-господарським призначенням [19, с. 245].

Серед першої групи цивільних справ відмічаємо документи, в яких порушуються питання про проходження військової служби. Військові трибунали після створення СРСР відповідно до Основ судоустрою Союзу РСР і союзних республік та Положення про судоустрій УСРР 1925 р. визнавалися загальносоюзними судовими установами. Проте до 1926 р. згідно зі ст. 84 Положення про судоустрій УСРР для військових трибуналів, які діяли на території УСРР, касаційною і судово-наглядною інстанцією був Верховний Суд УСРР із залученням до складу колегії членів Українського військового округу за сумісництвом [23, с.397]. З 1925 року, до Ніжинського окружного суду починають надходити звернення, у яких зустрічаємо повідомлення про відмову служити в армії. Як приклад, можемо назвати справу № 83, розгляд якої було розпочато 15 липня 1925 р. "Дело Народного Суда 11 уч. Нежинского округа по ходатайству Ивана Марковича Калюжного об освобождении его от военной службы по религиозным убеждениям". Зміст розкриває нам одну з причин порушеної проблеми. На свій захист підсудний надав посвідчення – "Кобыжской Общины Евангельских Христиан Баптистов чем удостоверяет, что гражданин села Шатуры Володыко-Девицкой волости Нежинского уезда Черниговской губ. Иван Маркович Калюжный с 10 Августа 1920 года аккуратно посещает Богослужебный собрания Евангельских Христиан Баптистов, что подписываю и приложением печати удостоверяется" [2, арк. 5]. Аналогічний зміст мають 10 справ. Так справа № 88 "Дело по ходатайству Штиволоки Павла Лукича об освобождении его военной службы по религиозному убеждению" повідомляє нам причини відмови. "... от Нежинской общины Евангельских христиан Павлу Лукичу в том, что он ест действительно член Нежинской общины прошедший через испытание веры и водное крещение..." [4, арк. 17]. У справі № 91 підсудний наводить конкретну причину чому він не може проходити військову службу: "будучи убежденным противником всякого насилия и состоя членом общины Евангельских Христиан я по своей совести не могу принимать участия в военной службе связанной с ношеньям оружия." [5, арк. 2]. У справі № 87 мова йде про ухилення проходження військової служби, через те, що в сім'ї лише підсудний забезпечує родину, а ще в нього хвора мати, за якою потрібно мати належний догляд [3, арк. 20].

Серед другої групи виділимо комплекс справ 1925-1927 років цивільного спрямування у яких порушується питання про вбивство новонароджених. Таких справ декілька. Як приклад "Дело по обвинению Потапенко Ольги Васильевны по п "д" 142 арт. К.К.". Маємо таке повідомлення: "12 мая 1925 года гражданка села Кагарлыкков Ольга Васильевна Потапенко вместе с двоюродным братом отправились в клуню, с целью родить там ребенка. После родов Ольга выкопала в углу клуны небольшую яму и зарыла в ней своего ребенка..." [1, арк. 15]. Справа № 283, в ній читаємо: "...в августе 1926 года днем Пустова Степанида Федоровна, чувствуя приближения родов, вышла на усадьбу из дому и легла на землю возле сажалки где и родила доношенного и живого ребенка, которого в отчаянии и бросила в воду, труп какового ребенка был найден в сажалке 5 августа 1926 года, что объяснения подсудимой о ее крайне тяжелом имущественном положении, болезненном состоянии вообще и смерти отца ребенка..." [9, арк. 46].

Отже, можемо зробити висновок, що друга половина 20-х років ХХ ст. не мала стихійності у випадках вбивств новонароджених на Ніжинщині. Можливо, це був один з наслідків стабілізації життя.

Наступна третя група – справи цивільно-адміністративного характеру, в яких основний зміст має повідомлення про зловживання владою. Місцевими органами влади відповідно до Конституцій 1919 і 1929 років були з'їзди Рад та їх виконавчі комітети. Управління галузями місцевого господарства й соціально-культурного життя здійснювали відповідні відділи виконкомів. Вони були жорстко підпорядковані відповідним вищестоящим виконавчим комітетам, що діяли під керівництвом Раднаркому [21, с. 616]. Насамперед, це була централізована вертикаль влади. Дана група складається більше ніж з 15 справ.

Для прикладу беремо одну з останніх справ № 280. Із заключення щодо звинувачення Мешалкіна Зосима Андрійовича по 1 ч. 106 ст. УК маємо: "... в начале октября мес. 1925 г. состоя в должности лесника 44 обхода Черниговского Лесничества, продал дрова с корыстной целью, не имея на то по закону права..." [8, арк. 64]. Справа № 95 "Дело по обвинению Троня Ивана Григоровича по арт. П. "г" 114 К.К." теж з даної групи. У ній "...дело по обвинению Надзирателя Милиции Ичнянского района Ивана Тронь во взяточничестве..." [6, арк. 59].

Четверта група – справи кримінального спрямування. Кримінальний кодекс 1922 року складався з двох частин – загальної та особливої, і в загальному містив 227 статей. За 6 статтю злочинном визнавалась будь-яка суспільно-небезпечна дія або бездіяльність, що загрожувала

основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний період [12, с. 279]. Також у Кримінальному кодексі чітко було визначено основні види злочину, міри покарання та окреслено основну мету покарання [24, с.223]. Основна мета полягала в попередженні злочинності, позбавленні злочинця можливості чинити злочини, перевищованні [19, с. 298].

Після утворення СРСР і прийняття загальносоюзної Конституції 1924 р. основним джерелом кримінального права стали "Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік" від 31 жовтня 1924 р. Прийняття даного закону започаткувало новий етап розвитку кримінального радянського права [21, с. 675].

8 червня 1927 року із згоранням непу в УСРР було прийнято новий Кримінальний кодекс, який, по-перше, був точною рецепцією загальносоюзних "Основних начал кримінального законодавства СРСР і союзних республік". По-друге, він увібрав у себе постанови уряду періоду 1923-1926 рр.: "Положення про військові злочини", "Положення про злочини державні" [24, с. 224]. Вже після 1927 р. Кодекс доповнили 56 законодавчими актами, які збільшили склад злочинів з 45 до 60 [12, с. 283]. Загалом в цей час кримінальне законодавство було спрямоване більше на захист держави, а не особи.

В другій половині 20 років ХХ ст. поширені такі види злочинів: вбивство, зґвалтування, грабежі. Більшість становлять справи, мова в яких йдеться про вбивство. Загальна їх кількість 12.

Виділимо справу 104 "Дело по обвинению Кваши Авраама Пантелеймоновича и Моисея Семеновича Клушко по 143 арт. К.К. и Писаного Захария Афанасиевича по 16 и 143 арт. К.К.", читаємо таке повідомлення: "... Предсельсовет распорядился отвести эту женщину на ночь в сторожку, где помещался обход. Члены КНС Захарий Писаный, Мойсей Клушко и Авраам Кваша отправились сопровождать задержанную. По дороге задержанная была раненая выстрелами сопровождавших и оставлена ими на месте. На следующий день подобраная раненая по дороге в больницу скончалась" [7, арк. 32]. Також як приклад можемо назвати справу 289 "... по данным, как наружного так и внутреннего осмотра огнестрельного ранения произведенного в лоб на вестья близком разстоянии давшего ожог лица, я судебный медик А. Иваненко прихожу к заключению, что смерть в следствии разрушения вещества мозга проходящей пулей наступила весьма быстрая..." [10, арк. 8]. Бачимо, що радянське суспільство не дотримувалось норм моралі, порушувало права людей та чинило опір самій системі влади.

Отже, проаналізувавши комплекс історичних праць можемо стверджувати, що прийшовши до влади на початку 20-х років ХХ ст. більшовики відразу почали реорганізовувати апарат управління. Реформування у радянський час доторкнулось й законодавчої бази судової системи. Постійно вносились доповнення, зміни. Структура судів з часом змінювалась. Протягом 1925 року на місцевому рівні в СРСР розпочав свою діяльність окружний суд. У м. Ніжин дана судова інстанція була створена теж у цьому році. Проаналізовано справи 2-ї половини 20-х років ХХ ст. Ніжинського Окружного суду. Дані архівні документи були нами класифіковані на 4 групи. Структурно можна розділити їх на справи кримінального та цивільного спрямування. Приходимо до висновку, що незадовільне становище, яке породжувало правопорушення, було причиною змін в системі управлінського апарату. Перед нами постало суспільство з усіма своїми як соціально-побутовими, так і політичними проблемами.

Література

1. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин (далі ВДАЧОН), ф. Р-5295, оп. 1, спр. 54, 56 арк.
2. ВДАЧОН, ф. Р-5295, оп. 1, спр. 83, 15 арк.
3. ВДАЧОН, ф. Р-5295, оп. 1, спр. 87, 29 арк.
4. ВДАЧОН, ф. Р-5295, оп. 1, спр. 88, 21 арк.
5. ВДАЧОН, ф. Р-5295, оп. 1, спр. 91, 15 арк.
6. ВДАЧОН, ф. Р-5295, оп. 1, спр. 95, 165 арк.
7. ВДАЧОН, ф. Р-5295, оп. 1, спр. 104, 69 арк.
8. ВДАЧОН, ф. Р-5295, оп. 1, спр. 280, 78 арк.
9. ВДАЧОН, ф. Р-5295, оп. 1, спр. 283, 66 арк.
10. ВДАЧОН, ф. Р-5295, оп. 1, спр. 289, 74 арк.
11. Енциклопедія історії України. – У 10 т. – Т. 7. / За ред. В.М. Литвина, В.А. Смолія, В.Ф. Верстюка та ін. – К. : Наукова думка, 2010. – 728 с.
12. Заруба В.М. Історія держави і права України. – К.: Істина, 2006. –416 с.
13. Іванов В.М. Історія держави і права України. – К., 2013. – 892 с.
14. Історія України. / За ред. Ю.В. Зайцева. – Львів: Світ, 1998. – 488 с.

15. Історія України : А-Я : енцикл. довід. / упорядкув. та наук, ред.: І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич. – К.: Генеза, 2008. – Вид. 3. – 1520 с.
16. Історія України./За ред. В.А. Смолія. – К.:Альтернатива, 1997. – 416 с.
17. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928 рр.). – К. : Основи, 1996. – 396 с.
18. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К. : Альтернатива, 1999. – Т. 11. – 335 с.
19. Музиченко П.П. Історія держави і права України. – К.: Знання, 2006. – 437 с.
20. Рогожин А.Й. Історія держави і права України. – У 2 томах, – Т. 2. – К., 2003. – 580 с.
21. Терлюк І.Я. Історія держави і права України. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.
22. Україна від найдавніших часів до сьогодення: хронологічний довідник./ За ред. В. Ф. Верстюка, О.М. Дзюба, В.Ф. Репринцев. – К.: Наукова думка, 1995. – 687 с.
23. Усенко І.Б. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. – К.: Наукова думка, 2014. – 505 с.
24. Ухач В. З. Історія держави і права України : Навчальний посібник. – Тернопіль: Вектор, 2011. – 378 с.
25. Фіолевський Д.П. Судова влада і правоохоронна система України. – К.: Кондор, 2005. – 321 с.

УДК 94(430):78(092)

ВНЕСОК МАРТИНА ЛЮТЕРА В ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Чуб Д. М., студент IV курсу історико-юридичного факультету.

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Кедун І. С.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

Стаття присвячена висвітленню ролі Мартіна Лютера в популяризації богословського музичного мистецтва серед німецького населення в період Реформації. Показано роль музики як основного засобу комунікації Мартіна Лютера з населенням.

Ключові слова: Мартін Лютер, хорал, Реформація, богослужіння, церква, меса

Реформація стала переломним моментом в житті людства, в результаті чого почали розвиватись капіталістичні відносини на теренах Європи. В цей період відбулись докорінні зміни в богослужінні, але й своїми діями протестанти почали активно розвивати освіту і культуру серед населення, що призвело до створення нових шкіл та університетів та окультуренню людей. Не останню роль в цьому процесі відіграв Мартін Лютер, який своїми 95 тезами започаткував Реформацію. Він запровадив не тільки зміни у богослужінні і владі церкви, але й вніс свій внесок у культурний розвиток, серед чого можна виділити внесок Мартіна Лютера у популяризації музичного мистецтва.

У період роботи над перекладом Біблії М. Лютер заявив про себе як талановитий німецький поет і композитор. Потрібно зазначити, що Мартін Лютер був уже знайомий з музичним мистецтвом. Він знав історію і теорію музичної справи. А своїми кумирами він вважав композиторів Жоскена Дебре і Людвіга Зенфіля. В своїх працях і листах він неодноразово цитував середньовічні і ренесансні трактати щодо музики (трактати Іоана Тінкторіса він цитував практично дослівно).

Цією темою займались цілий ряд дослідників, серед яких присутні Бейнтон Р., який видав працю "На сем стою. Життя Мартіна Лютера", а також О. Ярош, який присвятив свою статтю впливу філософських ідей Мартіна Лютера на становлення протестантської музичної традиції.

Метою даної статті є висвітлення впливу Мартіна Лютера на розвиток і популяризацію богословської музики серед населення.

Поезія і музика яку намагався створювати Мартін Лютер завжди пересікалася і навіть тісно перепліталася між собою і до того ж були невідомою частиною його релігійного життя. Лютер - автор передмови (на латині) до збірки мотетів різних композиторів "Приємні співзвуччя ... для 4 голосів", випущеній в 1538 німецьким видавцем Георгом Рау. В цій передмові, яка отримала назву "Похвала музиці" ("*Encomion musices*") Лютер позитивно оцінив імітаційно-поліфонічну музику на основі *cantus firmus*. [2, с. 150]

Крім цієї Мартін написав і інші передмови у віршованій формі, серед яких слід виділити "*Frau Musica*" до невеликої поеми Йогана Вальтера (1496-1570) "*Lob und Preis der löblichen Kunst*"

Musica" (Wittenberg, 1538). Його передмови були присутні і у пісенниках різних видавців у 1524, 1528, 1542 і 1545 роках, де він висловлював своє ставлення до музики як виключно важливої, невід'ємної складової нової релігії. В рамках реформи богослужіння Лютер ввів общинний спів строфічних пісень німецькою мовою, таким чином, як вважають дослідники відродив хорал. [5]

Приблизно з 1523 року Лютер безпосередньо брав участь в створенні нового повсякденного репертуару. Він сам складав вірші, хоча вони і складались із усталених церковних латинських і світських прототипів, і покладав їх на музику яка в більшості випадків була авторською, але не виключенням були і анонімні, в число яких входили і мелодії Римо-католицької церкви. В передмові до збірника пісень для погребіння померлих він так пояснював таку своєрідну "колаборацію": "Ми заради доброго прикладу відібрали красиві мелодії і пісні, що використовувалися при папстві для всеночних дійств, заупокійних мес і поховань, і надрукували деякі з них в цій книжечці, але забезпечили їх іншими текстами, щоб оспівувати артикул про воскресіння, а не чистилище з його муками і задоволенням за гріхи, в якому померлі не можуть спочивати і знайти заспокоєння. Самі співи та ноти [католиків] дорогого коштують, і було б шкода, якби все це пропало марно. Однак нехристиянські і безглузді тексти або слова повинні піти геть". Тобто таким чином Лютер інтегрував знайомі людям мелодії у свої твори. Це можна також засвідчити і як своєрідний метод агітації населення примкнути до нього, адже населення вже звикло до цих пісень, хоч вони були й на латині. А коли Мартін Лютер на мелодії з цих пісень наклав власні вірші німецькою мовою, то зрозуміло ж що народ, особливо селяни які не розуміли латинської мови, адже тільки так вони могли зрозуміти, як вони вважали, зміст тих пісень, які вони чують з дитинства. [1, с. 200]

На думку Лютера, основним призначенням духовної музики було розповсюдження Євангелія. Таке розуміння ролі музики в церкві спонукало реформатора до створення своєрідного "Протестантського музичного катехізису" – збірника гімнів, які містили теологічні доктрини лютеран. Вони призначалися для виконання як у церкві під час богослужінь, так і поза домом Божим. Музику Лютер називав даром від Бога і вірив у її велику благотворну силу: "Диявол – дух смутку, що засмучує людей, тому він не терпить радості. Тому він й біжить від [Божественної] музики". [6]

Музикознавці неодноразово засвідчували, що Лютер відродив у богослужінні найстарішу форму церковної музики – хорал, завдяки чому кожен мирянин у самому культі знаходив свій голос. Меса перетворювалася в літургію – молитовний спів громади у супроводі органа. Спів хоралу рідною мовою Мартін Лютер вважав необхідним для адекватного розуміння паствою доктринальних основ протестантизму.

Питання наскільки великий персональний вклад Мартіна Лютера в протестантську музику завжди приваблювало для обговорення, і навіть а сьогодні залишається не менш дискусійним ніж у минулому. Деяким пісням Лютера приписують авторство Йогана Вальтера, які згодом разом із піснями Лютера ввійшли в перший його збірник чотирьохголосих хоральних обробок "Книжечка хоральних пісень" (Віттенберг 1524).

В передмові до цього збірника Лютер писав "Те, що спів духовних пісень - гарна і Богоугодна справа, очевидно кожному християнинові, адже не лише приклад пророків і царів Старого Завіту (які славили Бога піснями і інструментальною музикою, віршами і на всіляких струнних інструментах), але і особливий звичай псалмоспіву був відомий всьому християнству з самого початку. Тому для початку, щоб заохотити тих, хто може зробити це краще, я разом з кількома іншими [авторами] склав кілька духовних пісень. Вони були покладені на чотири голоси тому тільки, що я дуже хотів, щоб молодь (якій так чи інакше доведеться навчатися музиці і іншим справжнім мистецтвам) знайшла щось, за допомогою чого вона могла б відставити геть любовні серенади і хтиві плотські пісеньки і замість них навчитися чогось корисного, і до того ж щоб благо поєднувалося з такою бажаною для молодих приємністю". [1, с. 211]

Хорали, які традиційно приписують Лютеру, ввійшли і до інших перших збірників але вже односторонніх церковних пісень протестантів, які були надруковані в тому ж 1524 році в Нюрнбурзі та Ерфурті.

Найвідоміші хорали, які були складені самим Лютером – "Ein feste Burg ist unser Gott" ("Господь наш – оплот", складений між 1527 і 1529) і "Von Himmel hoch, da komm ich her" ("Схожу з висот небесних я") в 1535 склав вірші, які поклав на мелодію "Ich komm' aus fremden Landen her", а в 1539 для віршів була складена власна мелодія Лютера).

Загалом на даний момент Лютеру приписують авторство близько 30 хоралів. Прагнучи досягти максимальної простоти та доступності богослужіння Лютер створив новий суспільний спів, у якому не було такої помпезної мелізматики вимагаючої професіоналізму від співаків яка була присутня у григоріанських, католицьких хоралах. Завдяки такому кроку протестантська церква все більше наближалась до народу, що не могло не сприяти зближенню протестантських священнослужителів із звичайним населенням. Згодом це зіграло не останню роль у розгортанні і розповсюдженні Реформації.

Меса і служби офіція, перш за все вечірня з магніфікатом (багатоголосий радісний тріумфальний твір) успадковані від католиків, виспівували як на стандартні латинські тексти, так і по-німецьки. При цьому заупокійну месу і інші пишні ритуали, які практикувалися католиками в богослужінні про померлих, Лютер скасував. [5]

Однак найважливішими працями Лютера для розуміння реформи в богослужінні слід вважати "Формулу месси" ("Formula missae", 1523) і "Німецьку мессу" ("Deutsche Messe", 1525-1526). Саме в цих творах він поєднує латинську і німецьку літургійні форми, які не були взаємовиключними і могли переплітатись між собою протягом однієї служби. Така форма меси була популярною у великих містах, тоді як в містечках і селах практикувалася меса німецькою мовою. На мою думку це цілком зрозуміло, адже звичайні німці, які проживали в селах і містечках не знали латині і не мали змоги її вивчати, тоді як у великих містах, де в університетах латинська мова була популярною, молодь в основному приходила на таку змішану месу. Та і сам Лютер не прагнув повністю від'єднатись від церкви і людей на яких у майбутньому він збирався опиратись, серед яких були і місцеві князі.

Протягом богослужіння Лютер не забороняв використовувати також і музичні інструменти, особливо популярним на той час на богослужіннях був орган.

Але співом у церкві виконання гімнів не обмежувалося. Християнські протестантські піснеспіви виконувалися вдома, у школах, на робочих місцях, навіть у тавернах. За задумом Лютера, християнська музика мала стати незамінною частиною життя кожного прихожанина. Тобто пісенна творчість християнського богослова теж найтіснішим чином була пов'язана з його реформаторською програмою.

У свою чергу філологи наголошують, що робота над протестантською духовною піснею мала глибокий вплив на перекладацькі заняття Лютера. Вона допомогла йому відчувати музику німецької мови, співзвучну урочистості стародавнього біблійного тексту, дозволила зробити весь переклад (особливо ж переклад псалмів) ліричним і співучим, сприяла тому, щоб текст Писання став народним не тільки за словником, але й за інтонацією та ритмом. [5]

Уславився М. Лютер і як творець численних памфлетів. Цей жанр склався у добу Реформації. Тенденційний, яскраво афористичний твір, що містив ораторські інтонації, експресивність, іронію, іноді згущену до сарказму, був одним із найкращих та найпростіших способів швидко та масово розповсюдити власні ідеї. На відміну від книжок, виготовлення яких займало тижні, а то й місяці, памфлет можна було надрукувати за день-два. Видання рекламували власники книгарень, ними торгували книгоноші. Крамарі, купці та проповідники перевозили примірники до інших міст, і, якщо вони викликали достатній інтерес, місцеві друкарі випускали власний наклад. У багатьох памфлетах автор закликав читача обговорювати зміст з іншими й читати їх уголос неписьменним. Люди читали й обговорювали памфлети в родинному колі, серед друзів, у заїжджих дворах і шинках. Одним із найвідоміших памфлетів Лютера можна вважати памфлет "Про Євреїв і їх брехню" (*Von den Juden und ihren Lügen*), де він висловив своє бачення єврейського питання в Біблії і зазначив, що Бог ненавидить єврейський народ. Цій же темі присвячений ще один памфлет "Шем Хамфорас і походження Христа" (*Vom Schem Hamphoras und vom Geschlecht Christi*). Особливу увагу слід приділити памфлету "До християнського дворянства німецької нації" (*An den christlichen Adel deutscher Nation*) де він звертався до німецького дворянства і закликав їх стати на сторону Реформації. У цьому творі також були викладені основні принципи Лютера щодо християнства. А знання "Малого Катехізму" (*Der Kleine Katechismus*) (1529), в якому короткий виклад християнського вчення Лютера, навіть стало основною умовою конфірмації для лютеран.

Памфлети Лютера спровокували у світі полеміку. У цих суперечках брали участь найрізноманітніші люди: від англійського короля Генріха VIII, якого за трактат проти Лютера, написаний спільно з Т. Мором, Папа назвав "захисником віри", до нюрнберзького шевця Ганса Сакса, який написав низку шалено популярних пісень на підтримку Лютера.

Для пропаганди ідей Мартін Лютер також успішно використовував новинну баладу. Це був опис сучасних подій (часто перебільшений) у віршованій формі, покладений на відому вже мелодію, щоб його легко можна було вивчити, співати й навчити інших. Зазвичай, ці твори починалися словами: "Послухайте добрі новини" або "Приходьте послухати" [2, с. 179]. Пісні мали пропагандистський характер і піднімали нагальні соціальні проблеми. У новинних баладах часто навмисно поєднували благочестиву мелодію зі світськими, а то й богохульними текстами [3, с. 114]. Їх поширювали у формі роздрукованих слів до пісень із приміткою, на яку мелодію співати. Після заучування напам'ять вони могли поширюватися навіть серед неписьменних у формі групового виконання. Тематика цих творів була різноманітною, але завжди актуальною. Наприклад, оповідь про двох ченців, страчених у Брюсселі 1523 року після відмови зректися своїх лютеранських поглядів, стала першою Лютеровою спробою в жанрі новинної балади.

З метою полегшення сприйняття своїй прокламацій М. Лютер досить часто використовував ксилографію, тобто гравюру на дереві. Поєднання чіткої графіки з короткими текстами, надрукованими у формі листівок або плакатів, доносило ідею і до неписьменних чи малописьменних, а також служило наочним посібником для проповідників. Лютер казав, що "без картин ми не можемо ні думати, ні розуміти нічого" [4, с. 68]. Найкращі малюнки до текстів Лютера створив його друг Лукас Кранх Старший.

Література

1. Бейнтон Р. На сем стою. Жизнь Мартина Лютера: [Пер. с англ. Скрипникова Ю. Я.] / Р. Бейнтон – М.: Источник жизни, 1996. – 400 с.
2. Дукан Лилианн. В гармонии с Богом: [Перевод с английского] / Лилианн Дукан. – К.: Джерело життя, 2014. – 384 с
3. Порозовская Б. Мартин Лютер, его жизнь и реформаторская деятельность / Б. Порозовская – СПб.: Изд-во Фонда Лютер. наследия, 2000. – 175 с.
4. Ревуненкова Н. В. Ренессансное свободомыслие и идеология Реформации / Н. В. Ревуненкова – М.: Мысль, 1988. – 208 с.
5. Чередник Л. Мартін Лютер і культура Реформації: [Електронний ресурс] / Л. Чередник – Режим доступу: <http://77.121.11.9/bitstream/PolNTU/1840/3/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9B.%20%D0%9C.%D0%9B%D1%8E%D1%82%D0%B5%D1%80.pdf>
6. Ярош О. А. Вплив філософських ідей Мартіна Лютера на становлення протестантської музичної традиції: [Електронний ресурс] / О. А. Ярош – Режим доступу: <https://r500.ua/vpliv-filosofskih-idej-martina-lyutera-na-stanovlennya-protestantskoyi-muzichnoyi-traditsiyi/>

УДК 327.5

УКРАЇНА ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКСПАНСІЇ: ПРОЯВИ ТА МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Шебела В.В., студентка IV курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник - канд. політ. наук **Карп'як О. М.**, кафедра політології, права та філософії

Визначено науково-змістовне співвідношення понять "дезінформація", "пропаганда", "інформаційний вплив" та їх функціональні можливості для аналізу сучасної політичної практики. Розкриваються особливості процесу інформаційної війни Росії проти України та її впливу на формування суспільно-політичної самосвідомості українського населення. Аналізуються шляхи та методи протидії російській інформаційній експансії проти України.

Ключові слова: дезінформація, пропаганда, інформаційний вплив, інформаційний простір, громадянське суспільство.

Вступ. В добу інформаційно-комунікаційних технологій будь-яка подія в політичній, економічній, соціальній та інших сферах суспільства розвивається у двох площинах: фізичному та інформаційному. Причому інформаційний вимір часто набуває першочергового значення формуючи сприйняття події внутрішньої і зовнішньої громадськістю і як наслідок визначаючи її реакції та поведінку у фізичному просторі. Особливо яскраво ця тенденція проявляється в період криз і конфліктів як на національному так і міжнародному рівнях.

Мета та завдання статті:

- виявити форми і засоби поширення російської дезінформації в інформаційному просторі України;

- визначити основні методи, засоби протидії та захисту українського інформаційного простору від деструктивного впливу російської дезінформації.

Виклад основного матеріалу. В умовах інформаційного суспільства дезінформацію слід розглядати як спосіб інформаційно-психологічного впливу на особу (групу осіб), уповноважену приймати рішення, засобом якого є спеціально модифікована інформація, з метою формування у них хибного уявлення про певні події, факти, явища, та завдяки цьому спонукати їх до прийняття певних рішень, вигідних суб'єкту впливу. В широкому розумінні дезінформація розуміється як викривлена, спотворена, неправдива інформація (брехня, обман, облуда), можливо, спотворена умисно (наклеп, плітки). У вузькому розумінні дезінформацію розглядають як спосіб психологічного впливу на свідомість людини чи суспільства, засобом якого є інформація, тобто інформаційно-психологічний вплив. Сутність дезінформації в аспекті інформаційної війни розглядали такі вітчизняні вчені як Г. Почепцов, М. Присяжнюк, В. Остроухов, В. Петрик та інші.

Анексія Криму та війна на території Донецької та Луганської областей показала до яких наслідків може призвести вдала кампанія російського інформаційного впливу та дезінформації. Тому російська мета керувати сусідніми територіями як власними та здійснювати маніпулятивний вплив на свідомість громадян не є новим викликом, адже приклади історії доводять, що Росія завжди мала домінуючу та контролюючу роль в інформаційному просторі України.

До Революції гідності в Україні не існувало таких напрямків роботи як протистояння пропаганді та дезінформації, спрямованій проти держави. Проте, за часів Євромайдану загроза пропаганди стала явною, оскільки інформаційна кампанія була основною в операціях Росії проти України. Анексія Криму стала одним із таких результатів цієї кампанії. "Крим можна вважати тестовим випадком для Росії у випробуванні цієї нової форми ведення бойових дій, де гібридна війна поєднує інтенсивну інформаційну кампанію та кібер-війну.

Вплив російських ЗМІ на інформаційний простір України все ще досить впливовий. Так, за результатами дослідження USAID "U-Media" у 2017 році в Україні, довіра до російських веб-сторінок зросла з 7 % у 2016 році до 10 % у 2017 році, а довіра до російських друкованих ЗМІ та радіо зросла з 2 % у 2016 році до 6 % у 2017 році. В інформаційній війні щодо України можна виокремити ключові "проросійські" тези: 1) В українській кризі винен Захід; 2) Причиною громадянської війни Сходу та Заходу є націоналізм Заходу та київський уряд, котрий прийшов до влади після Євромайдану. Ця теза опирається на багаторічний образ розділеної України, де захід є проєвропейським, а схід- російським. Даний стереотип відчутний у вживанні ЗМІ більше словосполучення "Східна Україна", ніж Донбас; 3) Російська мова потребує захисту, особливо у регіонах з великою кількістю росіян.[1]

Дані загрози для українського інформаційного простору призвели до активізації українського громадянського суспільства. Досвід України свідчить про те, що громадянське суспільство може виконувати важливі функції держави, про що і свідчить активність та відродження національного духу громадян у боротьбі в ІВ. НУО (недержавні організації) у березні 2014 року почали перевіряти статті російських ЗМІ, визначати недостовірні новини та шляхи їхнього спростування. Незважаючи на створення у 2014 році Міністерства інформаційної політики України, саме НУО є атрибутом громадянського суспільства. Розглянемо детальніше найбільш поширені та успішні проекти протидії російській дезінформації щодо України.

"StopFake"- це один із перших проектів, активізований на фоні російської дезінформації та пропаганди в Україні. Заснований у березні 2014 року студентами, викладачами та випускниками НУ "Києво-Могилянська академія". На веб-сторінці повідомляється, що досліджуються не тільки російська пропаганда в Україні, а й в країнах ЄС та пострадянських державах."StopFake" позиціонує себе як організація перевірки фактів, яка виявляє та спростовує пропаганду та дезінформацію, що поширюється в російських ЗМІ про події в Україні. Проект здійснює моніторинг інших досліджень, проводить тренінги щодо перевірки фактів, медійної грамотності. Інформація з веб-сторінки перекладається 11 мовами. Застосовуються різні формати спростування та надання інформації: відео з основною фейковою новиною тижня, облікові записи в соціальних мережах та газета "Твоє право знати", яка розповсюджується на території Донецької та Луганської областей [2]

Ще одним проектом є Український кризовий медіа центр, утворений у 2014 році провідними українськими експертами в сфері міжнародних відносин, комунікацій та зв'язків із громадськістю. Основна мета проекту - висвітлення подій на міжнародній арені, що пов'язані з анексією Криму РФ. Організація складається з кількох підрозділів:

1. Прес-центр, де у місцевих політиків, експертів, громадянських активістів є можливість інформувати суспільство про події, що відбуваються в Україні;
2. Підрозділ, який працює з іноземною аудиторією: розповсюджує інформацію про події в Україні, допомагаючи іноземним журналістам;
3. Підрозділ, який працює з місцевою аудиторією, має на меті інтегрувати різні регіони України;
4. Підрозділ культури та мистецтва, який використовує мистецтво як інструмент сприяння діалогу між Східною та Західною Україною.

Крім того, Український кризовий медіа центр підтримував інформаційний ресурс "UkraineunderAttack", який збирав дані щодо військової агресії Росії, анексії Криму.

Ще одним проектом є "InformNapalm", який був створений у березні 2014 року. Основна мета - інформувати про справжню роль російського уряду у гібридних конфліктах України, Грузії та на Близькому Сході. Волонтери даного проекту спростовують фейки російської пропаганди, виявляють факти нелегального експорту військової зброї та обладнання Росією, збирають дані, що доводять участь російських чиновників та громадських діячів у плануванні диверсійних дій та війн, що ведуться в інших країнах. Матеріали перекладаються 20 мовами.

Аналогічним проектом є "Інформаційний супротив" утворений у березні 2014 року, котрий намагається протидіяти в інформаційному полі зовнішнім загрозам, що виникають для України.

Проект представляє собою організацію, що надає аналітичні матеріали про ситуацію на Донбасі, внутрішню ситуацію в ДНР та ЛНР.

Невід'ємною частиною російської дезінформаційної кампанії є розповсюдження певних історичних міфів. Історики та волонтери утворили проект "ЛІКБЕЗ: Історичний фронт". Основною метою є популяризація історії України, спростовання різних історичних фейків. Таким чином, утворення даних проектів відбулось протягом одного періоду (після анексії Криму РФ) як протистояння Росії в ІВ. Різні за своїми методами роботи вони стали відповіддю суспільства на виклики, з якими стикається Україна під час гібридної війни. [1]

З часів Євромайдану російська пропаганда змінила шляхи розповсюдження інформації. Російські ЗМІ використовують прості шляхи ведення власної аудиторії в оману: представлення протестів в Києві як в Сімферополі, заяви про заборону російської мови в Україні та кримінальне переслідування російськомовних людей, використання одних і тих самих людей в проросійських протестах по всій Україні. Використання підроблених фотографій, відео, акторів, що грали роль потерпілих - ці методи були популярними. Аудиторія не була готова до критичного осмислення подій та новин, тому потік пропаганди був численним.

З часом із зростанням кількості проектів, що займаються перевіркою фактів – спростовувати російські фейкові новини стало важче. Методи дезінформації змінилися - від підроблених фотографій, відео, аудіо, фальшивих цитат та коментарів до перебільшення, маніпулятивного представлення різних видів даних, використання популярних стереотипів та міфів, хибних висновків. Одними з найпопулярніших видів неправдивої інформації стали повідомлення з дійсними фактами і цитатами, але з маніпулятивними та такими, що вводять в оману заголовками. Як наслідок, цей метод є ефективним у розповсюдженні пропаганди, оскільки користувачі Інтернету здебільшого читають і звертають увагу на заголовки, менше уваги - на текст.

Каналами, які є частиною дезінформаційної кампанії багато. Наприклад, найпопулярніші російські веб-сайти новин створюють окремі розділи, присвячені подіям в Україні: "Криза в Україні", "Ситуація в Україні". Найбільш популярними описами щодо України є:

- Україна неспроможна держава (заяви, що Україна як держава не існує, що її існування неможливе через історичні та економічні причини, будь-які спроби змінити чи реформувати країну є безрезультатною справою).

- Україна винна в авіакатастрофі літака МН17 (знову з'являються докази, сфабриковані російськими ЗМІ, попри об'єктивне міжнародне розслідування).

- Санкції проти Росії недієві (заяви проросійських європейських політиків за фінансової підтримки Москви, хибна статистика, неправильний переклад статей іноземних ЗМІ).

- Українська влада - фашистська.

- Крим не є частиною України і ніколи не був, світове товариство підтримує референдум в Криму, європейські країни визнають Крим частиною Росії.

- Євромайдан організували США, ЄС та Захід.

- Українська армія неспроможна воювати.

- Українські військові вбивають цивільних громадян.

- Російська мова під загрозою в Україні.

Після наведеного вище аналізу російського інформаційного впливу щодо України доречно окреслити шляхи та методи боротьби із нею. Різноманітність проектів, організацій, які протидіють російській пропаганді в Україні говорить про те, наскільки комплексною ця стратегія боротьби з дезінформацією має бути. Представники уряду та громадянського суспільства мусять працювати разом над даною інформаційною стратегією. Доктрина інформаційної безпеки України була підписана Президентом України в лютому 2017 року. Основною метою доктрини є уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, зокрема щодо інформаційного впливу РФ в умовах розв'язаною нею гібридної війни. Звичайно, інформаційний простір України потребував такої доктрини, яка чітко визначає національні інтереси у інформаційній сфері та засоби захисту інформації.

Захист інформаційного простору супроводжується такими аспектами як свобода слова, доступ до відкритої інформації тощо. Уряд має покращувати комунікацію між органами влади та громадянами, зрозуміло пояснювати реформи та кроки уряду аби російська дезінформація більше не спрацьовувала в українському суспільстві. Дієвими є кроки вищезгаданих НУО, але важко не тільки спростовувати брехню, а й переконати іншу сторону, що інформаційні матеріали є неправдивими та фейковими. Логіка спростування повинна бути доступною та зрозумілою для аудиторії.

Протидія пропаганді вимагає інтегрованого підходу: підвищення медіа грамотності населення, розвиток критичного мислення. Більшість експертів вказують на те, що варто впроваджувати освітні програми в школах. "StopFake" та Академія української преси вже запустили один такий проект за фінансової підтримки Посольства США та Посольства Великої Британії в Києві,

проект "Вивчай та розрізняй" із спеціальними освітніми матеріалами. Варто підвищувати медіа грамотність серед дорослого населення, проводити тренінги та курси. Професійні журналісти також мають бути проінформовані. Важливо заохочувати журналістську етику та стандарти, підвищувати професіоналізм журналістів, забезпечувати спеціальне навчання щодо верифікації даних та перевірки фактів. Як свідчить практика "погана журналістика" є однією з причин того, що пропаганда залишається ефективною.

Не дивлячись на деструктивний вплив дезінформаційної російської кампанії на масову свідомість - це спричинило появу багатьох неурядових організацій в Україні, котрі взяли на себе важливу роль - протистояти інформаційним атакам в стані гібридної війни. Їхня діяльність може служити досвідом та алгоритмом дій для інших країн, де проявляється загроза руйнівного інформаційного впливу РФ. Як вважає, німецький журналіст Гендрік Цернер: "Дезінформація - це поширене явище під час війни, ... на війні правда завжди відіграє другорядну роль".[3]

Література

1. Інформаційна війна проти України [Електронний ресурс]. – 2014. Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2014/11/20/7028003/>
2. Чуранова О. Російська дезінформація в Україні [Електронний ресурс] / Олена Чуранова // UKRAINE ANALYTICA. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://ukraine-analytica.org/>.
3. Експерт: дезінформація - поширене явище під час війни [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: <https://www.dw.com/uk/>

УДК 32.019.51

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ТА УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Шебела В.В., студентка IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Дудка Л.О.**, кафедра політології, права та філософії

У статті розглядаються механізми впровадження інформаційної політики в країнах ЄС та Україні. На основі сучасної літератури аналізуються шляхи, способи та методи здійснення пропаганди та протидії деструктивним формам мас-медіа – дезінформації.

Ключові слова: інформація, інформаційна політика, мас-медіа, інформаційний вплив, пропаганда, дезінформація, медіаграмотність.

Вступ. XXI століття – це ера розвинутих комунікацій та інформації, яка є глобальним ресурсом сьогодення та майбутнього, за допомогою якого збільшується ефективність управління у всіх сферах життя. Вплив інформації на соціум є беззаперечним. Засоби масової інформації (ЗМІ) – це не просто інструменти впливу, а й дієві механізми інтерпретацій подій та їх змісту. У такому висвітленні інформація не може бути нейтральною, вона завжди містить прихований маніпулятивний вплив. ЗМІ грають на відчуттях суспільства, презентуючи якусь інформацію, вони завжди несуть емоційне забарвлення, більше того люди самі очікують від масових комунікацій негативного чи позитивного висвітлення подій. Не випадково говорять, що інформація прирівнюється до атомної бомби, а мас-медіа до нової влади в суспільстві.

У контексті виняткового значення окресленої проблеми для сучасного суспільства **метою статті** є спроба визначити основні особливості реалізації інформаційної політики та окреслити шляхи протидії деструктивному впливу мас-медіа в країнах Європейського Союзу та в Україні.

Виклад основного матеріалу. Змістове поле мас-медіа безумовно пов'язане із маніпуляцією, інформаційним шумом, інформаційним впливом, масовими комунікаціями, пропагандою, дезінформацією. Західна теорія журналістики стверджує, що добра новина – це не новина. Новина – це те, що чіпляє в людині за живе. Такі впливи дуже добре здійснюються державами в інформаційній агресії щодо інших країн. У працях як західних, так і вітчизняних дослідників свідомість людини є об'єктом деструктивного інформаційного впливу. Мас-медіа, в свою чергу, є зручним посередником між журналістами та цільовою аудиторією.

Особливістю сучасного суспільства в області масових комунікацій є демасифікація – можливість вибору інформації індивідом, яку він сам бажає отримати, а не яку йому нав'язують.

У січні 2018 року Експертна група високого рівня для консультацій з питань боротьби проти підроблених новин та дезінформації в Інтернеті в опублікованому нею звіті представила заходи щодо боротьби з дезінформацією. Всього виокремлено п'ять напрямків:

1. Посилення прозорості в Інтернеті – чітка ідентифікація рекламного контенту, розкриття власників, доступність інформації щодо оплачених коментарів і використання ботів, забезпечення журналістських стандартів, індикатори прозорості джерел он-лайн ЗМІ;

2. Підвищення інформаційної грамотності – переоцінка й адаптація освітньої політики, рейтинги шкіл, розробка освітніх програм для викладачів у сфері інформаційної грамотності в рамках Erasmus+, Training and Education 2020, концентрація на міждисциплінарній роботі;

3. Розробка інформаційних технологій – розробка професійних інструментів для перевірки інформації, тренінги для журналістів;

4. Забезпечення плюралізму в медіа середовищі – дії на підтримку свободи преси, інвестування в дослідження та інновації задля вдосконалення технологій онлайн-медіа послуг, незалежність медіа від державних органів влади та водночас підтримка державою медіа;

5. Проведення досліджень щодо впливу дезінформації на громадян. Дані заходи ілюструють комплексний підхід у боротьбі з дезінформацією [3].

У 2017 році чеська організація "Європейські цінності" провела дослідження щодо такого питання: "Наскільки серйозно країни ЄС сприймають російську агресію в Україні?". У результаті детального вивчення даного питання усі 28 країн-учасниць було поділено на сім груп:

1. Греція, Італія, Кіпр діють в дружній манері до Росії;

2. Словаччина та Угорщина використовують російську карту з внутрішніх причин;

3. Франція, Бельгія, Іспанія, Люксембург, Словенія, Австрія, Люксембург займають нейтральну позицію;

4. Ірландія, Мальта, Португалія майже не мають значних відносин із Росією;

5. Болгарія, Румунія, Хорватія неактивно підтримують відповіді на російську агресію;

6. Німеччина, Швеція, Фінляндія, Нідерланди, Чехія змінили свою політику в сторону посилення проти російської агресії;

7. Велика Британія, Польща, Данія, Литва, Естонія, Латвія стурбовані російською зовнішньою політикою.

Таким чином, серед країн ЄС немає одностайності щодо російської дезінформації та пропаганди, а отже і єдиної політики щодо даного питання. У доповіді зазначається, що країни ЄС мають розвивати власні національно-оборонні механізми та політику проти ворожого іноземного впливу. Це означає лише вдосконалення інформаційної політики держав та збереження власного інформаційного простору, а також розробку правових норм щодо врегулювання цього питання. Безперечно, це стосується і сфери мас-медіа, так як пропаганда та дезінформація може завдати шкоди національній та міжнародній безпеці. На думку Я. Штетіна метою російської інформаційної гібридної війни є розділення ЄС [4].

У листопаді 2016 року Європарламент закликав до боротьби з пропагандою Кремля. У резолюції-довіді було зроблено акцент на пріоритеті стратегічної комунікації, тобто інформаційної політики. "Влада Росії застосовує широкий набір інструментів, як аналітичні центри та спеціальні фонди – "Русский мир", офіційні організації – Россотрудничество, телестанції – RT, мультимедійні служби – "Спутник", соціальні мережі та інтернет-тролі – для того, щоб наражати під сумнів демократичні цінності, розколоти Європу, створити образ "нереалізованих держав" по відношенню східних сусідів ЄС". Як стверджує Times, російський телеканал RT, який користується підтримкою Кремля налаштовує британських глядачів проти Заходу.

Сучасна інформація відрізняється від минулої лише доступністю та швидкістю подачі. У 1996 році М. Кастельс в праці "Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура" висловлюється про реальну віртуальність. Нині Інтернет витісняє такі канали передачі інформації як радіо, телебачення, друковані ЗМІ. Зараз інформація подається для всіх категорій, в якій показано вбивства, теракти, насилля, злочини – все це має згубний психологічний вплив на індивіда. Кожна держава має свої офіційні телеканали, завдяки новинам вони маніпулюють людьми, формують у них певні уявлення щодо подій. Кількість отриманої інформації часто перевищує можливості їх перегляду та адекватного сприйняття. Інтернет слугує полем для поширення тероризму та їх пропаганди. Наприклад, терористична організація Ісламська держава викладала відео страт, це все швидко поширилося ЗМІ. Для сучасних мас-медіа важливі рейтинги, тому такі сенсаційні відео підвищують їх.

Класичним прикладом дезінформації є показання 15-річної Наіри 10 жовтня 1990 року перед Комісією з прав людини Конгресу США, яка розповіла про іракських солдатів, котрі виносили немовлят із полового будинку і викладали їх на холодну підлогу помирати. На ці свідчення посилались сенатори та президент США Джордж Буш за підтримку Кувейту військовим шляхом у війні проти Іраку. Пізніше з'ясувалось, що ця дівчина – дочка кувейтського посла в США, а її свідчення були вигадані американським PR-агентством Hill&Knowlton, найнятий урядом Кувейту з метою маніпуляції та дезінформації суспільної думки. Активно використовується білий (інформа-

ційний) шум, суть якого закладається в диверсифікації "незручної" інформації шляхом створення нових версій, які підтверджуються спланованими фактами.

Ще одним яскравим прикладом слугують військові події в Косово: США та НАТО переконали всіх, що здійснюють гуманітарну інтервенцію. Суспільна думка була направлена на осуд сербів. Експерти вважають, що чітка продумана організація висвітлення подій ЗМІ дозволило досягти необхідного ефекту як на жителів, так і на світову спільноту. Можна навести приклад тиражу заяви аналітика CNN про використання 700 албанських дітей для створення банку крові, призначених для сербських солдатів. Вище зазначені приклади доводять те, що висвітлення подій масовими комунікаціями можуть мати згубні наслідки як всередині держави, так і для міжнародної спільноти.

Постає питання: як сприймають Україну в Європі? Дані проекту "Око" дозволяють визначити в якому контексті ЗМІ говорять про Україну за період з кінця жовтня до середини серпня 2016 року. Перший сплеск активності за відстежуваний період припадає на газові переговори восени 2014 року ("gas talks") між Україною та Росією ("Ukraine-Russia Gas Talks Deadlocked in Brussels"). Газові дебати між сусідами цікаві західним медіа з тієї причини, що від їхнього результату залежить стабільність постачання російського газу в Європу і вони безпосередньо впливають на макроекономічні показники України: розмір українського боргу і здатність України його обслуговувати (Ukraine sees Russia gas price at \$365-378, ready to pay off debts). Окрім газових переговорів, західні ЗМІ приділяли підвищену увагу переговорам "нормандської четвірки" у Мінську (лютий 2015), загибелі 32 осіб на шахті ім. Засядька (початок березня 2015), внесенню змін до Конституції в частині децентралізації (кінець серпня-початок вересня 2015), "українським диверсантам" в Криму (перша половина серпня 2016). У заголовках західних газет і новинних агенцій, що містять слова "Ukraine" або "Ukrainian", найбільше таких слів, як "fight", "kill", "conflict", "war", "attack", "Russia" і менше "cease-fire" (припинення вогню) та "peace". Трохи рідше зустрічаються слова "separatist", "soldier", "troop" (військовий загін), "rebel" (повстанець), "Donetsk", "east". Вкрай мало згадується слово "Crimea". У заголовках телерадіомовної компанії BBC можна частіше зустріти слово "crisis". Це пояснюється тим, що у bbc.com всі новини, що стосуються конфлікту на сході України, а також кримського питання), публікуються під рубрикою "Ukraine crisis". Заголовки ділових західних ЗМІ (Bloomberg, Financial Times, Wall Street Journal) більше акцентують увагу на тому, як Україна обслуговує свої боргові зобов'язання. Теми реструктуризації боргу та договору з МВФ присутні в 12% всіх заголовків. У другій половині 2015 і 2016 років кількість позитивних заголовків дещо збільшилась: "Ukraine Deserves Debt Relief". Даний аналіз дає змогу зрозуміти як Україна сприймається закордонними ЗМІ та який відповідно неї формується імідж [1].

Інформаційну прогалину можуть заповнювати менш якісні та об'єктивні ЗМІ або відверто ворожі до Україні державні російські медіа. VoxUkraine дослідили як пишуть про Україну англomовні російські державні ЗМІ – Russia Today, TASS та Sputnik. Три російських медіа написали майже стільки ж новин про Україну, як і 14 американських та британських: 3523 проти 3771 відповідно. У російських ЗМІ зацікавленість Україною знизилася значно менше, ніж у західних. Якщо в останніх спостерігається падіння у 2,4 рази, то трійка російських державних медіа скоротила українські теми у 1,75 рази. У центрі російських медіа також війна на Донбасі, але, на відміну від західних ЗМІ, їх це цікавить набагато більше. З великим відставанням ідуть українські санкції проти російських банків та переговори "нормандської четвірки", президент Петро Порошенко та праворадикальні активісти. У західних медіа Україна найчастіше згадується в російському контексті – 28% заголовків, за даними VoxUkraine містять слова "Russia", "Putin" або "Kremlin". Навіть найбільш урожайний на згадування України в медіа день пройшов у контексті Росії. Якщо відстежити, як змінилася тематика західних ЗМІ за майже чотири роки, що охоплюють вищезазначені дослідження, то війна, газ і санкції залишилися топ-темами про Україну. Можна констатувати факт, що втрачається інтерес до України на період з жовтня 2016 року по березень 2018 року [2].

Інформаційна політика Європейського Союзу – це ідеологія європейського співробітництва у сфері комунікацій, узгоджена учасниками міжнародного співтовариства, вона є втіленням програм і концепцій розвитку інформаційної сфери, спрямованих на співробітництво в галузі інформації та комунікації. Протягом своєї діяльності, Єврокомісія обговорила такі стратегічно важливі доповіді, як "Європа і глобальне інформаційне суспільство: рекомендації для Європейської Ради ЄС" (Брюссель, 1994 рік), "Підготовка Європи до інформаційного суспільства" (Люксембург, 1994 рік), "Включення інформаційного суспільства в політику Європейського Союзу. План дій" (Брюссель, 1996 рік), "Доповіді ЄК Форуму інформаційного суспільства" (Брюссель, 1996-2000 роки), "Доповідь ЄК про Декларацію принципів та План дій У518 2003-2005 роки" та документ "Біла книга про Європейську політику комунікацій" (2006 рік) [6].

Згідно з даними документами реалізація ідеї інформаційного суспільства полягає в наступному: 1) оптимальне використання інформаційних і комунікаційних технологій для європейської інтеграції та задоволення суспільних потреб; 2) розробка правової бази для вільної конкуренції

універсальних інформаційних продуктів і послуг; 3) вдосконалення можливостей європейської індустрії та забезпеченні конкурентоспроможності на світових ринках.

У рамках ЄС реалізується близько 500 програм і проектів, спрямованих на розвиток інформаційного сектору та впровадження високих технологій у всі сфери життєдіяльності країн-членів ЄС. Інформаційні програми ЄС включають широкий спектр співробітництва європейських країн для розвитку передових інформаційних та комунікаційних технологій, стимулювання політики глобальних інновацій, адаптацію європейських ринків до нових соціально-економічних умов і подальший розвиток наукових інтерактивних досліджень. Формування єдиного інформаційного простору здійснюється на основі концепції єдиної інформаційної політики Євросоюзу, а також реалізується через реалізацію стратегій, програм і проектів міжурядових регіональних організацій [5].

Однією з головних передумов розвитку інформаційної політики ЄС у процесі розширення стала програма PRINCE. Вона була заснована в 1995 році з ініціативи Європейського Парламенту. Програма дій напередодні розширення Союзу припускала розв'язання обох завдань: інформування населення про розширення і обговорення проблем, пов'язаних з ним. В основу PRINCE були покладені такі принципи, як тісна взаємодія Комісії, Європарламенту і Ради, співробітництво з національними урядами, спілкування із широкими верствами населення.

Захист інформаційного простору супроводжується такими аспектами як свобода слова, доступ до відкритої інформації тощо. Уряд має покращувати комунікацію між органами влади та громадянами, зрозуміло пояснювати реформи та кроки уряду аби російська дезінформація більше не спрацювала в українському суспільстві. Вплив російських ЗМІ на інформаційний простір України все ще досить впливовий. Так, за результатами дослідження USAID "U-Media" у 2017 році в Україні, довіра до російських веб-сторінок зросла з 7 % у 2016 році до 10 % у 2017 році, а довіра до російських друкованих ЗМІ та радіо зросла з 2 % у 2016 році до 6 % у 2017 році. Різноманітність проектів, організацій, які протидіють російській пропаганді в Україні говорить про те, наскільки комплексною ця стратегія боротьби з дезінформацією має бути. Представники уряду та громадянського суспільства мусять працювати разом над даною інформаційною стратегією. Доктрина інформаційної безпеки України була підписана Президентом України в лютому 2017 року. Основною метою доктрини є уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, зокрема щодо інформаційного впливу РФ в умовах розв'язаною нею гібридної війни. Звичайно, інформаційний простір України потребував такої доктрини, яка чітко визначає національні інтереси у інформаційній сфері та засоби захисту інформації.

Професійні журналісти також мають бути проінформовані. Важливо заохочувати журналістську етику та стандарти, підвищувати професіоналізм журналістів, забезпечувати спеціальне навчання щодо верифікації даних та перевірки фактів. Як свідчить практика "погана журналістика" є однією з причин того, що пропаганда залишається ефективною.

Просвітництво і розвиток інформаційної грамотності мають стати основними елементами боротьби з дезінформацією, враховуючи те, що саме ці інструменти здатні, по-перше, найбільш ефективно протидіяти дезінформації в довгостроковій перспективі, а по-друге, не завдати шкоди свободі слова. Таким чином, Україні варто включити медіа-грамотність як окремий предмет в загальну шкільну програму, підготувати вчителів до викладання цієї дисципліни і розробити спеціальні методичні рекомендації для її викладання. Окрім цього, важливо впроваджувати окремі тренінги з інформаційної грамотності для громадян різних вікових груп. Особливо важливо проводити такі тренінги напередодні передвиборчих кампаній. В Україні запроваджені такі проекти з медіаграмотності: онлайн-курс "Новинна грамотність", дистанційний начальний курс з медіаграмотності для громадян, дистанційний курс "Верифікація в Інтернеті", освітній проект "OSINT Academy", дистанційний курс "Як розуміти соціальні мережі", гра "Медіаграмотна місія", навчальна гра "Медіазнайко", мультимедійний онлайн-посібник "МедіаДрайвер", видання "Як розпізнати фейк?".

Не дивлячись на деструктивний вплив та дієвість дезінформаційної російської кампанії, це утворило об'єднання багатьох неурядових організацій в Україні, котрі взяли на себе важливу роль – протистояти інформаційним атакам у стані гібридної війни. Їхня робота може служити досвідом та алгоритмом дій для інших країн, де проявляється загроза руйнівного інформаційного впливу РФ. Серед них: "Інформаційний супротив", "Inform Napalm", "Ukraine under Attack", Український кризовий медіа центр, "Stop Fake".

Висновки. Отже, мас-медіа – це один із найвпливовіших інструментів впливу на суспільство. Тому кожна розвинена держава має вдосконалювати власну інформаційну безпеку, яка нерозривно пов'язана із національною та міжнародною безпекою. ЄС слугує прикладом для розгляду процесів формування та реалізації інформаційної політики та взаємоузгодження цих рівнів між собою. Звичайно, повністю викоринити прояви пропаганди та дезінформації неможливо, однак підвищуючи політичну культуру громадян та забезпечуючи їх медійною грамотністю можна говорити про дієвість політики в інформаційній сфері. Європейська інтеграція є прикладом взаємного

об'єднання зусиль і можливостей для України, яка підписала Угоду про асоціацію з ЄС, у процесі європейської інтеграції слід ретельно вивчити та запровадити досвід інформаційної політики ЄС.

Література

1. Надельнюк О. Забути про Україну: що писали про нашу державу західні ЗМІ та рупори роспропаганди [Електронний ресурс] / Надельнюк О // VoxUkraine. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/05/15/70817>.

2. Огляд дезінформації пропагандистських ЗМІ від 1 грудня 2017 року [Електронний ресурс] // Національна рада України з питань телебачення та радіо мовлення. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.nrada.gov.ua/oglyad-dezinformatsiyi-propagandystskyyh-zmi-vid-1-grudnya-2017-roku/>.

3. Рожкова Г. Інструменти ЄС у боротьбі з дезінформацією [Електронний ресурс] / Рожкова Г // StopFake.org. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.stopfake.org/uk/instrumenty-yes-u-borotbi-z-dezinformatsiyeyu/>.

4. Савич А. С. Європейські програми формування інформаційного простору ЄС / Савич А. С. // Європейські програми формування інформаційного простору ЄС. – С. 170-177.

5. Твердохліб О. С. Європейський підхід до розроблення інформаційної політики держави / Твердохліб О. С. // Математичні моделі, моделі та трансформаційні інформаційні технології в економіці. – 2016. – №429. – С. 430-435.

УДК 811.161.2'27:316.77

ПОРУШЕННЯ МОВНИХ НОРМ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Балицька Г. О. – магістрантка філологічного факультету
Науковий керівник – доктор філол. наук, проф. **Бойко Н. І.**, кафедра української мови.

Закон України "Про рекламу" констатує, що реклама – це інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких осіб чи товарів [4]. Сьогодні рекламні тексти отримали величезну популярність: їх цитують, вони постійно знаходяться у нас перед очима – у громадському транспорті, на міських вулицях. Ми стикаємося з рекламою читаючи газети та журнали, переглядаючи телепередачі або слухаючи радіо, шукаючи інформацію в інтернеті. Реклама є унікальним явищем, яке підлягало вивченню цілим рядом наук: маркетингом, політологією, економікою, лінгвістикою, мистецтвознавством, психологією, соціологією, тощо.

Стрімкий розвиток інформаційних ресурсів у сучасному суспільстві ставить важливу проблему – правильність поданої інформації. Правильність не тільки в аспекті значення, змісту тієї інформації, яку несе повідомлення, а й із погляду нормативного відображення того чи іншого мовного знака, що допомагає реципієнту легко сприймати текст. Дослідження причин виникнення різних типів помилок, систематизація одержаних відомостей про типології аномативів необхідні для виявлення найбільш уразливих (помилконебезпечних) місць, на які слід звертати особливу увагу як рекламодавцям, так і виконавцям рекламних послуг.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі типології мовних помилок, систематизації їх за різними критеріями, урахування різних підходів до тексту; у дослідженні та характеристиці психологічного (позалінгвістичного) і лінгвістичного механізмів виникнення помилки, розкритті причин їх появи. Реклама неодноразово ставала об'єктом лінгвістичних досліджень. Аналіз праць наукових джерел українських мовознавців виявив, що вони активно досліджують мову засобів масової інформації. Їх можна умовно поділити на такі групи: 1) роботи, присвячені мовним особливостям та побудові рекламних текстів (Ю. Пирогова, О. Огородникова, О. Зелінська, Ю. Шатін, Т. Лівшиц, П. Паршин, Є. Коваленко, О. Дерпак, С. Федорець, Х. Кафтанджияєв, О. Баранов та ін.); 2) праці, що описують маніпулятивний характер реклами та досліджують мовні засоби, що забезпечують вплив рекламних текстів на свідомість людини (В. Зірка, І. Карабанцева, Ю. Чаплінський та Ю. Шевченко-Котенко, О. Параска та О. Тепла, Т. Гулак та ін.); 3) роботи, що порушують проблеми відхилення від мовних норм у рекламних текстах (О. Пономарів, А. Сорба, О. Морозова, Г. Казаков, В. Маркітан та ін.).

Проблема культури мови в засобах масової інформації є дуже важливою, адже саме від неї залежить збереження етнічної ідентичності українців. Як слушно зауважує Н. В. Колесникова, "мовні огріхи є наслідком недостатньої лінгвістичної обізнаності тих, хто безпосередньо займається створенням та виготовленням рекламних оголошень. Ці фактори є основною причиною невисокого мовно-культурного рівня досліджуваних текстів" [5, с. 2].

Основною причиною появи аномативів є незнання відповідних мовних норм. У лінгвістичній літературі мовну норму визначають як "певну сукупність колективних реалізацій мовної системи, прийнятих суспільством на певному етапі його розвитку, які усвідомлюються ним як правильні і зразкові" [6, с. 126]. Інше визначення знаходимо у тлумачному словнику: "Мовна норма – це сукупність найбільш придатних ("правильних", "кращих") для обслуговування суспільства засобів мови, яка складається як результат добору мовних елементів... з існуючих, наявних, утворюваних знову чи добутих з пасивного запасу минулого у процесі соціальної, в ширшому розумінні, оцінки цих елементів" [2, с. 167].

Дослідники розрізняють такі структурно-мовні типи норм:

- 1) орфоепічні норми – правила вимови;
- 2) акцентуаційні норми – визначають правильний словесний наголос;
- 3) лексичні норми – розрізнення значень і семантичних відтінків, закономірності лексичної сполучуваності;

4) словотвірні норми – регулюють вибір морфем, їх розташування і сполучення у складі слова;

5) морфологічні норми – регулюють вибір варіантів морфологічної форми слова і варіантів її поєднання з іншими словами;

6) синтаксичні норми – регулюють вибір варіантів побудови словосполучень і речень;

7) стилістичні норми – доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування;

8) орфографічні норми – написання слів;

9) пунктуаційні норми – вживання розділових знаків [7, с. 9].

Літературні норми являють собою історично зумовлені, відносно стабільні реалізації мовної системи, такі реалізації, що закріплені в кращих зразках мовотворчості і яким віддає перевагу освічена частина суспільства; вони є ідеалізованим утіленням того загального, що вважається обов'язковим у незліченних конкретних актах мовленнєвої комунікації поміж окремими індивідуумами. Беручи до уваги лише один критерій – руйнування норми – і запропонувати типологію мовних помилок за співвідношенням їх із рівнем мовної системи, то це дозволяє виділити такі системи мовних утворень: орфографічні, лексичні, фразеологічні, морфологічні, словотвірні, синтаксичні, пунктуаційні, стилістичні, орфоепічні, акцентуаційні аномалії. Окреме місце посядуть так звані логічні помилки. Незважаючи на це, слід пам'ятати, що низька якість реклами негативно позначається на іміджі замовника, і навіть найпростіші помилки в рекламних текстах можуть завадити основному завданню реклами – змусити споживача скористатися пропонованими товарами чи послугами. Важливо пам'ятати, що на мову рекламодавця покладаються певні функції і зневажливе ставлення до їх виконання дає негативні наслідки під час спілкування рекламодавця зі споживачем [3].

Спостерігаючи рекламу на вулицях міста Прилуки та переглядаючи друковані засоби місцевої масової інформації, важко не помітити, що в них наявна значна кількість помилок у рекламних оголошеннях, вивісках магазинів, білбордах тощо. Ми поставили за мету дослідити, з'ясувати специфіку помилок, допущених у рекламі, а також запропонувати рекомендації щодо їхнього редагування й усунення. Для цього було дібрано зразки реклами, які ми систематизували за видами помилок.

У досліджуваних текстах виявлено такі порушення мовних норм:

1) лексичні – неправильне слововживання;

2) орфографічні – виникають у результаті порушення загальноприйнятих правил передачі слів і їх форм на письмі;

3) граматичні – неправильний вибір граматичної форми, ненормативна будова словосполучень і речень, порушення правильних зв'язків слів, словоформ у словосполученні й у реченні та зв'язків і порядку частин тексту;

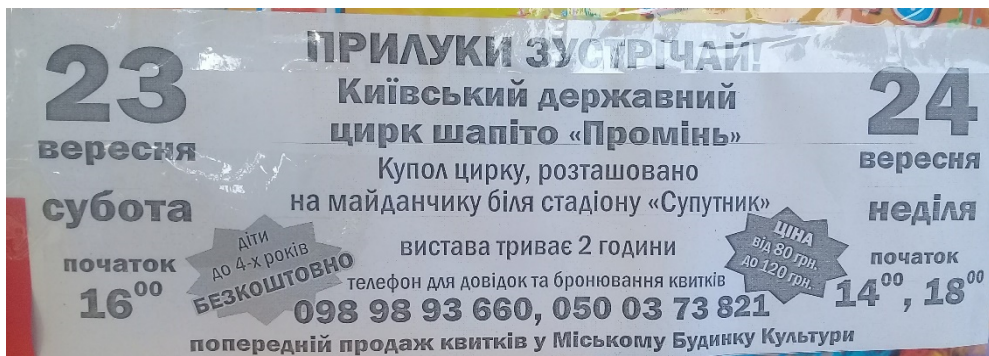
4) пунктуаційні – неправильне вживання розділових знаків.

Серед лексичних помилок найчастіше трапляються такі: **кожвініл**, правильна форма – **шкірвініл**; **Б/у товари**, правильно – **вживані товари**; **достойна заробітна плата**, краще – **гідна заробітна плата**; **чиста розстрочка**, правильно – **купувати на виплат** або **оплата частинами**; з **поверненням компенсації 35%**, правильно – з **поверненням 35%** (з **компенсацією 35%**); **сушки для овочей**, правильно – **сушки для овочів**; **під любе застосування**, правильно – **для будь-якого застосування** та ін.

Серед орфографічних помилок типовими є такі: **купив матрас** – **забери подарунок наматрасник**, правильна форма – **купив матрац** – **забери подарунок наматрацник**; **грунти в асортименті**, правильно – **грунти в асортименті**; **послуги авткрану**, правильно – **послуги автокрана**; **міні трактори**, правильно – **міні-трактори**; **настольні лампи**, правильно – **настільні лампи** тощо.

Серед граматичних помилок виявлено такі: **біля магазина**, правильна форма – **біля магазину**; неузгодження граматичних форм: **лампи, світильники, кабель, прожектори, провід (...)**, правильно – **лампи, світильники, кабелі, прожектори, проводи (...)**; **перевезення по Україні**, правильно – **перевезення Україною**; **поїздки в Чернігів**, правильно – **поїздки до Чернігова**; **лідер продаж**, правильно – **лідер продажів** тощо.

Приклади пунктуаційних помилок найчастіше трапляються в написанні адреси: **магазин Фуршет**, правильно – **магазин "Фуршет"**; **(навпроти банка Аваль)**, правильно – **(навпроти банку "Аваль")**; **все_що потрібно вашому автомобілю**, правильно – **усе, що потрібно вашому автомобілю**; **снт_ Мала Дівиця**, правильно – **снт. Мала Дівиця**; **організація закупає: мед, пилок, віск**, правильно – **організація закупає мед, пилок, віск** тощо.

Мал. 1. Помилки в афішах

На малюнку 1 подано приклад помилок в афіші цирку, де наявна низка різних помилок, зокрема орфографічні, пунктуаційні та граматичні. Правильна форма запису така:

Місто Прилуки, зустрічай Київський державний цирк-шапіто "Промінь"! Купол розташовано на майданчику біля стадіону "Супутник". Попередній продаж квитків у міському Будинку культури.

Отже, реклама є "компонентом мовного й культурного простору, що трансформує, модифікує суспільну свідомість" [1, с. 27], а тому проблемою ненормативних українських рекламних текстів є те, що вони закріплюють у свідомості споживача кальковані з російської мови суржикові форми, і якщо помилки трапляються часто, споживач може сприймати їх як норму. З іншого боку, низька якість зовнішньої реклами негативно позначається на іміджі замовника, а банальні помилки в рекламних текстах можуть завадити основному завданню реклами – змусити споживача скористатися рекламованими послугами чи товарами.

Аналіз рекламних текстів засвідчує, що рівень мовної культури сучасних рекламних текстів не завжди відповідає чинним нормам, оскільки в рекламних текстах допускають численні їх порушення, із-поміж яких домінують орфографічні, пунктуаційні, лексичні та граматичні помилки.

Із метою уникання помилок необхідно звертатися до чинного "Українського правопису", словників різних типів та цікавитися нормативною базою сучасної української літературної мови. Одним зі шляхів уникнення помилок різного типу є підвищення мовленнєвої культури, мовної компетентності фахівців, які створюють рекламні тексти.

Отже, реклама – це не тільки інструмент маркетингу, соціальний інститут, а також вагомий інструмент впливу на мовну культуру українців. Вона не тільки відображає, але й впливає на формування уявлення про мовну норму, що формується в соціумі.

Література

1. Арешенкова О. Ю. Вплив на споживача як характерна комунікативно-прагматична ознака реклами [Електронний ресурс] / О. Ю. Арешенкова // London University Press. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/handle/0564/502>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.]. – К.: ВТФ "Перун", 2005. 1123 с.
3. Грицюта Н. М. Проблеми мовної естетики реклами / Н. М. Грицюта // Стиль і текст. 2010. №11. с. 82-96
4. Закон України "Про рекламу": [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>
5. Колесникова Н. В. Характер мовленнєвого впливу рекламного повідомлення на адресата [Електронний ресурс] / Н. В. Колесникова // Вісник Запорізького державного університету. 2002. №2. – Режим доступу до ресурсу: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2154.pdf>.
6. Культура української мови: Довідник / [С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.]. – Київ: Либідь, 1990. 301 с.
7. Плющ М.Я., Бевзенко С.П., Грипас Н.Я. та ін. Сучасна українська літературна мова: підручник/ М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін. – 6-те вид., стер. – К.: Вища шк., 2006. 430 с.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ПЕРСОНАЖІВ В ІДІОЛЕКТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Бойко Т. В., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник – доктор філол. наук, проф. **Бойко Н. І.**, кафедра української мови

Емоційний світ людини надзвичайно різноманітний, він є об'єктом вивчення багатьох наук – психології, фізіології, філософії та лінгвістики. Вербалізація емоцій – це складний процес, оскільки емоції виражають індивідуальний стан особистості, а мовні знаки мають більш узагальнену семантичну функцію. Дослідження мовних засобів на позначення емоційної сфери персонажів – актуальний і важливий аспект у розвитку сучасної мовознавчої науки. Значну увагу на вивчення "лінгвістики емоцій" звертали як українські, так і зарубіжні мовознавці, серед яких Л. Г. Бабенко, Н. І. Бойко, М. В. Гамзюк, Г. Г. Демиденко, І. Я. Кость, Ю. Ф. Прадід, Н. А. Хом'якова, В. І. Шаховський та багато інших учених.

Фразеологічні одиниці на позначення емоцій становлять одну з найбільших кількісно груп усієї фразеологічної структури, що вербалізують емоційні стани. Дослідниця І. Я. Кость зазначає: "Фразеологізми виконують номінативну функцію, проте є знаками непрямой номінації фрагментів дійсності, особливістю котрих є образність, що полягає у здатності викликати у нашій свідомості наочні уявлення, яскраві картини, на фоні яких ми сприймаємо предметно-речовий і понятійно-логічний зміст цих одиниць" [5, с. 168].

Мовознавець Г. Г. Демиденко акцентує на тому, що "у сучасній психології під емоційними станами розуміють такі психічні стани, які виникають у процесі життєдіяльності суб'єкта і визначають не тільки рівень інформаційно-енергетичного обміну, але й спрямованість поведінки. До емоційних станів відносять: настрої (загальне емоційне тло), афекти (інтенсивні реакції на екстремальні умови, коли індивід втрачає здатність до саморегуляції), стреси (реакції на недостатність задоволення життєво важливих, що потребують мобілізації всіх зусиль), фрустрації (реакції на ситуації перешкоди, які виявляються в тимчасових порушеннях зв'язку між свідомістю та діяльністю)" [3, с. 39]. Важливо зазначити, що на відміну від психології, де емоції розрізняють за ступенем вияву та інтенсивністю вираження, у мовознавчій науці такої диференціації немає. Натомість у лінгвістиці існує поняття емотивності, тобто вираження емоцій, почуттів та переживань за допомогою мовних та паралінгвістичних засобів.

Актуальність теми вбачаємо в необхідності вивчення структурно-семантичних та стилістичних особливостей емотивних фразеологізмів української мови в ідіолекті Володимира Винниченка. Об'єктом дослідження стали фразеологічні одиниці, використані в малій прозі письменника, предметом – структурно-семантичні та стилістичні особливості фразем на позначення емоційних станів персонажів у творах Володимира Винниченка. Мета статті – з'ясувати структурно-семантичні та стилістичні особливості вживання емотивних фразеологічних одиниць у художній мові Володимира Винниченка.

Дослідник Ю. Ф. Прадід у праці "Російсько-український і українсько-російський фразеологічний тематичний словник: Емоції людини" здійснив тематичний поділ фразеологічних одиниць на основі емоційних реакцій організму людини. Мовознавець нараховує 13 груп, а саме: 1) відроза, огида; 2) втіха, радість; 3) гнів, лють; 4) захоплення, захват; 5) любов, пристрась; 6) страждання, мука; 7) неспокій, тривога; 8) подив, здивування; 9) презирство, зневага; 10) сором, стид; 11) страх, жаж; 12) сум, печаль; 13) відчай, безвихідь [6, с. 97]. На основі класифікації Ю. Ф. Прадіда ми здійснили вибірку фразем на позначення емоційних станів персонажів на матеріалі оповідань збірки "Краса і сила" Володимира Винниченка та проаналізували структурно-семантичні особливості емотивних фразеологічних одиниць.

Добір емотивних фразеологізмів за наявністю відтінків задоволення або незадоволення, які вербалізують стани персонажів, виявив, що за кількістю позитивних та негативних конотацій переважна більшість належить до стійких словосполучень із негативною оцінністю. Аналіз виявив, що мовний матеріал, який складають сталі вислови на позначення негативних станів (гніву, люті, неспокою, тривоги, муки, страждання) домінує. Виразним та найчисельнішим вербалізаторм гніву у фразеологічних одиницях, уживаних у творах Володимира Винниченка, є лексема "чорт": *Ну, береш п'ять додачі? Ні? Шість береш? А сім?.. Ну, то їдик чорту!* (2, с. 42); *Як хочеш робити, так роби, а не хочеш, так забирайся к чортовій матері!* (2, с. 82); *Ач, смокче як! Ішло б собі в свою Расею та й ставало б там хоч за спасибі. Сюди преться! Повиганять к чортовій матері, щоб не смерділи тут!...* (2, с. 375). Фразеологічні одиниці з компонентом **чорт** забезпечують характеристику персонажів творів В. Винниченка, виражають гнів та роздратування внаслідок незадоволення власних бажань або протесту проти висловлювань своїх співрозмовників.

Для вербалізації емоційного стану персонажа письменник використовує різні варіації стилічних висловів, в основі яких лежить компонент "чорт": *Довго ти там будеш копатись, закопало б тебе в сиру землю, кукло американська! Що, я жартую з тобою, чи якого чорта! Ступай мені зараз!* (2, с. 82); *Та дай йому, Мотре, щоб аж за дев'ятьми ворітьми гавкнув. Якого чорта чіпляється?* (2, с. 370). Контекстуальне значення емотивно маркованих фразеологізмів увиразнюється за допомогою морфологічного засобу – підсилювальної частини ж: *І кулаки твої два роки зношу тільки так? Чого ж мовчиш? На якого ж чорта ти мені рудий здаєся, як я могла кращих знайти? Га?.. Ух, ти!!* (2, с. 34); Проте подекуди трапляється й лексема "біс": *А якого ж біса не дають снопів? – похмуро кинув Андрон, дивлячись кудись убік* (2, с. 74); *А тобі яке діло? – раптом спиняючись, люто повернувся до його Карпо. – Ти якого біса лізеши? Тобі яке діло? Га?* (2, с.84). Значення фразеологізму розкривається в контексті й об'єктивує незадоволення чим-небудь (чого, чому, навіщо?).

Більший експресивний потенціал виявляють фраземи на позначення обурення: **чорт би (б) тебе (його і т. ін.) брав/побрав**: *Що буде? Що? У тюрму посадять? Військо покличеш? Чорт вас бери! Кличте, бийте!..* (2, с.87); *Таке там на "білій" кухні, аж страх!.. А нас і не кличуть!.. Усі кучері на тій кухні, а до нас, чортові задаваки, й не плюне ні один... Пхи!.. Чорт їх бери!..* (2, с. 251). Інтенсифікаторами відображення емоційних станів персонажів слугують фразеологізми, що вербалізують незадоволення та досаду з приводу невідганного соціального становища у суспільстві або протиправних дій, які і є причиною такого становища: *Е! Що там! – раптом скрикнула Софійка, схопившись з місця, – Виженуть – виженуть! Чорт їх бери!* Гуляй, та й годі!.. *Нащо нам хата! Ось ми з Грицем та Кіндратом підемо в Басарабію або в Таврію на заробітку* (2, с. 276); *Наймаюсь! Чорт його бери!* – кричить сердито Мартин, – *Доки лежатиму отут? Вже й так третю неділю валяюсь, послідню сорочку проідаю* (2, с. 378).

Часто персонажі намагаються приховати свої нестримні почуття й на інстинктивному рівні "зціплюють зуби", аби стримати весь вир, як правило, негативних емоцій: *Оддай гроші! – зробивши кілька ступнів до Ілька, процідив Семен і зціпив зуби* (2, с. 55); *Гудзик, блідий весь, тільки одсувався потроху і, зціпивши зуби, важко сопів носом* (2, с. 85). Проте домінують приклади, коли фразеологічні одиниці слугують засобами відкритого вираження гніву та незадоволення: *Гудзик корчить байдуже лице, повертається і злісно накидається на першого, хто попадеться під руку. Лається гостро, єхидно, з ненавистю* (2, с. 68). Подекуди Володимир Винниченко трансформує стійкі словосполучення, він змінює форму дієслова з інфінітива в дієприслівник, щоб виразити тривалий стан збудження, у якому персонаж не здатен усвідомлювати та контролювати свої дії, вчинки: *Полрота! Слушай-ай! – заверещав несамовито офіцер. І, не пам'ятаючи себе, скомандував: – Пли! Але з заднього ряду зараз же хтось разом з ним крикнув: – Не стріляй, братця!* (2, с. 416); Увиразнюють емотивний семантичний план фразеологічних одиниць лексичні компоненти "муха" та "комар", які вживаються для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, роздратування, досади [7, СФУМ, с. 514]: *Кендюх з обуренням помотає головою, заплющив очі й многоповерхово вилаявся: – Дурень Терень, от що я тобі скажу по чистій правді. Їдять його мухи з комарями! Та за таке треба й руками й ногами хапатись. "Не хочу!" Та я б його... (2, с. 607).*

Градація негативних почуттів поступово зростає, посилюючи своє експресивне вираження, тому у складі фразеологічних засобів вербалізації можуть траплятися лексеми, які номінують фізіологічні процеси людського організму. У моменти сильного роздратування реакції організму можуть спричинити виділення піни з рота: *Як дикий звір накинуся він [Андрій] на неї [Мотрю] і почав топтати її ногами, бить передками черевиків у боки, в спину, в живіт, шарпаючи за коси, з піною на губах, з якимсь хриплим ревом примовляючи: – А-а-а-е-е-е!.. Смієшся! А! Смієшся ще! Е-с! Тікати?.. От!.. От!.. Е!* (2, с. 28); В ідіолекті письменника простежуються контекстуальні модифікації фразем. Так, наприклад, узуальний фразеологізм "з піною на губах" В. Винниченко в оповіданні "Салдатики!" дещо видозмінює структуру фразеологічної одиниці в реченні, але значення залишає незмінним: *Офіцер мов збожеволів. Він з скаженим хрипом, бризкаючи піною, що виступала у кутках його уст, кинувся до якогось солдатики, щось захрипів до його, зашарпав за рушницю, потім круто повернувся, озирнувся, як застуканий звір, і, підскокивши до Явтуха, зо всього розмаху рубнув його шаблею* (2, с. 416). У деяких контекстних ситуаціях автор замінює лише один лексичний компонент: *Тут зчинилось щось неможливе. Єврейчик у крик, у сльози; студенти з піною у рота налізають на Недоторканого; Недоторканий махає кулаками, кричить* (2, с. 465).

Однією з найхарактерніших зовнішніх ознак емоцій злості, люті є фізіологічне явище почервоніння обличчя, очей унаслідок приливу крові: *І раптом лице офіцерові почервоніло, очі налились кров'ю, вуса якось зашарпались. – Скрипчук! Да я долго с вами буду... – скажено рывкнув він, – Стреляйих* (2, с. 425); *Федькові було дуже холодно, зуби йому не переставали стукати, все тіло боліло од шарпання матері, але він все-таки встиг помітити, що в батька*

Толиного аж слина запеклася на губах, а **очі налились кров'ю** (2, с. 557). Морфологічна варіативність форм головного дієслівного компонента увиразнює контекстуальне значення емотивно маркованих фразеологічних засобів: *Держить, держить його! – пробіг повз їх поліцей, озираючись на всі боки з **налитими кров'ю очима** із порохом на щоці* (2, с.160); *Я тебе не питаю! – спалахнув Андрій, повернувшись до його всім своїм тілом і міряючи очима. Але Трохим тільки гостро подивився йому в **налиті кров'ю очі** й байдуже одвернувся* (2, с. 279). Зрідка простежується субституція складника стійкого словосполучення: *Пісня ще дужчою хвилею несеться з-за соломотряса й **жене кров** Гудзикові в голову. Настрій накипає. Хочеться когось ударити, пригнітити, хочеться чим-небудь виявити напружене почуття* (2, с. 69).

Персонажі оповідань В. Винниченка часто відчують внутрішнє напруження, хвилювання та тривогу, які зачіпають їхнє серце та душу: *А через деякий час добре він [Микола] і цього вже не бачив і не чув, а тільки почував, як голова горіла й наче її ще міцніше хтось обгорнув покривалом; почував, як **серце то холоділо, то замирало**, ноги ось-ось збирались підігнутися й лишити тіло без підпори* (2, с. 211); *Гірко і боляче! **Душу надриваєш**, абсолютно на одних своїх плечах вивозиш усю трупу і... Ех!* (2, с. 99). Силу вияву емоційних станів персонажів об'єктивує поєднання лексем на позначення стурбованості, внутрішнього занепокоєння: *"Може, не прийшла ще?" – подумав Семенюк, переводячи очі з кутка в куток, де спочивали парочки. І вмить почув, як **серце холодно-холодно замліло**. Повернувшись боком до його, а лицем до славного на всі жіночі гімназії джигуна Сержа Горонського, щось палко й весело говорила Галя* (2, с. 187); *У Максима страшенно **замерло серце**; він подивився широко розплющеними очима на робітників, що зразу хутко побігли кудись, і, мов підхоплений якоюсь силою, зірвався й побіг собі за ними* (2, с. 155)

Унаслідок тривалих переживань людина починає страждати від моральних мук, що також впливає на нормальне функціонування живого організму. Тому не дивно, що основними вербалізаторами стають компоненти фразеологізмів *серце та душа*: *П...подлеци і душоуби, от хто! – раптом сказав Терень, знов повертаючись до мене, – Що вони хочать од мене? Щоб я покоровився їм? Так? "Ми, – кажуть, – тебе на Сибір одправимо". Жар на Сибір, жар. Все одно. Я піду. Я піду й на Сибір за правду. А вам не покорюсь. Ну, тільки ж **душа болить**, братуха! – вже іншим тоном, спалахуючи болем, скрикнув він. – **Серце болить** (2, с. 602). І поглянь же, поглянь, що зробив з ними я, з тими твоїми людьми: твій вогонь не пече уже їх, і їм холодно й нудно від його; твій вогонь не згромаджує їх, а одштовхує тільки. Вони **розірвали** єдину **душуну шматки**, і шматки ці гризуться і б'ються з собою. Не гніви ж Життя і скоряйся!* (2, с. 439).

Отже, аналіз виявив поліфункціональність фразеологізмів на позначення емоційних станів персонажів в ідіолекті Володимира Винниченка. Структурно-семантичні особливості фразеологічних одиниць пов'язані з домінуванням негативних емоційних станів. У своїх творах письменник зображує непросте життя та складні ситуації, у які потрапляють персонажі, що й зумовлює їх негативне ставлення до фрагментів довкілля. Проаналізувавши малу прозу, ми виявили, що гнів є провідним емоційним станом і вербалізується за допомогою фразеологічних одиниць, до складу яких входить лексема "чорт" та її похідні. Семантика стійких словосполучень досить виразна, вона має емотивну конотацію, яку можуть проявляти фізіологічні процеси в організмі людини. Аналіз виявив, що фразеологічні одиниці забезпечують вербальне вираження стану неспокою та страждання. В ідіолекті Володимира Винниченка основу таких фразеологічних одиниць становлять лексеми "серце" та "душа".

Література

1. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: [монографія]. – Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2005. 552 с.
2. Винниченко В. Краса і сила : [повісті та оповідання] / упоряд., авт. приміт. П.Федченко, авт. передм. І. Дзевєрін. Київ : Дніпро, 1989. 752 с.
3. Демиденко Г. Г. Емоційна семантика паралінгвальних фразем на позначення негативних психічних станів мовця. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2011. Вип. 6 (2). С. 38-43.
4. Кость І. Я. Емоційний стан страху та його вербалізація у прозовому тексті. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2011. Вип. 6. С. 617-626.
5. Кость І. Я. Фразеологічні засоби вербалізації емоційної сфери особистості у прозовому тексті. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер. : Філологічна. 2013. Вип. 35. С. 168-170.
6. Прадид Ю. Ф. Русско-украинский и украинско-русский тематический словарь. Эмоции человека. Симферополь, 1994. 244 с.
7. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 980 с. – СФУМ.

ВЖИВАННЯ КОЛЬОРУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В РОМАНАХ "ВЛАСНИК" І "В ЗАШМОРГУ" ДЖОНА ГОЛСУОРСІ

Бородавко А.О., студентка IV курсу філологічного факультету
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу

Твори світової літератури вже неодноразово репрезентують нам смислову та символічну наповненість кольорової гами у того чи іншого автора. Але залишається ще маса недосліджених нюансів "кольорового значення". Джон Голсуорсі та його роман "Власник" із "Саги про Форсайтів" не є винятком, що підтверджує **актуальність** заявленої теми. **Метою** цієї статті є аналіз кольорової гами та її функціональності у відомому англійському романі "Власник". Зважаючи на попередні дослідження А. М. Гаврилук, Я. І. Вороніної, ми спробуємо розкрити не лише стилістичну та естетичну функцію одного кольору, а простежити вживання та значення певної кольорової гами.

"Сага про Форсайтів" – роман-епопея, у якому простежуються з одного боку, долі кількох поколінь однієї родини, а з іншого боку показано все різноманіття життя Англії від 19 ст. до початку 20 ст. Розвиток сюжету роману характеризується не тільки зображенням зовнішніх подій, а й динамікою внутрішнього життя його героїв.

У структурі роману "Сага про Форсайтів" особливе місце займає кольорова гама. "Відомо, що естетика кольору виявляється найбагатшим джерелом емоційних переживань людини. Кожен колір, поміщений в рамки конкретного контексту, може бути носієм різноманітної інформації, навіть ставлення до неї" [3, с. 23]. Розкриваючи образи своїх героїв, зображуючи їх портретні характеристики, Голсуорсі використовує символіку кольору. Колір у письменника – це показник національної і соціальної приналежності, інтелектуального розвитку, рівня освіти та особливостей характеру героя.

Відкривається епопея описом прийому у старого Джоліона Форсайта патріарха династії з приводу заручин його онучки Джун, яка ладна піти на страшний, з погляду Форсайтів, мезальянс – вийти заміж за нікому невідомого архітектора Філіпа Босіні. Зібралися три покоління Форсайтів, з якими Голсуорсі детально знайомить читача. У них різні характери, інтереси і заняття, але існує щось спільне і непорушне, що завжди об'єднувало і буде їх об'єднувати, це їх зовнішня схожість. І щоб показати портретну схожість членів однієї сім'ї, "Голсуорсі великий художник, чудовий майстер психологічного портрета, використовує кольоропозначення" [2, с.147]. У романі спостерігається жорстка схема зображення представників всього клану Форсайтів, які вважають себе "справжніми" англійцями: світловолоосими і блакитноокими або сіроокими.

Джеймс: "В *сірих очах* у нього був зосереджений вираз, наче його пекла якась таємна гризота, часом він прокидався з своєї задуми і швидко обводив очима кімнату..." [1, с. 26], "...його *сіро-блакитні очі* виглядали дещо стурбовано, і він знову втрачав самовладання..." [1, с. 32], "...його *сіро-блакитні очі*, які дивилися з-під сивих, схожих на маленькі ріжки брів, не рухалися..." [1, с. 66].

Старий Джоліон: "Цей вісімдесятирічний дід із *гарним сивим волоссям*, високим опуклим чолом, *маленькими темно-сірими очима* і величезними білими вусами, які звисали нижче масивного підборіддя, був схожий на патріарха..." [1, с. 26].

Джун: "Дівчина була крихітна, *самі коси та зав'язання*", як хтось сказав про неї, *очі сині*, безстрашні [...] і копиця розкішного *червоно-золотавого волосся*, яке вінчало аж надто тендітну постать" [1, с. 29], "*Ті блакитні, кольору волошки очі*, поворот "кремової" шийки, вишукані лінії тіла, якими вона викликала спокусу".

Ніколас: "І Джеймс простяг руку елегантно вбраному, чисто виголеному чоловікові. В того чоловіка, *майже зовсім голомозого*, був довгий кривий ніс, повні губи й *сірі очі*, що холодно дивилися з-під прямих брів" [1, с. 32].

Роджер: "Цей брат мав високе чоло й вирізнявся серед інших Форсайтів найсвіжішим кольором обличчя. Його *світло-сірі очі* мимохідь озирали фасади" [1, с. 39].

Тітонька Енн: "Круглі, *сталевого кольору очі* старої леді, що їх уже повивала плівка, неначе у птаха, тоскно стежила за внучкою серед натовпу гостей..." [1, с. 34].

Сомс: "Його *блакитні очі* під білими віями ніколи не хвилюються" [1, с. 44].

Якщо всі "чистокровні" Форсайти – блакитноокі (або сіроокі) і світловолоосі, то ті персонажі, які не є (формально чи по суті) членами форсайтівського клану, протиставляються в тій чи іншій мірі світу власників, вони відрізняються від Форсайтів і за кольором очей, і за кольором волосся. Так, наприклад, карі очі Айріні протиставляються блакитним очам Сомса: "Щоки її, хоч і бліді,

здавалося, випромінювали тепло, а у великих *темних очах* світилась лагідна задума" [1, с. 30], "Боги дали Айріні *темно-карі очі* і золоте волосся своєрідне поєднання відтінків, яке привертає погляди чоловіків і, як кажуть, свідчить про слабкість характеру..." [1, с. 45], "В рожевому світлі її *бурштинове волосся* і біла шкіра на диво відтінювали її *темно-карі очі*" [1, с. 77].

Ще одним персонажем, що відрізняється від Форсайтів, є Філіп Босіні. Цей "хімерний молодик" [1, с. 29] виділяється серед них не тільки своїм фахом та поганим матеріальним становищем, а й своєю зовнішністю: "Був середнього зросту, кремезний, смаглявий з лица, мав *буре волосся* та худі щоки. В його *жовтавих очах* час від часу з'являлася байдужість" [1, с. 29].

Сомс Форсайт і його дружина Айріні – головні персонажі роману. І якщо Сомс, за задумом Голсуорсі, уособлює почуття власності, то в особі Айріні йому протистоїть краса. Вона є противогаю похмурості, манірності та холодності, які закладені у Форсайтів.

Розкриваючи образ Айріні як втілення вишуканості і краси, Голсуорсі постійно згадує колір волосся і очей своєї героїні при описі її зовнішності. Таким чином протиставляє чарівність Айріні жінкам з клану Форсайтів. Автор показує Айріні через сприйняття Сомса, який, одружившись на ній, дивиться на неї як на приналежну йому, власнику, цінну річ.

Айріні проходить по сторінках роману, незмінно красива, незмінно елегантна. Сірий колір є невід'ємною рисою портрета як молодої, так і вже літньої героїні, він поєднується з фарбами зовнішності Айріні, з кольором обличчя, волосся і очей: "На ній була *сукня сірого кольору* французького покрю. Він побачив *дві або три срібні нитки в її янтарно-жовтому волоссі...*" [1, с. 165]. Оскільки основною особливістю, яка характерна для будь-якого виду традицій сім'ї Форсайтів, є почуття власності, потреба оберігати те, що ним належить, то чоловіки та жінки починають сприймати один одного не як окрему особистість, а як засіб капіталовкладення, що ми й бачимо у стосунках подружжя Сомса та Айріні. І саме через це Сомс хоче бачити свою дружину в сірих кольорах, адже він асоціюється із Форсайтами, і таким чином ніби долучає Айріні до їхнього клану.

Описуючи зовнішність другої дружини Сомса, французьки Аннет, Голсуорсі, мабуть, не випадково звертає увагу на її темний колір волосся. Ця деталь стає досить значущою, якщо врахувати, що, зображуючи Аннет через сприйняття Сомса, автор мимоволі натякає на протиставлення темноволосої французьки і білявою Айріні: "Обличчя Аннет виникло в темряві вулиці; її *темне волосся* і блакитні очі під темними віями" [1, с. 366].

Голсуорсі також майстерно використовує кольоропозначення і для того, щоб показати соціальний статус героїв. Для прикладу можна навести модний на початку століття французький термін, який у романі вживають тітка Джулії і Френсі, обговорюючи колір волосся Айріні: *couleur de feuille morte* – колір опалого листа. Подібне позначення кольору волосся було характерно свого часу для мовлення більш освічених і забезпечених верств суспільства, які в силу свого соціального стану і освіченості знали французьку мову і могли з легкістю нею користуватися: " – Правда ж, Айріні була чарівна - ця її молочна шкіра, *темні очі і це волосся couleur de* - як це, я завжди забуваю?

– *Feuille morte*, - підказала Френсі.

– Так, так *опалого листа* - як не дивно!" [1, с. 571].

Вкладаючи цей французький термін в уста Френсі, автор додає ще один штрих до соціальної характеристики Форсайтів і, разом з тим, підкреслює надзвичайно красивий колір волосся своєї героїні.

Колір одягу героїв грає у Голсуорсі величезну роль. Відомо, що вибір кольору одягу пов'язаний з культурними звичаями і традиціями, які накладають відбиток на уявлення про доречність одягу і манери одягатися, що склалися в тому чи іншому соціальному середовищі. Одягу, його кольорам Форсайти приділяють величезну увагу. Обов'язковий ритуал, якого дотримуються представники всього клану, – це дотримання так званого *dress code*. Вечірній костюм може бути чорним, а може бути і світлих тонів. А ось відсутність чорного одягу в разі жалоби вважається непристойним і абсолютно неприпустимим.

Для жіночих суконь характерними є всі відтінки сірого, бузкового, ніжно-блакитного та золотистого, модні в той час серед представниць аристократичних кіл Англії.

Айріні завжди одягається в сукні сірих тонів, які особливим чином поєднуються з кольором її очей і волосся: "Вона проносилася повз, танцюючи з іншими чоловіками, плаття *кольору ірисів* майоріло навколо її ніг" [1, с. 206], "У *сірій сукні*, у рояля палісандрового дерева старий Джоліон замилувався нею" [1, с. 303].

Аннет і Флер обирають сукні пастельних тонів: "Мадам Ламот була в чорній сукні з бузковою обробкою, Аннет – в *сірувато-бузковому* полотняному костюмі, в палевих рукавичках і такому же капелюсі" [1, с. 389], "Вечір видався спекотний. Флер і її мати наділи тонкі, *світлі*, відкриті сукні" [1, с. 430].

Для жіночої сукні також прийнятний і чорний колір, і не тільки в разі жалоби. На думку всіх Форсайтів, чорний колір сукні є найсуворішим і найкращим для вечірніх прийомів. Тому чорна сукня Джулі, під час обіду в Сюзен, викликає схвалення всієї родини: "Того вечора вона виглядала урочисто і пишно в *чорній* бомбазіновій сукні зі скромною трикутною вставкою темно-бузкового кольору і оксамитовій хусточці, пов'язаною навколо худой шиї; чорне і бузкове вважалося мало не у всіх Форсайтів найсуворішими тонами для вечірніх туалетів" [1, с. 207].

Розглядаючи функціонування кольоропозначення в романі, що вживаються для позначення кольору волосся, кольору очей, одягу ми переконуємося в тому, що основне протиставлення темних і світлих відтінків становить ніби два "полюси" опозиції (перший – клан Форсайтів, другий – такі люди як Босіні та Айріні, котрі відрізняються від Форсайтів і зовнішністю, і способом життя), які реалізуються в численних словах-колоритизмах.

Також у зображенні речей, що оточують героїв, Голсуорсі важливе місце відводить кольору. Часто саме завдяки певним поєднанням кольору і тонів у письменника виникає особлива манера розповіді та своєрідна атмосфера, у якій живуть його герої. В описі старого Джоліона у нього вдома на Стенхоп-гейт виникає асоціація з полотнами Рембрандта – ті ж коричнево-темні тони, вікна із кольорового скла, які не пропускають денного світла, меблі з червоного дерева із темно-зеленою оксамитовою оббивкою, старовинний годинник і на фоні густих коричневих тонів – фігура старого Джоліона в кріслі.

Іноді Голсуорсі за допомогою кольорових поєднань передає атмосферу будинка, випускаючи із погляду конкретні предмети. Ось так він описує вітальню Айріні: "*Все навколо було новим, витонченим, всюди пахло квітами. Загальний тон був сріблястий, з чорними, золотими і голубувато-білими плямами*" [1, с. 307].

Пейзаж у романі відзначається різноманітністю щодо своєї колористики, наприклад, коли помирає тітонька Енн, коли Айріні залишає Сомса, коли Босіні гине – у романі домінує сірий колір, який передає відповідні почуття та настрої персонажів. Але все ж іноді бували пейзажні епізоди, у яких домінували яскраві кольори, як наприклад, коли Сомс обирає собі місце, де побудувати будинок: "*...в зеленій гущавині туркотіли горлиці, а небо було таке синє, сонце таке ясне, що, здавалося, на цьому місці панує вічне літо*" [1, с. 73].

Отже, можна сказати, що колір у романі тісно пов'язаний з настроєвими фонами твору. Оскільки робота з кольором дуже складна, то автор уважно ставиться до вживання кольорів і різноманітних їх відтінків, тонів і напівтонів, адже вони несуть у собі символічне навантаження і вживаються не випадково. Найменше відхилення від зазначеної барви у творі або невдало підібране "колористичне" слово здатне порушити первісну живописну картину, дегармонізувати тональність словесного полотна. Колір у письменника – це показник національної і соціальної приналежності, інтелектуального розвитку, рівня освіти та особливостей характеру героя. У портретах Форсайтів чітко визначена колористика волосся (світле) та очей (сірі чи блакитні), цим автор виділяє всіх, хто не є членами форсайтівського клану – функція виділення. Не менш показовою є колористика костюмів: переважання сірого, чорного, дотримання певного дрес-коду свідчить про звичаї, позицію у суспільстві – функція традиційності. Кольори на позначення інтер'єру створюють необхідну атмосферу, відповідну характерам героїв – функція підкреслення. Пейзажні кольори виконують функцію психологічно-супровідну, вони залежать від подій, вчинків та станів.

Таким чином, кольоропозначення в романі Голсуорсі є одним з елементів його стилю і світосприйняття, які служать для психологічного розкриття образу, мотивують особливості взаємин між персонажами, тобто грають важливу текстоутворювальну роль.

Література

1. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів: Власник; В зашморгу; Здаємо в оренду: Романи / Дж. Голсуорсі; пер. з англ. О. Тереха. – К.: Вид-во "Дніпро", 1988. – 847 с.

2. Вороніна Я. І. Про стилістичне вживання кольору "сірий" у творі Дж. Голсуорсі "Власник" / Я. І. Вороніна // Іноземна філологія : республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Львів, 1973, – Вип. 31 – С. 146-151.

3. Вороніна Я. І. Естетична функція колориту у створенні художнього образу у творі Дж. Голсуорсі "Власник" / Я. І. Вороніна // Іноземна філологія : республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Львів, 1977, – Вип. 48 – С. 22-27.

УДК 811.161.2'38 (092)

ТРАНСФОРМОВАНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ – МАРКЕРИ ІДІОЛЕКТУ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Головня Н. В., магістрантка філологічного факультету
Науковий керівник – доктор філол. наук, проф. **Бойко Н. І.**, кафедра української мови

У сучасних лінгвістичних студіях активна увага дослідників зосереджена на вивченні особливостей ідіолекту письменників. Це дає змогу не лише поглибити відомості про ментальні цінності, орієнтири автора, а й виявити домінуючі позиції його національного світобачення, виокремити й схарактеризувати оригінальні трансформації узуальних фразеологічних одиниць.

Індивідуально-авторські лінгвоментальні стійкі словесні комплекси відбивають самотність індивідуальної інтерпретації фрагментів національної картини світу, буттєвого простору загалом. У сучасному українському мовознавстві помітно зросла кількість досліджень, присвячених вивченню специфічних рис ідіостилю тих українських письменників, чії імена та твори потребують нового, сучасного мовознавчого, культурологічного та літературознавчого прочитання й переосмислення їхніх виражально-зображальних (експресивних) засобів, яким властива всюдипроникність [2, с. 8] і які "дають про себе знати в будь-якій сфері життєдіяльності" [7, с. 167]. Досить активно вчені досліджують фразеологічний склад ідіолекту окремого письменника. Необхідність нового осмислення й визначення ролі трансформованих фразеологічних одиниць та їхніх виражально-зображальних можливостей в ідіолекті М. Стельмаха зумовлює актуальність дослідження.

Значний внесок у розвиток теоретичних проблем дослідження модифікацій фразеологічних одиниць здійснили українські й зарубіжні мовознавці: М. Алефіренко, В. Мокієнко, В. Білоноженко, Л. Скрипник, В. Жуков, О. Кунін, Г. Удовиченко, В. Ужченко, Л. Авксентьєв, І. Гнатюк та багато інших учених. Досліджували фразеологічний склад української мови і члени кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя – В. Бойко, Л. Давиденко, Н. Бойко, Н. Пасік.

Неабиякий інтерес викликає довідкове докладне видання "Світ правди і краси Михайла Стельмаха" [9], яке підготували вінницькі бібліографи. Матеріали праці містять відомості про теми, проблеми, над якими працювали раніше й працюють сьогодні дослідники мовотворчості Михайла Стельмаха. Так, довідник інформує, що наприкінці 60-х років минулого століття мову творів Михайла Стельмаха вивчали досить активно. Вона стала предметом дослідження в низці кандидатських дисертацій. А. Бевзенко студіювала лексичну синоніміку творів Михайла Стельмаха (1968), Н. Миронюк вивчала лексичний склад роману "Хліб і сіль" (1969). Фразеологію прози Михайла Стельмаха досліджував Л. Авксентьєв (1969). На початку 2000-х з'явилися нові дисертаційні праці, присвячені мовотворчості Михайла Стельмаха. Т. Ткаченко виявила та схарактеризувала засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха (2006), А. Пікалова досліджувала процеси індивідуально-авторської вербалізації концепту "людина" в поетичних текстах Михайла Стельмаха (2008) та ін. Особливостям ідіолекту майстра слова присвячена велика кількість наукових статей українських мовознавців та літературознавців.

Фразеологічні одиниці належать до виражально-зображальних складників будь-якого художнього тексту, вони тісно пов'язані з контекстом твору, його експресивним потенціалом. Фразеологізми в живому мовленні персонажів виявляють свій виражально-зображальний потенціал, забезпечують образні характеристики осіб і фрагментів докільця й повною мірою вербалізують інтенції автора. Михайло Стельмах продовжив започатковану попередниками традицію активного й багатофункційного стилістичного використання елементів народнорозмовної мови, наповненої стійкими словесними комплексами. Фразеологічне багатство – одна з характерних ознак, маркерів індивідуального стилю письменника.

Письменники використовують різні прийоми модифікацій у вживанні фразеологізмів, у результаті чого вони зазнають певних змін. Поняття фразеологічної трансформації по-різному тлумачиться мовознавцями. Так, В. Білоноженко, І. Гнатюк, А. Пономаренко, Л. Щербачук та інші вчені вважають індивідуально-авторські модифікації фразеологічних одиниць оказіональними змінами. Йдеться про заміну лексичних компонентів фразеологізму словами чи кількома вільними словосполученнями, про модифікацію граматичних форм компонентів, а також про зміну усталеної (традиційної, звичної) кількості компонентів фразеологізму [5, с. 11].

Характеризуючи будову фразеологічних одиниць, Л. Скрипник застерігає, що необхідно чітко визначити такі поняття, як фразеологічні варіанти та факультативні члени. Останні – це традиційно постійні компоненти фразеологізму, які можуть вилучатися, не вносячи відчутної зміни в семантичну структуру, цілість самої фразеологічної одиниці [10, с. 7].

О. Пономарів під терміном "трансформація" розуміє "видозміну фразеологічних одиниць з певною стилістичною настановою" [6, с. 127].

Н. Устенко переконує, що майстри пера творчо переосмислюють узуальні фразеологізми, видозмінюють їх відповідно до своїх художніх уподобань, особливостей мовомислення автора, а також ураховують інтенсивність вираження експресивності та стилістичного навантаження фразеологізму [14, с. 256].

На думку Т. Гусейнової, будь-яке відхилення від загальноприйнятої норми, узуальних рис фразеологізму, закріплених у фразеологічних і тлумачних словниках та лінгвістичних працях із фразеології, а також будь-яку "імпровізовану зміну в експресивно-стилістичних цілях" слід вважати трансформацією фразеологізму [3, с. 7].

Мовознавці по-різному визначають обсяг фразеології, зараховуючи до складу стійких словесних комплексів прислів'я та приказки або виокремлюють їх. Ми дотримуємося поглядів лінгвістів (Л. Скрипник, Н. Бабич, О. Єфимова та ін.), які трактують обсяг фразеології в "широкому" значенні, розумінні цього терміна. Такий підхід і використано в дослідженні. Фактичний матеріал переконує, що "широке" розуміння обсягів фразеології є більш виправданим і аргументованим тому, що таке визначення значно розширює горизонти дослідницьких студій, збагачує й урізноманітнює аналізований фразеологічний склад української мови.

Аналіз прозових творів Михайла Стельмаха виявив, що вони багаті на фразеологізми, які зазнали окремих авторських модифікацій, як-от:

1) субституція, або заміна одного чи кількох компонентів: *Та й хіба я тепер на роботі не вилузуюсь зі шкіри?* (12, т. 6, с. 97), *Ти ж тепер із шкіри вилузуєшся, щоб перекрити свої фокуси* (12, т. 4, с. 118), порівняймо з узуальною фразеологічною одиницею *аж із шкіри вибиватися* (дуже напружуватися, надриватися – ФСУМ, с. 80); *Аби можна було прикупити розуму, як сала на ярмарку, прикупив би його цілу бодню* (12, т. 5, с. 18), порівняймо з узуальною фразеологічною одиницею *набратися розуму* – ФСУМ, с. 761);

2) розширення компонентного складу фразеологічних одиниць: *Бажалося б якось із злиднів вибитися і не хочеться взимку в наймитське ярмо влазити. Страх як не хочеться* (12, т. 3, с. 48), порівняймо з узуальною фразеологічною одиницею *лізти (влязти) в ярмо* (потрапляти в залежність – ФСУМ, с. 979); *Я теж, Григорію Стратоновичу, пив свою чашу в тридцять сьомому році* (12, т. 4, с. 67) (випити / випивати (пити) [гірку] чашу [до дна] – зазнати багато горя, страждань, клопоту; настраждатися – ФСУМ, с. 946); – *І чи варто було лізти в таку душевну розмову? Таки, здається, по-дурному почав зарання розкривати свою масть* (12, т. 4, с. 127). Зіставлення узуального фразеологізму *розкривати / розкрити [свою] масть* (розкривати свої карти, розкривати свої козири – повідомляти передчасно про свої наміри) із контекстуальним (*почав зарання розкривати свою масть*) свідчить про розширення його компонентного складу, *Оце ваш край світу* (12, т. 4, с. 204), порівняймо з узуальною фразеологічною одиницею *аж на край світу* (дуже далеко – ФСУМ, с. 392), *Ви, діду, навіть тепер не тримаєте на прив'язі слово, – сумно похитав головою Гарматюк* (12, т. 6, с. 206) (порівняймо з узуальною фразеологічною одиницею *тримати слово*);

3) усічення, або еліпсис, що полягає у скороченні традиційного складу фразеологічної одиниці: *Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці...* (12, т. 4, с. 535) – порівняймо з узуальною фольклорною одиницею *Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці: на печі печуть, а на лавці січуть; Усе до нашого берега...* (12, т. 4, с. 542), порівняймо з відомим прислів'ям *до нашого берега завжди припливе як не кізяк, то тріска; Не мала баба клопоту...* (12, т. 4, с. 555), порівняймо: *Не мала баба клопоту – купила поросля;*

4) комбіновані зміни, які поєднують елементи зазначених різновидів трансформацій (субституція (заміна), додавання компонентів, усічення та перестановка тощо): *Прикуси хоч трохи своє м'ясо між зубами* (12, т. 5, с. 23), порівняймо з узуальним фразеологізмом *прикусити язика* (утриматися від гарячкових висловлювань, замовкнути – ФСУМ, с. 977). Наявна комбінована трансформація узуального фразеологізму, оскільки замінено ключовий компонент фразеологізму – лексему *язик* – та значно розширено його компонентний склад. Соматизм *зубами* апелює до іншої узуальної синонімічної фразеологічної одиниці *тримати язик за зубами*. Поєднання кількох елементів зазначених різновидів трансформацій відбиває національний колорит мовотворчості автора, сприяє експресивізації його ідіолекту;

5) контамінація, або зближення, поєднання частин двох фразеологічних одиниць: – *А чи не високо ти, Андрію, літаєш? Бо можна сісти низько-низько, що й курка лапою загребе* (12, т. 1, с. 69). Фразеологізм *високо літати* багатозначний, його контекстуальне значення – зазнаватися. Контамінацію вбачаємо в контекстуальному зближенні фразеологізмів-антонімів *високо літати* і *сісти низько, курка лапою загребе*;

6) переставлення компонентів фразеологізму: *Пан скоро не вернеться, а з Чорним Салом нема чого теревені розводити, – посміхнувся Олександр Палійчук* (12, т. 1, с. 129). Значення модифікованої фразеологічної одиниці (говорити про щось другорядне, незначне, дріб'язкове)

зближує її з узуальними синонімами: *розводити теревені, теревені правити, точити брехні; точити лясц*. Таке зіставлення є підставою для висновку про авторське переставлення компонентів у складі фразеологізму.

Отже, аналіз засвідчує, що ідіолект Михайла Стельмаха через використання фразеологічного багатства української мови виразно віддзеркалює складний і суперечливий період в житті українського народу та історії літературної мови. Мовотворчість автора позначена новизною образного й емотивно-оцінного відображення фрагментів довкілля, вербалізованих фразеологічними структурами різних типів (власне фразеологізмами та пареміями – переважно прислів'ями таьприказками). Аналізовані тексти Михайла Стельмаха позначені соціальним звучанням низки лексем – компонентів фразеологізмів, домінуванням експресивної семантики в розкритті порушуваних проблем засобами живої мовної стихії доби автора. Індивідуально-авторські трансформації фразеологізмів (субституція, розширення компонентного складу фразеологізмів, усічення, комбіновані зміни (модифікації), переставлення компонентів фразеологізмів, контамінація) – це самобутні, етнічно марковані стійкі словесні комплекси, що стали помітним явищем в українському художньому просторі й мовно-літературному процесі початку ХХ ст. загалом.

Література

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; відп. ред. Л. С. Паламарчук, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. Київ: Наук. думка, 1989. 156 с.
2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні: навч. посіб. для студ. філолог. спец. Ніжин, 2002. 217 с.
3. Гусейнова Т. С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Махачкала, 1997. 21 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ: ВЦ "Академія", 1997. 752 с.
5. Пономаренко А. Ю. Фразеологічні одиниці з демінутивним та аугментативним компонентом у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 "Українська мова". Ніжин, 2003. 21 с.
6. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української літературної мови: [підручник]. Київ: Либідь, 1993. 248 с.
7. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наук. думка, 1988. 236 с.
8. Свердан Т. П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 "Українська мова". Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2003. 20 с.
9. Світ правди і краси Михайла Стельмаха: до 100-річчя від дня народж.: біобібліогр. покажч. Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; уклад.: О. І. Кізян, Т. В. Котуз; ред.: М. Г. Спиця [та ін.]; відп. за вип. Н. І. Морозова. Вінниця, 2012. 104 с.
10. Скрипник Л. Г. Видозміни форми фразеологічних одиниць // Мовознавство. 1969. № 4. С. 3-13.
11. Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.; відп. ред. В. О. Винник]. Київ: Наук. думка, 2003. 786 с. (СФУМ).
12. Стельмах М. П. Твори: у 7 т. Київ: Дніпро, 1983.
13. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
14. Устенко Н. Семантико-стилістичні особливості функціонування фразеологізмів у мові художніх творів В. Винниченка // Наукові записки. Серія "Філологічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. Вип. 62. Ч. 1. С. 251–256.

УДК 811.161.2'367'3'42:821.161.2'06.09(092)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В ІДІОСТИЛІ І. БАГРЯНОГО

Даниленко А.В., магістрантка філологічного факультету
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Вакуленко Г.М.**, кафедра української мови

У статті проаналізовано явище однорідності у художньому мовленні Івана Івана Багряного, розкрито семантико-стилістичні особливості використання однорідних членів як вагомих елементів для створення портретів, змалювання пейзажів, дій, станів. Установлено, що

в ідіолекті письменника найтиповішими є дієслівні однорідні ряди, якими автор передає динаміку оповіді, активно функціонують прикметникові та іменникові ряди для відтворення атрибутивних характеристик та предметної різноманітності осіб, станів, просторових понять. Окреслено основні функціонально-стильові вияви речень з однорідними членами, зокрема з'ясовано специфіку метафоризації, парцеляції однорідних членів речення та відокремлення.

Ключові слова: однорідні члени речення, однорідний компонент, відокремлення, метафоризація, парцеляція, ідіолект Івана Багряного.

У системі мовних засобів художнього стилю синтаксис речення заслуговує на особливу увагу, оскільки це саме та сфера мовної структури, на якій позначаються результати взаємодії всіх її рівнів. Синтаксичні засоби наділені величезними експресивними можливостями, що виявляються у здатності їх стилістично варіюватися, передаючи найтонші відтінки думки, посилюючи виразність та оригінальність мови. Засоби експресивного синтаксису є універсальними складовими будь-якого художнього тексту, зокрема й творів Івана Багряного.

Творчість І. Багряного – письменника української діаспори, посідає важливе місце в українській літературі. Специфіку його художнього мовлення спостерігаємо у яскраво виявленій індивідуальній манері, у особливій здатності митця глибоко сприймати навколишній світ, розуміти сутність життєвих реалій.

На сьогодні вже достатньо широко проаналізована творчість Івана Багряного, зокрема, в літературознавчому аспекті. Мова художньої прози письменника стала об'єктом дослідження М. Братусь, Г. Маклакової,

Н. Сологуб, А. Ярової, І. Завальнюк та інших науковців. Науковці насамперед звернули увагу на семантичну структуру індивідуально – авторських метафор, епітетів, символів, на зв'язок мовного стилю з біблійними джерелами.

Естетичні функції романів Івана Багряного розглядали (Л. Денисенко, Л. Копейцева, Л. Марчук, О. Чехівський, Н. Ладиняк). Але на наш погляд ця тема невичерпана остаточно, синтаксичні конструкції з однорідними членами речення в художньому мовленні романів Івана Багряного потребують додаткової уваги з погляду семантики – стилістичного, а це робить тему **актуальною**.

Мета нашої статті полягає в розкритті семантико-стилістичних особливостей використання однорідних членів речення як вагомих елементів для створення портретів, змалювання пейзажів, дій, станів у мові романів "Сад Гетсиманський", "Тигролови".

Романи І. Багряного "Сад Гетсиманський" та "Тигролови" визначається важливою художньо-естетичною цінністю, актуальною й для нашого сьогодення проблематикою, усією ідейно-образною структурою, спрямованою на утвердження двох цінностей – національних і загальнолюдських. На думку літературознавця, Ігоря Качуровського: "роман Сад Гетсиманський" - це книга про зраду й відступництво. Але також про вірність, про непохитність, про збереження людиною своєї честі й гідності за цілком, неможливих обставин" [7]. Юрій Лавріненко зазначав, що "Тигролови" зробили велике діло. Вони здерли шкуру зека, оста, "совєтського чєловека" і показали незламну горду людину, повну життєвої снаги, волі до життя і боротьби" [6, с. 612-617]. Художнє мовлення зазначених романів презентують досить широку палітру експресивних синтаксичних побудов, важливе місце з-поміж яких посідають конструкції з однорідними членами речення.

Як відомо з теоретичних джерел, одним із засобів ускладнення синтаксичної структури речення є однорідні компоненти. У сучасному українському мовознавстві вже виробилося традиційне бачення цієї синтаксичної категорії, хоч кожен дослідник робить акцент на найбільш важливих, на його погляд, ознаках.

На думку П. Дудика, однорідні члени речення – це члени речення, які різняться семантично, з'єднані між собою сурядним безсполучниковим чи сполучниковим зв'язком, а з іншими членами – підрядним синтаксичним зв'язком, виконують однакову синтаксичну функцію, відповідають на те саме питання і найчастіше вимовляються інтонацією переліку [5; 4, с.8 – 9].

Подібне трактування знаходимо в К. Шульжука, який наголошує на таких особливостях однорідних членів речення:

- займають позицію одного члена речення;
- пов'язуються з одним і тим самим членом речення підрядним зв'язком;
- поєднуються між собою сурядним зв'язком;
- здебільшого виражаються однаковими частинами мови;
- переважно виражають однотипні поняття [9, с. 153].

Однорідними можуть бути всі члени речення, як головні, так і другорядні, напр.: *Утікають ліси, і пустелі, і гори...* (3, с.55) – однорідні підмети; *Ешелон вилетів до синього моря і зі*

скреготом *стає* (3, с. 32) – однорідні присудки; *Все більше було туги і безоглядної рішеності на щось надзвичайне у власника того понурого голосу і тих мерехтливих очей* (3, с.60) – однорідні додатки; *Віз, заколисуючи, екзальтованих пасажирів десь в невідомий і вимріяний, казковий рай, в дивне золоте ельдорадо* (3, с.34) – однорідні означення; *На команду варта заметушилась навколо порожнього ешелону і по всій території* (3, с.36) – однорідні обставини.

Основними засобами вираження однорідності у блоці однорідних членів є інтонація та сполучники сурядності. Способи поєднання однорідних членів можуть бути різні: лише інтонацією, без сполучників, лише сполучниками сурядності, а також комбіновано – безсполучниковим і сполучниковим зв'язками.

Нами спостережено, що в художньому мовленні розглядуваних романів І. Багряного однорідні члени речення постають як вагомні елементи для створення портретів, змалювання пейзажів. А їхня важливість полягає в тому, що вони підкреслюють найбільш значущі ознаки змальовуваного в певному тексті явища чи дії. Наприклад: *портретний опис: Монументальний, кремезний і могутній, як сама земля, коваль Чумак* (2, с.11); *Сидить тиха, задумана, стискає руками маленький папірець*(2,с.5); *У бриджах і гімнастерці кольору хакі, шкіряних крагах, з планшеткою через плече, з маленькою валізою в руці – він стояв і посміхався, стріпнувши буйним руським чоботом* (2, с.10); *опис рідного краю: Через гори високії, через води глибокі, через краї чужі несходимі мчить воно ластівкою...* (2, с.2); *Вони поїхали на обмин, через Гребенюкову греблю, через величезну Сінну площу геть до ливарні, що маячила за міським парком* (2, с.24); *Шеренгою, як і колись, над центром височили церкви – Успенська, Спаська, Миколаївська, Собор, Юр'ївська* (2, с.24). Як бачимо, заявлені однорідні компоненти надаючи синтаксичній конструкції стилістичної виразності, підкреслюють найважливіші ознаки, постають живими, динамічними, тонально рівними і водночас розлогими.

Як ми помітили, у романах нетиповішими однорідними рядами є дієслівні ряди, якими Іван Багряний передає динаміку оповіді, поживає, конкретизує, створює описові картини тощо. Наприклад: *Вони терплять дивні пригоди, вони перемагають страхітних потвор, Зміїв Гориничів, драконів і відьом, вони визволяють один одного з біди та з неволі* (2, с.35); *А оце вже нове – кукурудзяний чагарник підходив аж до двору, а потім переступав через парканчик і заповнював собою весь двір, обступивши хату щільним муром* (2, с.30); *Мов ужалений, начальник підскачів, вихопив пістоль і стрибнув до вагона, – порожньо* (3, с.93); *Кинули роботу, підписали контракти на Далекий Схід, дістали підйомні, сіли й поїхали. Шукає води, пив і йшов далі* (3, с.130).

Досить продуктивні в досліджуваному художньому мовленні романів й прикметникові ряди, за допомогою яких автор відтворює яскравість атрибутивних характеристик осіб, предметів, просторових понять, явищ природи, як – от: *Уявлюваний замученим каторжником, обдертим, і худим, і нещасним, він тим часом мав вигляд гордої, сильної й високопоставленої особи* (2, с.15); *Мов на команду, хлопці звелись, – чотири бравих гульвіси, чотири синьооких пройдисвіти, кремезні, вигартовані вітрами, негодами та мандрами, злютовані короткою, але міцною дружбою, що на неї нагло так хтось замірився; чотири товариші – шукачі пригод, незнаних країн і ліпшої долі!* (3, с.77); *А тоді перевела очі на своїх синів і довго дивилася на них диким, страшним поглядом – повним здивування, жаху, відчаю, жалю й кричущого невисловленого запитання "хто?"* (2, с.29); *Я не знаю всіх подробиць про вас, але знаю, що про вас ходить багато фантастичного, дикого, неймовірного* (2, с.42); *І купували його скільки хотіли тепер: купували гармонійки і гармонії, свистілки і сопілки, купували вибагливі дрібнички – дерев'яні, паперові, глиняні, ликові, розмальовані, випалені, різьблені генієм вятської російської цивілізації* (3, с.51); *Над чагарником височів лапаний, розлогий клен біля хлівця* (2, с.31).

Менш уживана у розглядуваних романах іменникова однорідність, яка підкреслює масштабність зображуваного. Домінують у досліджуваних матеріалах конструкції з однорідними підметами і додатками, напр.: *Тож не хмари, то казкові баскі коні, і вичитані з книжок горбаті верблюди, і фантастичні слони і кораблі* (2, с.33).*Згадали свої пригоди хлоп'ячі, своє мисливство, своє рибальство* (2, с.33).

Особливої стилістичної виразності іменникова однорідність набуває в ролі метонімії. Як відомо з наукових джерел, метонімія – це перенесення лексичного значення на основі суміжності позначуваних понять. Наприклад: *Камера, стіни заходились від реготу* (2, с. 450); *Але "тюрма, автоматчик, акус жадібно ловили непевну чутку і вірили в неї"* (2, с. 510); *Андрій був не в силі відпекатись галюцинації, відчаю, психозу що зринули для цілої камери* (2, с. 406).

Як бачимо, зосередження уваги на найважливіших моментах і надає контексту живорозмовних інтонацій. За допомогою метонімії автор уподібнює всіх людей, знеособлює їх, підкрес-

лює, що в'язні – одне ціле – “арештантська збірна душа” (2, с. 372), “камера завмирала, впокорена цією людиною” (2, с. 361).

Цікавим функціонально – стильовим виявом речень з відповідними компонентами в художньому мовленні романів є відокремлення однорідних членів речення і їх постпозиційне розташування, що привертає увагу, акцентує на ознакових характеристиках особи, предмета чи явища. Наприклад: *Старий Чумака, бронзовий і мускулястий, дивився просто кожному в очі примружено і посміхався* (3, с.2); *Паперова горошинка, просякла потом, притиснена пальцем до долоні, проміниться в серці так, як колись той образ Божої Матері* (2, с.169); *І життя повертається, розганяючи темряву, розсуваючи понурі цементові мури* (3, с.69); *Шість рядів арештантів звелися на ноги і стали щільно, ставши під одну стіну, утворивши прохід для чергового* (2, с.95).

Мова творів Івана Багряного виявляє інтенцію до активного парцелювання однорідних членів речення. Як видно з проаналізованого фактичного матеріалу, найактивніше в мові творів досліджуваного прозаїка зазнають парцеляції однорідні присудки чи однорідні головні компоненти односкладних речень, напр.: *І дочекався...* (1, с.57); *По голому кряжу, по становуку, вигналися три вершники черідкою. І стали* (1, с.60); *Чекаючи їх, Григорій нікуди не ходив уже, а сидів з самого ранку на призьбі і виглядав. І хвилювався* (1, с.74); *Вони всі дуже поспішали. Майже бігли* (1, с.254); *В грюкоті коліс зринає пісня, важка, бурлацька. І наростає, наростає...* (1, с. 25); *Ну відтоді і почалось. І поперло. І погнало!* (1, с.45).

Парцелювання однорідних присудків, на нашу думку, допомагає письменникові не тільки увиразнити головне, а й надати потрібної спрямованості, тональності усьому текстові, створити ефект динамізму, стрімкості подій, що відбуваються. Іншими словами, парцельовані однорідні присудки виконують у художньому контексті передусім емоційно – експресивну функцію.

Не меншу тенденцію виявляють у художньому мовленні І. Багряного і парцельовані другорядні члени речення, які наділені високою, граматичною самостійністю і особливим семантичним навантаженням, напр.: *Деся нагло розітнувся далекий рев. Лютий і страшний* (3, с.61); *Ніч. Чорна, безмежна ніч* (3, с.23); *Випив Григорій. Спирт, вогненний, та чомусь гіркий* (3, с. 23); *Але вони – співаки – бачили за тим усім таки село. Широке село. Українське село. Рідне їхнє! Квітуче. Зворушливо гарне* (3, с.237). Як бачимо, парцельовані однорідні другорядні члени речення виступають у функції доповнення, уточнення і навіть емоційного виділення певної інформації.

Отже, особливості однорідних членів речення у романах "Сад Гетсиманський", "Тигролови" Івана Багряного постають засобом художньої інтерпретації його ідіолекту. Поєднання різних однорідних рядів в аналізованих творах дає змогу авторові нагромаджувати певні якості висловлювання, художньо забарвлюючи й експресивізуючи його. Найчастіше однорідні компоненти перебувають у синонімічних відношеннях, поєднуються безсполучниковим зв'язком, зазнають парцелювання, синтаксичного відокремлення і набувають стилістично – виразних ознак метонімії.

Конструкції з однорідними членами речення в ідіолекті Івана Багряного підпорядковані естетичним настановам письменника, актуалізують інформацію, увиразнюють напружену, високохудожню оповідь, надають їй ознак оригінальності.

Література

1. Багряний І. Вибрані твори / за ред. Г. М. Жуковською. К : Книга, 2007. 636 с.
2. Багряний І. Сад Гетсиманський : роман. Харків : Фоліо, 2017. 570 с.
3. Багряний І. Тигролови : роман. Харків : Фоліо, 2015 . 364 с.
4. Дудик П.С. Просте ускладнене речення: навч. посіб. Вінниця: ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2002. С. 8–9.
5. Дудик П.С. Стилістика української мови: навч. посіб. Київ: "Академія", 2005. 368 с.
6. Іван Багряний – політичний діяч і письменник / Лавріненко Ю. А. *Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.*: у 3 кн. К., 1994. Кн. 2. С. 612–617.
7. Качуровський І. Променисті силъвети : Лекції, статті, розвідки : Мюнхен, 2002. 523 с.
8. Ладияк Н.Б. *Експресивні синтаксичні структури у художньому тексті(на матеріалі творів Івана Багряного). Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки.* Вип.11 : у 2 т. Кам'янець - Подільський : Абетка – Нова. 2005. Т.2. С. 109 – 117.
9. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. К.: "Академія", 2004. С. 153.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЇ СТРАХ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Донська Д.П., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Пасік Н. М.**, кафедра української мови

У статті представлено спробу ономасіологічної інтерпретації українських фразеологічних одиниць, що вербалізують емоцію страху. Визначено їх компонентний склад, описано основні метонімічні моделі із соматичними складниками, з'ясовано асоціативно-образні стереотипи фразеологізації.

***Ключові слова:** фразеологічна одиниця, емоція, страх, асоціація, метонімія, соматизм, антропоцентризм.*

Емоції та почуття становлять собою вияви суб'єктивного ставлення особистості до реалій навколишньої дійсності. Унаслідок дії зовнішніх чи внутрішніх чинників людина здатна виражати як позитивні емоції, так і негативні: щастя, радість, захоплення, образу, сум, душевний біль, нервові перенапруження, психічне хвилювання, тривоги, страх, злість, невдоволення, відчай, тощо. Репрезентувати стани душі свідомості, відтворювати емоційну сферу особистості та формувати цілісне уявлення про національно-мовну картину світу здатні різноманітні мовні знаки, зокрема й фразеологічні одиниці (далі – ФО). За слушним зауваженням В. Станкевич-Іванової, "фразеологізми стають тими експресивними номінаціями емоцій, які суспільно створені для полегшення їхнього лінгвального відтворення, характеристики тих емоційно-психічних станів, які важко або неможливо висловити одним словом" [7, с. 275].

Способи фразеологічної вербалізації емоцій у різних мовах є об'єктом аналізу лінгвістичних і психологічних студій. Проблемою дослідження страху як однієї з базових негативних і "найбільш небезпечних" емоцій [3, с. 102] займаються такі мовознавці, як О. Борисов, Г. Демиденко [1], С. Зайкіна, О. Коляденко [2], Ж. Краснобаєва-Чорна [3], М. Лазутчик [4], О. Опарина, Ю. Прадід [5], В. Станкевич-Іванова [7], О. Шумейко [11; 12] та ін. Проте в царині української фразеосеміотики таких праць бракує. Тож **актуальність** нашої розвідки зумовлена недостатнім аналізом когнітивного та ономасіологічного аспектів вербалізації поняття "страх" фразеологічними засобами української мови.

Метацієї статті – проаналізувати ономасіологічні ознаки й семантичне наповнення української фразеологічної мікропарадигми на позначення емоційного стану страху.

Теоретико-методологічну базу заявленої теми становлять ключові положення М. Алефіренка, В. Білоноженко, І. Гнатюк, А. Івченка, О. Левченко, Ю. Прадіда, Л. Скрипник, В. Ужченка про сутність і природу фразеологізмів, механізми їх творення, антропоцентричну й національно-культурну специфіку.

Спостереження показали, що у Фразеологічних словниках української мови [9; 10] зафіксовано понад 55 стійких сполучень слів, семантично пов'язаних із мікрополем страху.

Згідно з лексикографічними джерелами, полісемічне слово *страх* має кілька лексико-семантичних варіантів: 1) стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного; вираження, прояв тривоги, неспокою тощо (на обличчі, в очах і т. ін.); 2) фантастична істота незвичайного, страшного вигляду; 3) те саме, що *страшно*; 4) виражає захоплення, здивування тощо щодо великої кількості кого-, чого-небудь або у відношенні до когось чи чогось дуже великого, сильного; 5) надзвичайно, дуже [6, с. 753–754]. У цій статті ми звертаємо увагу на фразеологічну репрезентацію першого співзначення. Лінгвістка Г. Демиденко інтерпретує страх як "емоційну реакцію людини чи тварини на справжню або уявну небезпеку з широким діапазоном переживання (від легкого переляку до жаху)" [1, с. 55]. Погоджуючись із таким тлумаченням, додамо, що цей емоційний компонент психічного стану виявляється в істотному блокуванні й паралізуванні людських думок і вчинків, неможливості виконання особою певних дій і супроводжується сильною напруженістю, тривогою, хворобливими виявами психіки, бажанням утекти, панікою та переляком. Слушною є думка дослідниці Ж. Краснобаєвої-Чорної про те, що страх "паралізує людину, заважає рухатися вперед, утримує від учинення важливих дій і не дає насолоджуватися життям" [3, с. 101]. Таким чином, попри захисну функцію, страх постає гальмівним чинником, обмежувачем людської свободи.

Страх як базова негативна емоція притаманна кожній людині й характеризується певною симптоматикою. Образне мовне моделювання цих психоемоційних станів в усьому багатстві смислових відтінків виразно представлене в українській соматичній фразеології. Процесу фра-

зеологізації сприяла система когнітивних чинників, зумовлених антропоцентричним баченням світу й взаємозв'язків між його складниками. У внутрішній форміфразеологічних репрезентантів страху лежать асоціації цієї емоції з фізичними чи фізіологічними змінами різних частин організму, їх нетиповими станами. За Ю. Прадідом [5]та О. Шумейко [11; 12], страх, у першу чергу, діє на органи зору та слуху, а ще погіршується кровообіг, обличчя втрачає здоровий, звичний вигляд, пор.: *очі лізуть на лоб* "виражає почуття страху, здивування, сорому від чіїх-небудь вчинків" [9, с. 106]; *аж око в'яне* "1. Стає страшно, моторошно і т. ін. від чого-небудь; 2. Що-небудь бридке, страшне, неприємне і т. ін." [10, с. 582]; *ні живий ні мертвий* "дуже наляканий, схвильований, приголомшений" [9, с. 81].

На думку В. Станкевич-Іванової, іншим виявом страху є різка зміна температури тіла [7, с. 278]. Саме цей фізичний маркер покладено в основу метонімічного механізму фразеологізації в таких зворотах: *мов жаром обдати* "почервоніти від сильного хвилювання, страху тощо" [9, с. 296]; *[аж] мороз дере (подирає, пробирає і т. ін.) / подер (подрав, пробрав і т. ін.) по шкурі (по спині, за плечі, поза спиною, поза шкурою і т. ін.)* "1. Хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін.; 2. Кому-небудь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін." [10, с. 506–507]; *морозом подрало по шкурі* "кого-небудь охопило неприємне відчуття холоду від сильного переляку, переживання і т. ін." [10, с. 659]; *похолонуло (похололо) в душі (в грудях, у животі, у п'ятах, на серці)* "стало кому-небудь страшно, моторошно, болісно від сильного хвилювання, раптового переляку тощо" [10, с. 684]. Механізм метонімізації може ускладнюватися аналогією з явищами, які мають подібний фізичний ефект, як-от: *снігом сипле за шкуру* "у кого-небудь з'являється неприємне відчуття холоду від страху, тривоги, хвороби і т. ін." [10, с. 806].

Відчуття переляку часто супроводжується й таки фізіологічним проявом, як виділення холодного поту, що відтворено у ФО: *обливатися / облитися холодним потом* "дуже хвилюватися, переживати (від почуття страху, очікування чогось небезпечного, неприємного і т. ін.)" [10, с. 570]; *циганський (холодний) піт проймає (охоплює, пробирає і т. ін.) / пройняв (охопив, пробрав і т. ін.)* "хто-небудь дрижить від нервового збудження, страху, холоду і т. ін." [10, с. 642].

Показовим фізичним симптомом страху є дрижання всіх м'язів або тремтіння частин тіла. Оскільки таке семантичне переосмислення компонентів ФО репрезентує опозиція "ціле – частина", то робимо висновок про метонімічну (синецдохічну) модель фразеотворення. Фактичний матеріал представлений зворотами, двох видів: 1) що відтворюють тремтіння тіла як цілого, напр.: *їсти (ловити, хапати) / наїстися (наловитися, нахапатися) дрижаки (дрижаків)* "тремтіти від холоду, страху" [10, с. 357]; *трясця трусить* "хто-небудь перебуває у стані переляку, сильного хвилювання, тривоги і т. ін." [10, с. 902]; 2) які вказують на тремтіння окремих частин тіла, як-от: *жижки трусяться* "мати сильне почуття страху перед ким-, чим-небудь" [9, с. 186]; *ляскати зубами* "цокати зубами від холоду, страху" [9, с. 288]; *зуб на зуб не попадає* "хто-небудь дуже тремтить від великого холоду або з переляку" [10, с. 347].

Ще одна супровідна реакція під час тремтіння – підняття волоссяного покриву на різних ділянках шкіри. Такий фізіологічний вияв став основою внутрішньої форми ФО *дибом стає волосся* "почувати страх, жах" [9, с. 165].

Інколи під час страху людина відчуває пересихання в ротовій порожнині, унаслідок чого втрачає голос, здатність говорити, як-от: *відбирати (віднімати) / відібрати (відняти) мову* "хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву" [10, с. 114].

Страх має різний ступінь інтенсивності: від легкої форми боязкості до паніки та жаху [1, с. 56]. Цей емоційний стан може супроводжуватися нервовою напруженістю, прискореним серцебиттям, блідістю обличчя, утрудненим важким диханням, іншими проявами анормального функціонування органів, у разі вищого ступеня вияву страху (скажімо, переляку, жаху)– неприємності, панічними реакціями тощо. Зокрема, до цієї ономаціологічної моделі фразеотворення зараховуємо такі звороти: *очі бігають* "застраханий, тривожний, неспокійний" [9, с. 106]; *владати (власти) у паніку / вдаватися в паніку* "перейматися почуттям жаху, сум'яття при справжній чи уявній небезпеці" [9, с. 121]; *[ї] духу боятися* "відчувати великий страх перед ким-небудь" [10, с. 47]; *серце обірвалось* "кому-небудь стало тривожно тяжко (від хвилювання, смутку, переляку)" [9, с. 198]; *труситися (тіпатися, тремтіти і т. ін.), як (мов, ніби і т. ін.) у пропасниці* "перебувати у збудженому, нервовому, хворобливому і т. ін. стані (перев. від страху, нервового напруження)" [10, с. 901]; *[аж] шкура (шкіра) терпне* "кого-небудь охоплює почуття великого страху перед кимсь, чимсь" [10, с. 965]; *жах бере* "дуже боятися, хвилюватися (від боязні, страху)" [9, с. 185]. Ілюстративний матеріал ми розмістили за принципом наростання інтенсивності страху.

З погляду впливу на діяльність людини, страх може проявлятися як стенична або астенична емоція, тобто він здатен збільшувати енергію людини, результатом чого є втеча та уникнення

загрози, або послаблювати діяльність людини, що призводить до скутості рухів, завмирання [12, с. 151]. Тож є підстави додати до ряду симптомів страху ще один – порушення або миттєву зупинку діяльності життєво важливих органів людини й частин тіла, що супроводжується паузою в роботі, діях, обмеженням певних рухів, паралічем кінцівок тощо, напр.: *наче до місця прирости* "приголомшливо здивуватися, злякатися" [9, с. 44]; *прикипіти на місці (прикипати до місця)* "злякатися, розгубитися від чого-небудь несподіваного" [9, с. 159]; *як (мов, ніби і т. ін.) громом прибитий (приглушений)* "приголомшений, остовпілий (від якого-небудь враження, переляку і т. ін.)" [10, с. 689].

Провідні функції в забезпеченні життєдіяльності людського організму виконує кров. Ця важлива субстанція безпосередньо пов'язана із психоемотивними змінами у свідомості особи. Саме такий взаємозв'язок зафіксовано в українській ФО *заморожувати / заморозити кров [у жилах]* "викликати почуття жаху" [10, с. 313]. Порушення природної рівноваги, відхилення від нормальної циркуляції кровообігу відображають різні ступені градації страхітливого стану, передані синонімічною заміною дієслівного компонента, пор.: *ікров холоне (крижаніє, застигає і т. ін.) / захолола (застигла і т. ін.) у жилах* "кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно і т. ін." [10, с. 400].

Роль біологічного насоса, що забезпечує рух крові по колу в організмі, виконує серце. Це, за влучним висловленням В. Станкевич-Іванової, – "той орган, що найбільше "відповідає" за емоції, ним людина "відчуває", тож не дивно, що страх позначається через метаморфозу із серцем" [7, с. 278]. Фразеологія української мови яскраво демонструє приклади стійких зворотів із соматичними компонентами *серце, груди тадуша*, напр.: *холодна жаба сидить під серцем* "кого-небудь охоплює почуття страху, передчуття чогось поганого, неприємного" [10, с. 288]; *занило під грудьми* "відчувати страх, розпач від чого-небудь несподіваного" [9, с. 202]. Серце може на якийсь проміжок часу втрачати здатність функціонувати (*завмирати / завмерти серцем (душею)* "дуже хвилюватися (з переляку, від захоплення, тривоги і т. ін.)" [10, с. 300]; *мліти душею (серцем)* "2. Відчувати страх; боятися" [10, с. 498–499]) або ж змінювати свій стан (*похолонуло (похололо) в душі (в грудях, у животі, у п'ятах, на серці)* "стало кому-небудь страшно, моторошно, болісно від сильного хвилювання, раптового переляку тощо" [10, с. 684]).

Стан страху часто передається через метонімічну модель "людина – душа". У наляканій особи душа, нематеріальна сутність, змінює свою постійну локацію, напр.: *душа вискочить* "про сильний переляк, раптові переживання" [9, с. 182]; *душа в п'ятках опинилася* "дуже злякатися" [9, с. 182].

Образним інтенсифікатором внутрішньої форми фразеологізмів аналізованої мікропарадигми іноді постає зоонімічний компонент, як-от *мурашки* чи *жаба* в попередньо названих зворотах. Образ тварини, що асоціюється з неприємними відчуттями й холодом, уносить додаткові негативно оцінні конотації фразеологічну семантику.

Моторошне відчуття, страхітливий і панічний стан, боязкість експлікується за допомогою вигуківих конструкцій, на зразок *о (рідко і) леле (леле-леле)* "уживається для вираження здивування, страху, жалю, захоплення" [10, с. 420]; *леленько моя* "уживається для вираження здивування, страху, жалю, захоплення і т. ін." [10, с. 421]; *ох (ой) [мені] лихо!* "уживається для вираження хвилювання, заклопотаності, страху, відчаю, досади, здивування і т. ін." [10, с. 429]. Наведені фразеологічні структури не номінують відчуття страху, а особливим способом сигналізують про нього.

Як бачимо, українським ФО притаманна "семантична дифузність" [8, с. 203], амбівалентність, тобто вони мають здатність одночасно виражати різні емоції. Це свідчить про те, що мікропарадигма "страх" із погляду семантичного наповнення неоднорідна й принагідно охоплює такі відтінки названої емоції, як жах, тривога, хвилювання, переляк, боязкість, моторошність, нервова напруга тощо. Аналіз фразеологічного матеріалу показав, що велика кількість стійких одиниць полісемічна й одночасно входить до кількох суміжних мікрополів, переважно з однаковою емоційною оцінкою. Однак натрапляємо й на дифузну або й протилежну оцінку фразеологічної семантики, напр.: *наче до місця прирости* "приголомшливо здивуватися" і "злякатися" [9, с. 44]; *прикипіти на місці (прикипати до місця)* "злякатися" і "розгубитися від чого-небудь несподіваного" [9, с. 159]; *[аж] мурашки бігають (пробігають, лізуть, повзуть, їдуть і т. ін.) / побігли (пробігли, забігли, полізли, поповзли, пішли, сипнули і т. ін.) по спині (по тілу, по шкурі, поза спиною, поза плечима, спиною)* "хтось тремтить, здригається від хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття" і "комусь стає страшно, моторошно, неспокійно" [10, с. 512–513].

Уважаємо, що ФО аналізованої семантичної мікропарадигми є цікавим етнолінгвістичним і когнітивним джерелом, що уможливило пізнання української культури й національної та мовної картин світу, виразно демонструє дію принципу антропоцентризму у сфері вторинної номінації.

Отже, фразеологізми української мови, що позначають різні вияви емоційного стану страху, формують окрему експресивну мікропарадигму, яка, проте, не ізольована, а тісно пов'язана з іншими мікрополями, що позначають психоемоційні стани. Номінації невербальних реакцій моделюють ряд узагальнених симптомів, що репрезентують стан страху в психічній свідомості індивіда. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні ФО на позначення інших негативних станів.

Література

1. Демиденко Г. Етнокультурні особливості паралінгвальних фразеологізмів української мови на позначення негативних емоцій. *Мова. Культура. Соціум: реалії, категорії та механізми взаємодії* : зб. наук. праць. Старий Оскол, 2014. С. 51–61. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/handle/0564/1451> (дата звернення: 25.03. 2019).
2. Коляденко О. Лексико-семантична репрезентація концепту "страх" в українській наївній та науковій картині світу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова"; НАН України, Інститут української мови. Київ, 2018. – 219 с. URL: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/iium/Structure/councils/Documents/koliadenko-dysertatsiia.pdf> (дата звернення: 25.03. 2019).
3. Краснобаєва-Чорна Ж. Прагматика страху в українській фраземіці. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2017. Вип. 5. С. 101–108. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/view/7362/7391> (дата звернення: 25.03. 2019).
4. Лазучик М. Мовне вираження концепту "страх" на матеріалі фразеологізмів французької, англійської та української мов (порівняльний аспект). *Філологічні виток*. м-ли IV Всеукраїнської заочної студентської науково-практичної конференції "Актуальні проблеми сучасної іноземної філології" (17 квітня 2016 р.). Рівне : РДГУ, 2016. С. 133–135. URL: <http://docplayer.net/58167202-Filologichni-vitoki-filologichnivitoki.html> (дата звернення: 12.01. 2019).
5. Прадід Ю. Фразеологічні засоби вираження емоційного стану страху. *Культура слова*. 1996. № 48–49. С. 135–141.
6. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 9. С. 753–754.
7. Станкевич-Іванова В. Особливості вираження емоцій страху засобами фразеології чеської мови. *Вісник Львівського університету*. Серія : Філологія. 2009. Вип. 48. С. 275–280. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/download/3572/3612> (дата звернення: 12.01. 2019).
8. Трофімова О. Семантика і структура вигуківих фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах. *Нова філологія*. 2013. № 55. С. 201–205. URL: [file:///D:/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/Novfil_2013_55_44%20\(1\).pdf](file:///D:/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/Novfil_2013_55_44%20(1).pdf) (дата звернення: 05.04. 2019).
9. Удовиченко Г. Фразеологічний словник української мови : в 2 т. Київ : Вища шк., 1984. Т. 1–2.
10. Фразеологічний словник української мови : в 2 кн. / укл. : В. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк ін. Київ : Наук. думка, 1993. Т. 1–2.
11. Шумейко О. Засоби об'єктивації вегетативних симптомів страху в сучасній американській художній прозі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Вип. 5. С. 61–68. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nzbdpufn 2015_5_10 (дата звернення: 03.12. 2018).
12. Шумейко О. Мовна репрезентація концепту "страх" у художньому дискурсі (на матеріалі сучасної американської англійської мови). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка* : зб. наук. праць. 2011. № 16 (227). Ч. II. С. 150–154. URL: http://dspace.ltsu.org/bitstream/123456789/293/1/%E2%84%96%2016_227_2011_%D0%A4%D0%9D_%D0%A7.2.pdf (дата звернення: 03.12. 2018).

УДК 811.161.2'373

НАЗВИ ДІЯЧІВ-РЕМІСНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ ТА ПАРЕМІОЛОГІЇ

Драбинога І. А., магістрантка філологічного факультету
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Пасік Н. М.**, кафедра української мови

Стаття присвячена аналізу українських фразеологізмів та паремій, що мають у своєму складі номінації ремісничих професій. Проаналізовано етнолінгвістичні аспекти формування цих стійких зворотів, визначено роль агентивів у продукуванні фразеологічного значення, зроблено спробу інтерпретувати конотативний обсяг назв діячів-ремісників у контексті усталених висловів.

Ключові слова: агентив, назви ремісників, фразеологізм, паремія, етнолінгвістика, внутрішня форма, семантичні відношення, конотація.

Постановка наукової проблеми. В останні десятиріччя швидкими темпами зростає інтерес вітчизняних мовознавців до українських фразеологізмів та паремій в етнолінгвістичному аспекті. Ці мовні одиниці є цінним матеріалом для самопізнання народу, адже відображають його ментальну самобутність, допомагають поновити прототипні уявлення про українську картину світу. Важливими маркерами, що дають змогу розкрити культурну значущість фразеології, є компоненти із символічним кодом. До таких лексем прийнято зараховувати антропоніми, топоніми, гідроніми, зооніми, фітоніми, міфоніми, геортоніми, соматизми, номінації кольору, страв, одягу, музичних інструментів тощо, а також агентиви – назви людей за родом занять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У плані компонентного аналізу структуру українських фразеологізмів та паремій вивчали такі науковці, як В. Бойко, О. Важенина, Л. Дідун, А. Івченко, О. Каракуця, А. Кравчук, Ж. Краснобаєва-Чорна, В. Крепель, О. Куцик, О. Левченко, О. Мороз, Н. Пасік, А. Пономаренко, Ю. Прадід, В. Ужченко, Д. Ужченко, М. Філон, Н. Щербакова та ін. Окремі конотативно-оцінні аспекти агентивних компонентів та їхній вплив на цілісне значення звороту знаходимо в працях В. Іващенко, Л. Лисенко, О. Пономарьової та Т. Сукаленко.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю поглибленого семантичного й етнолінгвістичного аналізу українських фразеологізмів та паремій із компонентом – агентивом на позначення ремісничих професій. Заглибившись в етимологію таких стійких зворотів, ми можемо скласти ширше уявлення про систему стереотипів, морально-етичних принципів, пов'язаних із ремісничим родом занять українців, їхнім способом життя та особистісними якостями.

Мета нашої роботи – установити склад актуалізованих назв ремісників у структурі українських стійких зворотів, визначити особливості реалізації цих компонентів в умовах фразеологізації, а також описатисемантичні й етнолінгвістичні характеристики аналізованих зворотів.

Матеріальною базою дослідження послуговували стійкі мовні одиниці, що містять у своєму складі компонент, який указує на рід ремісницької діяльності, вилучені з Фразеологічного словника української мови [8] та трьох збірників прислів'їв і приказок [4; 6; 7]. Картотека нараховує 21 назву людей ремісничих професій, які входять до складу лише 3 фразеологічних одиниць та понад 200 паремій.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показало, що в масиві стійких зворотів із різним ступенем продуктивності представлено такі ремісничі професії: *бердник, гончар, дігтяр, коваль, колісник, кравець, кухар, мнець, муляр, перепічайка, плотник, праля, пряха, ремісник, ситник, слюсар, столяр, ткач, швачка, швець, шильник*. Уважаємо, що ці назви та пов'язані з ними конотації відображають картину світу українців періоду створення фразеологізмів і паремій.

У більшості випадків за основу фразеотворення послуговували конкретні комунікативні ситуації та їх оцінка з погляду традицій і суспільної моралі. Як стверджує В. Крепель, носієм вторинного значення зворотів є актуалізована внутрішня форма, що виділяється в думці за певними ознаками (логічний чинник) на основі асоціацій (психологічний чинник) унаслідок чуттєвого або логічного пізнання об'єкта [3, с. 240]. Цей складний логіко-психолінгвальний процес переосмислення вільної синтаксичної одиниці спрямований на формування узагальненого повчального змісту, вплив на мислення чи діяльність людини за допомогою влучного слова.

Конденсований досвід минулих поколінь дає змогу сучасникам образно, аргументовано й лаконічно виразити "комплекс культурних смислів, пов'язаних із феноменом людини, людської свідомості й людського суспільства" [1, с. 311], корелювати через народні сентенції свою поведінку. Окрім того, знаково-образна природа стійких зворотів із назвами діячів-ремісників уможлиблює їх номінативно-характеризувальну роль.

Наприклад, низка досліджених колоритних етнозворотів із компонентами *кухарі* *кухарка* не лише містить цінні узагальнені спостереження щодо окремих закономірностей і типових ситуацій із життя цих ремісників, а й моделює нові, абстраговані властивості об'єктів, як-от: *Кухар з голоду не вмирає* [7, с. 143]; *У кухаря живіт завжди готовий смакувати* [4, с. 231]; *Кухарка самою парою сита* [7, с. 143]; *Поки в пана на столі, у кухаря в животі* [7, с. 143]; *Поки пан попробує, то кухар наїсться* [7, с. 143] – "уміння скористатися ситуацією"; *Два кухарі – лихий борщ* [7, с. 142]; *Де багато кухарок, там їсти нема що* [7, с. 143]; *Де багато кухарів, там собаки не голодні* [7, с. 142]; *Де дві кухарки, там собакам празник* [7, с. 143]; *Де багато кухарок, там і каша прикурена* [7, с. 143] – "безвідповідальність"; *Лихий кухар або недосолить, або пересолить* [7, с. 143]; *Погана кухарка і добрі продукти зіпсує* [7, с. 143]; *Який кухар, такий борщ* [7, с. 143] – "низький професійний рівень фахівця"; *Добрий кухар – найкращий лікар* [7, с. 143]; *Добрий кухар і з кропиви борщ зварить* [7, с. 143] – "високий професіоналізм". Як бачимо, у денотативній основі рядів синонімічних паремій із тим самим агентивним компонентом виразно проглядають позитивно й негативно оцінні стереотипи культурно-національного світобачення. При цьому спостерігаємо домінування негативно-жартівливих конотацій, що в цілому показово для української фразеології та пареміології й ілюструє критичне ставлення суспільства до відхилення від норми.

В українській фразеології та пареміології продуктивно функціонує компонент *швець*. Як відомо, це майстер, що шиє й лагодить взуття та, за словами В. Жайворонка, "здавна поважна в народі людина, особливо через те, що вміла пошити найбажаніше для селянина взуття – чоботи" [2, с. 648]. У зв'язку з таким уявленням суспільний досвід приписав представникам цієї професії ряд стереотипів щодо рис характеру, манери поведінки, зовнішності, особливостей діяльності тощо. Агентивна назва стала умовним знаком, що сигналізує про певні абстраговані риси, здатна характеризувати й оцінювати. Наприклад, пряме значення "майстер, що шиє та лагодить взуття" актуалізоване у фразеологізмі *і швець, і жнець, і на (у) дуду грець* "людина, яка вміє все робити і вправна в будь-якому ділі" [8, с. 962], де кожен агентив називає різнобічні фахові компетентності діяча. Таке саме значення реалізує названий компонент в антонімічному до попереднього фразеологізмі *ні швець ні жнець* "не спроможний, не здатний виконувати свої прямі обов'язки" [8, с. 882]. Тут трудові компетентності, заявлені семантикою агентивів, заперечуються, що й формує відповідне фразеологічне значення.

У синонімічній до останнього звороту ампліфікаційній паремії *Ні швець, ні мнець, ні чорт зна що* [6, с. 164] негативні оцінні конотації закріпилися на основі заперечення ототожнення особи зі спеціалістом у певній ремісничій галузі, зокрема *шевцем* і *мнцем* ("кожум'якою"). Мабуть, вислів-прототип міг сформуватися як реакція на ремісника, який неякісно виготовив виріб. На професійну неграмотність натякає й інша стійка сполука: *Розгубився, як швець з копиллом* [6, с. 307] (*копил* – "дерев'яне шевське знаряддя, що має форму ступні і яким користуються для виготовлення взуття"), яка реалізує значення "некомпетентна або розгублена людина, котра не знає, що і як робити". Внутрішня форма базується на моделюванні труднощів, які постають унаслідок незнання азів шевської науки, невідповідності професійним вимогам.

Ціннісний підхід до вивчення стійких зворотів демонструє складні процеси осмислення й оцінки базових морально-етичних категорій, пов'язаних з особистісними рисами людини. Так, на основі типізованих асоціацій у семантичній структурі слова *швець* розвинулася низка експресивних співзначень, здатних реалізуватися в складі стійких зворотів, як-от: *швець – спеціаліст (Про те знає швець та кравець, що він буде кроїти* [7, с. 100]; *Ні швець, ні кравець, ні коваль, ні стругаль – просто говорильник* [7, с. 100]); *швець – хвалько або майстер, надмірно захоплений своєю роботою (Швець у кобилі шкіру хвалить* [7, с. 100]); *швець – хвалько, пихата особа (Не вважайте, люди добрі, що я швець: говоріть зі мною, як із простим* [7, с. 292]); *швець – брехун (Швець, що ступить, то збреше* [6, с. 204]); *швець – ледащо (У шевця Данила робота зогнула* [7, с. 100]); *швець – нав'язливий, докучливий, надміру цікавий (Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся)* [7, с. 10]; *швець – п'яниця (П'яний, як швець* [6, с. 516]).

Знання соціальних і культурно-історичних передумов виникнення зворотів сприяє інтерпретації сучасного їх значення. Етнолінгвістичний аспект дослідження уможливорює глибше пізнання мотивів фразеологізації вільних синтаксичних конструкцій. Скажімо, щодо паремії *От тобі й швець, коли не хотіла доброго чоловіка мати* [6, с. 201] важливо знати, що в давнину в кожному населеному пункті шевців було достатньо й це призводило до зменшення кількості замовлень. Тому певний час ця професія не була прибутковою, а людину вважали бідною. Таке тлумачення соціального контексту виникнення звороту мотивує актуалізацію компонента *швець* із конотацією "людина з низьким соціальним статусом, бідняк", із якою навіть одружуватися соромно.

Неприбутковість професії (*У шевця черевики завжди просять хліба* [4, с. 232]; *Швець завжди без чобіт, а тесля – без стільця* [4, с. 234]; *Швець без чобіт, тесля без воріт* [7, с. 100]) іноді спонукала представників цього ремесла до шахрайства, що впливає з контексту таких паремій: *Тягне, як швець шкуру, аби більша була* [6, с. 603]; *Мнуть, як шевці шкуру* [6, с. 603]; *Крутить, як швець шкурою* [6, с. 603]. Синонімічні звороти конотують значення "шахраювати на матеріалі", тобто взяти менше шкіри для пошиття виробу за таку саму платню.

Попри велику кількість негативних асоціацій, пов'язаних із шевством, воно, як і інші види ремесел, у цілому було престижним й особливо користувалося попитом у холодний період року. Повага до цієї професії, її важливість для забезпечення якісного побуту людини підкреслена в паремії *Нема над шевство ремесла чеснішого* [6, с. 464], де прикметник *чесний* конотує значення "який заслуговує на високу пошану", "зароблений без обману, своєю сумлінною працею". Цей рід занять зараховували до святих професій, що закріпилося в приказці *Шевці – святці* [6, с. 464], хоч ми вважаємо, що це жартівлива самоназва представників цього ремесла.

Реконструкція внутрішньої форми деяких паремій із компонентом *швець* дає змогу провести паралель із такими рисами узагальненого образу представників цього ремесла, як підприємливість, уміння виявити маркетингові задатки. Спеціаліст у сфері шевства не тільки заготовляв сировину, ремонтував і шив взуття, а й збував його, вивчав попит ринку, конкурував з іншими шевцями. Відомо, що продукцію створювали на замовлення й на загальний продаж, при цьому основним способом збуту був базар у великому місті. Щоб витримати велику конкуренцію й мати

прибуток, швець повинен бути зацікавленим, метким, володіти певними навичками продавця, торговця. Внутрішня форма окремих синонімічних паремій моделює ці професійні риси, напр.: *Біжить як швець з чобітьми на місто* [6, с. 448]; *Вертиться як швець в ярмарок* [6, с. 448]; *Зібрався як швець на торг* [6, с. 484]. Усі ці звороти конотують сему активності, швидкості, жвавості під час виконання дії.

З іншого боку, на протилежну оцінку натрапляємо в прислів'ї *Швець не купець, а коза не товар* [6, с. 263], у якому визначено низьку національно-культурну цінність професії шевця порівняно зі статусом купця. Зіставлення з козою як товаром підсилює думку про те, що ці дві категорії мало цінувалися в суспільстві [2, с. 296]. Розглянуті паремії з компонентом-агентивом *швець* ілюструють те, що цінності здатні переосмислюватися відповідно до національно-культурного досвіду, демонструючи ментальну гнучкість і багатозначність оцінки [1, с. 312].

Дещо менше представлені в аналізованому фактичному матеріалі назви інших ремісників, зокрема, пов'язаних із прядінням і ткацтвом. У суспільстві виробилося типізоване уявлення про представників цієї сфери натурального господарства – про їхні професійні та особистісні риси, обсяг прибутків тощо. У семантичному плані ми виділили такі асоціативні лінії – характеристики узагальненого образу фахівця: ткач – бідняк (*З ткача не буде багача, а з швачки – багачки* [4, с. 216]); ткач – брехун (*Що ткач, то і брехач* [4, с. 235]); ткач – плакса (*Ото ткач: нитка рветься, а він в плач* [4, с. 224]). Звичайно, оцінна конотація тісно пов'язана з контекстуальним оточенням, яке визначає план сприйняття образу. Саме так, наприклад, змодельовані протилежні характеристики діяча в пареміях *Добра пряжа і на скіпці напряде* [7, с. 98] та *У нашої пряхи дочки ні одежі, ні сорочки* [7, с. 99].

У примовці *Ой ти ткач-ниткоплут, а я бондарівна; піди геть, відчепись, я тобі не рівня* [6, с. 549] фіксуємо зіставлення суспільних оцінних уявлень про соціальний статус ткача й бондаря (за текстом – його дочки, бондарівни). Звичайно, паремія виникла на основі народної співанки, яка окреслює окремий випадок із життя й виконує передусім розважальну функцію. Але водночас це доказ того, що в народі насміхалися з представників цієї професії: імовірно, робота майстра, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті, була малоприбутковою, на противагу діяльності ремісника, котрий виробляє діжки, бодні й дерев'яні відра.

Серед ремесел в українському суспільстві високо цінувалася ковальська справа [7, с. 10], адже давала добрий заробіток [2, с. 294]. На її прибутковість указують такі паремії: *У доброго коваля завше гроші водяться* [4, с. 210]; *У коваля що стук, то гривня* [4, с. 231].

За нашими спостереженнями, ступінь абстрагування агентива від прямого значення може бути дуже високий. Транспозиційні процеси в семантичній структурі слова можуть вестине тільки до появи символічного, асоціативно-образного значення, а й до розвитку нульового, узагальнено-вказівного значення, близького до займенникового [5, с. 24]. Так, у паремії *Коваль зогрішив, а шевця повісили* [6, с. 205], яка "демонструє, що покарання часом несуть невинні люди, а деяким злочинцям, якщо вони наділені такою владою чи грошима, усе сходить із рук" [4, с. 91], агентиви *коваль* і *швець* є своєрідними маркерами однієї людини на противагу іншій людині. Можливо, внутрішня форма звороту натякає на якусь конкретну історію, однак ця інформація не доступна сучасним мовцям. Образний стійкий вислів експресивно моделює аналогічні ситуації, пов'язані з покаранням однієї людини замість іншої.

Мотивом актуалізації назв ремісників у фразеологізмах та пареміях є, звичайно ж, узагальнені оцінки різних побутових явищ, міжособистісних і виробничих відносин і проведення аналогії між виявами дійсності. Скажімо, в уявленні народу майстерність коваля, його вміння бездоганно виконати складну роботу поступається безмежній силі, унікальним можливостям і волі Бога: *Чого Бог не дасть, того і коваль не викує* [6, с. 214], тобто стверджується думка, що навіть професіонал своєї справи не зможе перевершити себе без Божого благословення.

Внутрішня форма жартівливої паремії *Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує* [6, с. 476] містить елемент перебільшення, що натякає на неодмінну успішність дуже вмілого, майстровитого працівника. Уважалося, що ковальською справою може оволодіти не кожен: для цього необхідна сила, терпіння, вправність рук, художній хист. Тому невмілим ремісникам, які псували продукцію, говорили: *Коли не коваль, то й рук не погань* [6, с. 426]. Цей вислів метафоризувався й став моделювати ситуації будь-якої професійної непридатності.

Правила професійної діяльності ковалів склали образну основу внутрішньої форми ще кількох зворотів, у яких моделюються різні життєві ситуації, зокрема: *Коваль клепле, доки тепле* [6, с. 280] – будь-яку роботу, незалежно від сфери діяльності, слід виконувати вчасно, користуючись моментом. Для розуміння змісту цієї паремії необхідні фонові знання: коли залізо стане холодним, воно не піддається деформації і з нього нічого не можна виготовити. Стійкий зворот *На те коваль кліщі держить, щоб у руки не попекло* [6, с. 276] також за допомогою опису технологічного процесу виготовлення ковальського виробу моделює життєву закономірність: треба дотримуватися правил безпеки й передбачати ризики.

Висновки й перспективи досліджень. Таким чином, в українській фразеології та пареміології продуктивно представлені назви ремісничих професій. У такому контексті агентиви реалізують як пряме лексичне значення, так і символічне, наділені відповідними емоційно-оцінними та змістовими конотаціями. В окремих випадках номінації ремісників служать образними маркерами будь-якої особи, заступають займенникові слова. Досліджені стійкі звороти моделюють різні аспекти побуту, трудової діяльності, суспільних та особистісних відносин і репрезентують морально-етичні погляди наших предків на світ. Перспективним є етнолінгвістичне дослідження фразеологізмів і паремій з агентивами інших тематичних груп.

Література

1. Алефиренко Н. Ф., Семенов Н. Н. Фразеология и паремология : уч. пособ. Москва : Флинта : Наука, 2009. 344 с.
2. Жайворонко В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
3. Крпель В. І. Роль образно-мотиваційної основи та внутрішньої форми в процесі фразеологічної номінації. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія : Філологічна. 2015. Вип. 51. С. 239–242.
4. Міщенко М., Міщенко М. Слово батьків – з усіх віків. Київ : Богдана, 1998. 1136 с.
5. Пасік Н. М. Роль ономастичних компонентів у формуванні фразеологічного та пареміологічного значення. *Мовознавство*. 1999. № 2–3. С. 21–30.
6. Українські приказки, прислів'я і таке інше / укл. М. Номис ; упор., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
7. Українські прислів'я та приказки / упор. С. В. Мишанича та М. М. Пазяка ; вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ : Дніпро, 1984. 390 с.
8. Фразеологічний словник української мови: в 2 кн. / укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. Київ : Наук. думка, 1993.

УДК 811.161.2' 373.7

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ МОДЕЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ "ІНТЕЛЕКТ ЛЮДИНИ" В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Желада Ю. В., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Давиденко Л. Б.**, кафедра української мови

У статті розглянуто фразеологізми зі значенням "інтелект людини" зі структурою словосполучення; визначено їхні продуктивні моделі, встановлено, що найпродуктивнішою виявилась модель дієслівних фразем, що яскраво матеріалізують національно-культурну специфіку фразеології мови

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця, семантична структура, інтелект, структурна модель, компонент, дієслівна фразеологічна одиниця

Постановка проблеми. Семантичні й граматичні властивості фразеологізмів взаємопов'язані й взаємозумовлені. Крім фразеологічного значення, у дослідженні завжди враховується належним чином і форма, або структура, фразеологізму. Тому доцільним і важливим є структурний аналіз фразеологічних одиниць (далі – ФО) на позначення інтелекту людини, оскільки він відображає національні ментальні особливості.

Аналіз фразеологічного матеріалу доводить, що за своєю структурною організацією ФО можна поділити на дві основні групи: 1) фразеологізми, утворені за моделями словосполучення (підрядного чи сурядного): *мати голову на плечах* – бути розумним, кмітливим; розумно, розсудливо міркувати і діяти (6, т. 1, с. 470) – модель підрядного словосполучення; *ні голови ні хвоста* – що-небудь позбавлене логічного змісту (6, т. 1, с. 184) – модель сурядного словосполучення; 2) фразеологізми, співвідносні за своєю будовою із реченнями (двоскладними чи односкладними): *голова половою (клоччям, соломою) набита* – хто-небудь нерозумний (6, т. 1, с. 182); *вітер у голові грає [віє, свище, посвистує]* – хто-небудь легковажний, несерйозний (6, т. 1, с. 131) – модель двоскладного речення; *хоч кіл на голові теши* – хто-небудь нетямущий, нерозсудливий, упертий (6, т. 2, с. 881) – модель односкладного речення.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє зробити висновок, що з п'яти умовних семантико-граматичних розрядів (субстантивні, ад'єктивні, вербальні, адвербіальні, інтер'єктивні) виявлено ФО різних структурних типів, але зі значною перевагою вербальних (дієслівних).

Мета статті – виявити особливості структурної організації дієслівних ФО, що матеріалізують інтелектуальні здібності людини.

Матеріалом для дослідження слугують фразеологізми, вибрані із Фразеологічного словника української мови: у двох книгах. – К.: Наук. думка, 1993.

Інтелект – це розумові здібності, що включають здатність людини до пізнання та вирішення різних життєвих, повсякденних, професійних завдань та залежать від природного й соціального факторів.

ФО, співвідносні з дієсловом, об'єднуються в окрему самостійну групу на основі узагальненої семантики процесуальної ознаки, об'єктивованої в дієслівних граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, часу, наприклад: *Щось тільки скажеш чи зробиш не так, зараз і соромлять: "Такий великий, а що витворяє. Чи ти сорому і клепки заодно позбувся?"* (6, т. 1, с. 181).

Обов'язковим стрижневим компонентом у них є етимологічне дієслово. Постійного розташування порядку компонентів не спостерігається. Дієслівна категорійна належність ФО визначалась такими факторами: семантикою фразеологізму (здатністю ФО позначати дію, процес або стан), а також відповідністю ФО дієслову чи дієслівному словосполученню в морфологічному й синтаксичному відношеннях.

Як стверджує М. Алефіренко, основні ознаки дієслівних фразем формуються внаслідок взаємодії різнорівневих мовних факторів: семантичного – фразеологічне значення узагальнювально-процесуального або процесуально-атрибутивного характеру; морфологічного – дієслівний компонент у ролі граматичного центру фраземи, недостатність його морфологічних парадигм (виду, стану, часу, особи, числа, роду); синтаксичного – спеціалізація синтаксичних функцій дієслівних фразем – функції присудка, обставини. Відсутність хоч однієї з названих ознак позбавляє фразему статусу дієслівної [1, с. 53].

Дослідниця В. Білоноженко зазначає, що дієслівні ФО можуть виступати предикатом, об'єктом дії, вживаючись власне в синтаксичній функції присудка або додатка і сполучаючись із словами за допомогою парадигматичних форм [2, с. 64].

Дієслівні ФО досить різноманітні в структурно-граматичному плані. Як свідчить ілюстративний матеріал, переважна більшість – це фразеологізми зі структурою словосполучення. У словнику достатня й кількість таких, що своєю структурою співвідносні з двоскладними реченнями: *думка б'ється в голові, думка (дума) не виходить з голови, думка крутиться (вертиться) в голові*, наприклад: *Дума про Немидору не виходила з його [Миколиної] голови* (6, т. 1, с. 271); *Він почував внутрішнє тремтіння, а в голові билась думка: тільки б застати когось* (6, т. 1, с. 271).

Як указувалось вище, дієслівні ФО, дериваційною базою яких слугували різнокомпонентні словосполучення, характеризуються морфолого-синтаксичною різноманітністю. Обов'язковою умовою, що об'єднує структурно різноманітні звороти в одну групу, є наявність граматично панівного компонента – дієслова, який і "зумовлює їх семантичну (позначення дії, процесу, стану) та синтаксичну (предикат) функції" [4, с. 381], тобто надає усій ФО загального категорійного значення процесуальності.

Найбільш продуктивними структурними моделями серед дієслівних ФО виявились наступні:

а) "дієслово + іменник" (бінарна структурно-фразеологічна модель, що становить собою поєднання дієслова та іменника (з прийменником чи без нього) у формі всіх непрямих відмінків: *мати кебету, мати голову, мати розум*. Іменники-компоненти у дієслівних фразеологізмах не змінюються за числами. Більшість дієслівних ФО цієї моделі у компонентному складі мають залежний іменник у формі знахідного відмінка без прийменника або з прийменником: *Дорога кепська: чи саньми, чи возом – не розбереш. Подекуди й човном Не вадило б... Розумні – **майте розум**, Сидить удома* (6, т. 1, с. 474); – *Як у вас, механіку, щодо культроботи? Може, перекинемось, **мозок провітримо?*** (6, т. 2, с. 704).

Малопродуктивним є різновид цієї моделі з іменником у формі орудного відмінка (ймовірно, ця форма поступово адвербіалізується): *Виходить, ще краще треба **крутити мізками**, щоб когось перехитрити* (6, т. 1, с. 403); *Посуха, неврожаї... – Що ж, потилицю хіба чухати? Треба **мозком ворухнути**. А **ворухнеш мозком** – от що виходе [виходить]: хліборобство треба механізувати* (6, т. 1, с. 146).

ФО аналізованої моделі характеризуються узуально закріпленим прямим порядком розташування компонентів, тобто постпозиція компонента-іменника по відношенню до граматично панівного компонента-дієслова.

б) "дієслово + (прийменник) + прикметник (займенник, числівник) + іменник" – різновид основної структурної моделі, ускладнений обов'язковим атрибутивним компонентом, вираженим прикметником, займенником, числівником: *мати порожню макітру, мати коротку пам'ять, мати пам'ятке око*. Приклади у контексті: – *Як **маєш порожню макітру** на плечах, стріляй! – бунтувався професор* (6, т. 1, с. 474); *Бракує вам міцного духу, пане Гармаш, – тихо заговорив шляхтич, – та й **пам'ять маєте коротку**...* (6, т. 1, с. 472);

в) "дієслово + іменник + іменник із прийменником" (трикомпонентна структурно-фразеологічна модель, що складається з поєднання дієслова та двох іменників, один з яких має прийменниково-відмінкову форму): *мати розум у голові, мати голову на плечах, мати олію (смалець) в голові, мати клепки в голові, мати макітру на плечах*, наприклад: – *Я не сказав би, – кохати не заборониш... Але ж батьки повинні мати розум у голові – то річ інша* (6, т. 1, с. 474); *Де тут розум? Се ж чорт зна до чого дійде. Хто ще має клепки в голові, зроду з вами [ткачами] не піде* (6, т. 1, с. 470);

г) "дієслово + іменник (числівник, займенник) + прикметник + іменник": *не мати сьомої клепки у тім'ї, мати всі клепки в голові, бути не при своєму розумі, мати порожню макітру на плечах*, наприклад: – *Він став якийсь, мов без сьомої клепки у тім'ї, змарнів геть і згорбився гаком* (6, т. 1, с. 381).

Дієслівні ФО зі структурою словосполучення в реченнях виконують синтаксичні функції, властиві дієслову. Найчастіше, звичайно, це функція присудка (простого чи складеного): *От ти й поворуши мозком. Тобі потрібна жінка не абияка, а з освітою перш за все* (6, т. 1, с. 146); *Слово "замерз" стриміло в моєму мозку холодним цв'яхом* (6, т. 2, с. 867); *Виходить, ще краще треба крутити мізками, щоб когось перехитрити* (6, т. 1, с. 403); – *Тут треба багато міркування, треба добре головою крутить!* (6, т. 1, с. 403) – прості присудки; *Я не став морочити собі голову цією явною маячнею чи недотепним жартом* (6, т. 1, с. 509) – складений дієслівний присудок.

Рідше дієслівні ФО функціонують в ролі другорядних членів речення, а саме – додатка: – *Іваниха кілька разів, підозріло косилася на нього, ніяк не могла взяти до тями, що він задумав* (6, т. 1, с. 50); – *Волів та коней в селі поменшає в сто раз, та й нашому брату доведеться тепер добре за розум взятись* (6, т. 1, с. 58); обставини: *Козак Мамай, сам до малювання маючи кебету, встиг визначити руку якогось великого й своєрідного живописця...* (6, т. 1, с. 472); *Василі, занурившись у свої думки, стояв біля вікна* (6, т. 1, с. 314).

Окремі ФО вживаються у складі підрядної частини складного речення: – *Наговорив стільки, що аж голова репається од думок* (6, т. 1, с. 183); *Якщо їх Бог розумом зобидив, вони підуть і далі* (6, т. 1, с. 30); *Меткі на вигадки дівчати заводили пісень, що мутили душу Несторові* (6, т. 1, с. 513). Такі ФО можна назвати дієслівно-препозиціональними (за термінологією О. Молоткова).

Як видно з наведених прикладів, всі ФО зі структурою речень тільки формально (етимологічно) відповідають їм, виступаючи частинами більш складних синтаксичних конструкцій і виконуючи синтаксичну функцію одного члена речення. Саме через це вони уподібнюються дієслівним ФО зі структурою словосполучення. ФО, що мають структурну організацію речення, виступають фразеологізованим центром речення в цілому [3, с. 29].

Ілюстративний матеріал дає можливість констатувати, що дієслівний компонент у складі ФО може бути виражений не тільки власне дієсловом, але й його формами: інфінітивом (*мати розум [у голові]* – бути розумним, кмітливим, розсудливим (6, т. 1, с. 474)); (*позбутися клепки* – втратити розсудливість, стати нерозумним, дурним (6, т. 2, с. 662)); дієприкметником (*набитий (битий, непоправний, безнадійний, заплішений) дурень* – дуже обмежена, тупа, недалеко людина (6, т. 1, с. 273)); дієприслівником (*занурившись у думки* – глибоко замислюватися (6, т. 1, с. 314)); (*не довго думаючи* – швидко, без вагань, відразу (6, т. 1, с. 271)).

Щодо граматичних особливостей аналізованих ФО, то значна частина дієслівних компонентів фразеологізмів уживається в реченні зі значенням одного виду (доконаного або недоконаного), тобто втрачає видові кореляти, які виявляються несумісними з характером фразеологічного значення. Категорія виду, як показує аналіз, належить насамперед дієслівному компоненту, а відповідне видове значення – всій фраземі. При цьому видове формотворення фразем регулюється не стільки видовою парадигмою граматично стрижневого дієслівного компонента, скільки характером фразеологічного значення, тому що вид взагалі як загальнодієслівна категорія тісно пов'язаний із семантикою [5, с. 331].

Значна частина дієслівних компонентів фразеологізмів під час фраземотворення втрачає видові кореляти, які виявляються несумісними з характером фразеологічного значення. Так, окремі ФО мають у своєму складі дієслівні компоненти недоконаного виду: *паморочити голову, тьмариться в голові, мозком ворушити, морочити мізки, взяти до тями*; значно більша кількість ФО з компонентами доконаного виду: *покопатися в своїй голові, розкинути розумом*.

Таким чином, неможливість утворення корелятивної видової пари дієслівними компонентами ФО мотивується цілісним фразеологічним значенням, яке не допускає семантичного протиставлення видових пар, оскільки це призводить до руйнації внутрішньої форми фразеологізму.

За досліджуваним матеріалом, дієслова в складі ФО можуть мати форми обох видів, не руйнуючи при цьому цілісного значення: *паморочити / запаморочити голову, мозком ворушити / ворухнути, крутити / покрутити мізками, повертати / повернути [своїм] розумом, брати /*

взяти в голову, прикидати / прикинути в думках, братися / взятися за розум. Приклади у контексті: *Омельян мимоволі **прикидає в голові**, скільки є грошей в капитці, і відсовує її до Терентія* – недоконаний вид і *Видно, [вона] полічила ліжка і **прикинула в умі**, що далеко не на всіх вистачає навіть цих спартанських ліжок* – доконаний вид (6, т. 2, с. 693).

Можливість / неможливість видової кореляції дієслівних ФО регулюється кількома факторами: 1) характером взаємодії морфологічного і лексичного рівнів у процесі фраземотворення; 2) взаємодією синтаксичної моделі з типом фразеологічного значення; 3) характером співвідношення видового значення і способом дії фраземи, тобто взаємодією власне морфологічних явищ, викликаною специфікою фразеологічної семантики. Насамперед утворення корелятивних форм дієслівних фразем недоконаного і доконаного виду зумовлюється впливом семантичних трансформацій на морфологічні властивості дієслівних компонентів ФО. У фраземах із мотивованою семантикою спостерігається більша можливість до видового формотворення, ніж у немотивованих [1, с. 56].

Категорія часу ФО виражає відношення процесуальної ознаки до моменту мовлення про неї у формі теперішнього, минулого і майбутнього часів, проте повна часова парадигма дієслівного компонента у складі аналізованих ФО не характерна. Так, у більшості фразеологізмів фіктивне дієслово має значення минулого часу: *вертілося в голові, не в тім'я битий, голова [не] половою (соломою, клоччям) набита, втратив розум, заскочили шарики за роліки, у голові перекинулось*, наприклад: – *Імператор Никифор вже давно **втратив розум**, бо довів імперію до голоду й злиднів* (6, т. 1, с. 160); значно рідше – теперішнього й особливо майбутнього часів (у контексті): *держати розум, сушити мозок, бракує клепки, позбутися клепки, одбити памороки*, наприклад: *Давно відлунали кроки непроханих гостей, не чути іржання коней на подвір'ї, вляглася метушня, а князь все ходить у покоях, **сушить** собі **мозок**. Що значать ці кляті дари?* (6, т. 2, с. 871) – теперішній час; *Ну, наробив я халепи, ускочив аж по самісінькі вуха! Правду кажуть: що кого Бог захоче покарати, то перш усього **памороки одіб'є!***.. (6, т. 1, с. 115) – майбутній час.

Наведені приклади підтверджують теоретичні положення про те, що редукція часової парадигми дієслівного компонента ФО зумовлюється рядом факторів: нівелюванням семантичної структурою ФО ознаки процесуальності як конкретної дії, або коли дієслівна ФО виражає внутрішній стан людини чи позначає результативну завершальну дію: *Що ж його робити тепер? А ну, розумна голово, **поверни своїм мозком** та скажи, що робити тепер?* (6, т. 2, с. 653); *Мені темниця очі засліпила, мені неволя **мозок потьмарила*** (6, т. 2, с. 684).

Усі аналізовані дієслівні ФО мають обмежену граматичну категорію способу, яка виявляється переважно формами дійсного (див. вище), рідше – наказового способів: ***Не паморочить голови великими надіями...** не кожную річку можна відновити* (6, т. 2, с. 605); *Сама у своїй **голові покопайся**, у своїй душі порийся та й спитай себе: чи винувата ти, чи ні?* (6, т. 2, с. 667).

З погляду функціонування фразеологізмів у реченні їх можна розподілити на дві великі групи: фразеологізми замкненої та незамкненої структури. За досліджуваним матеріалом, більшість фразеологізмів належить до замкнених конструкцій.

Замкнену, або незалежу, закриту, структуру мають такі фразеологізми, які вводяться в речення як цілком самостійні, закінчені та завершені у структурному й смислово-плані одиниці, які в своїй структурі не мають компонента, який би варіювався залежно від мовленнєвої ситуації. Вони стабільні щодо компонентного наповнення і синтаксичної будови [2, с. 78]. Лише у контексті замкнені фразеологізми наповнюються конкретним змістом: *мати всі клепки в голові, мати голову на плечах (в'язах), мати ледачу пам'ять, мати олію в голові, мати спичку в носі, мозком ворухити, крутити мізками, вивітрити з голови, мати кебету, клепку з голови загубити, провітрити голову* тощо. Приклади у контексті: – *Маю клапоть батьківської землі, маю освіту, **маю голову на плечах**, і яюсь проживемо з Марусею на світі, – сказав Ломицький* (6, т. 1, с. 470); *Він став якийсь, мов **без сьомої клепки у тім'ї**. Змарнів геть і згорбився гаком* (6, т. 1, с. 381); *В якійсь далекій стороні... В Німеччині... В Туреччині... Та ні! Таку **ледачу пам'ять маю**, Що й не згадаю* (6, т. 1, с. 472).

Незамкнені конструкції своїми зовнішніми зв'язками з іншими членами речення не закриті і в кожному конкретному вживанні виступають структурною основою фразеологізму й обов'язково доповнюються певними, довільно введеними у речення членами. Незамкнені ФО – це фразеологізми, у структурі яких є лексема, що варіюється залежно від мовленнєвої ситуації. У незамкнених структурах граматична форма диктується внутрішнім контекстом фразеологізму і закріплюється мовною традицією [2, с. 78]: *макітриться в голові (у кого), стриміти гвіздком у голові (в кого), потьмарити розум (мозок) (кому), бракує клепки (в кого), вставляти / вставити клепку (клепки), морочити голову (кому)*. Приклади у контексті: *Мені темниця очі засліпила, мені неволя **мозок потьмарила*** (6, т. 2, с. 684); *Я не став **морочити собі голову** цією явною*

маячною чи недотепним жартом (6, т. 1, с. 509); – Побачать начальники, що не поступаємось і візьмуть собі в голову: мабуть, суд не по правді – треба пересудити (6, т. 1, с. 50); – Треба тобі вставити клепки, щоб ти нарешті щось зрозумів (6, т.1, с.154).

Такі ФО широко представлені у фразеологічному корпусі української мови. Порівняно із замкненими фразеологізмами вони мають тісніші зв'язки з контекстом і ширші шляхи функціонування в мовленні. Якщо при актуалізації замкнених ФО на перший план впливає семантична залежність її від контексту, то при актуалізації незамкнених фразеологічних конструкцій – лексико-граматична [2, с. 78].

Таким чином, у процесі аналізу найчисельнішими виявились дієслівні ФО зі структурою словосполучення з граматично панівним (фіктивним) дієсловом та залежним іменником у різних відмінкових формах. Дієслівний компонент у складі таких ФО має змінну форму і виявляє, як правило, рудиментарні парадигматичні форми виду, часу, способу; інші компоненти залишаються переважно без змін.

Література

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – 136 с.
2. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с.
3. Бойко В. М. Дієслівні фразеологічні одиниці в повісті Олеся Гончара "Бригантина" / В. М. Бойко, Л. Б. Давиденко // Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства: зб. наук. статей. – Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2008. – С. 28-35.
4. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 440 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 578 с.
6. Фразеологічний словник української мови : у 2-х книгах / укл. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

УДК 811.161.2:81'367

СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ЄДНАЛЬНОЮ СЕМАНТИКОЮ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Зарванська І. Г., магістрантка філологічного факультету
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Пасік Н. М.**, кафедра української мови

У статті на матеріалі художнього мовлення Євгена Гуцала проаналізовано формально-граматичні, семантико-синтаксичні й стилістичні особливості складносурядних речень із єднальними сполучниками. З'ясовано, що в досліджуваному масиві між предикативними частинами актуалізована семантика одночасності, часової послідовності, умовно-наслідкова та причиново-наслідкова. Контекст уможливорює ускладнення її зіставними, протиставними, присднувальними, допустовими, висновковими, обмежувальними, видільними та заперечними відтінками.

Ключові слова: синтаксис, складносурядне речення, предикативна частина, сполучник сурядності, семантико-синтаксичні відношення, художнє мовлення, ампліфікація.

У сфері сучасного українського синтаксису багато досліджень присвячено складносурядному реченню. Це окремий тип складних конструкцій із розлогою системою семантико-синтаксичних відношень і багатими виражальними можливостями. Формально-граматичні й семантико-синтаксичні особливості цих речень описані в працях таких вітчизняних науковців, як Р. Вихованець, Г. Глушкова, К. Городенська, М. Греб, А. Грищенко, Н. Гуйванюк, С. Дорошенко, П. Дудик, А. Загнітко, М. Каранська, М. Кобилянська, Л. Костич, М. Мірченко, Л. Прокопчук, Н. Рула, І. Слинко, Т. Спільник, Р. Христіанінова, К. Шульжук та ін. Стилiстичний потенціал складносурядних речень досліджують С. Єрмоленко, І. Завальнюк, О. Козіцька, Т. Масицька, Н. Морозова, Ю. Ричагівська та інші. Але обсяг теми, пов'язаний із багатоаспектністю розгляду складносурядних речень, зумовлює **актуальність** її вивчення в нових комунікативних умовах, зокрема в індивідуально-авторських контекстах.

Мета нашої статті – проаналізувати формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні й функційно-стилістичні особливості єднальних складносурядних речень, ужитих у художньому мовленні Євгена Гуцала.

Фактологічну базу дослідження склали фіксації елементарних та неелементарних складносурядних речень із єднальними відношеннями, вибрані з малої прози письменника [2]. У деяких випадках як ілюстративний матеріал використано складні синтаксичні конструкції, предикативні частини яких поєднані сурядним єднальним зв'язком.

У сучасному українському синтаксисі відсутнє одноставне бачення проблеми складносурядного речення й, зокрема, структур із єднальними сполучниками. Так, А. Грищенко вирізняє серед них "речення з потенційно відкритим рядом складових частин, пов'язаних власне єднальним відношенням", структури з фіксованим порядком частин, що називають послідовний перебіг дій чи станів, і "речення закритої структури з фіксованим порядком складових частин, між якими існує причиново-наслідкове, умовно-наслідкове або результативно-висновкове семантико-синтаксичне відношення" [8, с. 604]. Класифікації І. Вихованця та К. Шульжука дуже близькі до попередньої. Серед єднальних конструкцій синтаксисти виділяють моделі, предикативні частини яких називають одночасність або часову послідовність дій і станів, причиново-наслідкові та умовно-наслідкові семантико-синтаксичні відношення [1, с. 301–302; 10, с. 234].

У запропонованій для освітніх потреб класифікації Л. Костич простежуємо подібний поділ складносурядних речень за будовою та особливостями вираження граматичного значення: авторка виділяє речення з власне-єднальними відношеннями, загальна темпоральна семантика яких реалізується в значеннях одночасності та послідовності, а також конструкції з невласне єднальними відношеннями із семантикою умови, причини та наслідку [7, с. 324].

За А. Загнітком, між предикативними частинами складнопірядних речень однорідного складу можуть розвиватися єднально-перелічувальні відношення, а в реченнях неоднорідного складу – єднально-поширювальні, єднально-результативні, умовно-наслідкові та причиново-наслідкові [4, с. 104–105].

Систематизація складносурядних речень П. Дудика й Л. Прокопчук передбачає поділ таких конструкцій за характером синтаксичної та семантичної взаємозалежності частин на два види: речення з власне єднальним і невласне єднальним значенням. Перший вид представлений структурами, які вказують на одночасність дій, станів і явищ, а між предикативними частинами речень другого виду виражаються смислові відношення причиново-наслідкової зумовленості, послідовності дій, протиставлення, зіставлення або ж допуску [3, с. 254–255].

Серед відносно нових тенденцій у розгляді окресленої проблеми заслуговує на увагу спроба виділити серед складносурядних єднальних речень з урахуванням засобів зв'язку між предикативними частинами сполучникові й безсполучникові конструкції [1, с. 297; 7, с. 324; 9, с. 173]. Розглядаючи складносурядні речення з позицій граматики залежностей, Т. Масицька виокремила нові категорійні поняття: "формально-синтаксичну взаємозалежність" та "семантико-синтаксичну взаємозалежність". Остання має кілька видів – темпоральний, причиново-наслідковий та умовно-наслідковий [5, с. 117].

Для семантико-синтаксичної характеристики зафіксованих у творах Є. Гуцала складносурядних єднальних речень ми будемо покликатися на традиційну класифікацію, подану К. Шульжуком [10, с. 234].

Як показало дослідження, письменник дуже продуктивно послуговується різними моделями складних речень, рівноправні частини яких поєднані сурядними єднальними сполучниками *і* (*й*), *та* (*й*), *ні... ні...*, а також інтонацією, яка забезпечує композиційно-змістову цілісність речення, співвідношенням часових і видо-способових форм предикатів, порядком і лексико-смисловим наповненням частин, спільними членами речення [7, с. 324]. Частотність єднальних сполучників у складносурядних реченнях, зафіксованих у малій прозі письменника, суттєво відрізняється: найактивніше автор послуговується сполучником *і* (*й*), рідко – *та* й *ні... ні...*

Фактичний матеріал представлений чотирма основними семантико-синтаксичними моделями складносурядних елементарних речень.

Модель 1. Власне єднальні структури, частини яких виражають відношення одночасності дій, станів чи явищ, напр.: *Ось на город заходять сусідські кури, й веде їх сусідський білий півень* [2, с. 232]; *... на ті зерна завзято кидаються рябенькі, зозулясті, білі, і півні два в гурті порозпускали руді хвости* [2, с. 317]. Зазвичай порядок таких частин вільний, а формальним засобом зв'язку між ними є сполучник *і* чи його фонетичний варіант *й*. Українською рідко фіксуємо в цьому значенні сполучник *та*, який, проте, вносить відтінок приєднання: *Дівчата ходять попід руки, та все гуртами* [2, с. 95].

Більш продуктивним варіантом цієї моделі в мовленні Є. Гуцала є речення з фіксованим порядком, на що вказує анафоричний займенник у другій предикативній частині. Це може бути особовий, вказівний, означальний або присвійний займенник, напр.: *Вона все далі заходила в море, розбиваючи руками хвилі, і світло ліниво пінлось навколо неї, облизувало її тіло, злітало догори* [2, с. 200]; *Тепер усе – бадиллина, пташка, куцик – звекає до життя в сутінках, і в цьому*

своєму житті вони вже видаються якимись іншими, одміненими: і загадковішими, й таємничішими [2, с. 350]; Потім ішли через ліс, і кожне слово, мовлене тут, набирало ще іншого значення, крім свого прямого [2, с. 206]; Його дрібні квіточки, сині і фіолетові, мовби плавають на хвилях, і їхнє скупе цвітіння – мовби сніжинки, мовби застигли блискавки на похмурому тлі... [2, с. 352].

Зауважимо, що в дослідженому масиві предикати в частинах таких речень не завжди співвідносяться за способовими та видо-часовими показниками, напр.: *Схил яру засипаний галуззям, торішнім листям, і де-не-де стримить трохи бурої трави* [2, с. 229] – повне співвіднесення форм теперішнього часу; *Можна так стояти довго, і над тобою з моторошною похапливістю зненацька зриватимуться зірки* [2, с. 159] – інфінітивна форма та майбутній час дійсного способу; *А за нею, в глибині лісу, ніби ховаючись од сторонніх поглядів, зацвіла ще одна груша, й обидві вони наче перемораються своїм квітом* [2, с. 237] – dokonаний вид минулого часу й недоконаний вид теперішнього часу.

Модель 2. Власне єднальні структури, частини яких указують на послідовність дій та станів, повідомляють про плин подій, зміну одного явища іншим, як-от: *Ось-ось проклянуться в ньому тремтячий, живий росток-голосок, і він заспіває* [2, с. 70]; *Юрко закинув вудочку, і поплавець хитнувся посеред блакиті* [2, с. 249]. Логічне впорядкування цих складносурядних речень, на відміну від попередньої моделі, характеризується фіксованим порядком частин. Щодо співвіднесення способових і видо-часових форм предикатів, то зазвичай простежуємо повну відповідність, напр.: *Дід краєв диню на скибки, і старі іли її повільно, смакуючи, опустивши погляди...* [2, с. 89]; *Річка ввійде в береги, і протягом усього літа в її спокійній течії вгадуватиметься якась задума, спомин якийсь* [2, с. 236].

Суттєву роль у розгортанні семантики послідовності відіграє лексичне наповнення. Маркерами часової та логічної послідовності постають прислівники зі значенням часу, як-от *тепер, зараз*, напр.: *Місяць уже підбився височенько, й тепер усе було залляте його рівним, спокійним світлом* [2, с. 212]; *... під снігом, природа остаточно завмирає лише з настанням холодів, і зараз, у їхній переддень, іще можна надібати цвіт* [2, с. 351].

Серед засобів вираження часової семантики в обох моделях важливу роль відіграє перелічувальна інтонація, лексичні повтори, а також спільні члени речення, напр.: *Сива пелена заслала поле, й ця пелена схожа на м'якенький, розсіяний у повітрі попіл...* [2, с. 345]; *За якийсь день-другий спалене нічними й ранковими заморозками листя геть облетіло й горобина роздяглась наголо, тьмаво поблискуючи гіллям* [2, с. 340].

Модель 3. Невласне єднальні речення, що виражають причиново-наслідкові відношення, напр.: *Сніг був свіжий, і в ньому глибоко загрузали ноги* [2, с. 52]; *Ненавмисне я зачепив рукою лозинку – й шепіт урвався* [2, с. 114]. Оскільки в таких реченнях інформація другої частини є наслідком дій і станів, зазначених у першій частині, то порядок їх сталий. Зафіксовані причиново-наслідкові складносурядні речення складаються переважно з двох предикативних частин, тобто мають замкнену структуру, як-от: *Віяє вітерець, і блузка перкалевого полотна, вишита червоними, зеленими та голубими нитками, ворушилась, як жива* [2, с. 314]. Речення цієї моделі (або змістові блоки складних синтаксичних конструкцій) дуже продуктивні в текстах Є. Гуцала.

Модель 4. Невласне єднальні конструкції з умовно-наслідковими семантико-синтаксичними відношеннями між частинами, напр.: *... але мене трохи часу, й вона [трава. – І. 3.] густо зазеленіє, напившись повітря та вигрівшись на сонці* [2, с. 236]; *Трапиться сонячний день у жовтні – і бджоли пускаються в свої останні обльоти* [2, с. 351]. Ця модель відрізняється від попередньої ірреальною модальністю першої частини, у якій присудок майже завжди, як показує картотека, виражений формою дійсного способу минулого часу, хоч теоретично це ще може бути форма умовного способу.

У невластних єднальних реченнях, як стверджують науковці, семантико-синтаксичні відношення тотожні тим, які виникають між частинами складнопідрядних речень [10, с. 235]. Застосування трансформаційного методу дає змогу простежити цю закономірність, напр.: *Підкрадалось вечірнє смеркання, й вони заквапились із лісу до села* [2, с. 393] → *Вони заквапились із лісу до села, тому що підкрадалось вечірнє смеркання; Ген майнула, як блискавка, струнконога дика коза, і несподівано Найда зайшовся протяжним гавканням* [2, с. 393] → *Несподівано Найда зайшовся протяжним гавканням, бо ген майнула, як блискавка, струнконога дика коза.*

Під час дослідження ми помітили, що багато аналізованих складносурядних єднальних речень має недиференційовану, тобто зливу, нечітко розрізнявану, семантику. Це пов'язано з тим, що асемантичні сполучники *і (й)*, формально поєднуючи предикативні частини, самі по собі не виражають семантико-синтаксичних відношень. Така роль відведена структурним особливостям, зокрема порядку предикативних частин, і лексичному їх наповненню. Якщо сполучник *і* поєднується з конкретизаторами-прислівниками *тоді, тепер, скоро, незабаром*, то формується значення часової послідовності, як-от: *Місяць уже підбився височенько, й тепер усе було*

залляте його рівним, спокійним світлом [2, с. 212]; *Ось чужий гурт зовсім близько підійшов, і тоді червоний півень вискакує з кущів смородини* [2, с. 233]; *Вона непомітно спускалася, і скоро вже долетів її грубий, скрипучий крик* [2, с. 74]. Часові відношення більше виразнюються, якщо складносурядне речення можна трансформувати в складнопідрядне з підрядною обставиною часовою частиною, напр.: *Зайшли між ялиці, і в гущавині дихнуло на нас слизьким холодом* [2, с. 80] → *Коли зайшли між ялиці, в гущавині дихнуло на нас слизьким холодом*.

Наявність конкретизаторів *і тому, і від того, і вже, і отже, і ось* допомагає виразити наслідкові та висновкові семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Радість на його обличчі змагалася з настороженістю, і від того воно бралось то темними, то світлими спалахами* [2, с. 247]; *Дно біліє, як полотно, і ось над чистим екраном цього полотна пропливають дрібні рибки* [2, с. 347]; *Бентежить спомини, зворушує, і вже вдихаєш повітря на повні груди...* [2, с. 97]. Семантичні відношення часової послідовності ускладнюються відтінком несподіваності, раптовості у випадку додавання до єднального сполучника прислівників *раптом, зненацька* або *тут*, пор.: *Попереду хоч би возник зблиснув у селі – й раптом крик іззаду* [2, с. 189]; *... уже попрощались, і тут вона осмілилась пригостити його яблуками* [2, с. 209]. Наявність обмежувально-видільних часток *тільки, лише, навіть* додає відтінку обмеження названої в першій частині інформації або ж виділяє об'єкт у другій частині складносурядного речення, напр.: *Тепер їх [гарбузи. – І. З.] находиш скрізь – і в бур'янах за хатою, і в кущах бузку, і в рові, і навіть на розкарякувату сливу заліз один* [2, с. 94]; *Були вони всі сухорляві, чорні, майже голомозі, і тільки в одного росла борода – ріденька й куца* [2, с. 194].

Фіксуємо й такі конструкції, у яких єднальні семантико-синтаксичні відношення межують із зіставними. При цьому зміст речення обов'язково має щось спільне для двох суб'єктів, а в обох частинах є повторювані слова, напр.: *Пожовтіло листя на деревах, і листя твоєї душі теж, либонь, береться багрецем* [2, с. 158]; *Там ідеш по вулиці, тебе ніхто не знає, і ти нікого не знаєш* [2, с. 40]. Зрідка в аналізованих єднальних складносурядних реченнях з асемантичним сполучником *і (й)* простежуємо висновковий відтінок, що накладається на причиново-наслідкові відношення. Підстава й висновок між частинами передані фіксованим їх порядком, інтонацією, можливістю додати після сполучника слова *отже*, напр.: *Дивний звук не повторюється, і я знову рушив, полохаючи метеликів, коників та мурашів* [2, с. 355].

Незамкнені синтаксичні структури зі значенням переліку формує нанизування предикативних частин із повторюваним сполучником *і (й)*, напр.: *І враз наче засяяло перед ним притомлене від почуттів Надійчине обличчя, і яскраво так побачились гіркуваті в кутиках уст тіні, і знову наче спалах осяяв Журилову свідомість...* [2, с. 212]. Подібний єднально-часовий перелік із відтінком подвійного заперечення [10, с. 239] з'являється в складносурядних реченнях (або реченнях із різними видами зв'язку), частини яких поєднані парним єднальним сполучником *ні... ні...*, напр.: *Ні тобі вітерцю, ні тобі лялечки в блакиті* [2, с. 342]; *Зараз ні на дерево залізти, бо слизько, ні ягоду смикнути, бо за кожною черешнею вилетиться на голову відро води* [2, с. 333]. У наведених конструкціях перераховуються стани, які відбуваються одночасно або один за одним та надають заперечного значення [7, с. 324]. Повторення всіх єднальних сполучників підсилює семантику переліку й підвищує експресивність висловлення [3, с. 254].

У рамках індивідуально-авторського стилю Є. Гуцала складносурядні елементарні й неелементарні єднальні речення не тільки граматично забезпечують зв'язок між думками, а й постають як стилістичні засоби, адже допомагають естетично організувати текст, розставити змістові акценти, виявити оцінні нюанси. На думку Н. Пасік, "структура речення залежить від логічної та семантичної домінанти, тобто від того, який саме чинник діє на розум і почуття людини" [6, с. 147]. Порівняно з простими реченнями, складносурядні єднальні організують більш пластичний ритм, порівняно з іншими складними – формують стилістичну легкість, дають можливість відтворити складні, логічно однорідні або залежні явища, тому активно використовуються в художніх описах та роздумах [Там само].

За нашими спостереженнями, в аналізованому фактичному матеріалі складносурядні єднальні речення мають переважно закриту структуру. Однак для творчого почерку Є. Гуцала показова розлогість, деталізація думки, словесне й синтаксичне розгортання плину свідомості, що знайшло відображення і в єднальних моделях. Автор часто використовує стилістичну фігуру ампліфікації, що полягає в нагромадженні однотипних синтаксичних конструкцій для підсилення експресивності висловлення [8, с. 22]. Так, у багатокомпонентних складносурядних реченнях письменник нанизує частини, комбінуючи причиново-наслідкові семантико-синтаксичні відношення з часовими, як-от: *Ти думаєш про все це – й серце твоє забилося частіше, дужче, й наче завирувала тасмнича течія, і зняла над її поверхнею свої крила віра* [2, с. 152]; *Сніжинка до сніжинки – і весь цей килим навкруги наче витканий із білої безголосої музики, й тепер от вона лежить під твоїми ногами* [2, с. 133].

Отже, складносурядні речення з єднальними семантико-синтаксичними відношеннями активно представлені в текстах Є. Гуцала у вигляді власне та невласне єднальних моделей, що виражають значення одночасності або часової послідовності, умовно- або причиново-наслідкове. Ця основна семантика часто ускладнені зіставними, протиставними, приєднувальними, допустовими, висновковими, видільними, обмежувальними, заперечними відтінками. Складносурядні єднальні речення дають змогу письменникові граматично змоделювати логічно однорідні дії, стани та явища або виразити семантичну залежність між ними. Для художнього увиразнення автор залучає елементарні й неелементарні речення, застосовує прийоми ампліфікації.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Гуцало Євген. Твори в п'яти томах. Т. 1. : Оповідання, новели. Київ : Дніпро, 1996. 454 с.
3. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підруч. Київ : Академія, 2010. 384 с.
4. Загнітко Анатолій, Миронова Галина. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Brno : Masarykova univerzita, 2013. 223 с.
5. Масицька Т. Є. Семантико-синтаксична взаємозалежність і формально-синтаксична взаємозалежність у складносурядних реченнях. *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. / редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 2. С. 116–129.
6. Пасік Надія. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. 206 с.
7. Сучасна українська мова. Морфологія. Синтаксис : підруч. / А. К. Мойсієнко та ін. ; за ред. А. К. Мойсієнка. Київ : Знання, 2010. 374 с.
8. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський та ін. Київ : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
9. Христіанінова Р. О. Формально-граматична організація складносурядних речень. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Вип. IV. С. 171–180.
10. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. Київ : Академія, 2004. 408 с.

УДК 821.112.2.+821.161.2]:303.446:141.72(092)

ПРОБЛЕМА ФЕМІНІЗМУ У ТВОРАХ ЕЛЬФРІДЕ ЄЛІНЕК І ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ (КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ РОМАНУ ЕЛЬФРІДЕ ЄЛІНЕК "КОХАНКИ" ТА ПОВІСТІ "ЦАРІВНА" ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ)

Качмар І. Р., магістрантка філологічного факультету.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу

У статті розглядається феміністична проблематика через призму творчості Ольги Кобилянської та Ельфріде Єлінек, а також вплив феміністичних поглядів на формування їх творчості. Висвітлено новаторство письменниць у просторі жіночої прози, зроблено спроби окреслити особливості зображення образу жінки та охарактеризувати основні риси феномену жіночого письма в царині української літератури.

Ключові слова: фемінізм, феміністичний рух, неоромантизм, психологічний реалізм, модернізм, емансипація.

Актуальність. Тема статті є вкрай актуальною для дослідження, оскільки в наш час погляди на місце жінки в суспільному житті значно видозмінилися і потребують більш глибокого аналізу та вивчення. Що цікаво, погляди О. Кобилянської та Е. Єлінек у час їх життя виглядали більш радикальними і революційними, ніж сьогодні, але, в якійсь мірі, і творчість О. Кобилянської, і творчість Е. Єлінек сприяли становленню феміністичних позицій не тільки в Україні, але і по всій Європі.

В повісті "Коханки", а ще більше в "Царівні" особисте щастя героїнь більшою чи меншою мірою пов'язується з соціальними проблемами, активною позицією людини в житті, з необхідністю боротися з обставинами, що сковують розвиток її духовних сил.

Для дослідження феміністичної проблематики твори "Коханки" і "Царівна" вибрані не випадково, саме через них якнайкраще прослідковується позиція стосовно місця жінки в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. У європейському контексті фемінізм виступив однією з найвпливовіших течій ХХ століття. У науковій літературі дане поняття вимагає визначення щонайменше на двох рівнях: з одного боку, це широкий суспільний рух за права жінок, або ж

феміністський рух, а з іншого – комплекс соціально-філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних теорій, які здійснюють аналіз статусу жінки у суспільстві, або ж феміністична теорія. На теперішній час фемінізм пропонує альтернативну щодо існуючої картину світу, у можливість відбування якої потрібно перш за все вірити. Це дає підставу деяким дослідникам говорити даного напрямку не лише про феміністський рух чи про феміністичну теорію, а й про "феміністську теологію", яка є "теологією досвіду, що намагається викривати, осмислювати і покращувати ситуацію у суспільстві, пов'язану з утиском прав жінок, їхньою дискримінацією".

У літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття набрав гостроти головний конфлікт між народництвом, з його орієнтацією на збереження культурно-національної ідентичності, і модернізмом – новим естетичним і політичним принципом ХХ століття, що орієнтувався на загальноєвропейський процес та його універсалізм. "Однак між двома парадигмами, – зазначає вітчизняний літературознавець С. Павличко, – існувала ще одна ключова опозиція – жіночого і чоловічого, або феміністичного і патріархального, яку цілком ясно усвідомлювали всі учасники цього літературного дискурсу".

Ольга Кобилянська кинула виклик домінуючій чоловічій традиції, бо відчували себе спадкоємницями зрілої традиції "жіночої літератури", маючи своїми попередницями Марка Вовчка і Ганну Барвінок, Олену Пчілку та Наталю Кобринську. "Літературний образ жінки ХІХ століття – "покритки", "бурлачки", "повії", що були квінтесенцією горя, нещастя й немочі, відступив перед "царівною" і "одержимою духом". В українській літературі вперше прозвучав інтелігентний жіночий голос, а разом з ним і феміністична ідея", – писала Соломія Павличко [3].

Входження письменниць до феміністичної проблематики, особистої інтерпретації політичних постулатів фемінізму, а також його втілення у творчості, на думку Соломії Павличко, мало свої зигзаги і парадокси. До того ж, жодна з письменниць не була активісткою феміністського руху.

Кожній жінці-літераторці притаманний неповторний, індивідуальний авторський стиль, але існує низка його творчих ознак, які варто об'єднати не за тематикою або жанром, а за ідейними першоджерелами, викликаними типовими приватними прагненнями та інтимними хвилюваннями. Жінки-письменниці, здається, часто гостріше відчували застійність літературного процесу й усієї духовної атмосфери так само, як і необхідність ціннісної переорієнтації. Вони були незрідка сміливіші й радикальніші чоловіків, хоча на жінок сильніше тисли патріархальні обмеження й табу.

Імена авторок-жінок рідко згадувались на початку літературного процесу, причиною чого був статус жінки-берегині домашнього вогнища. Протягом століть письменники показували суто чоловічий погляд на світ, намагаючись у своїх творах зобразити психологію представниць прекрасної статі, але далеко не завжди могли зробити це повноцінно, різнобічно, органічно. Створення типових образів матерів, дочок, коханих приховувало жіночі таланти, нівелювало оригінальні особистісні риси.

Таким чином, ми підійшли до розгляду однієї з провідних тем творчості О. Кобилянської та Е. Єлінек – теми жінки. Саме ця тема проходить червоною ниткою крізь усю художню спадщину письменниць та поєднує їх творчість.

Саме від розробки цієї болючої, соціально гострої на той час теми почалося вторгнення юної О. Кобилянської в реальне життя. Вперше ця тема могутньо зазвучала в творчості Т. Шевченка і Марка Вовчка. Вони писали про тяжку долю жінки-кріпачки, жінки-матері. О. Кобилянська знала й високо цінувала твори цих велетів нашої літератури, спиралася на їхній досвід, але об'єктом свого художнього дослідження обрала головно жінку-інтелігентку з нижчих суспільних верств, жінку, яка терпіла не від давнього "кріпацького" лиха, а від сьогочасного – соціального і родинно-побутового, її жінки – здебільшого вихідці з незаможних або малозабезпечених родин, прагнуть вирватися із заскорузлого, ретроградного середовища, здобути освіту, а отже – незалежність, рівноправність із чоловіками, розвинути свою духовну силу, стати корисними народові і суспільству. Твори цього циклу, зокрема повісті "Людина" і "Царівна", виникли значною мірою під впливом ідей феміністичного руху, що ставив своїм завданням розкріпостити жінку, зрівняти її в правах з чоловіком, відкрити перед нею можливість культурно розвиватися. Саме тому він мав прогресивне значення, оскільки ставив наболілі питання соціального і морально-етичного становища жінки, спонукав задуматися над ними, дав могутній поштовх для їхнього висвітлення в публіцистиці, художній літературі (І. Франко, М. Павлик, Н. Кобринська, Уляна Кравченко, О. Кобилянська, Є. Ярошинська та ін.).

Сьогодні, як відомо, "прочитання" творів О.Кобилянської в руслі феміністичного дискурсу стало вже традицією. Яскравим свідченням цього стала стаття "Бути собі ціллу" М.Денисенко – випускниці Києво-Могилянської Академії, яка, проводячи паралель між О.Кобилянською та її героїнею Царівною, вважає, що обидві вони є: 1) ніцшеанками, 2) феміністками, 3) патріотками своєї батьківщини, 4) схильними до нарцисизму. Вона наголошує на тому, що "художній тип прози О.Кобилянської – ніцшеанський у своїй основі. Її герої намагаються подолати нудоту життя, шукають вищого його сенсу, пориваються *ins Vlaai*, щоб досягти абсолютної свободи і стати

"надлюдиною", яка живе "по той бік добра і зла" і для якої "бог помер" [1]. У такому контексті фемінізм позначений ознаками "іншого" як маскулінного, що йде всупереч уявленням О.Кобилянської. І фемінізм, як засвідчує конкретний матеріал (щоденник, листи, автобіографії, художні тексти), скоріше емансипаційного характеру, аніж крайнього. Підстави для такого висновку дають: розуміння сенсу життя жінки як духовного "самостворення", уявлення письменниці про релігію про ідеал жінки та мужчини.

Героїня О.Кобилянської Наталка Верковичівна у повісті "Царівна" своє життєве кредо визначає так: "Передусім бути собі ціллю, для власного духа працювати, як бджола. Передусім бути собі ціллю й обробляти самого себе, з дня на день, з року до року. Різьбити себе, вирівнювати, щоби все було складне, тонке, миле. Щоб не осталося дисгармонії ані для ока, ані для серця, для жодного зі змислів. Бути передусім собі ціллю, а після стати або для одного чимсь величним на всі часи, або віддатися праці для всіх".

На відміну від сучасних дослідників творчості письменниці, які трактують ці положення як феміністичні, і стверджують, що героїня О. Кобилянської прагне буди вищою за чоловіка, О.Вергановська та О.Грицай розуміють їх в значно ширшому аспекті. Тезу "бути собі ціллю" вони пов'язують з розвитком індивідуальності людини як такої "по лінії найвищої краси й гармонії" [5]. О.Грицай вважає, що вища самовідомість людини "се може найправдивіше означенне сього ідейного овиду, на яким наша письменниця уподоблює усі свої великі оповідання про новітню українську жінку [2].

Безперечною заслугою письменниці є те, що вона однією з перших в українській літературі змалювала образи жінок-інтелігенток, яким притаманні вищі духовні інтереси, прагнення вирватися із тенет буденщини, духовного рабства. Звеличуючи людину, зокрема жінку, показуючи її високі духовні поривання, О. Кобилянська утверджувала передові погляди на життя.

Перші класичні повісті О. Кобилянської "Людина" й "Царівна" започаткували новий етап української прози. Це був, по-перше, опис життя середнього класу, а, по-друге, – психологічна проза, в якій внутрішній сюжет відігравав більшу роль, ніж зовнішній. Вона обстоювала певні нові ідеї, зокрема емансипації та фемінізму. "Нова жінка" О. Кобилянської – людина сильна характером, позбавлена романтичної імперсональності, спроможна на одинокий виклик суспільству. Саме цих рис бракувало жіночим образам у чоловічій народницькій літературі.

Феміністичне прочитання літературного тексту характерне також для більшості повістей Ольги Кобилянської, де застосовуються різні підходи для висвітлення взаємин чоловіка і жінки, сили однієї чи другої статі, проводячи експеримент через призму художнього психологізму [4].

Ельфріде Єлінек – одне з найбільш значних імен сучасної німецькомовної літератури. Вона продовжує традиції австрійської літератури, поєднуючи в собі "смуток Роберта Музіля і почуття гумору Франца Кафки" [6].

Ельфріде Єлінек - відома активістка руху феміністок. Саме роман "Коханки", написаний в 1975 році, притягнув увагу громадськості до її творчості. Відтоді письменниця видала ще сім книг, стала лауреатом Нобелівської премії. Один з її романів - "Піаністка", був екранізований, і фільм отримав приз Канського кінофестивалю.

Препаруючи святенницьке суспільство, де споживчі цінності перемішалися з патріархальними традиціями і де "респектабельність" безпосередньо залежить від того, які речі ти маєш, Єлінек малює дві протилежні долі. Бригіта і Паула - дві дівчини, одна з міста, інша з села, але для обох любов, сім'я і секс - лише засоби, щоб пробитися в житті, - в житті, в якому кожна з них матиме високу купівельну здатність. Впізнана реальність: навкруги немало "ідилій", населених персонажами з цієї книги, "ідилій без перспектив", з церквою в центрі містечка і з фабрикою жіночої білизни, директор якої - хазяїн цього світу.

З нещадною іронією і жорстокістю показує автор, як усе життя жінок обумовлене цим нехитрим ланцюжком. Ні, вони не будують планів, не влаштовують інтриг. Все відбувається на рівні практично несвідомому. Письменниця лише відсторонено коментує дії героїнь. І це створює досить моторошнуватий ефект. Єлінек спеціально не залишає героїням не занайменшого шансу на прояв людських почуттів. Життя їх безпросвітне: сьогодення - морок, сьогодення немає, а майбутнє залежить від чоловіка.

Побудова фраз в цій книзі нагадує віршування, деякі фрази повторюються багато разів. Дія плавно рухається по накатаній колії, від початку сюжету до його логічного кінця. Обидві героїні "добилися свого". Одній пощастило більше, іншій менше. Слепе наслідування інстинктів не завжди дає на виході гарантоване сімейне щастя. Та і горезвісне "сімейне щастя" підноситься автором досить цинічно: "Материнська роль виправдана і забезпечена на декілька років вперед. Кожен бачить - це справжня сім'я. Бачить батько: у нього, окрім дружини, є ще одна жертва, яку він має право бити і обзивати. І дружина бачить: ось результат моїх зусиль, він повинен надихнути мене на нові зусилля" [7].

Ельфріде Єлінек вдалося відкрити для загалу жіночу реальність, яка не вписувалась у традиційне патріархальне уявлення. Вона асимілювала феміністичну ідею через власну творчість у літературний процес, що модернізувався під впливом ніцшеанської філософії. Творчість Е. Єлінек сприяла творенню нового образу жінки – інтелектуальної, самодостатньої особистості.

Єлінек не належить до числа письменників, яким довелося домагатися визнання роками. У 1975 році на розсуд читачів було представлено її перший серйозний твір, що отримав назву "Die Liebhaberinnen" ("Коханки"). Центральні персонажі – дівчата-працівниці, які мріють влаштувати своє особисте життя. Представників протилежної статі подруги сприймають лише як потенційних спонсорів, готових забезпечити їм можливість кинути роботу і зосередитися на сім'ї.

У творі письменниці палко протестує проти закоренілих у відповідному середовищі думок про те, що єдиним призначенням дівчини є подружжя, створення сім'ї. Вона підкреслює, що природа створила жінку рівною з чоловіком, що жінка має однакові з ним права на вільне, змістовне життя. Жінку не можна розглядати як знаряддя, її треба сприймати як особу. Ідеал Е. Єлінек – жінка освічена, інтелектуальна, з високими духовними запитаними і прогресивними поглядами. [6]

Висновки. Леся Українка та Ельфріде Єлінек кинули виклик домінуючій чоловічій традиції, бо відчували себе спадкоємцями зрілої традиції "жіночої літератури".

Перші класичні повісті О. Кобилянської "Людина" й "Царівна" започаткували новий етап української прози. Це був, по-перше, опис життя середнього класу, а, по-друге, – психологічна проза, в якій внутрішній сюжет відігравав більшу роль, ніж зовнішній. Вона обстоювала певні нові ідеї, зокрема емансипації та фемінізму. "Нова жінка" О. Кобилянської – людина сильна характером, позбавлена романтичної імперсональності, спроможна на одинокий виклик суспільству. Саме цих рис бракувало жіночим образам у чоловічій народницькій літературі.

У творах Ельфріде Єлінек, зокрема, у романі "Коханки", прослідковується головний принцип феміністичного підходу – зосередження на жінці як на дієвій силі в історії власного життя, аналіз особистого досвіду жінки, вживання нових інтерпретацій жіночих цінностей,

Підсумовуючи, можна сказати, що поява в контексті української та світової літератури фемінного та феміністичного аспектів сприяла модернізації української культури, її руху до європейських культурних широт. Ельфріде Єлінек та Ольга Кобилянська як представники нової генерації, зробили спробу зруйнувати панівну ідеологію в сфері культури. Завдячуючи їхній діяльності, в літературу проникали такі форми й структури європейського творчого досвіду, як інтелектуальна, індивідуальна і культурна рефлексія, міфологічні форми неологізму, символізм та елементи психоаналізу, – ті елементи, які згодом дозволять молодшим письменникам модернізувати, осучаснити українську та світову літературу.

Література

1. Вергановська О. Дещо про Ольгу Кобилянську // Літературно-науковий вісник. – 1926. – №1. – С.45.
2. Грицай О. Ольга Кобилянська. Літературно-критичний нарис // Літературно-науковий вісник. – 1922. – №2. – С.239.
3. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1999.
4. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) – Івано-Франківськ, 1999.
5. Слово і час, 1997. – №5-6. – С.49.
6. Солощенко В. М. Лексико-стилістичні засоби психологізації жіночих образів (на матеріалах творів австрійської письменниці Ельфріде Єлінек) / В. М. Солощенко // Наукові записки. – Випуск 117. – Кіровоград: РВВК ДПУ ім. В. Винниченка, 2013 – С. 262-265.
7. http://niya-ya.blogspot.com/2010/08/blog-post_06.html

УДК 811.161.2'373.2(477.82-2)

ПРАГМОНІМНА НОМІНАЦІЯ МЕБЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Козловець В. П., магістрантка філологічного факультету.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Пугач В. М.**, кафедра української мови.

Вивчення та систематизація прагмонімів на позначення нехарчової продукції є актуальним питанням для сучасної лінгвістичної науки. Метою нашої статті є лексико-семантичний аналіз особливостей функціонування прагмонімів та мотивів їхньої номінації на матеріалі пропріальних назв меблів.

Ключові слова: ономастика, онім, прагмонім, метафора, метонімія, антропонім, номінація, меблі.

Номінація предметів матеріальної культури є об'єктом пильної уваги науковців, адже величезна кількість нових мовних фактів потребує виявлення, упорядкування та аналізу. Реалізацію може забезпечити окремий напрямок ономастики – прагмоніміка. Ономастика виявляє розмаїття видів та динаміку формування сучасних українських онімів. Цей розділ розглядає власні назви всіх основних видів. Так, І. Ковалик вирізняє 18 основних лексико-семантичних груп [4, с. 12-13]. Із них нас зацікавила певна група предметів побуту та різноманіття її номінації.

Відсутність одного термінопозначення для власної назви матеріального об'єкта визнана лінгвістами: "Для позначення серій однотипного товару в ономастиці немає усталеного терміна. Одні дослідники використовують термін прагмонім (прагматонім) (З. Комолова, О. Беспалова, С. Горяєв, інші – словесний товарний знак (О. Суперанська, Т. Соболева, ще інші – товароніми (І. Крюкова, А. Янчишин" [11, с. 53].

Наукові праці, у яких аналізують найменування матеріальних об'єктів (О. Вінарєва, М. Курушина, О. Приймак, С. Шестакова), іноді описують товарні знаки як різновид прагмонімів. О. Вінарєва схарактеризувала структурний, семантичний і прагматичний аспекти англомовних торгових назв [3]; О. Приймак – ономастичний словотвір у сфері термінології та номенклатури (на матеріалі кулінарної лексики) [6] та ін.

Поза увагою мовознавців усе ще залишається дослідження прагмонімного простору на позначення непродовольчих товарів. Тому ця тема є актуальною. Ми будемо дотримуватися терміна *прагмонім* на позначення матеріальних об'єктів серійного виробництва.

Завданням нашого дослідження є лексико-семантичний аналіз прагмонімів на позначення непродовольчих товарів – меблів (диванів, меблевих стінок тощо) із метою виявлення закономірностей функціонування, мотивів та специфіки їхньої номінації. Матеріалом дослідження стали номінації, дібрані на сайті [5]. Усього проаналізовано 83 назви.

Серед виявлених лексико-семантичних номінацій на позначення меблів найбільш продуктивною є метафора (23 назви). Можна виокремити такі різновиди лексико-семантичних груп метафори за асоціаціями:

- 1) за розміром: *диван "Малюк"*, *диван "Пупс"* (лялька-немовля);
- 2) за екзотикою: *стінка "Конго"* (назва мови, держави народу конго, найбільшої річки Африки та ін. [2]), *вітальня "Ацтек"* (індіанська народність Мексики [7]), *модульна система "Сакура"* (декоративне дерево підроду вишень, традиційний японський символ жіночої молодості та краси [1]), а також довершеності;
- 3) за кольором та тактильними відчуттями: *диван "Панда"*;
- 4) за вишуканістю: *диван "Лотос еліт"*, де ужито рекламний компонент *еліт* для того, щоб натякнути покупцеві, що цей товар належить до, можливо, обмеженої кількості речей високої якості; *диван "Лотос"* (символ досконалості, витонченості [1]), *диван "Едельвейс"* (символ чоловічої сили, любові, відданості [8]); едельвейс є дуже рідкісною та важкодоступною квіткою, а в ролі номінації меблів, напевно, позначає продукт, доступний далеко не всім, а лише обраним; реклама такої продукції мотивує покупця придбати товари саме з такими назвами, щоб долучитися до "елітного" класу;
- 5) з розкішшю, багатством: *диван "Барон"*, *диван "Султан"*, *диван "Принц"*, *вітальня "Лорд"*, *вітальня "Сенатор"*, *вітальня "Барон"*, *диван "Президент"*; такі назви натякають на особливе призначення товару, а власник разом із ними нібито набуває так званий привілейований титул;
- 6) з комфортом: *диван "Ритм"*; товар має в собі мотив комфортного проведення часу в розміреному темпі;
- 7) з романтичністю: *диван "Полонез"*, *диван "Етюд"*, *диван "Блюз"*; такі номінації викликають асоціацію з романтикою та музичністю, які приносять відчуття релаксу;
- 8) гумористичні назви: *диван "Кавалер"* (кавалер – чоловік, що розважає жінку в товаристві, супроводить її під час прогулянки [7]), *міні-диван "Мажор"* (так називають молодих людей, чиє життя та майбутнє переважно забезпечили їхні впливові або високопоставлені батьки, через що воно стало легким та безтурботним, а самі вони стали його марнотратниками); *диван "Міраж"*; на нашу думку, такий варіант назви є дещо абсурдним, адже міраж – це марево: диван є, але його й немає.

Високу продуктивність має група антропонімів (22 назви) та міфонімів (10 назв). Серед них – "вічні образи" світової культури, національні фольклорні герої, історичні, казкові персонажі, герої мультфільмів тощо.

Антропоніми можна поділити на декілька підгруп:

- 1) іншомовні європейські антропонімні номінації: *міні-диван "Даніель декор"*, *диван "Луїза"*, *диван "Емануель"*, *диван "Чарлі"*, *диван "Макс"* (чоловіче ім'я, яке в 2010 – 2012 роках було найпопулярнішим в Україні [2]; тут ужито в розмовній формі), *міні-диван "Мері"*, *диван "Лідія"*, *диван*

"Регіна", вітальня "Оскар", стінка "Кай" (в українського споживача ім'я традиційно асоціюється з головним героєм дитячої казки "Снігова королева" Г. К. Андерсена);

2) узвичаєні українські антропоніми: диван "Леся", диван "Солоха" (гоголівський персонаж), диван "Петрусь" (демінітивна форма), диван "Даша" (демінітивна форма), диван "Руслан" (слов'янське чоловіче ім'я, відоме з поеми-казки О. Пушкіна "Руслан і Людмила" [2]). Такі номінації підсвідомо формують враження в покупців про новий товар як звичну для менталітету річ;

3) антропоніми-історизми: диван "Річард" (асоціація з англійським королем), диван "Амадей", диван "Моцарт" (композитор В. А. Моцарт), диван "Спартак" (фракійський глadiator [2]), вітальня "Цезар" (давньоримський політичний діяч), вітрина "Вівальді" (італійський композитор, скрипаль-віртуоз), вітальня "Сафо" (давньогрецька поетеса й музикантка). Найпоширенішими є назви, пов'язані зі світовими центрами культури – Рим, Греція, Англія, Австрія, Італія;

4) міфонімі назви, що їх полюбують виробники та номінатори українських меблів: диван "Еней" (герой античної давньогрецької міфології), диван "Адоніс" (грецька назва божества фінікійсько-сирійського походження), диван "Ахілес" (давньогрецький герой троянської війни; назва написана з помилкою, правильно – Ахіллес), диван "Афродіта" (давньогрецька богиня краси й кохання), диван "Афіна" (богиня мудрості та справедливої війни), диван "Фенікс" (символ безсмертя, відродження), диван "Персей" (грецький напівміфічний цар), диван "Попелюшка" (казковий персонаж), вітальня "Каліпсо" (давньогрецька німфа), вітальня "Аврора" (богиня світанку); на нашу думку, такі номінації мають за мету увічнення поваги до античної міфології, яка стала основою розвитку однієї з найдавніших цивілізацій світу та поштовхом до еволюції сучасної цивілізації.

Значною за кількістю є група прагмонімів на позначення рекламної моди на іншомовну лексику загального позитивного або нейтрального значення (6 назв): диван "Експрес", диван "Престиж", диван "Комфорт", диван "Планета", диван "Форум", модульна система "Еко". Вибір таких номінацій, можливо, спричинений тим, що маркетологи обирають за назву метафоричну запозичену назву, яка завжди є популярною.

Метонімічне перенесення як різновид вторинної номінації на основі економії мовних засобів серед прагмонімів на позначення меблів репрезентований такими лексико-семантичними групами (5 назв):

1) за суміжністю з виробником: диван "Славутич" (виробництво в Київській області);

2) за суміжністю з місцем виробництва: диван "Ужгород", диван "Львів", диван "Карпати" (виробництво Івано-Франківська), диван "Поділля" (виробництво Хмельницького);

3) за розміром: міні-диван "Малий".

Такі назви мають прозору номінацію та її мотиви, тому покупець може відразу розпізнати товар за назвою виробника або за прозорою вказівкою на його параметри.

Серед прагмонімів на позначення меблів досить уживаними є okazіоналізми (6 назв). Вони мають двокомпонентну структуру, наприклад: диван "Марс-мультик" (астронім + дитяча лексика), диван "Магік-мультик" (сленгізм + дитяча лексика), диван "Бембі мультик" (ідеонім + дитяча лексика), диван "Юніор Ведмедик" (варваризм + зменшувально-пестлива назва іграшки), диван "Юніор Дюймовочка" (варваризм + міфонім), вітальня "Ольвія-нова" (історизм + композит нова).

Як бачимо, до складу всіх таких номінацій уходить компонент, доступний для дитячого розуміння.

Топоніми також є досить популярними серед номінацій (8 назв): диван "Голівуд" (район Лос-Анджелеса, що асоціюється з американською кіноіндустрією; помилка в правописі – потрібно Голлівуд), диван "Барселона" (місто в Іспанії, столиця автономної області Каталонії та провінції Барселона), диван "Каліфорнія" (найбільший американський штат за населенням і третій за площею), диван "Лондон" (столиця Англії та Великої Британії), вітальня "Ріо" (друге за величиною місто Бразилії, адміністративний центр однойменного штату); стінка "Флоренція" (місто в Італії, столиця регіону Тоскана та провінції Флоренція); вітальня "Челсі" (омонімічна назва – топонім, міст, футбольний клуб); макротопонім диван "Європа" (частина світу), що є символом добробуту та комфорту. Товари з такими назвами мають певний мотив подорожі. Предмет асоціюється з мрією про відвідування знаменитих міст чи країн, що й зацікавлює покупців.

Непродуктивними є астроніми (2 назви) диван "Сатурн", диван "Меркурій" (назви планет), гідронімі номінації (1 назва) вітрина "Онтаріо". Можливо, це пов'язано з тим, що такі назви не викликають чітких асоціацій, привабливих для покупців.

Отже, лексико-семантичний аналіз прагмонімів на позначення українських меблів виявив такі основні види номінацій: 1) метафори, 2) антропоніми, 3) міфоніми, 4) метонімічні номінації, 5) топоніми. Найпродуктивнішими прагмонімічними групами є метафори, антропоніми та міфоніми. Адже покупці часто підсвідомо відчують що асоціюється з цим предметом, у них виникають певні образи, на які вони звертають увагу. Велика різноманітність назв зумовлена тим, що номінатори турбуються про те, щоб слово було загадковим і водночас викликало почуття зацікавленості.

Література

1. Велика Епоха [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.epochtimes.com.ua/life/leisure/lotos-symvol-samovdoskonalennja-68503.html> – Назва з екрана.
2. Вікіпедія [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org> – Назва з екрана.
3. Вінарева О. В. Структурний, семантичний і прагматичний аспекти англomовних торгових назв: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови / О. В. Вінарева. – К., 2005. – 20 с.
4. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика: зб. статей / Ю. О. Карпенко. – Одеса: "Астропринт", 2008. – 326 с.
5. Меблїхїт "Магазин для вашого дому" [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://meblihit.com.ua> – Назва з екрана.
6. Приймак О. О. Ономастичний словотвір у сфері термінології та номенклатури (на матеріалі кулінарної лексики): дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. Спеціальність 10.02.01 – українська мова / О. О. Приймак. – Х., 2002. – 252 с.
7. Публічний електронний словник української мови [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ukrlit.org/slovnuk> – Назва з екрана.
8. Рослини світу [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://roslunu.com.ua/e/440/> – Назва з екрана.
9. Словник української мови: в 11 томах. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
10. Словopedia [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua> – Назва з екрана.
11. Шестакова С. О. Лексико-семантичні інновації в системі українських номінацій (на матеріалі ергонімів та прагмонімів): автореф. дис. на здоб. вчен. ступ. канд. філолог. наук. Спеціальність 10.02.01 – українська мова / С. О. Шестакова. – Харків, 2002. – 20 с.

УДК 821.111-3 "19"

СПЕЦИФІКА ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ ПРИСУТНОСТІ В РОМАНІ Д. Г. ЛОУРЕНСА "КОХАНЕЦЬ ЛЕДІ ЧАТТЕРЛЕЙ"

Кудлай О.В., студентка ІV курсу філологічного факультету.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу.

У статті імплементується широке потрактування авторської присутності в художньому творі та висвітлюється специфіка її вираження в романі Д. Г. Лоуренса "Коханець леді Чаттерлей". Аналіз проявів авторської свідомості базується на синтезі понять "автора-творця", автора-концепта", "автора-суб'єкта" та "автора-функції". Висловлюється думка, що аналізований твір, до певної міри автотематичний, демонструє поєднання дидактичного й евристичного підходів автора до його створення та ідейно-художнього спрямування.

***Ключові слова:** авторська присутність, автор-творець, автор-концепт, автор-суб'єкт, автор-функція, роман-теза, дидактизм, евристичність, рекурсія, кайрос.*

Вступ. Поняття авторської присутності

Питання, пов'язані з проблемою автора, належать до чи не найбільш дискусійних у сучасному літературознавстві.

Авторська присутність (образ автора) – це засіб художньої аргументації, певний погляд на дійсність, що виражається за допомогою безлічі форм [6]. Образ автора – наскрізний образ твору, глибинний єднальний елемент, що сполучає окремі частини в єдине ціле, пронизує єдиною свідомістю, світовідчуттям, нарівні з образами персонажа входить у художню структуру твору. Авторська рефлексія – одна з "цеглинок", що будують образ автора. Це одна з форм вираження авторської присутності в художньому творі. За допомогою художньої аргументації, що по суті і є авторською рефлексією, автор входить у свій твір, стає повноправним його учасником.

У літературознавстві існують різні терміни для позначення присутності автора в тексті, різне розуміння цієї присутності і співіснування різних моделей авторської свідомості. Вартою уваги є, на наш погляд, спроба якось об'єднати різні підходи і виділити раціональне зерно в кожному з них, чітко структурувати явище авторської свідомості. На думку М.О.Грняк, авторська свідомість охоплює поняття автора-творця (біографічного автора), а з іншого боку, через текстуальний простір, передбачає поняття лімінального автора, який при появі самого тексту реалізується як автор-функція (тобто як певний організуючий принцип), як автор-концепт (тобто як світоглядна єдність) і як автор-суб'єкт (який охоплює численні "я" художнього твору: наратора,

персонажів та інших авторських масок) [7]. Ці "автори" формують у тексті імпліцитного автора, який у процесі читання перетворюється в образ автора.

Звичайно, така класифікація не є досконалою, адже, насправді, усе відбувається не так просто. Усі ці поняття взаємопроникають, взаємозумовлюються, і в реальному процесі читання їх неможливо чітко розмежувати, проте спробуємо застосувати таке широке трактування авторської присутності стосовно роману Д. Г. Лоуренса "Коханець леді Чаттерлей".

Автор-творець. Слід визнати, що твір Лоуренса, попри його позірну простоту, це, скоріше, "текст" за Роланом Бартом, який, подібно до інших зразків модерної класики, потребує особливих процедури читання. Замість формування у свідомості читача культурних стереотипів, подібний текст являє "бажану зону свободи", не обмежену наперед даними поняттями, й тим самим долучає до інтерпретації читача. Насолода від такого читання, за Бартовим же визначенням, "виникає в результаті подолання відчуження й влади твору" [12]. Відтак варто довіритися думці Стівена Спендера, відомого англійського поета-модерніста, який наголосив, що головне завдання творчості Лоуренса не в тому, щоб розкрити проблеми життя в ілюзіях літератури, а в тому, аби передати "напругу, що існує між життям та літературою". Думку Спендера, що для Лоуренса література – "лише вказівка на те, що перебуває за межами літератури", можна також сприймати по-різному [2]. Вона, наприклад, дозволяє звично вбачати зв'язок між мистецьким образом світу й життєвим досвідом автора: до такого читання заохочують автобіографічні мотиви його роману.

Д. Г. Лоуренс втілює у взаємодії своїх трьох ключових персонажів власний ідеал життя. Сам він був поборником природи і всього природного та палко ненавидів індустріалізацію – так з'явився Олівер Меллорс. Леді Чаттерлей закохалася в нього, вихідця з низин, певною мірою аутсайдера. Кліффорд, що належав до "вершків суспільства" і обстоював індустріалізацію, лишився сам.

Ситуація типова для творів Лоуренса: заборонене кохання жінки відносно вищого суспільного положення до "аутсайдера" (у термінології критика Марка Шорера) [4] – чоловіка, нижчого за соціальним статусом або іноземця. Лоуренс, вкотре в літературі, довів, що кохання – поза класами, за межею добра і зла, правильного і неправильного, як він сам та його дружина Фріда Віклі, котра заради нього покинула чоловіка і трьох дітей. Його союз із німкенню, народжений у роки Першої світової, вважався загрозою державній безпеці, і британський уряд відмовив Лоуренсу у дозволі жити на близько до узбережжя країни. Чи не подібна доля вигнанців – у кращому випадку – очікує і головних персонажів роману?

Варто зауважити, що певні перегуки з біографією Лоуренса читаються в романі і там, де вони, очевидно, не є авторською інтенцією. Так, відомо, що письменник мав дуже міцний духовний зв'язок зі своєю матір'ю і надміру сильно переживав її смерть. Деякі сучасники Лоуренса навіть говорили про наявність у нього Едипового комплексу. Щось подібне ми спостерігаємо у ставленні Кліффорда до своєї доглядальниці місіс Болтон: спочатку він потрапляє в духовну залежність від неї, а потім, коли в ньому, за словами автора, остаточно перемагає "жіноче начало" (ladyship), і фізично не може без неї обходитися.

Автор "Коханця леді Чаттерлей" був сином гірника, таким самим походженням він нагородив і свого протагоніста, Олівера Меллорса (Паркіна – у I та II версіях твору). Не дивно, що, коли Меллорс починає говорити про шахти, добування вугілля і нужденне життя гірників, виходить це у нього доволі реалістично.

Нову професію – лісника – автор обрав для свого героя теж не випадково, адже він сам обожнював природу. Відомо, що, перебуваючи у вигнанні, Лоуренс створив чимало зразків пейзажної лірики. У бесіді з Джоном Клером він якось сказав: "Я люблю дику природу майже до нестями". "Конні тікала до лісу так само часто, як до своєї кімнати", – зауважує Лоуренс, намічаючи наступну фазу містеріальних перетворень героїні, середовищем для яких є природний світ.

Отже, роман "Коханець Леді Чаттерлей" можна назвати частково автотематичним, оскільки ідейно й образно він перегукується зі світоглядом та біографією автора.

Автор-концепт. "Коханець леді Чаттерлей" – роман про смерть старої моралі та про можливість відродження людини. Такі твори з'являються тоді, коли перед культурою постає загроза тотальної анігіляції.

Одним з головних мотивів Лоуренса в романі, як і в усій його творчості, є "Англія, моя Англія"... Цей лейтмотив досить трагічний, і думки Лоуренса про майбутнє його країни й цілого світу, сповнені гіркоти: *"Ось воно як тепер: старовинні криві вулички вливаються в шосе, вздовж якого – новіші котеджі. А далі знайома картина: над пагорбами і старовинними замками майорять сизо-сірі плюмажі диму і пари... Решта простору – шматки старої веселої Англії, Англії диліжансів і сільських хатин, а може, й Робіна Гуда, де шахтарі у вільну хвилину блукають, охоплені похмурою тугою, породженою придушеним мисливським інстинктом"*(10).

Однак роман став справжнім явищем у літературі ХХ ст., головним чином, завдяки тому, що є "міцним горішком" для тієї частини людства, яка стурбована пошуком свободи й екзистенції душі і тіла. "Треба жити, якою значною не була б катастрофа" – стверджує автор своїм романом.

Щодо "придушених інстинктів". У романі, бузумовно, відчувається вплив учення З. Фрейда. Письменник заявляє про необхідність іти за своїм внутрішнім "Я", "голосом крові" [13]. Основним "двигуном" поведінки головних героїв твору, Конні і Мелорза, є не розум з його імперативами, а підсвідомість, інстинкти. Герої, близькі Лоуренсу, всупереч механістичності, яка заповонила усі види людських стосунків, воліють існувати в біологічних, природних ритмах.

Мотивація сексуальності й смерті проходять через усі рівні роману, але при цьому Лоуренс виявляє не тільки взаємозв'язок, а й антитетичність згаданих понять. Тому слідом за ретельно відтвореним ландшафтом Лоуренсового варіанта "безплідної землі" постає любовна утопія "легкого полум'я" [8].

На рівні фабули твір справді можна прочитати, слідом за Дж. Джойсом, як "еротичну сцену в лісі" [12]. Своїм твором Лоуренс, очевидно, мав намір адаптувати сучасну свідомість до фундаментальних понять фізичного існування, закласти основи нової свідомості, яку називає "фалічною" і в якій найвищою цінністю виступає тілесне кохання.

Д. Г. Лоуренс трактує кохання як феномен, здатний передати трагізм буття в антигуманному світі і водночас як чи не єдину даровану людям можливість пізнати себе й долучитися до могутньої річки життя. Ідея Кохання як абсолюту була й залишається утопічною, але не випадково Час Утопії, в тому числі утопії кохання, закономірно повторюється в літературному розвитку.

Автор-суб'єкт. У літературі ХХ ст. маятник авторської присутності в літературних творах хитнувся в бік "смерті" автора-суб'єкта [7]. "Смерть" автора як єдиного джерела значення тексту і як критерія правильної інтерпретації ще не означає "смерті" автора як рівноправного з читачем учасника діалогу. В аналізованому романі спостерігається зміна форми авторських ремарок, але автор не відходить повністю на другий план, його висловлювання мають здебільшого повчальний або сентенційний характер.

У творі Д. Г. Лоуренса дійсно маємо лише декілька випадків прямого вираження авторської думки. "Англія, моя Англія" - один із небагатьох епізодів, де автор проривається на "поверхню" роману. Ще один випадок самоексплікації зустрічаємо на самому початку твору: *"Ours is essentially a tragic age, so we refuse to take it tragically. The cataclysm has happened, we are among the ruins, we start to build up new little habitats, to have new hopes. It is rather hard work: there is now no smooth road into the future: but we go round, or scramble over the obstacles. We've got to live, no matter how many skies have fallen. This was more or less Constance Chatterley's position"* (1).

Український відповідник звучить приблизно так: *"Час наш є трагічним за своєю сутністю, і саме тому ми відмовляємося сприймати його трагізм. Катаклізм стався, ми опинилися посеред руїн – і знову починаємо зводити свою домівку, плекати нові надії. Це досить тяжка праця – у майбутнє немає рівних доріг; тож ми йдемо в обхід або продираємося через перешкоди. Нам треба жити, байдуже, скільки разів на нас обвалювалися небеса. Більш-менш такою була позиція Констанс Чаттерлі"* (10). Висловлена автором точка зору, яку він влітає в думки своєї героїні, віддзеркалює трагізм сучасного йому світу. Контекст "прив'язує" уривок до першої світової війни. Письменник тут переходить до форм *Present Simple* і займенників *we, our*, що об'єднує автора і його читачів. Підбір слів свідчить про те, що Лоуренс намагається зробити свої висловлювання більш загальним, сентенційним. Замість прямої вказівки на війну присутнє слово *cataclysm*, яке можна віднести до будь-якого потрясіння чи стихійного лиха, а слово *ruins* може сприйматися як у прямому значенні, так і метафорично. Авторська ремарка набуває завдяки цьому більш узагальнюючого характеру.

Експлікується автор "Коханця леді Чаттерлей" ще в одному дискурсі, що стосується літературної творчості: *"Про сокровенне можна слухати або з поваги до людської душі, змученої нескінченною внутрішньою боротьбою, або через розумне співчуття. Бо навіть сатира – один із проявів співчуття... І життя наше тече тим руслом, яким прямує наше співчуття чи неприйняття. Звідси й важливість вправно написаного роману: він направляє нашу співчутливу думку на щось нове і незнайоме... Вправно написаний роман відкриє нам найпотаємніші куточки життя"* (10).

Лоуренс вважав роман гнучкою й динамічною формою, в якій важить "жива енергія оповіді", а відтак пріоритетними є не дидактичні авторські судження, а відтворення голосів самих персонажів.

Найповніше авторська присутність, на нашу думку, виявляється в образі Олівера Мелорза, котрого Д. Г. Лоуренс обрав відвертим рупором своїх ідей. в еп ізодах лін її Мелорза, пов'язаних із цією темою, Лоуренс послідовно дистанціює героя від "світу механізованої зажерливості" у часі або просторі. Мелорз – людина з низів, що мала шанс здобути місце серед середніх класів і сама відмовилася від бажання видертись нагору. Герой сприймає світ у чорних тонах, майже як Томмі Дьюкс, упевнений у кінці цивілізації. Але стосовно себе Мелорз має власну точку зору й почуття

достойнства: *"Я бачу сенс власного існування, хоч він невидимий усім іншим. Якщо у людства є майбутнє, то потрібні великі зміни, аби їх досягти"* (10).

Лоуренс наділяє Мелорза не тільки ненавистю до індустріалізованої епохи, а й утопічними сподіваннями на майбутнє, в якому люди керуватимуться любов'ю, "вклоняться Пану" й нарешті житимуть повноцінним життям. Як носій нової свідомості, Мелорз найчастіше говорить не про секс, а про надособистісну фалічну силу, що веде до інакшого, цілісного буття. Однак образ лісника не належить виключно прогностичному плану Лоуренсової утопії, це повноцінний художній характер, а не образ-ідея.

В думках Мелорза, якими він ділиться з Конні у фінальному листі, втілені не тільки Лоуренсова віра в "дотик ніжності, дотик тілесного пізнання між людськими створіннями", чи така ж щира ненависть до "волі людської маси, що бажає грошей і ненавидить життя". Його сподівання на те, що Конні стоятиме поруч із ним у двобой проти безглуздої маячні, що володіє світом, небезпідставні. Лоуренсове неоязичництво – "Ви моя Свята Трійця: я, ти і малий троїстий вогник між тобою й мною" – переплавляється в поетичні рядки, що житимуть власним життям за межами роману, в полі напруги між мистецтвом і життям: *"Моя душа тріпоче разом з твоєю у святому вогні, який ми запалили удвох. Ми запалили вогонь життя..."* (10).

Авторська думка частково також проявляється у внутрішніх монологах Конні. Так, поїздка Конні до сусіднього містечка залишає по собі те ж враження "нездоланої прірви" між господарями й простим людом, що вона відчувала вдома. Нові шкільні будівлі з дорогої рожевої цегли та з металевими штахетами тут мали дуже привабливий вигляд, проте *"скидалися на суміш церкви з тюрмою... Якими виростуть ці і маленькі люди, в яких х змалечку вбито людські почуття, в яких залишається тільки цей здичавілий лемент і нелюдська, механічна воля?"* (10). Переконання, що "людський світ просто зжив себе", зростає в героїні так само, як і відчуття жаху перед божевіллям людства.

В іншому випадку, з-поміж емоційно відсторонених думок Констанс Чаттерлі про літературну творчість чоловіка, раптово проривається голос автора, прокладається Лоуренсове бачення природи художності: *"чесні твори спрямовують нашу свідомість, оголюють найпотамніші сторони життя, де ховаються найсильніші пристрасті"* (10). Саме вони "найбільше потребують освіжаючого чистого притоку співчуття", а не тенденційний парафраз нищих пліток. Пафос цієї ідеї стосується, звісно, не стільки писань Кліффорда, скільки самого "Коханця леді Чаттерлі".

Однак варто зауважити, що стосовно Конні реалізації авторського задуму більше сприяють описи її відчуттів по мірі того, як вона відроджується для життя, сама еволюція її образу. Кохання до лісника надає Конні сміливості. Вона заперечуватиме філіпікам Кліффорда, спрямованим проти простих людей, висловлює незгоду з мистецькими уподобаннями чоловіка. Конні ще трохи боїться Кліффорда – надто добре він озброєний демагогією, – але межа відчуження перейдена нею остаточно. Апофеозом бунту постає неоязичницький монолог Конні про життя тіла – "більшу реальність, ніж духовне життя, якщо тільки тіло пробуджується до життя по-справжньому" [8].

До розмаскування механістичності сучасної цивілізації Лоуренс долучає й антагоніста Кліффорда, але, звісно, не шляхом діалогу з ним, а зображуючи його нарочито жалюгідним, аж до потворності й відразливості. Коли ним заволодівав напад ділової активності, *"він перетворювався на одну з тих дивних істот, що ховають під твердою лускою м'які плюсклі тільця, наче краби й лангусти новітнього промислового світу"* (10). Використовуючи подібні гротескно-сатиричні засоби творення образів, автор тим самим висловлює своє однозначне ставлення до них.

Передачі авторського ставлення, таким чином, сприяють стильові інтонації роману, в яких поєдналися трагічне й ліричне, похмурий скепсис і дошкульна іронія. Стиль наближає твір до експресіонізму, однак специфіка Лоуренсової образності полягає в тому, що джерелом загостреної суб'єктивності, основою метафор чи міфопоетичних символів у його прозі найчастіше стає конкретика реального, фізичного, природного.

Під час роботи над романом "Коханець леді Чаттерлі" Лоуренс у листуванні назвав його "найбільш непристойним" зі свого доробку. Доказом його поваги до природних імпульсів людини слугувала низова еротична лексика, що її вважали непристойною. Лоуренс сподівався, що зміна мовного коду зумовить трансформацію етичних понять. На момент публікації твору ці сподівання не справдилися (згадаймо заборону твору), але роль каталізатора подальших мовно-стильових змін у літературному процесі роман, безумовно, зіграв.

Отже, суб'єктивні уявлення й переконання автора проникають у свідомість читача, у першу чергу, через живі голоси персонажів, а також завдяки нечисленним авторським ремаркам та близькій до експресіонізму стилістиці роману, для якої характерна конкретика природного.

Автор-функція. На перший погляд "Коханець леді Чаттерлей" видається романом-тезою, прагненням автора нав'язати свої світоглядні й життєві преференції, аж надто багато в ньому

біографічного та виголошеного раніше в численних есе. Так, у своєму есе, присвяченому Джону Голсуорсі, написаному в лютому 1927 році, майже закінчивши другу версію "Коханця леді Чаттерлей", Лоуренс розрізняє людину-індивіда і соціальну істоту: *"соціальні істоти можуть дотримуватися умовностей, але не в змозі підтримувати традиції... щоб зберегти традицію, треба щось до неї додати. А для дотримання умовностей вистачить і монотонної упертості паразита"* [3]. У п'ятій главі роману, коли Кліффорд благословляє Конні на подружню зраду заради спадкоємця, зустрічаємо парафраз Лоуренсової думки: *"Можна піти проти умовностей, але варто зберегти традицію"*. І продовження – *"Тут син може допомогти. То лише як ланка в ланцюгу"*.

Кожним епізодом роману, кожним образом і символом Лоуренс методично намагається переконати читача бути собою, індивідом, а не "ланкою в ланцюгу", дослухатися до свого "Я", усіма можливими й немислимими раніше засобами закликає бути чуттєвими, "ніжними", акцентує на певних станах і відчуттях.

Притаманним твору явищем є повтори. Наприклад, дуже часто зустрічається слово "nothingness" ("ніщо", довільний переклад – "порожнеча"), особливо в описах душевного стану Конні: *"Nothingness! To accept the great nothingness of life seemed to be the one end of living. All the many busy and important little things that make up this grand sum-total of nothingness!"* (1). У процитованому уривку із заключної частини глави V це слово вживається тричі. Підсилена повторами негативна конотація слова мовби апелює до читача, очікуючи від нього співчуття чи то до героїні, чи до самого себе. Певною мірою менторські нотки відштовхують невідповідного читача, але це компенсується на змістовому рівні.

Про дидактизм функції автора свідчить ще один цікавий прийом – рекурсія. Цей математичний термін широко застосовується в програмуванні й рекламі, у сучасних інтернетних мемах і означає повторюваність, перебування старого в середині нового. Популярний жарт з Інтернету: *"Щоб зрозуміти, що таке рекурсія, треба зрозуміти, що таке рекурсія"* [11]. Найдавніший невербальний прийом рекурсії зустрічаємо ще в Сервантеса, коли в другому томі "Дон Кіхота" герой тримає в руках перший том книги про власні подорожі. Рекурсія лінгвістичних структур налічує багато видів і рівнів.

Д. Г. Лоуренс користується так званою "розширеною" рекурсією. Наведемо приклад: 1) *"Clifford had a sister, but she had departed"*(гл.1); 2) *"Miss Chatterley, still disgusted at her brother's defection, had departed and was living in a little flat in London"* (гл.2)(1). Тобто спочатку наратор лише скупі повідомляє, що сестра Кліффорда виїхала, і тільки в наступній главі автор знову повертається до слова "виїхала", яке тут уже обростає певною історією: живе в маленькій квартирі в Лондоні, а маєток покинула, бо незадоволена братовим одруженням.

У своїх сентенціях автор також застосовує рекурсію, граючись з підтекстами і відтінками значень, щоразу додаючи щось нове до вже отриманої раніше інформації. Типовий дидакт, чи не так?

У творі все продумано, виважено й прораховано наперед. Зайвий доказ тому – три версії роману і три варіанти назви. Як відомо, вперше книга з'явилася під назвою "Ніжність", яка зміщувала фокус книги із власне статевих стосунків на їх суть. На відміну від неї, заголовок "Леді Джейн і Джон Томас" робить акцент саме на інтимних стосунках, адже в назву винесені англійські слова-евфемізми на позначення жіночих та чоловічих статевих органів. Використовуючи такий художній засіб як синецдоха, автор ототожнює ці терміни із своїми головними героями. Але остаточно Лоуренс зупинився на назві "Коханець леді Чаттерлей" (англійською мовою "Lady Chatterley's lover"). Чому? На мою думку, по-перше, тому що це своєрідний гачок для того, щоб "спіймати" якомога більше читачів. Адже назва "Ніжність" привернула б увагу більш стриманого й романтичного читача, тоді як "Леді Джейн і Джон Томас" - тих, хто спокусився б натяком на інтимні стосунки. По-друге, остаточний варіант назви має узагальнюючий характер. "Леді Чаттерлей" не ім'я, а титул, а слово "коханець" тим більше іменем не назвеш. "Конні" та "Олівер" як індивідуальності не важливі – саме це підкреслює в своєму творі автор численну кількість разів.

Хотілося б висловити декілька міркувань, базуючись на оригінальній назві роману – "Lady Chatterley's Lover". Першою в назві згадується саме Конні, і книга нібито ґрунтується саме на її сприйняттях і відчуттях. Але ж не назвав Лоуренс свій твір просто "Леді Чаттерлей". Своєю остаточною назвою автор ніби підкреслює, що Конні цікавить його лише в стосунках із чоловіками. У словосполученні, що складає назву роману, вжито так званий присвійний відмінок іменників, єдиний присутній в англійській мові. І головним словом у цьому словосполученні, як і в українському відповіднику, є "коханець". Частково у цьому присвійному відмінку є певний натяк на класовість, ніби Мелорс все ще слуга головної героїні. Але, з іншого боку, відсутність у назві сполучника "і" говорить про набагато тісніший зв'язок між головними героями, ніж навіть у вищеназваному "Леді Джейн і Джон Томас". Наявність "і" просто вказувала б на двох людей, що зійшлися, а присвійний відмінок підкреслює їх нерозривний зв'язок, приналежність одне одному.

Безперечно, Лоуренс виступає в своєму романі справжнім господарем, мудрим стратегом, учителем-дидактом, але його стиль, як це не суперечливо звучить, притаманна ще й евристичність – автор дає можливість читачеві самостійно робити відкриття і в окремих епізодах, і в плані сприйняття роману в цілому.

Так, в епізоді з кошеням і донькою Мелорза ми разом з Конні спочатку обурюємося бездушністю батька, потім, завдяки певним негативним штрихам до портрету дівчинки, яка починає нам нагадувати мікрокопію богині Успіху, задумуємося над ситуацією. Але все одно, внутрішній голос змушує нас опиратися відвертим "підштовхуванням" автора. Лоуренсова риторика не може (чи не хоче?) переконати нас, що дівча заслуговує на таке ставлення.

Не можна не погодитися з канадським дослідником Стівеном Лоренсом, що роман Д. Г. Лоуренса є формою морально-естетичного евристичного мислення автора, яке виштовхує нас із зони комфорту у динамічну контактну зону, де колись незвідане стає відомим, одночасно налаштовуючи нас на критичну оцінку "з'явленого ґрунту, на який ми свідомо ступаємо" [3].

Учений характеризує організуючу функцію автора третьої версії роману "Коханець леді Чаттерлей" як поєднання дидактичного й евристичного підходів, називаючи цей дихотомічний образ "кайрос" (грецький бог Кайрос – бог щасливого моменту, якого треба було встигнути схопити за чуба [9]), акцентуючи увагу на аспекті невловимості, непередбачуваності творіння Лоуренса.

Найяскравіше кайрос проявляється у відкритому фіналі роману – начебто героїв неодмінно чекає особисте щастя (нас так послідовно і вправно переконували в цьому протягом усього роману – і ми майже повірили), але загальний апокаліптичний фон породжує дуже багато сумнівів.

Отже, організуюча функція автора в романі являє собою поєднання дидактичного й евристичного підходів, перетворюючи роман-тезу на спільне творіння автора й читача.

Висновки.

1. Авторська присутність у романі Д. Г. Лоуренса характеризується, виходячи з широкого трактування образу автора як поєднання автора-творця, автора-концепта, автора-суб'єкта й автора-функції.

2. Роман "Коханець Леді Чаттерлей" можна назвати частково автотематичним та автобіографічним, оскільки ідейно й образно він перегукується зі світоглядом та біографією автора.

3. Автор пропагує ідею "ніжності", тілесного кохання як порятунку душі, як виходу в умовах глобального й індивідуального катаклізму. Мета автора – переконати читача в недостатності механістичного існування не самим зіткненням ідей, а й на підсвідомому рівні.

4. Суб'єктивні уявлення й переконання автора проникають у свідомість читача, у першу чергу, через живі голоси персонажів, а також завдяки нечисленним авторським ремаркам та близькій до експресіонізму стилістиці роману, для якої характерна конкретика природного.

5. Організуюча функція автора в романі являє собою поєднання дидактичного й евристичного підходів, перетворюючи роман-тезу на спільне творіння автора й читача – явище, характерне для епохи модернізму.

Література

1. Lawrence D. H. Lady Chatterley's Lover / D. H. Lawrence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bookfrom.net/d-h-lawrence/36817-lady_chatterleys_lover.html

2. Lady Chatterley's Lover Analysis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.shmoop.com/lady-chatterleys-lover/>

3. Laurence S. Recursiveness, Kairos, and Convention in the Lady Chatterley Versions / S. Laurence // D.H. Lawrence Studies (Fall 2012): 1-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.academia.edu/6818996/Recursiveness_Kairos_and_Convention_in_the_Lady_Chatterley_Versions

4. Laurence S. Sensitive Awareness and Spurious Feeling / S. Laurence // Études Lawrenciennes, # 43 (2012): 31-57 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.academia.edu/7518879/Sensitive_Awareness_and_Spurious_Feeling_Lawrence_the_Reviser_and_Lady_Chatterleys_Lover

5. Антонова К. Н. Імплементация интермедийного метатекста в романе Д. Г. Лоуренса "Любовник леди Чаттерлей" / К. Н. Антонова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/voplit/2011/5/re15.html>

6. Бумбур Ю.М. Особливості авторського дискурсу у постмодерністській прозі / О. М. Бумбур // Литература и лингвистика: прошлое, настоящее, будущее [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docplayer.net/63712009-Bumbur-yu-m-osoblivosti-avtorskogo-diskursu-u-postmodernistskiy-prozi-mariupolskiy-derzhavniy-universitet.html>

7. Гірняк М. О. Авторська свідомість як метатекстуальна категорія / М. О. Гірняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/>

8. Жлуктенко Н. Девід Герберт Лоуренс та його утопія "Легкого полум'я" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://andronum.com/index.php?dispatch=products.download_fragment2&product_id=17255

9. Кайрос [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%CA%E0%E9%F0%EЕ%F1>

10. Лоуренс Д. Г. Коханець леді Чаттерлей Чаттерлі / Д. Г. Лоуренс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://fictionbook.ru/author/devid_gerbert_lourens/kohanec_ledi_chatterli/read_online.html

11. Лодатко Е. Рекурсивные лингвистические структуры / Е. Лодатко // RELGA, №17 (350), 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?level1=main&level2=articles&textid=2148>

12. Рейнгольд Н. "Любовник леді Чаттерлі": опыт межкультурного изучения / Н. Рейнгольд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://20v-euro-lit.niv.ru/20v-euro-lit/articles-angliya/rejngold-lyubovnik-ledi-chatterli.htm>

13. Художественное преломление учения З. Фрейда в романе Д. Г. Лоуренса "Любовник леді Чаттерлі" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/1635735/page:10/>

УДК 811.161

СТИЛІСТИЧНА БАГАТОБАРВНІСТЬ СТАРОСЛОВ'ЯНІЗМІВ У РІЗНИХ ЖАНРАХ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА В ТВОРЧОСТІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

Лотиш Н.О., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Зінченко С.В.**, кафедра української мови

Старослов'янізми досить активно використовувалися письменниками XIX ст. у їх художній творчості. Дослідження стилістичних функцій старослов'янізмів у художній літературі дозволяє окреслити їхній функціональний статус в українській літературній мові періоду її формування й активного розвитку. Як специфічний різновид запозичень старослов'янська лексика набула ряду особливих функцій, пов'язаних не лише з семантикою кожного окремого слова, а й з її стилістичним призначенням. "Стилістика ж, – зазначає Л.І. Мацько, – виділяє в лексичному складі мови ту частину, яка за протиставленням до нейтральних слів набуває стилістичної значимості. Завдяки останньому старослов'янізми через свої фонетичні та морфологічні ознаки зберігають асоціативні зв'язки зі своєю системою високого, урочистого стилю (колориту) мовлення або зниженого, просторічного; позитивних чи негативних емоцій тощо".

Образність старослов'янізмів виникла вже в живій народно розмовній стихії, там же відбувався й розвиток значень старослов'янських лексем. Виступаючи засобом урочистої емоційності, що посилюється, як уже було зазначено, добором синонімічних слів старослов'янського походження, старослов'янізми служать водночас для створення позитивних характеристик (благословенний, достойний, святиня та інші). Їм притаманна особлива поетичність, стилістична виразність і піднесеність.

З метою створення пророчеств, урочисто-піднесених, пафосних творів використовувалася переважно лексика на позначення предметів і понять церковно-релігійного значення: хрест, дух, мученик, багрянця, благовістити, воскреснути, Господь, верига (ланцюг). У період формування і становлення української літературної мови старослов'янські слова займають значне місце серед давньоруських лексем. Церковнослов'янська мова була народові незрозумілою, і письменники вживали її у своїх творах з метою показати недоречність залучення старослов'янізмів чиновниками, писарями, дяками, а також для створення знижувальних стилістичних характеристик та надання поетичним рядкам відтінків іронії, сатири, сарказму. Художня література відбиває багатогранність людського життя і тому в текстах простежується найрізноманітніше стилістичне забарвлення лексики. Для творів письменників XIX ст. було притаманне використання поетичної, народно-поетичної, високої, урочистої, книжної, архаїчної лексики, а також – широкий діапазон вживання старослов'янізмів саме зі стилістичною метою. Оскільки старослов'янська мова була мовою церковних відправ, її елементи асоціювали з божественним началом. Тому переважало вживання її з такою важливою стилістичною настановою, як надання урочисто-піднесеного тону.

Досить часто старослов'янські лексеми використовувалися письменниками XIX ст. у їх художній творчості. Як специфічний різновид запозичень старослов'янська лексика претендує на цілу низку особливих функцій, які пов'язані не лише з семантикою кожного окремого слова, а й призначенням самої старослов'янської мови. Так, старослов'янізми-канцеляризми служили як прийом правдивого змалювання представників певного класу людей, далеких від народу. Є.П. Гребінка у байці "Ведмежий суд" вдається до стилізації під судейник-вердикт для пародіювання канцелярської мови і надання сатиричного звучання вживанню прислівника-старослов'янізма *понеже*: "[судді] приказали записать: *Понеже він признався попеластий, Що він їв сіно, сіль, овес ... так за такі гріхи його четвертувать...*" [2., с. 46]. Реалістично відображаючи різні сторони життя тогочасного суспільства, Г.Ф. Квітка-Основ'яненко добирав для своїх творів відповідні

мовні засоби, завдяки чому його творчість відіграє визначну роль у процесі формування й розвитку української літературної мови. Поряд із живою українською мовою письменник досить широко використовує у своїх творах елементи церковнослов'янської мови. Вживання ним старослов'янізмів повністю відповідає його творчій манері правдивого зображення життя, а отже, й відтворення народного мовлення, не позбавленого старослов'янських елементів. Це і релігійні роздуми, звернення до Бога, промови священнослужителів з вживанням окремих груп цієї лексики. Разом з тим його твори не позбавлені використання названих слів не тільки для відтворення буденного життя. Мові його творів властиві іронія, гумор, створені на основі використання старослов'янізмів. Найчастіше вони є елементами мовлення представників духівництва, чиновників, канцеляристів. Останні, щоб похизуватися своєю "вченістю" або щоб прикрити свої нечесні наміри й дії, навмисне говорять мовою, незрозумілою народові. Мова творів зачинателів нової української літературної мови позначена не тільки широким залученням народнорозмовної лексики, але й відбиває традиційне використання слів попередніх епох, серед яких певне місце посідали старослов'янізми. Переконає в цьому уривок з твору "Перекоти-поле": *"Бо спершу Бог, як отець над дітьми, усе ждав, усе довго терпів – може, схаменеться, може, покине худо робить, відмолить свої гріхи, то й прощення получить; коли ж ні, що не тільки не перестає зла робити, не тільки не кається у прежніх гріхах, та ще далі, усе йде на гірше, від худого і йде на худше, тоді годі – повелить... і кошка стане свидетелем..."* [7, с. 377]. Старослов'янські лексеми поряд з давньоруською лексикою у творах Г.Ф. Квітки-Основ'яненка стилістично виправдані. Викликає іронію, наприклад, мова писаря Пістряка: *"Частопоминаємий отець ваш їх возищаще і у річці топляше. Аще кая суть відьма, та не погрязнуть на дно річне, аще і камінь жерновий на виї єя причеплють; аще же непричасна єсть злу сему, абиє погрязнуть у воді. Повелить, пане сотнику, чи топить їх?"* [7., с. 174]. Прикладом вживання старослов'янської мови може служити текст промови для конотопського сотника Забрюхи на випадок його сватання, складений дяком (повість "Конотопська відьма" Г.Ф. Квітки-Основ'яненка): *"...несорозмірно суть чоловічеству єдинопрєбіваніє і в дому, і у господарстві. Всякое диханіє шанується у двоїстві; єдино чоловікові на потребу – пояти жону і іміти чада. І аз нижайший возимох сію мисль і неукротимое желаніє"* [7., с. 314]. Від того читання Хорунженко навіть заснув, а потім, коли прокинувся, то поцікавився: що ж то було? "Залицяльник", не розуміючи змісту прочитаного, щиро зізнався, що й сам не знає, що то є. Тут важливо, що текст складено дяком. Сарказм полягає в тому, що неосвічений Забрюха виступає у смішній ролі, вживаючи слова, частину з яких він, можливо, не розуміє. Коли Пістряк радить панові сотнику відчинити двері: *"Востягніть лишень плямку... отверзайте врата..."*, Забрюха у відповідь йому каже: *"Але! Отверзай ти, коли знайдеш. Бач нема дверей"* [7., с. 214].

Старослов'янізми в такій побутовій ситуації зовсім недоречні, а тому ситуація видається справді комічною. За допомогою стилізованих під старослов'янізми слів із префіксом *пре-* Л.І. Глібов висміює жадобу до грошей у байці "Торбина": Вибріхує таке, що Неначе пані превелика! Бо хороше червінчики бряжчать. А торбинка спорожнилась – Де в біса й слава тая ділась: Без грошей торба – чорт зна що! Велике діло, братці, гроші! З грошима й дурні прехороші! [1., с. 79]. Наведемо ще приклади, де переплітаються елементи з урочистим і гумористичним забарвленням, створюючи іронічно-гумористичний тон. Уживанням старослов'янських лексем *твар*, *пред* вимальовується характер персонажів. Пихатість, зокрема, як свідчить пряма мова, властива Лису з байки Л.Глібова "Вовк і Лисиця" і підтверджується означенням до Лиса "лукавий": Лукавий Лис поважно докладає: *Великий государ! Се твар Пред королем своїм ликує, Радіє і танцює... Лев витріщивсь на старшину, І закричав ще дужче: "Ну?!" А той круть-верть, неначе у капкані: Мовчить, язик прильпе к гортані* [1., с. 36–37]. Як і його попередники, Л.І. Глібов дотримувався традиції вживання у художньому тексті старослов'янізмів, використовував їх для підкреслення індивідуальності героїв байок. Урочистості оповіді П. Куліш досягає цитуванням церковнослов'янською молитви, чим підкреслюється момент каяття Кирила Тура після суду запорожців: "Смутно похилив голову, ніби й забув за товариша, да й почав собі читати напам'ять із Єремії (Петро, слухаючи, аж здивувався): *"Чрево моє, чрево моє болить мені, смущається душа моя, терзається серце моє. Не умолчу, яко глас труби услїшала душа моя, вопль раті і біди. Доколі зрїти їмам бжашчих, слищ глас трубний? Понесе вожді людей моїх синове буйніі суть і безумніі; мудріі суть, еже творити злая; блага же творити не познаша..."*" [8, с. 137]. З великою пошаною П. Куліш ("Чорна рада") називає віру християнську благочестивою, вболіваючи за неї через уніатське засилля: *"А тим часом католицькі пани з нашими перевертнями услїювались унію на Вкраїні прищепити і не в одну церкву попом уніата, на огиду людям, поставили; віру благочестиву мужицькою вірою назвали, а оддаючи жидам у орєнду села, не раз із селами й церкви їм на одкуп оддавали"* [8, с. 34].

Мова творів А.П. Свидницького, у яких він реалістично зображував соціальні вади суспільства з допомогою сатирично-гумористичних засобів, чимось схожа на мову сатиричних віршів Т.Г. Шевченка. Письменник вдається до введення Шевченкових варіантів до свого тексту. Знай-

шли застосування в ній і старослов'янізми. Так, у романі "Люборацькі" семінарист Антосьо Люборацький складає молитву такого змісту: *"Господи милосердний! – каже, – вже поміг еси мені збути Робусинського, поможи ж іще збутись і семінарії! Доки житиму – дякуватиму! Ти любов еси і свобода, прости ж мене: зведи мене, нового Ізраїля, із цього нового Єгипту! Потопи цих фараонів в тих сльозах, батьківських та материнських – і не тайно серед ночі, а явно. Боже мій милостивий! Нащо ти держиш на світі оцих по закону беззаконія творящих?"* [9, с. 196]. Подібним до Шевченкової манери є тут переносне вживання старослов'янізмів. Письменник використовує старослов'янські слова не в урочистому плані, як мало б бути в молитві, а в гумористичному: герой звертається до Бога, скаржачись на власну долю і долю йому подібних. Поєднанням несумісних логічно слів *"по закону беззаконія творящих"* автор досягає іронічно-викривального тону у характеристиці існуючого ладу "нових фараонів". У цьому ж творі, коли Масю – дочку о. Гервасія почали забирати на навчання, вона простій дівчині Ганні каже, що, напевно запаніє і не знає, яка вже повернеться: *"Може з мене така яга вийде, що і пальці слугам повідрізую"* [9 с. 49]. У дусі народної розповіді А.П. Свидницький використовує вигуки: *"Господи милосердний!", "Боже!"*, проте вони не мають релігійного значення. Наприклад: *"Господи-господи! А тепер ось як буде! В людяного шинкаря і в корчмі краще"* [9 с. 179]. Або ще: *"Слава богу, що так сталося, – сказала мати, випровадивши зятя за ворота, – прейма синяки посходять на твоїм тілі"* [9, 195].

Для характеристики Онисі у повісті "Старосвітські батюшки і матушки" І.С. Нечуй-Левицький вкладає в уста ображеного студента Балабухи назви міфологем старослов'янського походження, які стають засобом образності: *"Ой ви, Єви! Ой ви, спокусительки! Це не Діана, – це фурія, аспід, василіск! Чом же ти мені просто не сказала, що не підеш за мене?.. О єхидна, о мегера! О породилння сатани! Це не Венера, – це сам сатана в плахті"* [10, с. 239]. Зовсім протилежні емоції викликає ця ж дівчина в Харитона, найменшого сина покійного панотця, якого громада вибрала собі за священика: *"Він згадав, як ховали батька, як співали "вічну пам'ять", а грішні думи все ворушились в його серці. А пишний вид в стрічках та в квітках все мрів перед ним навіть в легенькому диму кадила, в прозорому повітрі спорожнілого двора та садка... Це ж гріх!.. А той гріх в квітках та стрічках все манячив перед ним і неначе дражнив його богобоящу душу"* [10, с. 236]. І от якою постає перед нами Онися у розмові з матір'ю: *"Та мене ж, мамо, хвалити бога, ніхто не об'їхав білим конем... але, мамо, сказати по щирій правді, моїх женихів хоч по сім за цибулю продавай на богуславському ярмарку, та й ніхто не купить... – Але і вередлива ж ти, – нема де правди діти. Балабуха чоловік вчений, займе добру парафію, буде благочинним, а може, і протоєреєм"* [10, с. 238]. Сполучення "богобояща душа", "хвалити бога" відомі народові слова, без них немає мовлення героїв. Невдоволення викликала і поведінка Олесі, дружини Балабухи: *"Олеся вбралась у сукню, пішла до церкви й стала поперед усіх людей перед іконостасом, а не в бабинці, де ставали старі матушки з дочками. Громада загула. – Що це воно за пані! Прийшла простоволоса, неначе дівка. Чи надула спідниці, чи намостила обручів під сукню, що така товста; й не поважає громади, й господу зневажає: виперлась поперед усіх людей перед самі царські врата, мабуть, щоб піп на неї дивився, а вона на попа!"* [10, с. 291]. Усе це слова автора, який передає слова своїх героїв, тут є старослов'янські елементи, значить народ їх уживав. Використанню старослов'янізмів як засобів створення урочистого стилю сприяв розвиток жанру молитви з середини XIX ст., до чого долучився й І.Я. Франко. Описуючи в поемі "Мойсей" молитовну атмосферу, письменник вірив у створення високої духовної потуги самої молитви і силу духу того, хто молиться. При цьому простежується образне вживання небо – небесная стеля (небесная – стилізований старослов'янізм) і релігійний християнський символ – трон Єгови. Поема "Мойсей" була лебединою піснею Франка-поета, бо в ній передано найбільшу трагедію героя, що відображав переживання самого автора: *Піднімається сонце, пала Вся небесная стеля, І стоїть у молитві Мойсей Нерухомиий як скеля...* [11, с. 394].

У поетичній творчості Тараса Григоровича Шевченка, де сумовита лірика переростає у філософську мудрість, а вічна недоля пригноблених жевріє такою ж вічною надією, сподіваннями на краще, де умиротворена радість буття торжествує у злетах народного духу, а громадянська туга запалює пристрасним закликком до класової боротьби, революційного оновлення світу, – народилося й живе те безсмертне слово, що знаменувало собою утвердження нової української літературної мови на народній основі. Ввібравши скарби живої української розмови, пісні, фольклору, Т. Г. Шевченко використав і попередні культурні традиції старокнижної, старослов'янської мови, творчо синтезував усе це і довів до гармонії змісту й виразу у словесно-художній творчості. На ґрунті старослов'янських і старокнижних українських слів та окремих словотворчих елементів поет будував оригінальну систему словесно-художніх засобів, здатних викликати широкі політичні асоціації: воленька святая, живуца кров, правда-мста, вража кров, вража наруга, споборники святої волі, апостол правди і науки, добро творящий, гонитель правди жестокий, душеубієць, самодержець тощо [5, с.124]. Серед них слова з компонентами: *-тель* (губитель, обличитель, вседержитель, благовіститель, правитель, розпинатель); *воз-, вос-* (возвеличити, возлюбити,

восплакати, восхвалити, воззрити, возгласити, возвістити, возрадуватися); *-іє* (беззаконіє, безчестіє, благоденствіє, братолюбіє, благодушіє, єдиномисліє, отмщеніє, правдолюбів, криводушіє); *-ущ, -ащ* (грядущий, животворящий, доброзичдущий); *всє-* (всеблагий, всевидящий); *пре-* (преподобний, преблагий, пребезумний, превселюбний); *вєлє-* (велеречивий); *благо-* (благодать, благословенний); *не-* – *-имий, -енний* (неісходимий, непробудимий, неутомлений). Старослов'янське слово *"благоденствіє"* в контексті Шевченкових політичних поезій "Три літа" і "Кавказ" стало сатиричним символом самодержавно-кріпосницького ладу Росії: *Од молдаванина до фінна. На всіх язиках все мовчить, Бо благоденствує!* ("Кавказ"). Описуючи тяжке життя українського трудового народу в царській Росії, М. Г. Чернишевський у статті "Національна безтактність" цитує ці слова, відзначивши їх точність: "Вони благоденствують, за цілком вірним і дуже вдалим виразом свого улюбленого поета Шевченка". Пародійно переосмислюються старослов'янізми в поезії "Умре муж велій в власяниці", написаній з приводу смерті петербурзького митрополита Григорія, мракобіса, що прославився до того ж і безглуздою боротьбою проти жіночих мод. О. І. Герцен висміяв у "Колоколі" "святого владику" у формі релігійного акафіста: "Газетоборче, юбкоборче, модоненависнику, землезнанія гонителю, моли бога о нас!". Тавруючи митрополита, Т. Г. Шевченко висміює і його послідовників: професора Київської духовної академії Аскаченського, слов'янофіла Хомякова і реакційний журнал "Русская бесіда" [6, с.145]

Отже, можна зробити висновок, що у творах письменників XIX ст. старослов'янізми вживалися переважно з такою стилістичною метою: індивідуалізація мови персонажів, створення урочисто-піднесеного звучання тексту, досягнення сатиричного, гумористичного та іронічного ефекту, стилізація мови твору під мовний колорит епохи. Значна частина старослов'янізмів у творах українських письменників виконує нейтральну, номінативну функцію. Основна роль старослов'янізмів у процесі формування сучасної української літературної мови виявляється через їхні функціональні характеристики у мові творів письменників XIX ст.

Література

1. Глібов Л. І. Вибрані твори / Л. І. Глібов. – К. : Держлітвидав, 1957. – 246 с.
2. Гребінка Є. П. Вибрані твори / Є. П. Гребінка. – К. : Дніпро, 1977. – 224 с.– 159 с.
3. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство / С. І. Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 283 с.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
5. В. С. Ільїна (Мова творів Т. Г. Шевченка. – К., 1957)
6. В. С. Ващенко (Мова Тараса Шевченка. – Харків, 1961. – 252 с.)
7. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Вибрані твори. – К. : Молодь, 1983. – 328 с. – (Шкільна бібліотека)
8. П.Куліш "Чорна рада. Хроніка".-Н., 1663 р
9. А.П.Свидницький "Люборацькі" . – Л., 1861–1862 р.
10. Нечуй-Левицький І. Старосвітські батюшки та матушки: повість-хроніка / Іван Нечуй-Левицький. – 5-те вид. – Черкаси: Кооператив. Вид. Т-во "Сіяч", 19. – 360
11. Франко І. Мойсей: поема./ Іван Франко. – 3-те вид. – Львів: Київ: Франко син і спілка: Накладом вид-ва "Нові шляхи", 1922. – 65. – (Новітня бібліотека; ч. 41)

УДК 811.161.2'373.2(477.82-2)

КУЛЬТУРОНИМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ МУЗИЧНИХ ГУРТІВ – УЧАСНИКІВ СВРОБАЧЕННЯ

Лоха А.Є., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Пугач В. М.**, кафедра української мови

Пропріальні назви є універсальними мовними одиницями, оскільки вони функціонують в усіх мовах світу, є загальноновживаними та мають спільні ключові ознаки. Водночас у кожній мові пропріальна лексика має свої специфічні характеристики, що зумовлені їхнім лексико-семантичним складом, походженням та функціонуванням [4, с.20].

Проблеми класифікації та систематизації власних назв є об'єктом наукових дискусій, розглядаються в працях багатьох ономастів. Дослідники Т. Бакастова, А. Білецький, В. Болотов указують на "семантичну ущербність" та "спустошеність" онімів у мові, оскільки вони, на їхній погляд, позбавлені зв'язку з поняттям [1, с.124].

Пропріальна лексика в мовленні сповнена змістом, але й тут її понятійність є дещо інакшою, ніж в апелятивів.

Інша група науковців (А. Зверєв, І. Ковалик, В. Калінкін, Т. Ковалевська та ін.) доводить існування лексичного значення власних назв не тільки в мовленні, а й у мові [2, с.23]. Дослідники доходять висновків, що понятійність онімів пов'язана з безпосереднім відображенням у свідомості не групи однорідних предметів, а одного предмета, його відмінності від інших.

Нашу увагу привертає культурна ономастика – це пропріальні назви, які побутують у сфері культури. Назви музичних гуртів відомі для більшості людей, часто такі лексеми входять до активного словникового запасу. Однак власні найменування музичних гуртів є недостатньо дослідженими в сучасному українському мовознавстві. Вони потребують ґрунтовного комплексного розгляду, оскільки позначають важливі для суспільства номінації, а музична культура посідає чільне місце в житті держави та народу, лексика культури є актуальною в повсякденному лексиконі кожної людини. Актуальність роботи полягає в тому, що дослідження здійснено на матеріалі найменувань музичних гуртів за лексико-семантичними особливостями з залученням прагматичного аспекту.

Об'єктом дослідження є пропріальні номінації на позначення українських музичних гуртів, котрі брали участь у конкурсному відборі на Євробачення протягом 2014, 2016 – 2019 рр.

Мета роботи полягає в лінгвістичному дослідженні назв українських музичних гуртів, виявленні закономірностей їхньої номінації, а також впливу екстралінгвальних факторів на тенденції називання.

На позначення пропріальних номінацій музичних гуртів дослідники вживають різні терміни: ергонім, ідеонім, культуронім, музиконім, колективонім тощо. Поняття культуронім, на нашу думку, найбільш конкретно відображає вузьку групу аналізованих номінацій.

В Україні існує значна кількість музичних гуртів, які брали участь у національному відборі на пісенний конкурс "Євробачення". Культуроніми на позначення професійних гуртів (35 назв) різного музичного спрямування (поп, фолк, рок, інді тощо) мають різноманітну лексичну семантику (орфографію та графіку назв ансамблів збережено. – А. Лоха).

Серед номінацій, проаналізованих за лексико-семантичним принципом, найбільш уживаними є такі види неонімації:

1. Варваризми: *AGHIAZMA* (5) – рок-гурт який почав функціонувати в Києві у 2013 році. З грецької мови назва перекладається як "святиня". Номінація гурту досить мотивована, оскільки група утворилася в часи глобального розвитку субкультур у країні, а такий жанр музики на той час був розповсюджений серед музичної субкультури готів, яким притаманні поєднання світла й темряви. *Braii* (5) – інді-рок, фолк-гурт з Києва, який утворився в 2017 році. З румунської мови "брей" – "гасити". Назва колективу відображає спокій, котрий вони несуть людям у своїх піснях. *Brunettes Shoot Blondes* (5) – інді-гурт, утворений у 2010 році в Кривому Розі. Назва перекладається з англійської "Брюнети стріляють у блондинів". За словами учасників гурту, прецедентна назва вигадана тільки з рекламною метою. *DETACH* (5) – київський рок-гурт, котрий почав функціонувати в 2010 році. Назва з англійської перекладається як "вилучити, відокремити". Назва гурту жодним чином не пов'язана з їхньою музичною творчістю, але для фронтмена гурту вона нагадує про його фах (назва взята з комп'ютерної графічної програми). *Freedom jazz* (5) як група утворилася в 2008 році в Києві. Уже з назви зрозуміло, що гурт виконує пісні в джазовому стилі. *Freedom* з англійської – "свобода, воля"; таким чином, назву можна перекласти як "Вільний джаз", що її учасники гурту стверджують кожним своїм виступом. *Green Grey* (5) – рок-гурт із Києва, створений у 1993 році. "Зелено-сірий" – такий переклад має назва цього гурту, утвореного за назвою однієї з їхніх пісень, актуальної й нині. *Japanda* (5) – синті-поп-гурт із Києва, котрий утворився в 2014 році. У перекладі з мови есперанто назва гурту перекладається "Японія"; вона повністю відображає стиль як у музиці, так і в іміджі учасників гурту. *KOZAK SYSTEM* (5) – київський рок-гурт, який утворився в 2012 році. Назва гурту в перекладі звучить "Козак система". Назва увібрала в себе українську індивідуальність, самобутність, силу та волю, яку гурт репрезентує у своїх творах, та інтернаціональний композит "система". *LUMIERE* (5) – електро-фолк-гурт, утворився в 2010 році в Києві. З французької *lumiere* – "світло", що характеризує стиль їхньої музики, світлої та легкої для сприйняття. *Monochrome* (5) – інді-рок-гурт із Києва, 2016 рік. У перекладі звучить як "Монохром", що походить із грецької мови та означає "єдиний колір", тобто одноманітність. На нашу думку, цією назвою учасники гурту ніби кидають виклик світові, зокрема й музичному, заявляючи про свою унікальність та неповторність через одну барву. *Mountain Breeze* (5) – поп-рок-гурт, створений у 2014 році в Полтаві. Із англійської назва звучить як "Гірський бриз". Назва семантично суперечлива, адже бриз – це вітер із водойми (моря, річки тощо), а не з гір. Напевно, молодий колектив потрактував цю назву як романтизовану. *Peaks of Kings* (5) – хеві-метал-гурт з Мукачєва, створений у 2014 році. З англійської мови *Peaks of Kings* перекладається як вершина королів. З'являється асоціація, що таким чином учасники гурту стимулювали себе розвиватися та досягати найвищих вершин у творчості. *Pringlez* (5) – київський поп-гурт, створений у 2013 році. Загалом назва *Pringlez* існувала як лейбл задовго до появи цього

гурту. "Прінглз" – це всім відомі пшенично-картопляні чипси. Напевно, через прецедентність семантики номінації учасники відобразили через культуронім якийсь незабутній момент свого життя. *Pur:Pur* (5) – харківський інді-поп-гурт, створений у 2008 році. У назві гурту – латинський корінь "pur", що означає "чистий". За словами солістки гурту, дублювання цього кореня вказує на те, що вони не тільки повідомляють, а ще й відповідають тому, що сказали. *SunSay* (5) – ф'южин-реггі-гурт із Харкова, 2007 року створення. "Сансей" з англійської мови – сонце каже. Можливо, таким чином учасники гурту вказують на свою спорідненість з природою та любов до неї загалом та до сонця зокрема; назва є паронімією до сенсей – японською "народжений раніше", "перероджений", "старший". *The Erised* (5) – київський гурт, створений у 2014 році, працює в жанрі електроніка. "Ерайзд" – це магічне дзеркало бажань зі всесвітньо відомої серії романів Джоан Роулінг "Гаррі Поттер". Якщо прочитати назву навпаки, як паліндром, то можна помітити приховане там слово "desire" – бажання. Можливо, таким чином учасники гурту віддавали шану загальному улюбленцю Гаррі Поттеру та нагадували собі, що все можна здійснити в житті, головне – вірити в це. *The Hardkiss* (5) – поп-рок-гурт із Києва, створений у 2011 році. У перекладі з англійської Hard kis – важкий поцілунок. Як зазначають учасники гурту, назву обирали з-поміж кількох варіантів глядачі, що, прослуховуючи демо-версії пісень, помітили, що в них є щось солодке, як поцілунок, та "хардове" аранжування. *The Hypnotunez* (5) – джаз-панк-гурт, створений у 2013 році у Вінниці. У назві гурту приховано дві основи: хурпо-, що відповідає інтернаціоналізмові гіпно-, та tunez – мелодія, музика. *Vivienne Mort* (5) – інді-поп-гурт, створений у 2007 році в Києві. Філософський підтекст назви гурту тлумачить солістка: Vivienne – життя, Mort – смерть, а разом – "Безсмертна душа". Саме в такий спосіб учасники гурту вказують на вічність творчості. *Пающие трусы (Singing pants)* (5) – поп-рок-гурт, створений у 2008 в Києві. Музикант А. Кузьменко, ініціатор створення гурту, прокоментував епатажність назви з метою самореклами "не стільки вокальними чи артистичними даними, скільки ефектною зовнішністю і відвертим вбранням". *С.К.А.Й.* (5) – поп-рок-гурт, створений у Тернополі у 2001 році. Аббревіатурна номінація є міжмовним омофоном, що англійською мовою означає небо. Напевно, через цю лексему-символ учасники гурту вказують на багатогранність своєї творчості, адже небо може бути різним: блакитним, сірим, синім, навіть чорним, хмарним або сліпучо-чистим.

2. Оказіональні номінації: *Panivalkova* (5) – жіноче інді-поп-тріо, Київ, 2013. Свою назву солістки пояснили так: "ми всі "пані", а "Валькова" – наша подруга, муза, людина з великої літери"; неонімація створена шляхом словоскладання. *YUKO* (5) – київський гурт, створений у 2016 році, працює в жанрі фолк-електроніка. Складноскорочена лексема YUKO утворена з перших складів прізвищ вокалістів гурту та адаптована для закордонного слухача. *НеАнгели* (5) – поп-гурт з Києва, який створився в 2006 році. Назва гурту є рекламним ходом, семантика культурами виражає епатажність та деяку відвертість у образах солісток, є прецедентною, лексема утворена шляхом словоскладання; варваризм. *Цешо* (5) – соціальний рейв-банд, створений у Києві у 2016 році. Оказіональність номінації полягає у вербальному оформленні фрази з питальною модальністю як лексеми, другим компонентом якої є розмовна форма займенника *що*. *ВАНРОМА* (5) – гурт, створений у 2009 році в Києві, виконує музику в стилі альтернативний рок. Назва є складноскороченим словом від прізвища та імені соліста гурту (**Бахарев Рома**). Оказіональна номінація є омонімом до лексеми "бахрома" (побутовий атрибут, який зазвичай використовують для надання речам привабливого вигляду). *The ВІО* (5) – поп-реггі-гурт з Кобеляк, створений у 1991 році. The ВІО – це синтез української лексеми (віо – український питомий патріархальний вигук) та варваризму (the – означений англійський артикль). Учасники гурту через таку номінацію засвідчують свою причетність і до питомої української культури, і до глобальної світової.

3. Антропонімічні номінації (або складники): *ANNA MARIA* (5) – поп-гурт, утворений у 2004 році в Криму, назва гурту – це імена солісток дуету. *KADNAY* (5) – київський інді-поп-гурт, котрий створили у 2012 році. Назва гурту походить від прізвища одного з його солістів – Каднай. *Yurcash* (5) – фолк-панк-рок-гурт із Києва, 2004 року. Юрко Юрченко – соліст, що й стало мотивацією номінації; можливо, гурт отримав таку назву також через кількох Юріїв у групі (їх аж 3 – барабанщик, гітарист та вокаліст).

4. Метафоричні назви: *KAZKA* (5) – поп-фолк-гурт, створений у 2017 році в Києві. Учасники гурту асоціюють номінацію з дитинством, загадковістю, незвичайністю; казка – це один із жанрів народної творчості, тому це натяк на жанр, у якому працює цей гурт – фолк.

5. Назва, що має структуру фрази: *Сальто Назад* (5) – прецедентна номінація, пов'язана з конкретною ситуацією на концерті, коли вокаліст травмувався під час виконання акробатичного трюку, що заклало певні ментальні засади: "Я тоді міг загинути, але зараз, згадуючи цю історію, я люблю вносити в неї трохи філософії – для мене це був стрибок "всупереч" [3]. *LETAY* (5) – харківський поп-гурт, створений у 2010 році. Як зазначає соліст, назва гурту не має ніякого сенсу, йому просто дуже подобалося це слово, а латинськими літерами воно написано з метою

привернення уваги закордонного слухача. Фраза має структуру односкладного непоширеного означено-особового речення спонукальної модальності з предикатом, вираженим дієсловом-варваризмом російською мовою.

Культуронімні номінації в онімній ієрархії як різновид ергонімів репрезентують назви музичних гуртів. У соціокультурному просторі України існує значна кількість співочих колективів різноманітного творчого спрямування. Актуальними та продуктивними є культуронімні номінації таких лексико-семантичних моделей: варваризми, okazionalizmi; антропоніми. Менш продуктивними є метафоричні номінації, фразові структури. Таку градацію культуронімних номінацій можна пояснити тим, що номінатори у своїй діяльності спрямовані не тільки на українську публіку, а й хочуть здобути визнання за кордоном.

Література

1. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания: (Ономастика). – К.: Изд-во КГУ, 1972. – 209 с.
2. Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики: Автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.02 – рос. мова; 10.02.15 – загальне мовознавство / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 35 с.
3. Сальто назад [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.facebook.com/pg/saltoold/posts/>
4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 550 с. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://elar.khnu.km.ua/jsui/handle/123456789/4383>.
5. Україна на Євробаченні 2014, 2016–2019 рр. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Україна_на_пісенному_конкурсі_Євробачення_2014; https://uk.wikipedia.org/wiki/Україна_на_пісенному_конкурсі_Євробачення_2016; https://uk.wikipedia.org/wiki/Україна_на_пісенному_конкурсі_Євробачення_2017; https://uk.wikipedia.org/wiki/Україна_на_пісенному_конкурсі_Євробачення_2018; https://uk.wikipedia.org/wiki/Україна_на_пісенному_конкурсі_Євробачення_2019

УДК 821(73)(092)

СМИСЛОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ В УКРАЇНОМОВНОМУ ВИДАННІ РОМАНУ ЕРНЕСТА ГЕМІНГВЕЯ "ПРОЩАВАЙ, ЗБРОЄ"

Макарчук А. А., студентка ІV курсу філологічного факультету

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу .

Стаття присвячена дослідженню смислового навантаження ілюстративного матеріалу в україномовному виданні роману Ернеста Гемінгвея "Прощавай, зброє". У роботі наявна спроба поділити ілюстрації на певні тематичні групи, дати тлумачення кожної з них. Визначити ті основні ідеї та категорії, які закладені до їхнього змісту. Робота є спробою висвітлення проблеми низького авторитету паперової книги у порівнянні з електронною, а також звернути увагу на шлях подолання цієї проблеми за допомогою ілюстративного матеріалу високого рівня якості.

Ключові слова: Ернест Гемінгвей, "Прощавай, зброє", книги, творча майстерня "Графка", функціональність ілюстрацій.

Вступ. Книга – це не просто річ, яка стоїть на полиці у шафі, це цілий всесвіт, де переплітаються різні епохи, багатогранний світ людей, реальне та фантастичне, матеріальне та духовне, жорстоке та сентиментальне. Загалом, книги – це невичерпне джерело знань, мрій, повчань. В одній маленькій книзі можуть ховатися такі великі, таємничі речі, про які ми, живучи буденним життям, можемо лише здогадуватися.

Здавна люди цінували книги, передавали їх у спадок, берегли як зіницю ока, але час не стоїть на місці. У ХХІ столітті можна швидко знайти будь-яку книгу, адже бібліотек і книжкових магазинів достатньо. Наша сучасність характеризується високою мобільністю. Ми живемо у вік сучасних технологій, комп'ютеризації, тому звичайну паперову книгу замінюють електронні. Звичайно, в цьому вбачають багато корисних моментів, адже в будь-який час ми можемо з легкістю знайти потрібний нам матеріал, необхідну інформацію. Але чи можуть електронні версії замінити справжню, живу книгу, яку приємно потримати в руках, відчутти аромат її свіжих сторінок? На

нашу думку, ні. Тому людство зіштовхнулося з досить серйозною проблемою – повернення паперовій книзі минулої популярності, підняти її рейтинг та виявити переваги над електронною.

Важливе місце у виконанні цього завдання відводиться саме книжковим ілюстраторам. Вони творять диво. На сторінках книг майстри здатні створити паралельний, інший світ, який допомагає нам яскравіше уявити прочитане, а інколи й зовсім побачити щось таке, що було раніше немовби заховане від нашого погляду.

Хочеться зазначити, що із статистичних розвідок, які, наприклад, проводилися у нашій країні ще 2013 року ("Читання книжок в Україні") стає відомо, що більшість покупців звертає увагу саме на оформлення. Тому ми з упевненістю можемо сказати, що книжкові ілюстрації – це одна із найважливіших речей, яка здатна оживити паперові варіанти книг.

Саме тому, **мета** статті полягає у тому, щоб звернути увагу людей на ілюстративний матеріал у книгах. Проаналізувати та виявити його функціональне навантаження (на прикладі україномовного видання роману **Ернеста Гемінґвея "Прощавай, зброе"**).

Мистецтво ілюстрації, на жаль, не є дуже розвиненим в Україні. Але останнім часом з'являється все більше і більше талановитих людей, які здатні створити на сторінках видань не просто звичайний малюнок, а дещо набагато глибше, цілий світ.

До таких особистостей можна зарахувати надзвичайно здібних молодих людей, які є засновниками та учасниками творчої майстерні "Аґрафка" – це Романа Романишин і Андрій Лесів. Це митці зі Львова. У цьому магічному місті вони і працюють. Андрій Майовець у своїй статті "Комп'ютерна графіка й ілюстрування творів для дітей: художньо-стилістичні особливості (на прикладі випускників ЛНАМ)" пише: "Характерна особливість обох митців в їхньому ідейному, концептуальному вирішенні ілюстрацій, у художньому оформленні, не схожому на інше. Незвичайне поєднання комп'ютерної графіки та колажу, використання текстури й фактури різних матеріалів і площин створених засобами графічних програм і методом ручного виконання. Відтак, частина малюнку зроблена у векторних і растрових програмах, а інша домальована методом туші і пера та заздалегідь вирізаними витинанками, аплікаціями з різноманітних підручних матеріалів, переважно тканин. Стиль зображального матеріалу можна простежувати в мистецьких течіях експресіонізму чи постмодернізму, а також певні аналоги книг можна віднайти, наприклад, у книговиданні Західної Європи. Окрім ілюстративного матеріалу, цікаве й динамічне художнє оформлення, розташування тексту, вибір гарнітури тексту співзвучний характеру малюнків"[6]. Отже ми можемо сміливо зробити висновок, що ці митці мають високий рівень професійної майстерності та свій оригінальний, неповторний стиль. Підтвердженням цієї думки є й те, що ці талановиті митці отримували за свою працю не одну почесну нагороду. Уже у вищезгаданій статті зазначається: "Романа Романишин і Андрій Лесів, їхня творча майстерня "Аґрафка" були учасникам виставок: "Книга художника: еволюція видавничих ідей", галерея "Коралі" (Львів, 2010); "Арт-книга", Галерея "P.ART.COM" (Київ, 2011); "АРТ-КНИГА" у рамках Львівського міжнародного дитячого фестивалю (2012); виставка ілюстрацій "Аґрафки", галерея "Galeria 31" (Люблін, Польща, 2013). Спільно відзначені преміями та нагородами, зокрема: премія XIII Національного Форуму видавців за оформлення книги "Зів'яле листя" Івана Франка (Львів, 2006); нагорода Міжнародного фонду "Відродження" "За високопрофесійний дизайн книжок світової гуманітарної класики, виданих за підтримки фонду" (2009); відзнака "Sharjah Children's Reading Festival" (Шарджа, Об'єднані Арабські Емірати, 2013); відзнака "Bologna Ragazzi Award" в категорії Opera Prima за книгу "Зірки і макові зернята" (Болонья, Італія, 2014)" [6]. Отже, у здібностях цим митців годі й сумніватися.

Варто звернути увагу на значну подію у світі видавництва. Саме у 2018 році вийшло друком нове видання знаменитої книги Ернеста Гемінґвея "Прощавай, зброе". І саме творча майстерня "Аґрафка" створила неповторні та глибокі за сенсом ілюстрації до цієї книги.

Твір Е. Гемінґвея "Прощавай, зброе" є одним з найвидатніших романів про Першу світову війну. Це один із тих творів, який дуже точно зображує життя (а точніше про його злам) "загубленого покоління". Твір є загальновідомим у всьому світові і після його прочитання у душі людини залишається вир емоцій, а в голові панують безліч думок. Саме тому він нікого не залишить байдужим після прочитання.

Актуальність статті зумовлена відсутністю досліджень функціональності ілюстративного матеріалу у новому виданні роману письменника Е. Гемінґвея "Прощавай, зброе".

Виклад основного матеріалу. У книзі вміщена досить значна кількість ілюстрацій, а саме, близько двадцяти. Всі вони мають свій глибокий і навіть дуже трагічний зміст, являють собою намисто, яким пронизаний весь роман. І кожна намистинка індивідуальна, і сяє своїми трагічними барвами, але якщо їх поєднати - створюють неподільний, цілісний образ. Вони доповнюються одна одну і всі разом відкривають нам цілий світ, світ на межі щастя та трагедій.

На сайті видавництва "Старого лева" вказані такі слова: "За словами Андрія Лесіва та Романи Романишин, цю книжку вони прагнули зробити візуально схожою на антивоєнні плакати: лаконічною, виразною, поза часом і без прив'язки до жодної з епох"[4]. А також подається вислів

самих митців: "У передмові до роману Гемінґвей декларує, що цей твір є антивоєнним. Хоча сюжетно роман про Першу світову війну, проте відчуття таке, ніби він про теперішню, нашу війну, – розповідають Романа і Андрій. – Уся візуальна концепція побудована на важливій цитаті з твору: "Світ ламає всіх, і багато хто стає після цього ще міцнішим на зламах...". Саме цей "злам" ми підкреслили в ілюстраціях – злам книжки, межа сторінок є межею двох світів, деформує речі, як це робить війна з людськими життям" [1].

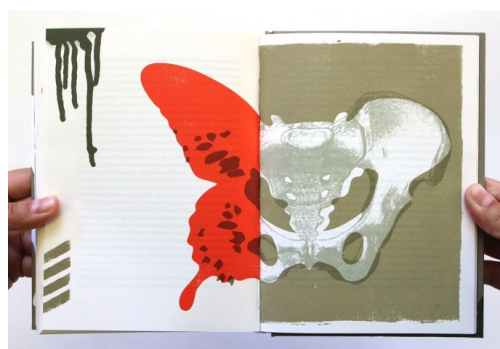
Отож, своє дослідження ми хочемо розпочати із обкладинки. Уже на цьому зображенні нам передаються основні точки перетину, сюжетні лінії, ідеї та проблематика, які будуть репрезентовані у творі. На цій першій ілюстрації ми можемо бачити солдатську форму та форму медичної сестри. Це перетин віри та надії з жорстокістю, яку саме втілюються постаті військових та медичних працівників.

На вже згаданому сайті ілюстрацію обкладинки пояснено так: "У тексті є дуже багато води, поту, дощу, вогкості, тож саме звідси, за словами Андрія Лесіва та Романи Романишин, у зображеннях багато розтікання і деструкції. Рукав військової форми на обкладинці роману "Прощавай, зброє" перетворюється у чорну траурну стрічку" [4]. Про це ж говорять і самі митці: "На перший погляд, тут цього розтікання і руйнування не видно, однак вони ховаються під суперобкладинкою і відкривають лише тоді, як її зняти" [1].

Всі ілюстрації, як я уже зазначалося, хоч і об'єднані єдиною концепцією і водночас відтворюють тематичний спектр роману Гемінґвея. Тому, я вважаю, їх можна поділити на декілька тематично-споріднених груп.

1 групу ілюстрацій ми пов'язуємо із викриттям суті війни. На першому зображенні ми бачимо, як дитяча іграшка у формі коника змінюється справжньою твариною з вершником, відтак

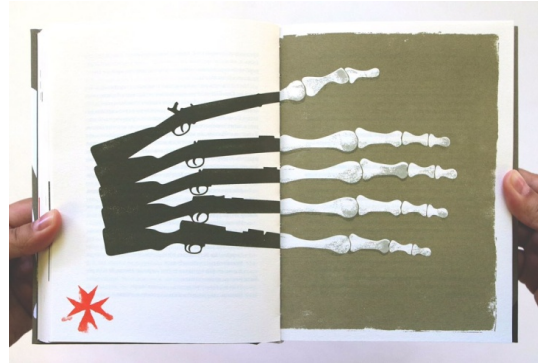
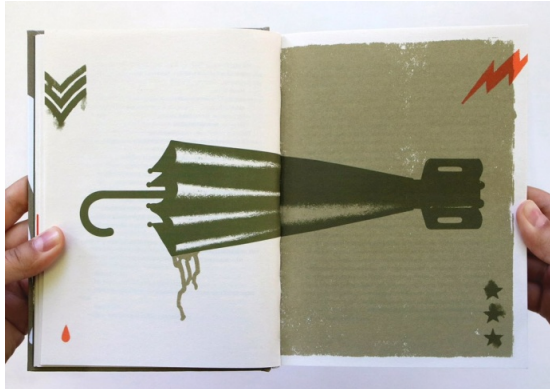

ми маємо зображенням кінного спорту. На мою думку, це одна із найцікавіших ілюстрацій. Автори підкреслюють, що всі ми були дітьми, які часто полюбили грати "у війну", особливо хлопчики, але з часом, коли ми дорослішаємо, до нас приходить розуміння того, що війна – це не ілюзія, а жахлива реальність. Вона на наступній ілюстрації порівнюється із рогаткою: як та може вбити пташку чи зруйнувати, розбити якийсь предмет, так само і війна може зробити із долею людини. І останнім є у цій групі є зображення крильця метелика, яке

переростає у частину опорно-рухового апарату людини. Ця ілюстрація нагадує про те, що організм людини є дуже крихким, як і крило метелика, тому у будь-який момент може

зруйнуватися назавжди, позбавляючи людину здатності до руху. На жаль, є люди, які не замислюються над тим, що людське життя – це доволі тендітна річ. Для певних особистостей війна – це не жорстокість та трагізм, а лише змагання, азарт. Тут простежується зв'язок з першою ілюстрацією цієї групи, де зображено кінний спорт. Отже, ці три ілюстрації дають нам загальне уявлення про те, чим є війна.

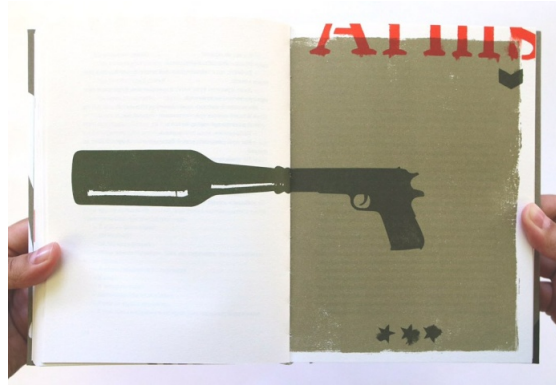
Переходимо до наступної групи. До неї входять ілюстрації, які символізують ту небезпеку, яку створює сама ж людина і від якою прагне захиститися.

Отже, на першому зображенні ми можемо бачити снаряд. Як правило, люди створюють зброю для захисту, проте, потім прагнуть сховатися від неї, так само як і від дощу під парасолькою. На другому зображенні ми бачимо зброю, яка переходить у скелет руки людини. Вона має схоже значення з попередньою ілюстрацією, адже ми виготовляємо зброю з надією, що вона допоможе нам побороти ворога, але часто навіть не замислюємося, що чим більше боєприпасів, тим більше смертей. Отже, людина своїми ж руками створює те, що може її вбити, хоча і вірить, що ці предмети зможуть захистити її. Сюди влучно підходить вислів "поднявший меч от меча и погибнет".

Наступні групи будуть пов'язані з темою руйнування, яка розкриває не тільки фізичні втрати, спричинені війною, а також внутрішні рани. І нехай останні є часто непомітні, але вони, як правило, є найвагоміші у вирішенні подальшої долі людини.

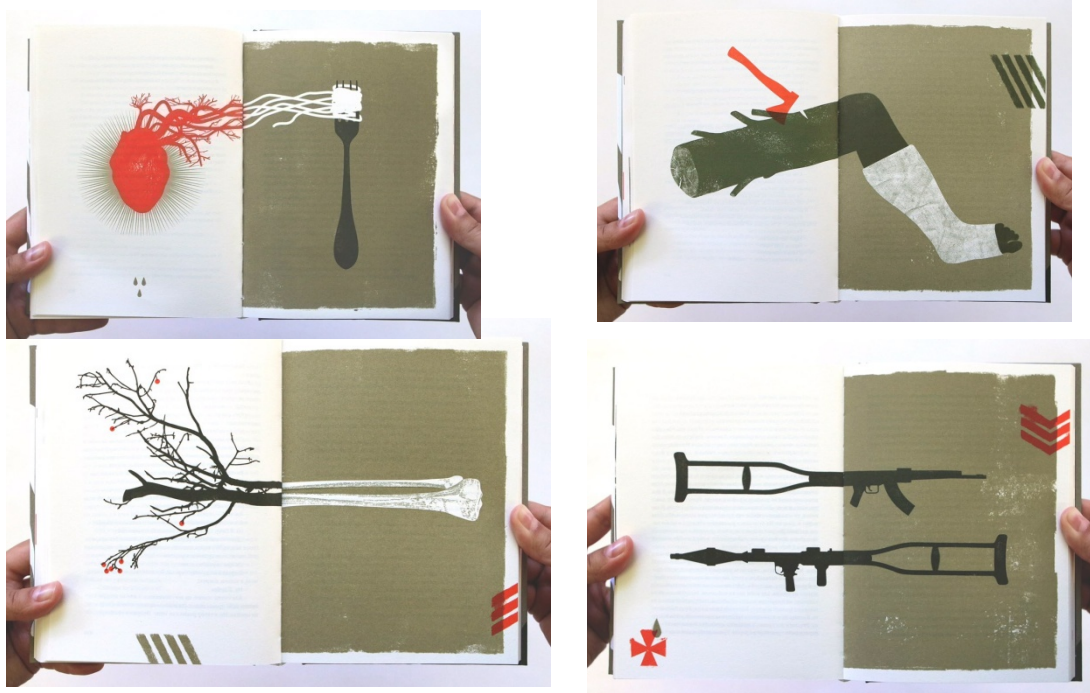
Отже, третя група відображає руйнування війною психіки людини. Це досить актуально. Адже людина, яка вижила на війні і потрапила у мирне середовище, вже не може нормально існувати у ньому. Хоча тілом вона може бути вдома, але всіма своїми думками знаходиться на полі бою. Людина пригадує, як бачила смерть своїх друзів і як вбивала сама. Згадує ті жахливі рани, які отримували товариші від воєнних снарядів. Чує постійні крики, прохання про допомогу, вибухи та інші незрозумілі звуки, які створюють відчуття хаосу навколо себе. Саме тому, коли

солдати чи люди, хоч якимось чином причетні до військових дій, потрапляють у інше, зовсім протилежне середовище, то зовсім не можуть знайти спокою. Вони більше не відчувають гармонії із світом, а інколи і зовсім втрачають сенс у житті. Це і є основною причиною того, що такі люди після пережитого часто потрапляють у владу алкоголю чи інших загубних речей, намагаючись таким чином забути і відсторонитися від оточуючого середовища. Але, на жаль, не рідко трапляються випадки і самогубств. Все це передано на ілюстраціях цієї групи. Отже, як війна руйнує споруди, так вона знищує і людську психіку.

Наступна група пов'язана із фізичним руйнуванням.

Крім того, що війна повністю може змінити психічний стан людини, вона також з легкістю калічить людське тіло. Дуже часто із поля бою повертаються без рук та ніг, які відірвало бомбами, або з безкінечними шрамами, ранами, з зіпсованим зором та іншими частинами тіла, через уламки воєнної зброї. Війна залишає глибокий, завжди помітний слід не лише у душі

людей, а й на їхньому тілі. Особливу увагу варто звернути на ілюстрацію, де серце людини поєднується із зображення спагеті на виделці. Як на мене, то тут закладена не одна ідея. По-перше, знову ж таки викривається суть війни: до відома простих людей подається брехлива інформація, яка є вигідною саме для окремого кола правлячої верхівки. По-друге, це пов'язано із фізичним станом людини, адже ті фальшиві слова можуть бути причиною переживань людей, а як відомо всі хвороби можуть виникати саме через стресові ситуації та нервову напругу.

П'ята тематична група пов'язана із двоїстою природою речей. На одній із ілюстрацій цієї групи зображено соснові шишки, які плавно переходять у зображення гранат. І перші, і другі мають подібну форму, але несуть на собі зовсім різне значення. Одні символізують життя, появу

чогось нового, безсмертя, а інші – смерть. Отже, це підкреслює думку, що зовнішній вигляд часто оманливий. На наступній ілюстрації зображено зброю, яка переходить у дерево. Це зображення підкреслює думку на попередній ілюстрації: дерево, як правило, символізує життя, але як ми можемо бачити, часто воно може служити матеріалом для тих речей, які це саме життя можуть і з легкістю забрати. Тобто, все на цьому світі поєднує у собі як позитивні риси, ознаки, так і негативні.

Наступна проаналізована нами група поєднує ілюстративний матеріал пов'язаний із темою надії. На першому зображенні ми бачимо ніж, який переходить у човен із закоханими. Ми розглядаємо це значення так: ніж часто являється символом розбрату, тому нехай він краще трансформується у човен, який поєднує двох закоханих. Також хочеться наголосити, що коли герої роману тікали у іншу країну, щоб зберегти власні життя, то вони мали перетнути річку. Це був дуже напружений епізод, адже кожну хвилину їх могли піймати та вбити, тому можна сказати метафорично, що в цей момент "герої ходять по лезу ножа". На наступному зображенні ми бачимо букет квітів із красивим бантом та чоловіка із перебинтованою головою. Тому ми теж можемо простежити мотив надії. Коли поранений солдат потрапляє у лікарню, то одержує допомогу (часто у нашій уяві ця допомога асоціюється саме із забинтованою частиною тіла), а отже отримує подарунок долі (який символізує букет квітів): надію на одужання та життя. На останній ілюстрації цієї групи ми бачимо військового, ноги якого перетворюються на квіти. Це зображення теж має декілька тлумачень, пов'язаних саме з вірою у краще. По-перше, солдат завжди знаходиться на межі життя та смерті. Він з одного боку символізує захист, а з іншого - сам несе певну загрозу від якої потрібен порятунок. По-друге, сотні молодих людей гинуть на війні, рятуючи інших. Вони віддають своє життя ради того, що б настав мир і ми спокійно жили на цьому світі. Вони мають благородну місію. Саме тому, досить часто, у народних уявленнях, на місці смерті солдатів виростають прекрасні квіти. Це ніби є символом того, що одні жертвують собою ради щастя інших, і про це не слід забувати. Завжди, навіть там, де роками

проливалася кров, може з'явитися щось прекрасне, адже життя не стоїть на місці, і тому темну сторінку нашого життя обов'язково змінить світла.

Особливо я б хотіла звернути увагу на наступну ілюстрацію. Вона являє собою певний надпис: "Лише ~~поразка~~ робить з нас християн". У романі письменника наявна і релігійна проблема. Людство зображується невірним. Певні християнські предмети, наприклад ікони, люди носять за звичкою, за загальноприйнятим стереотипом, сподіваючись, що цей предмет збереже їхнє життя, проте не вірять у це. Те середовище, у якому вони знаходяться, зруйнувало їхні релігійні переконання. Лише тоді, коли трапляється щось занадто важливе та трагічне, вони починаються молитися, звертати свої думки до Бога (як це було з головним героєм роману).

Отже, автор та ілюстратори намагалися наголосити, що потрібно бути по справжньому віруючою людиною, а не звертатися до Господа лише у хвилини тяжкої скрути.

І остання ілюстрація, на яку би нам хотілося звернути увагу, – це зображення на палітурці. Рукав військової форми переходить у чорну землю, по якій крокує самотній солдат. Ми знаходимо у цьому декілька тлумачень. По-перше, солдат зображується у білому кольорі, тому можна сказати, що військового переполюють почуття надії. Він іде воювати за свою країну, свій народ у надії захистити його. А по-друге, можна розглядати цю ілюстрацію як солдата, що вже іде з війни. Так, він вижив, але ці жахливі воєнні дії забрали у нього всі кольори життя, він повертається додому, повністю занурений у свій внутрішній світ, він хоче стати невидимим.

Висновок. Нове видання роману Ернеста Гемінґвея є високо естетичним. Твір має глибокий, навіть філософський сенс, і залишає слід у душі кожного, хто його прочитав. Письменник порушив важливі, актуальні до сьогодні проблеми. Не боявся говорити про реальність "загубленого покоління", показав усі тонкощі людської душі, дав нам змогу прочитати думки військових та всіх тих, хто був пов'язаний з війною. Ця книга буде завжди привертати увагу читачів та довгий час не втрачатиме актуальності.

Ілюстративний матеріал до роману, який підготували учасники творчої майстерні "Аґрафка", додав книзі нових відтінків. *Ми спробували осягнути їхній потаємний зміст та поділити на певні тематичні групи, охарактеризувавши кожну з них:*

- 1 група – викриває сутність війни;
- 2 група – ілюстрації, які символізують ту небезпеку, яку створює сама ж людина і від якої прагне захиститися.
- 3 група – ілюстрації пов'язані темою руйнування: а) психологічного, б) фізичного;
- 4 група – пов'язана із двоїстою природою речей.
- окремо можна виділити: а) ілюстрацію з надписом; б) палітурку книги.

Не можна не звернути увагу на основні кольори ілюстрацій. На зображеннях переважають червоний – збудливий та гарячий, символ агресії, небезпеки, а ці категорії є характеристикою військових дій. Білий колір – символ чистоти та невинності. Саме ці риси, як правило, паплюжать, коли справа набирає антигуманного змісту. Наступний колір, а точніше відтінок – камуфляж. Він автоматично асоціюється у нас з війною, а також, дивлячись на цей колір, виникають певні асоціації з болотом. І це не випадково. Війну певною мірою завжди можна ототожнити з ним – вона так само, як і болото, затягує та губить все, що потрапляє у її площину.

Отже, зображення на сторінках книги дають змогу краще осягнути зміст твору, змушують нас замислитися над темою життя та смерті, дозволяють побачити те, що раніше випадало з поля зору нашої уваги. Ці ілюстрації органічно вміщені в книгу, і, як сказав Майкл Катакіс, "співають", створюючи гармонію зі словом [1].

Література

1. "Прощавай, зброє": новий образ культового роману [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://starylev.com.ua/news/proshchavay-zbroye-novyy-obraz-kultovogo-romanu>.
2. Few illustrations for Ernest Hemingway's novel A Farewell to Arms. [Електронний ресурс] // Published by Old Lion Publishing House. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://agrafkastudio.com/index.php?artid=1259803096&lang=ukr..>
3. Дацюк О. Світ ламає всіх. 10 цитат із роману Ернеста Гемінґвея "Прощавай, зброє" [Електронний ресурс] / Ольга Дацюк. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://inspired.com.ua/creative/svit-lamaye-vsih-10-tsytat-iz-romanu-ernesta-gemingveya-proshhavaj-zbroje/>.
4. Ернест Гемінґвей. Прощавай, зброє / пер.з англ. Віктора Морозова; іл. Творчої майстерні "Аґрафка". – Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. – 424с.
5. Листвак Г. Феномен періодики у формі книги художника (На прикладі незалежного театраль-ного журналу Коза) //Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. – 2012. – № 2. – С. 401-408.
6. Майовець А. Комп'ютерна графіка й ілюстрування творів для дітей: художньо-стилістичні особливості (на прикладі випускників ЛНАМ) // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2015. – № 27. – С. 171-181.
7. Семенюк О. В. Гуманізм антивоєнної новелістики Е. Хемінґвея (на матеріалі романів "Прощавай, зброє" та "І сонце сходить") //ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – № 28. – С. 196-198.
8. Шимон М. О. Опис як важлива композиційно-мовленнєва форма в авторському мовленні роману Е. Хемінґвея "Прощавай, зброє!" //Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації: Збірник наукових праць/За заг. ред. ВВ Жуковської, ОА Черниш. – 2014. – Т. 2. – С. 307-312.

СПЕЦИФІКА ІДІОСТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЕРБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ ЕМОЦІЙ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

Мельник А.С., магістрантка філологічного факультету
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Зінченко С.В.**, кафедра української мови

У статті досліджено проблему визначення ідіостильової манери вербалізації внутрішньої сфери персонажів романів Валер'яна Підмогильного. Увагу зосереджено на особливостях маніфестації емоцій одиницями лексико-фразеологічного рівня, а також на виокремленні провідних та периферійних переживань.

Ключові слова: вербалізація, емоція, ідіостиль, лексема, текст, фразеологізм.

В статье исследуется проблема определения идиостилевой манеры вербализации внутренней сферы персонажей романов Валерьяна Подмогильного. Внимание сосредоточено на особенностях манифестации эмоций единицами лексико-фразеологического уровня, а также на выделении ведущих и периферийных переживаний.

Ключевые слова: вербализация, эмоция, идиостиль, лексема, текст, фразеологизм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Глибина й сила художнього обдарування Валер'яна Підмогильного все виразніше помітні з плином часу. У радянські часи Валер'яна Підмогильний був підданий забуттю, його творчу спадщину заборонялося читати, видавати, вивчати. Повернення цієї непересічної постаті на літературну арену набуло широкого резонансу: твори письменника стали об'єктом численних літературознавчих та мовознавчих студій Р. В. Мовчан, В. О. Мельника, Л. В. Коломієць, М. П. Чабан, К. С. Дуба, Л. М. Мялковської, В. І. Дмитренка, О. В. Калініченко, С. І. Луцій, Г. М. Кудрі, М. Тарнавського й ін.

Як зазначають дослідники, ідейно-стильовою своєю домінантою прози Валер'яна Підмогильного є "психологічний реалізм, поєднаний із філософським осмисленням незворотної самоцінності кожного індивіда" [5, 532]. У текстах письменника присутні такі риси зазначеного напрямку, як психологізм і раціональне осмислення епохи через вивчення людини екзистенційної [10, 54], тобто пізнання світу через порухи людської душі. Загалом літературознавці вважають, що твори Валер'яна Підмогильного презентують інтелектуально-психологічну прозу в українській літературі [4, 76; 10, 54].

Творчість Валер'яна Підмогильного по праву користується увагою вітчизняних літературознавців. Її різноманітні стильові, інтертекстуальні аспекти всебічно висвітлені в роботах Юрія Бойка, Івана Кириленка, Світлани Лукій, Магдалени Ласло-Куцюк, Соломії Павличко, Валерія Шевчука та ін

Митець творив образи персонажів, використовуючи засоби психоаналізу, заглиблювався в психологічні й побутові деталі, провадив холодний, наукоподібний аналіз суспільних явищ та окремих людських характерів [7], майстерно відтворював переходи з одного емоційного стану в інший, зародження й згасання почуттів, відтінки внутрішнього життя особистості [8, 13]. Саме через психічний стан героя, його емоційне сприйняття реальності прозаїк зображує людину [6, 7], тобто окреслює її духовну сферу як відносно самостійний і складний мікрокосм думок і переживань через змалювання внутрішнього світу суб'єкта в плінні психічних процесів (внутрішнє через внутрішнє) [4, 80].

Валер'ян Підмогильний поряд з Іриною Вільде, Віктором Домонтовичем та ін. належить до когорти психоаналітиків людської душі, які писали про своїх сучасників – людей першої третини ХХ ст., розкривали їхній внутрішній світ, емоційне життя.

Виразною особливістю художнього тексту є те, що він "неодмінно відтворює емоційне життя людей" [15, 4], оскільки є дійсністю думки й переживання. Проте емоції, відтворені в тексті, відрізняються від реальних, які є завжди суб'єктивними, нестійкими та динамічними, тим, що пов'язані з об'єктом опису й характеризуються визначеністю, стійкістю, статичністю й наявністю в них особливого смислу [1, 37].

Художній текст становить продукт творчої діяльності митця, його вимислу, неповторного мислення, світобачення, а отже несе на собі відбиток індивідуальності автора, яка презентована ідіостильовою манерою письма (системою виразових засобів мови індивіда, що вирізняє, виділяє його мову з-посеред інших мовців [9, 164]). Ідіостиль письменника твориться на основі загальнонаціональної мови, яку він пропускає, наче крізь призму, через власне світобачення й світосприйняття, і результатом такої праці є специфічні мовні засоби або ж їх власне авторське, неповторне використання [3, 115].

Актуальність дослідження визначається кількома факторами. По-перше, домінування антропоцентричного підходу в мовознавчих дослідженнях привело до пошуків нових засобів, що вербалізують людину, її зовнішній та внутрішній світи, і реальність, у якій вона існує. По-друге, зарубіжна лінгвістика славиться існуванням кількох центрів вивчення взаємозв'язків емоційної сфери особистості та її мовної презентації, взаємозалежності переживань як явища психічного й засобів вербальної та невербальної комунікації, зокрема Волгоградського (на чолі з В. І. Шаховським).

В україністиці лінгвістика емоцій має вагомий наслідок, здійснені Н. І. Бойко, О. О. Борисовим, М. В. Гамзюком, А. А. Калитою, В. І. Кононенко, О. П. Левченко, Ю. Ф. Прадідом й ін., проте багато питань ще чекають на своє опрацювання, зокрема вербалізація переживань засобами української мови в художніх текстах (більшість студій здійснюється на матеріалі іноземних мов). По-третє, мова творів Валер'яна Підмогильного не вивчалася в аспекті дослідження номінації емоційних процесів людини.

Мета дослідження полягає у визначенні ідіостильової манери вербальної презентації емоційних станів персонажів прозових текстів Валер'яна Підмогильного.

Спектр емоцій, які переживають персонажі романів Валер'яна Підмогильного, надзвичайно різноманітний: радість, гнів, сором, спокій, страх, любов, смуток, подив, інтерес, страждання, збентеження, образа, захоплення, огида, байдужість, розчарування, розпач, пригнічення. Проте не всі психічні стани однаково часто маніфестовані, адже одні почуття людина переживає частіше, а інші – рідше. Кількісний аналіз мовних одиниць дає змогу змодельувати емоційну сферу особистості задля визначення домінуючих і периферійних почуттів. Так, ядром внутрішнього світу героїв є любов (вербалізована 443 одиницями), радість (377), страх (317), центр становлять смуток (271), спокій (154), гнів (129), подив (120), захоплення (112), страждання (106), збентеження (102), сором (88) та інтерес (88). На маргінесі емоційного життя перебувають відчуття образи (64), огиди (57), байдужості (56), пригнічення (55), розпачу (53) й розчарування (14).

Об'єктивація переживань у текстових полотнах романів реалізується за допомогою лексики емоцій (слів, які номінують почуття), фразеологізмів та одиниць, що описують зовнішні прояви внутрішніх станів (невербальний вияв почуттів).

Провідну роль у вербалізації емоцій в аналізованих текстах відіграє лексика емоцій, яка презентована іменниками, прикметниками, дієсловами, прислівниками. Особливістю маніфестації переживань Валер'яном Підмогильним є перевага іменникової номінації й широка варіативність дієслівної. Превалювання іменників в об'єктивації почуттів свідчить про сприйняття емоції як явища, результату процесу переживання.

Кількісно домінують іменники при вербалізації страждання, спокою, збентеження, сорому, радості, любові, огиди, розпачу, розчарування, захоплення. Дієслівна номінація є пріоритетною для вербалізації страху, гніву, подиву, тривоги, збентеження, сорому, пригнічення, образи, інтересу. Для маніфестації радості, розпачу та огиди письменники переважно використовують прикметники, а для репрезентації смутку й байдужості – прислівники. Пріоритет різних частин мови простежується при висловленні збентеження, сорому (іменників і дієслів), радості, огиди (іменників та прикметників), байдужості (прикметників і прислівників).

Лексика емоцій уживається письменником переважно в прямому значенні (смуток, тужити, радісно, огида, боятися, лютувати, роздратований, цікавість, схвилюватися, тривожно), рідше – у переносному (прив'язати, пригаснути, спалахнути, пахотіти, зм'якнати, холодний, холодно): Він зітхнув і нудився аж до ночі, навіть лютував з несправедливості можливих неприємностей за всі ті послуги, що він родині Гнідих учинив [11, 98]; Степан спалахнув і, не підводячи до нього голови, їдко відповів: – Вуса – ще не ознака дорослості! [11, 198]

Назви емоційних станів характеризуються частою сполучуваністю з лексемами та порівняльними конструкціями, які вказують на інтенсивність переживання (велика приязнь, страшна відраза, глибока розпука, божевільний біль, легке здивування, цілковитий спокій, невимовна втіха, страшенно зрадів, хвилювали до самого шпіку, здивувався, як дитина) і здійснюють якісну характеристику почуття (хмільна радість, весняний сум, пекуче / сласне задоволення, святобожний екстаз): – Звідки ж все-таки ця похмура меланхолія? [11, 215]; Так вона сиділа п'ять, десять хвилин – не мріючи ще, але почувачи млюсний, пестливий біль, немов ніжний жаль за неоцінною втратою чи невиразне передчуття її [12, 17].

Ще однією яскраво вираженою особливістю маніфестації емоцій є вживання в текстах словосполучень, які об'єктивують різні за якістю переживання (турботна радість, гнітючий смуток), а також маніфестація в одному реченні різних почуттів: Ясна лагідність займалася в її рисах, і zarazом був у них тривожний, жагучий смуток, якесь тужливе й нестримне піднесення, що збуджувало в ньому захват і покору, здіймало в ньому бажання носити її світами на руках [12, 95]. Номінація такого конгломерату емоційних станів указує на суперечливі почуття персонажів. Валер'ян Підмогильний використовує також повтори назв однієї емоції переважно в одному або

суміжних реченнях із метою вказівки на інтенсивність переживання: Він зненацька обійняв її, і притиснув до себе її груди з пристрасстю, з роз'ятреною злобою та приниженням [11, 56]; Люблю. Якось тупо й безоглядно люблю [12, 102].

Одним із засобів вербалізації психічної сфери особистості є фразеологічні одиниці, які, окрім маніфестації емоцій, віддзеркалюють індивідуально-авторську перцепцію дійсності й здійснюють художньою репрезентацію реальності, а, отже, слугують маркером ідіостильової манери письма митця. До особливостей текстового використання фразем відносять їх оказіональні зміни. Здебільшого, дослідники (Н. Д. Бабич, В. М. Білоноженко, С. А. Ганжа, І. С. Гнатюк, Т. О. Євтушина, В. А. Папіш, Н. Г. Скиба, Ю. Ф. Прадід, Л. Ф. Щербачук) виокремлюють трансформації двох видів: структурно-семантичні (граматична зміна фразеологізму, лексична субституція компонентів, поширення фраземи, фразеологічний еліпсис, контамінація, каламбур, синтаксичні й комбіновані способи модифікації) і семантичні (власне семантичні та подвійна актуалізація фразеологізмів) [2, 15].

Значна частина фразеологізмів використовується письменником у загальноприйнятому варіанті, зафіксованому фразеологічними словниками. Прикладом таких одиниць можуть слугувати сполуки все співає [14, 130], співала душа [14, 228; 11, 103], серце стискується [14, 642], серце тремтить [14, 639], завмирати серцем [14, 240; 12, 83], опанувати себе [14, 467], псувати нерви [14, 582; 11, 133], острах узяв [14, 471]: "Це прекрасні оповідання, безперечно", – цими словами співала його душа, і він розумів тепер, що, за оповідання свої забувши, він тільки ними жив і цього несподіваного листа завжди чекав [11, 103].

Валер'ян Підмогильний найчастіше залучає фразеологічну номінацію для об'єктивації смутку, тривоги, радості, спокою та страху. Значно менша кількість сталих сполук вербалізує страждання, пригнічення, сором, гнів, подив, образу, байдужість, захоплення й розпач.

Особливість манери письма прослідковується й у структурно-граматичній будові фразеологізмів. Ю. Ф. Прадід класифікує сталі сполуки на три типи за структурно-граматичним характером організації одиниць: 1) ті, що співвідносяться зі словосполученням, 2) ті, що співвідносяться з реченням, та 3) змішаного типу [13, 29]. Перші письменник використовує рідше. Провідною моделлю фразеологізмів, які співвідносяться зі словосполученням, є "дієслово + іменник": а) "дієслово + іменник без прийменника": ранили серце, псувати нерви, жалити серце, завмирати серцем; б) "дієслово + іменник із прийменником": зашуміло в грудях, боліло в серці, брати до серця, стібнути до крові. Ця модель може бути ускладненою й мати структуру "дієслово + прикметник + іменник": защеміти давнім боєм; "дієслово + іменник + іменник": збурювати серце огидою; "дієслово + прикметник + іменник + іменник": давати насолодний спочинок чуттям. Менш продуктивними є моделі "іменник + прикметник": душевний затишок, душевна рівновага; "прикметник + іменник із прийменником": тихо в душі.

Домінуючим типом фразеологізмів у текстах Валер'яна Підмогильного є другий. Фраземи, що співвідносні з простим реченням, формують різновид, що активно використовується при побудові майже всіх одиниць цього типу, і за структурою відповідають: а) двоскладним непоширеним реченням (сум бере, серце тужить, щастя сповняло, застукотіло серце, лють здушила, лють проймала, душа ніяковіла, розпач охопив) та б) двоскладним поширеним реченням (душа сповнюється жахом, легкий і моторошний дриж торкнувся серця, серце сурмило голосну тривогу, тривога облягала серце, серце стиснулось образою, льодовик насунув на душу). Ще одним різновидом сполук цього типу є фразеологізми, що співвідносні з підрядною частиною складно-підрядного речення та включають до свого складу підрядні сполучники. Письменник послуговується одиницями цієї будови дуже обмежено: ніби з плечей звалився тягар

Висновки та перспективи подальших досліджень. Внутрішній світ персонажів романів Валер'яна Підмогильного надзвичайно багатоманітний і різноплановий. Письменник вербалізує цілий мікрокосм переживань, провідними з яких є любов, радість, страх, смуток, спокій, гнів, подив, захоплення, страждання, збентеження, сором та інтерес. Маніфестація почуттів реалізується за допомогою лексики емоцій, фразеологізмів й одиниць, що здійснюють дескрипцію зовнішніх проявів емоцій. Лексика становить основу для висловлення внутрішніх станів, зокрема стрижневою частиною мови в текстах Валер'яна Підмогильного є іменник. Цікавою зі стильового погляду є сполучуваність назв переживань (словосполучення об'єктивують інтенсивність почуття, дають якісну характеристику та часто позначають різні емоції). Фразеологічна номінація менш кількісно представлена. Письменник використовує як узуальні, так і оказіональні варіанти фразеологізмів на позначення емоційних станів. Серед трансформованих фразем домінують одиниці структурно-семантичних комбінованих модифікацій. За структурно-граматичною будовою преvalюють фразеологізми, співвідносні з простим реченням.

Література

1. Астен Т. Б. Формирование межтекстуального эмоционального фона средствами английского языка: на материале произведений С. Моэма : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Астен Тамара Борисовна. – Волгоград, 2000. – 174 с.
2. Євтушина Т. О. Лінгвостилістичний потенціал фразеології у творах В. Стефаника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Т. О. Євтушина. – К., 2005. – 20 с.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
4. Журба С. Психологізм як домінанта поетики повісті Валер'яна Підмогильного "Остап Шаптала" / С. Журба // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Літературознавство. – 1998. – Вип. 2. – С.75–82.
5. Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. / за ред. В. Г. Дончика. – Кн 1. Перша половина ХХ століття. – К. : Либідь, 1998. – 464 с.
6. Калініченко О. В. Деякі аспекти наукового осмислення спадщини Валер'яна Підмогильного / О. В. Калініченко // Вісник Харківського національного університету. Серія : Філологія. – 1999. – Вип. 426. – С. 282–288.
7. Костюк Г. Валер'ян Підмогильний / Г. Костюк // Підмогильний В. Місто : [роман] / В. Підмогильний. – Нью-Йорк, 1954. – С. 283–296. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/article/1259.html>
8. Луцій С. І. Великі проблеми "Невеличкої драми" В. Підмогильного / С. І. Луцій // Слово і час. – 2000. – № 2. – С. 37–39.
9. Мацько Л. І. Стилістика української мови : [підруч. для студ. філол. спец. вищих навч. закл.] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько / [ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища шк., 2003. – 462с.
10. Мовчан Р. Проза Валер'яна Підмогильного. Доля. Людина. Стиль / Р. Мовчан // Дивослово. – 2000. – Січень. – №1 (515). – С. 52–56.
11. Підмогильний В. П. Місто : [роман]. Оповідання / Валер'ян Петрович Підмогильний. – К. : Дніпро, 2004. – 384 с. – (Література в школі).
12. Підмогильний В. П. Невеличка драма : [роман]. Повісті. / Валер'ян Петрович Підмогильний. – Дніпропетровськ : Промінь, 1990. – 326 с.
13. Прадід Ю. Ф. Структурно-граматичні типи фразеологізмів та їх різновиди / Ю. Ф. Прадід // Українське мовознавство : республ. міжвід. наук. зб. – Вип. 16. – К. : Вища шк., 1989. – С. 28–35.
14. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. : В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с. – (Словники України).
15. Шаховський В. И. О лингвистике эмоций / В. И. Шаховський // Язык и эмоции : сб. науч. тр. ВГПУ. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 3–15.

УДК 821.112.2 (436)

РУЙНАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ Й МАЗОХІЗМ ЕРІКИ КОГУТ У РОМАНІ Є. ЕЛІНЕК "ПІАНІСТКА"

Микитенко А. В., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу

У статті розкрито специфіку деструктивності особистості Еріки Когут і її мазохізму.

Постановка проблеми. Ельфріде Єлінек – одне з найбільш значних імен сучасної німецькомовної літератури. Вона продовжує традиції австрійської літератури, поєднуючи в собі "смуток Роберта Музіля і почуття гумору Франца Кафки".

Роман "Піаністка" (1983), завдяки якому письменниця змогла відчути смак справжньої слави, вважається мало не головним її творчим досягненням. Сюжет твору взято авторкою з власного життя, змін зазнали лише деякі моменти й імена головних героїв. Еріка Когут, невротична героїня роману, потерпає від деспотизму своєї матері. У результаті в неї розвивається мазохістський тип сексуальної поведінки.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням специфіки роману Ельфріде Єлінек займалися Г. Бітківська, А. Воротнікова, Н. Гладилін, О. Григоренко, А. Кіркгоф, Г. Кифор, Г. Кучумова, Е. Леонова, Л. Нестер, Ю. Пасько, Н. Швейбельман, Е. Ярина.

Формулювання мети статті. Мета статті – показати й проаналізувати руйнацію особистості Еріки Когут, зокрема її мазохізм, як один із проявів цієї деструкції.

Виклад основного матеріалу. У романі "Піаністка" Е. Елінек вказує на хворобливу реальність, завдання якої – зупиняти людину, скеровувати її до визначеної моделі, викреслюючи при цьому людське "Я" [6]. У результаті з'являються такі, як Еріка Когут. Головна героїня роману – тридцятишестилітня учителька музики, нереалізована піаністка. Вона – "як комаха в бурштині. Поза часом, поза віком". Але суспільство вимагає від Еріки дотримуватися відповідних стандартів: бути стриманою, покірною, прогнозованою. Еріка протестує проти цих рамок, реалізуючи свої неприйнятні для цього ж таки суспільства бажання. З іншого боку на неї тисне матір, яка ставить перед дочкою мету – стати відомою піаністкою і свідомо, заради досягнення цієї мети, відгороджує її від будь-чого іншого. Вона сприймає свою дитину як власність: сім'я і держава наділили її "незаперечним материнським правом". Ще "коли вона спостерігала за шматком глини, який випав із її власного нутра, то, не вагаючись, взялась за його формування... Забирала все зайве тут і там. ... І ось, нарешті, Еріка готова, максимально витончена, тепер вона повинна впрягтися у віз мистецтва і негайно починати творити" [3]. Еріка вже більше схожа на сконструйований механізм, бездушну річ, яка нагадує музичний інструмент. Створюється образ людини-інструмента, позбавленого ідентичності, живого, духовного начала.

Головна героїня постає жертвою комплексів, які вкорінилися в ній з дитинства. Безперечно, травмувала дівчинку саме мати, нав'язуючи їй свою думку й прагнучи контролювати кожен крок дочки від її народження. Недивно, що психіка Еріки дала серйозний збій. Навіть Вальтер називає її божевільною, зазначаючи, що жінці треба лікуватися.

На думку А. Воротнікової, у романі окреслена табуйована проблематика збоченої жіночої сексуальності. Мати навіює доньці відразу до всього тілесного. Відчуття постійної присутності всевидячого ока матері, що тотожне гніту суспільства, змушує героїню сприймати свої тілесні потреби як вину, спокутувати яку можливо, лише заподіявши собі фізичний біль [1]. Ця заборона переслідує Еріку постійно: у закритих салонах, у місцевостях, куди ходить героїня, щоб подивитися на пари, які займаються сексом: "Еріка нічого не може з цим зробити. Вона дивиться і дивиться. Вона сама для себе табу [...] У глядачці твориться руйнівна робота. Її лапи тремтять від бажання перейти до активних дій, але якщо їй це заборонити, то вона від цього відмовиться. Вона чекає, щоб їй це рішуче заборонили" [3]. "Них її тіла і страх – два близьких союзники, які майже завжди з'являються разом" [3]. Мазохізм у цій ситуації дає право на заборонене задоволення. Порушення табу, тобто дотик до власного тіла, відбувається в акті насильницького самопокарання. Мазохізм Еріки, за А. Воротніковою, показує ще одну важливу для розуміння її особистості сторону. Зазнавши невдалого досвіду в швидких зв'язках із чоловіками, Еріка вирішила: "Ніколи й нікому не володіти нею до останнього й крайнього ступеня її "я"". Тому навіть у своїх сексуальних експериментах вона надає перевагу бути під власним контролем, ніж під контролем когось. Але в той же час Еріка боїться вирішувати "дорослі" проблеми, з якими вона не може впоратися, і з притаманним їй інфантилізмом залишається в зручному становищі нерозумної дитини.

Отже, Еріка – мазохістка. Е. Фромм зазначає, що мазохізм – це суміш Ероса й Танатоса інтровертивного напрямлення [8]. Еріка звикла ховати, стримувати свою чуттєвість, запустивши механізм саморуйнування. Мазохіст сам себе робить доповненням іншої істоти, оскільки не має стержня всередині себе [8]. Дійсно, про який стержень може йти мова, коли Еріка спить в одному ліжку з матір'ю? Це їхня "двохспальна цитадель".

Психіатр Р. фон Крафт-Ебінг охарактеризував терміном "мазохізм" клінічну поведінку, пов'язану з "солодким" переживанням фізичних мук. На думку З. Фрейда, мазохістські нахили зазвичай проявляються в трьох формах: як фактор сексуального збудження, як демонстрація жіночої сутності і як певна модель поведінки [5]. Психоаналітик описав три головні типи цієї патології – ерогенний, жіночий і моральний мазохізм. Перший тип характеризується отриманням сексуальної насолоди від болю на окремих ділянках тіла; для жіночого мазохізму характерне прагнення людини відчути себе безпорадним і залежним від іншого; моральний мазохізм містить у своїй основі несвідоме почуття провини й необхідність у покаранні. Виходячи зі змісту роману, можна вважати, що в Еріки переважає мазохізм моральний, адже вона, тридцятишестирічна жінка, не реалізувала себе ні в сім'ї, ні в професії й досі не отримала материнського схвалення, не відчула гордості за себе. Вона винна в тому, що купує собі сукні, що змушена брехати про свої нічні візити, не маючи свободи дій і знов перетворюючись на малу дитину.

Еріка отримує задоволення, роблячи порізи на власному тілі. Більшість фахівців вважає, що чисто фізичний біль не є самоціллю для мазохіста, а ним рухає бажання підкорятися чужій волі, відчувати на собі безмежну владу партнера, власну покірність й безпорадність [4]. Мати завжди була для Еріки епіцентром влади, диктатором, тираном. Тому не дивно, що, ставши дорослою, жінка не може звільнитися від цього гніту.

Ця патологія має бере початок із різних чинників, які можна простежити й у біографії Еріки Когут. Такої думки часто дотримуються жінки, які на роботі виконують роль суворої і начальниці. Дійсно, Еріка як викладач є досить жорсткою і вимогливою, вона не прощає жодного огріху своїм

учням, намагаючись вказати на їхні недоліки за будь-якої можливості: "на своїх заняттях вона ламає через коліно одну волю за другою. У собі ж вона відчуває непереборне бажання підкоритися. Для цих цілей вдома є матір" [3].

По-друге, має місце неадекватне виховання в дитинстві, коли дитину карають фізично й тиснуть морально. Підростаючи, дитина очікує тих самих дій відносно себе, переносячи звичні побутові моделі відносин на сексуальні моделі поведінки. Це для неї стає нормою практично змалку. Досить часто така дитина провокує ситуацію своєї вини, щоб отримати задоволення від покарання. На нашу думку, саме дитяча травма стала каталізатором розвитку психічного розладу героїні. Спочатку на канікулах Еріка опиняється на колінах перед своїм кузенком: "Червоний мішечок, наповнений плоттю, приходять у рух, звабливо колишеться перед її очима [...] на якийсь момент вона притуляється до нього щокою [...] їй хочеться відчути його, хоч раз торкнутися губами [...] це відбувається без її волі" [3]. Потім Еріка провалюється на концерті, і мати нагороджує її ляпасами; матір "відкриває кришку її черепа, самовпевнено запускає туди руку й риється там, щось вишуковуючи. Вона піднімає все догори дном і нічого не кладе на своє місце [...] якісь речі мати розправляє, енергійно натирає щіткою, губкою чи ганчіркою" [3].

Еріка прагне втамувати душевний біль шляхом перенесення болю фізичного – відбувається заміщення понять. Вона – особистість глибоко нещасна, нереалізована й не прийнята ні матір'ю, ні суспільством.

Є таке поняття як "селфхарм" – усвідомлене нанесення собі ушкоджень і завдання болю, викликане необхідністю справитися з сильними емоціями: гнівом, занепокоєнням [7]. Саме в стресових ситуаціях Еріка зазвичай ріже себе: після сварки з матір'ю, невизначеності у стосунках з Вільгельмом. Героїня не може поділитися своїми почуттями навіть з найріднішою людиною, тому вимушена боротися зі стресом саме в такий спосіб. Різьба по власному тілу – її хобі, адже тоді лише вона володіє собою, контролює свої дії.

Територію, на якій взаємодіють дві жінки, авторка називає "свинарником, який повільно руйнується" [3]. Це "сімейне гніздечко" не лише руйнується, а й руйнує душу, психіку, тіло Еріки Когут. Адже між матір'ю й дочкою часто виникають бійки, результатом яких є значні тілесні ушкодження. Агресія героїні виражається назовні, коли матір у черговий раз заходить за межі її особистого простору: "Ах ти стерво, стерво! – кричить Еріка на вищу інстанцію і вчепляється матері у волосся" [3]. Вона це робить з люттю, обзиваючи матір останньою тварюкою. Але Еріка швидко розкаюється й перша робить кроки до примирення, "йде на мирову". Агресивною героїня стає в серед людей у транспорті: "покірно покидає вагон, стримуючи згусток люті", "зі злістю штовхає якогось чоловіка, потрапляючи прямо в тверду кісточку" [3]. За визначенням Е. Фромма, така агресія є відповіддю на утиски особистої свободи [8]. Хоча інколи в Еріки проявляється "злаякісна", невмотивована агресія. Під час навчання героїня хоче силою взяти все те, що мають інші. Вона хоче зруйнувати все те, що не може мати. Вона починає красти речі. "Ніби осколкова бомба", вона навмисно застряє в проході транспорту й говорить, що зараз їй потрібно виходити, доводячи інших пасажирів до шаленства. Еріка через ревності й відчуття приниження свого "Я" калічить ученицю, приховавши свій вчинок. Ще з дитинства мати торочила доньці одну річ: така, як Еріка, буває лише раз і ніколи не повторюється. То хто ж має право відбирати у неї увагу Вальтера?

Еріка Когут – вуайеристка [2]: вона любить дивитися порнографічні фільми, спостерігати за статевими актами пар. Еріка – гурман у цьому плані. Але вона не лише займається цим, а й "впиваючись поглядом в цих людей, бажає вияснити, що ж таїться за силою, що впливає на почуття так сильно, що кожен бажає займатися цією справою або меншою мірою дивитися, як нею займаються інші" [3]. Еріка намагається проаналізувати свій стан, свої ірраціональні потяги й бажання.

Висновки. Отже, Еріка Когут – деструктивна особистість із відхиленнями психічного й сексуального характеру. Це стало результатом впливу багатьох чинників: дитячих психологічних травм, постійного гніту й контролю матері, вимог суспільства, нереалізованості героїні в особистому й професійному планах, її невдоволеністю власним життям.

Література

1. Воротникова А. "Неженский" роман Эльфриды Елинек "Пианистка" / А. Воротникова // Режим доступу: http://m.intellika.info/upload/iblock/de6/%D0%92%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_371-386.pdf – Назва з екрана.
2. Вуайеризм // Режим доступу: <https://vocabulary.ru/termin/vuaierizm.html> – Назва з екрана.
3. Елинек Э. Пианастка / Э. Елинек // Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Elfriede_Jelinek/Pianistka/ – Назва з екрана.
4. Енциклопедія сучасної України // Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=60370 – Назва з екрана.

5. Мазохизм // Режим доступу: <http://hnb.com.ua/articles/s-zdorovie-mazokhizm-3945> – Назва з екрана.
6. Нестер Л. Семіотичний аспект моди на прикладі роману Е. Елінек "Піаністка" / Л. Нестер // Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2014_17_3_25 – Назва з екрана.
7. Селфхарм // Режим доступу: <https://www.wonderzine.com/wonderzine/life/life/237369-self-harm> Назва з екрана.
8. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм // Режим доступу: [https://www.e-reading.club/chapter.php/60812/73/Fromm - Anatomiya chelovecheskoi destruktivnosti.html](https://www.e-reading.club/chapter.php/60812/73/Fromm_-_Anatomiya_chelovecheskoi_destruktivnosti.html) – Назва з екрана.

УДК 811.161.2'367.335'42:821.161.2'06.09(092)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ СКЛАДНОСУРЯДНИХ ЄДНАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

Семеніченко Ю.Ю., магістрантка філологічного факультету
Науковий керівник - канд. філол. наук, доц. **Вакуленко Г.М.**, кафедра української мови

До актуальних питань сучасної української лінгвостилістики належить вивчення особливостей індивідуально-мовного вираження творчої особистості автора. Неповторна естетика світосприйняття, спосіб мислення, манера письма кожного митця знаходять утілення в цілеспрямованому доборі й творчому використанні різнорівневих мовних засобів, що зумовлює семантико-синтаксичну структуру тексту [3, с.151]. Письменник послуговується загальномовними синтаксичними моделями, але їх кількісні та якісні параметри створюють індивідуальну внутрішню стилістику. І саме у цьому аспекті нашу увагу привернули структурно-семантичні моделі складносурядних єднальних речень у художньому мовленні відомого українського письменника Валер'яна Підмогильного, перекладача, одного з найвидатніших прозаїків українського "розстріляного відродження".

У теоретичному аспекті вагомий внесок у вивчення формально-граматичних та семантико-синтаксичних особливостей складносурядних речень зробили І.Вихованець, К.Городенська, А.Грищенко, Н.Гуйванюк, П.Дудик, А.Загнітко, А.Квашук, М.Кобилянська, М.Мірченко, О.Пономарів, І.Сплинко, Р.Христіанінова, К.Шульжук та інші вчені. У контексті художнього мовлення різних митців складносурядні структури розглядали Ю.Ричагівська, І.Завальнюк, Н.Рула, В.Тихоша та інші. На наш погляд, ця тема багатогранна та не вичерпана остаточно, складносурядні єднальні речення у художньому мовленні цього автора потребують додаткової уваги з погляду семантико-синтаксичних відношень, що робить тему нашого дослідження **актуальною**.

Мета нашої статті – проаналізувати структурно-семантичні моделі складносурядних єднальних речень, ужитих у художньому мовленні Валер'яна Підмогильного.

У своєму дослідженні ми опираємося на класифікацію складносурядних речень, запропоновану академіком Арнольдом Панасовичем Грищенком в академічному виданні, проте і враховуємо елементи класифікації Петра Семеновича Дудика.

У синтаксичній теорії утвердилася думка, що складносурядне речення є синтаксичним цілим, складові якого одночасно є граматично рівнозначними, оскільки виконують однакову синтаксичну функцію, і є взаємопов'язаними.

Складносурядні єднальні речення не є одноплановими з погляду граматичної залежності між предикативними частинами, проте їм властиві такі ознаки: 1) граматична рівнозначність складових частин; 2) більший ступінь самостійності предикативних частин у вираженні загального значеннєвого плану складносурядного речення. Друга ознака особливо помітна в тих випадках, коли предикативні одиниці повідомляють про одночасність або часову послідовність кількох дій, станів, процесів, які своєю сукупністю створюють яку-небудь картину, образ тощо.

У концепції складносурядного речення А.П. Грищенка важливого значення надано питанню про можливу кількість складових частин у ньому. На протигагу складнопідрядному реченню, граматична природа якого вможливорює лише дві складові частини, складносурядне речення не є однотипним із погляду можливого числа граматично рівнозначних складових частин. В одних типах складносурядних речень кількість таких частин гіпотетично може бути довільною, фактично вони являють собою граматично і семантично відкритий ряд, довжину якого визначає комунікативна потреба. Інші типи складносурядних речень є бінарним поєднанням складових частин, що утворює закритий ряд. У разі закритої структури граматична рівнозначність складових частин зберігається, але їхня роль у загальному значеннєвому плані конструкції виявляється неоднаково в різних типах складносурядного речення [1, с.162-163].

Ідіолект Валер'яна Підмогильного особливий, сповнений енергійності, впевненості, переконливості, що репрезентовано відповідними мовними засобами на різних рівнях. Складносурядні речення є показовими для творчої манери письменника, адже саме вони допомагають розкрити всю багатогранність складних виявів думки.

Дослідження художнього мовлення Валер'яна Підмогильного показало, що автор активно використовує складносурядні єднальні конструкції різних структурно-семантичних моделей. Однак уживання цих речень диференційоване: одні синтаксичні моделі актуалізуються частіше, інші – рідше.

Видається доцільним при розгляді семантико-синтаксичних відношень між складовими частинами складносурядних речень урахувувати тип сполучника, використаного для поєднання предикативних частин.

Як зазначає А. Загнітко, окремі сполучники характеризуються широким спектром вираження семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами. Так, сполучник *і* може реалізувати єднально-часові, умовно-наслідкові, причинно-наслідкові та інші відношення [2, с.663].

У художньому мовленні творів Валер'яна Підмогильного, які були обрані для дослідження, зафіксовано значну кількість складносурядних речень з єднальними сполучниками.

На думку А. Грищенка, граматично значеннєва специфіка єднальних складносурядних речень досить виразно розкривається в такому визначенні: "Єднальні складносурядні речення являють собою типові для сучасної української літературної мови граматично оформлені одиниці, структурні частини яких (незалежно від конкретного лексичного наповнення, порядку розташування в складносурядному реченні) поєднуються на основі граматичної рівнозначності і відносної структурної незалежності" [1, с.163]. Мовознавець зазначає, що найзагальніше граматичне значення випливає з ідеї єднання більш або менш семантично пов'язаних між собою рівнозначних складових частин.

З урахуванням формально-граматичних і семантико-синтаксичних зв'язків між предикативними частинами складносурядних єднальних речень у художньому мовленні Валер'яна Підмогильного виділяємо дві структурно-семантичні моделі розглядуваних синтаксичних конструкцій.

Модель 1

Складносурядні речення із власне єднальним значенням.

Між предикативними частинами складносурядних речень цієї моделі встановлюється значення *одночасності кількох дій або станів*. Важливими засобами вираження одночасності є перелічувальна інтонація, співвідношення видо-часових і способових форм предикатів (дієслова-предикати можуть бути або повністю скоординовані, або частково), семантична організація лексики. Однак найважливішим і найуживанішим засобом вираження цих змістових відношень є сполучник *і*.

Досліджуючи художнє мовлення Валер'яна Підмогильного, ми звертаємо увагу на те, що автор досить часто використовує у свої творах складносурядні єднальні речення з відношенням одночасності, наприклад: *Рот його вмент наповнився слиною, і злість, гірка, неосяжна й бурхлива, враз вдарила йому в груди (4, с.288); Маснуваті дотепи й натяки дезорганізували Ганнусі мрійну душу й зламлювали їй і так слабкий опір (4, с.45); Всі вікна в ньому були освітлені, і чудні звуки крізь стіни його проводили в сонний затишок вулиці (4, с.240); Кавуни й дині лежали ще на огудині, й самий їхній вигляд зняв у мене всередині цілу завірюху (4, с.340)*. Як показали наші спостереження над фактичним матеріалом, ці синтаксичні структури є менш продуктивними в ідіолекті письменника, ніж конструкції із невласне єднальним значенням.

Модель 2

Складносурядні речення із невласне єднальним значенням.

У складносурядних реченнях із невласне єднальним значенням предикативні частини виражають різноманітні відтінки змістових відношень, зокрема: відтінки послідовності, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові, пояснювальні.

Аналіз художнього мовлення Валер'яна Підмогильного з погляду синтаксичної організації складносурядних єднальних речень засвідчив, що конструкції із невласне єднальним значенням є досить уживаними у розглядуваних творах письменника.

Слід зазначити, що складносурядні речення з причинно-наслідковими відношеннями досить часто актуалізуються в ідіолекті Валер'яна Підмогильного. Вони вживаються для того, щоб читач мав змогу зрозуміти те, що прагнув висловити автор, встановити причиново-наслідкові зв'язки між явищами, які описані у художньому творі, наприклад: *Але пароплав раптом звернув, і довга, спокійна смуга річки протяглася далі до ледве помітних нагорків на обрії (4, с.17); Несподівано з клунка викотилось пара картоплин, і хлопець голосно засміявся на таку знахідку*

(4, с.26); *Природа не обдарувала Степана співучою здібністю його народу, й він знову чужий був серед цієї громади* (4, с.47); *Думки літали роєм, і Віктор не міг стежити за ними* (4, с.247).

Як показали наші спостереження, в ідіостилі письменника складносурядні речення з таким змістовими відношеннями мають фіксований порядок розташування предикативних частин, структура цих синтаксичних конструкцій закрита, бо в них йдеться про дві дії чи стани, які пов'язані між собою причинно-наслідковою зумовленістю.

Як видно з проаналізованого фактичного матеріалу складносурядні речення з часовою послідовністю є досить уживаними в аналізованих творах, наприклад: *Ваниного Жучка покусав скажений собака, і його вбили* (4, с.276); *Ця надія захопила його, і він з легким серцем пішов просто на тих людей* (4, с.287); *Ясна, така проста, радісна путь була перед ним, і він тихо піде нею вдвох із Знайденою* (4, с.234); *Попрощались вони досить приязно, і хлопець зайшов у темний двір* (4, с.236); *До восьмої години ранку хворі кінчали сніданок, і починалась візитація* (4, с.308).

У складносурядних реченнях із семантикою часової послідовності розповідається про події, які змінюють одна одну. Такі синтаксичні конструкції мають фіксований порядок розташування частин, структура речень закрита, співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків здебільшого однотипне.

У організації складносурядних речень і у вираженні їх граматичних значень можуть також брати участь синтаксично спеціалізовані слова, розташовані у предикативних частинах (*тому, все-таки, все ж, все одно, тільки, врешті-решт тощо*): *Вода була чистою, і все-таки входить в неї чомусь було Остапові боязно* (4, с.165); *У цей день чомусь було Остапові знову захотілося пройтися старими місцями, і тому він одягнувся і пішов вниз до Дніпра* (4, с.168). В обох наведених реченнях предикативні частини поєднані сполучником *і*, але в першому з них частка *все-таки* виражає значення допустово-протиставне, у другому займенникове слово *тому* реалізує значення наслідку.

Розглянувши структурно-семантичні моделі складносурядних єднальних речень у художньому мовленні Валер'яна Підмогильного, можемо зробити такий висновок, що заявлені синтаксичні структури є досить продуктивними в ідіостилі письменника. У досліджуваних конструкціях семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами досить різні: одночасність дій та станів, часова послідовність, причинно-наслідкова зумовленість. Можемо зазначити, що друга структурно-семантична модель частіше вживається у ідіолекті автора. Це пояснюється тим, що художнє мовлення Валер'яна Підмогильного є структурованим, чітким і логічним. Обрані сполучні засоби здатні вносити в структуру повідомлення різні змістові відтінки, збагачуючи основну семантику творів.

Література

1. Городенська К.Г. А.П.Грищенко як дослідник структури складносурядного речення. Українська мова: Інститут української мови НАН України. 2016. №4. С.162-163.
2. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ "ВКФ "БАО", 2011, С.663.
3. Пасік Н.М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2013. С.151.
4. Підмогильний В.П. Місто: роман, оповідання. Київ: "Молодь", 1989.

УДК 821(410.1)(092)

ІНТЕР'ЄР ТА ПЕЙЗАЖ ЯК ЗАСІБ СОЦІО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГЕРОЇВ РОМАНУ "ВЛАСНИК" ДЖОНА ГОЛСУОРСІ

Тертишник Н.М., студентка IV курсу філологічного факультету

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу

Майже в кожного автора світової літератури інтер'єр, що оточує людину, відіграє важливу роль. У системі літературних образів поруч з персонажем, ліричним героєм, дійовою особою та іншими речовими образами важливе місце займає також інтер'єр і пейзаж, який виступає у творі "...картиною природи...", "...образом природного оточення персонажів..." [2, с. 127], чим і зумовлена **актуальність** даної статті. Однак манера його зображення у кожного письменника своя. Отож **метою** нашої статті є дослідження пейзажу та інтер'єру як засобу соціо-психологічної характеристики героїв у романі Джона Голсуорсі "Власник". Я. І. Вороніна у своїй статті

"Естетична функція пейзажу у романі "Власник" вже досліджувала пейзаж у творі, його поетику та естетику, але не звернула уваги на інтер'єр та пейзаж саме як засоби характеристики героїв роману, їх внутрішнього світу та соціального становища.

Голсуорсі любить описувати побут своїх героїв. У "Сазі про Форсайтів" світ речей оточує людину постійно, проникаючи в її свідомість в усіх моментах життя. Будинок, кімната, предмети не тільки підсилюють соціальну і психологічну характеристики персонажів, але і створюють особливу атмосферу оповіді.

Описуючи життя і характер своїх героїв, Голсуорсі при цьому обов'язково приділить особливу увагу будинку, оскільки він є візитною карткою Форсайтів. Письменник, прагнучи передати значимість їхнього житла, точно вкаже його розташування, висоту, колір зовнішніх стін та вхідних дверей, які квіти ростуть на балконах в різні пори року. Він опише розташування кімнат, сходів, відмітить наявність або відсутність льоуху для вин і приміщення для прислуги, не забуде навіть вказати кількість ванних кімнат. Однак це не означає, що письменник докладно, річ за річчю, з усіма дрібницями описує інтер'єр будинка в цілому чи окремих кімнат. Голсуорсі вдається до цього дуже рідко і тільки тоді, коли це необхідно для змісту в цілому. Саме так він описує будинок на Бейсуотер Роуд, коли померли всі його мешканці, за виключенням столітнього Тімоті Форсайта, і Сомс ходить по будинку, як по музею, перебираючи в пам'яті річ за річчю, оскільки з кожною із них пов'язані ті чи інші спогади.

Опис предметного побуту підпорядкований у Голсуорсі одній меті – соціальній та психологічній характеристиці персонажів, ось чому опис займає в романі таке велике місце. Будинок і побут героя дають найбільш повне уявлення про матеріальний стан його власника, і те, що будинок Форсайтів розташований у найбільш респектабельній частині Лондона, говорить саме за себе. Описуючи кімнати Форсайтів, письменник зазвичай зупиняє увагу читача на одній-двох найбільш характерних деталях, часто вказавши при цьому на вартість даної речі, що надає, на думку Форсайтів, вагу і значимість у суспільстві.

Зазвичай опис побуту Голсуорсі дає не від себе, а через сприйняття того чи іншого персонажа, найчастіше Форсайтів, тому в ньому завжди позначається елемент оцінки, яка нерідко стає основною і єдиною, а разом з тим і вичерпною характеристикою обстановки, у якій живуть його герої.

Так описаний і будинок молодого Джоліона на Вістаріа-авеню: через те враження, яке він справляє на старого Джоліона, враження убозтва, що виникає насамперед зі старань мешканців будинку звести кінці з кінцями. В описі будинку Голсуорсі виділяє тільки деталі, що створюють у старого Джоліона це враження: вітальня з вицвілими стінами та довгими тріщинами поперек стелі, ганок, який *"давно слід пофарбувати"* [1, с. 90], сад із жалюгідними клумбами, біля потемнілої кам'яної огорожі – *"стежка", протоптана кішками"* [1, с. 91]. І ця атмосфера вперше так гостро і болісно визвала у Джоліона гірке відчуття того, що його син – парія, хоч він про це знав протягом чотирнадцяти років.

Якщо говорити про помешкання Сомса і Айріні, то це типовий будинок лондонців середнього класу, котрі мають добрий смак: *"Мідний молоток на дверях був оригінального литва, нові віконні рами відчинялися надвір, у висячих квіткових ящиках росла фуксія, а за будинком (важлива особливість) був дворик, вимощений жовто-зеленими кахлями, де стояв ряд ясно-синіх горщиків з рожевою гортензією"* [1, с. 75], *"Оздоблюючи кімнати, господар віддавав перевагу стилеві ампір та Вільяму Морісові. Як на свої розміри, будинок був просторий"* [1, с. 75]. Хоч під дахом цього будинку і точилося зіткнення двох витончених, але різних смаків, але все ж господарям вдалося зробити із нього типовий та ідеальний будиночок для буржуа: *"Отож їхній дім став достоту схожий на сотні інших домів, що прагнули до тієї ж високої мети, і його почали називати: "Чарівний будиночок Сомса Форсайта, дуже своєрідний, серденько, і посправжньому елегантний!"* [1, с. 76].

Важливим моментом, що підсилює психологічну характеристику Джорджа Форсайта, є опис його квартири. Найчастіше цей персонаж розкривається через призму свідомості Сомса. Він не любить Джорджа, оскільки бачить у ньому, як і в молодому Джоліоні, відхилення від форсайтизму, заперечення якихось дуже важливих з його точки зору принципів, а саме: віри у свій клас, у власність як опору і основу цього класу. І виникає у Сомса це почуття від зустрічей з Джорджем, коротких розмов. Вони не терплять один одного. Однак перед смертю Джорджа Сомс потрапляє до нього в квартиру, і вона вражає його. Сомс тепер проникає в характер свого двоюрідного брата, у його внутрішній світ і виявляє багато такого, про що навіть не підозрював. Його вражає спальня Джорджа, строгість обстановки, що включає тільки найнеобхідніше, і одна-єдина картина китайського майстра над каміном: *"Велика біла мавпа, повернувшись боком, тримала в простягнутій лапі шкірку вичавленого апельсина. З її волохаті мордочки на Сомса дивилися карі, майже людські очі"* [1, с. 508]. Він вражений: яка фантазія змусила чужого до мистецтва Джорджа купити таку річ та ще повісити її навпроти свого ліжка? Після смерті брата Сомс купує

картину і дарує її своїй донці, так і не зрозумівши до кінця ні Джорджа, ні картини. А ось Флер і її друг художник Обрі Грін відразу побачили в очах мавпи втілення трагедії людської душі і зрозуміли її як сатиру на молоде покоління Англії. Очевидно, і Джордж Форсайт бачив у білій мавпі щось подібне, розумів всю безцільність свого існування, життя всього свого класу, продовжуючи мовчки, із розумінням повної марності, доживати свій вік.

Будинок Флер і Майкла на Саут-сквер описаний дуже детально. Голсуорсі зазначає, що в будинку Флер панувало три стилі: китайський, іспанський і її власний. Китайська їдальня Флер – це данина моді і в той же час бажання бути оригінальною, мати те, чого немає у інших. Іспанську вітальню Голсуорсі не описує, він привертає увагу читача і Флер тільки до однієї деталі в ній – прекрасної роботи штучні порцелянові фрукти: *"Як вони блищали, такі холодні, неїстівні! Вона взяла в руки апельсин. Зроблений "зовсім як живий" – бідне життя! Вона поклала його назад – порцеляна глухо дзенькнула, і Флер трохи здригнулася"* [1, с. 486]. Слідом за цим у Флер відразу виникає думка про Майкла: *"Чи обдурила вона Майкла своїми поцілунками? Обдурила – в чому ж? У тому, що вона не здатна на пристрасть?"* [1, с. 487]. Так, її сімейне життя – така ж бутафорія, як і порцелянові фрукти в її іспанській їдальні. Це розуміє і сама Флер.

Також у романі значна художня роль належить пейзажу. Роль пейзажу, на думку критики, не тільки у створенні настрою, але й художньої характеристики, розкритті психології персонажа. Як зазначає Я. І. Вороніна, *"пейзаж у романі відзначається структурно-образним багатством, функціональною складністю і різноманітністю щодо своєї колористики"* [3, с. 169].

Дію роману автор починає із *"сонячного дня"*, якраз у *"розпал цвітіння"*, коли дерева *"покриті густим соковитим листям"*, а всі Форсайти зібрались на заручини міс Джун із містером Філіпом Босіні. Досліджуючи текст роману, можна помітити, що герої твору по-різному сприймають природу, вона по-різному формує їхній настрій.

Бажаючи побудувати собі дім у Робін-Холі, Сомс Форсайт запрошує архітектора Босіні поїхати разом з ним і вибрати місце. Голсуорсі за допомогою барвистих художніх означень викликає у читача яскраве уявлення пейзажу, що відкрився очам героїв: *"Жайворонки злітали з-під його ніг, скрізь пурхали метелики, духмяніли дикі трави. З лісу долинав терпкий дух папороті, в зеленій гущавині туркотіли горлиці, а теплий вітерець доносив здаля розмірене бамкання дзвонів"* [1, с. 73], *"Небо було таке синє, сонце таке ясне, що, здавалося, на цьому обширі панує вічне літо. Навколо них літали пушинки будяків, заморожені розлитим у повітрі спокоєм. Над нивою мерехтіло гаряче марево, і всю цю картину пронизувало тихе, ледь чутне бриніння, наче то перемовлялися хвилини щастя, перемовляючи між землею і небом"* [1, с. 74].

І тут же Голсуорсі подає дві протилежні реакції персонажів на пейзажний малюнок. *"Сонячний промінь, зазирнувши крізь мереживні завіси, зігрів її (Айріні) щоки, спалахнув у золоті її кіс і в її лагідних очах"* [1, с. 103]. Але жива, динамізуюча дія сонячного променя раптом обривається: *"Сомс ненавидів сонце, тож одразу встав і засунув завіску"* [1, с. 103]. Контрасти характерів у своєму художньо-образному розвитку завершуються соціальним протистоянням.

У Голсуорсі пейзаж завжди є супутником характеру, дії, конфлікту; він позначає, виділяє, і оживлює їх, *"бере участь у формуванні естетичного впливу на читача"* [3, с.171]. Яскравим прикладом може бути зображення смерті тітоньки Енн, архітектора Босіні та старого Джоліона. Фоном зображення служать пейзажні партії. Кожна з них має свій зміст і художньо-стилістичну своєрідність.

У віці вісьмидесяти семи років і чотирьох днів помирає тітонька Енн, жінка, для якої вся сім'я Форсайтів була її світом. Іншого світу вона не знала. Таємниці цієї сім'ї, її справи, хвороби, заручини, весілля – все це було *"власністю"* тітоньки Енн. Її смерть символізувала передчуття загрози всьому клану Форсайтів. Пейзажні малюнки роману підкорені згаданому настрою, породженому символікою смерті: *"Ранок той був холодний, у високості зависло по-лондонському сіре небо..."* [1, с. 107].

Пейзаж передає сумний настрій Форсайтів. Ще більш виразно ця настроєвість передається там, де автор відтворює кілька пейзажних малюнків: *"Там, під захмареним небом, скільки сягало око, розкинувся Лондон, що сумував за своєю дочкою, сумував разом із родичами за тією, що була їхньою матір'ю та опікункою. Сотні тисяч шпилів і будинків, повитих сірою імлюю величезного павутиння власності, шанобливо схилилися перед могилою, де упокоїлася ця жінка, найстарша з роду Форсайтів"* [1, с. 110].

Значне місце у творах Голсуорсі займає тема пейзажних малюнків, у яких основним художнім образом є туман. З образом лондонського туману пов'язані найбільш драматичні події з життя персонажів. Так, сцену, коли Айріні залишає Сомса, автор супроводжує пейзажним зображенням: *"Туман, мов величезним одягом, закутає місто, і навіть дерева скверу ледь виднілися..."* [1, с. 206], в тумані ходить Сомс у пошуках Айріні. Босіні гине в тумані, безсилий боротися з світом власників. Сцена загибелі Босіні в лондонському тумані, що ставав все густішим і густішим,

символізує страждання і горе молодого архітектора. Образ туману виступав контрастом до образу сонячної весни і літа, що були в житті Босіні. Характерно, що автор тут зовсім не користується кольоровими художніми означеннями, що так притаманні були пейзажам, які створювали образи весни і літа. Гармонія пейзажів і подій соціального життя – одна з характерних художньо-естетичних і стилістичних ознак роману.

Розділ "У глибину пекла" майже повністю присвячений переживанням і загибелі Босіні. Характерною художньою ознакою глави є те, що у всіх її пейзажних малюнках головним і єдиним "героєм" є туман. На фоні туману автор змальовує всю трагедію двох закоханих: "*Босіні зійшов прямо на бруківку – пірнув у густу безкрайню темряву, де за шість кроків нічого не було видно*" [1, с. 256], "*Морок дедалі густішав, а Босіні гнався крізь нього, мов несамовитий*" [1, с. 258].

Отже, всі пейзажні утворення та інтер'єр у романі підкорені головному – зображенню дійсності, допоможі зрозуміти героїв, їх настрій, тому всюди на фоні пейзажу Голсуорсі розгортає дію, а інтер'єр та його предметні складові постійно з майстерністю художника змальовані письменником. Інтер'єр є яскравим виразником соціальної позиції героїв роману. Описуючи кімнати Форсайтів, письменник зупиняє увагу читача на одній-двох найбільш характерних деталях, часто вказавши при цьому на вартість даної речі, що надає вагу і значимість у суспільстві. Пейзаж у свою чергу є відобразником психологічного, душевного стану. Часто він змінюється разом із настроєм героїв, піддається впливу почуттєвого стану, характеризує персонажа (як наприклад, реакція Айріні та Сомса на сонце контрастують одна з одною). Голсуорсі показує пейзаж також як супровідника героїв, надаючи йому певного символічного значення (як наприклад, туман).

Підсумовуючи сказане, можемо зробити висновок, що в романі Джона Голсуорсі "Власник" мають важливе функціональне навантаження такі позасюжетні елементи, як пейзаж та інтер'єр: вони не лише естетизують твір, а й наповнюють його символічним значенням, допомагають розкрити характери, душевні стани та соціальне становище персонажів.

Література

1. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів: Власник; В зашморгу; Здаємо в оренду: Романи / Дж. Голсуорсі; пер. з англ. О. Тереха. – К.: Вид-во "Дніпро", 1988. – 847 с.
2. Петрухіна Л. Пейзаж у контексті теорії літератури (на матеріалі слов'янської поезії) / Л. Петрухіна // Проблеми слов'янознавства : зб. наук. пр. – Львів, 2002. – Вип. 52. – С. 125 – 134.
3. Вороніна Я. І. Естетична функція пейзажу у романі "Власник" Дж. Голсуорсі / Я. І. Вороніна // Іноземна філологія : республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Львів, 1975. – Вип. 39 – С. 168-173.

УДК 811.161.2'373.2(477.82-2)

ЕРГОНІМІКОН ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ МІСТА ПРИЛУК ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Якименко М. М., магістрантка філологічного факультету.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Пугач В. М.**, кафедра української мови.

Процес вивчення ергонімії на позначення громадських організацій є актуальним для сучасної лінгвістичної науки. Метою нашої статті є аналіз особливостей функціонування метафоризованих ергонімів на матеріалі власних назв громадських організацій м. Прилук.

Ключові слова: пропріальна лексика, ергонім, метафора, громадська організація.

У сучасній мовознавчій науці значним є інтерес мовознавців до периферійної ергонімії, що пов'язано з активним розвитком суспільно-виробничої сфери та збільшенням продуктивності пропріальної лексики.

До дослідження ергонімів як динамічного шару української лексики зверталися такі науковці, як О. Белей, Ю. Дідур, Ю. Горожанов, О. Карпенко, Г. Зимовець, Ю. Позніхіренко, М. Торчинський, Н. Кутуза та ін.

У мовознавстві існує проблема неоднозначності терміна на позначення власних назв громадських організацій, що зумовлено різними поглядами науковців на власне поняття громадської організації.

До поняття *ергонім* звертаються такі науковці, як Г. Зимовець, Ю. Позніхіренко, С. Вербич.

Дослідниця Г. Зимовець зазначає, що "до ергонімів слід зараховувати назви всіх суб'єктів діяльності політичної, соціальної та економічної сфер" [3, с. 33]. До специфічних чинників функці-

онування ергонімів як лексичних одиниць науковець відносить такі: рівень усвідомлення людиною своєї участі та ролі у творенні власних назв, можливість заміни ергонімів у рекламних текстах логотипом, динамічний характер номінації, високий ступінь інтернаціоналізації [3, с. 34].

Науковець Ю. Позніхіренко пропонує під ергонімом розуміти "компонент системи власних назв, який має загальну мовну історію та водночас власну історико-культурну "біографію", належить конкретному етносу, його історії, культурі, території тощо". Дослідниця наголошує на залежності власних назв від соціальних та культурних змін, які відбуваються на теренах певної країни, що супроводжується зміною як окремих назв, так і принципів номінації [5, с. 13].

У працях лінгвістів знаходимо такі терміни, як ергоурбонім (Р. Козлов, Ю. Вайрах), урбонім (Н. Морозова), фірмонім (О. Белей). На думку дослідника Ю. Горожанова, найбільш удалим на позначення власної назви комерційно-виробничого об'єднання людей є термін фірмонім, аргументований подібністю поняття до усталених на кшталт *топонім*, *зоонім*, *антропонім* тощо [2, с. 65].

Нашим завданням є лексико-семантичний аналіз ергонімікону на позначення громадських організацій Прилук Чернігівської області з метою виявлення закономірностей функціонування власних назв зазначеної семантики та специфіки їхнього формування.

Серед ергонімних номінацій на позначення громадських організацій м. Прилук за лексико-семантичним та структурно-функційним принципом метафоричні назви (18 одиниць) є менш продуктивними за власне метонімічні. За структурою назви є кількокомпонентними, а першими складниками ергонімів часто трапляються гіпероніми зі структурою метонімічного компонента на позначення громадських організацій:

1) *клуб*: 4 назви, які репрезентують різні сфери діяльності громадських організацій, а саме *Клуб книголюбів "Джерело"* (2009 р.), *Молодіжний християнський клуб "Ковчег"* (2009 р.), *Футбольний клуб "Європа"* (2009);

2) *організація* (8 назв), а саме: інвалідів, спортивних, благодійних організацій, серед яких *Громадська організація молодих інвалідів "Фенікс"* (2009 р.), *Громадська організація спортивного товариства "Спартак"* (2009 р.), *Організація "Товариства Червоного Хреста України"* (2009 р.);

3) *об'єднання* (2 назви), а саме: *Міське об'єднання сімей, у яких виховуються діти-інваліди "Надія"* (2009 р.), *Громадська організація "Міжрегіональне об'єднання інвалідів "Наша надія"* (2016 р.);

4) *школа* (1 назва): *Дитячо-юнацька спортивна школа "Європа"* (2009 р.);

5) *фонд* (1 назва): *Фонд перспективного розвитку міста та підприємництва "Відродження"* (2009 р.);

6) *осередок* (1 назва): *Прилуцький міський осередок громадської організації "Фронт змін"* (2012 р.);

7) *спілка* (1 назва): *Громадська організація "Спілка "Патріот"* (2016 р.).

За структурними особливостями власне номінації без гіперонімного компонента метафоричні назви ергонімікону Прилук поділяються на такі групи:

1) власне метафора (12 назв), а саме: *Прилуцький міський осередок громадської організації "Фронт змін"* (2012 р.), *Громадська організація "Комфорт та якість"* (2013 р.), *Організація "Товариства Червоного Хреста України"* (2009 р.);

2) структура метафора + метонімія (6 номінацій): *Громадська організація "Патріот Прилуки"* (2015), *Громадська організація "Варта Прилуки"* (2018 р.), *Громадська організація "Росомаха Прилуки"* (2018 р.).

За способом вираження метафоризовані ергоніми поділяємо на такі групи: метафори-асоціації, метафори-символи та метафори-історизми.

Найбільш продуктивною групою серед власних назв громадських організацій Прилук є метафори-асоціації (11 номінацій), із яких 7 назв є власне метафоричними, а саме: *Клуб голубоводів "Дружба"* (2009 р.) – метафора, що асоціюється з довірливими стосунками, які ґрунтуються на взаємодопомозі, чесності, підтримці та духовній близькості [1]; *Клуб книголюбів "Джерело"* (2009 р.) – образна метафора, що асоціюється з природним виходом на поверхню підземних вод; *Молодіжна організація "Глеяда"* (2009) – метафора, що асоціюється з групою людей, які мають якісь певні спільні ознаки, схожі погляди, інтереси, уподобання та смаки тощо [1].

Метафори-символи репрезентовані 5 номінаціями, серед яких – *Громадська організація молодих інвалідів "Фенікс"* (2009 р.) – назва асоціюється з оновленням, воскресінням, адже фенікс, за єгипетськими віруваннями, є птахом, який кожні 500 років прилітає до Єгипту, перед смертю будував собі гніздо під сонцем і згорав, а потім воскресав та оновлювався [7]; *Міське об'єднання сімей, у яких виховуються діти-інваліди "Надія"* (2009 р.) – метафора-символ, що асоціюється з упевненістю в тому, що бажане обов'язково здійсниться [1]. На нашу думку, назва є досить популярною серед номінацій на позначення медичних закладів чи центрів допомоги

хворим людям, і це пов'язано саме з психологічними чинниками процесу номінації, адже назви такого типу закладів мають викликати позитивні емоції та думки, підтримувати хворих, спрямовувати їхнє мислення на необхідний для лікування шлях.

Найменш продуктивними серед ергонімних номінацій Прилук є метафори-історизми (2 назви): *Молодіжний християнський клуб "Ковчег"* (2009 р.) – історизм, що асоціюється з судом, на якому врятувався Ной від усесвітнього потопу, тобто назва вказує на основне із завдань громадської організації – порятунок людської душі; *Громадська організація спортивного товариства "Спартак"* (2009 р.) – метафора-історизм, що асоціюється з силою, сміливістю, адже повстання відомого гладіатора Спартака вважається відважною боротьбою за долю свого пригнобленого народу [1].

Три назви на позначення громадських організацій, діяльність яких спрямована на соціальний захист та допомогу, мають у своєму складі складники *метафора + топонім* та є неузгодженими за структурою словосполучення: *Громадська організація "Варта Прилуки"* (2018 р.) – назва вказує на головну спрямованість громадського об'єднання – охорону та захист населення [1]; *Громадська організація "Патріот Прилуки"* (2015) – номінація, яка асоціюється з любов'ю до батьківщини [1]; *Громадська організація "Росомаха Прилуки"* (2018 р.) – метафора, що асоціюється із силою та спритністю; на нашу думку, за мотиваційну основу номінації взято саме ім'я головного героя Росомахи в циклі кінофільмів "Люди Ікс" [4], а не назва тварини. Саме цей персонаж наділений могутньою силою, спритністю та сміливістю. Топонімний компонент *Прилуки* є метонімічним.

Отже, лексико-семантичне та функційне дослідження ергонімікону Прилук на позначення громадських організацій виявляє такі закономірності:

1. Метафоричні номінації мають незначну продуктивність серед ергонімних назв Прилук, напевно, через недостатню інформативність, закритість таких офіційних назв.

2. Ергонімні номінації часто мають структуру метафорично-метонімічного блоку, що поєднує експресивність метафори та інформативність метонімії.

3. За способом формування метафоризовані ергоніми можна поділити на три групи: метафори-асоціації, метафори-символи та метафори-історизми, що зумовлено традиціями української номінації саме цього класу назв.

Ергонімікон на позначення громадських організацій відображає соціокультурне середовище м. Прилук, що є ознакою активної реакції на суспільні виклики та є індикатором стану громадянського суспільства в Україні.

Література

1. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://sum.in.ua>. – Назва з екрана.

2. Горожанов Ю. Ергоніми відонімного походження в комунікативному просторі міста Луцька: структурно-семантичні особливості [Електронний ресурс] / Ю. Горожанов // *Волинь філологічна: текст і контекст*. – 2014. – Вип. 17. – С. 61–68. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vftk_2014_17_8. – Назва з екрана.

3. Зимовець Г.В. Структурно-семантичні особливості ергонімів України [Електронний ресурс] / Г. В. Зимовець // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство*. – 2009. – Т. 17, вип. 15(3). – С. 33-41. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo_2009_17_15%283%29_9. – Назва з екрана.

4. Люди Ікс (серія фільмів) [Електронний ресурс] / Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Люди_Ікс_\(серія_фільмів\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Люди_Ікс_(серія_фільмів)). – Назва з екрана.

5. Позніхиренко Ю. Мотиваційна база ергонімів як знаків соціокультурного простору України й англомовних країн : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.2017 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" [Електронний ресурс] / Ю. Позніхиренко ; Національний педагогічний університет імені М. П. Дрогоманова. – Київ, МОН, 2018. – 264 с. – Режим доступу : http://www.npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.26/Poznixirenko1.pdf. – Назва з екрана.

6. Реєстр громадських об'єднань. – Держінформ'юст, 2013–2018 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://rgo.informjust.ua/>. – Назва з екрана.

7. Словник античної міфології [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://litopys.org.ua/slovmith/slov.htm>. – Назва з екрана.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОБРАЗІВ БРІГІТТИ, ПАУЛИ Й ЕРІКИ КОГУТ У РОМАНАХ ЕЛЬФРІДЕ ЄЛІНЕК "КОХАНКИ" ТА "ПІАНІСТКА"

Якименко М. М., магістрантка філологічного факультету.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу

Ельфріде Єлінек – автор, який руйнує міфи про жіноче щастя, сімейне життя, кохання. Її твори насичені яскравими образами жінок, які намагаються протистояти жорстокості світу та вийти в цій боротьбі героїнями. Головним завданням нашої статті є компаративний аналіз образів Брігітти, Паули та Еріки Когут в романах "Коханки" та "Піаністка".

Ключові слова: Е.Єлінек, "Піаністка", "Коханки", компаративний аналіз, жіночі образи, масовий міф.

Ельфріде Єлінек постає на арені сучасної зарубіжної літератури як автор із новими поглядами на світ, які вимагають перегляду давно встановлених морально-етичних якостей. Як зазначає сама авторка, її тексти є руйнуванням міфу, спробою повернути речам їх історію та правду [1]. У працях літературних критиків романи Ельфріде Єлінек носять назву "нежіночих", що спричиняє появу неоднозначності поглядів науковців на саму творчість письменниці. Навколо творчості письменниці точаться дискусії щодо поглядів Ельфріде Єлінек на фемінізм. Зокрема, одні дослідники схиляються до думки про феміністичність творів письменниці, інші – ставлять під сумнів, наголошуючи на тому, що багато романів Ельфріде Єлінек не можна назвати жіночими.

Дослідниця А. Воротнікова порівнює героїнь творів Ельфріде Єлінек із мухами, а саму авторку з павуком, тобто підкреслює домінування романістики над створеними образами жінок. Це, на думку науковця, свідчить про антифеміністичні погляди Ельфріде Єлінек та її звернення до естетики чоловічої [3].

Цю думку відхиляє дослідниця Т. Акашева, наголошуючи на тому, що Ельфріде Єлінек – яскрава представниця феміністичної літератури, адже в її творах червоною ниткою проходить тема статусу жінки в суспільстві [1].

Отже, метою нашої статті є дослідження поглядів Ельфріде Єлінек на основі компаративного аналізу образів Брігітти, Паули та Еріки Когут в романах "Коханки" та "Піаністка".

У творах авторки в образах головних героїнь спостерігаємо тяжіння до перегляду та переосмислення загальнолюдських моральних цінностей. Кохання втрачає свою першорядну роль і поступається місцем холодному розрахунку, нездійсненим бажанням чи фізичній любові. Попри це героїні творів Ельфріде Єлінек перетворюються у моделі типової поведінки жінки ХХ століття, яка намагається вижити у світі чоловіків.

Проблему жіночої самотності ми можемо простежити крізь призму образів Брігітти, Паули й Еріки Когут в романах "Коханки" та "Піаністка". Перед нами постають жінки, які намагаються знайти задоволення своєму жіночому "Я". Ці спроби постають у моделях поведінки, які мають спільні та відмінні риси. Метою нашого дослідження є порівняльний аналіз образів Брігітти, Паули та Еріки в романах Ельфріде Єлінек "Коханки" й "Піаністка".

Брігітта, Паула ("Коханки") та Еріка ("Піаністка") – жінки, які мають різні вікові категорії та соціальний статус, але схожі бажання – задовольнити свої потреби.

Дослідниця Г. Бітківська зазначає, що життя Еріки Когут іде за принципом гри. Еріка навчає учнів гри на фортепіано, поділяючи їх при цьому на обдарованих та нездар. Жінка зневажає батьків, які привели своїх дітей до неї на уроки, не запитавши при цьому у них, чи хочуть ті займатися грою на фортепіано [2].

Елементи гри переносяться й на стосунки з чоловіками, яким Еріка не може покоритися після стількох років покори матері. Її пропозиція фізичних страждань насправді є спробою диктувати свої правила. Згода Вальтера сигналізувала б про те, що тепер Еріка – господиня свого життя [2].

На нашу думку, героїні роману "Коханки" Брігітта та Паула також живуть за принципами гри. Але на відміну від Еріки Когут жінки обирають гру не тільки для утвердження власних правил життя, але й для досягнення особистого щастя. Останнє є для них найбільш важливим завданням, яке Брігітта та Паула намагаються виконати за будь-яких умов, навіть принижуючи себе. Наприклад, Брігітта приходить у будинок до потенційного претендента у її чоловіки і терпить знущання гостей, які там знаходяться. Її ненависний сам Хайнц, огидна сама думка про народження дитини ("На самом-то деле грудные младенцы вызывают у Бригитты отвращение. На

самом-то деле она бы лучше переломала их нежные пальчики, попротыкала бы бамбуковыми щепками их беспомощные маленькие ступни, а только что появившемуся на свет пупу земли она бы вместо желанного соска засунула в глотку грязную тряпку, чтобы он прочувствовал наконец разок, что значит орать по-настоящему" [4].), але заради утвердження себе як матері та дружини жінка готова бути коханкою та служницею.

Дослідниця Т. Акашева резюмує: роман "Коханки" Ельфріде Єлінек присвячений руйнуванню тривіальних міфів, які регулюють та регламентують міжособистісні стосунки, побут, здоров'я та родинні зв'язки [1]. Процес руйнування пов'язаний із головними героїнями твору. На нашу думку, знищення цих міфів пов'язано насамперед зі знищенням морально-етичних якостей таких, як кохання, жіночність, родинне щастя.

Відповідно до цього й Еріка, і Брігітта, на нашу думку, мають спільну ознаку – відсутність любові до протилежної статі. Як зазначає науковець Л. Нестер, Еріка "більше схожа на сконструйований механізм, бездушну річ, яка нагадує музичний інструмент" [6], тобто це істота без живого людського начала. Відповідно до цього жінка втрачає свою жіночність, ніжність, перетворюючись на ляльку в руках матері. І коли ця лялька виривається на свободу, її першим бажанням постає не пошук щастя, любові чи прихильності чоловіків, а задоволення власних потреб у тому, щоб бути господарем свого життя.

Брігітта нагадує нам видресовану істоту, яка покоряється світу до тих пір, поки їй не зроблять боляче. Здається, вона розривається між поняттям "ненависть" і поняттям "коханьня". Але, якщо перше виявляється в справжньому ставленні Брігітти до Хайнца, то друге є скоріше коханьням-прагма, тобто коханьням за розрахунком. Адже насправді жінка любить лише саму ідею про те, що колись вона стане жінкою та матір'ю: *"Бригитте, с помощью Хайнца, достанется свое дело, и она-то уж знает, как тяжела, но и как радостна ноша собственности. Уж всяко Бригитта тогда будет знать, на кого она вкалывает, не на безликую упрямую толпу, а на себя саму и на Хайнца" [4].*

На свою мету Брігітта витрачає багато часу: *"Да-да, жить и ходить в кегельбан можно и без Бригитты. Однако у Бригитты есть своя задача. Ей нужно постоянно толковать Хайнцу, что без нее у него нет будущего, и дается это ей нелегко" [4].*

Багато спільного та відмінного помічаємо в образах Брігітти та Паули. Спільним є прагнення побудувати сімейне життя і гордо носити звання заміжньої жінки. Але, на відміну від Еріки та Брігітти, Паула – це зовсім юна дівчинка, яка не вміє хитрувати і чітко розпланувати свої дії. Вона живе своїми почуттями і вірить у те, що світ прийме її таку. Але світ насміхається та глузує над дівчиною. Її почуття до Еріки приносять лише страждання та знущання вулиці. Дізнавшись про вагітність Паули, рідні роблять спробу знищити дитину: *"Попытка убить маленькую Сюзанну в Паулином животе не удалась. Мать и отец убиты жизнью много лет тому назад. Для Паулы разрушился прежний мир, что равно ничего не значит, ведь мир этот и так никогда не принадлежал Пауле даже малой своей толикой" [4].* Вагітність, яка так бажана для Брігітти (це прекрасна можливість вийти заміж за Хайнца, стати господинею дому), є справжнім випробуванням для Паули, яка тепер змушена терпіти всі глузування.

На відміну від Брігітти та Паули героїня роману "Піаністка" Еріка Когут – це доросла дитина. Для неї зовсім незнайомим є поняття "материнство". Жінка живе у світі нереалізованих бажань та ідей матері, яка, у свою чергу, не навчила її бути матір'ю. Еріка ніколи не роздумує над темою материнства чи шлюбу. Вона потайки купує одяг, ходить дивитися на танці оголених дівчат і мріє про фізичні знущання. Відповідно до цього, можемо сказати, що Еріка – це дитина, яка намагається зробити щось заборонене, про що б не подумала її мати. Ця дитина забавляється, штовхаючи людей у спину в транспорті, чи насипавши шматочки скла у кишені дівчині, яка дивилася на Вальтера. Усі дії Еріки – своєрідний протест проти диктатури матері. І звісно в таких умовах, жінка не може відчувати материнського інстинкту – він їй огидний.

Відсутність коханьня до протилежної статі пов'язане з відсутністю любові до батька. Саме він є тією першою моделлю, яка згодом має бути спроектована на майбутніх чоловіків героїнь творів Ельфріде Єлінек. Ця модель є zdeформованою, адже Брігітта – позашлюбна донька, яка виросла в неповній сім'ї. Образ її матері проектується на майбутнє молодої жінки, адже вже її мати *"занимается тем же, чем и Бригитта, то есть шитьем бюстгалтеров и лифвов" [4].* Паула виростає в сім'ї, де батько й мати зовсім не цікавляться емоційним станом своєї дитини. У свідомості молодої дівчини чітко вибудовується образ чоловіка, якого можна одружити на собі лише за вагітності, адже її батьки побралися лише з цієї причини: *"Отцу и так уже пришлось жениться на ее матери... из-за ее старшей сестры, которая теперь замужем и которую не достанешь" [4].* Еріка Когут живе в сім'ї, у якій із початку батько не був рівноправним її членом, адже його відсилають до психлікарні, у якій він і помирає. Батько для Еріки Когут є не чим іншим, ніж слабкою істотою, яка не витримала життя серед двох жінок. Отже, спільною ознакою для Брігітти, Паули та Еріки є відсутність моделі батька як майбутньої моделі чоловіка, захисника та підтримки.

У своїх романах Ельфріде Єлінек часто звертається до порушення проблеми жіночої реалізації. На нашу думку, саме ця проблема виразно простежується в образах Брігітти, Паули та Еріки. Ці жінки – нереалізовані особистості, які змушені жити за законами чоловічого світу. Проте якщо Еріка та Брігітта вже зазнали невдач у своїй кар'єрі (Брігітта незадоволена своєю роботою на швейній фабриці, Еріка не відчуває натхнення від викладання гри на піаніно), то Паула – це молода жінка, яка лише мріє реалізуватися, але згодом і вона стане непотрібною світу праці. Ельфріде Єлінек грає із читачем, спочатку показуючи результат старань жінки, яка хоче здобути кар'єру (невдача Брігітти на роботі в якості швачки), а потім шлях до цього, яким пройшла Брігітта і яким проходить Паула. Самореалізація для героїнь – це спосіб вийти зі звичних умов життя, у яких жінка – звичайна робітниця, слуга для чоловіка. Брігітта спостерігає важкий шлях матері, яка день у день працює на швейній фабриці, Паула бачить складне життя матері-домогосподарки, яка терпить побиття п'яного та розлюченого чоловіка. Для Еріки самореалізація – спосіб вирватися з пут матері, відчути свою вищість та силу перед чоловічою статтю. Згодом нереалізовані бажання бути піаністкою спроектуються на прагнення керувати чоловіком – саме про це потайки й мріє Еріка, пропонуючи себе Вальтерові.

Отже, на основі порівняльного аналізу образів Брігітти, Паули та Еріки в романах Ельфріде Єлінек "Коханки" та "Піаністка" доходимо висновків:

- спільною рисою для всіх трьох жінок є те, що вони намагаються задовольнити свої бажання за допомогою чоловіків.

- героїні романів мають різне розуміння поняття щастя. Для Еріки щастя – протест проти матері, для Брігітти та Паули – заміжнє життя.

- усі три жінки проходять складний шлях і зазнають невдач у своєму русі до кар'єри.

Героїні творів є виразниками феміністичних рис творчості Ельфріде Єлінек. На нашу думку, дискусії щодо поглядів авторки зумовлені відсутністю позитивних героїнь у її творах. Як і чоловіки, жінки не наділені позитивними рисами, і це пояснено через проблематику романів Ельфріде Єлінек. Світ, який живе за сучасними законами, приречений на перегляд установлених морально-етичних цінностей таких, як материнство, кохання, заміжжя тощо.

Література

1. Акашева Т. В. Разрушение мифов современного общества в ранней прозе Э.Елинек : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филолог. наук : 10.01.03 "Австрийская литература" [Електронний ресурс] / Т. В. Акашева; Магнитогорский государственный университет. – Екатеринбург, 2009. – 28 с. – Режим доступу : <http://elar.uafu.ru/handle/10995/1992>. – Назва з екрана.

2. Бітківська Г. Мотив гри в романі Ельфріде Єлінек "Піаністка" [Електронний ресурс] / Г. Бітківська // Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5461/1> /H Bitkivska NOVTVVNZ_GI.pdf. – Назва з екрана.

3. Воротникова А. Новая притча о любви в романе Э.Елинек "Любовницы" [Електронний ресурс] / А. Воротникова // Режим доступу : <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phylolog/2006/02/2006-02-11.pdf>. – Назва з екрана.

4. Елинек Э. Любовницы [Електронний ресурс] / Э. Елинек // Режим доступу : http://loveread.ec/view_global.php?id=18131. – Назва з екрана.

5. Елинек Э. Пианистка [Електронний ресурс] / Э. Елинек // Режим доступу : http://loveread.ec/read_book.php?id=18132&p=1. – Назва з екрана.

6. Нестер Л. Семіотичний аспект моди на прикладі роману Е. Єлінек "Піаністка" [Електронний ресурс] / Л. Нестер // Режим доступу : http://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Mik_2014_17_3_25.pdf. – Назва з екрана.

УДК 811.112.2'373

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА ЛЕКСИКА В СКЛАДІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Балін П. П., студент 4 курсу факультету іноземних мов
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Ролік А. В.**, кафедра німецької мови

Статтю присвячено дослідженню інтернаціональної лексики у складі сучасної німецької мови. Розглянуто розбіжності між поглядами щодо визначення слова "інтернаціоналізм" та диференціацію понять "інтернаціоналізм" і "запозичення". Досліджено вживання інтернаціональної лексики на позначення понять з теми "спорт", "економіка" та "культура" на матеріалах німецьких новинних сайтів.

Ключові слова: інтернаціоналізм, запозичення, новинний сайт.

Статья посвящена исследованию интернациональной лексики в составе современного немецкого языка. Рассмотрены различия между взглядами по определению слова "интернационализм" и дифференциацию понятий "интернационализм" и "заимствования". Исследовано применение интернациональной лексики для обозначения понятий по теме "спорт", "экономика" и "культура" на материалах немецких новостных сайтов.

Ключевые слова: интернационализм, заимствования, новостной сайт.

The article is dedicated to the investigation of international vocabulary in the structure of the modern German language. The differences between the views on the definition of the word "internationalism" and the differentiation of the concepts of "internationalism" and "loan word" are considered. The study of the use of international vocabulary to designate concepts on the topic of "sport", "economy" and "culture" on the materials of German news sites.

Keywords: internationalism, loan word, news site.

Постановка наукової проблеми. У сучасному світі дипломатичний зв'язок та соціально-політичні відносини між країнами постійно розвиваються. Також для сьогодення характерними є такі процеси як розвиток новітніх технологій та глобалізація. Ці явища призводять до оновлення та уніфікації словникових складів різних мов. Це все, в свою чергу, проявляється у виникненні великої кількості інтернаціональних слів.

Формуванню фонду інтернаціональних слів посприяли різні чинники: поширення християнства, відкриття нових континентів, колонізація країн, розквіт лицарства в Європі, Ренесанс тощо. Велике значення для появи цілого пласту соціо-політичних інтернаціоналізмів мали політичні події XVII-XIXст., особливо французькі революції, реформи Петра I у Росії. Зміни історичних формацій, Перша та Друга світові війни, масштабне виникнення різних політичних течій та організації, процеси глобалізації спричинили поповнення низки інтернаціоналізмів [4; с.8].

В різні часи цю проблему досліджували такі вчені як В. Акуленко, У. Вайнрайх, В. Жирмунський, Є. Солодухо, Е. Хауген, Л. Щерба та інші. Але актуальність цього питання залишається високою, оскільки мова це явище динамічне. Німецька мова займає 10 місце по розповсюдженості в світі. Цією мовою спілкується близько 100 мільйонів людей. Виходячи з цього можна з впевненістю сказати, що взаємодія цієї мови з іншими є досить широкою, і вона містить велику кількість інтернаціоналізмів. Тому як обсяг, так і спектр інтернаціональної лексики є широким і цікавим для дослідження. Крім того, ми провели дослідження використання інтернаціональної лексики на інтернет сайтах, що є відносно новим джерелом інформації.

Мета статті полягає у вивченні теоретичних засад дослідження інтернаціональної лексики в сучасній німецькій мові та дослідженні реалізації інтернаціоналізмів в різних рубриках німецьких новин. Відповідно до даної мети в роботі передбачається вирішення наступних завдань:

- вивчення багатоаспектності визначення поняття "інтернаціоналізм";
- вивчення диференціації понять "запозичення" та "інтернаціоналізм";
- визначення їх місця в словниковому складі сучасної німецької мови;

- дослідження використання інтернаціоналізмів в таких новинних рубриках, як економіка, спорт, новітні технології, політика.

Об'єктом дослідження в даній статті є словниковий склад сучасної німецької мови. Предметом дослідження є інтернаціоналізми, що використовуються в текстах новин на німецьких сайтах.

Актуальний стан попередніх досліджень. Інтернаціоналізми відіграють важливу роль в сучасній німецькій мові, оскільки слугують одним із засобів відображення сучасного стану науки, культури, міжнародних політичних зв'язків держави, є шляхом термінологічного позначення її економічного, фінансового та культурного розвитку.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. дослідження інтернаціональної лексики були зумовлені концепцією створення міжнародної допоміжної мови та проблемами нормування, стандартизації і міжнародної уніфікації термінології. Різнопланові праці-розвідки, пов'язані з процесами інтернаціоналізації мови другої половини XX ст., свідчать про зарахування інтернаціоналізмів до найактуальніших проблем лінгвістики. Було доведено, що інтернаціональна лексика та інтернаціональні елементи мають значну питому вагу у словниковому складі будь-якої розвиненої мови, а процес інтернаціоналізації торкається різних мовних рівнів: морфемного, лексичного, текстового. Часто підкреслювався опис та аналіз особливостей фонографічної, морфологічної та семантичної асиміляції інтернаціональної лексики, також були розглянуті сфери функціонування і шляхи проникнення інтернаціоналізмів. Схожість формального та змістового аспектів інтернаціоналізмів була визнана необхідною умовою для визнання їх одиницями міжнародного фонду [13; с.7].

Потрібно зазначити, що дослідженням інтернаціональної лексики вітчизняні та зарубіжні лінгвісти присвятили досить велику кількість наукових праць. Цей вид лексичних одиниць мови в різні часи досліджували такі вчені, як В. В. Акуленко, В. В. Виноградов, Т. Р. Кияк, І. В. Корунець, Л. П. Крисін, П. Браун, К. Геллер, М. Яблонські, А. Філц Канія, В. Пекл, К. Фішер, С. Ціммерманн та ін. Проблему інтернаціоналізмів видатні науковці вивчали протягом тривалого часу, проте вона і досі недостатньо досліджена. Все ще актуальними залишається необхідність вивчення тематичного різноманіття структурних та функціональних особливостей інтернаціональної лексики у різних мовах світу, зокрема у компаративному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Слід сказати, що у сучасному мовознавстві немає єдиного загальноприйнятого тлумачення поняття "інтернаціоналізм". Цей термін вперше було використано в виданні "Rechtsschreibduden" (1934 р.). Сьогодні ж, згідно словника Duden, *інтернаціоналізм* – це слово, яке використовується в тому ж значенні, та тій самій або схожій формі у різноманітних мовах цивілізованих народів: "Internationalismus, der – (Sprachwissenschaft) Wort, das in gleicher Bedeutung und gleicher oder ähnlicher Form in verschiedenen Kultursprachen vorkommt" [2; с.37]. Словник визначає *інтернаціоналізм* як міжнародне слово, яке має однакове значення та пердставляє те саме явище чи поняття [8; с.546].

Відповідно до "Великого енциклопедичного словника" за редакцією В. Н. Ярцева інтернаціоналізми – слова, що співпадають за своєю зовнішньою формою, з повним або частковим співпаданням змісту, які являють собою поняття міжнародного характеру зі сфери науки та техніки, політики, культури, мистецтва, та які функціонують у різних, перш за все неспоріднених, мовах [6;с. 127]. З іншої точки зору, "інтернаціональною лексикою" являються слова загального походження, які існують у багатьох мовах з одним і тим самим значенням, але які зазвичай оформлюються в відповідності до фонетичних та морфологічних норм даної мови". Основну частину інтернаціональної лексики становлять терміни зі сфери науки і техніки, суспільно-політичного життя, економіки, літератури та мистецтва. До інтернаціональних слів відносяться також такі, що зазвичай в незмінному вигляді запозичуються багатьма мовами з мови народу, який створив ці слова разом з відповідними предметами чи явищами.

Стосовно німецької мови, деякі сучасні лінгвісти використовують такі поняття, як "Europäismen" та "Eurodeutsch". Наприклад, Крістін Отто зазначає, що разом із запозиченнями в мову-реципієнт потрапляють культурні концепти європейського континенту. Це загальне європейське запозичення у випадку німецької мови вона і визначає як європейську німецьку мову або як "Eurodeutsch" [10; с.11-12]. Слід зазначити, що сучасні науковці використовують і звертають увагу на термін "Євролінгвістика" / "Європейська лінгвістика" ("Eurolinguistik"), вперше запропонований Н. Райтером у 1994 р. Зокрема, він розуміє євролінгвістику як науку про мовні схожості в Європі.

Ці визначення відображають вузьке розуміння інтернаціоналізму. Проте існує і широке розуміння цього терміна, коли ним позначають не тільки слова, а й інші міжнародні мовні елементи: морфемі, словотворчі, фразеологічні чи семантичні кальки. Звісно, у зв'язку з тим чи іншим поняттям інтернаціоналізму по-різному інтерпретуються вагомі ознаки інтернаціональних мовних елементів, критерії встановлення їхньої інтернаціональності, сам феномен мовної інтернаціоналізації.

Лінгвістичний енциклопедичний словник визначає запозичення як елемент чужої мови (слово, морфему, синтаксичну конструкцію), перенесений з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу елементів з однієї мови в іншу. Запозичення пристосовуються до системи мови-акцептора і часто нею настільки засвоюються, що іншомовне походження таких слів не відчувається носіями цієї мови і виявляється лише за допомогою етимологічного аналізу [1;с.158]. З зауваженням В.В.Акуленка, ці явища не можуть прирівнюватися одне до одного, тому що "Інтернаціоналізми – об'єктивно існуюча міжмовна категорія синхронії зі своїми специфічними характеристиками, а запозичення – це додаткова побудова дослідника, умовна для синхронії група фактів, що виділяються на основі інших, діахронічних критеріїв" [9; с.161].

Канадський лінгвістичний вісник дає своє тлумачення: інтернаціоналізми – це повне або гібридне запозичення, яке є поширеним (з адаптацією або без неї) у багатьох мовах. А. Алексєєв вважає інтернаціоналізми словами міжнародного значення, які зазвичай стосуються політичної, наукової, мистецької, технічної, культурної сфер (наприклад, *бібліотека, радіо, синтаagma*). Проте найважливішим критерієм інтернаціоналізмів є те, що вони, на відміну від запозичення, стосуються одразу кількох віддалених мов. Крім того, інтернаціоналізм може походити з рідної мови. За А. Едличко інтерлексемами є лексичні одиниці, які мають графічну, фонематичну та морфологічну схожість, володіють повністю чи частково подібною семантикою не менш як у трьох близько чи далекоспоріднених мовах, виражають поняття з різних сфер життя (економіки, політики, науки, культури, побуту тощо), є новоутвореннями чи запозиченнями з класичних та сучасних мов, спостерігаються на синхронному зрізі [12; с.67].

Інтернаціоналізми – це, як правило, не всі прояви багатомовних залежностей, а лише особливі форми міжмовної спільності. Такі слова, як *television, bar, football*, окремі афікси типу – *ism* є атрибутом не лише англійської, а й багатьох інших мов [13;с.1-19].

За Е.Свадостом, інтернаціоналізмами в лінгвістиці називаються слова, що є фонематичними і морфологічними варіантами слів мови-першоджерела, які розповсюдились у неспоріднених мовах і мають у них однакове або схоже значення. При цьому дослідник вважає, що у процесі міжнародної мовної творчості об'єднання всіх багатств природних мов дасть сучасний їх синтез, а інтернаціональну лексику він розглядає як "процес усе більшого схрещування усіх мов, який завершиться їх злиттям у одну всесвітню мову" [11; с.199].

Кількість спеціальних досліджень з питань встановлення суті інтернаціональної лексики не така вже й велика. Часто вважають, що більшість усіх інтернаціональних слів складається з наукових термінів. За визначенням О.С.Ахманової, інтернаціоналізмом називають "слово чи вираз, який належить до загального етимологічного фонду ряду мов, що є близькими за своїм походженням або схожими за своїм історичним розвитком" [5; с. 180].

Часто під інтернаціоналізмами розуміють лексеми з повним або частковим збігом семантичної структури, що походять з одного етимологічного джерела і синхронно існують принаймні у трьох неспоріднених мовах. В.В.Дубічинський вважає, що інтернаціоналізмами можна назвати лексеми, які зустрічаються мінімум у двох і не тільки світових мовах, оскільки навіть за цих умов вони виконують функцію ототожнення лексичних одиниць, хоча ступінь їх інтернаціональності різний; він є тим вищий, чим більше мов включають дану лексичну одиницю у свій лексичний склад [7; с.21].

Методом суцільної вибірки було відібрано всі інтернаціоналізми з таких тем, спорт, економіка та культура (п'ять останніх статей з кожної теми) одного з найавторитетніших Інтернет-джерел німецьких новин "Deutsche Welle".

Проаналізувавши п'ять статей на тему спорт, було виявлено 25 інтернаціональних лексичних одиниць. Проаналізувавши значення поданих слів можна виокремити наступні різновиди інтернаціоналізмів на позначення спортивних понять:

- 1) Позначення спортивних ігор (*der Fußball*);
- 2) Позначення спортивних організації (*die FIFA, die UEFA*);
- 3) Позначення спортивних знарядь (*der Ball*);
- 4) Позначення етапів проведення спортивних заходів (*das Achtfinale, das Finale, die Gruppenphase*);
- 5) Позначення осіб, які беруть участь у спортивних заходах та їх функцій (*der Coach, der Trainer*);
- 6) Позначення назв спортивних заходів (*die Champions-League, der Confederation-Cup*);
- 7) Позначення спортивних змагань між двома учасниками (*die Duelle, die Partie*);
- 8) Позначення дій та досягнень під час спортивного заходу (*der Konter, der Kick*);

Інтернаціоналізми в області культури є дуже різноплановими і позначають велику кількість понять в цій сфері. Проаналізувавши значення 38 вибраних слів, можна виокремити лише деякі групи інтернаціоналізмів:

- 1) позначення видів мистецтва (*die Architektur, die Musik*);
- 2) позначення професій та напрямків діяльності (*der Architekt, der Moderator*);
- 3) позначення витворів мистецтва та їх складових (*der Prototyp, das Projekt*);
- 4) позначення напрямків у мистецтві та їх представників (*die Popkultur, der Klassiker*).

Проаналізувавши значення слів можна виокремити наступні різновиди інтернаціоналізмів на позначення понять економіки:

- 1) числівники (*die Million, die Milliarde*);
- 2) позначення коштів, в залежності від їх функцій в економіці (*die Investition, der Dividend*);
- 3) позначення фінансових процесів (*das Fundraising, das Sponsoring*);
- 4) позначення фінансового стану (*das Defizit, das Limit*);
- 5) позначення організацій, які мають справу з фінансами (*der Konzern, die Firma*).

Висновки. Можна стверджувати, що інтернаціоналізми відіграють важливу роль у розширенні та оновленні словникового складу сучасної німецької мови. Виникнення, надходження та розповсюдження інтернаціоналізмів у словниковому фонді будь-якої мови сприяє її всебічному розвитку та вдосконаленню, слугує головним чинником її ефективного використання під час глобального спілкування та обміну інформацією.

В цій статті було досліджено дуже важливу частину лексики німецької мови. Інтернаціоналізми є дуже важливою складовою будь-якої мови, адже вони встановлюють міжмовні зв'язки та складають значну її частину. Було розглянуто теоретичні засади дослідження інтернаціональної лексики в сучасній німецькій мові та досліджено реалізацію інтернаціоналізмів в різних рубриках німецьких новин. Практична частина роботи містить у собі дослідження реалізації інтернаціоналізмів на німецьких новинних сайтах. Дослідивши інтернаціоналізми на позначення понять економіки, спорту та культури, було виявлено такі закономірності їх реалізації на німецьких новинних сайтах:

- 1) всі досліджені, а отже, більшість інтернаціоналізмів, які використовуються в новинних статтях німецьких сайтів є іменниками;
- 2) велику кількість інтернаціоналізмів не можна віднести до конкретної сфери людської діяльності;
- 3) найбільше інтернаціоналізмів використовується в статтях на тему "Культура". Це пояснюється тим, що дана тема охоплює велику кількість сфер людської діяльності;
- 4) Більшість інтернаціоналізмів на позначення спортивних понять мають англійське походження. Це пояснюється специфікою досліджених статей (всі стосувалися футбольних змагань), а також тим, що спортивні змагання є міжнародним явищем.
- 5) Більшість інтернаціоналізмів в сучасному складі німецької мови – це слова англійського, французького, італійського, латинського та грецького походження. Це пояснюється географічним положенням країни, мова якої досліджувалась, а також значним впливом латинської та грецької мов на культуру Європи в минулому.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження з поданої теми будуть дуже корисними для науки, адже, як можна зрозуміти з поданого в статті теоретичного матеріалу, ще не сформувалося однієї загальноприйнятої думки, щодо визначення поняття "інтернаціоналізм". Також відкритим залишається питання про співвідношення інтернаціональної та запозиченої лексики. Завжди залишатиметься актуальним дослідження реалізації інтернаціоналізмів в різних медіа-ресурсах, оскільки мова це явище динамічне, і її розвиток можна простежити на матеріалах популярних Інтернет-ресурсів.

Література

1. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sum.in.ua>
2. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка /Акуленко В.В.– Х.: Издательство Харьковского университета, 1972. – 216 с.
3. Акуленко В.В. Лексические интернационализмы: итоги, перспективы, методы исследования // Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – Акуленко В.В. Харьков: Вища школа. – 1980. – С. 10-42.
4. Бакинская Г.И. Функциональный статус интерлексем в разноструктурных языках: автореф. дис на получение уч. Степень канд. филол. наук: спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание"/Г.И. Бакинская – Чебоксары; 2008. – 25 с.
5. Бытко Н.С. Заимствование как способ адаптации концептуальной и лексической системы английского языка к альтернативной реальности (на материале заимствований из автохтонных языков в канадский и новозеландский варианты) Дис. канд. филол. наук: 10.02.04. – ЗНУ, / Бытко Н.С. Запоріжжя, 2008. – 280 с.

6. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навчальний посібник. / Білецький А.О. – Київ: Артк, 1997. – 224 с.
7. Campe J.H. Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedruckten fremden Ausdrücke. Ein Ergänzungsband zu Adelungs Wörterbuche. Braunschweig, 1801. Reprint: - Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1970.-673 S.
8. Le petit Larousse illustre/ [direction editorialel. Jeuge – Magnart] – P.: Cedex, 2007. – 1812p.
9. Орешкина М.В. К вопросу классификации заимствованной лексики / Орешкина М.В. Функциональная лингвистика. Материалы конференции. Ч. I. - Симферополь, 1994. - С. 73-75.
10. Розенталь Д. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова : [Электронный ресурс]: Пособие для учителя. – 3-е изд., испр. и доп. – М: Просвещение, 1985. – 399 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/DicTermin/i.php
11. Stepanowa M. D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / M. D. Stepanowa, I. Cernyseva.- M. : Academia, 2005.- 252 S.
12. Степанова М.Д., Чернышева И.И. Лексикология современного немецкого языка./ Степанова М.Д., Чернышева И.И.– М.: Высшая школа, 1962. – 401 с
13. Тенденция интраснационализации в современных славянских языках/[ред.: Л.Н. Смирнов]. – М.: Типография "Логос", 1997. – 236 с.

УДК 378.02:811ю112.2(075'8)

ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПІДРУЧНИКІВ ІЗ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Богдан В.А., студентка IV курсу факультету іноземних мов
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Палій О.А.**, кафедра німецької мови

У статті визначені основні види та функції оцінювання підручників з німецької мови як другої іноземної мови у сучасних умовах.

Ключові слова: види та функції оцінювання підручника, особливість підручника, складові підручника.

Постановка проблеми. На сьогодні вивчення іноземних мов – ключ до успіху в будь-якій сфері діяльності людини. Сучасні школярі черпають усю необхідну інформацію із підручника. У ньому повинен бути не тільки певний навчальний матеріал, але й керування процесом засвоєння знань. Під час написання підручника слід враховувати вікові особливості учнів, певні педагогічні, психологічні, економічні, гігієнічні та інші вимоги. Саме ці критерії служать лише певними орієнтирами для авторів підручників, і в цей же час, повинні враховуватися експертами та рецензентами, які й оцінюють "якість" їх написання. Оцінювання підручників з іноземної мови мають свою особливість і потребують комплексного підходу. Наразі чітко не визначені види та функції оцінювання підручників з іноземних мов, зокрема з німецької мови, яка по праву вважається другою іноземною мовою у нашій державі.

Аналіз останніх досліджень. Оцінювання підручників з іноземних мов завжди викликало велике зацікавлення у науковців, учителів та методистів. Неабиякий вклад для методологічних основ у розвиток галузі теорії підручника мають праці Мартинової Р.Ю., Цетліна В.С, Мироліובה О.О., Біма І.Л., Романа С.В. та інших.

Варто також звернути увагу на дослідження Шамелашвілі Р.М., який займався питанням експертного оцінювання якості підручника. Наукова стаття грузинського дослідника "Підручник для загальноосвітньої школи як феномен навчально-методичного комплексу та деякі питання його експертного оцінювання" гарно розкриває зміст про якості підручника як важливого компоненту навчально-методичного комплексу.

Без сумніву, велике значення для оцінювання ефективності змісту підручника з іноземної мови має наукова робота українського вченого Редько В.Г. "До проблеми сучасного шкільного підручника іноземної мови" та його монографія "Конструювання змісту шкільних підручників з іноземних мов".

Мета статті полягає в тому, щоб виділити, охарактеризувати основні види та функції оцінювання підручників з іноземних мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, сучасний підручник, не важливо з якого предмету, має бути такою навчальною книгою, в якій доступно викладений зміст предмета. Водночас наповнення підручника має відповідати навчальній програмі.

К.Д. Ушинський по праву вважається теоретиком навчальної книги. Він чітко охарактеризував теорію шкільного підручника.

"Тіло" підручника складається з багатьох технологічних ліній: принципи створення підручника, концепція підручника, його функції, відбір і структурування навчального матеріалу. Ці технологічні лінії базуються на таких дидактичних принципах, як: мінімальна кількість основних незалежних понять, виведення наслідків із основних положень теорії, під час відбору наслідків слід надавати перевагу тим, що мають статус законів, відбір фактів має підпорядковуватись введенню і обґрунтуванню основних положень теорії [4; с. 2-3].

Варто зазначити, що підручник із іноземної мови функціонально відрізняється від інших підручників та має свої особливості. Так, майже усі книги формують зазвичай лише знання про об'єкт навчання, то основне завдання підручника з іноземної мови належить формуванню учнівських навичок. Окрім того підручник повинен формувати як лінгвістичні, так і красознавчі та інші знання, пов'язані з країною, мова якої вивчається. Особливістю підручників іноземної мови у порівнянні з іншими є те, що ці знання учні отримують, як правило, за допомогою іноземної мови як основного об'єкту вивчення. Тобто мова слугує засобом здобування нової інформації, і без відповідного рівня володіння мовою ці знання не завжди можуть стати надбанням учнів [1; с. 45].

Підручник повинен мати чітко визначену структуру тексту, а також позатекстових компонентів. Мова повинна бути максимально простою та зрозумілою читачеві відповідно до віку. До невід'ємної складової підручника можна також віднести науковість та доступність викладу думок, його обсяг та складність наповнення, методична досконалість подачі матеріалу. Усі ці поняття відіграють вирішальну роль у створенні підручника, і нехтування будь-яким положенням знизить його якість. Оцінка якості підручника допоможе визначити відповідність продукту всім стандартам та нормам написання.

Теорія та практика світового досвіду засвідчує про різноманітність підходів до визначеної проблеми. Наприклад, для верифікації отриманих результатів або певного продукту діяльності Жерар Франсуа-Марі та Ксав'є Роеж'єр пропонують три види оцінювання: орієнтаційне, регуляторне, сертифікаційне [3; с. 352].

Орієнтаційне – це так зване прогностичне оцінювання. Цей вид оцінювання регулює обсяг, логіку та складність викладу, адаптуючи матеріал до розумових можливостей учнів. Його доцільно застосовувати на початковому етапі створення підручника.

Регуляторне оцінювання має на меті визначити труднощі, які можуть виникнути в учнів під час навчання. Цей вид відомий як формувальне оцінювання, адже підпорядковується вимогам діючої навчальної програми. Воно повинне також орієнтуватися на рівень навченості школярів.

Сертифікаційне оцінювання має на меті перевірити рівень знань учнів відповідно до положень навчальної програми та готовність учня до засвоєння нових знань, умінь та навичок із предмету. Відповідно до нашої проблеми – це перехід учня до нового класу і його готовність опанувати новий зміст підручника наступного класу.

Вище названі види оцінювання можуть легко адаптуватися до досліджуваної теми та виконувати такі функції:

- 1) *сертифікації;*
- 2) *орієнтування;*
- 3) *регулювання.*

Окрім цього, вони можуть виконувати деякі другорядні функції:

- 1) *саморозвиток учня, коли йому випадає нагода самостійно оцінити рівень розвитку своїх знань;*
- 2) *звернення до базових знань, умінь та навичок під час засвоєння нового матеріалу;*
- 3) *формування у школярів упевненості у собі.*

Саме ці додаткові функції мають велике значення для визначення рівня уже сформованих загальнонавчальних знань, умінь та навичок. Головне значення по праву належить першій функції, адже це так звана інтеграція набутих знань та умінь. Це пов'язано головним чином із креативним мисленням учнів, які переносять раніше набутий досвід у нові умови та адекватно застосовують на практиці.

На сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та шкільної практики питання оцінювання навчальної літератури набуло дещо нового змісту та рівня своєї актуальності у зв'язку з демократизацією деяких процесів, які відбуваються в педагогічній галузі. Насамперед це зумовлено принципом (хоч поки що більше декларованим, ніж реальним) вільного вибору підручника з серії запропонованих, які витримали конкурс, організований МОН України, і допущені до використання у шкільній практиці.

В.Г. Редько вважає, що такі підручники сконструйовані, в основному, відповідно до вимог навчальної програми. Мабуть, це єдиний чинник, за результатами нашого аналізу, який їх об'єднує. Решта ж чинників: відповідність змісту навчального матеріалу віковим особливостям учнів,

раціональність методичної організації навчального матеріалу, ефективність системи вправ і завдань, дидактична доцільність ілюстративного матеріалу, методично виправдані засоби орієнтування, адекватне розуміння особливостей комунікативного підходу до навчання іноземної мови і методично доцільне його втілення у змісті підручника тощо здебільшого деякими авторами лише декларуються у передмові або у відповідних публікаціях, проте не завжди практично реалізуються у змісті їхніх доробків [2; с. 435].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, сучасний підручник з іноземної мови повинен не тільки містити у собі певний матеріал про предмет, але й навчити школяра правильно та послідовно засвоювати отримані знання, уміння та навички, і що головне, адекватно застосовувати їх на практиці. Правильно складений підручник – запорука успіху школяра. Оцінити такий підручник можливо лише за допомогою професіоналів. Саме вони керуються усіма установленими правилами оцінки підручників.

Література

1. Редько В.Г. "До проблеми сучасного шкільного підручника іноземної мови" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/zbirnuku/7/7.pdf>
2. Редько В. Г. Конструювання змісту шкільних підручників з іноземних мов: теорія і практика : монографія / В. Г. Редько. – К. : Педагогічна думка, 2017. – 628 с.
3. Франсуа-Марі Жерар, Ксав'є Рожер "Як розробляти та оцінювати шкільні підручники". – К.: Анод, 2001. – 352 с.
4. Шамелашвілі Р.М. Підручник для загальноосвітньої школи як феномен навчально-методичного комплексу та деякі питання його експертного оцінювання / Р.М. Шамелашвілі // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / Редкол. – К. : Пед. думка, 2008. – Вип. 8. – С. 8–20.

УДК 811.112.2'373:636

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ, ОДИН ІЗ КОМПОНЕНТІВ ЯКИХ МІСТИТЬ НАЗВУ СВІЙСЬКИХ ТВАРИН

Богдан В.А., студентка IV курсу факультету іноземних мов
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Ролік А.В.**, кафедра германської філології

У статті коротко висвітлені основні аспекти з історії становлення фразеології як науки. Досліджено фразеологічні одиниці сучасної німецької мови, один із компонентів яких містить назву свійських тварин.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізм, фразеологічна одиниця, зоосемізм, зоонім.

Постановка проблеми. Фразеологія як наука продовжує розвиватися і має досить широке коло недосліджених питань. До актуальних проблем серед іншого належить і класифікації фразеологічних одиниць різної тематики [7, с. 39].

Фразеологізми із компонентом "свійські тварини" є найбільш розповсюдженими і викликають інтерес не тільки серед науковців, але й пересічних людей, адже саме ця група фразеологізмів є найуживанішою у повсякденному житті та має відмінність в образному сприйманні різних народів. Ця група зоосемізмів також є найбільшою, адже людина ще з давніх часів була тісно пов'язана із тваринами, які проживали поруч. Дослідження в цій галузі мають обмежений або частковий характер.

Аналіз останніх досліджень. У даній статті ми класифікуємо та охарактеризуємо зоосемізми, які представлені найбільшою кількістю фразеологічних одиниць серед опрацьованих нами.

А.А. Кипріянова пропонує термін зоосемізм. На її думку, зоосемія – це "надсукупність, яка функціонує в мовах і об'єднує найбільш близькі родовидові сукупності" [5, с. 9].

Багато робіт відомих лінгвістів В.В. Виноградова, О.А.Ахманової, В.Г.Гак, Н.Д. Арутюнової, Є.С. Азнаурової, В.І. Телія, Д.О. Добровольського та багатьох інших присвячено дослідженню семантичних, словоутворюючих й прагматичних можливостей зоосемізмів та їх похідних, серед яких особлива увага приділяється фразеологізмам із компонентом "зоонім". Це пояснюється тим, що зоосемізми, як окремі лексичні одиниці, а також як компонент стійких словосполучень (виразів), широко представлені у всіх мовах світу [2, с. 2].

Необхідно також відзначити вклад німецьких лінгвістів. Серед праць ХХ століття найяскравіше виділяється "Німецька фразеологія" Ф. Зайлера. У своїй праці автор вдало диференціаці-

ював стійкі словосполучення. Викладенню основних проблем фразеології присвятив свою працю "Фразеологія сучасної німецької мови" В. Фляйшер.

Метою статті є дослідження фразеологічних одиниць сучасної німецької мови, один із компонентів яких містить назву свійських тварин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фразеологія досить молода наука, яка утворилася лише у першій половині ХХ століття. Науковці досі не прийшли до єдиної думки щодо основоположника цієї науки. Прихильники однієї теорії вважають її засновником Ш.Балі, який запровадив термін "фразеологізм", але не виділив фразеологію в окрему дисципліну. Інші лівісти вважають, що засновником сучасної дисципліни є В.В. Виноградов. Саме він визначив основні поняття, зміст та обсяг фразеології як окремої науки.

Дослідники дають різні визначення терміну "фразеологічна одиниця". Ми зупинимось на думці, що це відтворювана структурно-неподільна одиниця мови, цілісна за своїм значенням [1, с. 36].

Варто зазначити, що для визначення та характеристики фразеологічних одиниць важливу роль відіграють їх ознаки. У визначенні цих ознак думки науковців також розрізняються. На основі опрацьованого матеріалу можемо зробити висновок про те що, основними є чотири основні критерії які допомагають розпізнавати фразеологізми в тексті. Це:

- розчленована будова (кількокомпонентний склад);
- цілісність;
- ідіоматичність;
- лексикалізація (відтворюваність).

Короткий опис основних критеріїв опису фразеологізмів:

1. Розчленована будова (кількокомпонентний склад)

Фразеологізм повинен складатися щонайменше з двох лексичних одиниць. Максимального розміру не існує. Однак якщо він за своєю структурою виходять за межі речення, таке поєднання не є фразеологізмом. Науковці не дійшли до спільної думки щодо того, чи обов'язковою є авто-семантичність (повнозначність слів), чи фразеологізм може складатися з двох синсемантичних слів.

2. Стійкість (цілісність)

Розрізняють стійкість за формою, лексичним складом та семантичну цілісність.

Стійкість форми означає, що граматичну структуру фразеологізму не можна довільно змінювати.

Під лексичною стійкістю розуміють неможливість довільних заміни компонентів фразеологізму.

Семантична цілісність розуміє сприймання фразеологізму як єдиної структури, значення якої не залежить від значення окремих компонентів [6, с. 129].

Крім того, можна виділити інші види стійкості:

Психолінгвістична стійкість полягає в тому, що фразеологізм зберігається психічно як одиниця. Його можна згадати з пам'яті, а потім відтворити;

Прагматична стійкість - це здатність фразеологізмів бути прив'язаними до конкретних ситуацій. Адже стійкість фразеологізмів повинна також розглядатися в типових словесних та письмових ситуаціях комунікації. Ці типи фразеологізмів виникають у певних типах ситуацій, коли вони міцно закріплені. Це наприклад привітання, вітання за формулою, різні терміни з юридичної сфери.

Стійкість є відносним критерієм, тобто фразеологізми можуть бути змінені деякою мірою. Це явище зустрічається в повсякденній усній мові, у медіа-текстах (наприклад, в рекламній мові) та в літературних текстах.

3. Ідіоматичність – семантичне переосмислення окремих компонентів або всього фразеологізму. Окремі компоненти відмовляються від самостійного значення на користь нового змісту. Ідіоматичність є відносною ознакою, оскільки вона залежить від контексту та попередніх знань (особливо, якщо виникають унікальні компоненти, слова, які більше не є самостійними в сучасній мові). Чим більше різниця між цими двома значеннями, тим більшою є ідіоматичність фразеологізму. Ця властивість може також мати різні ступені в залежності від різниці між переданим та буквальним значенням. У цьому контексті розрізняють повні, часткові та неідіоматичні фразеологізми [5, с. 155-156].

4. Лексикалізація.

Ідіоматичність та стабільність призводять до лексикалізації фразеологізму. Це означає, що фразеологізм не виробляється у висловлюванні, а відтворюється як закінчена лексична одиниця та зберігається в лексиконі.

Якщо розглядати окремо групу "аніمالізму", то можна впевнено сказати, що їх утворення підпорядковувалося нормам мови, але мали свої особливості та закономірності, які повинні вивчатися окремо.

З огляду на поширеність і певну універсальність зоонімічної лексики в мовах світу, дослідження в цій галузі нерідко свідчать про частковий або обмежений характер.

Багатозначністю та фразеологічною активністю в мовах вирізняються назви тих тварин, з якими людина має найтісніші контакти, а саме домашні улюбленці (собака, кіт, Hund, Katze), свійські тварини (свиня, віл, кінь, Schwein, Ochse, Pferd) тощо.

Так, впродовж років у свідомості різних культур і народів сформувались свої стереотипи і уявлення про представників фауни. Звідси і фразеологічні одиниці, до складу яких входять назви тварин, що відображують певні людські риси – чи то працьовитість, чи то вірність, лінощі, хитрість.

Відомо, що зоосемні одиниці можуть функціонувати в якості самостійних лексичних одиниць, та входити до складу різних фразеологічних зрощувань, ідіом, приказок, де вони можуть функціонувати в якості метафор (позначення людини, її характеру): хід конем, з'їсти собаку в чому-небудь тощо. Зооморфізми можуть зустрічатися у вигляді окремих лексем: Ochse, так і в якості компонента зоофразеологічних одиниць, напр., *die Katze im Sack kaufen; melkende Kuh, Hundemüde*.

Тварини є носіями певних якостей, які в переносному значенні можуть характеризувати людину. Зооморфізми у німецькій мові – це універсальна тенденція метафоризації, завдяки якій переносяться назви тварин на позначення певних особливостей людей.

Найбільше увагу люди звертали на кішку, тому й склали так багато прислів'їв і приказок про цю звичну і водночас загадкову істоту.

Кіт виступає символом злоби, обману, хитрості і темряви. Середньовічні люди були глибоко переконані в тому, що кіт ловить мишей так само, як і сатана - людські душі. Коти і кішки наділялися надприродними здібностями і нібито мали дев'ять життів. З цими тваринами пов'язано безліч прислів'їв, приказок, звичаїв і обрядів. Практично у всіх народів кішки і коти уособлюють хитрість, яснovidіння, здатності перевтілюватися, уважність, розум, кмітливість, граціозність, чуттєву красу, витонченість.

До традиційних символів невезіння, нещастя, невдачі зараховують чорних кішок, особливо якщо вони перебігли комусь дорогу. Кішки часто сприймаються як лукаві істоти і зв'язуються з жіночою статтю. Наприклад, німецький вираз *"die falsche Katze"*, дослівно передається як *"фальшива кішка"*, стосовно до жінки, яка говорить неправду.

Український стійкий вираз *"кіт у мішку"* співзвучний з аналогічними виразами в багатьох мовах, в тому числі і в німецькій. В історичному плані його виникнення пов'язане з цілком реальною життєвою ситуацією, коли в середні століття шахраї намагалися продавати котів, видаючи їх за інших тварин. Німецьким аналогом є *"die Katze im Sack kaufen"* (в дослівному перекладі: *"купити кішку в мішку"*).

Дуже близьким є по відношенню до попереднього стійкий вираз *"die Katze im Sack verkaufen"*, дослівним перекладом якого є *"продати кішку в мішку"*. Такий вираз означає, що хтось хоче нав'язати комусь що-небудь будь-якими силами, обманом.

Є в українській мові всім відомий вислів *"кіт наплакав"*, що означає, що чогось є дуже і дуже мало. Пов'язано це, в першу чергу, з тим, що кішки не здатні плакати і проливати сльози, що і надає цьому висловом іронічність. Німецькими відповідниками є такі вирази: *"Blutwenig, soviel die Katze auf dem Schwanz wegträgt"* (дослівний переклад: *"Дуже мало, скільки кішка може понести на хвості"*); *"Das trägt die Katze auf dem Schwanz weg"* (дослівно: *"Це кішка на хвості понесе геть"*).

"Katze und Maus spielen" - цей сталий вираз має негативне забарвлення і означає *"лукавити, намагатися провести, обдурити кого-то, схитрувати"*. Дослівно воно перекладається *"грати в кішки-мишки"*.

Вираз *"zäh wie eine Katze sein"* (в дослівному варіанті): *"вона витривала (живуча), наче кішка"*, вживається щодо дуже життєстійкої і витривалої людини.

Вираз *"wie Hund und Katze leben"* містить в собі несхвальний сенс і означає, що люди перебувають у постійній сварці і ворожнечі. Дослівно перекладається як *"жити як собака з кішкою"*.

Більшість фразеологізмів у німецькій мові на позначення злиденного становища використовувалися фразеологізми із компонентом *Hund*.

auf dem Hund sein – терпіти нестатки, бідувати;

auf den Hund bringen – розорити, довести до занепаду кого-небудь, що-небудь;

auf den Hund kommen – занепасти;

den Hund hinken lassen – ухилитися від чого-небудь; вдаватися до хитрощів, викрутків;

vor die Hunde gehen – пропастися, загинути; збанкрутувати [4, с. 34-35].

У сучасній німецькій мові наявна значна кількість зооморфізмів із компаративним значенням:

leben wie Hund und Katze – жити як кішка з собакою;

er schüttet's ab wie der Hund den Regen – йому як із гуски вода;

wie ein toter Hund zum Bellen – з нього толку, як із козла молока [3, с. 353]. Цей фразеологізм цікавий тим, що перекладається на українську мову з іншим зоосемізмом, що вказує на відмінність понятійних систем зіставлених мов. *Wie die Hunde um einen Knochen raufen* – гризтися як собаки за кістку [4, с. 35].

Фразеологізми із словом *Pferd* мають як негативне, так і позитивне значення:

auf das richtige Pferd setzen – зробити вірну ставку;

mit ihm kann man Pferde stehlen – на нього можна покластися, він не видасть;

auf das falsche Pferd setzen – схибити в розрахунках;

auf einem fahlen Pferde gesehen werden – бути викритим в чомусь.

Позитивний відтінок фразеологізмам, що аналізуються, додає вживання слова *Pferd* із таким прикметником як *richtig* або дієсловом *arbeiten*, що виражають позитивні характеристики властивостей, дій людини, наприклад: *arbeiten wie ein Pferd*. Негативне значення мають фразеологізми, якщо іменник *Pferd* вжитий із такими прикметниками як *falsch* або *fahl*.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Фразеологізми відображають народну мудрість. Багато з них функціонують у мові сотні років. Саме ці влучні вислови передають і веселий жарт, і злу насмішку. Без дослідження фразеологічного складу мови неможливо створити повне уявлення про культурно-національний менталітет народу. Аналіз історії та розвитку фразеології доводить, що це молода наука, яка активно розвивається та є актуальним і перспективним напрямом лінгвістичних досліджень.

Література

1. Бережняк В. М. Вступ до мовознавства: Словник-довідник лінгвістичних термінів: Навчальний довідник для студентів філологічних спеціальностей / В. М. Бережняк, Н. М. Пасічник. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 151 с.
2. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография / Виноградов В.В – Москва: Наука, 1977. – 254 с.
3. Гаврись В. І. Німецько-український фразеологічний словник в двох томах / В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – Київ: Радянська школа, 1981.
4. Коваленко О.В., Рзаєва В.В. Функціонування зоосемізмів у фразеологізмах німецької та української мов / О.В. Коваленко., В.В. Рзаєва // Одеський лінгвістичний вісник. – 2013.. – № 12. – С. 30–38.
5. Киприянова А.А. Функциональные особенности зооморфизмов (на материале фразеологии и паремологии русского, английского, французского и новогреческого языков) : автореферат на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.17 / А.А. Киприянова. – Краснодар, 1999. – 23 с.
6. Комар Л. Ідіоматичність смислу фразеологічних одиниць / Леся Комар. // Молодь і ринок. – 2010. – №11. – С. 154–157.
7. Порожнюк А. Л. Міжмовні семантичні співвідношення фразеологізмів, що характеризують людину в українській, російській та німецькій мовах / А. Л. Порожнюк. // Записки з українського мовознавства. – 2015. – №22. – С. 39–52.

УДК 811.112.2'373:316.346.2]:004

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК У МЕДІА-ПРОСТОРИ DEUTSCHE WELLE

Вераксих Т.В., студентка ІV курсу факультету іноземних мов

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Блажко М. І.**, кафедра німецької мови

Ця стаття є міждисциплінарним дослідженням з гендерної лінгвістики, гендерної психології та соціолінгвістики. Питання гендерної рівності та позиції жінок у сучасному суспільстві набувають все більшого розповсюдження та привертають до себе значну увагу науковців. Особливого розвитку набуває гендерна лінгвістика, яка розглядає мовлення крізь призму гендерної належності людини. В контексті розвитку та змін суспільства постає нове бачення проблеми лексико-граматичних особливостей мовлення чоловіків і жінок. Серед найвідоміших дослідників цієї теми можна виділити: Говорун Т.В. [2], Кирилина А.В. [4], Авдулова Т.П.[1].

Дослідження лексико-граматичних особливостей мовлення чоловіків і жінок на матеріалі текстів публічно-правової німецької медіа-компанії Deutsche Welle є на сьогодні перспективним і доцільним, оскільки дає нові факти, вносить певні корективи у вивчення проблем гендерних відмінностей мовлення, розширює палітру вже існуючого наукового матеріалу.

Метою статті є встановлення лексико-граматичних особливостей мовлення чоловіків та жінок на матеріалі медійних текстів німецької публічно-правової медіа-компанії Deutsche Welle.

Насамперед варто зазначити, що Deutsche Welle (укр. Німецька хвиля) – це німецька державна радіостанція та телеканал, яка працює на закордонну аудиторію, член суспільно-правового телевізійного консорціуму ARD (нім. "Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland" – "Асоціація суспільного мовлення Федеративної Республіки Німеччина"). Заснована в 1953 року в місті Кельн, а 2003 року, з нагоди 50-річчя, це об'єднання регіональних телекомпаній перемістилося до міста Бонн. Крім радіо- та телетрансляцій Deutsche Welle має інтернет-сторінку, доступну до перегляду тридцятьма мовами, зокрема і українською.

Метою Deutsche Welle є створення всебічної картини Німеччини, повідомлення про різноманітні події в світі з різних перспектив, включаючи німецьку, у незалежній журналістській манері. Стверджують, що компанія Deutsche Welle пропагує взаєморозуміння між культурами та людьми. Одночасно з цим надається і доступ до вивчення німецької мови.

Сучасна німецька мова протиставляє три поняття: гендер, природну стать та граматичний рід, *das Gender*, *der Sexus* та *das Genus* відповідно. Усі вони тісно пов'язані між собою, але в той же час їх зміст принципово різниться. Виділяємо три терміни, які варто окреслити ширше.

Німецький тлумачний словник Duden Online визначає термін *der Sexus* як природну стать, протилежну граматичному роду. В цьому визначенні атрибутивне словосполучення "природна стать" є синонімічним атрибутивній конструкції "біологічна стать", що визначає біологічні особливості людини, котрі вона отримує при народженні [6]. Оксфордський словник подає таке визначення терміну *der Sexus*: "Будь-яка з двох категорій (чоловіки чи жінки), до якої належать всі люди та більшість істот на основі їх репродуктивних функцій"[7]. Отже, при визначенні цього терміну знову маємо посилення саме на біологічні відмінності.

Вживаючи поняття гендер, маємо на увазі вже не біологічні, а саме соціальні особливості та відмінності між чоловіками та жінками. DudenOnline надає таке визначення поняття *das Gender*: "Гендер-це статева ідентичність людини в соціальному контексті (наприклад, з точки зору самосвідомості, самооцінки чи рольової поведінки)" [6]. Як видається, перш за все гендер є соціальною категорією. ВООЗ окреслює поняття гендер у такий спосіб: "Гендер-це соціально сформована роль, модель поведінки, діяльність та особливості, які суспільство визначає доречними для чоловіків та жінок" [8].

В час емансипації відмінності між статтю та гендером широко обговорюються, оскільки гендер дає можливість людям, які мають проблеми зі статевою самоідентифікацією на біологічному рівні прийняти на себе соціальні ролі іншої статі, і таким чином виконати, так званий, "гендерний перехід", після якого вони можуть визначати себе як чоловіка чи жінку не зважаючи на первинні статеві ознаки, отримані при народженні.

Останнім виокремленим терміном є поняття *das Genus*. Він вважається науковцями граматичним родом та широко використовується у мовознавстві. Цей термін в граматиці описує систему класифікації іменників приблизно у чверті всіх досліджених мов світу. Зазвичай виділяють три роди: чоловічий, жіночий та середній. Граматичний рід виявляється скрізь, де слова є пов'язаними з іменником, наприклад, при узгодженні граматичної форми артиклів, займенників та прикметників.

Відмінності між чоловіками і жінками становлять собою предмет дискусії у суспільстві. Науковці намагаються визначити, що саме відрізняє чоловіків від жінок, таким чином і формуються певні гендерні стереотипи. Т. В. Говорун визначає гендерні стереотипи як набір загальноприйнятих та консервативних норм і суджень, які мають відношення до статусу жінок і чоловіків, норм поведінки, мотивів їхніх вчинків і характеру потреб. Гендерні стереотипи зумовлюють вже існуючі гендерні відмінності і взаємостосунки [2].

Прийнято вважати, що жіноче мовлення є набагато експресивнішим, ніж чоловіче. Наприклад, А. В. Кирилина зазначає, що чоловіче мовлення не надто емоційне забарвлене, адже чоловіки більш вдумливо підбирають слова для свого висловлювання слова. Жіноче мовлення значно відрізняється, оскільки їхні слова більше витончені та насичені експресивною лексикою [4].

Згідно з дослідженнями Т. В. Гомон [3] існують поверхневі та глибинні ознаки чоловічого та жіночого мовлення. Якщо до поверхневих, на думку автора, належать компетентні описи характерних для чоловіків та жінок фрагментів дійсності, тоді як до глибинних належать такі ознаки:

Чоловіча мова:

- часте використання вставних слів, які мають значення констатації;
- використання великої кількості абстрактних іменників;
- використання слів з найменшою емоційною індексацією для емоційного стану чи при оцінюванні предмета або явища;
- одноманітність лексичних прийомів задля передачі емоцій;
- використання конструкцій на позначення дій та процесів.

Жіноча мова:

- наявність багатьох вставних слів, означень, обставин, модальних конструкцій, які виражають різноманітний ступінь невпевненості;
- схильність до використання кліше, книжкової лексики;
- схильність до використання конотативно нейтральних слів і виразів, евфемізмів;
- значне використання прикметників під час опису почуттів;

Дослідники з багатьох наукових сфер продовжують вивчати гендерні розбіжності чоловіків і жінок на всіх рівнях. Можемо спостерігати, що існує багато стереотипів щодо мовлення чоловіків та жінок, хоча деякі з них з часом і втратили свою актуальність. З розвитком науки та суспільства, в період емансипації гендерні розбіжності нівелюються, а різниця у мовленні чоловіків та жінок стає менш помітною, хоча все ще існує безліч стереотипів щодо цього.

Для виявлення лексико-граматичних особливостей мовлення чоловіків і жінок ми використали шість медійних текстів німецької публічно-правової медіа-компанії Deutsche Welle з розділу Культура, три з яких написані жінками, а ще три – чоловіками. Виявлені специфічні особливості сформувалися в умовах теперішнього часу, крім того не менш важливим фактором впливу є процес гендерної соціалізації.

Під гендерною соціалізацією у нашому дослідженні розуміємо процес формування уявлень людини про себе як про носія соціальної ролі чоловіка чи жінки, співвідношення цих соціальних ролей з персональною статевою ідентичністю, усвідомлення себе як представника конкретної статі і приєднання до певної групи на основі її гендерної характеристики.

Більша частина статевих розбіжностей не визначається біологічно, а залежить від соціокультурних факторів, а отже моделі гендерної соціалізації набувають все більшого значення в житті людини, обмежуючи чи актуалізуючи її багаточисельні здібності, які не залежать від статевої належності [1]. Кожен історичний період часу, а також конкретні соціально-політичні умови мають свої гендерні стереотипи, моделі поведінки, гендерний образ, який створюється культурними нормами даного історичного періоду[5].

Отже, аналіз результатів нашого дослідження вказує на те, що лексико-граматичні особливості мовлення чоловіків і жінок сучасності характерні лише для представників нашого часу.

З точки зору лексики, було розглянуто такі частини мови як іменники, прикметники та дієслова. З них найбільш вживаними є іменники.

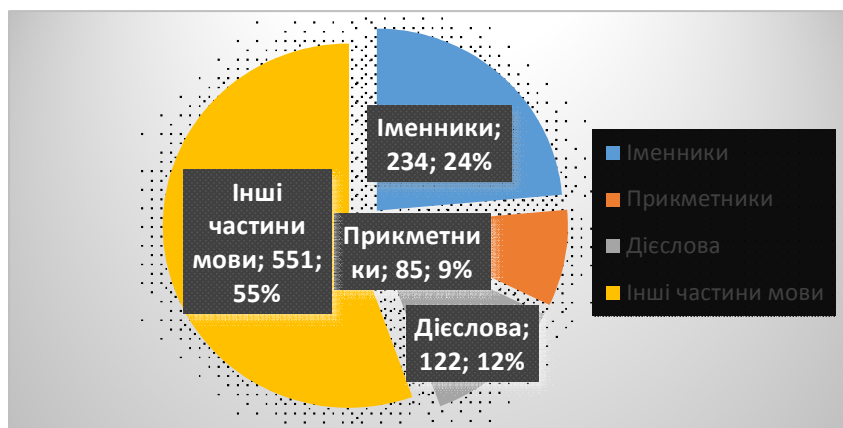

Рис. 1. Кількісний аналіз частотності вживання частин мови в текстах чоловічого авторства

Рисунок 1 ілюструє, що в середньому в текстах чоловічого авторства іменники вживаються 234 рази, що становить 24% від загальної кількості слів. Виділені, належать до різноманітних сфер життя, що пояснюється специфікою кожної конкретної статті. Найбільш вживаними є абстрактні іменники на позначення часу, такі як *Jahr* (укр. рік) та *Zeit* (укр. час), а також їх словоформи.

Дієслово є другою за частотністю частиною мови після іменника. Середня кількість дієслів, що вживаються у текстах чоловічого авторства становить 122 одиниці, або ж 12 % (Рис.1). У

відсотковому співвідношенні частотність вживання дієслів у проаналізованих нами текстах є у два рази меншою, ніж частотність вживання іменників.

Найбільш вживаним дієсловом є третя форма однини дієслова *sein* (укр. бути) – *ist* (укр. є). В середньому чоловіки вживають його в одній статті 19 разів, що становить значну частку від всіх дієслів, а саме 15,5%. Другим за вживаністю дієсловом є саме дієслово *sein*, в середньому воно вживається сім разів, тобто 6% від загальної кількості дієслів. По 4% у статтях, написаних чоловіками, становлять дієслова *haben, hat, sind*. Дуже низькою є частотність використання чоловіками модальних дієслів. Найбільш вживаним модальним дієсловом у текстах чоловіків є третя форма однини дієслова *können* (укр. могли) – *kann* (укр. може). Це дієслово вживається в середньому шість разів в кожному тексті, а це становить приблизно 5% від загальної кількості дієслів.

Третьою детально розглянутою нами частиною мови є прикметник. Частотність його вживання в порівнянні з іменниками та дієсловами є набагато нижчою. В середньому в своїх текстах чоловіки вживають свої прикметники всього 85 разів в одному тексті, що становить лише 9% відсотків від загальної кількості слів (Рис. 1).

В результаті дослідження виявляємо, що в опрацьованих статтях авторів-чоловіків переважають іменники, котрі становлять майже чверть від усього словникового складу статті, тоді як відсоток використання дієслів та прикметників у текстах є порівняно малим.

Досліджуючи особливості мовлення чоловіків і жінок в німецькій мові, варто звернути увагу на граматику опрацьованих статей. Зокрема виділяємо сполучники, які використовуються для зв'язки у складно-підрядних та складно-сурядних реченнях, а також при однорідних словах.

Найбільш вживаним сполучником у чоловічих текстах є сполучник *und* (укр. і) В середньому чоловіки використовують цей сполучник 32 рази в одному тексті, загальна кількість слів якого становить 992, що у відсотковому співвідношенні становить близько 4% від загальної кількості.

До граматичного аспекту нашої роботи також відносимо дослідження сполучників, які використовуються для зв'язки частин складно-підрядного речення. У своїх статтях чоловіки найчастіше використовують складно-підрядний сполучник *die* (укр. яка/які), який використовується для введення підрядних з означальними та підрядних зі з'ясувальними частинами.

Сполучник *wenn* (укр. якщо/коли) в німецькій мові використовується в підрядних умови та часу. В опрацьованих нами текстах чоловіки використовують цей сполучник здебільшого у підрядних реченнях умови.

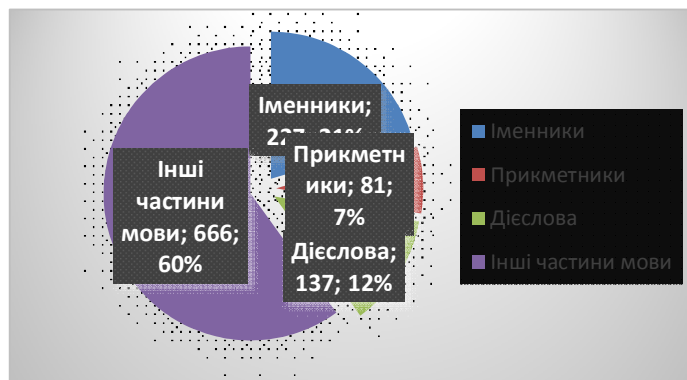

Рис. 2. Кількісний аналіз частотності вживання частин мови в текстах жіночого авторства

Серед досліджених нами лексичних одиниць найбільш поширеними у жіночому мовленні, так само як і в чоловічому, є іменники. Середня кількість іменників, які жінки використовують у своїх статтях становить 227 на 1061 слово в цілому. Така кількість іменників становить 21% відповідно (Рис. 2). Як і чоловіки, у своєму мовленні жінки вживають достатню кількість абстрактних іменників, серед яких теж налічують іменники *Jahr* та *Zeit*, а також їх словоформи. Варто зазначити, що відсоток вживання іменників у статтях, авторами яких є жінки, нижчий, ніж у чоловічих. Відсоткове значення використання іменників у жінок складає 21%, тоді як у чоловіків цей показник сягає 24%.

Другою за частотністю вживання у жіночих медіа-текстах частиною мови є дієслово, більш того відсотковий показник вживання дієслів у чоловіків та жінок однаковий, а саме 12%. В середньому в одній статті, автором якої є жінки, зустрічаються різноманітні дієслова 137 разів.

Найбільш вживаним є дієслово-зв'язка у формі 3-ої особи однини *ist* (укр. є). В середньому в одному тексті воно зустрічається 17 разів, це становить приблизно 12% від загальної кількості дієслів. Отже, у жінок показник вживання цього дієслова на 3,5% нижчий, ніж у чоловіків, що є доволі значною різницею в межах досліджених нами статей. Тоді як у чоловіків другим за вжива-

ністю дієсловом є дієслово *sein*, для жінок характерним є використання модального дієслова *sollen* (укр. повинен), котре вживається в середньому шість разів в одній статті та становить приблизно 5% від загальної кількості дієслів. Форму 3-ї особи однини від дієслова *haben* (укр. мати) – *hat* (укр. має) та початкову форму цього дієслова-зв'язки жінки використовують приблизно по п'ять разів в одній статті, а дієслово *sind* (укр. є) та *sein* (укр. бути) по чотири. Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що, на відміну від чоловіків, для жінок не характерне використання модального дієслова *kann*, його заміняє модальне дієслово *sollen*.

Останньою частиною мови, використання якої ми детально розглянули в рамках нашого дослідження, є прикметник. Частотність його вживання в жіночих текстах є зовсім низькою. В текстах, авторами яких є жінки, прикметники середньому вживаються всього лише 81 раз, а це лише 7% від загальної кількості слів (Рис. 2). Жінки, як і чоловіки, здебільшого використовують прикметники задля опису подій та речей, а не для того, щоб передати певні емоції. Але варто зазначити, що загальний відсоток використання іменників жінками є нижчим, ніж аналогічний показник у чоловіків. Прийнято стверджувати, що у своєму мовленні чоловіки є менш експресивні, ніж жінки, але, як засвідчують результати нашого дослідження, це твердження не відповідає дійсності.

Як і для чоловічих текстів, найбільш характерним сполучником для текстів жіночого авторства є сурядний сполучник *und*. В середньому в своїх статтях жінки використовують цей сполучник 26 разів, у відсотковому співвідношенні це становить приблизно 2%, тобто вдвічі менше, ніж використання аналогічного сполучника у текстах, написаних чоловіками.

Найбільш вживаним підрядним сполучником у текстах, авторами, яких є жінки, є підрядний сполучник *dass* (укр. що), тоді як у чоловіків найбільш вживаним є сполучник *die*.

Характерною відмінністю жіночого мовлення від чоловічого є використання жінками у своїх текстах сполучника *wenn* здебільшого в підрядних реченнях часу, тоді як чоловіки використовують його переважно у підрядних реченнях умови.

Результати нашого дослідження демонструють відсутність значних відмінностей у використанні лексики чоловіками та жінками. Найбільш суттєвими є розбіжності у частотності використання чоловіками та жінками у своїх текстах іменників: вона становить 3%. Також підтверджується гіпотеза щодо того, що для чоловіків характерне достатньо часте використання абстрактних іменників. Несподіваним є результат дослідження частотності вживання прикметників. У чоловіків відсоток прикметників в текстах перевищує аналогічний відсоток у жінок.

Не спостерігаємо значних відмінностей та особливостей і в сфері граматики. Як одну з характерних особливостей чоловічого мовлення можемо виділити більш часте вживання сполучника *und* в текстах (4%), тоді як у жінок цей показник вдвічі нижчий (2%), а також є розбіжності у використанні сполучника *wenn*: чоловіки здебільшого використовують його в підрядних реченнях умови, а для жінок більш характерним є використання цього сполучника в підрядних реченнях часу.

На підставі проведеного дослідження мовлення чоловіків і жінок у статтях німецької публічно-правової медіа-компанії Deutsche Welle можемо стверджувати, що чоловіче та жіноче мовлення не має суттєвих відмінностей. Зважаючи на процес гендерної соціалізації, розвиток фемінізму, емансипацію гендерні відмінності нівелюються. Різниця між чоловіками та жінками в суспільстві більше не є такою глобальною. Ці глобальні зміни знайшли своє відображення і у мовленні представників обох статей.

Література

1. Авдулова Т.П. Гендерная социализация и структура общения в отрочестве [Електронний ресурс] / Т. /П. Авдулова – Режим доступу: <http://psystudy.ru/index.php/num/2009n5-7/220-avdulova7.html>
2. Говорун Т. В. Гендерна психологія [Текст]: навч. посіб./ Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К.: Вид. центр "Академія", 2004. – С. 304.
3. Гомон Т.В. Исследование документов с деформированной внутренней структурой: дис. ...кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Т.В.Гомон. – М., 1990. – 148 с.
4. Кирилина А. В. Развитие гендерных исследований в лингвистике [Текст] / А. В. Кирилина // Филологические науки. – 1998. – № 2. – С. 51-58.
5. Легенина Т.Б. Гендерная социализация: понятие и сущность [Електронний ресурс] / Т. Б. Легенина – Режим доступу: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=2043
6. Duden - Deutsches Universalwörterbuch, Mannheim: Bibliographisches Institut. 2006.
7. "Gender." *Oed.com*. Oxford English Dictionary, 2010. Web. 2. Feb. 2013.
8. "What Do We Mean by "sex" and "gender"?" WHO. World Health Organization, 2013. Web. 30. Feb. 2013. [Електронний ресурс] /– Режим доступу: <http://www.who.int/gender/whatisgender/en/>

ФУНКЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ НА МАТЕРІАЛІ Оповідань Й. ЛАНГЕ

Довгуша О.А., студентка IV курсу факультету іноземних мов
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Ролік А.В.**, кафедра германської філології

У статті розглянуто функціональний аспект запозиченої лексики в сучасному німецькомовному художньому тексті на прикладі оповідань Йоганнеса Ланге зі збірки "Wettrüsten mit Eierflip", виділено шість основних функцій запозичень з урахуванням ступеню їх асиміляції і контекстуальної семантики, а також проаналізовано причини використання запозиченої лексики в художньому тексті.

Ключові слова: художній текст, запозичення, асимільована лексика, не асимільована лексика, стилістичне забарвлення.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, внаслідок стрімкого процесу акультурації і, як результат, активного взаємопроникнення мов, гостро постає проблема активного вживання іншомовної лексики в усіх сферах комунікації – від повсякденного спілкування то текстів ЗМІ та художньої літератури.

І хоч проблема запозичень ніколи не зникла з поля зору лінгвістів, на сучасному етапі вона має інший характер. На відміну від попереднього десятиліття, знання іноземної мови стало нормою, що значно розширило функціональний спектр іншомовної лексики і вивело його за рамки засобу відображення іншомовних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою функціонування запозичень в художньому тексті займаються багато сучасних вчених-лінгвістів. Серед чисельних праць варто виділити дослідження С. І. Маніної, яка детермінувала дев'ять основних прагматичних функцій запозичень: функцію документалізації, функцію створення місцевого колориту, функцію екзотизації, функцію евфонізації, функцію евфемізації, функцію установлення зв'язку творчості автора зі світовою літературною традицією і світовою культурою, функцію демонстрації авторської критичної позиції, функцію комічного ефекту і функцію фасцинації [2].

С.В. Володимирова та Н.В. Костоломова вивчали значення запозичень при створенні літературного портрету; Г.П. Корчевська займалася дослідженням функцій запозичень в поетичному тексті; К. В. Ларцева дослідила функціонування в художньому тексті міжваріативних запозичень. Окремим напрямком сучасних досліджень є вивчення запозичень в ідіостилі певного автора – Н. В. Колесова (творчість В. Аксьонова), Є. А. Чигиріна (творчість М. Цветаєвої).

Проте функціонування запозичень в іншомовних текстах, зокрема сучасній німецькомовній літературі, серед вітчизняних лінгвістів залишається маловивченим.

Метою статті є визначення функцій, які виконують запозичення різного ступеню асиміляції в сучасному німецькомовному художньому тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. В даній статті будуть розглянуті функції запозичень в оповіданнях сучасного німецького письменника Йоганнеса Ланге (збірка "Wettrüsten mit Eierflip"). Ці оповідання становлять інтерес, оскільки дія в них не переноситься за кордон, а отже вживання запозичень не пояснюється необхідністю передачі колориту іншої країни, як це відбувається в більшості художніх текстів.

Варто відзначити, що до сьогодні не існує єдиної класифікації запозиченої лексики. Найпоширенішим є підхід, який враховує ступінь засвоєння іншомовних слів мовою-реципієнтом (В. М. Аристова, А. О. Брагіна, Л. П. Крисін) [1].

В рамках цього підходу розрізняють асимільовану та неасимільовану лексику.

Асимільовані запозичення це лексичні одиниці, які графічно, семантично, морфологічно і синтаксично освоєні мовою і закріплені в словниках іншомовних слів. На сьогоднішній день спостерігається така тенденція, що нове явище або предмет потрапляє у вжиток разом з оригінальним словом-номінацією. Вживання такої лексики в художньому тексті обумовлено комунікативною функцією мови і має узуальний характер.

Йоганнес Ланге, як письменник XXI ст., при описі сучасної дійсності неминує стикається з необхідністю позначення типових для нашого часу предметів і явищ. В цьому випадку асимільовані запозичення виконують в художньому тексті **номінативну функцію**:

- "ein neues Auto mit Body-Kits, LCDs im Rücksitz" (Body-Kit – von engl. *body kit* – Optimierung der Fahreigenschaften; LCD – von engl. *liquid crystal display* – Flüssigkristallanzeige) [Robin Hood hilft nur den Armen];

- "im ICQ texten" (ICQ – Instant-Messaging-Dienst) [World of Uni];

- *"hat der Dozent ein iPhone gedropt"* [World of Uni];
- *"Ein Paar Wochen später steht ein Kamerateam vor meiner Tür"* [Robin Hood hilft nur den Armen];
- *"eine Freundin, die Dreadlocks hat"* (Dreadlocks – eine Frisur mit verfilzten Haarsträhnen) [World of Uni].

Дана група запозичень не має адекватних відповідників в німецькій мові, а тому є єдиною номінацією для вказаних явищ. Вони не мають експресивного забарвлення і виступають в тексті як стилістично нейтральні, проте надають йому реалістичності і точності. Вони створюють ефект природності і правдивості, а також несуть інформацію про приблизний час, в якому відбувається дія, апелюючи до базових знань реципієнта про сучасний стан розвитку науки і техніки та культури.

Неасимільована лексика є незамкнутою групою іншомовних слів, що не належать до системи мови-реципієнта і лексикографічно в ній не зафіксовані. Неосвоєні лексичні одиниці зазвичай зберігають графічну форму мови-джерела і не мають тісних зв'язків з граматичним або лексичним устроєм мови-реципієнта. Їх вживання в тексті має okazionalний характер і визначається стилістичними або жанровими особливостями мовлення, а також тематикою. Як правило, неасимільована лексика функціонує в системі мови поруч з її корінними (в даному випадку – німецькими) еквівалентами, а тому є стилістично маркованою, тобто слугує для передачі певної стилістичної інформації.

Неасимільована запозичена лексика має набагато ширший функціональний спектр у художньому тексті. Її вживання є не випадковим за своєю природою, оскільки вона вводиться автором в текст завжди навмисне, у відповідності з його інтенціями, і, завдяки своєму незвичайному звучанню та графічним особливостям, контрастно виділяється на тлі корінної лексики, чим привертає увагу читача. Таким чином, неасимільовані запозичення є важливим стилістичним засобом, який допомагає автору сконцентрувати увагу читача на важливій для розуміння тексту інформації. Саме інформація, яка закладена автором в іншомовну одиницю, визначає функцію, яку та виконує в тексті.

Вживання іншомовної лексики для характеристики соціального стану персонажів, їх приналежності до певної групи визначає **соціально-стилістичну функцію запозичень**. Для певних соціальних груп є характерним вживання великої кількості запозичень. До таких можна віднести, зокрема, сучасну молодь (молодіжний сленг), імігрантів або ж людей, які працюють з ІТ-технологіями.

В оповіданнях Ланге оповідь ведеться від першої особи, що позбавляє автора можливості дати читачу інформацію про героїв через авторську мову. Тому, з метою охарактеризувати персонажів і, в той же час, уникнути в сприйнятті реципієнта ототожнення себе і діючої особи, він надає великого значення особливостям мовлення героїв, насичуючи його в деяких випадках запозиченнями.

В оповіданні "World of Uni" перед автором постає потреба створення образу студента-геймера, який порівнює навчання в університеті з комп'ютерною грою. Для цього він вводить в текст велику кількість лексичних одиниць тематики ігрової індустрії:

- *"Diese Skills definieren meine Unterklasse."* (Skills – Fähigkeiten);
- *"Ich brauche nur noch ein paar Level-Ups"* (Level-Up – Niveau heben);
- *"Das hat der Endboss in der Latein-Instanz gedropt"* (Endboss – Endgegner);
- *"Ich bin Germanistikstudent und schon Level 10"* (Level – Ebene).
- *"ohne Bufs oder Tanks"* (Buff – Erhöhung der Eigenschaftswerte; Tank – ein Charakter, der Aufmerksamkeit von Gegner ablenkt);
- *"wie ein völliger Noob aussehen"* (Noob – ignotanter Neuling).

Окрему групу запозичень в оповіданні складають авторські okazionalізми. Під okazionalізмами розуміють індивідуально-авторські мовленнєві неологізми, створені під впливом конкретної стилістичної ситуації чи завдання за мовними нормами. В художньому тексті okazionalізми є засобом виразності [3]:

- *"das skille ich gerade"* (von engl. skill);
- *"hat der Dozent ein iPhone gedropt"* (von engl. to drop – fallenlassen);
- *"konnte mich nur durch Potten und Bufs einer netten Kommilitonin über Wasser halten"* (von engl. Abkürzung pot (potion) – Trank; die Benutzung von Heiltränke).

В наведених прикладах запозичення слугують для визначення приналежності героя до соціальної групи геймерів.

В той же час, вживання цих запозичень сприяє створенню певного колориту, але не в традиційному розумінні, коли запозичення відображають національні особливості певної країни і створюють відчуття присутності в зображеній місцевості. В даному випадку запозичена лексика створює колорит не реального, а віртуального середовища, що, враховуючи сучасний стан

розвитку мережі Інтернет і місце, яке вона відіграє в житті, може також вважатись середовищем існування людей і мати певні особливості культури. Таким чином можна виділити і **функцію створення колориту**.

Відтворюючи приналежність діючої особи до певної соціальної групи, автор характеризує і особливості її мовлення, що є підставою для виділення **функції мовленнєвої характеристики персонажів**. Через мовлення автор може передати читачу інформацію про вік, освіту, характер, настрій персонажа.

В оповіданні "Robin Hood hilft nur den Armen" головний герой використовує телебачення як засіб досягнення власних цілей. Тобто він є молодого людиною, яка добре орієнтується в сучасних реаліях і "йде в ногу з часом". Для підкреслення цього образу в мовлення героя замість деяких німецьких еквівалентів вводяться англійські запозичення, які хоч і не є зафіксованими в мові, проте знаходять розповсюдження в повсякденному мовленні німців:

- "Die Motorhaube mit Duct-Tape auf den verbeulten Kotflügeln" (Duct-Tape - das Isolierband);
- "Ich arbeite als Streetworker" (Streetworker – der Straßensozialarbeiter);
- "dass wir ein abendfüllendes Special mit Tine Wittler und Peter Zwegat wert seien" (Special – die Sonderausgabe);

• "Und zwei Monate später leben wir auf 300 m² im Eigenheim mit [...] Pool im Keller" (Pool – das Schwimmbad).

На цих прикладах можна побачити, що автор використовує запозичення для більшої виразності мовлення, а також як засіб мовної економії, оскільки вжиті запозичення є коротшими за німецькомовні еквіваленти і при цьому залишаються зрозумілими читачу.

З тих же причин автор вводить запозичення в мовлення героїв оповідання "Der große Traum":

- "mein Mitsubishi-Motorsound-Klingelton" (Motorsound – Motorlaut);
- "Und Leasen?", frage ich, "Leasen ist auch ganz gut."

"So ein Scheiß, Leasing, Finanzierung, das rechnet sich alles nicht." (von engl. to lease – pachten; Leasen/Leasind - Pachtung).

Також можна вказати такі приклади використання запозичень для характеристики мовлення:

• "Selbst ich werde nicht gern von meinen coolen Freunden mit ihnen zusammen gesehen" [World of Uni]. Слово *cool* належить до молодіжного сленгу, тому його вживання підкреслює, що головний герой ще є досить молодим юнаком.

• "Dann tue ich ganz bescheuert [...] alle Pussys gehen in die Stadt, sage ich [...] und lache, damit die Zielgruppe sieht, dass ich recht dumm bin" [Robin Hood hilft nur den Armen]. Слово *Pussy* належить до слів-табу. В даному контексті воно вживається як грубе позначення для молодих дівчат і використовується навмисне, щоб створити враження "недалекого" фермера.

Запозичена лексика також може використовуватись для передачі жарту, насмішки, іронії чи сарказму, виконуючи, таким чином, **функцію комічності**.

В оповіданнях Й. Ланге ефект комічності реалізується через пародію.

В оповіданні "World of Uni" заголовок імітує досить популярний в ігровій сфері спосіб *неймінгу*, коли назва гри починається зі слів *World of...* – World of Tanks, World of Warcraft, World of Warships, World of Warplanes. В кожній з цих ігор метою гравця є розвиток навичок свого персонажу, достатніх для подолання ворогів, які, в свою чергу, теж мають можливість розвиватись. Тобто всі перебувають в рівних умовах. При цьому дія відбувається у відкритому світі (гравець має можливість на власний розсуд переміщуватись у світі гри), що має на увазі певну самостійність в прийнятті рішень. А елемент *war*, присутній в назві ігор, надає зображеній дійсності ефекту серйозності і вагомості.

Пародія в назві оповідання викликає в читача при сприйнятті змісту відповідні асоціації і таким дає йому можливість самостійно, без прямої вказівки автора, провести паралелі між навчанням в університеті і характерними рисами ігор такого типу. Враховуючи, що всі вище згадані ігри в основі свого сюжету мають воєнні дії, подібне порівняння є досить гіперболічним і виражає авторську іронію над тим, як навчання в вищих навчальних закладах позиціонується молоддю.

Іншим прикладом пародії є оповідання "Flight Club". Це оповідання імітує відомий роман Чака Поланіка "Бійцівський клуб" (Fight Club). В даному випадку пародія реалізується грою слів *fight* – *flight*, а також імітацією діалогів з книги-оригіналу.

Головні герої оповідання, за аналогією до своїх прототипів, ризикують здоров'ям, щоб "відчути смак життя". Іронічним є те, що персонажами у Йоганнеса Ланге виступають не люди, а птахи. Можна припустити, що таким чином автор висміює сучасну тенденцію до "олюднення" людьми поведінки тварин, що останнім часом встановилась в суспільстві і знайшла розповсюдження в мережі Інтернет.

В оповіданні "Der Fahrer fährt" автор удається до цитування пісні The Rolling Stones "Sympathy for the devil".

Ця пісня є фоною для всієї сцени, і, відповідно до того, як змінюється настрій героя, автор вводить в текст цитування тих чи інших рядків:

- *"Please allow me to introduce myself, I'm a man of wealth and taste"* – головний герой в приємному очікуванні тривалої сімейної поїздки на новому, омріяному ним автомобілі Mitsubishi.

- *"Pleased to meet you, Hope you guess my name"* – в тексті йде мова про диявола, на що автор вказує, зазначивши на початку оповідання назву пісні. Герой чує звук мотору автомобіля свого дядька і розуміє, що в подорож сім'я вирушить на його автомобілі.

- *"But what's puzzling you is the nature of my game"* – автор прирівнює дядька, який своєю появою зруйнував всі плани героя, до диявола.

Створюючи подібну комічну ситуацію, автор насміхається над фанатизмом і залежністю головного героя від свого автомобіля.

В оповіданні "World of Uni" автор, через трикратне повторення повної назви навушників, автор виражає насмішку над схильністю виробників давати занадто довгі і патетичні назви для виробів буденного вжитку:

"Das iPhone kombiniere ich [...] mit meinem Out-Ear Bluetooth-Headset des Uber-Bass. [...]denn wenn ich jetzt übers gehackte iPhone der Kurzweil mit dem Out-Ear Bluetooth-Headset des Uber-Bass Musik höre [...]. Natürlich könnte ich das Out-Ear Bluetooth-Headset des Uber-Bass auch in den Seminaren benutzen."

В наведених прикладах запозичення окрім комічності також виражають і ставлення автора до зображеного, що є підставою для виділення **функції авторської оцінки**. Вона полягає в тому, що автор виражає своє критичне (в даному випадку) або позитивне ставлення до зображеної дійсності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже в художньому тексті запозичена лексика вступає в парадигматичні зв'язки з корінною лексикою і під впливом контексту набуває додаткових стилістичних характеристик. Відповідно до авторських інтенцій вона може містити інформацію про час і місце дії, учасників, стиль і зміст комунікації, що визначає її поліфункціональність. В текстах Йоганнеса Ланге функціонування запозиченої лексики відрізняється від традиційного розуміння ролі запозичень в художньому тексті, оскільки не пов'язане з відображенням закордонних реалій.

Оскільки в оповіданнях Йоганнеса Ланге мова ведеться від першої особи, що обмежує можливості функціонування запозичень в плані вираження авторської позиції і характеристики персонажів, існує перспектива подальшого дослідження даної проблематики в контексті німецькомовних художніх текстів, де оповідь ведеться від третьої особи.

Література

1. Дундій П. Н. Класифікація лексичних запозичень у німецькій мові / П. Н. Дундій // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – К.: Логос, 2011. – С. 120-126.

2. Манина, С. И. Прагматические функции иноязычных вкраплений / С. И. Манина // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. – 2010. – № 1. – С. 95 – 98.

3. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. – Ростов н/Д. : Феникс, 2010. – С. 260.

4. Lange J. Wettrüsten mit Eierflip. Erzählungen / Johannes Lange. – Weimar: Wartburg Verlag, 2010. – 83 S.

УДК 37.016:811.111

ТРУДНОЩІ ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ЛЕКСИКИ

Костюк Є.А., магістрантка факультету іноземних мов

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Таран О.М.**, кафедра методики викладання англійської мови

У даній статті розглядаються труднощі вивчення іншомовної лексики. Особливу увагу акцентується на проблемі забування матеріалу та шляхам його запобігання. У статті проаналізовані властивості пам'яті, які відповідають за збереження та забування матеріалу, а також надані поради щодо гальмування процесу забування.

Ключові слова: забування, запам'ятовування, лексичні одиниці, труднощі засвоєння лексики, підходи до навчання лексики.

Постановка проблеми. Вивчення лексики являє собою один із найважливіших аспектів опанування іноземної мови. Розвитку словникового запасу учнів приділяють досить багато уваги на уроках англійської мови, оскільки він пов'язаний з усіма видами мовленнєвої діяльності та є

необхідним для того, щоб виражати власні та сприймати думки та висловлювання інших людей. Лексична компетентність є необхідною для всього навчального процесу, тому її слід постійно розвивати, оскільки постійно виникають нові слова або нові значення вже відомих слів. Порівняно з граматичною системою мови, лексична є відкритою і це ускладнює процес оволодіння нею. Крім того, вивчення слів – це нове явище для учнів, тому що вони не виконують такий вид діяльності у рідній мові. Як результат, в учнів виникають проблеми з орфографією, вимовою, граматичними функціями та значенням слів. Проте однією з найголовніших проблем є забування. Відтак, у цій статті значна увага приділяється саме цьому процесу та шляхам його подолання.

Стан дослідження. Проблеми забування лексичного матеріалу вчені приділяють багато уваги на сьогоднішній день, тому що це питання хвилює не тільки педагогів, а й психологів. Процес забування був досліджений таким вченим як С.Рубінштейн, який звернув увагу на те, що воно відбувається найшвидшими темпами у перші дві доби після засвоєння матеріалу. Також, цю проблему розглядає й І.Нейшн, пропонуючи повторення з інтервалами (spaced repetition) [7, с.114]. С.Торнбері міркує над цим питанням, аналізуючи різні види пам'яті, та пропонує техніки, які могли б покращити процес запам'ятовування слів [11, с.23-24].

С.Рубінштейн дійшов до висновку, що важливою опорою для запам'ятовування є зміст, тому чим краще ми розуміємо матеріал, тим краще ми його запам'ятовуємо [3, с.352]. Відтак, ключова роль в організації діяльності із засвоєння нового лексичного матеріалу належить вчителю, оскільки якість запам'ятовування значною мірою залежить від запропонованих ним завдань [11, с.144]. Тому **метою** статті є виявлення шляхів кращого запам'ятовування та запобігання забуванню, яка включає в себе наступні **цілі**:

- визначити труднощі опанування лексики;
- дослідити процес забування матеріалу;
- визначити шляхи запобігання забуванню.

Важливим аспектом в опануванні іноземної мови є вивчення лексики. Досить часто, наприклад, люди вважають, що вони можуть просто відкрити словник та запам'ятати слова на певну літеру. Звісно, ми можемо завчити певну лексику, але незабаром ми помічаємо, що не можемо пригадати вивчені слова. Існують кілька факторів, на які потрібно звертати увагу під час вивчення лексики. Перш за все, слід зазначити, що властивості пам'яті відіграють у цьому процесі ключову роль. Всім відомо, що іноді ми запам'ятовуємо те, що не хочемо, а коли нам потрібно змусити себе щось завчити, то виникають певні складнощі. Дослідження П.І.Зінченка підтвердили, що установка на заучування, яка робить запам'ятовування метою певних дій людини, не є вирішальною для ефективності запам'ятовування; мимовільне запам'ятовування може виявитися більш ефективним ніж довільне [3, с.338].

З цього можемо зробити висновок, що мимовільне запам'ятовування є більш ефективним ніж довільне. Тож нашим завданням є з'ясувати прийоми закріплення матеріалу в пам'яті. Це можна зробити за допомогою повторення. Проте нам слід пам'ятати, що продуктивність повторення залежить від того, в якій мірі процес повторення виходить за рамки механічної рекапітуляції і перетворюється на нову переробку матеріалу, пов'язану з новим, більш глибоким його осмисленням. Тобто повторення перетворюється на вторинну осмислену переробку. Найбільш суттєвою умовою запам'ятовування є розуміння.

Як зазначалося раніше, ключову роль у цьому процесі відіграє повторення. Тож постає питання, як раціонально розподілити повторення. Відповідь на це запитання можемо знайти в експериментальних дослідженнях Г.Ебінгауза, П.Радосавлевича, А.Йоста, які переконують нас, що найбільш доцільним є розподілення повторень у часі ніж концентроване використання. Це підтверджує той факт, що при швидкому заучуванні, без систематичного опрацювання, матеріал швидше забувається [3, с.340].

Також існує питання стосовно того, як краще заучувати матеріал: в цілому або частинами. Щодо відповіді на це запитання немає одностайності, проте існує думка, що краще комбінувати ці два підходи.

Також слід звернути увагу на процес забування, оскільки він являє собою головну проблему під час опанування нової лексики. Такі вчені як Г.Ебінгауз, П.Радосавлевич, А.П'єрон та ін. досліджували процес забування як функцію часу, що пройшов з моменту заучування. Експеримент Г.Ебінгауза дав наступні результати:

После	20 мин.	1 часа	9 часов	1 дня	2 дней	3 дней	31 дня
Сохранилось (%)	59,2	44,2	35,8	33,7	27,8	25,4	21,1

Як бачимо у таблиці, головна втрата, за даними Г.Ебінгауза, відбувається у перші 1-2 доби і особливо у перші півгодини-годину; при цьому загальна втрата дуже значна: через 2 доби матеріал зберігається дещо більше ніж на чверть. Це означає, що ми повинні докладати більше зусиль, спрямованих на збереження засвоєного матеріалу [3, с.348].

Крім пам'яті, значну роль у запам'ятовуванні відіграють певні особливості слів ІМ, які становлять труднощі під час їх засвоєння. До них відносять:

- форму ЛО (графічну, структурну, звукову). Труднощі можуть виникати із написанням і вживанням похідних слів, наприклад *interest, interesting, interested*; із використанням омофонів таких як *hear, here* або *there, their, they're*; із вживанням омографів, наприклад *close* у значенні "закривати" та *close* у значенні "близький" або *content* у значенні "зміст" та *content* у значенні "радий";

- значення ЛО. Сюди відносять труднощі, пов'язані з багатозначністю слів, наприклад, *blue* (блакитний) та *blue* (сумний); труднощі засвоєння фразеологічних єдностей, оскільки вони не перекладаються дослівно на рідну мову, наприклад, *angry as a bear* – злий як пес;

- вживання, тобто сполучуваність ЛО з іншими словами. Найбільш вартим уваги тут є використання прийменників, оскільки досить часто виникають розбіжності у їх використанні в ІМ та рідній мові, наприклад, *depend on* – залежати від, *listen to smb* – слухати когось, *join smb* – приєднуватися до когось [4, с.21].

Тож, усвідомлюючи ці труднощі, ми повинні також звертати увагу на них та добирати вправи з їх урахуванням.

Іншим важливим аспектом при засвоєнні нових ЛО є правильне її введення та закріплення, тому слід обережно ставитися до цього етапу опрацювання лексики. У своїй книзі *Building Background Academic Knowledge* Р.Марзано пропонує шести кроковий процес ефективного інструктування під час вивчення лексики. Він включає в себе наступні етапи:

Крок 1: Вчитель надає опис, пояснення або приклад нового терміну. На цьому етапі вчитель пояснює певне слово. Як стверджує Р.Марзано, визначення не являють собою жодної цінності для надання інструкцій, особливо на початковому кроці вивчення слова, в той час як розмовні описи, пояснення та приклади є дуже корисними для учнів на даному етапі вивчення слова. Головним завданням вчителя є на цьому етапі визначення основних рис, які є базовими для правильного розуміння слова.

Крок 2: Учні пояснюють значення нової ЛО власними словами. С.Шталь стверджує, що "метою вивчення лексики є утримання учнями в довготривалій пам'яті значень" [10, с.14]. Для цього учням потрібно постійно активно перероблювати цю інформацію та повторювати її і саме на даному етапі розпочинається цей процес. На цьому кроці учні створюють власні пояснення за допомогою вже відомих їм слів. Дуже важливим є те, щоб діти не копіювали пояснення вчителя, а створювали його самі.

Крок 3: Учні створюють нелінгвістичну репрезентацію ЛО. Цю діяльність слід використовувати одразу після того, як учні створили власні визначення слів. На даному етапі вони "зображують" значення слова. Це можна зробити за допомогою схем, таблиць або малюнків.

Крок 4: Учні періодично виконують різну діяльність, щоб покращити та розширити власні знання слів. Для того щоб збільшити частоту використання нових ЛО, учні повинні брати участь у різних видах діяльності з метою збільшення взаємодії з новими ЛО за допомогою різних способів. Р.Марзано виділяє такі види діяльності:

- порівняння термінів;
- класифікація термінів;
- створення метафор з використанням термінів;
- створення аналогій з використанням термінів;
- повторення початкових описів або нелінгвістичних пояснень термінів;
- використання розуміння коренів та афіксів з метою поглиблення знання термінів.

Крок 5: Учні періодично обговорюють нові ЛО один з одним. Р.Марзано запевняє, що взаємодія між учнями відіграє ключову роль у розвитку академічного словникового запасу. Звідси випливає, що вчителі повинні так організувати навчальний процес, щоб забезпечити цю взаємодію. Це означає, що обговорення ЛО має стати одним із звичайних завдань на уроці. Для того щоб його стимулювати, вчитель може поставити кілька запитань, відповідь на які вимагатиме використання нових ЛО.

Крок 6: Періодичне використання ігор з метою використання нової лексики. Ігри є важливим інструментом розвитку словникового запасу учнів. Джонсон, фон Хоф Джонсон та Шліхтінг виділяють вісім категорій гри з лексикою у той час як Л.Марзано та Н.Крістенсен у своїй книзі *Literacy plus : Games for vocabulary and spelling* (1992) описують 15 типів ігор, які можна використовувати під час уроку. Також ігри можна застосовувати, щоб зацікавити дітей у вивченні лексики та просто для того, щоб забезпечити багаторазове повторення нових ЛО [6, с.110-111].

Як бачимо ця техніка підходить здебільшого для вивчення термінів, проте ми можемо також її використовувати для опрацювання звичайної лексики. Крім техніки Р.Марзано, можна звернути увагу і на стратегії, запропоновані С.Торнбері. Він пропонує спочатку звернути увагу на помилки, яких припускаються учні та, проаналізувавши їх, виділяє два підходи до навчання: навчати учнів правилам або забезпечити їх великою кількістю правильних зразків.

Підхід, що базується на вивченні правил, починається з ізоляції та виділення певних схем або тенденцій. Проаналізуємо, наприклад, словотвір. Згідно з цим підходом, ми можемо згрупувати слова за способом їх утворення (афіксація, складання, конверсія тощо). У межах цих категорій ми можемо поділити слова на підкатегорії.

Одним з недоліків даного підходу є те, що зміст правила не завжди зрозумілий. Наприклад, скільки і які прикметники можуть бути конвертовані у дієслова за допомогою суфікса *-en*? *Sweet* і *fresh* – так, але щодо *wet* та *dry*? Також існує проблема співпадіння форм у різних категоріях. Наприклад, *in-* та *un-* виражають заперечення (*uncertain*, *inactive*), але *in-* також може мати значення "у" або "всередині".

Незважаючи на ці недоліки, цей підхід має і свої переваги. Знаючи значення префіксів, учні зможуть вгадати значення слова під час читання та аудіювання [11, с.106].

Альтернативою до підходу, що базується на вивченні правил, є підхід, що базується на вивченні слів, взятих окремо. Іншими словами, вивчення складних слів буде включати в себе такі ж процеси, які застосовують для вивчення простих слів; для цього методу особливо важливою є велика кількість повторювань. Згідно з цією точкою зору, учням необхідна взаємодія з новими ЛО, а не правила.

Перевагою цього підходу є те, що він наближений до природнього процесу засвоєння слів людиною. Слова спочатку засвоюються окремо як певні явища, а потім поступово категоризуються за певними правилами.

Головний недолік цього підходу полягає в тому, що він є дуже поступовим та вимагає великої кількості повторень. Але перевагою є те, що цей процес можна прискорити за допомогою "використання свідомості". Цей метод полягає у зверненні уваги учнів на певні схеми та закони мови – у допомозі їм помітити ці тенденції. У такий спосіб учитель може допомогти учням розвинути мовне відчуття (на противагу простому заучуванню).

Інші техніки вимагають використання текстів та включають в себе наступні завдання:

- учні опрацюють текст із завданням знайти та підкреслити всі складні іменники, заперечні префікси тощо;

- учні знаходять похідні слова у тексті (наприклад, три слова, які є похідними від *sense*);

- учні класифікують похідні слова за частинами мови;

- учні класифікують підкреслені слова за способом словотвору.

Чим більше учень виконує таких операцій, тим краще, тому що чим більше рішень приймає учень стосовно слів, тим глибше він усвідомлює їх значення та особливості використання. Головною перевагою цього підходу є те, що слова, на яких ми концентруємо нашу увагу, знаходяться в контексті і тому ми можемо зрозуміти їх значення краще, ніж коли ми ознайомлюємося з ними ізольовано. Також контекст дає нам змогу побачити, з якими словами може вживатися ця ЛО [11, с.106-111].

Лексичний підхід до вивчення мови виділяє вивчення ЛО у формі окремих слів, часто використовуваних слів та у формі словосполучень. Лексичний підхід у навчанні мови впливає з таких принципів:

- план вивчення повинно базуватися навколо значень;

- найбільш часто використовувані слова позначають часто використовувані значення та

- слова, які зазвичай вживаються із ними;

- слова, які слугують контекстом, є ключем до вільного мовлення [11, с.112].

Існують такі підходи до навчання словосполучень:

- учні розподіляють слова на картках у такий спосіб, щоб утворилися словосполучення, а потім складають речення із ними та записують їх;

- учитель зачитує список слів: учні у групах складають із ними стільки словосполучень, скільки можуть, виграє та група, яка склала найбільшу кількість словосполучень;

- заповнити таблицю словосполучень, використовуючи словник, з метою побачити найуживаніші поєднання слів [11, с.119-120].

Висновки. Проаналізувавши роботи таких дослідників як С.Еорнбері, Р.Марзано та С.Смоліної ми можемо зробити висновки, що існує багато труднощів, які заважають процесу засвоєння лексики. Серед них виділяють як і проблеми, спричинені графічною формою так і фонетичною. Звісно, головна проблема спричинена тим, що всі мови різні та кожна з них має свої особливості. Проте, якщо підійти до вирішення цієї проблеми, можна побачити деякі закономірності.

Наприклад, ми з'ясували, що найбільше матеріалу забувається у перші дві доби після його вивчення, тому треба використовувати велику кількість повторів, щоб зберегти його в пам'яті, але ці повтори мають бути поширені у часі, а не сконцентровані. Також ми дійшли до висновку, що осмислений матеріал запам'ятовується краще. Тому, щоб його краще зрозуміти, ми використовуємо різні підходи щодо його опрацювання: від роботи зі словотвором до роботи з цілим текстом. Головним завданням вчителя є обрати правильний підхід для учнів та застосувати його коректно, слідуючи всім інструкціям.

Література

1. Зинченко П. И. Научные записки Харьковского государственного педагогического института иностранных языков / Пётр Иванович Зинченко // Проблема произвольного запоминания / Пётр Иванович Зинченко., 1939. – С. 142–188.
2. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах / [Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова та ін.]. – Київ: Академія, 2010. – 328 с.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн., 2002. – 720 с. – (Питер).
4. Смоліна С. Методика формування іншомовної лексичної компетенції / Світлана Смоліна. // Іноземні мови. – 2010. – №4. – С. 16–23.
5. Marzano L. Literacy plus : Games for vocabulary and spelling / L. Marzano, N. Christensen., 1992. – 34 с. – (Columbus, Ohio : Zaner-Bloser, Inc.).
6. Marzano R. Building academic background knowledge / Robert Marzano., 2005. – 140 с. – (Copyright).
7. Nation P. Learning vocabulary in another language / Paul Nation., 2001. – 769 с. – (Cambridge University Press).
8. Oxford R. Language learning styles and strategies: an overview / Rebecca Oxford. // GALA. – 2003. – С. 1–25.
9. Schmitt N. Vocabulary in Language Teaching / Norbert Schmitt., 2000. – 140 с. – (Cambridge University Press).
10. Stahl S. Vocabulary Development / Stephen Stahl., 1999. – 59 с. – (Brookline Books).
11. Thornbury S. How to teach vocabulary / Scott Thornbury., 2007. – 185 с. – (Pearson Education Limited).

УДК 378.016:811.111'38

СУТНІСТЬ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ У ПРОСЕСІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ АНГЛОМОВНОГО ДІЛОВОГО ПИСЕМНОГО СПІЛКУВАННЯ

Рябуха Т. А., магістрантка факультету іноземних мов

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Чувакова Т. Г.**, кафедра прикладної лінгвістики

Стаття присвячена аналізу сучасного наукового підходу до проблеми навчання студентів ділової англійської мови, акцентується увага на пошуку інноваційних методів для вдосконалення навчання англійської ділової писемної спілкування.

Ключові слова: ділова англійська мова, ділове писемне спілкування, самостійна робота, самоконтроль, інформаційні технології.

Актуальність обраної теми обумовлена, з одного боку новими вимогами суспільства до підвищення якості навчання, оновленням змісту освіти, формуванням нових мотивів до навчання, а з іншого боку – недостатньою теоретичною та практичною підготовкою студентів з питань навчання англійської ділової писемної спілкування.

У період інтенсивного впровадження новітніх засобів передачі ділової кореспонденції (Інтернет, електронна пошта), виникла нагальна потреба підвищення рівня спеціалізованої англійської писемної комунікативної компетенції освітан і забезпечення на цій основі конкурентної спроможності випускників.

Аналіз досліджень та публікацій з теми. Проблема навчання професійного писемного мовлення в останні роки стала предметом пильної уваги вчених, насамперед методистів-філологів (Г.Є.Борецька, О.П.Биконя, О.В.Васильєва, Н.В.Горобченко, Т.М.Корж, Г.П.Кривчикова, І.М.Мельник, О.В.Пінська, Г.С.Скуратівська та інші). Вони розробляли різноманітні форми навчання ділової писемної мови – написання анотації професійного тексту, науково-проблемно-тематичного повідомлення, ділового листа, факсу, електронного листа, проведення усних і письмових перемовин англійською мовою.

У зарубіжній методиці досліджувалися питання організації роботи з текстом на різних етапах його написання (J. Frydenberg, R. R. Jordan, A. Oshima, S. J. M. Reid, та ін.), методики корегування і редагування писемних висловлювань (D. R. Ferris, E. Lange, V. R. Ruggiero, A. C. Winkler та ін.), використання інтерактивних форм навчання писемного мовлення (D. George, T. Haring-Smith, A. Rothkegel, P. Ur та ін.) тощо.

Мета статті – здійснити аналіз проблеми у навчанні студентів англomовного ділового писемного спілкування, визначити пріоритети її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Зростання ролі самостійної роботи студентів у процесі навчання англomовного ділового писемного спілкування веде до збільшення її обсягу та обумовлює зміну у взаємовідносинах між викладачем і студентом як рівноправними суб'єктами навчальної діяльності.

Положення про організацію навчального процесу передбачає виділення до 2/3 загального обсягу часу на самостійні дослідження. Актуальність питання правильної організації самостійної роботи зросла, коли з 1 вересня 2015 року навчальне навантаження студентів скоротилося у зв'язку зі зменшенням кількості годин в одному кредиті з 36 до 30 [1].

Науковий пошук провідних фахівців у галузі освіти орієнтований на створення технологій підвищення ефективності навчального процесу у вищих навчальних закладах (ВНЗ), націлених на самостійне набуття знань, забезпечення систематичності самостійної роботи студентів у сучасному навчальному процесі з англomовного ділового писемного спілкування.

До основних факторів, від яких залежить успіх вивчення та використання англійської мови належать правильне визначення мети, розробка чіткого плану занять, системний підхід та регулярне повторення вивченого матеріалу, робота над помилками на всіх рівнях (лексика та граматики, вимова та інтонація), розуміння міжнародного мовленнєвого етикету, регулярна практика та спілкування з англomовними співрозмовниками.

Аналіз психологічних передумов навчання студентів ВНЗ писемного англійського професійного мовлення дозволив зробити висновок, що усне і писемне мовлення перебувають у тісному взаємозв'язку, який ґрунтується на спільності комунікативної функції обох форм мовлення, мовного матеріалу, який використовується та деяких закономірностях внутрішнього мовлення. Тому навчання одного виду мовлення сприяє розвитку іншого [8].

Певним внеском у розвиток умінь писемної комунікації стали дослідження Т.В.Глазунової, яка розробила комунікативні ситуації для студентів і викладачів у письмовій формі [3].

Питанням навчання граматичного оформлення писемного англomовного мовлення присвячена робота Г.Є.Борецької, у якій вона детально розглядає послідовність формування писемного мовлення і його зовнішнього нормативного оформлення за допомогою виконання відповідних їм розумових операцій, а також усних і письмових мовних і мовленнєвих вправ, що сприяє розвитку умінь писемного вираження думок у різних жанрах спілкування [2].

І.М.Мельник та Є.В.Пінською [6], [7] було визначено сфери навчання письма викладачів англійської мови як другої іноземної, встановлені компоненти змісту навчання писемного мовлення, розроблені моделі навчального процесу з навчання різних жанрів писемної комунікації і запропоновані відповідні системи вправ.

Грамотне писемне електронне мовлення, ефективна робота з будь-якою електронною інформацією, критична оцінка інформаційних ресурсів, наприклад, іншомовних сайтів чи комп'ютерних навчальних програм за фахом, координація спільних дій за участі в Інтернет - проектах, мультимедійні доповіді чи презентації стають важливими для майбутнього фахівця в процесі англomовного ділового писемного спілкування.

Ділове листування використовується головним чином через письмо англійською мовою. При написанні ділових листів суттєвим фактором є орієнтація на комунікативну мету та бажаний вплив на адресата, якої треба досягти обмежуючись коротким та "сухим" текстом, властивим діловому листу. Вірогідно, саме цьому, формат, структура та композиція ділового листа дуже формалізовані в англomовних культурах.

Дослідження наукової літератури з проблеми навчання письма показує, що вибір підходу до навчання писемного мовлення залежить від жанру тексту. Широкий жанр ділового листування не є однорідним. Для визначення лінгвістичних основ навчання англomовного письма у ВНЗ необхідно вирішити, у яких стилях необхідно навчити писати студентів. Визначення стилів та їх особливостей, які мають бути відображеними у методиці навчання, потребує перш за все складання переліку жанрів англomовних ділових письмових документів, які у свою чергу поділяються на дрібніші жанри: (листи-запити щодо певної інформації, листи-відповіді на такі запити, листи-скарги, листи-відповіді на скарги, листи-вибачення, листи-подяки, листи-заяви про прийом на роботу, офіційний лист-запрошення до участі у виставці, конференції тощо, офіційний лист-відповідь на запрошення), а тому треба визначити з них ті, які доцільно обрати для навчання.

У багатьох випадках жанр цілком визначає тему письмового документа. Наприклад, у жанрі ділового листа-скарги темою будь-якого з таких листів буде скарга.

Типи вправ за жанровими різновидами писемного ділового мовлення, що становлять основу системи вправ, безпосередньо спрямовані на формування навичок ділового писемного мовлення англійською мовою.

Система вправ, що має на меті формування культури англійського ділового писемного спілкування, також неможлива без постійної уваги до дотримання лексичних і граматичних норм. Тому логічно виникає необхідність включення в загальну систему вправ за характером супровідного лексичного чи граматичного матеріалу, метою яких є формування навичок вживання неособових форм дієслова, дієприкметникових, інфінітивних та герундіальних конструкцій, необхідних вищо-часових форм, письмового перекладу ділового листа, реклами, тексту статті тощо. Такі вправи можуть бути як формально самостійними, коли, наприклад, текст листа використовується як фоновий дидактичний матеріал, так і, здебільшого, виконувати другорядну роль у вправах комплексного характеру, виражаючись у формі одного із їх завдань [5], [8].

Заслуговує на увагу процедура добору змісту навчання О.Б.Тарнопольським [9]. Вона вимагає добору письмово-мовленнєвих та усно-мовленнєвих текстів тільки після того, як був добраний їх зміст. Добір же змісту навчальних текстів вимагає попереднього добору тематики та ситуації спілкування, у межах яких буде здійснюватися навчання мовленнєвих навичок та вмінь.

Якщо тематика та ситуації спілкування добрані першими, то це визначає як зміст текстів, так і значення мовних знаків, які функціонують при здійсненні мовленнєвих актів у даних ситуаціях, де спілкування проходить у зв'язку з даною тематикою. На цій основі виникає можливість обґрунтовано відібрати і самі тексти, і той мовний інвентар, на основі якого вони побудовані. Нарешті, з відібраних текстів та мовного інвентарю можуть бути "введені" мовленнєві навички та вміння, якими студенти мають оволодіти.

Важливе місце у загальній системі вправ для навчання письма у ВНЗ посідають вправи на формування умінь додержуватися правильного формату написання англійських письмових документів різних жанрів.

Не менш важливим є вміння висловлювати свої думки у письмовій формі англійською мовою у повній відповідності до жанрових особливостей письмового документа та до соціокультурних вимог англійського соціуму.

J.M.Reid [10] підкреслював, що для навчання письма як виду мовленнєвої діяльності потрібно не керувати роботою тих, хто навчається, а тільки спрямовувати цю роботу. Це означає припустимість використання лише вправ з частковою або з мінімальною керованістю. Ще однією умовою ефективності методу навчання письма є раціональне сполучання вправ з різним ступенем керованості.

Перспективи подальшого дослідження даної проблеми полягають у необхідності осмислення вітчизняною педагогікою західного досвіду, в розробці ефективних методів формування у студентів фахової писемної компетенції з застосуванням мультимедійних засобів, а також подальший розвиток методики формування у студентів вмінь і навичок написання та заповнення фахових документів англійською мовою, передусім в процесі англійського ділового писемного спілкування.

Участь все більшого кола людей у міжнародних конференціях і конгресах, їх виїзд у закордонні відрядження, стажування співробітників та студентів ВНЗ зумовили необхідність оволодіння професійно-орієнтованим діловим писемним мовленням: умінням робити записи іноземною мовою; вести ділове листування, вживаючи потрібну форму мовного етикету носіїв мови, зокрема і форму ділового етикету.

Під інноваційністю розвитку освіти ми розуміємо постійні нововведення в діяльність навчальних закладів, в навчально-виховний процес. Життя вимагає інтенсифікації пошуку, експериментування, введення новітніх технологій, застосування нових засобів навчання.

Інноваційні освітні технології спрямовані на те, щоб підвищити інтерес до навчання, привчити студента працювати самостійно, бути компетентним та мобільним, адаптуватися до вимог сучасного суспільства.

Змістом інформаційних ресурсів Інтернету є автентичний текстовий, аудіо та візуальний матеріал з різних тем, поданий англійською мовою і розташований у мережі Інтернет.

Застосування сучасних інформаційних технологій у процесі організації самостійної роботи має ряд переваг:

- навчальний матеріал подано на сучасному рівні;
- можливість вибору студентом індивідуального режиму роботи;
- використання можливостей переносу навчального матеріалу на електронні носії;
- варіативність завдань з особистісно-зорієнтованим урахуванням можливостей та здібностей студентів;

- підвищення професійної мотивації студентів;
- можливість об'єктивного електронного контролю за станом засвоєння студентом необхідного навчального матеріалу.

Враховуючи тенденцію до підвищення ролі інформаційно-комунікаційних технологій та елементів систем штучного інтелекту у навчанні іноземної мови, зокрема ділової англійської, кафедрам іноземної мови ВНЗ України доцільно регулярно проводити відповідні семінари, науково-практичні конференції, відстежувати останні розробки програмного забезпечення для навчання іноземної мови.

Крім того, слід посилити співпрацю з колегами, які викладають фахові дисципліни, та розглянути питання щодо підготовки спільних навчальних матеріалів, провести експертизу англійськомовних професійно-орієнтованих матеріалів, підготовлених провідними університетами світу та доступних через мережу Інтернет, стосовно ефективності їх використання у навчальному процесі.

Проведений теоретичний аналіз методичної, педагогічної, психологічної і лінгвістичної літератури дозволяє визначити важливий напрям оптимізації та інтенсифікації процесу навчання. Йдеться про навчання ділової англійської мови на основі змісту фахових дисциплін (content-based instruction згідно з термінологією американських дослідників, CLIL – у термінології, що вживається у західноєвропейських країнах), яке поєднується з експерієнційно-інтерактивною методикою навчання.

Серед видів навчальної діяльності найбільш ефективними є ділові/рольові ігри, проектування, мозкові штурми, дискусії, студентські презентації, розробка кейсів.

Ще одна тенденція, яку слід врахувати у навчанні студентів ділової англійської мови, стосується методичної розробки, яка отримала нагороду Британської Ради у номінації "Інновації у навчанні", в якій передбачено навчання студентів найбільш вживаних лексичних одиниць англійської мови шляхом представлення їх у типових граматичних конструкціях.

Велика увага в рамках сучасного вивчення іноземних мов повинна приділятися європеїзації змісту навчання, яке включає:

- ознайомлення з соціокультурним портретом Європи та України як європейської держави;
- розширення знань про загальноєвропейські цінності (демократичні свободи, права людини в суспільстві, прагнення до ненасильницького розв'язання міжнародних і соціально-економічних конфліктів тощо);
- ціннісно-орієнтаційна інтерпретація понять "якість життя", "європейська ідентичність", "європейські цінності" у загальноєвропейському контексті;
- відкритість у ставленні до інших культур ("культура без кордонів"), вивчення традицій і звичаїв інших народів, виховання поваги до них, готовності до досягнення взаєморозуміння, узгодження інтересів, вивчення стилю життя у контексті діалогу культур.

При цьому потрібно дотримуватись певних правил з урахуванням того, що нейтральні за своїм значенням слова часто набувають негативного забарвлення, використовуються для створення непривабливої характеристики опонентів, що призводить до дискредитації понять. Від чіткого розуміння лексичних одиниць залежить їх правильне вживання в усній та письмовій формах ділової комунікації.

З метою поглиблення знань про норми та етикет письмового ділового спілкування студентам надаються методичні рекомендації, в тому числі, наприклад, для опрацювання наступних тем: post business letter writing (вимоги до написання поштового ділового листа), e-mail business letter writing (вимоги до написання електронного ділового листа), CV writing (написання резюме), fax writing (написання факсимільного повідомлення).

Для систематизації термінів і з метою їх кращого запам'ятовування та подальшого застосування в атаках комунікації пропонується ціла низка ефективних методичних прийомів: brain storm (мозкова атака), warming-up activity (комплексна діяльність, спрямована на підвищення зацікавленості і створення мотиваційного середовища для студентів), think-pair-share (обмін думками), pair-interviews (парні інтерв'ю) та інші.

Організацію самостійної роботи студентів у процесі навчання англійськомовного ділового писемного спілкування не можна розглядати як ізольовану проблему, оскільки вона є органічною частиною навчального процесу, передумовою успішного вивчення програмного матеріалу.

Особливо ефективними для контролю засвоєння особливостей мови ділового спілкування є комунікативні вправи у вигляді кей-ситуацій. Розроблені завдання відповідно до тематики курсу є ситуативними, автоматизують мовну форму не у відриві, а в зв'язку з її функцією в мові, направляють свідомість студентів не на форму, а на мету і зміст висловлювання [4].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті нашого дослідження було з'ясовано, що пріоритетами у навчанні англійськомовного ділового писемного спілкування мають

бути, крім іншого, знання особливостей національного характеру та норм комунікативної поведінки народу, з яким передбачається встановлення ділових стосунків, а також сформовані у процесі вивчення англійської мови навички поважного ставлення до представників інших культур, позбавлення культуроцентризму та готовність до взаєморозуміння й співпраці. **Перспективними напрямками** вважаємо подальше дослідження використання інноваційних форм і методів навчання у поєднанні з інформаційно-комунікаційними технологіями для підвищення ефективності навчання студентів англомовного ділового писемного спілкування.

Література

1. Абрамович А.М. Керована самостійна робота студентів як складова професійної підготовки майбутніх фахівців іноземної філології /А.М. Абрамович. Т.Г. Чувакова // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2017 - №3. С.228-233.– Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp2017334>.
2. Борецька Г.Е. Методика навчання студентів-філологів граматично правильною англомовною писемною комунікацією : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 [Електронний ресурс] / Г.Е. Борецька. – К. : Київ. держ. лінгв. ун-т., 2005. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05bgeapk.zip>
3. Глазунова Т.В. Обучение письменному общению на английском языке с применением "диалога-журнала" (2-й курс языкового педагогического вуза) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Т.В. Глазунова. – К. : Киев. гос.пед. ин-т иностр. яз., 1997. – 214 с.
4. Добрязко Ю. І. Особливості формування професійно-комунікативних умінь студентів технічного вузу [Електронний ресурс] / Ю. І. Добрязко. - Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут", 2013. Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1162>
5. Курило Л. В. Вправи для навчання майбутніх викладачів англійської мови професійно орієнтованого наукового писемного мовлення / Л. В. Курило // Іноземні мови . – 2013. – № 1. – С. 28-33
6. Мельник І.М. Навчання студентів-філологів письма англійською мовою як другою іноземною (перший рік навчання) : атореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 [Електронний ресурс] / І.М. Мельник. – К. : Київ. держ. лінгв. ун-т, 2001. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2001/01mimmdi.zip>
7. Пінська О.В. Навчання майбутніх учителів професійно спрямованої писемної комунікації англійською мовою як другою іноземною : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 [Електронний ресурс] / О.В. Пінська. – К. : Київ. держ. лінгв. ун-т., 2001. – 20 с. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2001/01povmdi.zip>.
8. Скуратівська Г.С. Навчання писемного англійського професійного мовлення студентів фінансово-економічних спеціальностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 [Електронний ресурс] / Г. С. Скуратівська. – К. : Київ. держ. лінгв. ун-т., 2002. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2002/02sgsfes.zip>
9. Тарнопольський О. Б. Методика навчання студентів вищих навчальних закладів письма англійською мовою / Тарнопольський О. Б., Кожушко С. П. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 288 с
10. Reid J.M. The process of composition. Third edition. – White Plains, NY: Pearson Education, 2000. – 348 p.

УДК 378.016:811.111'38]:004

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛОМОВНОГО ДІЛОВОГО ПИСЕМНОГО СПІЛКУВАННЯ

Рябуха Т.А., магістрантка факультету іноземних мов
Науковий керівник - канд. пед. наук, доц. **Чувакова Т. Г.**, кафедра прикладної лінгвістики

Стаття присвячена питанню відбору Інтернет-ресурсів для покращення знань та з метою вдосконалення організації самостійної роботи студентів у процесі навчання англомовного ділового писемного спілкування, досліджено їх результативність та можливість використання.

***Ключові слова:** самостійна робота, ділова англійська мова, самоконтроль, Інтернет-ресурси.*

Актуальність обраної теми обумовлена, з одного боку новими вимогами суспільства до підвищення якості навчання, розвитком та популяризацією Інтернет-ресурсів, оновленням змісту освіти, формуванням нових мотивів до навчання, а з іншого боку – недостатньою теоретичною та практичною підготовкою студентів з питань англомовного ділового писемного спілкування.

Існуючі підручники, словники, довідники, комп'ютерні та мультимедійні засоби, мережа Інтернет надають широкі можливості студентам самостійно опрацювати матеріал та вдосконалювати знання з англійської ділової мови. За таких умов активізація самостійної роботи студентів із застосуванням засобів інформаційних технологій у процесі оволодіння англомовним діловим писемним спілкуванням стає особливо актуальною.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Незважаючи на те, що глибокі трансформаційні процеси в українському суспільстві у сфері вищої освіти перебувають давно, науковці продовжують пошуки проблеми належної організації самостійної роботи студентів у процесі навчання англомовного ділового писемного спілкування. У період інтенсивного впровадження новітніх засобів передачі ділової кореспонденції (Інтернет, електронна пошта), набувають значущості вміння писемної англомовної електронної комунікації.

Сучасність вимагає висококваліфікованих фахівців, які вільно володіють діловою англійською мовою і можуть акумулювати міжнародний досвід. Проте, більшість випускників навчальних закладів не володіють англомовною професійно-спрямованою писемною компетенцією для вирішення стратегічних завдань у діловому спілкуванні з іноземними партнерами.

Виходом із ситуації, яка склалася, є ефективна організація та управління самостійною роботою студентів шляхом використання Інтернет-ресурсів як ключова передумова модернізації системи навчання англомовного ділового писемного спілкування.

Аналіз досліджень та публікацій з теми. Самостійну роботу студентів розглянуто у дослідженнях таких науковців як А.Алексюк, О.Заїка, Л.Клименко, В. Луценко та інші. Наукові дослідження, присвячені темі самостійної роботи студентів у процесі оволодіння іноземною мовою, репрезентовані Л.Івановою, А.Кузьміною, Т.Гусак, С. Ніколаєвою та іншими. Безпосередньо до використання інформаційних технологій у процесі навчання зверталися В.Беспалько, Б. Гершунський, Є.Полат, Є. Барахсанова, Є.Машбіц та інші. Разом з тим, дана тема залишається недостатньо дослідженою.

Мета статті – здійснити дослідження організації самостійної роботи студентів у процесі навчання англомовного ділового писемного спілкування з використанням Інтернет-ресурсів, зосередивши увагу на їх можливості та ефективності.

Виклад основного матеріалу. Самостійна робота є найвищою формою навчальної діяльності за критерієм саморегуляції і цільової спрямованості. У сучасних умовах формування висококваліфікованого фахівця неможливо уявити без залучення студентів до самостійної роботи, яка є специфічним засобом організації й управління їх самостійною діяльністю у контексті навчального процесу, що дозволяє поглибити та отримати нові знання [3, с. 45].

У цьому процесі важливу роль відіграє плануюча діяльність викладача, його фахова й методична підготовка. Від здатності керівника правильно організувати самостійну роботу студентів, що передбачає розробку комплексу логічно побудованих дидактично-пізнавальних завдань на кожному етапі навчання, залежить пізнавально-активна діяльність студента, його мотивація до вивчення англомовного ділового писемного спілкування, самодисципліна та самоорганізація.

Організація самостійної роботи студентів на різних етапах навчально-пізнавальної діяльності сприяє підвищенню результативності навчання, розвиває довільну увагу студентів, формує в них здатність міркувати, запобігає формалізму у засвоєнні знань, розвиває активність та самостійність.

Зважаючи на збільшення комунікативних контактів, через посилення інтеграційних процесів України до європейських та світових структур, все більшої актуальності набуває ділове усне та писемне мовлення англійською мовою.

За змістом навчальні ресурси Інтернету можна визначити як методично обґрунтовану систему, розроблену фахівцями у галузі навчання ділової англійської мови на основі текстового, аудіо та візуального матеріалу, що розташовані у мережі Інтернет і спрямовані на формування у студентів комунікативно-мовленнєвих навичок, розвиток умінь усного та писемного ділового англомовного спілкування.

Перспективним визнано організацію самостійної роботи студентів з використанням елементів дистанційного навчання із застосування Інтернет-ресурсів. Тим більше, що Законом України "Про освіту" від 05.09.2017 року однією із форм навчання у ВНЗ виокремлено дистанційне.

Виконані завдання студенти можуть надсилати на електронну пошту, що дуже швидко, зручно, дозволяє уникнути додаткових витрат та раціонально використовувати час. До того ж, дистанційне навчання надає можливість постійного та достатньо динамічного телекомунікаційного спілкування викладача та студента на відстані, студентів між собою та з носіями мови у ході навчального процесу, при чому ініціювання цього спілкування можливе з боку будь-якого з перелічених суб'єктів навчального процесу [2].

Досить популярними є використання вебінарів, програм Skype, Telegram, відомі Інтернет-проекти, онлайн-курси, програми, розроблені фахівцями (як правило платні), які привертають

увагу студентів. Вони розширюють можливості подання навчальної інформації, що дає змогу зробити її більш насиченою, наочною і доступною за рахунок застосування кольору, графіки, анімації, звуку, відео, ігрових форм діяльності тощо.

Програма (бізнес-курс) English at work розрахована на тих, хто володіє англійською на рівні не нижче Intermediate. Розробники стверджують, що це бізнес-курс англійської мови, завдяки якому є можливість не тільки знайти спільну мову з колегами в офісі, а й ефективно спілкуватися з партнерами по бізнесу, проводити ділові зустрічі, презентації, переговори. Програма включає: 150 корисних слів, фраз; тренування навички ділового листування; 14 уроків; запам'ятовування ідіоматичних виразів. До речі, є безкоштовною.

Не меншою популярністю користуються прикладні програми-словники. Наприклад, 15500 Useful English Phrases, який включає корисні фрази; розмовні фрази; фрази для публічного виступу; бізнес-фрази; літературні вирази; незвичайні порівняння тощо.

У мережі Інтернет можна зустріти програми, які є мобільними додатками, які сприяють самостійному вивченню ділового спілкування англійською мовою. Такими є Business English Speaking та Business English.

Business English Speaking має зручний інтерфейс та містить такі розділи: Listening by topics (Слухання по темам), Practice speaking (Практичне говоріння), Practice writing (Практичне письмо), Quick test (Швидкий тест), Support info (Підтримка), More English, Speak fluently.

Слухання включає 6 тем, кожна із яких містить підрозділи Vocabulary (Словник) - значення слів пояснюються англійською та Sentences (Речення) - текст для слухання відображений на екрані.

Практичне говоріння складають два рівні: Simple (Простий) та Advanced (Просунутий). Розробники врахували, що особи, які бажають вивчити ділову англійську мову є різними за рівнем знань. Вони вважають, що повне і чітке розуміння повних речень є одним із шляхів до вдосконалення англійської, оскільки знання окремих слів може спотворити переклад. З цією метою вони пропонують ключовий словник, а щоб легше було запам'ятовувати словосполучення – навмисно написали їх великими літерами.

Практичне письмо – розділ, який дозволяє використання на практиці двох попередніх розділів. По суті, відтворення англійською писемною мовою, почутої інформації.

Business English Speaking не можна назвати програмою, яка здатна навчити діловому англійському писемному спілкуванню у тій мірі, яка необхідна. Але заслуговує на увагу, адже вчить діловому англійському словнику з використанням різних способів запам'ятовування та перевірки отриманих знань.

Business English проста у використанні програма, містить 19 тем для слухання; 18 тем для читання; перевірку граматики ділового спілкування шляхом граматичного тесту та робіт над помилками; 3 види словників, а також тест на перевірку словника ділового спілкування.

Використання такого роду програм покликано посилити мотивацію студентів до оволодіння методами наукового пізнання, вчить їх самостійно здобувати знання і, таким чином, стимулює їх розумову та пізнавальну діяльність; є засобом тренування, самопідготовки та самоосвіти, що дає змогу ефективно реалізовувати особистісно-орієнтоване навчання, у певній мірі підвищувати ефективність самостійної роботи студента; дає можливість встановити індивідуальний темп навчання, враховує вихідний рівень знань студента, організовує оперативний контроль та самоконтроль знань.

Особливої уваги заслуговує веб-сайт: www.futurelearn.com/ на якому можна знайти та обрати онлайн-курс на будь-який смак та за будь-яким напрямком цілком безкоштовно. На сайті можна знайти детальний опис онлайн-курсу, які теми він охоплює; чого можна досягти в результаті проходження курсу; орієнтовний перелік тих, кому він підходить, наприклад "однокурсників"; розробника онлайн – курсу.

Змістом інформаційних ресурсів Інтернету є автентичний текстовий, аудіо та візуальний матеріал з різних тем, поданий англійською мовою і розташований у мережі Інтернет.

Онлайн-курси, розробляються фахівцями, як правило кожен курс розрахований на певний період, містить відео, які транслюються носіями мови (для кращого розуміння під кожним відео можна переглянути текст), існують завдання до кожного заняття. Важливим елементом цих онлайн-курсів є перевірка отриманих та засвоєних знань.

Проведений теоретичний аналіз літератури дозволяє визначити ще один важливий напрям - оптимізації та інтенсифікації процесу навчання. Йдеться про навчання ділової англійської мови на основі змісту фахових дисциплін (content-based instruction згідно з термінологією американських дослідників, CLIL – у термінології, що вживається у західноєвропейських країнах), яке поєднується з експерієнційно-інтерактивною методикою навчання.

Специфіка цього навчання полягає у тому, що до складу іншомовної комунікативної компетентності, яка формується у студентів ВНЗ, котрі вивчають іноземну мову для спеціальних цілей,

включається предметний складник. При цьому відбір змісту навчання проводиться від компонентів, що складають комунікативний аспект, через компоненти, які входять до лінгвістичного аспекту, та завершується компонентами процесуального та психофізіологічного аспектів. Серед видів навчальної діяльності найбільш ефективними є ділові/рольові ігри, проектування, мозкові штурми, дискусії, студентські презентації, розробка кейсів.

Вивчення англомовного ділового писемного спілкування є кропітким, виваженим, серйозним та необхідним елементом навчання майбутніх фахівців. Організація самостійної роботи студентів є обов'язковою складовою процесу навчання у ВНЗ, вона дає можливість студенту оволодіти базовими стратегіями, змогу вирішити наявне протиріччя між необхідністю чітко та послідовно організувати навчальний процес, надає певну свободу студентам у навчанні.

Дослідження показує, що перевагою для організації самостійної роботи студентів у процесі навчання англомовного ділового писемного спілкування, серед іншого, є частково-кероване викладачем. Що ж стосується потреби у доборі матеріалу, то заслуговує на увагу процедура добору змісту навчання Тарнопольським О.Б. [4]. Вона вимагає добору письмово-мовленневих та усно-мовленневих текстів тільки після того, як був добраний їх зміст. Добір же змісту навчальних текстів вимагає попереднього добору тематики та ситуацій спілкування, у межах яких буде здійснюватися навчання мовленневих навичок та вмінь.

Практика свідчить, що у більшості студентів виникають труднощі при роботі зі змістом навчальних ресурсів Інтернету. У такому разі необхідно радитися з керівником, який шлях до вивчення матеріалу є найкращим. Активною та плідною співпрацею можна вважати відносини, коли студент є ініціативним та обирає декілька напрямів вивчення англомовного ділового писемного спілкування, здійснює самостійно аналіз та доповідає керівникові про результати.

Добір матеріалу має здійснюватись керівником із максимальним наближенням навчальної ситуації до природної на варіативно-ситуативному етапі за рахунок використання Інтернет-проектів, зорієнтованих на самостійне оволодіння студентами знаннями, оптимальне та мобільне використання під час здійснення творчої за стилем діяльності, формування їх як досвідчених користувачів англійською діловою писемною мовою.

Водночас використання інформаційних Інтернет-ресурсів для інформаційної підтримки під час організації навчального процесу у формі ділових ігор і виконання проектних завдань забезпечує роботу студентів у природному електронному англомовному середовищі, що постійно оновлюється.

Ефективним засобом удосконалення вмінь студентів старших курсів слугує електронний довідник [6] завдяки простоті його використання, зручності у роботі з матеріалом за рахунок гіперпосилань, можливості поповнення новими розділами та внесення необхідних змін.

Електронний довідник, що залучається у навчальний процес, містить тематичні секції, укладені студентами у 2016-2018 роках під час роботи з текстами англомовного новинного сайту BBC. Кожен блок включає конструкції, які означаються взаємодією поверхневої форми і семантики завдяки частому вживанню у мовленні [5, с. 5] та укорінені у свідомості носіїв мови як сталі структури. Виокремлюються безпосередні конструкції, що складаються з двох або трьох слів, та поширені, утворені кількома безпосередніми конструкціями у межах окремого висловлення [6]. Відповідно, секція електронного довідника складається з окремих блоків конструкцій, котрі допомагають студентам висловлюватися про певне явище в усній або письмовій формі.

Таким чином, електронний довідник слугує засобом не лише поповнення словникового запасу студентів, але й покращує їхні орфографічні та граматичні навички, стимулює самостійну діяльність та посилює внутрішню мотивацію до роботи над іноземною мовою.

Електронний підручник "Business Correspondence" як засіб організації самостійної позааудиторної роботи надає комп'ютерну підтримку обов'язковому або факультативному курсу англійської мови для професійного спілкування, що викладається у ВНЗ та відповідає вимогам чинної програми з англійської мови. Цей засіб призначено для використання у режимі автономного навчання різних рівнів та може використовуватися поряд з базовими навчально-методичними комплексами, призначеними для практики писемного спілкування діловою англійською мовою.

Останнім часом у навчальному процесі набуває широкого використання технологія проектної діяльності Веб-квест. Термін "WebQuest" вперше запропонував професор Університету Сан-Дієго (США) Берні Додж. Він є автором та розробником концепції веб-квестів з використанням інформаційно комунікаційних технологій та Інтернет-ресурсів. "Веб-квест згідно твердження Б.Доджа, це орієнтована діяльність, де практично вся інформація береться з мережі Інтернет". У вище згаданій концепції зазначалося, що квести призначені для розвитку в майбутніх фахівців вміння аналізувати, синтезувати та оцінювати інформацію [7]. Веб-квест у педагогіці – проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якої використовуються інформаційні

ресурси Інтернет [1, с. 36]. Веб-квест відрізняється від інших проектних технологій тим, що забезпечує: визначення заздалегідь ресурсів, у яких є інформація, необхідна для розв'язання проблеми; визначає порядок дій, що має виконати студент для одержання необхідного результату; обов'язковим складником цієї технології є перелік знань, умінь і навичок, яких набувають студенти в процесі виконання Веб-квеста; однозначно визначаються критерії оцінювання виконаних завдань, що дає можливість здійснювати моніторинг якості набутих знань.

До переваг використання технології квестів можна віднести такі: вихід за звичні рамки представлення матеріалу; підвищення мотивації студентів; розвиток мислення студентів на стадії аналізу, узагальнення та оцінки інформації; розвиток комп'ютерних навичок студентів; заохочення студентів вчитися незалежно від викладача.

Як і будь-яке дослідження веб-квест має свою структуру: 1) вступ (формулюється мета, складається план роботи); 2) ключове завдання (формулюється завдання, яке студенти повинні розв'язати у ході свого дослідження); 3) список ресурсів (надається викладачем); 4) описання основних етапів роботи; 5) результати.

Використання Веб-технологій, зокрема Веб-квестів відіграє вагомий роль у розвитку пізнавальної активності та самостійності студентів, підвищує рівень знань, сприяє отриманню у навчальному процесі необхідних професійних компетенцій.

Висновок. Викладені у статті варіанти використання Інтернет-ресурсів свідчать про головне: з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій розширилися можливості з більшою ефективністю та доцільністю створювати умови для організації самостійної роботи студентів у процесі навчання англійської ділової писемної спілкування, що в свою чергу сприяє формуванню професійної компетентності, забезпечує процес самоорганізації та самоконтролю, зумовлює можливості вдосконалення вивчення англійської ділової мови. Разом з тим, використання Інтернет-ресурсів потребує доопрацювання у напрямку добору матеріалу, врахування індивідуалізації та забезпечення зворотного зв'язку студента більшою мірою з викладачем, а не з Інтернет-ресурсом. Зазначені положення становлять перспективу для подальших розвідок і досліджень.

Література

1. Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології навчання : Словник глосарій / М. Ю. Кадемія, М. М. Козяр, Т. Є. Рак. – Львів : СПОЛОМ, 2011. – 136 с.
2. Олійник О.В. Інноваційні технології дистанційного навчання іноземної мови для студентів немовних ВНЗ / О.В. Олійник // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. – 2014. – Вип. 38. – С. 238-246.
3. Пидкасистый П. И. Организация учебно-познавательной деятельности студентов: [Учебное пособие] / П. И. Пидкасистый. – М.: Педагогическое общество России, 2004. – 112 с.
4. Пономарьова О.І. Відбір навчального матеріалу у формуванні іншомовної професійної компетенції / О.І. Пономарьова, А.В. Ковальова // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. – 2012. – Вип.21 – С. 126-134
5. Goldberg A. E. Construction at Work : The Nature of Generalizations in Language / A. E. Goldberg. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 280 p.
6. Reference book. – Режим доступу : <http://www.ndu.edu.ua/index.php/ua/kafedra-germanskoji-filologiji/reference-book>. – Назва з екрану.
7. The WebQuest Model. Interactive Multimedia Development/ [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.wflboces.org/files/filesystem/Webquest_handout.pdf. - Назва з екрану

УДК 373.3.016:811.111

НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННЮ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Шульга Н.С., магістрантка факультету іноземних мов

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Давиденко О.В.**, кафедра англійської мови та методики викладання

Ключові слова: *іншомовне діалогічне мовлення, молодший шкільний вік, навички, уміння, вправи.*

Основною метою викладання іноземних мов у загальноосвітній школі є розвиток і формування умінь і навичок говоріння іноземною мовою, однією з основних форм мовного спілкування якої є діалогічне мовлення.

Розвиток умінь діалогічного мовлення є однією з актуальних проблем сучасної методичної науки. Підтвердженням є цілий ряд досліджень, статей, посібників, що з'явилися останнім часом. І, тим не менш, дана проблема вимагає подальшого методичного вирішення, оскільки сучасні вимоги до навчання діалогічного мовлення – це навчити учнів вести бесіду іноземною мовою у міжкультурному спілкуванні, адже діалог займає практично 70% нашої розмовної мови і є одним з найважливіших компонентів навчання при вивченні іноземної мови.

Метою статті є дослідження ефективних шляхів формування іншомовної компетентності в діалогічному мовленні молодших школярів.

Незважаючи на те, що діалогічне мовлення складніше за монологічне з точки зору різноманітності і якості використовуваних мовних умінь та ряду інших причин, все ж перевагу слід віддати діалогічному мовленню. Адже саме через діалог відпрацьовуються і запам'ятовуються окремі мовні навички, цілі структури, які використовуються потім і в монологічному мовленні.

Необхідно звернути увагу на те, що діалогічна мова має свої особливості: еліптичність, спонтанність, емоційна забарвленість, реактивний характер, ініціативність, ситуативність, двоїтий характер [5].

На початковому етапі методики з перших кроків створюються умови для розкриття комунікативної функції мови, вікових особливостей учня з більш легкого сприйняття звукової мови і відтворення почутого. Це дає можливість процесу навчання наблизитися до умов реального спілкування, що викликає інтерес учнів до предмету і створює високу мотивацію до вивчення англійської мови [4].

Поєднання розумової і фізичної активності, ігрової діяльності, взаємодії учнів між собою і учителем, можливості моделювання життєвих ситуацій, участь у дискусії, залучення кожного учня в процес навчання формують максимально сприятливі умови для такого навчання, протягом якого кожен учень має можливість реалізуватися як особистість, бути зацікавленим і відчувати себе частиною процесу навчання.

Діалогічне мовлення – це взаємопов'язаний процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування, у межах якого кожен з учасників виступає як мовець (ініціатор спілкування – адресант) і як слухач (партнер по спілкуванню – адресат) [4].

Відмітимо, що навчання іноземної мови в початковій школі сучасного закладу освіти відбувається відповідно до вікових особливостей дитини. Саме тому комунікативно-спрямована методика може бути дійсно корисною при навчанні говорінню англійською мовою. Як показали спостереження, незважаючи на різноманітність, доступність навчальних ресурсів та існуючих різних методів при навчанні правильному говорінню англійською мовою, учителі не мають спеціально дібрані методики для швидкого і ефективного способу навчання говорінню і це гальмує розвиток навичок грамотного мовлення.

У цьому контексті, на наш погляд, було б доцільне використання комунікативно спрямованої методики в інтеграції з усіма мовними навичками.

Зміст шкільної освіти будь-якого предмета визначається нормативними документами, у числі яких Державний освітній стандарт, що визначає вимоги до змісту та рівня підготовки учнів з навчальної дисципліни. Зокрема це навчальна програма, яка, в свою чергу, окреслює сутність викладання окремої дисципліни відповідно до Державного стандарту [2].

Варто звернути увагу на одну з вимог стандарту основної загальної освіти до навчання діалогічного мовлення учнів початкової ланки: у школярів необхідно розвинути вміння вести діалоги різних типів (етикетного характеру, діалог-розпитування, діалог-спонукання до дії, діалог-обмін враженнями) [5].

Проаналізуємо різні види діалогів. Діалог етикетного характеру розвиває навички починати, підтримувати і закінчувати розмову; вітати, висловлювати побажання і реагувати на них, висловлювати подяку; ввічливо перепитувати, відмовлятися чи погоджуватися.

Діалог-розпитування навчає учнів запитувати і повідомляти фактичну інформацію, переходячи з позиції запитувача на позицію відповідача; цілеспрямовано розпитувати, "брати інтерв'ю", використовуючи при цьому відповідні фрази й лексичний матеріал.

Діалог-спонукання до дії - поводитися з проханням і показати готовність чи відмову її виконати; давати пораду і приймати чи не приймати її; запрошувати до дії, взаємодії і погоджуватися чи не погоджуватися взяти в цьому участь; робити пропозицію і висловлювати згоду чи не погоджуватися прийняти її, пояснювати причину [4, с. 100].

Принадно відмітити, що процес навчання англійської мови сучасного закладу освіти поділяється на 3 етапи:

- 1) початковий етап: 2-4 класи,
- 2) середній етап: 5-8 класи,
- 3) старший етап: 9-11 класи.

Кожен етап навчання має чіткі завдання, свої вимоги і є черговою сходинкою в просуванні учня до результату, що визначається кінцевими вимогами до рівня володіння англійською мовою за курс навчання в середній школі [3].

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговує початковий етап, який виконує роль фундаменту у формуванні комунікативного ядра і є одночасно підготовчим етапом, у ході якого учні набувають комплекс необхідних мовних навиків і умінь. Це забезпечує їх участь у навчальній діяльності, у спілкуванні на даному та наступних етапах. Середній етап завершує створення базового рівня, який удосконалюється в наступних класах, на якому в подальшому будується профільно-орієнтоване навчання. На старшому етапі перетворюються всі отримані школярами знання, навички та вміння, мова використовується як дієвий засіб використання знань в різних областях науки, техніки і культури.

Для розвитку діалогічного мовлення на уроках англійської мови в початковій ланці вчитель повинен:

- учитель повинен мати не лише лінгвістичні, а й екстралінгвістичні знання;
- учитель повинен чітко формулювати мету уроку і скласти план уроку відповідно до теми уроку, добирати мовні матеріали з урахуванням комунікативної функціональності;
- учитель повинен навчати молодших школярів, даючи необхідні знання, розвивати вміння і навички, здійснювати різні види діяльності;
- учитель повинен користуватися новими інформаційними технологіями;
- учитель повинен навчити учнів працювати в команді і знаходити спільні рішення;
- учитель повинен проводити урок в інтегрованій формі;
- учитель повинен використовувати усі мовні засоби комунікативно спрямованої методики;
- учитель повинен проводити урок лише англійською мовою, даючи можливість кожному учневі брати участь в процесі говоріння.

Учителі початкової ланки відзначають наступні проблеми при навчанні діалогічного мовлення:

- учні соромляться говорити іноземною мовою, бояться допустити помилки;
- в учнів не вистачає лексичного запасу для вільного говоріння;
- учні не вступають в діалог з тих чи інших причин;
- при парних і групових видах роботи учні частково використовують рідну мову і це призводить до допуску помилок;
- в учнів виникають труднощі такого порядку: як почати діалог, як його продовжити і як його закінчити.

Для вирішення проблем, що виникають під час навчання іноземної мови, потрібно розглянути зазначені раніше етапи навчання діалогічного мовлення, а саме:

- робота над окремими репліками;
- робота над однією діалогічною єдністю;
- робота над міні-діалогом, який може складатися з двох діалогічних одиниць.

Навчання діалогічного мовлення з використанням ігор дає вчителю можливість сформувати навички і вміння в учнів молодших класів за допомогою використання зразків діалогічного мовлення, знімає в учнів страх говорити іноземною мовою.

У даний час серед учителів іноземної мови все більшої популярності здобуває рольова гра. Вона сприяє моделюванню реальної ситуації спілкування. Школярі вчаться формувати думки та виражати свої почуття. Уявляючи себе у ролі когось, учні також можуть формувати певні соціальні вміння спілкування. Зокрема, рольові ігри, як і будь-які інші, розвивають в учнів пам'ять та увагу. Використання ігрового формату на уроці допомагає молодшим школярам не втрачати інтерес до мови в цілому.

Отже, шкільний курс іноземної мови дає можливість забезпечити практичне оволодіння предметом. Це завдання вимагає від учителів іноземної мови з перших кроків навчання вчити вмінню спілкуватися та закладати основу для подальшої комунікативної діяльності школярів. Тож у процесі навчання діалогічного мовлення молодших школярів необхідно вибудовувати навчальний матеріал і розробляти шляхи формування умінь і навичок говоріння відповідно до вимог Державного освітнього стандарту і програм загальноосвітніх установ. Крім того, знання методики навчання діалогічного мовлення, а також прийомів розвитку діалогічного мовлення молодших школярів на уроках іноземної мови, дозволить вирішити ряд методичних завдань на шляху досягнення мети навчання іноземної мови.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр "Академія", 2004. – С. 37

2. Державний освітній стандарт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>
3. Перкас, С.В. Учебный диалог на уроках английского языка / С.В. Перкас// Иностранные языки в школе. – К. : Наука, 2000. – 175 с
4. Програма / рівень стандарту / для учнів 2-12 класів Середніх загальноосвітніх Навчальних Закладів. - К., 2004. – с. 30
5. Черниш В. В. Контроль рівня сформованості компетенції у діалогічному мовленні / Валентина Василівна Черниш // Іноземні мови. – 2012. _ №1. – С. 9 – 16.

УДК 373.2-042.65

САМОСТІЙНІСТЬ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК БАЗОВА ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Антонова О. Ю., магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник - доктор психол. наук, проф. **Кононко О. Л.**, кафедра дошкільної освіти

Стаття присвячена проблемі розвитку самостійності дітей дошкільного віку. Зокрема, охарактеризовано поняття "самостійність" як базову якість особистості.

Ключові слова: самостійність, незалежність, ініціативність, цілеспрямованість.

Постановка проблеми: Одним із стратегічних напрямків розвитку сучасної дошкільної освіти в Україні визначено виховання життєвої компетентності дошкільників, яка передбачає сформованість особистісних якостей однією з яких є самостійність. Самостійність сприяє прояву дитини в різних життєвих ситуаціях, допомагає швидше і краще адаптуватися в соціумі та забезпечує здатність поводитись самостійно в різних життєвих ситуаціях.

Аналіз останніх праць і публікацій. Проблема виховання самостійності у дітей є досить актуальною. Вона вивчалась в таких аспектах: специфіка формування у дитини раннього й дошкільного віку прагнення до самостійності, характеру її виявів, спрямованості та ступенів розвитку (Н. Аксаріна, Л. Божович, Л. Венгер, Д. Ельконін, О. Запорожець, Є. Суботський); роль сім'ї та дошкільного навчального закладу у становленні самостійності (Н.Авдєєва, О.Кононко, Г. Люблінська, С.Мещерякова); пізнавальна самостійність (П. Гальперін, С. Ладивір, О. Проскура та ін.).

Існує ряд досліджень спрямованих на виявлення особливостей формування самостійності у різних видах діяльності: у продуктивних видах діяльності (Н.Ветлугіна, Г.Григор'єва, О.Дронова, й ін.), у грі (Л.Артемова, Н.Михайленко), у праці (Р.Буре, М.Крулехт, Д.Сергєєва), у спілкуванні (О.Кравцова, В.Кузьменко).

Мета статті - на основі аналізу наукових джерел теоретично обґрунтувати самостійність дитини як базову якість.

Викладення основного матеріалу. Аналіз літератури показав, що поняття самостійності у психолого-педагогічній науці розглядається в різних аспектах: як вольова якість (В.Крутецький, Н.Левітов, В.Селіванов), розумова якість (Д.Богоявленська, І.Лернер, О.Люблінська), інтегрована якість, що поєднує в собі інтелектуальну, емоційно-моральну та вольову сторони особистості (О.Кононко, Л.Круглова, Г.Поддубська).

Щоб сформулювати найбільш повне визначення поняття самостійності, звернемося до різних джерел. Зокрема, за одним із визначень: самостійність – це властивість, риса характеру або здатність особистості, для діяльності якої властива ініціативність, прагнення без сторонньої допомоги оволодіти знаннями та способами діяльності, використання набутих знань та умінь у життєвій практиці [11, с. 197].

С. Гончаренко розглядає самостійність як "одну з властивостей особистості". Дане поняття характеризується двома факторами: сукупністю засобів - знань, умінь і навичок, якими володіє особистість, ставлення особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв'язками з іншими людьми, які склались в процесі діяльності [2, с.297].

В нашому дослідженні ми будемо керуватись визначенням самостійності, як інтегрованої якості особистості, що включає в себе незалежність, ініціативність, цілеспрямованість і оптимізм. Кожна з названих якостей є необхідною умовою розвитку самостійності.

Розглянемо характеристики особистості з якими має зв'язок самостійність.

У словнику української мови поняття "незалежний" розуміється як самостійний, рішучий у поведінці, діях [10, с. 237].

Є. Суботський під незалежністю дошкільника розуміє здатність діяти поза прямим керівництвом і підтримкою дорослого, звертатися за допомогою лише в разі об'єктивної необхідності. Як і будь-яка якість особистості, прояви незалежності зазнають постійних змін. З одного боку вони зростають з віком дітей з іншого - помітна також залежність, комфортність дітей від дорослих, однолітків, коли діти починають прислухатись до поглядів інших. В. Мухіна зазначає, що з

віком така комфортність переростає в уміння дитини узгоджувати свої погляди, бажання з оточуючими [1].

О. Кононко зазначає, що незалежність не варто плутати з дитячим капризом. Незалежна дитина, як правило, пояснює свої дії (здатна зробити це), вона висуває докази, пояснює чому вона вчиняє так чи інакше. Капризна дитина показує лише емоції, їй доводити нічого [4].

З. Гуріна наголошує, що слід розрізняти самостійність як *незалежну* та *ініціативну* поведінку дитини в різних життєвих ситуаціях та самостійність *ситуативну*, яка проявляється лише у тих видах діяльності, до яких дитина схильна, має здібності, почувається впевнено. Про незалежність може йтися коли дитина здатна обходитися власними силами, виконуючи знайомі й нескладні завдання, долати труднощі на шляху до мети, не звертатися без потреби по допомогу [3].

У трактуванні поняття "самостійність" розрізняють показники незалежний і автономний. Автономність свідчить радше про прагнення дитини розв'язувати свої проблеми без втручання дорослих, ніж про продуктивність його діяльності. Таким чином, *незалежний* – це той, хто здатний діяти продуктивно, конструктивно без допомоги дорослого; *автономний* – той, хто надає перевагу відокремленій від дорослого формі дій.[3].

Самостійність включає в себе ініціативність. За визначення Ш. Генеліна, *ініціативність* – це вміння легко братися за справу з власного бажання, не чекаючи зовнішнього стимулу; внутрішній підйом, енергія, концентрація, наполегливість при виконанні задуманого [5].

Однією з найважливіших вольових якостей особистості та складовою самостійності є *цілеспрямованість*. Як зазначає Д. Максименко, цілеспрямованість визначається принциповістю та переконанням людини і виявляється в глибокому усвідомленні нею своїх завдань і необхідності їх здійснювати. Цілеспрямованість виявляється в умінні людини керуватись у своїх діях не випадковими прагненнями, а постійними переконаннями, принципами [7].

Важливу роль у становленні самостійності відіграє *відповідальність*, під якою З. Гуріна розуміє свідоме ставлення дитини до розпочатої справи, даної обіцянки, вміння передбачати наслідки своєї активності для інших людей [9, с 7].

З. Пономарьова, наголошує на важливості *критичності* у структурі самостійної діяльності, адже самостійному вибору діяльності звичайно передують критичний аналіз обставин і власних можливостей, що висуває таку якість як критичність – одну з важливих компонентів у структурі самостійності [8].

Самостійність як якість особистості не дається дитині від народження, а формується у процесі включення дитини в організовану дорослим діяльність. Провідна роль в розвитку самостійності належить вихованню та навчанню. При цьому необхідно враховувати фізіологічні та психологічні особливості дитини.

О. Кононко виділила послідовні етапи розвитку самостійності від елементарного прояву активності немовляти до зрілої самостійності дорослої людини. Між ними лежать три проміжні форми.

- виконавча активність – найпростіша форма самостійності. Вона характеризується вмінням дитини діяти за зразком дорослого;

- самостійність дитини, яка виявляється в тому, що дошкільники починають використовувати набуті знання й уміння без зразка дорослого, тобто вносити у виконання елементи ініціативи;

- найвища для дошкільного віку самостійність виявляється в тому, що у свою роботу дитина вчиться вносити елементи творчості [4].

Науковець, зазначає, що необхідною умовою самостійності дитини є необхідний рівень розвитку знань, умінь і навичок. Проте, не всі діти, які мають цей рівень, проявляють самостійність. Самостійність потребує сформованості у дошкільника ще й елементарного почуття обов'язку [4].

На зв'язок розвитку самостійності у дитини з моральним вихованням звертала увагу дослідниця З. Гуріна. Керівна роль дорослого змушує дитину підпорядковуватись встановленим правилам, орієнтуватись та усталені в соціумі норми поведінки. Автор зазначає, що без розвитку такої якості як самостійність поведінка дитини набуватиме характеристик прямого наслідування без засвоєння, без розуміння цих норм. Надання певної свободи у такому випадку може призводити до вередування, асоціальних проявів у дитини. Постає необхідність формування звичок самостійної поведінки а саме: набуття нею вміння самостійно приймати рішення у рамках встановлених норм та правил, незалежно діяти та виявляти критичність в різних життєвих ситуаціях, спираючись на морально-етичні цінності суспільства [10].

Самостійність дитини розвивається від репродуктивного характеру до самостійності, пов'язаної з оволодінням різними видами дитячої діяльності (ігровою, трудовою, художньою, пізнавальною), у якому вона отримує можливості виявити себе. Названі види діяльність певним

чином впливають на формування самостійності. Гра закладає основи активності й ініціативності. Трудова діяльність сприяє розвитку наполегливості в досягненні результату, цілеспрямованості й усвідомлення дій, уміння планувати трудові дії. Художньо-естетична діяльність формує незалежність суджень дитини, прагнення пошуку адекватних способів виявлення себе, що у свою чергу, є передумовами розвитку дитячої творчості. Відтак, розвиток самостійності передбачає систематичну й послідовну роботу педагога в різних сферах її діяльності [1].

На думку В. Кузьменко, з метою становлення самостійності у дітей старшого дошкільного віку доцільно створювати в дошкільному закладі такі умови: надання дітям можливість діяти самостійно, робити власний вибір; вправляти їх у практичному застосуванні набутих вмінь та навичок; надавати можливість оцінювати свої вчинки та результати діяльності; вводити мотиви соціального заохочення та значущості дій і вчинків; забезпечувати оптимальну, адекватну допомогу, використовуючи непрямі методи керівництва; забезпечувати умови тим дітям, які проявляли самостійність, для показу своїх нових умінь та навичок серед однолітків; сприяти визнанню цих дітей у групі, підвищенню у них впевненості у своїх силах, розуміння значимості своїх самостійних дій для інших [6].

Досвід роботи психолога Г. Сартан вказує на те, що відсутність самостійності у поведінці дитини залежить від ставлення до неї батьків, їх відношення до перших проявів самостійності у дитини, надмірної опіки, обмеження дитини від "негативного впливу" оточуючого середовища, попередження "помилки" у вчинках через заборону чи виконання чогось за дитину тощо [9].

Висновок: Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що самостійність дитини зростає з її віком. Цьому сприяє розвиток у дитини мислення, волі, емоційної сфери та набуття нею знань, умінь і навичок, які вона отримує з навколишнього середовища під впливом навчання та виховання. Також, при цьому важливими є прагненням до самостійної діяльності, що базуватись на основі ustalених норм поведінки. Для становлення самостійності важливо створювати відповідні умови.

Література

1. Вісник Інституту розвитку дитини. – Вип. 4 "Становлення особистості у соціокультурному просторі XXI сторіччя" : матеріали міжвузівської наукової конференції молодих науковців НПУ імені М.П. Драгоманова та КНУ імені Т. Шевченка (21–22 травня). Серія "Філософія, педагогіка, психологія" :збірник наукових праць. – Київ:Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 164 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.:Либідь, 1997. – 376 с
3. Гуріна З. В. Психологічно-педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Гуріна З. В. ; Нац.пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. –Київ, 2008. – 21с..
4. Кононко Е.Л. Я сам / Е. Л. Кононко. – К.: Рад.школа, 1983. – 96 с.
5. Крехова Л. А. Особливості проявів самостійності дошкільників / Л. А. Крехова // Інститут проблем виховання:збірні кнаукових праць. – Вип. 8, кн. I. – К., 2005
6. Кузьменко В. Самостійність /В. Кузьменко// Дошкільне виховання. – 1999. – №11–12. – С. 28–30.
7. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко; Міністерство освіти і науки України, Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
8. Пономарева З. Ф. Воспитание самостоятельности подростков в общественной деятельности / З. Ф. Пономарева //Вопросы развития самостоятельности учащихся в процессе воспитания и обучения / ред. коллегия: Е. Я. Голанд, В. А. Лир, Г. И. Щукина. – Л.:ЛГПИ, 1965. – С. 38–66.
9. Сартан Г. Н. Тренинг самостоятельности у детей / Г. Н.Сартан. – М. : ТЦ "Сфера", 1998. – 128 с.
10. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К.:Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. – 1970–1980. – С. 308.
11. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді:збірник наукових праць – Вип. 9. – Київ, 2006. – 440 с
12. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць. – Вип. 9. – Київ, 2006. – 440 с

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ ДІТЕЙ 5-7 РОКІВ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ТА СІМ'Ї

Антонова О. Ю., магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник - доктор психол. наук, проф., **Кононко О. Л.**, кафедра дошкільної освіти

У статті розкривається експериментальне вивчення проблеми формування самостійності дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: самостійність дитини старшого дошкільного віку, базова якість, незалежність.

Постановка проблеми. У вітчизняній психолого-педагогічній літературі відсутня єдина думка фахівців щодо визначення поняття "самостійність дитини". До того ж у педагогіці переважають дослідження або теоретичного плану, або такі в яких розкриваються часткові аспекти проблеми самостійності дитини. Це обумовило актуальність вибору даної теми для дослідження.

Аналіз основних досліджень. Специфіку формування у дитини дошкільного віку прагнення до самостійності, характеру її виявів, спрямованості та ступенів розвитку досліджували Н. Аксаріна, Л. Божович, Л. Венгер, Д. Ельконін, О. Запорожець, Є. Суботський; роль сім'ї та дошкільного навчального закладу у становленні самостійності - Н.Авдеева, О.Кононко, Г. Люблінська, С.Мещеракова та ін.

Мета даної статті полягає в описі результатів проведення констатувального експерименту щодо питання формування самостійності дітей старшого дошкільного віку.

Завдання написання статті пролягає у представленні процедури констатувального експерименту дослідження та узагальнити його результати.

Виклад основного матеріалу. У психолого-педагогічних джерелах поняття "самостійність" трактується як: "уміння діяти без сторонньої допомоги або керівництва, самостійні дії" [6, с. 47]; властивість особистості, що характеризується двома чинниками: сукупністю засобів – знань, умінь і навичок, якими володіє особистість; ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв'язками з іншими людьми, що з'являються в процесі діяльності [2; 75]; "вольова якість особистості, яка полягає в умінні за власною ініціативою ставити перед собою цілі, без сторонньої допомоги знаходити шляхи їх досягнення й виконувати прийняті рішення" [4, с. 387]; "здатність орієнтуватися на свої особистісні позиції, приймати власні рішення й реалізовувати їх, незалежно від ситуативних зовнішніх впливів" [3, с. 404]; "узагальнена якість особистості, що виявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці й почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку" [5, с. 251]; модель поведінки людини, що визначається більше внутрішніми чинниками психологічної природи, ніж зовнішніми впливами оточення [1, с. 220].

Аналізуючи особливості розвитку самостійності ми будемо керуватись визначенням самостійності, як інтегрованої якості особистості, що включає в себе незалежність, ініціативність, цілеспрямованість і оптимізм. Кожна з названих якостей є необхідною умовою розвитку самостійності.

З метою розробки адекватних методів дослідження самостійності дітей 5-7 років необхідно було уточнити критерії, показники за якими визначатимуться рівні її сформованості.

Критеріями виступали: незалежність, цілеспрямованість, творчу ініціативу, критичність і самокритичність дітей; *показники* самостійності (незалежне виконання завдання; звернення за допомогою у разі об'єктивної необхідності, раціональне її використання; прояв інтересу до діяльності; здатність знаходити та виправляти допущені помилки; наполегливість у досягненні результату; доведення розпочатого до кінця; прояв творчості, внесення коректив у роботу; спроможність її об'єктивно оцінити

У зв'язку з метою проведення дослідження необхідним стало виконання таких завдань:

1. Розробити методичку констатувального етапу дослідження.
2. Визначити критерії та показники самостійності дітей 5-6 років
3. Охарактеризувати рівні самостійності дітей 5-6 років.
4. З'ясувати вплив дошкільного закладу та сім'ї на міру самостійності досліджуваних.

Робота в межах констатувального експерименту проводилась у трьох напрямках: у роботі з дітьми передбачалось вивчення когнітивного компонента самостійності (Бесіда "Про самостійність", бесіда "Який я?"; емоційно-ціннісного компонента (моделювання ситуації вибору, моделювання експериментальної ситуації); поведінкового компонента (спостереження).

У роботі з вихователями та батьками – анкетування. В експерименті взяли участь 20 дітей, 8 вихователів та 24 батьків.

На підставі одержаних порівняльних даних усіх методах констатувального експерименту було визначено чотири рівні сформованості самостійності дітей старшого дошкільного віку – високий – 15%, достатній – 20% ; середній -35%; низький – 30%.

Результати констатувального експерименту засвідчили, що більшість дітей перебувала на низькому та середньому рівнях вихованості самостійності (35% та 30% відповідно) і, що обмежує їхні можливості в плані прийняття самостійних рішень, досягненні результатів без допомоги інших та актуалізує необхідність організації спеціальної виховної роботи з ними.

Отримані дані за допомогою анкетування дозволяють говорити про те, що розуміння дорослими (педагогами, батьками) проблеми виховання самостійності в дітей дошкільного віку є незадовільним. Це зумовлено низкою причин, серед яких головною виступає неповне й одностороннє розуміння феномена самостійності в старшому дошкільному віці.

Педагоги не в повній мірі володіють умінням будувати педагогічний процес, спрямований на виховання та розвиток у комплексі таких складових самостійності, як незалежність, ініціативність, наполегливість у досягненні поставленої мети тощо. Вони зорієнтовані на виховання в дітей навичок самообслуговування та розвиток умінь самостійної роботи в групі під час організованої діяльності, яка не потребуватиме постійного контролю з боку дорослого. Непослідовність та необґрунтованість у визначенні умов, форм та засобів розвитку самостійності в дошкільному віці дає підстави припустити, що більшість педагогів не має чіткої технології виховання означеної базової якості.

Батьки потребують розробки рекомендацій щодо особливостей виховання самостійності дітей старшого дошкільного віку. Неповне розуміння ними змісту й виховних можливостей означеної базової якості на етапі дошкільного дитинства заважає її повноцінному розвитку в дітей.

Висновок: Таким чином виявлено, що лише 35% дошкільників характеризуються високими та достатніми показниками самостійності як базової якості. Це вказує на необхідність оптимізації процесу виховання самостійності старших дошкільників.

Література

1. Большой толковый психологический словарь / Артур Ребер (Penguin). Том 2 (П-Я) : Пер. с англ. – М. : Вече, АСТ, 2000. – 560 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Долинна О. Співвідношення організованої і самостійної діяльності у дитячому бутті / Ольга Долинна, Олена Низковська // *Обов'язкова освіта дітей старшого дошкільного віку : форми здобуття, організація і зміст роботи : Збірник методичних матеріалів* / [авт.-упоряд. : О. П. Долинна, А. П. Бурова, О. В. Низковська, Т. П. Носачова]. – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – 480 с.
4. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : "Академвидав", 2006. – 424 с.
5. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Авт.-сост. Л. В. Мардахаев. – М. : Издательский центр "Академия", 2002. – 368 с.
6. Словник української мови : в 11 т. – Т. 9. – К. : Видавництво "Наукова думка", 1978. – 916 с.

УДК 305:[316.77:004.946]

ОСОБЛИВОСТІ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ГЕНДЕРУ У ВІРТУАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Бакун О.М., магістранта факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Кошова І.В.**, кафедра загальної та практичної психології

У статті проведено теоретичний аналіз особливостей самопрезентації гендеру у Інтернет-комунікації, висвітлено відмінності жіночих та чоловічих маркерів самопрезентації у соціальних мережах.

Ключові слова: гендер, Інтернет, віртуальність, інтернет-комунікація, комунікант, чат.

Постановка проблеми. Інтернет поступово стає невід'ємною частиною сучасного життя, новим своєрідним віртуальним засобом соціалізації та самопрезентації все більшої кількості людей незалежно від віку, соціального і професійного статусу та гендерної позиції. Комунікація в

Інтернеті в основному відбувається опосередковано, без візуального контакту, тому враження про нового співрозмовника складається тільки на основі інформації, яку представляє свідомо чи несвідомо сам комунікант.

Буває, що партнер по спілкуванню у Мережі із різних причин змінює або приховує якусь частину особистих даних, у тому числі свою реальну гендерну приналежність. Відсутність чіткої гендерної позиції часто є причиною неуспішної комунікації, тому що існують певні норми спілкування з чоловіками і жінками. Те, що допустимо стосовно співрозмовника своєї статі, може виявитися неприйнятним у спілкуванні з протилежною. Це викликає труднощі під час комунікації у мережі або навіть небажання продовжувати спілкування особисто.

Вивчення особливостей самопрезентації гендеру у віртуальній комунікації, гендерний чинник Інтернет-спілкування, яке в сучасному світі все більше поширюється, є мало дослідженою проблемою, що створює простір для наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. До проблем гендерних основ Інтернет-комунікації зверталися такі вчені як О. Горошко, Ю. Бабаєва, А. Поспелов, М. Китайгородська, О. Земська та інші [3; 4; 6]. Однак у цілому робіт зовсім небагато і більшість їх належить західним дослідникам, зокрема, Г. Тейлор, А. Брукману, Ч. Крамару та іншим.

Проаналізувавши праці на тему віртуальної комунікації, можна виділити наступні моменти, важливі для розуміння даної теми. Так сучасні дослідники Л. Бабанін, О. Арестова, та А. Войскунський виділяють найпоширеніші види спілкування у Мережі: спілкування у режимі реального часу (т.зв. чат), що відбувається як з одним співрозмовником (вибирається певний канал для такої комунікації), так і зі значною кількістю людей одночасно; спілкування, при якому повідомлення до адресата приходять з відстрочкою (електронна пошта); або з багатьма людьми одночасно (нюсгрупи) [1, с. 14-20].

Названі види Інтернет-спілкування значно впливають на комунікацію. Наприклад, у чаті майже неможливо розрізнити, чоловік співрозмовник чи жінка, оскільки повідомлення занадто короткі та неформальні, а у блозі, навпаки, дуже легко відрізнити чоловіче повідомлення від жіночого.

І. Шевченко у своїй праці "Деякі психологічні особливості спілкування за допомогою Інтернету" виділяє наступні характеристики віртуальної комунікації: анонімність; добровільність і бажаність контактів; стійке прагнення до емоційного наповнення тексту, яке виражається в створенні спеціальних знаків [8].

У Інтернеті, особливо в соціальних мережах, призначених для дружніх і романтичних знайомств, питання визначення статі і/або гендеру співрозмовника особливо важливе. Однією з причин є практика, коли співрозмовник видає себе за іншу людину, наприклад, під профілем молодій дівчині, яка шукає подруг, ховається шахрай або потенційно небезпечний чоловік з неясними намірами [7, с. 118]. Однак виділено маркери, за допомогою яких можна встановити стать співрозмовника.

Л. Бабанін та його колеги з метою вивчення поведінки у Інтернеті, створили сайт знайомств та провели дослідження, проаналізувавши по 500 випадкових анкет чоловіків і жінок у віці від 18 років. Із проведеного аналізу виявилось:

- багато гендерних маркерів є результатом впливу стереотипів (наприклад, жінки перші не пишуть повідомлення);
- жінки більше зацікавлені в інтересах співрозмовника, ніж чоловіки;
- у спілкуванні чоловіки поводяться активніше і виявляють більшу агресію;
- жаргон і ненормативна лексика притаманні, в основному, чоловікам;
- жінки приділяють більшу увагу грамотності;
- компліменти з сексуальним підтекстом частіше зустрічаються у повідомленнях чоловіків;
- жінки частіше спілкуються заради процесу спілкування, а чоловіки – заради результату (наприклад, зустріч і т.п.);
- смайли використовуються виключно жіночою аудиторією;
- чоловіки часто користуються прийомом "копіпаст" (метод створення тексту шляхом копіювання і вставлення цитат з інших джерел);
- жінки не створюють фейкові (підроблені) анкети протилежної статі;
- у статусах жінки частіше розміщують цитати;
- якщо в статусі вказана інформація про співрозмовника, то у чоловіків це найчастіше про їхню гідність; у жіночих статусах такої специфіки немає;
- тільки жінки в статусах просять протилежну стать не писати їм;
- пестливі прізвиська і вживання ласкавих слів притаманні, в основному, чоловікам;
- чоловіки, які створюють жіночі акаунти, повністю видають себе гендерними маркерами [2].

Таким чином, жіночі та чоловічі мережеві характеристики не ідентичні – гендерні особливості інтернет-комунікації та самопрезентації, безумовно, існують.

Інтернет-комунікація у сучасному світі стає настільки поширеною, що поступово займає місце інших форм спілкування. Окрім небезпеки та сумнівів, взаємовідносини у віртуальному світі дають людині багато позитивного для самосвідомості – відчуття свободи, можливість виконувати різні ролі, підняття самооцінки, реалізація потреб, бажань, тощо [5, с. 62]. У той же час, демонстрація у соціальних мережах вродженого або набутого гендерного статусу є не тільки зняттям якогось бар'єру на шляху до успішної комунікації, а й показником власного почуття впевненості в собі.

На даний момент дослідження гендерних аспектів спілкування в Інтернеті і вивчення гендерно-маркованої поведінки, причини її виникнення та використання залишаються все ще недостатньо розробленими. Однак важливо відзначити перспективність досліджень у даній галузі та важливість проведення комплексного аналізу гендерних особливостей.

Висновки. У результаті теоретичної розробки проблеми, було виявлено, що спілкування в Інтернеті – важлива психологічна проблема. У представленій роботі була зроблена спроба описати гендерні особливості Інтернет-комунікації. У їх число увійшли лексика, загальний настрій і стиль спілкування. У повідомленнях та у самопрезентації на соціальних сторінках Інтернет-користувачів можна виділити певні маркери, здатні вказати на стать партнера по спілкуванню.

Література

1. Арестова О. Н. Коммуникация в компьютерных сетях: психологические детерминанты и последствия / О. Н. Арестова, Л. Н. Бабанин, А. Е. Войскунский. // Вестник МГУ. – 1996. – №25. – С. 14–20.
2. Арестова О. Н. Специфика психологических методов в условиях использования компьютера / О. Н. Арестова, Л. Н. Бабанин, А. Е. Войскунский. – М.: Изд-во МГУ, 1995.
3. Бабаева Ю. Д. Психологические последствия информатизации / Ю. Д. Бабаева, А. Е. Войскунский. // Психологический журнал. – 1998. – №19. – С. 89–100.
4. Бондаренко Т.А., Поспелов А.А. Виртуальная реальность в современной социальной ситуации. Автореф. дисс. докт. филос. наук. Ростов-на-Дону: ДГТУ, 2007.– 20 с.
5. Виллюнас В. К. Психология эмоциональных явлений / В.К. Виллюнас. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – 1976. – 124 с.
6. Горошко О. І. Гендерні аспекти інтернет-комунікацій : дис. докт. соц. наук: 22.00.04 / Горошко О. І. – Х., 2009.
7. Носов Н. Виртуальная психология / Н. Носов. – М.: Аграф, 2000.– 432 с.
8. Шевченко И. Некоторые психологические особенности общения посредством Internet [Электронный ресурс] // Флогистон. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: <http://flogiston.ru/articles/netpsy/shevchenko>.

УДК 613.86 – 057.875

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ

Бандоля А.Ю., студентка III курсу природничо-географічного факультету.

Науковий керівник – канд. мед. наук, ст. викл. **Петрюк С.Є.**, кафедра фізичного виховання і валеології.

Стрес у студентської діяльності являє собою повсякденні перевантаження, пов'язані з особливостями процесу навчання у вузі та впливає на самопочуття і психічні або соматичні функції. Проведення визначення рівня стресостійкості та визначення шляхів її підвищення у студентів 1-го та 3-го курсів актуальне, оскільки на першому році навчання студенти найбільше піддаються впливу гострих і хронічних стресів.

Ключові слова: стрес, стресостійкість, рівень стресостійкості.

Стрес присутній в житті кожної людини, так як наявність стресових ситуацій у всіх сферах людського життя і діяльності є безсумнівною. Вони впливають на поведінку людини, її працездатність, здоров'я, взаємини з оточуючими і в родині.

Для молоді, що отримує вищу освіту, навчання є тривалим та складним процесом. Він вимагає великих інтелектуальних та фізичних зусиль, а також емоційної стійкості, психологічної врівноваженості та подолання різних стресових ситуацій, тому студенти часто переживають стрес і нервово-психічне напруження. У студентів стрес розвивається через великий потік інформації, через відсутність системної роботи в семестрі і, як правило, стрес в період сесії.

Існують різні наукові підходи до розуміння стресу. У організмі людини існує механізм, який сприяє адаптації до різних травмуючих факторів навколишнього середовища, які можуть привести до змін його функціонального стану. Ця відповідь організму називається загальним

адаптаційним синдромом або стрес – реакцією, основні питання якої були опрацьовані засновником теорії стресу Гансом Сельє.[3]. Значне збільшення шкідливої дії різних факторів на організм порушує його життєдіяльність і викликає напруження всіх адаптаційних систем і в подальшому може привести до значних пошкоджень. [5].

У період навчання студенти університету постійно адаптуються до різних форм навчального процесу, при цьому включаються фізіологічні, психологічні та соціальні механізми адаптації.

При дії на організм слабких та середньої сили подразників, їх циклічному впливі, виникає "реакція тренування", розвивається поступове підвищення резистентності організму до дії стресора. На цьому побудований процес тренування, загартовування та адаптації до навчання [2, 5]. Таким чином, реакція організму на слабкий та середній стимули не приводить до патологічних змін та енергетичного виснаження організму.

Навчальний та екзаменаційний стрес займає одне з провідних місць серед причин, що викликають психічне напруження у студентів. Не вдало відповідь або не вдало зданий іспит можуть стати психотравмуючим фактором і бути пусковим механізмом реактивної депресії.

Вивчення особливостей емоційного напруження, що виникає у студентів у період сесії, показало, що екзаменаційний стрес робить значний вплив на різні функціональні системи, аж до порушення механізмів саморегуляції на фізіологічному рівні. Більшість студентів перед іспитами відчуває сильне хвилювання. Змінюється і структура мови. Тим самим екзаменаційний стрес являє собою серйозну загрозу здоров'ю студентів. Отримані переконливі дані того, що екзаменаційний стрес негативно впливає на нервову, серцево-судинну та імунну системи. В екзаменаційний період реєструється виражене порушення регуляції серцево-судинної системи, збільшується кількість серцевих скорочень, підвищується кров'яний тиск та кількість адреналіну. Довготривале та значне емоційне напруження може привести до активації симпатичного та парасимпатичного відділів вегетативної нервової системи, а також до розвитку перехідних процесів, що супроводжуються порушенням вегетативного гомеостазу та підвищенню лабільних реакцій серцево-судинної системи.

Необхідно відмітити, що проблема екзаменаційного стресу насамперед найбільш виражена у студентів першого курсу, особливо на першій сесії. Тому важливу роль відіграє процес адаптації студентів першого курсу до навчання у вищому навчальному закладі.[6].

Стреси, що виникають у період сесії, часто приймають хронічний, комбінований характер, оскільки викликаються одночасною дією декількох чинників. Неодноразовий або тривалий вплив комплексу стресових факторів при недостатній стійкості нервової системи в цілому утрудняє цілеспрямовану розумову роботу, знижує ефективність праці студентів, погіршує результативність їх діяльності. Тому, деякі студенти здають іспити гірше, ніж вчать під час семестру.

Відповідно і можлива різна стресостійкість у здобувачів вищої освіти в залежності від тривалості їх перебування в університеті, вікових особливостей організму людини, рівня адаптації до навчання.

Мета нашої роботи полягала у визначенні стресостійкості здобувачів освіти та порівняння їх рівнів у студентів, що навчаються на різних курсах природничого факультету університету.

В ході роботи був проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури в аспекті досліджуваної проблеми; проводилось спостереження та тестування студентів. Приміняли тест на навчальний стрес, розроблений Ю.В. Щербатих; тест самооцінки стресостійкості С. Коухена і Г. Вілліансона.

В результаті проведеного дослідження та обробки отриманої інформації можна зробити висновок, що студенти 1-го та 3-го курсу навчання в більшості мають середній показник рівня стресостійкості. Однак, студенти 3-го курсу стійкіші до гострого стресу, ніж студенти 1-го курсу.

Одними з найпоширеніших проблем студентів у навчанні, що призводять до виникнення стресу є: велике навчальне навантаження, страх перед майбутнім, суворі викладачі та небажання навчатися. Більшість студентів 1-го курсу хвилювалися більше норми. Рівень постійного стресу за два місяці навчання незначно зменшився у студентів 3-го курсу, та дещо збільшився у студентів 1-го курсу.

Найпоширенішими ознаками стресу, пов'язаного з навчанням були: відчуття постійної нестачі часу, поганий сон, низька працездатність та підвищена втомлюваність. Основні прийоми, які використовують при знятті стресу – це перерва у навчанні (використовують 90% опитаних), спілкування з друзями, прогулянка на свіжому повітрі та сон.

З біологічних ознак прояви стресу можна виділити частіше серцебиття і різні болі. Інші ознаки присутні у меншій частині студентів. Найбільше хвилювання відчувають студенти 1-го курсу.

Висновок.

Стрес у студентської діяльності являє собою повсякденні перевантаження, пов'язані з особливостями процесу навчання у вузі та впливає на самопочуття і психічні або соматичні функції.

У результаті нашого дослідження ми з'ясували, що основними причинами появи стресу у студентів є великі навчальні навантаження, які з'являються через велику кількість завдань з різних навчальних дисциплін. Все це призводить до поспіху і постійної нестачі часу. Найчастіше студенти відновлюють сили перервами у навчанні, спілкуванням з друзями та близькими людьми, міцним сном.

Література

1. Аракелов Г. Г. Стрес і його механізми / Г. Г. Аракелов.-М.: Вісн. Моск.ун-ту, 1995.- 45-54 с.
2. Грибан В.Г. Валеологія : Навчальний посібник. [Текст] / Грибан В.Г. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.- 256 с.,
3. Сельє Г. Стрес без дистресу / Г. Сельє. – М.: Прогрес, 1982. – 123 с
4. Трігранян Р.А. Стрес та його значення для організму /Р.А. Трігранян. - М.: Наука, 1988. - 176 с.
5. Циркин В.И., Трухина С.И. Физиологические основы психической деятельности и поведения человека / В.И. Циркин, С.И. Трухина.- М.: Медицинская книга, Н-Новгород: Изд-во НГМА, 2001.- 524 с.
6. Щербатых Ю.В. Психология стресса. – М.: ЭКСМО, 2005. – 424с.

УДК 37.07:[005:001.895]:316.344.32

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ДО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бандуріна Д.Ю., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Новгородська Ю.Г.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту

Актуальність теми. Розвиток суспільства, розширення сфери міжнародного співробітництва, поява новітніх технологій зв'язку та обміну інформацією, зростання кількості особистих та професійних контактів поміж фахівцями різних країн актуалізує інтерес до проблеми формування соціального інтелекту особистості. Рівень сформованості даного феномену забезпечує розуміння соціальної поведінки, ефективність та успіх виконання професійної діяльності та успішну соціальну адаптацію.

Визначенню змісту і функцій соціального інтелекту присвячені роботи зарубіжних і вітчизняних вчених Е. Торндайка, Г. Олпорта, Дж. Гілфорда, Н. Амінова, В. Куніциної, А. Южанінової та ін. Реалізація соціального інтелекту у професійній діяльності досліджувалася І. Башировим, Є. Михайловою, М. Молокановим та іншими вченими.

Роль соціального інтелекту в діяльності менеджера важко переоцінити, оскільки для кожного менеджера важливою є здатність правильно розуміти свою та поведінку інших людей, а також на підставі цього налагоджувати спілкування.

Уперше термін "соціальний інтелект" було введено Е. Торндайком в 1920 році для позначення "далекоглядності у міжособистісних відносинах". На думку Е. Торндайка, існує три види інтелекту: абстрактний (здатність розуміти та оперувати ідеями), механічний (здатність розуміти та оперувати конкретними предметами) і соціальний (здатність розуміти людей і взаємодіяти з ними). Провідна функція соціального інтелекту – прогнозування поведінки [8].

Існує дуже багато поглядів на сутність соціального інтелекту як психолого-педагогічного явища, що знайшло відображення у великій кількості підходів до вивчення даного феномену. Зокрема, Дж. Гілфорд визначає соціальний інтелект як "інтегральну інтелектуальну здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації". Він зазначає, що дана здатність спирається на пізнання людської поведінки і містить такі компоненти, як здатність передбачати наслідки поведінки людей у певній ситуації, передбачити те, що відбудеться далі; здатність виділення загальних істотних ознак в різних невербальних реакціях людини; здатність розуміти зміни значення схожих вербальних реакцій людини; здатність розуміти логіку розвитку ситуації взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях [3, с. 433].

Ю.М. Ємельянов трактує соціальний інтелект як "стійку, засновану на специфіці розумових процесів, афективного реагування та соціального досвіду здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їхні взаємостосунки та прогнозувати міжособистісні події" [5].

О.С. Михайлова зазначає, що соціальний інтелект – це засіб розуміння вчинків та дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також її невербальних реакцій [9].

В роботах Г.П. Геранюшкіної соціальний інтелект пояснюється як здатність людини розуміти не лише інших, але і саму себе у постійній зміні психічних станів і міжособистісних стосунків, усвідомлювати і прогнозувати результати як власної поведінки, так і партнера по взаємодії [2].

В.Н. Дружинін зазначає, що соціальний інтелект – це здатність, яка дає змогу більш вдало пізнавати внутрішній світ особистості, диференціювати її міжособистісні стосунки та прогнозувати поведінку у різноманітних ситуаціях [4, с.21].

За визначенням В.М. Куніциної, соціальний інтелект є базовою особистісною характеристикою, що виникає на основі комплексу інтелектуальних, особистісних і поведінкових рис, включаючи рівень енергетичної активності індивіда та процеси саморегуляції людини; ці риси, в свою чергу, зумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, особливості інтерпретації суб'єктом отриманої інформації та планування власної поведінки, готовність до соціальної взаємодії та ухвалення рішень тощо [7, с. 51].

Г.В.Ожубко зазначає, що соціальний інтелект полягає в здатності людини розуміти не лише інших, але й самого себе у постійній зміні психічних станів та міжособистісних стосунків, розуміти і прогнозувати результати як власної поведінки, так і поведінки партнерів по взаємодії [11, с.117].

О.С.Михайлова розглядає соціальний інтелект як інтегральну інтелектуальну здатність, що забезпечує успішність спілкування та соціальної адаптації людини, здатність прогнозувати поведінку людей в різних життєвих сферах, розпізнавати наміри, почуття і емоційні стани осіб за характеристиками невербальної та вербальної експресії [9].

Д.В. Ушаков розуміє соціальний інтелект як здатність до пізнання соціальних явищ, яка складає лише один із компонентів соціальних умінь і компетентності, але не вичерпує їх [17].

В дослідженнях О.О.Смирнової та О.В.Калягіної соціальний інтелект розглядається як деякий когнітивний компонент комунікативної компетентності, що визначається як здатність особистості прийняти позицію, точку зору іншої людини, передбачити її поведінку, ефективно розв'язувати різні проблеми, що виникають між суб'єктами діалогічної взаємодії [16, с.54].

С.І.Редько розглядає соціальний інтелект як сферу суб'єкт-суб'єктного пізнання, заснованого на специфіці розумових процесів та соціального досвіду, здатність розуміти себе та інших, прогнозувати хід міжособистісних подій, сфера можливостей пізнання індивідом інших людей [12, с.141].

У дослідженнях Я.Ю.Каплуnenко соціальний інтелект розглядається як інтегральна соціально-особистісна пізнавальна здібність людини, яка забезпечує успішність соціальної адаптації та ефективність міжособистісної взаємодії та включає здатність до пізнання поведінки і комплексного аналізу ситуацій спілкування; здатність до розуміння й управління власними емоціями та емоціями інших; здатність до здійснення організаційно-комунікативної діяльності [6, с.8].

Зважаючи на термінологічну невизначеність цього поняття, слід зазначити, що під соціальним інтелектом ми пропонуємо спиратися на таке визначення соціального інтелекту: соціальний інтелект – це складна динамічна структура особистості, яка представляє сукупність здібностей до пізнання соціальних явищ та детермінує успішність соціальної адаптації та взаємодії [13].

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що соціальний інтелект виконує ряд функцій. Серед дослідників немає одностайної думки щодо їх кількості та значимості.

Серед функцій соціального інтелекту К.С.Саутіна виділяє: комунікативну; аналізу та передбачення розвитку ситуації; емоційного сприйняття контексту ситуації; адаптації до умов взаємодії, які постійно змінюються; розвитку спеціаліста у міжособистісній взаємодії [15].

Н.О.Філіна основними функціями соціального інтелекту вважає: гносеологічну (забезпечує орієнтування у феноменологічному полі соціальних змінних), акумулятивну (реалізується в механізмах соціальної пам'яті), комунікативну (виражається в забезпеченні рольової варіативності і співорганізації діяльності суб'єктів взаємодії на основі їх особистісних і психологічних особливостей), регулятивно-координуючу (спрямована на організацію соціально значимої діяльності), соціально-прогностичну (передбачає побудову прогнозів саморозвитку та розвитку іншої людини; оцінки невикористаних альтернативних можливостей, формування планів власних дій) [18, с.11-13].

Функціями соціального інтелекту, на думку Н.В.Альохіної, є:

- *пізнавально-оцінна* – реалізується у визначенні індивідуальних можливостей задля досягнення результатів діяльності, реальної допомоги оточуючим, у визначенні змісту міжособистісних взаємодій. Завдяки цій функції забезпечується переробка інформації, яка необхідна для прогнозування результатів діяльності.

- *комунікативно-ціннісна* – через комунікацію людина отримує достовірну інформацію про соціальне середовище і здійснює зворотній зв'язок у вигляді ціннісних уявлень про нього. За

рахунок ціннісного компоненту зазначеної функції формується ставлення до оточуючої дійсності та до того, що в ній відбувається.

- *рефлексивно-корекційна функція* надає можливість корегувати взаємодію з соціальним середовищем і сприяє встановленню рівноваги між інтелектуальною та емоційною сферами особистості [1, с.61-62].

За С.В.Руденко, загальними функціями, що виконуються соціальним інтелектом, є: *комунікативна* – забезпечує ефективність процесу спілкування та пов'язана з адекватним розумінням партнера по спілкуванню; *рефлексивна* – знаходить своє відбиття насамперед у самопізнанні; *пізнавально-оцінна* – від неї залежить грамотна (адекватна) переробка інформації; *прогностична* – на її основі здійснюється планування й прогнозування розвитку міжособистісних взаємодій [14].

Найбільш цілісний підхід до визначення функцій соціального інтелекту запропонувала М.В. Оданович, яка виділила такі його основні функції:

- *пізнавально-оцінюючу*, яка проявляється у переробці інформації, визначенні індивідуальних можливостей досягнення результатів діяльності, визначенні складу міжособистісних взаємодій та формуванні суджень про значення того, що відбувається;

- *комунікативно-ціннісну*, яка пов'язана з потребою розуміти оточуючих та бути ними зрозумілим, встановленням зв'язків між людиною та її соціальним оточенням, а також процес пошуку змісту серед цінностей життя;

- *рефлексивно-корекційну*, що забезпечує зв'язок із оточуючим середовищем, встановлення особистісної позиції, визначення своїх дій та вчинків [10].

Прояв цих функцій характеризується співвідпорядкованістю, обумовлюється безпосереднім змістом актуальної діяльності, який визначає домінування тієї чи іншої функції.

Отже, аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженням соціального інтелекту, показує, що соціальний інтелект – це комплекс здібностей, які лежать в основі комунікативної компетентності, визначає адекватність розуміння поведінки людей, забезпечує успішне вирішення завдань щодо сприйняття людини людиною, встановлення та підтримання контактів з іншими людьми, впливу на інших людей, забезпечення спільної діяльності, набуття високого статусу в колективі і суспільстві.

Література

1. Альохіна Н. В. Соціальний інтелект в структурі соціальної компетентності фахівців фармації // *Вісник Харківського національного університету. Серія "Психологія"*. 2013. №1046. С.60-63.
2. Геранюшкина Г.П. Социальный интеллект студентов-менеджеров и его развитие в условиях формирующего эксперимента : автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Иркутск, 2001. 24 с.
3. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Дж. Гилфорд; пер. с англ.: в кн.: Психология мышления. – М.: Наука, 1968. С. 433-456.
4. Дружинин В.Н. Структура психометрического интеллекта и прогноз индивидуальных достижений // *Интеллект и творчество: Сб. науч. тр.* / РАН. Ин-т психологии; Отв. ред. А.Н. Воронин. М., 1999. С. 5 -29.
5. Емельянов Ю.Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности : автореф. дисс... докт. психол. наук : 19.00.05. Л., 1990. 43 с.
6. Каплуенко Я. Ю. Особистісні чинники розвитку соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій: автореф. дис... канд.. психол. наук. 19.00.01. Київ, 2016. 22 с.
7. Куницина В.Н. Межличностное общение / В.Н. Куницина, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2001. 232с
8. Левикова Е. В. Социальная компетентность больных шизофренией подростков. Часть 1 // *Психологические исследования: электрон. науч. журн.* 2010. N 2(10). URL: <http://psystudy.ru>
9. Михайлова (Алешина) Е.С. Методика исследования социального интеллекта. Адаптация тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Руководство по использованию. СПб., 1996. 53 с.
10. Оданович М.В. Дидактические условия становления социального интеллекта старшего подростка в процессе решения учебно-познавательных задач: автореф. дисс... канд. пед. наук: 13.00.01. Волгоград, 2002. – 19 с.
11. Ожубко Г.В. Соціальний інтелект в структурі професійно важливих якостей менеджера // *Вісник. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія: Психологічні науки.* Випуск 11. К.: КиМУ, 2007. С. 115-125.
12. Редько С.І. Розвиток соціального інтелекту у майбутніх керівників освітніх закладів // *Освітологічний дискурс.* 2010. №2.С.134-143.
13. Руда Н. Л. Соціальний інтелект психолога як чинник професійної діяльності // *Збірник наукових праць. Психологічні науки.* 2010. Том 2. Випуск 9. С.202-206.
14. Руденко С.В. Соціальний інтелект як чинник психологічної готовності керівників до управління закладами освіти // *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. К., 2010. Т.ХІІ, Часть 6. 508 с.*

15. Саутина Е.С. Психолого-педагогические условия развития социального интеллекта студентов-психологов: автореф. дисс... канд. псих. наук: 19.00.07. Тамбов, 2008. 22 с.
16. Смирнова Е.О. Отношение популярных и непопулярных дошкольников к сверстникам // *Вопросы психологии*. 1998. № 5. С. 50-60.
17. Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / [под ред. Люсина Д.В., Ушакова Д.В.]. М. : РАН, 2004. 176 с.
18. Филина Н.А. Социальный интеллект как фактор эффективности коммуникативного процесса между социальным педагогом и детьми группы риска: автореф. дисс ...канд. психол. наук, 19.00.05. Москва, 2016. 25 с.

УДК 159.9

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Беретеньова А.Р., студентка III курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Гетьман Т.О.**, кафедра загальної та практичної психології.

У статті доведено, що саме від мотивації залежить переважна частина успіхів в навчанні; з успішністю навчання в початковій ланці пов'язаний подальший розвиток особистості як частки суспільства.

Ключові слова: підлітковий вік, навчальна мотивація, особливості розвитку.

Постановка проблеми

Мотивація - одна із ключових проблем психології. Фактично жодна із психологічних теорій не може обійти питання чинників активності, тобто мотивів. А мотивація навчальної діяльності посідає особливе місце у структурі. Якщо розглядати навчання як процес набуття індивідуального досвіду, то стає зрозумілим, що саме мотиви навчання – перші у структурі мотивів людини і багато в чому зумовлюють всю її активність.

Для реалізації основних завдання особистісно-орієнтованого підходу необхідно розробляти інноваційні технології, які б сприяли успішному засвоєнню знань учнів застосовувати в більшій мірі методи позитивного стимулювання до навчальної діяльності, створювати навчально-виховні ситуації, що слугують ефективними умовами досягнення успіху учнями. Саме програмування учнів на досягнення успіху в навчальній діяльності, з урахування їхніх індивідуальних особливостей та створення відповідних виховних ситуацій сприятиме розвитку їхніх потенційних можливостей і бажання отримувати новий досвід у процесі навчання та формуватиме позитивну мотивацію навчання. [3, с.94]

Теоретичний аналіз проблеми

Дослідженням навчальної діяльності в цілому та її мотивацією зокрема займалися провідні вітчизняні психологи і педагоги, серед них А.С.Макаренко, Д.Б. Ельконін, А.К. Маркова, В.Г. Асєєв, І.А. Зимня, В.Г. Степанов, І.В. Дубровіна, Н.Ф. Тализіна, А.А. Люблінська, І.С. Кон, Ю.К. Бабанський, В.А. Крутецький, Т.А. Матіс, М.І. Божович, М.В. Матюхіна, А.К. Маркова, Н.Ф. Тализіна, Є.П. Ільїн, С.Л. Рубінштейн, А.Б. Орлов і багато інших. [2, с.155]

Зауважимо, що навчальна діяльність людини, як і будь-яка інша, характеризується передусім суб'єктністю, активністю, предметністю, цілеспрямованістю та усвідомленістю. Мотивація – це циклічний процес безперервного взаємного впливу та перетворень, у якому суб'єкт дії та ситуація взаємно впливають одне на одного, і результатом якого є реально простежена поведінка. Вона пояснює цілеспрямованість дії, організованість та стійкість цілісної діяльності, спрямованої на досягнення окремої цілі.

Мотив на відміну від мотивації – це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його стійкою особистою властивістю, зосередити збуджуючою до здійснення окремих дій. Також слід вказати, що на думку Л.Д.Столяренко: "Мотив – це збудження до діяльності, пов'язане з задоволенням потреби суб'єкта". Під мотивом також найчастіше розуміють причину, яка лежить в основі вибору дій і вчинків, сукупності зовнішніх і внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта. Мотив також можна визначити як поняття, що в узагальнюючому вигляді являє собою багато диспозицій. З усіх можливих диспозицій найбільш важливим є поняття "потреби". Її ще називають станом нужди людини в окремих умовах, які необхідні для нормального існування та розвитку. У людини крім фізичних та органічних потреб є ще матеріальні, духовні, соціальні.

Навчальна мотивація визначається як частковий вид мотивації, включений в певну діяльність, - в даному випадку діяльність учіння. Так, Л.І.Божович указує, що для дітей різного віку

не всі мотиви мають однакову спонукальну силу. Одні з них є основними, ведучими, інші - другорядними, побічними, що не мають самостійного значення; які так чи інакше підпорядковані провідним мотивам. У одних випадках таким провідним мотивом може виявитися прагнення завоювати місце відмінника в класі, в іншому випадку - бажання здобути вищу освіту, в третій - інтерес до самих знань.

Яке ставлення до навчальної діяльності і навчальна мотивація у підлітків? У цей період знижується мотивація вчення, що пояснюється збільшенням інтересу до навколишнього світу, а також захопленістю спілкуванням з однолітками. З іншого боку, формуються зрілі форми навчальної мотивації, відбувається перехід до нової, більш високої форми навчальної діяльності, в якій для учнів розкривається її зміст як діяльності по самоосвіті і самовдосконаленню, перехід до іншого відношення до вчення, купує саме в цей період особистісний сенс.

Для дослідження особливостей мотивації учіння підлітків часто використовують класифікацію мотивів учіння, запропоновану П. М. Матюхіною (1984, 1986) і А. К. Марковою (1983) Зокрема, виділяють такі види мотивів:

I. Соціальні мотиви:

- 1) широкі соціальні мотиви (прагнення здобути знання, аби стати корисним суспільству);
- 2) вузькоособистісні мотиви:
 - а) престижні мотиви (прагнення заслужити повагу своїх товаришів);
 - б) мотиви благополуччя (прагнення отримати схвалення з боку дорослих);
- 3) негативні мотиви (мотиви уникнення покарання).

II. Пізнавальні мотиви:

- 1) широкі пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями);
- 2) учбово-пізнавальні мотиви (орієнтація на спосіб здобування знань).

III. Шкільна оцінка.

Ця класифікація дає можливість визначити ті аспекти шкільного середовища, які є найбільш значущими для дітей [1, с.22]

Висновок: Отже, мотивація є процесом стимулювання учнів до здійснення ефективної діяльності, спрямованої на досягнення цілей дітей та дорослих. Вивчаючи мотивацію, вчені-психологи виділяли її важливі види, функції, типи та категорії даного пізнавального процесу. Основний засіб виховання стійкого інтересу до навчання – використання таких питань і завдань, вирішення яких вимагає від учнів активної пошукової діяльності.

Також велику роль у формуванні інтересу до учіння відіграє створення проблемної ситуації, коли учні зіткнулися з труднощами, які вони не можуть вирішити за допомогою свого запасу знань, що є у них, вони переконуються в необхідності отримання нових знань. Легкий матеріал, що не вимагає розумової напруги, загалом у підлітків та старшокласників не викликає інтересу. Подолання труднощів в учбовій діяльності – найважливіша умова виникнення інтересу до неї. Організація навчання, тобто зовнішні умови, опосередковано впливають на мотивацію учіння, яка є глибоко індивідуальною і не може бути негайним наслідком ізольованого використання навіть дуже ефективного засобу. У навчальній діяльності для самостійного досягнення результату потрібна особлива зосередженість розумових і вольових зусиль. Це відбувається, коли діяльність учня цілеспрямована, коли він усвідомлює і "приймає" мету, а не йде лише по "стежині", яку намічає вчитель.

Мотивація визначає продуктивність навчальної діяльності і є її органічною складовою. Наближення мовної діяльності на уроці до реальної комунікації дає можливість використовувати мову як засіб спілкування, підвищує інтерес учнів до навчання і до мови, яку вони вивчають. Для того, щоб урок був вдалим і плідним, вчитель повинен ретельно до нього підготуватися, зваживши всі мотиви і враховуючи мотиваційну сферу кожного учня зокрема.

Література

1. Немов Р.С. Психологія: Учебник для студентів высш. пед. заведений в 3-х кн. - М.: Владос, 1999. - Кн.1. -688с.
2. Психологія: Навчальний посібник /За ред. О.О.В. Винославської. - К.: ІНКОС, 2005. -352с.
3. Маркова А.К., Т.А. Матіс, А.Б. Орлов. Формування мотивації навчання, М. Освіта, 1990.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Білошицька С. В., магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – доктор психол. наук, проф. **Кононко О. Л.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Сучасне суспільство ставить перед дошкільними закладами освіти високі вимоги. На перший план висуваються завдання щодо створення умов для розвитку самостійної, творчої, допитливої, цілеспрямованої особистості, здатної відповідально самовизначатися серед інших, поводитися компетентно, довіряти власному досвіду. Умовою успішного розв'язання проблеми виховання самостійності дітей є реалізація основних положень. Базового компонента дошкільної освіти України, принципу дитиноцентризму, створення розвивального середовища, сприятливого для прояву самостійності у різних видах діяльності та сферах життя [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Провідними вітчизняними та зарубіжними фахівцями досліджено такі аспекти становлення, розвитку та виховання самостійності дошкільників: розкрито сутність самостійності, її природа (Г. Балл, Л. Венгер, О. Запорожець, О. Кононко, П. Підкасистий, А. Хрипкова); визначена структура і співвідношення компонентів самостійності (В. Аснін, Т. Гуськова, Г. Година, Ю. Дмитрієва); етапи, умови і методи розвитку самостійності (О. Кононко, В. Котирло, С. Кулачківська, Г. Люблінська, Я. Неверович, О. Смирнова, Є. Суботський, І. Хювеш та інші); взаємозв'язок самостійності з різними психічними процесами (Т. Горбатенко, Д. Ольшанський, Н. Циркун); значення і роль самостійності як фактора адаптації до дошкільної освітньої установи (Т. Філютіна).

Водночас до сьогодні особливості розвитку самостійності в молодшому дошкільному віці майже не досліджено вітчизняними фахівцями. Потребують аналізу такі практично не вивчені аспекти, як статеві модифікації проявів самостійності у різних видах діяльності, зокрема предметній, художній, комунікативній. До того ж існують суперечності між високою затребуваністю суспільства у самостійних людях та відсутністю належної уваги освітян та науковців до розвитку вказаної базової якості особистості у перші роки життя.

Мета статті – розкрити теоретичні підходи до проблеми виховання самостійності: визначити її сутність та структуру, з'ясувати специфіку виховання самостійності дитини молодшого дошкільного віку у різних видах діяльності в дошкільному освітньому закладі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз останніх досліджень дозволив дійти висновку, що головною метою сучасної дошкільної освіти в Україні має стати виховання компетентної особистості. На самостійність як одну зі складових компетентності дитини вказує більшість сучасних дослідників, що вивчали цей феномен. Вивчення проблеми самостійності велося у різних аспектах. Досліджується: суть самостійності, її природа (Г. Балл, О. Кононко, П. Підкасистий, А. Хрипкова); структура і співвідношення компонентів самостійності (Ю. Година, Т. Гуськова, Ю. Дмитрієва); етапи, умови і методи розвитку самостійності (З. Єлісєєва, Н. Кривова, К. Кузовкова, А. Люблінська); взаємозв'язок самостійності з різними психічними процесами (Т. Горбатенко, Д. Ольшанський, Н. Циркун); значення і роль самостійності як чинника адаптації до дошкільного освітнього закладу (Т. Філютіна).

Г. Балл, О. Кононко, П. Підкасистий, А. Хрипкова визначають самостійність як узагальнену якість особистості, що виявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці та почутті власної відповідальності за свою діяльність і поведінку; як підхід до вирішення будь-якого питання, справи без втручання інших і виявляється в допитливості, кмітливості, гнучкості мисленневих процесів, незалежності суджень, критичності сприйняття інформації [4]. Науковці підкреслюють зв'язок самостійності як особистісної якості з активною роботою думки, почуттів та волі. Цей зв'язок двобічний: з одного боку, розвиток мисленневих і емоційно-вольових процесів є необхідною передумовою самостійності суджень та дій. Водночас судження та дії, що складаються під час самостійної діяльності, укріплюють й утворюють здатність не тільки приймати свідомо мотивовані дії, але й домагатися успішного виконання прийнятих рішень всупереч можливим складностям [6, с. 20].

О. Кононко вважає, що для того, щоб дитина у своїй діяльності змогла бути самостійною, вона обов'язково повинна мати необхідний для її виконання рівень розвитку знань, умінь і навичок. Але не будь яка дитина, що має цей рівень, проявляє самостійність. Самостійність передбачає сформованість у дошкільника ще й елементарного почуття обов'язку [5, с. 35].

Г. Беленька, О. Богініч, О. Денисюк, О. Кононко розглядаючи самостійність як інтегровану якість особистості підкреслюють, що її роль виявляється в об'єднанні різних особистісних

проявів, загальному спрямуванні на внутрішню мобілізацію людиною усіх сил, ресурсів та засобів для здійснення обраної програми дій без сторонньої допомоги [4].

Проблема самостійності та динаміка її розвитку в онтогенезі була предметом уваги багатьох педагогів та психологів, зокрема Л. Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, О. Запорожця, Н. Менчинської, А. Петровського, С. Рубінштейна та інших. В їхніх дослідженнях не лише розкрито сутність, а й взаємозв'язок самостійності та активності, які формуються та проявляються в діяльності та враховують вплив мотиваційного компонента на її характер. Визначаючи самостійність як одну з важливих умов ефективної діяльності, науковці акцентують увагу на здатності дитини здійснювати її без сторонньої допомоги, пов'язують самостійність з найбільш високим рівнем опанування дій, що підкріплюється наявністю інтересу до змісту діяльності, володінням необхідними уміннями та навичками [12, с. 75].

Згідно визначення О. Кононко, самостійна діяльність дитини відрізняється від несамо-стійної тим, що дитина, як правило, сама обирає її, вміє планувати дії, відчуває задоволення, доводить почату справу до кінця, проявляє ініціативу, активність, відповідальність, керуючись складними мотивами [8, с. 48].

Отже, дослідники визначають самостійність як складне та багатогранне явище, як базову якість особистості, тісно пов'язану з її розвитком у цілому, із здатністю дитини вирішувати пізнавальні проблеми. Водночас її кваліфікують (О. Кононко, В. Котирло, С. Кулачківська, Г. Люблінська, Я. Неверович, О. Смирнова, Є. Суботський, І. Хювеш та інші) як умову активізації навчально-пізнавальної діяльності; складову продуктивних мисленневих процесів, пов'язаних з постановкою нових проблем та пошуків їх рішення, як чинник забезпечення взаємозв'язку навчання та самонавчання [7, 10, 12].

Г. Балл, О. Кононко, П. Підкасистий, А. Хрипкова зауважують, що самостійність як базова якість особистості розвивається поступово і значною мірою залежить від умов виховання. Згідно підходу Кононко О.Л. про високий рівень сформованості самостійності свідчать прагнення вирішувати завдання діяльності без допомоги з боку інших людей, вміння визначати мету діяльності, здійснювати елементарне планування, реалізовувати задумане та отримувати результат, адекватний поставленій меті, а також здатність виявляти ініціативу й творчість. Досягнення такого високого рівня складає кінцеву мету виховної роботи [8, с. 49].

Р. Буре, О. Кононко, С. Ладивір та ін зазначають, що дошкільника можна назвати самостійним, якщо його поведінка характеризується комплексом усіх основних показників – незалежністю, ініціативністю, цілеспрямованістю й оптимізмом. Несформованість хоча б одного з них робить неправомірною високу оцінку, бо кожне з названих умінь є необхідною умовою розвитку самостійності малюка, взяте окремо, не може гарантувати необхідний рівень активності особистості. Оптимістично налаштована та незалежна дитина не обов'язково здатна виявляти в діяльності цілеспрямованість та творчість, а ініціативна – незалежність від думки інших. Учені зазначають, що дитину можна назвати самостійною, якщо прояви активності дитини достатньо стійкі й виявляються в різних видах діяльності, при різному настрої, в різних обставинах [5; 10].

Учені Г. Беленька, З. Борисова, Н. Кот, О. Кононко, Н. Кривошея, М. Машовець та ін. відзначили, що прагнення до самостійності потрібно підтримувати в дошкільників із перших днів їхнього перебування в дошкільному закладі. Особливого значення при цьому набуває використання різних видів трудової діяльності дітей. Використання ручної праці сприяє розвитку в дітей вміння ставити мету, знаходити шляхи її реалізації, переносити набуті знання в повсякденне життя. Праця у природі найчастіше організовується як колективна, групова. Натомість чільне місце в ній посідають індивідуальні доручення, які сприяють розвитку в дітей самостійності та відповідальності за свою працю. Адже саме в процесі використання цього виду дитячої трудової діяльності виробляються конкретні матеріальні цінності [3; 4].

У дослідженнях О. Андрейчик наголошено, що виховні можливості розвитку самостійності дітей у трудовій діяльності створюються за умови співпраці, зв'язку змісту та методів трудового виховання в дошкільному закладі та родинних вихованців. Систематичне залучення батьками дітей до праці, створення позитивної атмосфери під час праці, використання різних видів трудової діяльності, мотивованість діяльності призводять до формування навичок самостійності в дошкільному віці. Підкреслено важливість надання дитині права вибору в розв'язанні локальних завдань щодо організації власної діяльності [2, с. 17].

Отже, у низці робіт з проблем трудового виховання, самостійність виділено як морально-вольову якість особистості. Вищі почуття, а саме: товариськість, взаємодопомога під час колективної роботи, – сприяють вихованню вміння долати труднощі сумісними зусиллями, почуття впевненості у власних силах, відповідальності за свою частину роботи перед колективом, а також виникненню бажання спробувати розв'язати поставлене завдання самостійно.

Л. Парамонова зазначала, що значний потенціал для виховання самостійності як особистісної якості мають продуктивні види діяльності: конструювання, ліплення, малювання, аплікація

тощо. Орієнтація дитини на реалізацію задуму, створення готового продукту впливає на формування в неї навичок самостійності. Для цього потрібні вміння планувати, самостійно добирати матеріали для роботи, підходити творчо до виконання поставленого завдання, спираючись при цьому на власний досвід [13, с. 187].

Узагальнення думок різних авторів (Ю. Демидова, Ф. Ізотова, М. Марусинець, Л. Парамонова та ін.), які розглядали феномен дитячої самостійності в конструктивній діяльності, дозволяє підкреслити значення розв'язання конструктивних задач для розвитку когнітивного компонента самостійності. Пошук варіантів розв'язання конструктивної задачі, прагнення отримати доцільний і цікавий продукт сприяє розвитку таких складових пізнавального боку самостійності, як-от: прагнення до пошуку нових знань, дослідницька активність, здатність застосовувати набуті знання на практиці, вияви критичності під час оцінювання отриманого продукту, прогностичність та творчість [11; 13].

М. Марусинець, яка вивчала умови розвитку пізнавальної активності дошкільників, відзначила певне зниження самостійності та пізнавальної активності під час використання в роботі з дітьми готових правил, принципів, алгоритмів. Така стратегія є доцільною в роботі з дітьми, які відчують певні труднощі. Серед засобів оптимізації пізнавальної активності дітей дослідниця виділила конструктивні ігри. Вони допомагають наочно відчуту динаміку розв'язання завдання, сприяють пошуку різних способів його розв'язання, учать варіюванню задуму. На відміну від електронних засобів та інформаційних систем, вони не сприяють утраті інтересу до проблемних завдань, самостійних пошуків дітьми, розвивають уміння порівнювати, аналізувати, синтезувати, варіювати тощо [11, с. 7-9].

Л. Парамонова, вивчаючи особливості дитячої творчості, відзначила, що конструювання створює умови для розвитку самостійної діяльності дітей, набуття знань, умінь, навичок, які потім будуть задіяні на практиці, набудуть узагальненого характеру і стануть вихідною позицією для розвитку творчості. Вона зазначила, що важливою складовою самостійних дитячих відкриттів є багаторазове використання в різноманітних ситуаціях способів діяльності, а саме: від закріплення способу дії до нестандартного підходу в розв'язанні нового завдання на основі відомих способів. Значні можливості для розвитку таких складових самостійності, як вияви критичності, інтелектуальної активності, прогностичності та творчості, створюють використання задач, що носять проблемний характер, широке експериментування з матеріалом [13, с. 189].

Вихованню самостійності сприяє залучення дітей до зображувальної діяльності. Дослідники пропонують використовувати з цією метою виховні можливості ліплення, малювання та аплікації. Ознайомлення дітей з різними видами мистецтва викликає у них бажання виявити цілеспрямованість і творчу ініціативність у процесі реалізації свого задуму, критичність під час оцінки отриманого результату. При цьому відзначається необхідність переходу від репродуктивної до творчої діяльності. Із цією метою дослідники радять використовувати такі методи роботи, як: проблемні ситуації, спостереження, показ зображувальних прийомів, розповіді, бесіди за змістом картини, музичного твору, поетичного слова тощо [13, с. 201].

Окрім продуктивних видів діяльності, у яких розвитку самостійності сприяє бажання отримати власний неповторний продукт завдяки самостійним зусиллям, науковці визначили виховні можливості ігрової діяльності. Зокрема відзначається позитивний вплив різних видів ігор на становлення самостійності як базової якості у дітей дошкільного віку: сюжетно-рольових (В. Захарченко, В. Кузьменко, Н. Михайленко, О. Усова та ін.), будівельно-конструктивних (К. Корзакова, В. Нечаєва, В. Селіванов та ін.), дидактичних (Л. Артемова, А. Бондаренко, Р. Миронова, М. Попова та ін.), рухливих (О. Акулова, А. Савченко та ін.), народних (О. Акулова, А. Богуш, Н. Луцан та ін.).

Згідно з науковими даними Н. Короткової, Н. Михайленко, Н. Непомнящої, гра дозволяє дошкільнику реалізувати свої бажання та прагнення, дає можливість управляти тими предметами та діями, які до цього були доступні лише дорослому, дає можливість випробувати свої власні сили, бути самостійним. Самостійній ігровій діяльності сприяє і той факт, що встановлення мотиву й вибір мети у грі постають у наочному вигляді.

Від рівня самостійності в ігровій діяльності залежить ставлення однолітків до дитини. Так, у дослідженнях В. Кузьменко було виявлено, що компетентність у грі дитини молодшого дошкільного віку високо оцінюється однолітками. Спільна ігрова діяльність дітей з високим рівнем самостійності сприяє виявленню ними адекватної оцінки ігрових умінь одне одного, спрямовує на узгодження змісту гри, розвиток її сюжету, конструктивне вирішення конфліктів. Серед засобів оптимізації самостійної активності дошкільників дослідниця також називає сюжетно-рольові ігри, ігри-інсценування та ігри з будівельним матеріалом [9, с. 28-30].

Спираючись на дослідження означених авторів, можна дійти висновку, що використання різних видів ігор створює можливості для розвитку не лише самостійної діяльності дитини дошкільного віку, а виховання самостійності як базової якості особистості зокрема. У грі розвиваються всі компоненти самостійності. Спрямованість на реалізацію мети гри, досягнення

очікуваного результату, дотримання правил і вимог гри, змагальний інтерес сприяють розвитку вольового компонента самостійності. Бажання бути прийнятим у гру однолітками, отримати певну роль у ній змушують дошкільника підпорядковуватись певним правилам гри, формують у нього відповідальність перед колективом, розвивають уміння діяти узгоджено з бажанням інших, тобто сприяють розвитку морально-ціннісного компонента самостійності. Розв'язання будь-яких пізнавальних задач, що педагог ставить перед дитиною, відбувається значно легше, якщо пропонується дитині в ігровій формі. Гра сприяє розвитку в неї пізнавального інтересу, заохочує до застосування на практиці вже засвоєних знань і вмінь та пошуку нових, спрямовує на творче, нестандартне розв'язання ігрового завдання – це створює умови для розвитку когнітивного компонента самостійності [13].

Дослідження В. Давидова, П. Гальперіна, О. Запорожець, Д. Ельконіна, О. Леонтьєва, Н. Менчинської дозволяють зробити висновок, що самостійність формується в діяльності, а поведінкові прояви в ній можуть свідчити про рівень розвитку означеної якості. Спрямованість дошкільника на отримання результату своєї діяльності сприяє виявленню й розвитку в нього цілеспрямованості та наполегливості. Успішність цієї діяльності надає йому впевненості у своїх силах, зацікавленість нею сприяє бажанню дійти до мети навіть всупереч труднощам, що виникають. Важливого значення набуває рівень опанування дитиною цієї діяльності. Наявні в її досвіді знання та навички, що дозволяють розв'язати поставлене завдання, поглиблюють прагнення до самостійності [12, с. 93].

У роботі з дошкільниками найбільш зручними є ігрові проекти, оскільки гра є провідним видом діяльності. Використання ігрової форми допомагає дитині досягти поставлену мету й одночасно набути необхідних знань. У грі дитині легше долати труднощі, які виникають під час розв'язання поставленого ігрового завдання, бути цілеспрямованою, ініціативною, доводити розпочате до кінця. Організація самостійної роботи у процесі ігрового проектування вимагає відповідальності за свої результати та чіткого розуміння цілей.

Висновок. Узагальнюючи результати вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень, значимо, що виховання самостійності – складний процес, який поєднує у собі багатокомпонентний комплекс умов та засобів. Серед засобів виховного впливу на дитину молодшого дошкільного віку дослідники на перше місце ставлять дитячу діяльність: ігрову, навчальну, трудову.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богуш А. М., Бєленька Г. В., Богінч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. — К.: Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Андрейчик О. Організація співпраці дошкільного закладу і сім'ї з формування самостійності дітей у трудовій діяльності / Оксана Андрейчик // Вісник Інституту розвитку дитини (додаток): методичні та практичні матеріали. – Вип.2. – Київ. – 2011. – С.15-22.
3. Виховання дошкільників у праці / З.Н. Борисова, Г.В. Бєленька, М.А. Машовець та ін. – 2-ге вид., стер.– К., 2002. – 112 с.
4. Кононко Е. Л. Я – сам / Е. Л. Кононко. – К. : Радянська школа, 1983. – 96 с.
5. Кононко О. Л. Соціально емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищих навч. закладів. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
6. Кононко О. Л. Самостійність як чинник становлення моральної позиції у дошкільному дитинстві : Педагогіка і психологія / О. Л. Кононко. – 1998. – №4. – С. 12-24.
7. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / О. Л. Кононко. – К. : Стилос. – 2000.- 336 с.
8. Кононко О. Л. Ціннісне самоставлення як складова життєвої компетентності дошкільника : Педагогічна і психологічна науки в Україні. – Т. І.- Теорія та історія педагогіки. – Л. : Наукова думка. – 2007.
9. Кузьменко В. Самостійність / Віра Кузьменко // Дошкільне виховання . – 1999. – №11-12. – С.28-30.
10. Кулачківська С. Є. Я-дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку) / Світлана Євгенівна Кулачківська, Світлана Олексіївна Ладивір. – К. : Нора-прінт, 1996. – 108 с.
11. Марусинець М. Розвиток пізнавальної активності: психологічні умови та дидактичні засоби / Маріанна Марусинець // Дошкільне виховання. – 1999. – №11-12. – С.7-9.
12. Неверович Я. З. Развитие воли у дошкольников / Я. З. Неверович // Психология личности и деятельности дошкольника / под ред. : А. В. Запорожца, Д. Б. Эльконина. – М. : Просвещение, 1965. – С. 71–107.
13. Парамонова Л. А. Детское творческое конструирование /Лариса Алексеевна Парамонова – М.: Изд.дом "Карпуз", 1999. – 240 с.

14. Савченко М. В. Вплив ігрової діяльності на виховання самостійності у дітей дошкільного віку / Марина Василівна Савченко // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України. – 2011. – №4. – С.358-361.

15. Самостоятельная художественная деятельность дошкольников / Под ред. Н.А. Ветлугиной. – М. : Педагогика, 1980. –208 с.

УДК 37.07:[005:001.895]

ІННОВАЦІЙНА КУЛЬТУРА КЕРІВНИКА ЯК СКЛАДОВА ЙОГО УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Бузюн А.О., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Новгородська Ю.Г.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту

Актуальність теми. Процеси глобалізації та інформатизації світового суспільства, тенденції євроінтеграції та соціально-економічний розвиток України визначають здійснення нових підходів до формування інноваційної культури особистості. Кардинальні зміни в теорії і практиці української освіти вимагають створення відповідних умов до підготовки та перепідготовки керівних кадрів, які повинні не тільки адаптуватися до сучасних вимог і реагувати на всі інноваційні виклики часу, але й мати певний рівень сформованості інноваційної культури.

Це підтверджує Указ Президента України № 344/2013 від 25.06.2013 року "Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року", у якому визначається, що інноваційний сталий розвиток суспільства, економіки неможливо здійснювати без послідовного запровадження передових науково-педагогічних технологій, раціональних і ефективних підходів до організації наукової та інноваційної діяльності у сфері освіти, тобто підтримки інноваційної діяльності педагогічних та керівних кадрів країни.

У Законі України "Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності" інноваційна культура визначається як складова частина інноваційного потенціалу, яка характеризує рівень освітньої, загальнокультурної та соціально-психологічної підготовки особистості й суспільства в цілому до сприйняття і творчого втілення в життя ідеї розвитку економіки країни на інноваційних засадах. Розвиток інноваційної культури суспільства визначено одним зі стратегічних пріоритетів інноваційної діяльності в Україні [12].

Науковці О. О. Шмельова та П. О. Кисляков визначають такі функції інноваційного потенціалу:

- цільова функція обумовлює реалізацію в професійній діяльності інноваційного ресурсу особистості;
- мотиваційна функція задає потребу в реалізації готовності до інновацій;
- креативна функція створює умови для узагальнення знань, пошуку закономірностей та відкриттів у вирішенні поставлених завдань;
- прогностична функція забезпечується здатністю до оцінки умов та антиципації засобів і результатів інноваційної діяльності;
- трансформаційна функція являє собою закладену можливість досягнення певної мети;
- функція розвитку визначає перехід від одного якісного стану до іншого;
- функція формування інноваційного професійно-орієнтованого досвіду забезпечує його трансляцію;
- функція практико-орієнтованості є інтегруючою в актуалізації інноваційного потенціалу фахівця та виявляє себе в готовності особистості генерувати нові знання в галузі інновацій і застосовувати їх для потреб професійної практики та вирішення нових завдань, у застосовуваності сформованого комплексу інноваційних умінь, інноваційного досвіду та компетентності. Науковці зазначають, що ефективність розвитку інноваційного потенціалу забезпечується лише сукупністю цих функцій [15, с. 231–232].

За переконанням науковців, зв'язок між інноваційним потенціалом та інноваційною діяльністю носить прямий характер: інноваційна діяльність – це рух від інноваційного потенціалу до інновації, його трансформація з метою отримання і застосування нового продукту [15, с. 232].

Складовою інноваційного потенціалу є інноваційна культура, що характеризує рівень освітньої, загальнокультурної і соціально-психологічної підготовки особистості та суспільства в цілому до сприйняття і творчого втілення в життя ідеї розвитку країни на інноваційних засадах.

На думку Г. А. Низамової, основними якостями інноваційної людини є креативне мислення, підприємливість, мотивація до успіху, готовність до розумного ризику, відкритість новому, моральна відповідальність за свою діяльність, здатність до інтелектуальної діяльності [9, с. 114].

Інноваційна особистість, на думку С. Яголковського, – це людина, яка:

- наділена достатнім рівнем розвитку інтелекту та креативності;
- ефективна як у виробництві розумової та творчої продукції, так і на поведінковому рівні у взаємодії з такими продуктами;
- є активним користувачем інформаційних, комп'ютерних і комунікативних технологій;
- чутлива до нового і орієнтована на його пошук;
- спрямована як на усвідомлення існуючої проблеми, так і на пошук її вирішення [16, с.60].

О.М.Ігнатівич наголошує на тому, що природа інноваційної особистості діалектична, вона неодмінно припускає наявність такої основи, що формує типовість поведінки, і, в той же час, своєрідність, відмінність від інших. Інноваційна особистість характеризується розвинутою творчою уявою; має стійку систему знань, що розкривають сутність, структуру і види інноваційної діяльності; вміє цілеспрямовано генерувати нові нестандартні ідеї з використанням інтелектуальних можливостей і механізмів самоактуалізації; володіє психолого-педагогічними знаннями про освоєння і впровадження інноваційних процесів у систему освіти, спеціальними методами, прийомами і засобами, використання яких дає змогу активно включитися в інноваційну педагогічну діяльність; орієнтована на створення власних розробок, методик; виявляє готовність до подолання інерції мислення тощо [1, с.232].

З'ясовуючи сутнісний зміст поняття "інноваційна культура" у психолого-педагогічній і науковій літературі нами встановлено, що загального чіткого визначення немає.

Інноваційна культура керівників – це особливий тип професійної культури, який характеризується: знанням сучасних теорій і технологій управління; вмінням здійснювати професійну діяльність у сфері освіти в сучасних умовах; володінням інноваційними управлінськими технологіями, прийомами творчої діяльності; здатністю бути лідером, організатором; творчим складом розуму, стратегічним мисленням, схильністю до інновацій, готовністю знаходити оптимальні шляхи виходу з неординарних ситуацій.

Аналіз наукових праць дозволив виявити різноманітність поглядів на сутність інноваційної культури особистості. Дослідниками цей феномен розглядається як:

– сфера духовного життя людини, що відображає її ціннісну орієнтацію, яку закріплено в мотивах, знаннях, уміннях, навичках, зразках і нормах поведінки, і забезпечує сприйняття нею нових ідей, її готовність і здатність до підтримки й реалізації нововведень у всіх сферах життя [14, с. 10];

– здатність для системно і якісно повної можливості колективу, організації, регіону, країни, цивілізації і кожної людини діяти ефективно, відповідально, конструктивно, ініціативно, творчо, доброзичливо не тільки на робочому місці, а й у країні, у світі [11, с. 11].

– складова загальної культури, яка забезпечує готовність до ефективного життя в умовах інноваційних соціально-економічних перетворень, сприяє здатності об'єктивно оцінювати все нове, прогресивне, готовності творчо освоювати і використовувати їх у своїй інноваційній діяльності [7].

– система цінностей, знань, норм, умінь і навичок з генерування і впровадження інновацій, які формуються або розвиваються в особистості і забезпечують, за певних умов, реалізацію її інноваційного потенціалу в усіх сферах діяльності [8].

– складне інтегративне утворення, яке є одним з показників готовності педагога до інноваційної діяльності та складається з цілого ряду якостей, властивостей особистості та професійної компетентності педагога [6, с. 87];

– складова загальної культури фахівця, інтегративне утворення, що сприяє сприйняттю нових інноваційних ідей у всіх сферах діяльності закладу, готовності і здатності до підтримки й реалізації його інноваційного розвитку [8, с. 100].

– відповідний рівень професійності, виявлений у здатності об'єктивно оцінювати нові ідеї, готовності творчо освоювати і використовувати у роботі все нове, прогресивне [5, с. 17];

– система цінностей, що відповідають інноваційному розвитку суспільства, держави, регіонів, галузей економіки, підприємств, установ, організацій і відображають індивідуально-психологічні якості, інші найважливіші соціальні цінності людини, що сприяють формуванню та розвитку інноваційно-активної особистості [5, с.18].

– знання, уміння й досвід цілеспрямованої підготовки та комплексного впровадження й усебічного освоєння нового в різних галузях людської життєдіяльності при збереженні в інноваційній системі динамічної єдності старого, сучасного й нового; іншими словами – це вільне творіння нового з дотриманням принципу спадкоємності [13, с.26].

– готовність і здатність до інновацій в управлінні функціональним станом навчального закладу. Дана діяльність повинна бути спрямована на пошук оригінальних способів застосування відомих або вироблення нових, раніше невідомих методів і прийомів розв'язання управлінських

завдань. Інноваційна культура керівника – це комплексний соціальний феномен, що органічно поєднує в собі питання науки, освіти, менеджменту і культури [6, 46].

– накопичені знання, досвід, переконання, особливості поведінки і взаємовідносин персоналу, систему його мотивації, порядки в організації тощо, які характеризують ступінь сприятливості окремих працівників, груп працівників (підрозділів) і організації в цілому до нововведень, готовність втілити їх у нові продукти, технології, управлінські рішення тощо [4, с.44].

Нам імponує визначення О.М.Ігнатович, яка визначає інноваційну культуру як здатність до організації та реалізації інноваційної діяльності, в основі якої полягають потреба у пошуку нового, активність, спрямована на реалізацію нового у життєдіяльності, ціннісне ставлення до створення та використання інновацій, що зумовлює розвиток інноваційності особистості і формує ступінь досконалості інноваційної діяльності [1, с. 69].

Для чіткого розуміння сутності інноваційної культури необхідно враховувати її основні функції.

Відома дослідниця О. Козлова виокремлює такі функції інноваційної культури особистості: *розвивальна* (реалізується в пізнавально-перетворювальному ставленні до власної особистості на рівні самоосвіти й самовиховання); *регулятивна* (прогностика форм, методів та засобів упровадження інновацій); *соціокультурна* (забезпечення сталого розвитку провідних сфер життєдіяльності особистості на інноваційних принципах); *трансферна* (передача інноваційних типів поведінки в процесі розвитку людського суспільства); *селективна* (відбір запозичених інноваційних моделей поведінки з урахуванням запитів сучасного суспільства); *орієнтаційна* (уявлення про умови та цілі створення інновацій, їх – доцільність у суспільстві) [3, 425–426].

С.М.Ілляшенко виділяє три функції досліджуваного феномену. Трансляційна – полягає в передачі з минулого і сьогодення в майбутнє стійких типів інноваційної поведінки, які пройшли тривалу апробацію і ввійшли в систему цінностей суспільства.

Селекційна – передбачає відбір новостворених чи запозичених інноваційних моделей поведінки, що відповідають потребам суспільства на певному етапі його розвитку.

Інноваційна – закладається в розробці нових типів інноваційної поведінки на основі зразків інноваційної діяльності, що виникли всередині певної суспільної культури чи привнесені ззовні [2].

Більш детально функції інноваційної культури були досліджені В.Носковим, А.Кальяновим, О.Єфросініною. Ними запропоновані зокрема, такі: *пізнавально-перетворювальна*, що здійснює заходи теоретичної та організаційної діяльності; *регулятивна*, яка визначає важливу роль інновацій у розвитку суспільства та його соціальних інститутів; *ціннісно-нормативна*, що дає оцінку явищам у галузі інноваційної діяльності; *комунікативна*, яка передбачає спілкування та обмін досвідом з інновацій і технологій навчання; *соціалізаторська*, що розглядає інноваційну культуру крізь призму суспільних цінностей; *прогностична*, яка передбачає вивчення і прогнозування можливих шляхів та напрямків розвитку інноваційної культури в окремій галузі; *інтеграційна*, що поєднує інші різновиди культури в єдину культуру особистості [10, с.73].

Отже, інноваційна культура керівників закладів освіти – це складова їх загальної культури, яка становить систему цінностей, знань, норм, умінь та навичок щодо впровадження інновацій, що формуються або розвиваються в особистості упродовж професійної діяльності та забезпечуються при певних умовах.

Формування інноваційної культури керівника – це цілеспрямований та керований процес, який передбачає усвідомлення основних компонентів інноваційної діяльності, створення ситуації готовності до системного науково-методичного, творчого пошуку та об'єктивної оцінки отриманих результатів.

Література

1. Ігнатович О. М. Фахова інноваційна культура педагогічних працівників : психологічні механізми // *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 7. Кам'янець Подільський: Аксіома, 2010. 832 с.
2. Ілляшенко С.М. Роль інноваційної культури у формуванні інноваційно-сприятливого середовища на підприємстві : у 3 т. // *Збірник тез доповідей II міжнародної науково-практичної конференції "Економіка та фінанси в умовах глобалізації: досвід, тенденції та перспективи розвитку"*. Макіївка : Макіївський економіко-гуманітарний інститут, 2010. Т. 3. С. 69-72.
3. Козлова Е. Структурные составляющие инновационной культуры будущего педагога // *Studia Pedagogice. Problemy spoteczne, educacyjne i artystyczne*. 2014. Т. 24. S. 421–440.
4. Косенко О.П. Інноваційна культура як фактор формування інноваційно-сприятливого середовища на підприємстві // *Вісник НТУ "Харківський політехнічний інститут": Економічні науки*. 2017. №46 (1267). С.43-48.

5. Коюда О. П. Інноваційна культура та її характерні особливості // *Проблеми науки*. 2009. №7. С.15-20.
6. Кузьмина Н. В. Понятие Педагогическая система и критерии ее оценки // *Методы системного педагогического исследования*. Л. : ЛГУ. 2009. С. 45–58.
7. Макагон Е. В. Развитие инновационной культуры педагога в условиях последипломного образования: учебно-методическое пособие. Севастополь : Рибест, 2011. 178 с.
8. Мурована Н. М. Інноваційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу (теоретичний аспект) // *Народна освіта*. 2012. № 3 (18). URL: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua>.
9. Низамова Г. А. Инновационная личность: модель и характеристики // *Подготовка научно-педагогических кадров для технических университетов: проблемы и перспективы: материалы VII Международ. регион. конф. IGIP по инж. педагогике*. М.: МАДИ, 2017. С. 112–123.
10. Носков В. Соціально-психологічні детермінанти інноваційної культури в гуманітарному ВНЗ // *Соціальна психологія : збірник наукових праць*. 2005. № 4 (12). С. 69–83.
11. Поскряков А. А. Инновативная культура и креативность // *Теория и методология творчества: итоги и перспективы*. М. : Ин-т философии РАН, Рос. философ. общ-во, 2001. С. 11.
12. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 16 січня 2003 року №433 – IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №13. С.354-358.
13. Фокина В.Н. Инновационная культура преподавателя ВУЗа: теоретическая модель социологического исследования // *Инновации в образовании*. 2001. № 1. С. 24-29.
14. Холодкова Л. А. Инновационная культура субъектов профессионального образования: концепция, условия формирования // *Инновации*. 2005. № 7. С. 4–15.
15. Шмелева Е. А., Кисляков П. А. Инновационный потенциал личности: психология формирования в вузе // *Гуманитарные основания социального прогресса: сб. ст. Международ. науч.-практ. конф.: в 8 ч. Ч. 8 / под ред. В. С. Белгородского, О. В. Кашеева, В. В. Зотова, И. В. Антоненко*. М.: ФГБОУ ВО "МГУДТ", 2016. С. 228–233.
16. Яголковский С. Р. Психология инноваций : подходы, модели, процессы : монография. М., 2010. 264 с.

УДК 159.923

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ

Ващенко О.С., магістрант факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник - доктор психол. наук, проф. **Папуча М.В.**, кафедра загальної та практичної психології.

У статті розглядається проблема особливостей переживання художнього образу. Вивчається переживання, як творчий процес, перебудови зовнішньої реальності через сприйняття, осмислення та проживання певних явищ.

Ключові слова: переживання, враження, вираження, художній образ.

Постановка проблеми: Переживання, термін який ми щоденно чуємо у повсякденному житті та яким надзвичайно пронизана психологічна література. Дивно, але якщо розглянути його глибше, спробувати виокремити де і головне навіщо застосовується даний термін, то виявиться, що поняття зовсім не вивчене і потребує більш ретельного дослідження на мікро так макрорівні.

Актуальність:

Переживання, самостійний процес, що співвідносить суб'єкта зі світом, який вирішує його реальні життєві проблеми, а не особлива психічна "функція". Вирішення проблем з якими клієнт приходиться до психолога є головним завданням їх взаємодії, а тому переживання є невід'ємним компонентом цього процесу. Дослідження психології художнього образу дозволяє широко застосовувати отримані знання у практичній діяльності спеціалістів. Саме тому дослідження даного питання має важливе значення, як для наукового так і для практичного майбутнього психологічної реальності сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які ретельно підійшли до вивчення цього питання прізвищ не так-то і багато: В. Дільтей, Л. С. Виготський, Ф. Ю. Василюк, М. В. Папуча, О.М. Леонтьев, Е. П. Ільїн. Хоча єдино визначеної картини бачення даного явища так і не вдалося отримати, це питання залишається надважливим у сучасній психологічній реальності.

Вітчизняна психологія завжди особливо відносилась до проблеми переживання. Виготський вважав його одиницею психологічного аналізу, воно було найбільш вагомим одиницею в

структурі свідомості. Відбувається зміна особистості як цілого. "У переживанні, - вказував Виготський, - дане, з одного боку середовище в його відношенні до мене, а з іншого – особливість моєї особистості" [2]

Переживання є динамічним постійно змінюваним процесом. Його змістовна наповненість залежить від онтогенетичного розвитку особистості та характеризується відношенням людини до світу. Переживання ніби знаходиться між людиною та навколишнім світом і відповідає за злиття або розмежування даних.

Дещо інше бачення цього явища вводить Василюк. "Переживання розуміється нами, як особлива діяльність, особлива робота з побудови психологічного світу, спрямована на встановлення змістової відповідності між свідомістю і буттям, спільною метою якої є підвищення осмисленості життя" - пише Василюк. Саме ця ідея, знаходження смислу життя, дозволяє говорити про переживання, як про продуктивний процес, який має творчу спрямованість. [1]

Наше дослідження є спробою наблизитись до пізнання переживання з іншої сторони, нової для психологічних реалій. Воно є творчим процесом, перебудови зовнішньої реальності через сприйняття, осмислення та проживання певних явищ. Даний процес є плинним, незавершеним індивідуально-колективним актом побудови змістовних та чуттєвих зв'язків.

Щоб ближче зрозуміти про що йде мова необхідно звернутися до враження. Враження, як психічне явище є результатом дії інтегрованого сенсорно-перцептивного процесу, складного явища, проте воно не являє собою образ, воно не є модально-визначеною цілісністю, хоча і є достатньо сталим.

Враження виникне, якщо подразник якимось чином зустрінеться, співпаде з особистісним, емоційним спрямуванням людини, і, тим самим актуалізує зустрічну активність. [3]

Слід відзначити, що враження є безпосереднім та мимовільним процесом, у якому не повинні приймати участь воля та свідомість, те що ми називаємо "первинним враженням". Втручання у враження свідомості призводить до його перетворення і руйнування, саме тому надзвичайно складно дослідити цей феномен.

Життєве формулювання "поділитись враженням" означає роботу із враженням, перенесенням його у лексико-семантичні структури свідомості, наділенням власним особистісним досвідом. Тож враження можливо спробувати "спіймати" лише спираючись на суб'єктивний аналіз об'єктивної інформації. Важливо, що враження завжди відкрите до цієї внутрішньої роботи, у ньому також зосереджуються характеристики актуального самопочуття людини. [4]

Переживання вражень є необхідним актом, що визначає психічне здоров'я людини. Але якщо враження залишаються непережитими, у своєму первинному, гострому емоційному вигляді у лабіринтах несвідомого, то людина постійно страждає, прикладом таких страждань є наприклад феномен посттравматичного стресового розладу.

Для того, щоб досліджувати переживання вражень, треба ці враження спочатку викликати. Але зробити це не в межах стимуло-реактивної парадигми, а діалогічній взаємодії. Те що викликає враження, повинно бути в полі пізнання людини, хоч якось торкатися її особистісного досвіду, викликати внутрішню активність. Художній образ, на нашу думку, досить точно відповідає встановленим вимогам.

"Художній образ – один з найважливіших термінів естетики та мистецтвознавства, який використовується для позначення зв'язку між дійсністю і мистецтвом та найбільш концентровано виражає специфіку мистецтва в цілому; специфічна, властива мистецтву форма відображення дійсності, що виявляє загальне через конкретне, індивідуальне, що виникає у творчому процесі митця і втілюється в матеріальній формі" [1].

Так А. Радугін дає таке визначення: "художній образ – це конкретно чуттєве і в той же час узагальнене відображення життя, пронизане емоційно-естетичною оцінкою автора".

Художній образ створюється та існує завдяки та через символи. На нашу думку символ – особлива форма естетичного узагальнення. Це образ, що означає широке поняття чи навіть ідею. Художник у процесі творчості намагається перевести на конкретну мову образів свої абстрактні ідеї і зробити потрібно це так, щоб сприймаюча сторона змогла отримати увесь спектр інформаційного і чуттєвого наповнення первинного задуму.

У нерухомості художнього образу, в цій уявній слабкості ховається величезна сила, яка дає побачити, зрозуміти і пережити те, що в житті проноситься, не зупиняючись, лише дотично і уривками торкаючись нашої свідомості. Живопис зберігає наші переживання і враження, допомагає згадувати і знов ніби тримати перед очима минуле життя, мало цього, воно допомагає нам в самій дійсності знаходити прекрасне, вчить в минулому відкривати вічне. Саме тому у нашому дослідженні ми використовували продукти живописного мистецтва.

Естетичне переживання на думку Л.С. Виготського, лишається незрозумілим і прихованим від людини за своєю сутністю. Нам важко, а часто навіть неможливо визначити чому сподобався той чи інший твір. Все що ми вигадуємо для пояснення є пізнім "домисленням", перетворенням

несвідомих процесів. Коли людина намагається висловити переживання, вона не тільки не може зробити це точно, але при цьому починає переживати щось інше, відбувається таке собі подвоєння переживання.

К. Юнг дуже точно називає художній твір, який народжується в психіці людини, самостійним, неподільним комплексом, котрий існує автономно від свідомості, хоча може активно з нею взаємодіяти. Ця взаємодія і є переживанням, проте не розумінням, бо поки ми захоплені процесом творчості, ми не розуміємо і не бачимо. [6]

Наші дослідження спрямовані на дослідження поняття переживання, викликаного художнім образом. Отримані результати дають нам змогу стверджувати, що художній образ запускає у психіці людини процес, який ми можемо називати переживанням, яке в свою чергу формує нові структури, перетворюючи та розкриваючи особистість по-новому. Вони не є узагальненням, перетворенням якісних показників у кількісні дані, проте вони є намаганням наблизитись до переживання, як до важливого особистісного явища, яке несе у собі усю цілісність особистості і є суто індивідуальною формою вираження людини, що переживає. Перспективи дослідження розширюються з кожною миттю, поки особистість пізнає та переживає, сприймає світ, збагачуючи власний досвід.

Література

1. Василюк Ф.Е. Психология переживаний, анализ преодоления критических ситуаций.–М.: Изд-во Москв. ун-та, 1984.–199 с.
2. Выготский Л. С. Вопросы детской (возрастной) психологии// Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т.–М.: Педагогика, 1984.–Т. 4.–С. 243-403.
3. Зинченко В.П., Мамардашвили. М.К. Об объективном методе в психологии // Вопр. филос. 1977. № 7. С. 109–125.
4. Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення : [Наукова монографія] / М. В. Папуча. – Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2011.–656 с.
5. Папуча М. В. Діалог як психологічний механізм розвитку особистості// Діалогічність як форма існування і розвитку особистості/ За ред. Г.О. Балла, М. В. Папучі. – Ніжин: Міланік, 2007 – 343 с.
6. Юнг К.-Г. Человек и его символы. – М., 1997. – 367 с.

УДК 364:376:159.922.76

ПІДТРИМКА ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ ТА ЇХНІХ СІМЕЙ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Висовень А. В., студентка III курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Хлєбик С. Р.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті висвітлено, що розвиток демократичного суспільства в Україні потребує нових стратегій і підходів до формування соціальної політики щодо людей з обмеженими можливостями. Вона має враховувати вже існуючі тенденції в міжнародній політиці, світові інноваційні підходи до розв'язання проблем інвалідності, та сучасний практичний досвід. Впровадження інклюзивної освіти в Україні – складне та неоднозначне завдання, що потребує розгляду та розробки нормативно-правових, психолого-педагогічних, програмно-змістових, соціально-психологічних засад. Проведено аналіз стану інклюзивної освіти в Україні. Сформульовано комплекс взаємопов'язаних економічних та організаційних важелів, спрямованих на активізацію розвитку інклюзивної освіти в Україні. Роботу присвячено впровадженню організаційно-педагогічних умов інклюзивного навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку в школі з тісною співпрацею з батьками.

У роботі висвітлено позитивні сторони інклюзивних процесів, які виявлено під час впровадження інклюзивної освіти. Зокрема, дана проблема потребує розробки нормативно-правових, психолого-педагогічних, програмно-змістових, соціально-психологічних засад тощо, оскільки наразі значно збільшилася кількість дітей з порушеннями психофізичного розвитку, які не мають змоги одержувати корекційно-реабілітаційну допомогу та психолого-педагогічну підтримку.

Означені напрями корекційної педагогічної діяльності, які мають стати основоположними у впровадженні інклюзивного навчання, перспективи впровадження в загальноосвітній процес системи інклюзивного навчання з розробленим і науково обґрунтованим корекційно-розвивальним блоком, що допоможе нівелювати відмінності у розвитку дітей з порушеннями

психофізичного розвитку та їхніх здорових однолітків, дасть змогу подолати труднощі у навчанні, шкільній адаптації та соціалізації.

Ключові слова: інклюзивна освіта, взаємодія, сімейне виховання, соціалізація.

Постановка проблеми: Аналіз останніх досліджень і публікацій: Проблема роботи з дітьми та батьками, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, знаходиться в центрі уваги багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців: В. Андрущенко, М. Ярмаченка, Е. Андрєєвої, В. Бондаря, Т. Ілляшенко, А. Колупаєвої, Н. Сабат, Є. Ярської-Смирнової, О. Акімової та зумовлює необхідність її практичного спрямування.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні в Україні відбувається зміна тенденцій у галузі соціальної політики держави стосовно людей із особливими потребами. Одним із пріоритетних напрямків державної політики в освітній сфері є впровадження інклюзивної освіти, яка виключає будь-які форми дискримінації учнів: за фізичним, національним показником або через певні особливості поведінки, а також створює для всіх учасників освітнього процесу відповідні умови для отримання повноцінної якісної освіти.[1с.35]

Інклюзивне освітнє середовище стало вимогою часу. Тому батьки вже від народження дитини з певними вадами повинні розуміти, що її соціалізація у суспільстві необхідний етап для повної реабілітації. Проблема свідомого ставлення батьків до своєї особливої дитини і її майбутнього вже давно турбує педагогів, лікарів, психологів та реабілітологів. На жаль, тенденція до зростання кількості дітей, які потребують спеціальної освіти, залишається. Тому від експериментальної педагогіки шкільна освіта перейшла у фазу практичного спрямування всіх зусиль педагогів та батьків на роботу з дітьми, які потребують нових освітніх послуг.

Розроблена низка нормативно-правової бази щодо забезпечення освіти дітей з особливими потребами. Головними з яких є закони України "Про освіту", "Про реабілітацію інвалідів", "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні", Указ Президента України від 01.06.2005 р. № 900 "Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов з життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями". [5, с. 128].

У відповідності до Закону України "Про освіту" Інклюзивне навчання визначається як система освітніх послуг, що забезпечує реалізацію права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, а також їх соціалізацію та інтеграцію в суспільство.

Мета інклюзії в освітній сфері полягає у частковій або повній ліквідації і попередженні соціальної ізоляції, що є наслідком відсутності толерантності й негативним ставленням до поняття плюралізму. Інклюзія визначає освіту основним механізмом попередження порушення прав людини й запобігання будь-яких форм дискримінації [6. с.25]

Великої уваги заслуговують наукові дослідження з даного питання та науково-практичні розробки вчителів і вихователів, які безпосередньо впроваджують в освітню систему інклюзивне навчання. Проблема роботи з дітьми та батьками, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, знаходиться в центрі уваги багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців: В. Андрущенко, М. Ярмаченка, Е.Андрєєвої, В. Бондаря, Т. Ілляшенко, А. Колупаєвої, Н. Сабат, Є. Ярської-Смирнової, О. Акімової та зумовлює необхідність її практичного спрямування. [5, с. 128].

Інклюзивна модель освіти повинна охоплювати:

- систему освітніх послуг, зокрема: адаптацію навчальної програми та плану, фізичного середовища, методів і форм навчання, використання існуючих в громаді ресурсів, залучення батьків;

- співпрацю з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до потреб дітей;

- створення позитивного клімату у шкільному середовищі [2, с. 39].

Провідною складовою моделі інклюзивної освіти є співпраця з батьками. Сучасна освітня філософія, зорієнтована на особистість дитини, ґрунтується на положенні, що батьки є її першими і головними вчителями. Дедалі більше педагогів з повагою ставляться до навчального процесу, який відбувається вдома, і будують свою роботу з урахуванням інтересів дітей та їхніх родин. Оскільки до загальноосвітніх закладів почали залучати дітей з особливими освітніми потребами, постійна співпраця з їхніми сім'ями має ще більше значення. [2, с. 39].

У процесі навчання таких учнів дуже важливо враховувати інтереси, пріоритети й турботи сімей. Батьки дітей з порушеннями психофізичного розвитку мають працювати в тісному контакті з учителями та іншими фахівцями під час розробки та реалізації навчальних планів, їх адаптації, організації навчального середовища тощо. Першим кроком для усвідомлення ролі батьків у навчальній команді є розгляд можливостей їх участі в навчальному процесі дитини та його підтримки. Завдання батьків як членів навчальної команди – мати інформацію та бути відповідальним членом навчальної команди дитини. Інклюзивна освіта вимагає новизни у змісті сімейного

виховання щодо дітей з інвалідністю, який повинен визначатися поняттями "співробітництво", "співпраця", "взаємодія" [3, с. 7]. У такій співпраці педагогів і батьків можна виділити три етапи:

- перший етап спрямований на залучення батьків до навчально-виховного процесу дитини. Адже саме вони найбільш зацікавлені в позитивних зрушеннях щодо розвитку і соціалізації дітей.

- другий етап передбачає формування зайнятості батьків процесом розвитку дитини. Педагоги показують їм можливості невеликих, але дуже важливих для розвитку дитини досягнень.

- третій етап характеризується розкриттям перед батьками можливостей особистісного пошуку, творчого підходу до навчання своєї дитини та особистої участі в дослідженнях її можливостей [3, с.11].

Повноцінне залучення дитини з порушенням психофізичного розвитку у соціальному середовищі передбачає, насамперед, адекватне ставлення до неї в умовах сім'ї, сформувати яке допоможуть медики, дефектологи, соціальні працівники і психологи.

Задля успішної реалізації інклюзивних програм надзвичайно важлива підтримка і розуміння дітей з інвалідністю, співпраця педагогів і родин таких дітей, яка буде ефективною за реалізації наступних умов: створення сприятливої атмосфери (коли педагогічний колектив позитивно налаштований на партнерські стосунки і міжособистісну взаємодію з дітьми та їхніми родинами); постійне спілкування між родиною дітей і школою, яке має і інтерактивну, і перцептивну його складові; сприйняття батьків як колег. Дані аспекти не розкривають усіх засад співпраці закладів освіти і родин, в яких зростають діти з особливими потребами, в умовах інклюзивної освіти. Подальшого дослідження потребує розробка методичної бази для соціально-психолого-педагогічної просвіти батьків з метою забезпечення системного підходу допомоги дітям з порушеннями розвитку; створення оптимальних умов для включення їх в усі сфери життєдіяльності і суспільних відносин.[6. с.61]

Для покращення партнерських стосунків між педагогами, спеціалістами та дитиною потрібно враховувати, що для батьків дитина – це щоденна реальність та життєвий обов'язок, а спеціалісти та педагоги працюють в межах певного набору правил і процедур. Отже, ритм взаємовідносин батьків і професіоналів з дитиною різний, як і різні рівні зобов'язань у задоволенні потреб дитини. Важливо, щоб у школі були передбачені різні види спілкування і взаємодії між родинами і вчителями. Учителі знають, що під час розмов із батьками можна дізнатися багато нового і потрібного про дітей. Позитивні, довірливі стосунки між педагогами і родинами сприяють тому, що сім'ї почувають себе впевненіше і готові до прийняття необхідних рішень. У процесі бесід вчителі повинні пропонувати батькам розглядати ситуації з різних позицій і обмірковувати різні шляхи вирішення проблем[4, с. 63-77].

Для ефективної співпраці з дітьми та батьками застосовуються наступні прийоми:

- активне слухання, яке передбачає вислухати опонента, з повагою поставитися до думки, почерпнути інформацію необхідну для розробки плану навчання та взаємодії.

- ставити запитання. За допомогою запитань вчитель або фахівець має заохотити батьків до розмови, що дає можливість з'ясувати незрозумілі моменти, надати вчасно рекомендації, поради тощо). В роботі з сім'ями, в яких зростає дитина з інвалідністю, ефективними є такі методи і форми:

1. "Рівний - рівному" – надання допомоги родинам, які стикалися з даною проблемою та мають практичний досвід. Батькам дітей з особливими потребами корисно спілкуватися з родинами подібних їхній. Під час таких зустрічей батьки отримують інформацію стосовно порушень розвитку інших дітей, їх досягнень, обговорюють свої турботи. Таким чином вони взаємно підтримують один одного, а це в свою чергу зменшує соціальну ізоляваність.

2. Метод кейсів (із залученням психолога чи соціального працівника) – метою є надання підтримки та створення ситуації, що спрямовує батьків до розгляду ситуацій й викликає бажання подолати життєві перешкоди або ж адаптуватися і шукати нові мотиви для повноцінного життя.

3. Включення батьків у процес занять з дитиною. Особливо доцільно це робити на етапі адаптації та становлення дитини в інклюзивному закладі.

Отже низка дослідження свідчать, що діти з особливими освітніми потребами досягають кращих академічних успіхів, якщо вони навчаються в закладах освіти за підтримки відповідних фахівців і наявності спеціальних послуг. Проте, й самі батьки потребують значної підтримки. Для них важливо спілкуватися з іншими батьками, які мають подібні проблеми та інтереси; їм потрібні допомога фахівців, інформація про інші додаткові послуги тощо. З цією метою в закладах з інклюзивним навчанням необхідно створювати кімнати співпраці, де педагоги, психологи і залучені фахівці разом з батьками зможуть обговорювати ті основні складові розвитку і виховання особливих дітей; піднімати і вчасно реагувати на проблеми, які виникають під час навчання і поза навчальний час [6, с..63].

Література

1. Романов О. Діти з особливими потребами в школі : Психолого-педагогічний супровід / О. Романова – К. : Шк. світ, 2011. – 128 с.
2. Колупаєва А. А. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: [навчально-методичний посібник] / А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М.
3. Найда [за заг. ред. Л.І. Даниленко]. – К., 2007. – 128 с. Соціальне партнерство в інклюзивній освіті: європейський вектор, українські реалії 64с.
4. Омельченко І. М. Психолого-педагогічна допомога сім'ям дітей з обмеженими можливостями: методичні рекомендації / І. М. Омельченко, О. М. Тиха, Л. О. Федорович. – Полтава: ПДПУ імені В.Г. Короленка, 2009. – 80
5. Основи інклюзивної освіти. [Навчально-методичний посібник] / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К. : "А. С. К.", 2012. – 308 с.
6. Маранчак Р. С., Василенко О. М. Інклюзивна освіта як одна з умов соціальної адаптації дітей з особливими потребами//Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна", №2(8)/2013
7. Соціальне партнерство в інклюзивній освіті: європейський вектор, українські реалії // Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (15 березня 2018 р.). – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2018. – 72 с.

УДК 364–056.83

ГРА ЯК ІНТЕРАКТИВНИЙ МЕТОД ПРОФІЛАКТИКИ ПІДЛІТКОВОЇ НАРКОЗАЛЕЖНОСТІ

Голован М.Ю., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Володченко Ж.М.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті описується сутність застосування гри як інтерактивного методу профілактики підліткової наркозалежності та проаналізовано поняття наркозалежності, виділено сутність соціально-педагогічної профілактики.

Ключові слова: наркотична залежність, соціальна профілактика, інтерактивні методи, інтерактивні ігри.

Постановка проблеми. Одна з найгостріших проблем сьогодення – поширення вживання наркотичних речовин підлітками. Це соціальне явище має свою динаміку і закономірності розвитку, адже соціально – економічні, політичні та культурні зміни в різних сферах українського суспільства зумовили виникнення специфічної соціальної реальності, яка характеризується явищами матеріального та соціального розшарування сімей, соціального сирітства, уживання наркотичних речовин значною кількістю членів суспільства, серед яких вагому частку займають неповнолітні. В даний час наркоманія є не тільки медичною, психологічною, правоохоронною, але і великою соціальною проблемою. Наркоманія стала однією з основних причин зростання злочинності і ряду інших негативних явищ, завдає величезної шкоди здоров'ю сучасному та майбутньому поколінням, викликає цілий комплекс складних соціальних проблем, у зв'язку з цим цілком обґрунтовано наркоманію все більше ставлять у розряд глобальних проблем людства. Боротьба проти наркозалежності та її профілактика, особливо серед підлітків, стала актуальним завданням сучасного українського суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій. На сьогодні розробкою питань профілактики наркозалежності в Україні займаються: О. Коструб, О. Вінда, І. Сомовата, Н. Максимова, С. Толстоухова, З. Зайцева, Г. Рашковський, О. Балакірева та О. Яременко, а також Б. Лазаренко, І. Пінчук, А. Мазаєв та ін..

Мета статті – розкрити сутність застосування гри як інтерактивного методу профілактики підліткової наркозалежності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості соціально – економічного, політичного і культурного розвитку держави провокують появу та еволюцію неоднозначних соціальних явищ. Зловживання алкоголем, наркотичними, психоактивними речовинами набуло характеру епідемії.

Наркотична залежність – хронічне захворювання, що виникає в результаті тривалого вживання наркотичних речовин, що впливають на емоційний стан індивіда, коли він не може припинити самостійно їх застосування, незважаючи на виникнення у зв'язку з цим серйозних

проблем (погіршення стану здоров'я, конфлікт із законом, соціальні і матеріально – фінансові ускладнення). Безпалько О.В. визначає синдром залежності, як поєднання фізіологічних, поведінкових і когнітивних явищ, при яких вживання речовин або класу речовин починає посідати перше місце в системі цінностей індивіда. Основною характеристикою синдрому залежності є потреба (часто сильна, іноді непереборна) вживати психоактивні речовини (які можуть бути прописані або не прописані лікарем), в більшості випадків наркотики, алкоголь, тютюн [2].

Виявленням і вирішенням соціальних проблем займається соціальна профілактика, яка розглядається як діяльність, спрямована на попередження проблемних ситуацій і життєвих ускладнень та їх передбачення. Соціальна профілактика – це свідомо, цілеспрямована, соціально організована діяльність щодо запобігання можливих соціальних, психолого-педагогічних, правових та інших проблем і досягнення бажаного результату. За визначенням О.В. Безпалько соціальна профілактика – це напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі [1, с.85].

Здійснюючи профілактику наркозалежності потрібно створювати програми, які вимагають комплекс заходів, які зменшували б не лише доступність до наркотиків, але і бажання їх використання. В Україні під час реалізації просвітницько-профілактичних програм та проведення окремих заходів спеціалісти соціальної сфери усе частіше віддають перевагу інтерактивним методам профілактичної діяльності. Навчатися за інтерактивними методами означає взаємодіяти, бути у режимі бесіди, діалогу з кимсь. Найбільш доцільними формами профілактичної роботи з підлітками є інтерактивні ігри.

Специфіка ігрової діяльності в системі соціально-педагогічної роботи з дітьми щодо запобігання вживанню ними наркотичних речовин полягає, перш за все, у превентивній, профілактичній та корекційній спрямованості гри. Метою таких ігор може бути як безпосередній розвиток особистісних якостей дитини, так і демонстрація творчості учасників, їхньої позиції і можливих перспектив розвитку.

Програвання певних ситуацій, залучення учасників гри до ситуації вибору є реальним шляхом розвитку творчої особистості, а саме таких її якостей, як творчий інтерес, допитливість, бажання пізнати себе, впевненість у власних силах, творчий оптимізм тощо. Наявність цих показників є характерною ознакою творчої діяльності. Гра є одним з інструментів в арсеналі соціального працівника, педагога, психолога у процесі розв'язання проблеми організації життя колективу ще й тому, що її можна застосовувати з метою діагностики, психокорекції міжособистісних стосунків. Окрім цього, гра сприяє духовній і фізичній розкутості, зняттю напруги, посиленню відчуття радості від подолання певних труднощів, перешкод. Однією з особливостей застосування ігор в просвітницько – профілактичній роботі є активне залучення учасників не лише до процесу програвання, але й до самого створення гри [3, 47].

Даний метод має деякі специфічні риси:

- наявність учасників або груп учасників, інтереси яких значною мірою перетинаються;
- наявність чітко окреслених правил гри, що дає однозначне розуміння рамок припустимих дій учасників;
- наявність конкретної мети, досягнення якої можливе шляхом виконання певних дій у рамках установлених правил;
- здійснення взаємодії з іншими учасниками гри тим способом й у тому обсязі, які обирає сам учасник;
- можливість використання учасниками різних моделей поведінки в процесі досягнення мети;
- докладна групова рефлексія й підбиття підсумків після закінчення гри.

Одним з основних завдань інтерактивної гри є створення умов для того, щоб учасники знайшли новий значущий для них досвід соціальної поведінки, що допоможе їм розібратися в різних життєвих ситуаціях, з розумінням і аналізом яких до цього були певні труднощі. Таким чином, інтерактивну гру можна визначити як активний метод навчання, заснований на досвіді, отриманому в результаті спеціально організованої взаємодії учасників з метою зміни індивідуальної моделі поведінки. Інтерактивні ігри можна використовувати для вирішення багатьох ситуацій, які виникають у групі, в різних тематичних і проблемних галузях. З їх допомогою можна моделювати, розвивати та вдосконалювати практично всі особистісні та професійні способи поведінки – комунікативні навички, спостережливість, здатність розбиратися в своїх і чужих почуттях, а також творчі здібності та фантазії[3].

Інтерактивні ігри мають ряд відмінностей перед традиційними формами профілактики:

- наявність учасників, або груп учасників, інтереси яких у значній мірі перетинаються;

- наявність чітко обговорених правил гри, що дає однозначне розуміння рамок припустимих дій учасників;
 - наявність ясної мети, досягнення якої можливе шляхом здійснення певних дій у рамках установлених правил;
 - здійснення взаємодії з іншими учасниками гри тим способом й у тім обсязі, що обирається самим учасником;
 - можливість використання учасниками різних моделей поведінки в процесі досягнення мети;
 - докладна групова рефлексія й підведення підсумків по закінченні гри.
- Інтерактивні ігри мають ряд переваг, до яких відносять:
- активність всіх членів групи;
 - можливість програвати різні моделі поведінки, інші ролі;
 - можливість одержання нового соціального та особистісного досвіду в процесі гри;
 - наявність обов'язкового етапу рефлексії (багато інших видів ігор страждають від відсутності такого);
 - можливість особистісного росту учасників;
 - можливості застосування інтерактивних ігор для діагностики, корекції, профілактики;
 - можливість застосування інтерактивних ігор для різних категорій учасників (при модифікації правил і умов гри в більшому або в меншому ступені);
 - глибокий рівень засвоєння інформації завдяки емоційним переживанням;
 - вироблення вміння слухати та чути інших;
 - знання " пропускаються через себе", і деякі висновки людина робить самостійно, або під час обговорення у групі;
 - навчання через обмін досвідом або пасивне спостереження;
 - взаємодія, активізація мислення;
 - можливість аналізу своїх дій, відчуття набуття досвіду;
 - можливість обміну досвідом та думками;
 - вироблення вміння співпрацювати;
 - різноманітність форм, невідомість їх для учасників;
 - можливість у невимушеній формі та атмосфері набувати досвід;
 - можна програти ситуацію, а потім подивитися на неї збоку, об'єктивно оцінити все, що відбувалося;
 - розвиток індивідуальних здібностей та стимулювання, тим самим, до активної суспільно-корисної діяльності.

Інтерактивні ігри можуть використовуватися як для навчання ведення груп, процесу прийняття рішень, рольовій поведінці, розв'язання конфліктів і т.д. Для прикладу, у діяльності з профілактики наркозалежності та ризикованої поведінки використовують ігри "Володар кілець", "Фотофішка", "Крок за кроком", "Рожеві окуляри", які є пізнавальними і несуть в собі інформацію фізіологічного, морально-естетичного та юридичного аспектів. Ці ігри допомагають підвести первинні знання гравців під загальноприйняті норми. Вони виробляють правильне бачення безпечної поведінки в кожній ситуації. З їх допомогою можна повністю проінформувати групу з даного питання, а процес гри не дає нудьгувати і допомагає засвоювати інформацію.

У профілактичній роботі можна використовувати той вид ігрової діяльності, який більше підходить конкретній групі з урахуванням інтелектуального рівня і темпераменту її учасників. Незважаючи на незначні кількісні показники інтерактивного методу, якісні залишають позаду всі традиційні. Профілактика ризикованої поведінки серед підлітків – саме та галузь, де краще менше, але краще. Адже не дарма кажуть, що людина найкраще вчиться на своїх помилках, так краще вже підлітку помилитися в інтерактивній рольовій грі, ніж у реальному житті.

Висновки. Таким чином, використання інтерактивних методів у профілактиці наркозалежності у вигляді інтерактивних ігор є цікавим і корисним досвідом, адже метою таких ігор може бути як безпосередній розвиток особистісних якостей дитини, так і демонстрація творчості учасників, їхньої позиції і можливих перспектив розвитку. Програвання певних ситуацій, залучення учасників гри до ситуації вибору є реальним шляхом розвитку творчої особистості, а саме таких її якостей, як творчий інтерес, допитливість, бажання пізнати себе, впевненість у власних силах, творчий оптимізм тощо.

Література

1. Балакірева О.М., Яременко О.О. Рівень розповсюдження та структурного вживання алкоголю та ін. наркотичних речовин серед підлітків в Україні: соціологічний вимір. Київ, 1998. 861с.
2. Безпалько О.В. Психологічні та соціальні проблеми дитячої та підліткової наркозалежності. Практична психологія та соціальна робота. 2004. №4, С. 57 – 59.

3. Журавель Т.В. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки: методичний посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками. Київ, 2010. 168 с.

4. Кудрявцева Ю.В. Тренінгові, соціально-реабілітаційні і навчальні програми із формування здорового способу життя в учнівської і студентської молоді: методичний посібник. Київ : Ніка-Центр, 2008. 180 с.

5. Толчій І.В. Профілактика вживання неповнолітніми психоактивних речовин. Превентивне виховання. 2009. №2(86). С.34.

УДК 316.62–053.81

СУТНІСТЬ РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА

Даниленко А.В., студентка IV курсу ф-ту психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Володченко Ж.М.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті проаналізовано проблему ризикованої поведінки в соціальному середовищі. Визначено основні чинники ризикованої поведінки учнівської молоді. Охарактеризовано поняття "поведінковий ризик", "готовність до ризику", "схильність до ризику".

Ключові слова: ризик, ризикована поведінка, готовність до ризику, схильність до ризику, чинники, залежність, профілактика.

Сучасне українське суспільство, переживає трансформацію системи цінностей, яка обумовлена глобалізаційними процесами, що відбуваються у всіх сферах суспільного життя. В цих умовах, молодь відчуває себе найбільш незахищеною категорією населення, тому що знаходиться в своєрідному ціннісному і духовному вакуумі. Це проявляється в тому, що поряд з позитивними характеристиками молодого покоління, стали проявлятися тривожні симптоми соціального інфантилізму і фанатизму, втрати національної культурної ідентичності, індивідуалізму і егоцентризму, девіантної і делінквентної поведінки, деверсифікації культурних і духовних цінностей, відсутності життєвих перспектив і самоактуалізації [3].

Феномен ризикогенності є об'єктом дослідження різних вітчизняних і зарубіжних наукових шкіл, причому кожна з них описує ризиковані дії або думки про них з позиції своєї дисциплінарної ізоляваності. І лише, взяті загалом, результати цих досліджень можуть ініціювати комплексне вивчення ризикогенності та її прояви у сучасній молодіжній культурі. Тому першим завданням розгляду і побудови проблемного поля нашого дослідження є аналіз наукових джерел, що дозволяє визначити ключові моменти життєдіяльності, поведінки особистості, пов'язані з проявами ризику, ризикогенних аспектів її поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Одним із вимірів сутності соціальної людини є її поведінка, яку в науковій літературі розглядають як сукупність видимих вчинків і дій, що так чи інакше зачіпають інтереси інших людей, великих та малих соціальних груп та відображають рівень засвоєння нею соціальних норм, правил, принципів життєдіяльності в умовах взаємодії з навколишнім довкіллям [1, с.7].

Поведінка людини у соціумі завжди сприймається як соціальна поведінка. Для неї характерним є спрямованість дій особи на перетворення соціальних умов її життєдіяльності виходячи з відповідності до її інтересів, і потреб, а також із запитів соціуму, в якому вона проживає. Саме у соціальній поведінці відображається рівень соціального потенціалу людини який включає знання, уміння, навички, різного рівня компетентності та набутий соціальний досвід.

Поведінка, визначена вченими, як процес взаємодії особистості з довкіллям, а тому обумовлена індивідуальними особливостями і внутрішньою активністю людини і проявляється у зовнішніх діях, вчинках як відповідь на певне зовнішнє подразнення або вплив.

В основі соціальної поведінки завжди знаходиться система цінностей і ціннісних орієнтацій як окремої людини, так і групи, колективу, до яких вона відноситься. Саме система цінностей людини визначає її поведінку, характер особистісних і емоційних взаємин. Від особливостей взаємовідносин людини із соціумом, які побудовані на системі цінностей людини і соціального середовища, залежить характер проявів соціальної поведінки, а сама поведінка розглядається як одна з форм її психологічного стану, що прагне збереження своєї життєдіяльності, а тому часто звертається до компенсаційних механізмів, які частково порівнюють з психологічним терміном "сублімація" [7].

На індивідуальному рівні кожної окремої людини проблема поведінкових проявів має антропологічний аспект, і залежно від відношення особистості до середовища, в якому проходить

її життєдіяльність (сім'я, формальна, неформальна групи, організація), проявляє себе в ньому залежно до її мотивації і потреб.

В цьому аспекті, проблема відношення людини до оточення, прояви її поведінки, набуває актуальності як соціальна проблема, а її важливість посилюється руйнування норм соціальної регуляції цих взаємовідносин, що в кінцевому варіанті, приводить до зростання поведінкових проявів, особливо серед молоді, екстремального, ризикованого характеру.

Останнім часом у суспільстві все частіше проявляється такий тип соціальної поведінки – ризикована поведінка. В науковій літературі є спроби ототожнити її з девіантною, розглядаючи в ній швидше, необдумані та нерозбірливі вчинки, які здійснюються в особливих емоційних станах або внаслідок необізнаності чи неповної обізнаності щодо ризиків, які можуть її супроводжувати [5, с.8]. Між тим ризикована поведінка розглядається як поведінка, у результаті якої з'являється ймовірність виникнення порушення здоров'я чи інших небезпек, як для того, хто себе так поводить, так і для його оточення, а отже певною мірою є небезпечною.

З часів перебудови в українському суспільстві відбувається ігнорування цінностей молодіжної культури, що в кінцевому рахунку призвело до порожнечі в свідомості молодого покоління. А це, в свою чергу, з одного боку, характеризується апатією і аномією, а з іншого – постійним привертанням уваги до себе, різними засобами, в тому числі, ризикованими, екстремальними діями.

Але в сучасному українському суспільстві це, останнім часом сприймається як нормальне явище. Важливо підкреслити, що подібні дії молодих людей є усвідомленими, спрямованими на набуття певного статусу в своєму середовищі, на доведення дорослим, що вони є самодостатніми і значимими. Обираючи дедалі радикальніші дії, пов'язані з ризиком, небезпекою, молодь ніби доводить перевагу сучасного покоління над старшим. При цьому часто проявляє зневагу до діючих у суспільстві правил поведінки, норм, етичних засад.

Показником у виборі життєвої позиції, у досягненні успіху, поваги, певного статусу, а в деяких випадках, у бажанні бути багатим, визнаним, для сучасної молоді стає ризик, азарт []. При цьому, саме відношення до ризику, ризикованої, небезпечної для життя і здоров'я поведінки може бути неоднозначним: деякі молоді люди приймають за ризик свій власний страх, неадекватну, асоціальну поведінку; інші – показують повне незрозуміння реальної загрози, небезпеки; або ж, таким чином, просять про допомогу, звертаючи на себе увагу (якщо зі мною щось трапиться, вони – дорослі, батьки, вчителі, дівчинка/хлопчик, до кого я проявляю зацікавленість – будуть плакати, жаліти, страждати, співчувати, винуватити себе).

Ризик, ризикована поведінка завжди супроводжується азартом, як емоційним вираженням бажання володіти об'єктом задоволення; тим, що штовхає людину до взаємодії з цим об'єктом, до його споживання. Азарт це граничне емоційне вираження процесу оволодіння об'єктом; це більше, ніж просто повне злиття з об'єктом, це повна розчинність себе в об'єкті, з втратою себе для себе [1, с.37]. Азарт затьмарює людину, не дає їй можливості зупинитись, не продовжувати свою поведінку, яка може призвести до небезпеки. Результат діяльності втрачає будь яке значення для особи, навіть якщо він межує зі смертю або травмами, які загрожують здоров'ю і життю.

Дуже часто ризикована поведінка молоді людини є реакцією на байдуже ставлення до неї, до її проблем з боку суспільства, громадськості, батьків, або на зневажливі, засуджуючі, заборонні дії дорослих. І тоді вона прагне до певного результату своїх дій, які на її думку звернуть на неї увагу дорослих, заставляють їх співчувати, корити себе за неухвагу, але при цьому знову не береться до уваги можливий травмуючий, небезпечний наслідок дій молоді особи[4].

В наукових джерелах можна знайти твердження, що ризикована поведінка може розглядатись і як нормальна, у відповідності до ставлення і сприйняття людиною ризику, розуміння його безпечності і норми ризикованості. Це і пояснює, у більшості випадків, чому молодь ризикує, не замислюється про небезпеку, про незворотній результат, а іноді смерть [6]. В таких випадках намагання "попіаритися", похизуватися, вдавати байдужість, сміливість, безстрашність перед однолітками, дорослими виступає на передній план, залишаючи поза увагою небезпеку, травматичність. Позицію таких молодих людей характеризує протест проти батьків, вчителів, суспільних цінностей, проти примусової орієнтації на слухняних, безініціативних виконавців дорослих рішень.

Протест молоді людини – це відповідь на посягання щодо її свободи, самостійності, незалежності. Для молодих людей свобода, в їхньому розумінні, це: я роблю те, що не роблять інші; я роблю це "класно", краще за всіх; ніхто не зможе це повторити. Свобода стає для молодих людей цінністю, яка набуває всеохоплюючого значення (я можу робити, що хочу; я вільний робити, що хочу; свобода – мірило моєї дорослості).

Молодь гостріше відчуває соціальну несправедливість, більш чутлива, підпадає під психологічну зраненість і готова відбивати будь яку дискримінацію в свій бік. При цьому молоді люди не розуміють, що зріла свобода передбачає відповідальність за прийняття і виконання прийнятих

рішень, усвідомленість, ініціативність і самостійність [2]. А безмежна свобода не робить людину вільною, навпаки, приводить до різного роду залежностей від предмета задоволення (ризик, азарт, адреналін, наркотики, алкоголь), які молода людина дуже часто і сприймає за свободу, за вільний прояв своїх бажань і задоволень. Безмежна свобода може принести багато проблем: адже здавалося б вільна реалізація потреб людини, в тому числі і потреб у задоволенні, має зробити людину щасливою, самодостатньою, але водночас штовхає до залежного стилю життя.

Постійна стимуляція центру задоволення, який знаходиться в мозку людини призводить до того, що людина починає виділяти певний об'єкт, який забезпечує їй задоволення і в прагненні отримувати його у все більшій мірі, поступово попадає в залежність від нього, а також від тих засобів, які при цьому використовує. При цьому молода людина починає орієнтуватись на той шлях отримання задоволення, який для неї є легшим і той, який веде до необмежених бажань і насолод. Якраз, соціальне очікування незалежності, задоволення, багатства, успіху, матеріальних благ без прикладання особливих зусиль і лежить в основі ризикованої, екстремальної поведінки (протест стосовно тих норм, вимог, заборон, які висуває держава, вчителі, батьки). Адже людині легше проявити свободу в сфері екстремальної поведінки, в сексуальних відносинах, в процесі вживання алкоголю, наркотиків, ніж у професійній, соціальній діяльності. І саме ця поведінка стає об'єктом критики, незадоволення, засудження з боку дорослих, без спроби показати розуміння, безумовну любов, бажання почути, допомогти, служити.

Проблема ризикованої поведінки молоді з кожним роком стає актуальнішою і охоплює майже всі сфери її життя. Це тип соціальної поведінки, що сприймається як необдумані та нерозсудливі вчинки, які здійснюються в особливих емоційних станах або внаслідок необізнаності чи недостатньої поінформованості відносно небезпеки, яка може її супроводжувати. Загрозливі, ризиковані прояви поведінки людини, часто спрямовані на привернення до себе уваги суспільства, рідних, однолітків і в кінцевому рахунку, задоволення, через ці дії своїх життєвих потреб, можуть приводити до порушення стану здоров'я, небезпек не тільки для тих, хто так себе поводить, але і для його оточення. Адже сутність ризику виходить далеко за межі особистісного життя людини бо часто впливає на всю систему цінностей і якість майбутнього життя суспільства.

Література

1. Алексєєнко Т.Ф., Кушнар'єв С.В. Ризикована поведінка : навч. посіб. Вінниця : ТОВ "Фірма – планер", 2013. 173с.
2. Булінг – ми всі можемо допомогти це зупинити [Електронний ресурс] / Режим доступу : <https://www.edu.gov.on.ca/eng/multi/ukrainian/BullyingUK.pdf> – Назва з екрана.
3. Волченко Л. П. Соціально-нормативна поведінка старших школярів та соціально-психологічні впливи [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VchdpuPH_2014_121_17.pdf – Назва з екрана.
4. Варбан М. Ю. Групи ризику та ризикована поведінка. *Молодь України у дзеркалі соціології* / за ред. О. М. Балакірева, О. О. Яременко. Київ : Укр. ін-т соціальних досліджень, 2001. С. 149-156.
5. Змановская Е. В. Рыбников В.Ю. Девиантное поведение личности и группы : учебное пособие. Питер, 2010. 352 с.
6. Карленчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1997. 460 с.
7. Фіцула М. М. Парфанович І.І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: Навчально-методичний посібник. Тернопіль : Навчальна книга: Богдан, 2008. 432 с.

УДК 37.013.42:366.636-053.6

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ІНТЕРНЕТ-СПІЛКУВАННЯ НА ДЕЗАДАПТАЦІЮ ПІДЛІТКІВ

Данько Д.В., студентка ІІ курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Хлєбїк С.Р.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті висвітлено наукові підходи до визначення різних аспектів впливу інтернет-комунікації на дезадаптацію підлітків особливості інтернет-комунікації, охарактеризовано позитивні та негативні наслідки перебування в соціальних мережах.

Ключові слова: інтернет-комунікація, інтернет-залежність, інтернет-спілкування, соціальні мережі.

Постановка проблеми. Проблема інтернет-спілкування у сучасному суспільстві, особливо серед підлітків, є надзвичайно актуальною. Адже на сьогодні майже кожна дитина підліткового віку користується Інтернетом, соціальними мережами та інтернет-комунікацією

Інтернет-спілкування надає можливості підліткам навчатися, спілкуватися з друзями, заводити нові знайомства. У зв'язку з тим, що Інтернет набирає надзвичайно високу популярність у світі, він приваблює підлітків проводити все більше часу саме у Інтернет-просторі. Але надмірне перебування у світовій павутині може призвести і до негативних наслідків, які будуть впливати на їх соціалізацію та дезадаптацію в соціумі. Інтернет-комунікація відсуває на другий план класичні інститути соціалізації – сім'ю, школу, друзів, – займає все більш домінуючу роль у процесі соціалізації особистості підлітка й здійснює безпосередній вплив на його ціннісні орієнтації.

Актуальність дослідження обумовлена надзвичайно швидким поширенням і популярністю серед молоді інтернет-спілкування, яке на сьогоднішній день об'єднує мільйони підлітків, і активно формує ціннісні орієнтації молоді з різними векторами спрямування. Тому пошук форм і методів превентивної роботи з молоддю щодо попередження саме негативного впливу інтернет-комунікації на особистість підлітка є на сьогодні нагальною потребою українського суспільства і визначило тему нашого дослідження "Вплив інтернет-спілкування на дезадаптацію підлітків".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання впливу інтернет-комунікації на підлітків займалися як зарубіжні (Войскунський А., Голдберг А., Грінфілд Д., Янг К.), так і українські вчені (Белінська О., Данько Ю., Акімова Є., Бабаєва Ю., Жичкіна А., Філатова О. та ін.). У своїх працях вони досліджували мотиви звернення користувачів до Інтернету і соціальних мереж, вивчали вплив на розвиток та соціалізацію особистості підлітків інтернет-спілкування, симптоми, причини Інтернет-залежності, розробляли профілактичні заходи щодо її попередження.

Різноманітні питання стосовно формування і розвитку мережевого суспільства розглянуті в працях таких вчених: Кастельс М., Белл Д., Маклюєн М., Тоффлер Е. Особливістю сучасного суспільства, у трактуванні Кастельса М., є не стільки домінування інформації, скільки трансформація варіантів її використання, коли провідну роль в суспільстві набувають глобальні мережеві структури, що витісняють традиційні форми взаємовідносин.

Маклюєну М. вдалося закласти основи концепції передачі інформації через ЗМІ кожній людині, в результаті він визначив становлення "глобального села", яка представляє собою мережу взаємопов'язаних і взаємодіючих індивідів.

Наукові праці низки дослідників присвячені основним принципам використання соціальних мереж і прогнозуванню подальшого розвитку цієї форми взаємодії людей у Інтернет-просторі (Вальтер Дж., Вестерман Д., Тонг С., Лангвелл Л., Кім Дж., Антоні Дж.). Можливості Інтернету і соціальних мереж поки не досліджені повною мірою, але й наявні дослідження засвідчують їх величезний вплив, у першу чергу, на формування свідомості молоді, мотиви її поведінки, ціннісні орієнтації, стиль життя, вибір мети і шляхів її реалізації.

Проблему того, як Інтернет-залежність впливає на дезадаптацію підлітків вивчають такі зарубіжні науковці, як Янг К., Брунер Дж., які наголошують на ризиках, що виникають у віртуальному світі, причинах та наслідках комунікації.

Науковці Войскунський О., Жичкіна О., Шевченко І. досліджують психологічні аспекти комунікативних процесів підлітків у мережі Інтернет та порівнюють їх зі спілкуванням у реальному світі.

Українським педагогом Вакуленко О. інтернет-спілкування розглядається як особливий чинник впливу на формування способу життя підлітків. Медведчук М. розглядає інтернет-середовище як один із засобів впливу на особистість користувача. Психолог Бондаровська В. визначила небезпеки інформаційно-комунікативних технологій та їх вплив на розвиток здібностей дітей та підлітків.

Слід також зазначити, що в сучасній літературі недостатньо праць, присвячених висвітленню питання позитивних і негативних аспектів використання соціальних мереж та інтернет-спілкування в цілому сучасною молоддю, вузько представлено вплив інтернет-комунікації на особистість, внаслідок чого виникає проблема адаптації до суспільства або ж повна дезадаптація підлітка та методи вирішення даної проблеми.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз даної проблеми та вплив інтернет-комунікації на дезадаптацію підлітків.

Виклад основного матеріалу. Сучасні наукові дослідження спрямовані на вивчення причин впливу на дезадаптацію підлітків Інтернет-спілкування,

Вітчизняному науковцю Вакуленко О. найбільш точно вдалося виділити два аспекти такого впливу:

- Інтернет-комунікація істотно сприяє засвоєнню підлітками широкого спектру соціальних норм та формуванню у них ціннісних орієнтацій у сфері здоров'я, права, політики, економіки тощо;
- Інтернет фактично є своєрідною системою неформальної освіти та просвіти підлітків, яка дає можливість здобувати досить різнобічні, суперечливі, несистематизовані знання та відомості [2; с.15].

Доведено, що довге перебування на форумах та чатах призводить до залежності підлітка від них, але як ми знаємо, усе має свої причини. Серед основних причин звернення неповнолітніх до соціальних мереж, форумів та чатів є наступні:

- Дуже часто підлітки не можуть знайти порозуміння та належну підтримку з боку батьків, родичів та близьких друзів. Коли вони не отримують цього, то звертаються до соціальних мереж чатів та різних форумів, де може задовольнити свою потребу.

- Недостатнє насичення спілкуванням у реальних контактах - у подібних випадках користувачі швидко втрачають інтерес до Інтернет-спілкування, якщо з'являються нові можливості для задоволення відповідних потреб у реальному житті;

- Можливість реалізації якостей особистості, програвання ролей, переживання емоцій, з тих чи інших причин фрустрованих в реальному житті - подібна можливість обумовлена особливостями спілкування за допомогою мережі - анонімністю, нежорсткою нормативністю, своєрідністю процесу сприйняття підлітком інших.

- Бажання переживання тих чи інших емоцій пояснюється і прагнення до емоційного наповнення тексту.

Спілкування у віртуальному світі в багатьох аспектах повторює реальне, але в той же час має свої специфічні відмінності та особливості. Інтернет-спілкування становить собою комунікаційний компонент, який має вплив на наші комунікативні процеси. У процесі спілкування у соціальних мережах, чатах, форумах створюється особливий простір (віртуальна реальність) з характерним для нього видом спілкування, де виникають нові правила та закони, які потрібно знати та дотримуватися.

Особливості такого спілкування полягають у наступному:

- Підліток має змогу анонімно спілкуватися у віртуальному просторі, не видаючи свого справжнього "Я". При віртуальному спілкуванні спостерігається переховування або презентація неправдивих відомостей про себе. Внаслідок такої анонімності та безкарності в Мережі проявляється й інша особливість, пов'язана зі зниженням психологічної і соціального ризику в процесі спілкування - афективна розкутість, ненормативність і деяка безвідповідальність учасників спілкування. Підліток в мережі може виявляти і виявляє більшу свободу висловлювань і вчинків (аж до образ, нецензурних виразів, сексуальних домагань), тому що ризик викриття і особистої негативної оцінки його дій в оточуючих мінімальний.

- Добровільність і бажаність контактів – підліток може вільно створювати нові контакти, знаходити друзів з різних точок світу, а також у будь-який момент їх переривати.

- Особливістю інтернет-комунікації визначається утрудненість емоційного компонента спілкування підлітків і, в той же час, стійке прагнення до емоційного наповнення тексту, що виражається у створенні спеціальних значків для позначення емоцій або в описі емоцій словами. Такі позначки у вигляді смайликів, стікерів підлітки використовують в кінці написаної фрази для надання їй емоційного забарвлення, або на початку. Даючи таким чином відповідь або реакцію на відправлене повідомлення .

- Прагнення до нетипової, ненормативної поведінки - часто підлітки презентують себе з іншої сторони, ніж в умовах реальної соціальної норми. Ця ознака впливає з можливості анонімно спілкуватися. Таким чином підлітки можуть поводитися так, як їм подобається. І часто ця поведінка не є зразковою і може нести за собою ряд протиправних дій, які караються законом [1; с.25].

Останні дослідження Інтернету як одного з агентів соціалізації засвідчують можливу появу таких кризових форм інтернет-соціалізації, як негативні залежності, компульсивна (нав'язлива) віртуальна поведінка, занурення у світ внутрішніх переживань, коли зменшується потреба в активному засвоєнні зовнішнього середовища. До цих кризових форм можуть призводити онлайн-ігри з елементами насилля, що в свою чергу сприяє зростанню агресивної поведінки молоді в реальному середовищі. Також мережеве суспільство може сприяти засвоєнню асоціальних, антиправових установок, які засвоюються і відтворюються в реальному світі.

Одним із найпопулярніших видів Інтернет-комунікації визнають соціальні мережі (Facebook, Twitter, Instagram і т.д.). Вони є безумовними агентами соціалізації і справляють значний вплив на підліткову дезадаптацію.

Соціальні мережі стають потужним агентом вторинної соціалізації підлітка, яка відбувається не тільки у віртуальному просторі, але й у реальному. Наповнення соціальних мереж – це певною мірою індикатор розвитку суспільства.

Соціальні мережі виступають як засіб маніпуляцій людьми, соціалізації, виховання дітей і молоді, але також вони можуть виступати і як фактор дезадаптації підлітка у середовищі. Адже проводячи все більше часу в соціальних мережах, неповнолітнім все складніше пристосовуватися до суспільних змін, які проходять повз них. Під впливом мережевого суспільства змінюється

стиль життя людей, зокрема звичні канали отримання інформації, характер міжособистісних взаємин, структура дозвілля, відбувається інтенсивне вироблення нових моделей взаємодії з середовищем. І, безумовно, все це впливає на безперервний процес соціалізації молоді людини.

Завдяки соціальним мережам підлітки і проявляють свою індивідуальність. Тільки вже не стандартними способами, закладеними процесом перетворення від індивіда до зрілої особистості, а завдяки комп'ютерним технологіям. Однією з важливих рис особистості є активність, що виявляється в прагненні особи постійно розширювати сферу своєї діяльності, не тільки пристосовуючись до ситуації, але і перетворюючи її. Одним з факторів, який дасть змогу для активізації особистості, є спілкування. Адже саме спілкування впливає на емоції, відображає характер та висвітлює основну сутність тієї чи іншої особи. Тільки все вище згадане можна побачити, коли спілкуєшся з людиною вербально, а не в мережі Інтернет.

Вплив надмірного використання соціальних мереж як засобу комунікації на реальні взаємовідносини користувача може бути досить відчутним, а саме - може призводити до замкнутості підлітків, втрати соціальних контактів і друзів, роздратування під час живого спілкування, втрати навичок вербального та невербального спілкування, невиконання власних обов'язків тощо. Зловживання соціальними мережами може призвести не лише до дезадаптації молоді людини, але і до деструктивних змін у психіці та поведінці особистості [3; с.22].

Узагальнюючи негативні аспекти користування соціальними мережами, можна виділити наступні: залежність підлітків від соціальних мереж та Інтернету в цілому, негативний вплив на психофункціональний стан користувачів, незахищеність особистої інформації, не завжди достовірна інформація, відкритий доступ до негативної інформації (он-лайн насилля, порнографія й ін.), фінансові витрати на соціальні мережі. Водночас корисним чи шкідливим буде використання соціальних мереж та Інтернету загалом для користувача, безпосередньо залежить від сформованих у нього навичок інформаційної культури і грамотності. Саме тому сьогодні варто зосередити особливу увагу на навчанні дітей, підлітків і молоді основам безпечної поведінки в соціальних мережах та Інтернеті.

Висновок. Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що у суспільстві конструюється новий тип соціального індивіда – Homo virtualis – людини, орієнтованої на віртуальність, творця, носія, споживача віртуальної культури [4; с.48]. Інтернет-спілкування відіграє надзвичайно важливу роль у соціалізації та дезадаптації підлітка. І щоб у подальшому соціалізація підлітка за допомогою інтернет-комунікації не призводила до дезадаптації, потрібно раціонально використовувати час, проведений у мережі Інтернет. Активізувати і робити привабливими реальні способи спілкування, які позитивно впливають на особистість, вчити спілкуватися з іншими дітьми, щоб у подальшому – у підлітковому віці – дитина могла успішно соціалізуватися.

Інтернет-спілкування має як позитивні, так і негативні аспекти його використання. Саме тому велике значення займає профілактика Інтернет-залежності, яка пов'язана з виявленням та виправленням негативних інформаційних, педагогічних, психологічних факторів, що зумовлюють відхилення в психічному і соціальному розвитку підлітків.

Соціальні мережі визнаються не тільки потужним агентом вторинної соціалізації, але й переважають у соціальних інститутах, які реалізують первинну соціалізацію, тому що цьому сприяє динаміка сучасного життя, тому потрібно глибше вивчати їх вплив на сучасних підлітків. При цьому ми повинні пам'ятати, що Інтернет-комунікація є одним із вагомих факторів соціалізації, але не єдиним, оскільки постійне перебування в мережі Інтернет негативно позначається на процесі соціалізації підлітків через скорочення безпосередніх соціальних взаємодій з людьми, зміни у спілкуванні з друзями й близькими, розвиток депресивного стану і у кінцевому результаті призводить до дезадаптації молоді особи.

Література

1. Богдан М. С. Психологічні особливості спілкування залежних від соціальних мереж / М. С. Богдан, О. В. Горецька // Психологія і соціологія: проблеми практичного застосування. – 2014. – С. 25-29.
2. Вакуленко О. В. Засоби масової інформації як особливий чинник впливу на формування способу життя особистості / О. В. Вакуленко // Соціальний працівник. – Вересень, 2005. – С. 14-18.
3. Вакуліч Т. М. Інтернет-залежність як новий вид адитивної поведінки / Т. М. Вакуліч // [науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова]. Серія №12. Психологія / За ред. Долинської Л. В. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005.– Вип.7(31) – С. 22
4. Діти в Інтернеті: Як навчити безпеці у віртуальному світі / І.В. Литовченко, С.Д. Максименко, С.І. Болтівець, М.А. Чапа, Н.М. Бугайова. – К.: Видавництво: ТОВ "Видавничий будинок "Аванпост-Прим". 2010. – 48 с.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Дешко О. О., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Пономаренко О. В.**, кафедра англійської мови та методики викладання

Стаття висвітлює важливість навчання учнів молодшого шкільного віку іноземній мові, формування в них іншомовної комунікативної компетентності. У праці визначено головні психологічні передумови для оволодіння молодшими школярами основами елементарної комунікативної компетентності. Обґрунтовується пряма залежність успішного раннього вивчення іноземної мови від рівня комунікативного розвитку дитини в рідній мові. Також зазначені провідні психологічні механізми навчання іноземної мови у початковій школі та необхідність врахування психофізіологічних вікових особливостей дітей в процесі навчання.

***Ключові слова:** молодший шкільний вік, іншомовна комунікативна компетенція, комунікативний розвиток, мислення, сприймання, увага, явище "імпринтингу".*

У нашому прогресуючому світі проблема вивчення іноземної мови в школі особливо актуальна. Аналізуючи програму з іноземної мови Нової української школи, можна з певністю сказати, що навчальна діяльність має бути спрямована на вироблення в учнів необхідних життєвих компетентностей, що у майбутньому давали б можливість випускникам школи комфортно почуватися в сучасному світовому мультинаціональному просторі. А головна мета вивчення іноземної в початкових класах полягає у формуванні в учнів комунікативної компетенції, що забезпечується лінгвістичним, мовленнєвим і соціокультурним досвідом, узгодженим з віковими можливостями молодших школярів [7].

Над проблемою вивчення педагогічних підходів та психологічних чинників, що впливають на вивчення іноземної мови у дітей працювали багато вітчизняних і зарубіжних учених: Е.П. Ільїн, С.Л. Рубінштейн, Л.С. Виготській, В.І. Ковальов, Л.І. Божовіч, К.К. Платонов, А. Н. Леонтьєв, Д.А. Мак-Клелланд, Е. Фромм, К. Хорні, А. Маслоу, С.Б. Каверін, Б.І. Додонов, Р.М. Йеркс, Д. Д. Додсон, Д.А. Зарайській, П.І. Іванов, К.Обуховській, В.Г. Асєєв, А.Г. Ковальов, П.М. Якобсон, В.С. Мерлін, М.Ш. Магомед-Емінов, В.А. Семіченко, М.В. Савчин, В.С. Юркевіч, Г.Н.Казанцева і багато інших. Переважна більшість дослідників відзначають, що молодший шкільний вік – сприятливий вік для оволодіння основами іншомовного матеріалу, закладання основ іншомовного спілкування, формування умінь та навичок іншомовної мовленнєвої діяльності. О. Скрипченко зауважує, що "молодший шкільний вік визначає якісно новий рівень свідомості і внутрішньо регульованої поведінки. Це означає формування таких рис активності та її саморегуляції, які необхідні для подальшого формування нахилів" [5, с. 355]. В. Крутецький наголошує, що молодші школярі відрізняються гостротою та свіжістю сприймання. Дитина з цікавістю сприймає оточуючий світ, який розкриває перед нею все нові й нові сторони [7, с. 248].

Мета статті – розкрити психолого-педагогічні передумови навчання іноземної мови учнів молодшого шкільного віку.

Ми визначили головні психологічні передумови для оволодіння молодшими школярами основ елементарної комунікативної компетентності:

- вікові психофізіологічні характеристики учнів;
- досвід дітей у рідній мові;
- відчуття ними новизни предмета;
- наявність у дітей досить сильної комунікативної мотивації, зумовленої збігом початку навчання іноземної мови з періодом активної соціалізації учнів початкових класів;
- потенційні можливості предмета для успішного розв'язання головних завдань початкової школи (стимуляції пізнавальної мотивації дітей, максимальної соціалізації кожної дитини, розвитку її особистості, підготовки до діалогу культур).

Відповідно до гіпотези критичного періоду (The critical period hypothesis), існує ідеальне вікно часу для засвоєння мови в лінгвістично багатому середовищі, яке триває в період з раннього дитинства і до підліткового віку. Теорія свідчить, що доросла людина не зможе засвоїти мову так легко і невимушено як дитина, тому що вона вже перебуває поза критичним періодом [12]. Тривалість сенситивного, тобто найбільш сприятливого для початку вивчення іноземної мови, періоду психологи трактують по-різному, але найбільш часто вони сходяться на періоді з 4 до 8 років. Фізіологи вважають, що існує біологічний годинник мозку, також як існують в часі етапи

розвитку залоз внутрішньої секреції дитини. Дитина до 9 років – фахівець у володінні мовою. Мозок дитини має спеціалізовану здатність засвоєння мови, але з віком вона зменшується. Після цього періоду, мозкові механізми мови стають менш гнучкими і не можуть так легко пристосовуватися до нових умов. Після 10 років дитині доводиться долати безліч додаткових перешкод. Швидкість і міцність запам'ятовування іншомовного матеріалу в цьому віці пояснюється як переважанням механізмів довготривалої пам'яті, так і наявністю явища "імпринтингу", тобто закарбування мовного або мовленнєвого матеріалу у свідомості за умови необхідної мотивації, стимулу. Так, практика доводить, що за умови стимулювання ігрової та пізнавальної мотивації і послідовної орієнтації на досягнення практичного результату (засвоєння нового матеріалу) діти досить легко й міцно запам'ятовують окремі іншомовні слова, словосполучення, мовні кліше, вірші, тексти пісень [2 с. 6].

Молодшим школярам притаманні мимовільність сприйняття та уваги. Недоцільно у навчанні повною мірою розраховувати лише на довільну увагу, яка потребує значних вольових зусиль. У цьому віці вольові зусилля тільки починають проявлятися у формі усвідомлюваних дій. Отже, учень практично не може повноцінно регулювати свою діяльність без допомоги вчителя. Чим молодші діти, тим яскравіше виражені в них процеси збудження, їх домінуюча роль над гальмівними. Внаслідок швидкого відволікання уваги на яскраві подразники поведінка дітей є імпульсивною, і це проявляється в тому, що вони не вміють переключатися на інші види діяльності, тобто для них характерна "негнучкість" уваги. Діти імпульсивні, їм важко управляти своєю поведінкою, тому часта зміна видів роботи, використання іграшок, малюнків, пісень, фізичних розминок дозволяє відновлювати рівень дитячої уваги. Щодо сприймання, то воно майже завжди мимовільне. Діти помічають у предметах не головне і не суттєве, а скоріше те, що виділяється на тлі інших предметів. Сприймання молодших школярів характеризується недостатньою диференційованістю: діти можуть не правильно ідентифікувати літери або слова, що сприймаються ними на слух, роблять помилки в їх написанні. Тому ще раз, ми наголошуємо на унаочненні того матеріалу, який подається для забезпечення ефективного сприймання [11 с. 10-12].

В учнів початкової школи відбувається перехід від наочно-образного до науково-теоретичного мислення. Вони вчаться визначати відомі їм поняття, виділяючи загальні та характерні ознаки об'єктів, вирішувати більш складніші пізнавальні та практичні завдання, виконуючи, на основі алгоритмів, потрібні для цього дії та операції й виражаючи результати в судженнях, умовиводах, поняттях та міркуваннях. М. Заброцький наголошує, що "від елементарного аналізу, коли до уваги береться лише якась частина предмета, діти поступово переходять до комплексного, прагнучи розглянути усі частини чи властивості предмета пізнання. Аналіз поступово переходить в абстрагування, яке стає важливим компонентом мислительної діяльності учнів, необхідним для узагальнення і формування понять" [4, с. 66].

Існує пряма залежність успішного раннього вивчення іноземної мови від рівня комунікативного розвитку дитини в рідній мові. Поняття "комунікативний розвиток у рідній мові", за визначенням І.О. Зимньої, слід розглядати як складне, багатоаспектне явище, що включає: обсяг словника дитини в рідній мові; рівень засвоєння мовних правил; рівень володіння усними формами спілкування, показниками чого слугують уміння дитини свідомо будувати зв'язне висловлювання; адекватно реагувати на репліки співрозмовника, висловлювати своє ставлення до почутого; рівень володіння технікою читання, показником чого є темп читання; рівень сформованості навичок письма; рівень розвитку психічних функцій дитини: сталості уваги, сприймання, запам'ятовування, чутливості фонематичного та інтонаційного слуху, обсягу слухової короткочасної і довготривалої пам'яті, функціонування механізмів мислення, у тому числі й рефлексії, рівень сформованості пізнавальних інтересів; загальний кругозір учнів [6].

Комунікативний розвиток у рідній мові правомірно розглядати у загальному контексті соціалізації кожної дитини, тобто з точки зору сформованості вмінь спілкування з ровесниками, дорослими, а також з позиції загальної ситуації розвитку дитини. Рівень комунікативного розвитку дітей в рідній мові можна визначити за допомогою спеціальних прогностичних тестів. Головна функція цих тестів полягає в тому, щоб дати певний прогноз успішності у засвоєнні іноземної мови на основі визначення рівня оволодіння механізмами певного виду мовленнєвої діяльності в рідній мові. Наприклад, аудитивних механізмів, механізмів техніки читання [9, с. 64]. Багаторічний досвід проведення прогностичних тестів на початку вивчення учнями англійської мови свідчить про те, що найбільш адекватно відображують сформованість механізми комунікативного розвитку дитини 6-8 років в усному мовленні рідною мовою такі об'єкти тестування:

- комунікативна виразність мовлення як показник сформованості фонематичного та інтонаційного слуху;
- ритм як компонент мовленнєвого слуху і найсуттєвіший компонент просодії;
- обсяг довготривалої пам'яті;

- обсяг слухової короткочасної пам'яті, тобто здатність утримувати основну інформацію упродовж процесу слухання;
- якість слухової мовленнєвої уваги;
- уміння свідомо будувати або відтворювати зв'язне висловлювання рідною мовою на основі прослуханої інформації [9, с. 60].

У діагностиці інтелекту дитини найавторитетнішими є тести Д. Векслера та Р. Мейлі. Завдяки їм отримується інформація не лише про рівень інтелектуального розвитку дитини, а й про такі показники розвитку як її обізнаність в навколишній дійсності, проінформованість, здатність до комунікації, до самостійного прийняття рішень і виявляється пряма залежність розвитку дитини від тих умов, в яких вона виховується. Тестів, які дають 100% точні дані про рівень інтелектуального розвитку дитини, не існує. Адже, інтелект – це, в першу чергу, феномен і спілкування – це також феномен.

Тести Д. Векслера, Р. Мейлі передбачають одноразову діагностику рівня інтелекту дитини на певному етапі її розвитку. Якщо адаптовувати подібні методики до діагностики рівня мовленнєвого розвитку дитини і запроваджувати їх в процес вивчення мови в школі, то це має відбуватися в формі моніторингу та передбачати постійне стеження за формуванням і розвитком компетенцій іншомовного спілкування у дітей. Ми розглянули можливості тесту інтелекту Р. Мейлі при проведенні моніторингу рівня сформованості комунікативної компетенції з іноземної мови у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Тест Р. Мейлі складається із шести субтестів [3].

Пропонуємо вашій увазі один із дидактичних тестів, що був створений на основі тих діагностичних методик Д. Векслера і Р. Мейлі, які відповідають віковим і психологічним особливостям дітей молодшого шкільного віку. Завдання: "Підкресліть зеленим ту картинку, яка підписана правильно, червоним – неправильно". (Mark the correct name of the picture with green smiley, the wrong name of the picture with a red one). Пропонується 6 картинок (a girl, a rabbit, a dog, a boy, mickey-mouse, fruits), кожна правильна відповідь оцінюється в 0,5 бала.

Однією з найважливіших психологічних вимог до організації навчання на початковому етапі є вивчення тем та розділів програми на основі навчальних ситуацій, що створюються вчителем за допомогою сюжетних або тематичних картин. Розвиток здатності сприймати різноманітні явища життя завдяки використанню різних видів наочності (прямої й опосередкованої) та наочних методів (ілюстрацій і демонстрацій) дозволяє сформуванню в учнів уявлення і поняття про об'єкти пізнання. Наприклад, пропонуємо завдання: "Вчитель просить дітей подивитися фрагмент мультфільму на іноземній мові та пізніше вказати, кого із героїв на картинках вони бачили на відео, чи знають малюки, як персонажів звати, чи можуть їх описати, чи подобаються дітям дані казкові герої".

Методика викладання іноземних мов передбачає поєднання наочних, словесних та практичних методів навчання. Застосування проблемних культурознавчих ситуацій із метою моделювання реального та фахового спілкування є обов'язковою умовою для реалізації принципу мовленнєво - розумової активності та самостійності учнів. Тут буде доцільно виконувати з дітьми завдання, наприклад, з теми "Сім'я". Можна запропонувати дитині описати сім'ю на фото в усній формі або ж в письмовій, якщо вистачає часу. Вчитель може запитати дитину вказати, з скількох членів складається сім'я, як їх звати, скільки кому років? (Describe the picture. Who is in the picture? Who can be they to each other? What are their names? How old are they? Do you like them?) Також можна запропонувати дитині намалювати свою сім'ю і розповісти про неї. Або ж попередньо попросити учнів принести сімейні фотографії і бути готовими про них розповісти. Таким чином, реалізується принцип новизни, що стосується змісту та форми мовленнєвого висловлювання, прийомів, завдань, змісту навчання, забезпечує гнучкість навичок, динамічність мовленнєвих умінь, продуктивність, комбінування різних видів та режимів роботи, ініціативність висловлювань, темп мовлення і тактику мовця. Продуктом принципу новизни у навчанні іноземної мови є інтерес учнів до навчання та нешаблонна організація навчального процесу, використання вчителем різноманітних прийомів роботи.

Початковий етап навчання іноземної мови у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі надзвичайно важливий, оскільки в цей період закладаються психолінгвістичні основи іншомовної комунікативної компетенції, необхідні та достатні для подальшого її розвитку й удосконалення. Тут відбувається становлення засад для формування іншомовних фонетичних, лексичних, граматичних та орфографічних навичок, а також умінь в аудіюванні, говорінні, читанні й письмі у межах програмних вимог.

За свідченням психологів, навчальна діяльність у початковій школі набуває специфічного змісту, що зумовлено особливостями формування та розвитку пізнавальних інтересів дітей цього віку, їхньої поведінки, емоційно-вольової та мотиваційної сфер, своєрідним характером

діяльності та мовлення. На цьому віковому етапі становлення особистості молодшого школяра навчальна діяльність стає домінуючою. Вона відповідним чином зумовлює трансформації у психіці дитини, що охоплюють усі психофізіологічні особливості її розвитку і об'єктивно потребують урахування їх під час визначення змісту навчання [7].

Насичення предметного змісту уроку іноземної мови соціокультурною інформацією стимулює пізнавально-комунікативну мотивацію учіння, активізуючи тим самим розумові здібності учнів, зокрема аналіз, синтез, уявне планування, рефлексію. Активізація мислення посилює роботу уваги та пам'яті. Важливим при цьому є й емоційний фактор, адже повноцінне формування соціокультурної компетенції школярів зазвичай пов'язується із застосуванням автентичних матеріалів: елементів фольклору, аудіозаписів діалогів у виконанні зразкових дикторів, фрагментів мультфільмів тощо.

Організація комунікативного підходу до навчання іноземній мові передбачає дотримання принципу діалогу культур, що розуміється як: створення навчального середовища, де постійно відбувається зустріч, ознайомлення та здобуття певних знань із чужої мови, культури, традицій; упровадження в навчальний процес змісту навчальних матеріалів, що моделюють міжкультурний діалог; організація міжкультурного спілкування з носіями чужої культури та мови, стимулювання розвитку толерантності, "міжкультурної чутливості", соціокультурної спостережливості, спроможності змінити перспективу й подивитися на світ очима іншого.

Аналіз спеціальної літератури, доповнений надбаннями позитивного педагогічного досвіду та досвіду авторів, переконує в тому, що початок раннього вивчення іноземної мови містить у собі вагомі психологічні передумови для оволодіння молодшими школярами основами елементарної комунікативної компетенції [1, с. 4].

Отже, результативність занять іноземною мовою в молодшому шкільному віці неодмінно позитивно позначиться на розвитку дітей, культурі спілкування, впливатиме на активізацію всіх психічних функцій, розширить загальний кругозір дітей. А знання загальної, вікової та педагогічної психології, а саме, особливостей розвитку учнів молодшого шкільного віку, психіки дитини, поведінки та свідомості, впливу психічних процесів на оволодіння іноземною мовою, дають змогу вчителю краще організувати процес навчання, методично правильно скерувати учнів на уроці, спланувати, поставити мету та завдання на етапах ознайомлення з новим навчальним матеріалом, дібрати навчальний матеріал та засоби навчання на етапі автоматизації дій учнів з новим іншомовним матеріалом.

Література

1. Бех П. О., Биркун Л. В. Концепція викладання іноземних мов в Україні //Іноземні мови. – 1996. – № 2. – С. 3-8.
2. Викладання іноземної мови в початковій школі щодо введення нового стандарту початкової освіти. Методичні рекомендації / Пахомова Т.Г., Савицька Г.І.- Черкаси: ЧОІПОПП, 2012. – 20 с.
3. Діагностика психічного розвитку дітей раннього віку : метод. рек. [Текст] / укл. Н.В. Карпенко-Сашньова ; Глухівський державний педагогічний інститут ім. С.М. Сергєєва-Ценського. - К. : ІЗМН, 1996. - 60с.
4. Заброцький М. М. Основи вікової психології. Навчальний посібник / М. М. Заброцький. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2002. – 212 с.
5. Загальна психологія : Підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
6. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. – М.: Московский психолого социальный институт; Воронеж: НПО "МОДЭК", 2001. – 432 с.
7. Іноземні мови. Навчальна програма для загальноосвітніх та спеціалізованих навчальних
8. Крутецкий В. А. Психология : Учеб. для учащихся пед. уч-щ. – 2-е изд., перераб. и доп. / В. А. Крутецкий. – М. : Просвещение, 1986. – 336 с.
9. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: Учебник / Гез Н.И., Ляховицкий М.В. и др. - М.: Высшая школа, 1982.
10. Рогова Г.В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней закладів 1-4 класи. 2018 р.школе. - М.: Просвещение, 1988.
11. Шевченко С. І. Методика навчання англійської мови у початковій школі: [навчальний посібник]. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2010. – 155 с.
12. Singleton, David; Lengyel, Zsolt, eds. (1995). The age factor in second language acquisition: a critical look at the critical period hypothesis. Clevedon [England]: Philadelphia. ISBN 978-1-85359-302-4.

УДК 373.2: 373.06.004.12

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Дяченко А. І., магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник - канд. пед. наук **Аніщук А. М.**, кафедра дошкільної освіти

У статті розкрито сутність поняття "мовленнєва компетентність", теоретично обґрунтовано проблему формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: мовленнєвий розвиток, мовленнєва компетенція, комунікативна компетентність, діяльнісний підхід, мовленнєва культура, мовленнєвий етикет.

Постановка проблеми. На сучасному етапі зі зміною пріоритетів у сфері освіти, активно впроваджується в життя рідна мова, що вимагає не тільки формування мовних умінь та навичок, а й визнає стратегію завдання виховання *мовленнєвої особистості*, перед якою стоять завдання навчитися комплексно застосовувати мовні і немовні засоби з метою комунікації: уміння спілкуватися в конкретних соціально-побутових ситуаціях, орієнтуватися в ситуації спілкування, проявляти ініціативність спілкування, стриманість у спілкуванні; культуру мовленнєвої комунікації. Володіння даними уміньми передбачає сформованість комунікативної компетентності.

Розвиток комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку є однією із стрижневих проблем дошкільної лінгводидактики. Її актуальність зумовлюється пріоритетними напрямами Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Законів України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", Державним стандартом дошкільної освіти України, "Комплексними заходами щодо всебічного розвитку і функціонування української мови", спрямованими на модернізацію дошкільної освіти, оновлення змісту, вдосконалення форм, методів і технології навчання дітей рідної мови, розвитку культури мовлення та мовленнєвого спілкування.

Мовленнєвий розвиток дитини є головним інструментом, за допомогою якого вона встановлює контакт із довкіллям і завдяки якому відбувається соціалізація дитини. Водночас, як засвідчує практика, поширення комп'ютеризації, телебачення та інших технічних засобів, які стали доступними й дітям дошкільного віку як у сім'ї, так і в дошкільних закладах, обмежує безпосереднє спілкування дітей з іншими мовцями, внаслідок чого збагачується їхня пізнавальна сфера і водночас, гальмується мовленнєва.

Базовий компонент дошкільної освіти визначає кінцевою метою мовленнєвого розвитку випускника дошкільного закладу сформованість у нього *комунікативної компетентності*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій,

Дослідження дитячого мовлення завжди цікавило науковців різноманітних галузей. Дану проблему досліджували такі науковці: А. Богуш, Л. Калмикова, Е.Короткова, Є. Соботович, О. Ушакова, Л. Федоренко, Л. Фомічова, М. Шеремет - закономірності формування мовлення та принципи організації мовленнєвої діяльності; М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, Д. Слобін, О.Шахнарович - концепцію про структуру мовних знань, механізми їх засвоєння на практичному рівні оволодіння мовленнєвою діяльністю, Є.Соботович - концепцію стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку та ін. Дослідженням комунікативної компетентності особистості займалися Б. Беляєв, С. Бондар, І. Зимня, А.Леонтьєв, Р. Немов, І. Підласий та ін. Комунікативну компетентність дошкільників різного віку досліджували О. Дронова, Т. Комарова, Н. Сакуліна, О. Ушакова, Н.Фесюкова та ін.

Велику роботу у галузі дослідження мови, мовлення та мовленнєвої компетентності здійснив О. Леонтьєв і запропонована ним теорія мовленнєвої компетентності в цілому на сьогодні є основою загального напряму дослідження цього феномену в психолінгвістиці, соціолінгвістиці й інших науках.

Проблемі формування комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку присвячені праці А.Богуш, А.Гончаренко, Н.Гавриш, І.Зимньої, М.Вашуленка, К.Крутій, Л.Калмикової, Т.Піроженко. У наукових дослідженнях А.Аніщук, А.Богуш, Н. Бабич, Л. Мацько, Т.Понімацької, С. Хаджирасової розкрито розвиток мовленнєвої культури у дітей, засобів мовленнєвого етикету, які є складовими компонентами комунікативної компетентності.

Ознайомлення з результатами теоретичного аналізу проблеми формування комунікативної компетентності старших дошкільників і практичним досвідом засвідчило, що у частини дітей при складанні оповідань з особистого досвіду, за картиною і серією картин; переказуванні художніх творів; виконанні творчих завдань виникають істотні труднощі. Це говорить про те, що за низьким рівнем зв'язного, монологічного мовлення у дошкільнят дуже часто ховається більш серйозна проблема, а саме - недостатність комунікативної діяльності, комунікативної поведінки в цілому.

Тому метою статті є: теоретичне обґрунтування проблеми формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Мовленнєве спілкування є одним із перших видів діяльності, яким дитина оволодіває в онтогенезі; воно є універсальною умовою розвитку особистості в період дошкільного дитинства. Основними чинниками у становленні мовлення дошкільника як засобу спілкування, за твердженням М.Лісіної, є: чинники комунікативного характеру (міжіндивідуальна функція мовлення генетично вихідна, основоположна у становленні мовлення. Дитина починає розмовляти тільки в ситуації спілкування і тільки за вимогою дорослого партнера); когнітивні чинники (важливими є узагальнення на основі чуттєвого сприймання ознак для формування змісту перших словесно позначених абстракцій) [7].

Т. Піроженко виділяє такі чинники комунікативно розвитку: актуалізація особистісних новоутворень: потреб, мотивів спілкування з дорослими і ровесниками, емпатійних якостей, що опосередковують комунікативну діяльність дитини в процесі її взаємодії з навколишнім світом; стиль взаємин педагога з вихованцями. Ця позиція забезпечує формування комунікативних ознак, що виявляються в мовній поведінці; організацію специфічно дитячих видів діяльності, пов'язаних з комунікацією і які забезпечують своєчасний розвиток комунікативних досягнень дитини [8].

Своєчасний і якісний розвиток комунікативної компетентності - важлива умова повноцінного мовленнєвого розвитку випускника дошкільного навчального закладу. Як зазначає А.Аніщук, рівень мовленнєвих досягнень дитини залежить від широти й дієвості особистісних, ділових, пізнавальних мотивів спілкування. Можливість реалізувати особистісно значущі цілі діяльності, пов'язані з комунікацією, задовольняють потреби дошкільника у визнанні, підтримці, повазі, любові, активності, нових враженнях [2].

У Базовому компоненті дошкільної освіти дається визначення *комунікативної компетентності*: "це комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально- побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування, стриманість у спілкуванні; культура мовленнєвої комунікації. Комунікативна компетенція передбачає сформованість усіх видів мовленнєвої компетенції" [3, с.30]. Тому у традиційній методиці розвитку дитячого мовлення виняткове значення надається показникам оволодіння мовними засобами, таким характеристикам, як: звуковимова, лексичний запас, граматична правильність. Сформованість вище зазначених характеристик є передумовою для формування комунікативної компетентності.

А. Богуш розглядає поняття *комунікативної компетентності* дошкільника у контексті культури мовленнєвого спілкування, формування якої передбачає вирішення таких завдань: 1) розвиток комунікативних здібностей дітей відповідно до кожного вікового періоду - емоційне спілкування з дорослими, спілкування з однолітками, ініціативне спілкування зі співрозмовником; 2) засвоєння ввічливих форм спілкування, розвиток мовленнєвого етикету; 3) формування культури мовлення; 4) формування культури спілкування [4].

Отже, на думку Т.Піроженко, виникає нагальна потреба, переорієнтувати кінцеву мету опанування рідної мови з формування окремих мовленнєвих умінь і навичок на комунікативно-прагматичну, за якою мова виступатиме передусім засобом спілкування [9].

Існують різні підходи щодо формування комунікативної компетентності у дітей. У більшості випадків психологи (як вітчизняні, так і зарубіжні) дотримуються неоднозначних підходів до розуміння і вирішення даної проблеми. Одним з таких підходів є *діяльніший підхід*, представниками якого були Л.Виготський, Г.Костюк, О.Леонтьєв, М. Лісіна, С. Рубінштейн (комунікативну компетентність виокремлюють як готовність до діяльності). П.Горностай, Л.Петровська виділяють *особистісний підхід*, в межах якого комунікативна компетентність розглядається як комплекс особистісних якостей.

Глибшому розумінню діяльнісного підходу до проблеми спілкування і формування комунікативної компетентності особистості допомагає теорія діяльності О. Леонтьєва, в якій приділяється чимало уваги стосункам між людьми, їх ролі у виникненні, розвитку і освоєнні індивідом людської діяльності. Але, за О. Леонтьєвим, діяльність – це передусім процес, що розгортається між суб'єктом та об'єктом. Головним атрибутом діяльності є предметність. Сам же предмет є лише посередником міжособистісних стосунків. Ці ж стосунки реалізуються у формі різних видів діяльності, включаючи і діяльність комунікативну, тобто спілкування. Таким чином, стосунки між людьми зводяться до процесів діяльнісного типу [6]. Застосування діяльнісного підходу у процесі формування комунікативної компетентності дошкільників спонукає до самостійності в опануванні мовленнєвих умінь і навичок, ефективної організації комунікативної діяльності. Цей підхід дає змогу навчити дитину ставити перед собою мету, здійснювати самостійний пошук, узагальнювати нові знання, а також використовувати їх для розв'язання комунікативних завдань.

Формування комунікативної компетентності, застосовуючи особистісний підхід, передбачає розвиток особистісних якостей дитини. Т.Піроженко виділяє особистісний рівень мовленнєвого розвитку дитини, який включає:

а) довільність мовлення (прагнення до розгорнення, логічності, зв'язності тексту; можливість довільного керування мовленням, його зміна відповідно до динаміки ситуації; характер тексту (за наочною ситуацією, із досвіду, творчий);

б) особистісні якості, що виявляються в мовленнєвій комунікації (прояв самооцінки у спілкуванні з людьми; риси характеру, що забезпечують успішність взаємодії (дружелюбність, комунікабельність тощо); ціннісні орієнтації, пов'язані з людиною; широта і дієвість мотивів спілкування) [9, с. 24].

А.Аніщук також у своєму дослідженні розглядає мовлення як особистісний феномен, оскільки мовленнєве висловлювання як одиниця будь-якої комунікативної ситуації, має особистісний момент. Дитина в процесі мовленнєвої взаємодії повинна не тільки висловлювати саму думку, а й виявляти своє оцінне ставлення до неї [1].

Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. виділяють основні позиції у змісті комунікативної компетентності дошкільників у освітньому процесі:

- обізнаність дитини дошкільного віку зі способами та засобами мовленнєвої взаємодії (лінгвістичними та комунікативними);

- адекватність вибору наявних навичок та вмінь, застосування і "зчитування" їх у мовленнєвій взаємодії;

- орієнтація у ситуації спілкування (доцільно добирати мовленнєві та не мовленнєві засоби, виходячи зі змісту ситуації, її учасників, ставлення);

- комплексне, варіативне, творче застосування мовленнєвих і немовленнєвих засобів відповідно до поставленої мети [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже комунікативна компетентність є однією з провідних базисних характеристик особистості, що формується на етапі дошкільного дитинства. Добираючи форми та методи формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку слід урахувати збалансованість двох напрямків – навчання рідної мови (фонетики, лексики, граматики) та способів її використання у комунікативній діяльності, спілкуванні дітей з дорослими та однолітками. Спрямованість на комунікацію, потреба й прагнення зрозуміти інших і бути зрозумілим їм, змушують дошкільника будувати і перебудовувати мовленнєві висловлювання у таких формах, які забезпечують взаєморозуміння.

Перспективами подальшого дослідження є розробка педагогічного експерименту, який має засвідчити рівень сформованості комунікативної компетентності у старших дошкільників та підбір ефективних форм та методів роботи з формування даного явища у дітей.

Література

1. Аніщук А. М. Педагогічні умови оптимізації мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Антоніна Миколаївна Аніщук. – К., 2009. – 258 с.
2. Аніщук А. М. Мовлення як засіб самовираження старшого дошкільника : навч.-метод. посіб. для вихователів, практичних психологів, батьків та студентів дошкільних відділень педагогічних вишів / А. Аніщук. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – 113 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти. Нова редакція / Богуш А. М., Беленька Г. В., Богінч О. Л. та ін. - К.: Видавництво, 2012. – 26 с.
4. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і практика / А. М. Богуш. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 216 с.
5. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. - К.: Видавничий Дім Слово, 2006. - 175 с.
6. Леонтьев А. А. Основы психолінгвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 287 с.
7. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина. – М. : Педагогика, 1986. – 144 с.
8. Піроженко Т. А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка / Піроженко Т. А. – К.: Норе-принт, 2002. – 309 с.
9. Піроженко Т. А. Развитие коммуникативно-речевых способностей детей старшего дошкольного возраста: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Піроженко Тамара Алексеевна. – К., 1995. – 213 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ У ПІДЛІТКІВ

Євтушенко Д. В., студентка III курсу факультету психології та соціальної роботи.
Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Гетьман Т.О.**, кафедра загальної та практичної психології.

У статті висвітлюється проблема психологічних особливостей розвитку мотиваційної сфери у підлітків; подані результати експериментального дослідження мотиваційної сфери у підлітків.

Ключові слова: мотивація, мотиваційна сфера, мотив, потреба, підлітковий вік.

Актуальність

Пріоритетом завдання сучасної системи освіти є спрямування учнів на вироблення позитивної мотивації та підвищення інтересу до навчання. Для реалізації даного завдання слід детальніше ознайомитися власне з проблемою мотивації навчання та на основі цього визначити найефективніші шляхи її формування. Розвиток позитивної мотивації навчання є однією з умов формування цілісної, всебічно розвиненої особистості. Тому першочерговим завданням сучасної системи освіти є розвивати в учнів інтерес та формувати позитивну мотивацію до навчання.

Теоретичний аналіз результатів

Мотивація - одне з базових понять у психології, що використовується для пояснення рушійних сил поведінки, діяльності людини. У психологічній літературі аналізуються різні підходи до висвітлення мотивації. Однак її розуміння не зводиться тільки до визначення. Воно обумовлюється також підходом до її вивчення.

Мотивація є більш широким поняттям, ніж мотив. Поняття "мотивація" в психології використовується в двох значеннях: як система факторів, що обумовлює поведінку (цілі, інтереси, потреби, мотиви, наміри), та як характеристика процесу, що підтримує поведінкову активність. Отож мотивація - це сукупність причин психологічного характеру, які пояснюють поведінку людини, її початок, обґрунтування, формо вияви.

Багаточисленні теорії мотивації стали з'являтися ще у працях стародавніх філософів. У наш час таких теорій не один десяток. Вивченням мотивації людини займалися Д. Макклелланд, Д. Аткинсон, Г. Хекхаузен, Г. Келлі, Ю. Роттер, К. Роджерс, Р. Мей, А.М. Леонтьєв та ін.

Ще роботи мислителів давнини поклали початок теоріям мотивації, які в подальшому були розвинуті, і які продовжують розвиватися і сьогодні, нараховується вже не один десяток. Можна виділити дві глобальні теорії мотивації: змістовну і процесуальну. У змістовних теоріях акцент робиться на виявленні та вивченні внутрішніх спонукань (потреб, мотивів), які лежать в основі поведінки людей, їхньої професійної діяльності. У процесуальних теоріях розкриваються закономірності організації цілісної мотивованої поведінки з урахуванням взаємодії мотивів з іншими процесами - сприйманням, пізнанням, комунікацією.

Згідно з першим підходом, потреби людини є основним мотивом поведінки, а таким чином, і діяльності особистості. До прихильників такого підходу можна віднести американських психологів Абрахама Маслоу, Фредеріка Герцберга, Девіда Мак Келланда. Найбільш відомою є концепція "ієрархії мотивів" А. Маслоу.

Термін "мотивація" використовується у сучасній психології у двоякому розумінні як визначення системи факторів, детермінуючих поведінку і як характеристика процесу, який стимулює і підтримує поведінкову активність на певному рівні.

Мотивація - це циклічний процес безперервного взаємного впливу та перетворень, у якому суб'єкт дії та ситуація взаємно впливають одне на одного, і результатом якого є реально простежена поведінка. Вона пояснює цілеспрямованість дії, організованість та стійкість цілісної діяльності, спрямованої на досягнення окремої цілі. Мотив на відміну від мотивації - це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його стійкою особистою властивістю, зосередити збуджуючою до здійснення окремих дій [3,с.11].

На думку Л.Д. Столяренко, "Мотив - це збудження до діяльності, пов'язане з задоволенням потреби суб'єкта"[1,с.12-15]. Під мотивом також найчастіше розуміють причину, яка лежить в основі вибору дій і вчинків, сукупності зовнішніх і внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта[4,с.12-15]. Мотив також можна визначити як поняття, що в узагальнюючому вигляді являє собою багато диспозицій. З усіх можливих диспозицій найбільш важливим є поняття "потреби". Її ще називають станом нужди людини в окремих умовах, які необхідні для нормального

існування та розвитку. У людини крім фізичних та органічних потреб є ще матеріальні, духовні, соціальні. Потреби - динамічно активні стани особистості, що виявляють її залежність від конкретних умов існування і породжують діяльність спрямовану на зняття цієї залежності [5, с.120]. В процесі діяльності відбувається як розвиток особистості, так і перетворення середовища, в якому живе людина. Отже, потреби - це рушійна сила розвитку особистості. Мотиви, потреби та цілі - є складовими мотиваційної сфери людини.

Навчальна мотивація визначається як частковий вид мотивації, включений в певну діяльність, - в даному випадку діяльність учіння. Як підкреслює, провідний психолог, що займається вивченням мотивації учбової діяльності А.К. Маркова: "Становлення мотивації є не просте зростання позитивного або посилювання негативного відношення до учіння, а ускладнення структури мотиваційної сфери, що стоїть за ним, вхідних в неї спонук". Тому, аналізуючи мотивацію учбової діяльності, головне не тільки визначити домінуючий мотив, а й враховувати усі структури мотиваційної сфери людини[4, с. 191-192].

Мотивація підлітка - те, що спонукає підлітка рухатися в тому чи іншому напрямку. Наприклад: вчитися, розвиватися, набувати, домагатися, проявляти ініціативу, ділитися з іншими і т. д.

Вітчизняні психологи вважають, що одне з центральних новоутворень цього періоду - почуття дорослості, яке виражається у прагненні до незалежності, самостійності, в утвердженні свого особистого гідності. Порівнюючи себе з дорослим, підліток не бачить ніякої різниці між собою і дорослим[3, с. 5-7]. Він (підліток) відкидає свою приналежність до дітей, але у нього ще немає відчуття справжньої, повноцінної дорослості, але є величезна потреба у визнанні його дорослості оточуючими. Це переживання дуже важливо для розвитку особистості в підлітковому віці. Воно стимулює активність підлітка, спрямовану на засвоєння цінностей, установок, норм, які, з його точки зору, підтверджують уявлення про нього як про дорослому. Почуття дорослості визначає прагнення підлітків придбати уміння і якості, що характеризують, на їхню думку, дорослої людини і втілені в існуючих у них зразках "справжнього чоловіка" і "ідеальної жінки". Вони хочуть брати участь у справах, які вперше опиняються їм доступні і де вони можуть проявити свої нові можливості. Для підлітка цікавіше те, що складніше. Цікаві творчі завдання, де можна проявити особисту ініціативу, показати на що я здатний.

Отже, мотивація відіграє важливу роль у житті особистості, адже оцінка за знання виконує не лише функцію оцінювання рівня володіння матеріалу з вивченої теми, а й прагнення до високого балу.

Експериментальна частина дослідження була організована на базі Ніжинської ЗОШ №9 Чернігівської обл. Дослідженням було охоплено 20 дітей 8-А класу. Для визначення рівня шкільної мотивації ми використали "Анкету для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації" (Н.Г.Лусканова). Результати анкети узагальнені та представлені на рис. 1.

Рис. 1. Характеристика мотивації

Визначивши індивідуальні особливості розвитку мотивації у підлітків, ми отримали такі дані: перший рівень - 0%, це вказує на те, що у класі відсутні діти, які мають високий рівень мотивації; другий рівень 20-24 бали (35%) - гарна шкільна мотивація; третій рівень 15-19 балів (30%) - позитивне ставлення до школи, але школа цікавить таких дітей здебільшого позаурочною

діяльністю; четвертий рівень 10-14 балів (15%) – низька шкільна мотивація, ці діти відвідують школу неохоче, пропускають заняття; п'ятий рівень, менше ніж 10 балів (20%) – негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація. Отже, як видно з результатів діагностики, досить високий відсоток дітей (35%) має низький та дуже низький рівень мотивації, що вказує на домінування зовнішньої мотивації та шкільної дезадаптації. З такими дітьми необхідно працювати психологу, вчителям-предметникам, створюючи певні умови, щоб зацікавити дітей, розвивати їх творчі здібності, враховуючи індивідуальні особливості розвитку особистості підлітка.

Висновки

Навчальна мотивація визначається як особливий вид мотивації, яка включена в навчальну діяльність учня. Як і будь-який інший вид, навчальна мотивація визначається цілим рядом специфічних для цієї діяльності факторів. По-перше, вона визначається самою освітньою системою, освітнім закладом, де здійснюється навчальна діяльність; по-друге, - організацією освітнього процесу; по-третє, - суб'єктивними особливостями учня (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, рівень домагань, самооцінка, його взаємодія з іншими учнями тощо); по-четверте, - суб'єктивними особливостями вчителя і перш за все системою його відношень до учня; до справи; по-п'яте, - специфікою навчального предмету.

Навчальна мотивація, як і будь-який її вид, системна. Вона характеризується спрямованістю, стійкістю і динамічністю. Так, в працях Л.І.Божович і її співробітників, на матеріалі досліджень навчальної мотивації школярів відзначалося, що вона стимулюється ієрархією мотивів, в якій домінуючими можуть бути або внутрішні мотиви, які пов'язані із змістом цієї діяльності і її виконанням, або широкі соціальні мотиви, які пов'язані з потребою дитини зайняти певну позицію в системі суспільних відносин.

В цілому мотивація постає як складне психологічне утворення, яке поєднує усвідомлювані та не усвідомлювані індивідом потяги, спонуки та очікування в процесі формування індивідуального способу діяння у світі через засвоєння та продуктивну реконструкцію загальнолюдського досвіду в пізнанні та перетворенні світу.

Література

1. Алексеева М.І. Мотивы навчання учнів.- К. : Радянська школа, 1974.-120с.
2. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе.- М. : Просвещение, 1985.- 208с.
3. Бланк Т. В. Формування позитивної мотивації як фактору успіху навчальної діяльності молодших школярів / Т. В. Бланк // Початкове навчання та виховання : наук.-метод.журн. – Харків : Основа. 2009. - №16/18. – с.2-9.
4. Маркова А.К. и др. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя / А.К.Маркова, Т.А.Матис, А.Б.Орлов. - М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
5. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль "Направленность". (Лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы) – К. : Миллениум, 2004. – 521с.

УДК 159.9:616-057.87

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ

Зуєнко О.М., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Гетьман Т.О.**, кафедра загальної та практичної психології

У статті розглядається теоретичний аналіз вивчення проблематики ціннісних орієнтацій у студентів медичних спеціальностей.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації.

Актуальність. Останнім часом у суспільстві спостерігається тенденція зростання уваги до проблеми формування ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді, відповідно зростає необхідність її вивчення, оскільки зміст ціннісно-смыслові сфери особистостей студентського віку здійснює значний вплив на майбутні перспективи та напрямки розвитку суспільства в цілому.

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціальних змін, коли відбувається трансформація цінностей, проблема ціннісних орієнтацій набуває особливої значимості у зв'язку з тим, що, будучи важливим компонентом структури особистості, вони виступають як регулятори поведінки, що проявляються у всіх сферах діяльності людини.

Студентський вік, коли індивід опановує обрану ним професію, є сензитивним для формування ціннісних орієнтацій як стійкої властивості особистості, що сприяє становленню світогляду, певного ставлення до навколишньої дійсності та до майбутньої професії. При цьому, успішність здійснення трудової діяльності у подальшому залежить від рівня сформованості системи цінностей особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема цінностей та ціннісних орієнтацій знайшла своє відображення у роботах дослідників різних галузей знання: психології, соціології, філософії, педагогіки тощо. Можна виділити багато підходів до вивчення сутності цієї проблеми.

При соціально-психологічному підході загальнометодологічною основою аналізу ціннісних орієнтацій є погляд на особистість як таку, що формується у процесі суспільних відносин. Цей напрямок розробляється у дослідженнях таких психологів, як К.О. Абульханова-Славська, Б.С. Круглов, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубінштейн, К.В. Шорохова та ін.

При загальнопсихологічному підході розглядається взаємозв'язок ціннісних орієнтацій із проблемами мотивації, самоактуалізації, задоволеності, активності особистості. У цьому напрямку працюють В.Г. Асєєв, В.С. Бакіров, Ю.М. Забродін та ін. Такі дослідники, як Г.О. Балл, Б.І. Додонов, Д.О. Леонтьєв підкреслюють, що цінності характеризують спрямованість особистості і виявляються, насамперед, у мотивах діяльності.

Для нашого дослідження особливе місце мають дослідження ціннісних орієнтацій у студентському віці та їх взаємозв'язку із обраною професією. Проблему ціннісних орієнтацій у студентському віці вивчав Н.Є. Бондар. Структуру і динаміку ціннісних орієнтацій особистості у старшому шкільному та студентському віці досліджували Н.О. Волкова, І.В. Дубровіна, Б.С. Круглов. Взаємозв'язок ціннісних орієнтацій із професійною спрямованістю студентів вивчали В.М. Куніцин, Л.В. Разживіна, Е.Д. Научитель, Н.І.Іванцева, В.Г. Калашніков та ін.

Незважаючи на великий інтерес вчених до проблеми ціннісних орієнтацій особистості, варто зазначити, що багато аспектів цієї проблеми ще не досить вивчені, зокрема мало досліджено є проблема ціннісних орієнтацій у студентів медичних спеціальностей.

Мета – розгляд особливостей ціннісних орієнтацій студентів медичних спеціальностей та їх становлення у процесі здобування професії.

Основний матеріал. У психологічній науці не існує єдиного тлумачення ціннісних орієнтацій особистості. При цьому більшість авторів ототожнюють поняття особистісних цінностей та ціннісних орієнтацій.

У вітчизняній психології поняття ціннісних орієнтацій вперше зустрічається у роботах Б.Г. Ананьєва для пояснення соціально-значимої поведінки. Автор стверджує, що ціннісні орієнтації, являючись основними структурними компонентами особистості, визначають особливості і характер відносин особистості із оточуючою дійсністю і значною мірою детермінують її поведінку [2, с.145]. За Б.Г. Ананьєвим, без розуміння ціннісних уявлень індивіда неможливо зрозуміти його поведінку.

Є.І. Головаха визначає ціннісні орієнтації особистості як фактор, що обумовлює рух по лініям життя, від події до події. Згідно поглядів автора, в основі ціннісних орієнтацій лежить система сприйнятих особистістю соціальних цінностей. Плануючи своє майбутнє, людина, виходить із певної ієрархії цінностей, представленої у її свідомості. Орієнтуючись в широкому спектрі соціальних цінностей, індивід обирає серед них ті, які найбільш тісно пов'язані із його домінуючими потребами. Предмети цих потреб, будучи усвідомленими особистістю, стають її провідними життєвими цінностями [6; с. 262].

Згідно поглядів М.С. Яницького, система ціннісних орієнтацій визначає життєву перспективу – вектор розвитку особистості, виступає у якості найважливішого джерела і механізму, пов'язує в єдине ціле особистість і соціальне середовище [10, с.167].

За К.О. Абульхановою-Славською та А.В. Брушлінським ціннісні орієнтації є основними смисловими конституюючими одиницями особистості, які визначають відношення між цілями і засобами їх досягнення. Вони регулюють і перетворюють будь-який вид діяльності в її морально-смисловий план [1, с.162].

Вікові психологічні аспекти розвитку ціннісних орієнтацій описано в роботах Л.С. Виготського, В.С. Мухіної, І.С. Кона, О.Ф. Рибалко та ін. Вибір цінностей на різних стадіях розвитку особистості залежить від безлічі факторів, як соціальних, так і індивідуальних. Система ціннісних орієнтацій не залишається незмінною протягом всього життя людини. Розвиток ціннісних орієнтацій відбувається одночасно з процесами адаптації, соціалізації, яка полягає у внутрішньому прийнятті цінностей та індивідуалізації, як вироблення власних цінностей, смислів життя, самореалізації.

Студентські роки – центральний період становлення особистості, прояву найбільш різноманітних інтересів. За періодизацією Е. Еріксона студентський вік частково охоплює період юності (від 12-13 до 19-20 років) і ранньої зрілості (від 20 до 25 років). В період юності, за

Е. Еріксоном, відбувається становлення еґо-ідентичності. На порозі зрілості людина стикається з необхідністю будувати кар'єру і обирати міцну систему цінностей, а вірність є здатністю дотримуватися своїх обіцянок, не дивлячись на суперечливість системи цінностей. На цій стадії людина всмоктує, накопичує в собі культурні, етичні і релігійні цінності [9; с. 186]. В період ранньої зрілості люди зазвичай орієнтуються на отримання професії і встановлення інтимних стосунків з іншими. Згідно поглядів Е. Еріксона, в умовах професійного становлення часто змінюються і ціннісні орієнтації особистості.

Л.С. Іванова зазначає, що у студентському віці відбувається перегляд ціннісно-духовних категорій, аксіологічна переорієнтація особистості, посилюється усвідомленість, об'єктивна позитивізація мотивів поведінки, формуються і зміцнюються такі риси поведінки як відповідальність, почуття обов'язку, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, уміння регулювати свої почуття, бажання та схильності. В той же час молоді люди схильні до надмірного самоаналізу та самооцінки, яка здійснюється шляхом співставлення ідеального "Я" з "Я" реальним [5, с.16].

Процес формування ціннісних орієнтацій і професійна діяльність взаємодетерміновані [7, с.210]. З одного боку, ставлення до професійно-трудої сфери формується на основі системи особистісних смислів людини, обумовлених минулим досвідом, усвідомлювана частина цієї системи існує у вигляді цінностей і ціннісних орієнтацій, а з іншого боку, професійна діяльність здійснює вплив на систему ціннісних орієнтацій особистості.

Особливе значення ціннісні орієнтації займають у діяльності професій типу "людина-людина", набуваючи характеру центрального елементу у структурі професійного образу світу [3, с.63]. У дослідженнях, проведених у 2016 році Н.І. Чернецькою, було виявлено, що представники професій системи "людина-людина" більш спрямовані на самореалізацію, більшою мірою прагнуть до активної діяльності життя, серед рівнів осмисленості життя виділяють результативність життя або задоволеність самореалізацією, а також високий локус контролю – Я. У них також присутня більш висока задоволеність процесом життя у цілому, що позитивно впливає на їх працю.

У системі цінностей виділяють категорію "професійні цінності" –орієнтири на основі яких людина обирає, засвоює і виконує свою професійну діяльність. Вони постають в об'єктивованій формі у вигляді вчинків, за якими можна судити про зв'язок між суспільними ідеалами і психологічним світом.

Специфіка медичної освіти полягає в тому, що професійні цінності в медицині максимально ідентифіковані із загальнолюдськими цінностями. Як зазначає В.П. Дуброва та І.В. Єлкіна між системою професійних цінностей і медичною діяльністю існує чіткий взаємозв'язок, який простежується при формуванні мотиваційної сфери і ціннісних орієнтацій майбутнього медичного працівника. Система цінностей спеціаліста-медика надає певної спрямованості його діяльності, визначає потреби і інтереси, виступаючи при цьому одним із найважливіших мотиваторів медичної діяльності. Це виражається у його автономності, незалежності і готовності до активної терапевтичної взаємодії на різних рівнях [4, с.52].

Оскільки смисл і призначення професії медика визначається гуманістичними принципами і ідеалами, то професійні цінності медичного працівника мають гуманістичну природу і сутність:

- дбайливе ставлення до оточуючого середовища;
- широта підходів до загальноосвітніх і загальнолюдських цінностей, зокрема таких як потреба збереження людського роду, ціннісного відношення до життя і т.п.;
- соціальна активність і відповідальність (виховання відповідальності за власні дії і вчинки, прогнозування їх впливу на стан природи і суспільства) [4, с.54].

Н.А. Корнієнко та А.Є. Ковальов стверджують, що для сучасної людини, зокрема для майбутнього медичного працівника, мають високу значимість вітальні цінності. При цьому здоровий спосіб життя лише тоді буде втілюватися (здійснюватися) людиною, коли він буде входити у систему світоглядних цінностей, на основі яких формуються і професійні цінності. Наявність світоглядних цінностей є вираженням небайдужості людини відносно світу, яка виникає із значимості різних сторін, аспектів світу для людини, для її життя [8, с.267].

Висновок. Історія дослідження ціннісних орієнтацій є досить тривалою. На сьогодні існує багато поглядів на дану проблему серед вітчизняних дослідників. Ціннісні орієнтації розглядають як основні структурні компоненти особистості, які визначають особливості і характер відносин особистості із оточуючою дійсністю і значною мірою детермінують її поведінку.

У студентському віці, коли юнак отримує професію, відбувається аксіологічна переорієнтація особистості. При цьому процес формування ціннісних орієнтацій і професійне навчання, професійна діяльність є взаємодетермінованими. Специфіка медичної освіти унікальна тим, що професійні цінності в медицині максимально ідентифіковані із загальнолюдськими цінностями, вони мають гуманістичну природу. А система цінностей спеціаліста-медика надає певної спрямованості його діяльності, визначає потреби і інтереси, виступаючи при цьому одним із найважливіших мотиваторів медичної діяльності.

У своєму подальшому дослідженні ми маємо на меті емпірично дослідити психологічні особливості ціннісних орієнтацій студентів-медиків. Результати дослідження будуть висвітлені у подальших публікаціях.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Философско-психологическая концепция С.Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения / К.А. Абульханова-Славская, А.В. Брушлинский. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х томах. Т. II / Б.Г. Ананьев / Под. ред. А.А. Бодалева и др. – М.: Педагогика, 1980. – 288 с.
3. Бичманова Н.В. К вопросу о профессиональных способностях психолога / Н.В. Бичманова, Н.А. Стафурина // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы / отв. ред. А.А. Крылов, Н.В. Кузьмина. – Л., 1985. – Вып. 5. – С. 62-67.
4. Дуброва В.П. Образец идеального врача в представлениях студентов высшей медицинской школы / В.П. Дуброва, И.В. Елкина // Психологическая наука и образование, 2000. – №4. – С. 50-59.
5. Иванова Л.С. Динаміка ціннісних орієнтацій студентів педагогічного вузу / Л.С. Иванова, В.В. Овсяннікова // Прак. психологія та соц. робота. – 2007. – №4. – С. 16-19.
6. Куликов Л.В. Психология личности в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. 2-е изд. / Л.В. Куликов. – СПб.: Питер, 2009. – 464 с.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Междунар. гуманитар. фонд "Знание", 1996. – 308 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. В 2 т. Т. II. – М.: Педагогика, 1989. – 328 с.
9. Фрейдджер Р. Теории личности и личностный рост. 4-е изд. – Пер. с англ. / Р. Фрейдджер, Д. Фейдимен. – М.: Мир, 2004. – 665 с.
10. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М.С. Яницкий. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.

УДК 373.2.015.31:613.954

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ НАВИЧОК СПРИЯННЯ СОЦІАЛЬНОМУ ЗДОРОВ'Ю

Ігнатенко Т.М., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник - доктор психол. наук, проф. **Папуча М.В.**, кафедра загальної та практичної психології

У статті здійснено аналіз сучасних підходів до забезпечення соціального здоров'я дітей старшого дошкільного віку. Проаналізовано сутність поняття "соціальне здоров'я", визначено прояви навичок сприяння соціальному здоров'ю стосовно старших дошкільників. Розглянуто умови формування основ соціального здоров'я у дітей 6-7 років та окреслено форми роботи з даного напрямку.

Ключові поняття: здоров'я, соціальне здоров'я, діти старшого дошкільного віку, навички сприяння соціальному здоров'ю.

Постановка проблеми. Важливою умовою розвитку суспільства є належний стан здоров'я його громадян. Безперечно, йдеться, перш за все за скорочення випадків захворювань, епідемій тощо. Проте, мало хто з науковців наголошує на необхідності посилення засад роботи у різних галузях здорового способу життя, що ґрунтується на самому понятті "здоров'я" та його видах. Як відомо, вперше визначення категорії "здоров'я" було надано науковцями у 1948 р. У Преамбулі ВООЗ воно зазначалося як стан повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не тільки як відсутність хвороб чи фізичних вад [11]. Саме в цьому документі вперше на офіційному рівні було класифіковано види здоров'я (фізичне, психічне, емоційне, соціальне тощо) та вказано на необхідність підтримки кожного з них.

Якщо на відповідність рівня фізичного здоров'я дітей 6-7 років (як майбутніх школярів) достатньою мірою звертається увага, то соціальне здоров'я дітей не завжди підлягає відповідному реагуванню з боку педагогів та батьків.

Підґрунтям забезпечення соціального здоров'я дошкільників є розвиток комунікативних умінь, здатність встановлювати доброзичливі взаємини в різних сферах життєдіяльності. Задля цього у практиці закладу дошкільної освіти з дітьми проводяться різноманітні форми роботи. Переважно вони пов'язані із підтримкою у дитини комфортного стану по відношенню до соціального оточення.

Це зумовлює включення до форм роботи з дітьми емоційно-психологічної складової – через проведення психоемоційних етюдів, арттерапії, ігор та вправ, спрямованих на розвиток навичок спілкування тощо. Проте, при їх використанні у роботі з дітьми вихователь не завжди визначає спрямованість на підтримку соціального здоров'я дитини. Дуже часто педагоги переадресовують це роботу практичному психологу закладу дошкільної освіти або взагалі уникають даного напрямку роботи.

Проте, як визначає практика роботи з дітьми старшого дошкільного віку, дуже часто малюки визначають наявні проблеми зі станом психічного, емоційного, а також соціального здоров'я. Це потребує посилення засад валеологічної роботи з дітьми щодо підтримки в них повноцінного здоров'я, усіх його видів, у тому числі – соціального. Цим і обумовлена **актуальність даної статті**.

Мета статті – розкриття особливостей проведення роботи з формування у дітей старшого дошкільного віку навичок сприяння їхньому соціальному здоров'ю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема сутності поняття здоров'я та соціальне здоров'я, а також окремим аспектам формування здорового способу життя приділяли увагу дослідники: Г. Абрамова, Г. Беленька, О. Дубогай, С. Лапаєнко, В. Оржеховська, С. Свириденко, Л. Сущенко, І. Васильєва, Т. Башкирева, Т. Большова, Л. Горяна, С. Кириленко, В. Колесов, Л. Колпін, А. Мишина, В. Мягих, М. Машовець, Г. Нікіфоров, Е. Приступа, Т. Сергеев та інші. Проблематику соціального здоров'я стосовно різних вікових категорій розглянуто в роботах В. Ананьєва, Г. Абрамової, А. Бобро, М. Євтуха, Т. Лесіної, С. Нікіфорова та ін.

Виклад основного матеріалу. Соціальне здоров'я – це функціонування особистості в якості повноправного члена суспільства, її безконфліктна взаємодія з навколишнім світом, доброзичливі взаємини у колективі однолітків, у сім'ї, суспільстві.

Соціальне здоров'я відображається через такі характеристики:

- адекватне сприйняття соціальної реальності;
- інтерес до навколишнього світу;
- адаптація до фізичної та суспільної сфер;
- спрямованість на суспільно корисну працю;
- альтруїзм;
- емпатія;
- відповідальність перед іншими;
- демократизм у поведінці [5].

На думку Е. Казина, соціальний і психологічний аспекти здоров'я визначають гармонійний процес розвитку внутрішнього світу людини (узгодженість із самою собою – розумію, сприймаю, контролюю, люблю) і взаємовідносини з оточуючими, адаптацію у соціумі. Можна розглядати єдиний соціально-психологічний аспект здоров'я [6, с. 23].

І. Васильєва вказує на те, що соціальне здоров'я є нерозривно пов'язаним з духовним здоров'ям особистості, її спрямованістю, ціннісними орієнтаціями, ставленням до життя. Всі складові здоров'я невід'ємні, внутрішньо взаємопов'язані і саме їх інтегральний вплив визначає здоров'я людини як цілісний складний феномен, як сутнісну характеристику її як особистості [4, с. 7].

У визначеннях різних авторів стосовно поняття "здоров'я" як правило, вказується й на її соціальну складову. Ще у 1941 р. вчений Г. Сигерист наголосив на важливості розгляду поняття "здорова особистість" у зв'язку із можливістю людини гармонійно пристосуватися (адаптуватися) до соціуму.

Як зазначає дослідник А. Бобро, "в особистісному плані соціальне здоров'я визначається в основному ступенем комфортності людини в тому чи іншому соціальному оточенні, тобто соціальне благополуччя кожної особистості залежить від рівня засвоєної соціальної культури, а також від стану індивідуального й суспільного фізичного, психічного, духовного здоров'я" [3, с. 21].

Ґрунтовне визначення сутності поняття "соціальне здоров'я" було надане Г. Апанасенко, яка вважає, що "соціальне здоров'я – це функціонування особистості як повноправного члена суспільства, її безконфліктна взаємодія з навколишнім світом, доброзичливі взаємини в колективі, у сім'ї, в суспільстві" [2].

Отже, більшість із наданих нами визначень стосуються важливості встановлення гармонійної, доброзичливої атмосфери у процесі взаємодії людей, їх міжособистісних контактів. До поля такої взаємодії можна віднести такі прояви взаємодії, як взаємоповага, взаємодовіра, взаєморозуміння тощо.

Визначимо, яким же чином в закладі дошкільної освіти проводиться робота, яка стосується формування у дітей 6-7 років життєвих навичок, які сприяють їхньому соціальному здоров'ю. Вперше про необхідність підтримки соціального здоров'я дітей було заявлено в Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" (2008 р.). Надалі у змісті усіх державних комплексних

та окремих парціальних програм дошкільної освіти було визначено необхідність підтримки соціального буття дитини, формування її соціальних почуттів, умінь, якостей, що безпосередньо впливає на соціальне самопочуття й соціальне здоров'я дітей.

Ґрунтовні наукові розробки з даної проблеми було здійснено О. Кононко, яка вказала на важливість набуття дитиною вищезазначених життєвих навичок у контексті формування у неї соціальної компетентності. Зокрема, вченою було доведено необхідність формування у дитини життєдайного самоставлення, уміння любити себе, співчувати іншим тощо [7, с. 21].

Методичні аспекти щодо формування у дитини старшого дошкільного віку основ соціального здоров'я було розроблено Т. Андрющенко, яка розглядала даний напрям роботи в контексті формування у дитини основ здоров'язбережувальної компетентності. Розроблена вченою методика стосується таких видів здоров'я, як: фізичне, соціальне та психічне. У напрямі підтримки соціального здоров'я дітей визначаються такі життєво важливі навички:

- 1) рухової активності;
- 2) дотримання режиму діяльності та відпочинку.
- 3) раціонального харчування;
- 4) санітарно-гігієнічні навички;

Важливим аспектом підтримки здоров'я дитини є формування основ підтримки духовного та психічного здоров'я. Щодо цього Т. Андрющенко вказує на необхідність формування у дитини навичок: самоусвідомлення та самооцінки; успішного досягнення мети; самоконтролю; прийняття рішень та аналізу виниклих проблем [1, с. 7].

Формування у дітей умінь взаємодії, співпраці, розуміння, самореалізації у соціумі висвітлено у парціальній програмі з розвитку соціальних навичок взаємодії дітей від 4 до 6-7 років "Вчимося жити разом" [10]. У програмі вказано на необхідність запровадження цілісного підходу до гармонійності розвитку емоційних, інтелектуальних, вольових досягнень дитини й тому, незважаючи на її парціальність у визначенні завдань формування у вихованців життєвих навичок, що сприятимуть позитивній адаптації та надання дітям психологічної допомоги й підтримки в навчальних закладах, сприятиме цілісному психічному розвитку дитини в єдності емоційних, пізнавальних та поведінкових досягнень. Кінцевою метою психолого-педагогічних дій дорослих є сформованість таких якостей дитини:

– емоційно-ціннісне ставлення до себе та іншої людини, інтерес до нової інформації та діяльності, пов'язаної з категорією "людина";

– позитивна картина світоглядних морально-етичних уявлень про себе та навколишній світ, уміння аналізувати та диференціювати такі моральні поняття, як "доброта", "чуйність", "справедливість", "дружба", "чесність", "товариськість" тощо.

– розвинена потреба та прагнення активної діяльності з іншою людиною, здатність реалізувати спільну діяльність із дорослими та однолітками, що спрямована на досягнення позитивних цілей, розвинена здатність дитини в ситуаціях невизначеності або конфлікту робити вибір на основі ціннісних орієнтацій, які відповідають духовності, утвердженню життя, безпеки та здоров'я людини [10, с. 8].

Набуваючи соціального досвіду, розширюючи свої комунікативні можливості, діти 6-7 років формування у старших дошкільників навичок сприяння їх соціальному здоров'ю буде відбуватися успішно за реалізації наступних умов:

– духовно-особистісну спрямованість кожної з форм роботи з дітьми;

– створення такої атмосфери, яка дозволяє ціннісно відноситися до особистості іншої дитини;

– підвищення ролі міжособистісної взаємодії;

– заохочення та стимулювання поведінкових проявів дітей, що визначають спрямованість на позитивну взаємодію;

– постановку дитини в ситуацію вибору

– активне використання форм групової роботи, яка організовується у відповідності з правилами соціальної взаємодії.

Важливу роль у набутті дитиною навичок підтримки соціального здоров'я відводиться товариству однолітків, яке є своєрідним видом діяльності та міжособистісних відносин. Спілкування дітей старшого дошкільного віку має специфічні риси, характеризується значною емоційною насиченістю. Взаємодіючи з однолітками, дитина відходить від регламентованих правил спілкування з дорослим, її поведінка стає більш невимушеною, розкутою, вільною. У спільних діях з однолітками, у взаємодії дитина набуває певних знань про себе, людей та оточуючий світ.

С. Матвієнко вказує на те, що у практиці ЗДО активно використовуються новітні технології, які спрямовані на формування у дітей соціальної компетентності, навчання їх розумінню людських взаємин тощо:

- психотехнології (гімнастика почуттів, енергетичні вправи "Жива вода", "Серце на долоні", "Тепло рук друга");
- ігрові технології "Квітка доброти", "Дзвіночки совісті", "Промінчик людяності";
- ситуації морального вибору (порівняльні, оцінювальні, проблемні);
- складання родового дерева, розгляд сімейних фотографій, документів, листів та інших родинних реліквій;
- проєктивні діагностичні методики (малюнки "Моя сім'я", "Життя", "Добро");
- театралізовані вправи "Прихід у гості", "Відвідини хворого", "Вітання з днем народження" та ін. [9, с. 46].

Серед практичних заходів, які сприяють формуванню у дитини життєвих навичок підтримки соціального здоров'я, вчена Т. Андрющенко називає наступні: розповіді "Для чого потрібно уміти слухати?", дидактична гра "Хто вміє слухати?", моделювання ситуації "Неочікуваний гість", бесіда "Як порозумітися з людиною", дидактична гра "Як навчитися спілкуватися", тощо [1].

У процесі проведення вищезазначених форм роботи у дітей формуються уміння пояснювати ознаки уважного слухання співрозмовника, виховується повага до людей, формуються уміння правильно вести бесіду – не втручатися в чужу розмову, дивитися співрозмовнику привітно в очі, усміхатися, періодично хитати головою, погоджувачись із висловлюваннями тощо.

Підтримці соціального здоров'я дитини сприяє формування у неї навичок співчуття, що виражається в розумінні почуттів, потреб і проблем інших людей, умінні допомагати та підтримувати в складних обставинах, визначенні доброзичливого ставлення до людей із особливими потребами.

Роботу в даному напрямі варто засновувати на проведенні спеціальних ігор та вправ типу "Вітання" (розвиває почуття єдності, дозволяє позбутися напруження), "Луна" (розвиває увагу один до одного, створює можливість кожній дитині для того, щоб перебувати в центрі уваги), бесіди "Як можна спілкуватися без слів"; ігор "Піктограма", "Музика емоцій", "Мімічна гімнастика" та інших видів роботи.

Важливим напрямом роботи з підтримки соціального здоров'я дітей 6-7 років є формування у них навичок колективної діяльності, що передбачає уміння діяти в команді, визначати внесок інших у спільну роботу та критичне ставлення щодо власного внеску до справи. Педагогу варто використовувати з тим такі методи та техніки, як: групова бесіда, групова бесіда з елементами гри, ігротерапія, терапія малюнком, ігри з м'ячем, спеціальні заняття тощо.

Висновки

Важливим показником гармонійного зростання дитини старшого дошкільного віку є стан її здоров'я – як фізичного, так інших його видів. На жаль, на сьогодні робота з підтримки здоров'я даного виду проводиться вихователями ще не належному рівні. Щодо цього, не можна не погодитися з думкою Т. Лесіної стосовно необхідності удосконалення професійної підготовки педагогічних кадрів дошкільного профілю, яке перебуває у площині формування здатності фахівців до розбудови дитиноцентрованої взаємодії, спрямованої на розвиток соціального здоров'я дітей [8, с. 80]. Ефективності роботи з даного напрямку сприятиме розширення форм набуття дітьми життєвих навичок підтримки соціального здоров'я, спеціальних ігор, вправ, міні-тренінгів тощо.

Література

1. Андрющенко Т. Формування у дошкільників здоров'язбережувальної компетентності. Старший дошкільний вік : метод посібн. / Т. Андрющенко. – Тернопіль : Мандрівець, 2106. – С. 55-60.
2. Апанасенко Г. Л. Медицинская валеология / Г. Л. Апанасенко, Л. А. Попова. – К. : Здоров'я, 1998. – 248 с.
3. Бобро А. А. Сутність поняття "соціальне здоров'я" у науковій літературі // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Вип. 122. – С. 19-23.
4. Васильєва І. А. Соціальні аспекти здоров'я як предмет філософського дослідження : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 15.00.03 / Васильєва І. А. ; Інститут проблем виховання АПН України. – К, 2007. – 16 с.
5. Венедиктов Д. Д. Социально-философские проблемы здравоохранения / Д. Д. Венедиктов // Вопросы философии. – 1980. – №4. – С. 137-139.
6. Казин Э. М., Гэлинова Н. Г., Литвинова Н. Основы индивидуального здоровья человека : Введение в общую и прикладную валеологию : Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Казин Э. М., Гэлинова Н. Г., Литвинова Н. – М. : Владос, 2000. – 431 с.
7. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч. метод. посібник до Базової програми розв. дитини дошк. віку "Я у Світі" / О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 208 с.
8. Лесіна Т. М. Соціальне здоров'я особистості на етапі дошкільного дитинства: до постановки проблеми / Т. М. Лесіна // Актуальні проблеми професійного розвитку фахівців соціономічної сфери в

системі неперервної освіти: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2017. – С. 78-81.

9. Матвієнко С. І. Методика формування у дошкільників соціальної компетентності : навч. посіб. / С. І. Матвієнко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 106 с.

10. Піроженко Т. О., Хартман О. Ю. Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років "Вчимося жити разом". – К. : Алатон, 2016. – 32 с.

11. WHO : The first ten years of the world. – Geneva. – 1958.

УДК 373.2.015.31:33

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ УМІННЯ ЕКОНОМНОГО ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кальян В.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник - доктор пед. наук, проф. **Турчин Т.М.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту

У статті аналізуються наукові підходи до такого аспекту економічного виховання дітей старшого дошкільного віку, як уміння економно й раціонально використовувати матеріали у процесі художньо-продуктивної діяльності. На прикладі занять дітей художньою працею, зокрема – щодо навчання їх роботі з тканиною та шаблоном, вказано, як можливо сформуванню у них уявлення про заощадливість та економність та навчити відповідних практичних прийомів.

***Ключові поняття:** економічне виховання, використання матеріалів, заощадливість, економність, діти дошкільного віку.*

Постановка проблеми. В сучасному світі все більше окреслюється потреба доцільного використання природних ресурсів, економного ведення домашнього господарства, раціонального витрачання коштів та навіть раціонального витрачання часу, оскільки й він визначається важливим ресурсом організації та підтримки життя людини. Проте, не кожна людина має сформовану життєву позицію раціональності та розумної економності. На жаль, це може негативно позначитися на якості життя людини, впливати на її відношення до грошей, людей, світу й себе в ньому.

Бережливість, заощадливість, діловитість, підприємливість та інші якості людини як носія економічних відносин повинні трансформуватися в моральні та соціально-психологічні якості, забезпечуючи тим самим єдність морального та економічного виховання.

Економічне виховання – це цілеспрямований процес взаємодії дорослого та дитини, орієнтований на засвоєння доступних віку елементарних економічних понять, формування моральних почуттів та морально-економічних якостей, необхідних для успішної економічної діяльності, розвитку інтересу до економічної сфери життя, формування навичок соціально-економічної поведінки [1, с. 306].

Сучасні соціально-економічні відносини в суспільстві спонукають дитину досить рано знайомитися з проблемами сімейної "дорослої" економіки. Відтак, виникає необхідність організовано залучати дітей уже в дошкільному закладі до засвоєння основ елементарної економіки, фактично – пропедевтики економічної грамотності. Важливим складником елементарної дитячої економіки є діяльнісний компонент, коли вони в доступних видах діяльності – ігровій, пошуковій, трудовій, художньо-продуктивній усвідомлюють для себе основи використання матеріалів, ресурсів, використання коштів, створення речей та раціонального матеріалу у процесі такої роботи.

Проте, як визначив здійснений нами аналіз наукової та навчально-методичної літератури, проблема привчання дітей 6-7 років до економного використання в роботі різних матеріалів ще не була об'єктом самостійного дослідження, що й обумовило **актуальність даної статті**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес економічного виховання молодого покоління в різних аспектах аналізували такі філософи, економісти, соціологи, психологи, педагоги А. Аменд, Л. Епштейн, О. Козлова, І. Прокопенко, І. Сасова, М. Стельмашук та ін. Зміст і методи економічного виховання дітей досліджувалися І. Барило, Н. Беляєвою, Л. Горкіною, Н. Грамою, Г. Григоренко, М. Єрмоленко, Р. Жадан, В. Кондратьєвим, Н. Кулаковою, Т. Любимовою, В. Поповим, А. Сазоновою, В. Чічковим, О. Шпаком.

Виклад основного матеріалу. Історично одним із найбільш значущих якостей економічної діяльності в теорії та практиці дошкільного виховання була *заощадливість*. Проте, вона не була

категорією економічної значущості, а визначалася як моральна якість. Фактично ігнорувалася економічна обумовленість таких якостей, як економність, працелюбність, розважливність. Саме ці особистісні якості слід вважати різними сторонами єдиного цілого.

Дослідження вчених Н. Грами, Г. Григоренко, Р. Жадан, Є. Курак, Ю. Лелюк, А. Сазонової, А. Смоленцевої, Г. Шатової та ін. довели, що дітям дошкільного віку доступне розуміння окремих економічних понять, якщо економічну освіту поєднувати з трудовим, моральним і розумовим вихованням, спрямовуючи її насамперед на формування розумних потреб дитини.

У педагогічній системі А. Макаренка питання економічного виховання займали одну з провідних позицій. У своїй праці "Сімейне господарство" він писав, що з кожної дитини повинна вирости не тільки хороша людина, але і хороший, чесний господар. Для цього дитина, починаючи з перших років обов'язково повинна залучатися до господарських справ [7].

А. Макаренко розкриває, якими шляхами можна і необхідно виховувати у дітей дошкільного віку бережливність, відповідальність: через знайомство з працею батьків, формуються знання про те, звідки беруться гроші, відбувається пояснення, що таке праця та її безпосереднє виконання трудових дій, які привчають дитину до економного господарювання.

Необхідно знайомити дитину в дошкільному віці з сімейним бюджетом, з потребами сім'ї, перспективами їх задоволення; необхідно, щоб дитина привчалась користуватися речами розумно, не допускати, щоб речі керували нею. Слід зазначити, що багато ідей, які мають відношення до економічного виховання, ми можемо знайти в педагогічних рекомендаціях А. Макаренка [там само].

Говорячи про виховання у дітей старшого дошкільного віку відповідальності, він знову звертається до проблеми бережливості, демонструючи взаємозв'язок цих рис, він показує бережливність з позицій відношення до речей, іграшок. Бережливність, точність, оперативність, діловитість А. Макаренко не називав економічними якостями, але пов'язував їх з характеристикою господаря – громадянина своєї країни, а це як відомо, головна мета економічного виховання [7, с. 154].

Видатний педагог-гуманіст В. Сухомлинський вважав, що розподіл праці за загальними ознаками (праця навчальна й виробнича, короткострокова й довготривала, платна й безкоштовна тощо) може бути педагогічною основою для економічного виховання дітей [11, с. 67].

Важливі наукові розробки з виховання у дітей дбайливого ставлення до речей було здійснено у 1960-х роках відомим педагогом Р. Жуковською, яка вказувала на те, що таке ставлення до особистих речей у дітей слід виховувати у процесі морального та трудового виховання [3, с. 206].

Р. Жуковська вважала, що турботливо опікуючись своїми речами, дитина привчається їх зберігати або використовувати більш тривалий час, не псувати, допомагаючи тим самим матеріальному бюджету своєї родини. У процесі трудового виховання дітей слід обов'язково наголошувати на сутності людської праці, що у кожен із продуктів цієї праці вкладено багато сил та ресурсів. На думку вченої, педагогічними умовами, які сприяють формуванню у дітей заощадливості, є, зокрема, накопичення практичного досвіду використання речей та усвідомлення функціональності їх використання.

Підтримуючи погляди Р. Жуковської стосовно необхідності використання потенціалу різних видів трудової діяльності, догляду за іграшками, В. Нечаєва та Д. Сергєєва підкреслювали, що слід залучати дітей до дитячого рукоділля, зокрема, – до виготовлення іграшок, необхідних малюкам для ігор.

А. Шатова вказувала на те, що у дітей, які з ранніх літ не були включені до продуктивної праці й не набували щодо цього економічного досвіду, можуть у подальшому сформуватися такі негативні якості, як неохайність, байдужість до зіпсованих речей, іграшок, книжок тощо [12, с. 35].

На думку О. Ковальова, залучення дитини до створення виробів з природного матеріалу, ураховуючи те, що природа завжди була і базою сировини, і світом художніх прообразів, повинно породжувати в малюка бережливе й економне ставлення до матеріалу й тих художніх цінностей, якими природа наділила цей матеріал. Важливе значення у вихованні дошкільника – людини майбутнього – має активне засвоєння спадщини народного мистецтва як своєрідної форми трудової та творчої діяльності [5, с. 32].

Для дітей старшого дошкільного віку основи економічного виховання тісно пов'язані з такими видами діяльності, як ігрова, трудова, предметно-практична, зокрема – художньо-продуктивна тощо. Розглянемо, якою мірою остання діяльність уможливорює виховання у дітей такої якості, як заощадливість – уміння раціонально використовувати матеріали у процесі роботи. У процесі предметно-практичної діяльності за допомогою вихователя діти розв'язують завдання трудової діяльності, вчать з'ясувати причини своїх невдач, способи їх усунення. У процесі роботи в них формуються наполегливість, цілеспрямованість, уміння доводити розпочату справу до кінця.

С. Матвієнко зазначає, що "діти у процесі занять ознайомлюються з властивостями різних матеріалів, з якими можуть зустрічатися в домашньому користуванні – паперу (обгорткового, гофрованого тощо), картону, ниток, заварного клейстеру, фарби, клею, тканини тощо. Важливим для подальшої трудової діяльності дітей є оволодіння ними можливостями та особливостями роботи з різними матеріалами, знаряддями праці, техніками виготовлення виробу" [7, с. 25].

Великого значення вихованню у дітей умінь раціонально та економно витратити матеріали у процесі занять художньою працею приділяла Л. Куцакова. У розробленій нею програмі та методичних рекомендаціях "Конструювання та ручна праця в дитячому садку" (для дітей 2-7 років) серед завдань роботи з дітьми 5-7 років було вказано на необхідність привчання їх до правильної організації роботи з матеріалами.

Л. Куцакова вказує на те, що заняття конструюванням та художньою ручною працею є обов'язковим компонентом розвитку базових якостей та творчих здібностей дитини, найважливішим засобом розумового, художньо-естетичного та морального виховання [6, с. 18].

У Методичних рекомендаціях, розроблених цією вченою, наголошувалося на тому, що важливо у процесі таких занять формувати у дітей самостійність, терплячість, акуратність, працелюбність, раціональність у використанні матеріалів. Це сприятиме їх підготовці до школи, виховуючи дисциплінованість, посидючість, уміння раціонально розподіляти час для дозвілля та навчання, виховуватиме акуратність стосовно власних речей (книжок, зошитів) тощо [9].

Л. Калуська більшою мірою конкретизувала можливості занять продуктивною працею, зокрема – художньою працею, – щодо виховання у дітей норм моральної поведінки, формування у них охайності, працьовитості тощо. Вчена зазначала, що слід навчити дітей "добирати інструменти для роботи, раціонально їх розміщувати, економно витратити матеріали, дотримуватися порядку на робочому місці. Все це виховує витримку, дисципліну, певні етичні норми поведінки у процесі оволодіння вміннями та навичками, елементи критичного ставлення до себе, товаришів, продуктів їхньої праці" [4, с. 275].

З тим, щоб не обмежувати творчі прояви дітей у вільний від занять час, варто надавати їм для роботи достатню кількість матеріалів (паперу, картону, природного або викидного матеріалу). Про те, обов'язково слід навчати, як раціонально розкласти шаблони (викрійки) на аркуші паперу або тканині з тим, щоб можна було отримати якомога більше заготовок для подальшої роботи.

Виховувати у дітей 5-7 років уміння економно використовувати матеріали у процесі занять художньою працею – важливий напрям роботи вихователя. Важливо навчити дітей продумувати даний процес заздалегідь, бачити його технологічну послідовність "в цілому", від початку процесу створення виробу й до його завершення. Необхідно чітко й продумано добирати сам матеріал за його технологічними характеристиками. Наприклад, можна задати дитині запитання: "Будемо добирати тонкий білий папір, чи більш щільний?", "Якщо ми зробимо машину з картону, більш щільного матеріалу, вона прослужить нам довше (діти зможуть перевозити на ній "вантаж") в іграх; не буде потреби ще раз втрачати матеріали та час для створення нової поробки тощо).

Вихователю слід роз'яснити дітям, чому важливо ретельно продумувати майбутню роботу, особливо – матеріали, які добираєш. Сказати, що всі вони були попередньо купленими й вартують грошей, тому не слід необачливо витратити все, з чим працюєш – папір, декоративні матеріали, тканину, стрічки, а також клей, пензлики, церати тощо. За умови правильного, раціонального добору їх вони можуть використовуватися тривалий час. Таким чином дорослі можуть зекономити кошти з тим, щоб купити дитині потрібні для роботи речі, наприклад гофрований або оксамитовий папір, декорувальні матеріали тощо.

Обов'язково слід обговорити з дитиною, яким чином вона буде виконувати заплановану роботу. Саме тому підбір деталей, їх відмірювання, заготовка є важливим моментом творчої праці. Особливо значущим це визначається в проведенні з дітьми окремих технологічних процесів – роботі з шаблонами, розкроюванні.

Розглянемо на прикладі навчання дітей викроюванню (а саме – роботі з шаблоном), яким чином можна навчити їх раціональному використанню матеріалу. Навчаючи дітей роботі з тканиною, обов'язково тією чи іншою мірою ознайомлюємо їх із кроєм – своєрідною заготовкою з тканини окремих частин усього виробу. Як правило, створення крою передбачає одночасне виготовлення усіх основних елементів виробу. Це робиться з тим, щоб якнайкраще використати функціональні та художні можливості тканини, зуміти зекономити матеріал, щільно розкладаючи елементи викрійки та тканині тощо [10, с. 56].

Викрійку розміщують на випрасуваній тканині, раціонально розкладаючи деталі. Більш старші діти можуть під контролем вихователя використовувати кравецькі шпильки для закріплення викрійки на матерії. Потім кольоровим олівцем або тонкою крейдою (можна використовувати для роботи також вузький обмилوک) проводять розмітку.

Спочатку вихователь, показуючи сам прийом розкладання шаблонів на тканині, вказує на те, на якій відстані слід їх розміщати з тим, щоб лишився "запас" на шви, але не залишаючи

надто багато вільного місця, оскільки в подальшому ці клаптики матерії можуть стати непридатними для роботи. Й навпаки, коли довелося зекономити достатню кількість матерії, можна зробити такі додаткові елементи гардеробу ляльки, як-от фартушок, хусточка, спідничка тощо.

Для заохочення дітей щодо обдумування технологічних ходів у розкроюванні та роботі з шаблоном, можна використати такий ігровий прийом, як гра-змагання "Ощадливий кравець". Так, за кожну функціональну додаткову річ, викроєну із заощадженого матеріалу діти отримують фішку, яку потім можна перевести в умовні гроші та "купити" заохочувальні матеріали для подальшої роботи. За допомогою такого педагогічного прийому діти зможуть зрозуміти позитивні можливості раціонального використання матеріалів для роботи.

Великого значення організації занять дітей предметно-продуктивною діяльністю надавала Т. Комарова, вказуючи на її потенціал у вихованні особистості дитини. Особливо вона наголошувала на необхідності виховання моральних якостей у дитини – цілеспрямованості, посидючості, акуратності, старанності, умінню працювати з матеріалами, раціонально добираючи їх, не псуючи, не використовуючи зайві тощо [9, с. 25].

Більш ґрунтовно до вивчення проблеми виховання у дітей заощадливості під час предметно-продуктивної діяльності підійшла дослідниця Л. Галкіна. Розробляючи теоретико-методологічні засади економічного виховання дошкільників, вона вказувала на те, що воно повинно розглядатися як усвідомлене відношення до праці, її результатів, по часу, який на цю працю витрачається, до природного середовищу та його ресурсів, грошових засобів, які було вкладено для реалізації трудової діяльності тощо [2, с. 42].

Висновки

Таким чином, в контексті розв'язання проблеми економічного виховання дітей старшого дошкільного віку важливим визначається формування у них уміння економічного використання матеріалів. Найкращою основою для проведення роботи даного виду визначається предметно-продуктивна діяльність, у процесі якої діти, працюючи з різними матеріалами та в різних техніках, створюють продукт своєї праці. Щодо цього, важливим визначається привчати їх до акуратного поводження з матеріалами до роботи, раціональному їх вирізанню, відмірюванню. Вихователю слід нагадувати дітям про важливість економічного ставлення до матеріальних ресурсів, цінування людської праці, у процесі якої було виготовлено знаряддя до роботи, а також говорити про необхідність збереження природних ресурсів.

Література

1. Богуш А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для ВНЗ / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. – К. : Академвидав, 2008. – 408 с.
2. Галкіна Л. Н. Формирование элементарных экономических знаний у детей старшего дошкольного возраста : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 "теория и методика дошкольного образования" / Галкіна Людмила Николаевна. – Челябинск, 1999. – 226 с.
3. Жуковская Р. И. Воспитание бережного отношения к личным вещам и общественного достояния // Формирование коллективных взаимоотношений детей старшего дошкольного возраста / Под ред. В. Г. Нечаевой. – М. : Просвещение, 1967. – С. 205-261.
4. Калуська Л. В. Дивокрай : вибрані дидактико-методичні матеріали для працівників дошкільних закладів : у 2 кн. / Л. В. Калуська. – Тернопіль : Мандрівець, 2005. Кн. 1. – 2005. – 320 с.
5. Ковальов О. Є. Методика викладання декоративного мистецтва у початковій школі : навч. посіб. для вузів / О. Є. Ковальов. – Суми : Мрія, 1997. – 204 с.
6. Куцакова Л. В. Занятия с дошкольниками по конструированию и ручному труду : авторская программа / Л. В. Куцакова. – М. : Совершенство, 1999. – 240 с. : илл.
7. Макаренко А. С. Лекции о воспитании детей / А. С. Макаренко. – М. : Учпедгиз, 1950. – 21 с.
8. Матвієнко С. І. Художня праця та основи дизайну : навч. посібн. / С. І. Матвієнко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2016. – 201 с.
9. Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию : учеб. пособие для учащихся пед. уч-щ по спец. 03.08 "Дошк. воспитание" / Т. С. Комарова, Н. П. Сакулина, Н. Б. Халезова и др. ; под ред. Т. С. Комаровой. – 3-е изд., дораб. – М. : Просвещение, 1991. – 256 с.
10. Методичні матеріали до лабораторного практикуму навчальної дисципліни "Художня праця та основи дизайну": навч.-метод. посіб. / уклад. С. І. Матвієнко, Т. Г. Коломоєць, О. В. Лісовець. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. – 115 с.
11. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1980.
12. Шатова А. Д. Экономическое воспитание дошкольников. / А. Д. Шатова. – М. : Просвещение, 2005. – 256 с.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

Козел Д.Ф., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Лісовець О.В.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Актуальність. В Україні існує високий показник інвалідності серед дітей. Причини інвалідності різні, але більшість з них обумовлюються різними соціально-економічними ознаками, до яких відносяться: недосконалість системи медичного забезпечення, погіршення якості харчування, зменшення обсягу профілактичних програм охорони здоров'я, недосконалість системи психолого-педагогічної підтримки дітей із соціально неблагополучних родин, неефективність освітніх програм для формування у дітей культури здоров'я тощо. Тому діти з інвалідністю є найбільш вразливою та незахищеною категорією осіб, яка, відповідно, потребує соціально-правового захисту.

Серед вітчизняних дослідників які займалися проблемою соціального захисту дітей з інвалідністю слід виділити: М. Авраменка, С. Богданова, Е. Лібанову, О. Макарову, С. Мельника, К. Міщенко, В. Скуратівського, В. Сушкевича, Н. Теплоу, О. Полякову.

Метою статті є теоретичний аналіз змісту соціального захисту дітей з інвалідністю в Україні.

Наведемо одне із визначень терміну "дитина з інвалідністю", яке трактується у Законі України "Про охорону дитинства" – це дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту [2].

Науковці виділяють основні причини впливу на стан захворювання дітей з інвалідністю: складні економічні умови; погіршення екологічної ситуації; техногенні перевантаження; неблагополучні умови праці жінок; недосконалість існуючої системи медичного і соціального забезпечення; зростання стресових ситуацій у повсякденному житті.

Обмеження обумовлюється фізичними, сенсорними, або інтелектуально-психічними недоліками, які заважають дитині самостійно пересуватися та існують випадки коли і орієнтуватися в просторі. Також зовнішнє середовище може збільшити або компенсувати вплив цих недоліків в особи. Це обмеження спричиняє багато наслідків, що ускладнюють положення такої дитини та вимагає вжити інших спеціальних заходів, які усунуть ізоляцію інваліда (побутову, просторову, транспортну), емоційні переживання й забезпечення трудової (освітньої) діяльності.

У зв'язку з цим обмежується можливість включення дитини до груп однолітків, виховних і педагогічних процесів, та через це вона постійно потребує більшої уваги, догляду та допомоги. Це значне обмеження життєдіяльності призводить до соціальної дезадаптації внаслідок порушень розвитку дитини, самообслуговування, пересування, контроль за своєю поведінкою, навчання, спілкування та трудової діяльності.

Турбота про дітей з інвалідністю здійснюється в Україні на різних рівнях за участі як професіоналів, так і волонтерів. Основними міжнародними документами, на які зорієнтований вітчизняний соціально-правовий захист, є: Декларація про права розумово відсталих осіб (ООН, 1971); Декларація права інвалідів (ООН, 1975); Всесвітня програма дій відносно інвалідів (ООН, 1982); Конвенція про права дитини (ООН, 1989); Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (ООН, 1993).

До основної нормативно-правової бази України щодо дітей з інвалідністю відносяться: Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" (1991); Закон України "Про охорону дитинства" (1991); Закон України "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю" (2002); Наказ МОН України "Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю" (2005); Указ Президента України "Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями" (2005); Указ Президента України "Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб із обмеженими фізичними можливостями" (2007).

В Україні державна політика щодо дітей з інвалідністю переважно спрямована на соціальний захист та соціальне забезпечення. Тобто, держава спрямовується на рівність особливих дітей з іншими щодо реалізації їх прав, які передбачені нормативно-правовими документами, як України, так і іншим зарубіжним країнам.

Спочатку розглянемо особливості соціального захисту дітей з інвалідністю. Поняття "соціально-захист" з'явилося нещодавно. Воно замінило термін "соціальне забезпечення", який характеризував специфічну організаційно-правову форму соціального захисту в радянській економіці, що здійснювалося безпосередньо державою [3, с. 278].

На сьогодні в Україні соціальний захист дітей з інвалідністю врегульовано низкою важливих питань до яких належить: державна допомога та інші соціальні виплати за місцем фактичного проживання; надання допомоги на проживання; надання реабілітаційних послуг і забезпечення засобами реабілітації; працевлаштування осіб, набуття статусу безробітного та ін.

Отже, для дитини з інвалідністю держава гарантує створити умови для реалізації її прав на рівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Право на соціальне забезпечення – це визнані і гарантовані державою і міжнародним співробітництвом можливості людини задовольняти на прожитковому рівні свої фізіологічні, соціальні та духовні потреби [4].

У широкому розумінні соціальний захист належить до функцій держави і є системою організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на добробут кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах та певних ризикових ситуаціях, яка передбачає створення ефективного механізму соціального захисту [5].

У вузькому розумінні соціальний захист розглядають як систему спеціальних заходів щодо захисту населення з огляду на особливості його професійного та соціального статусу [3, с. 278].

Соціальний захист дітей з інвалідністю в Україні, регулюється такими основними нормативними актами, як Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні", "Про охорону дитинства", "Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам", постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної типової програми реабілітації інвалідів" та "Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації інвалідів, дітей-інвалідів та інших окремих категорій населення, переліку таких засобів".

Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" гарантує дітям з інвалідністю рівні права з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість особам з інвалідністю ефективно реалізувати права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями та інтересами [1].

На сьогоднішній день державне управління в галузі забезпечення соціальної захищеності дітям з інвалідністю здійснюється Міністерством соціального захисту населення України, Міністерством охорони здоров'я України та місцевими Радами народних депутатів України.

Соціальний захист з боку держави також полягає у наданні фінансової допомоги, засобів пересування, протезування, пристосованого житла, орієнтації і сприйняття інформації, у встановленні опіки або стороннього догляду, а також пристосуванні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікацій і зв'язку до особливостей дітей з інвалідністю.

Також держава надає правові гарантії на соціальне забезпечення. Тобто, передбачення умов та засобів, які забезпечать його реалізацію та надійний захист.

Існують реабілітаційні послуги, які спрямовані на відновлення оптимального фізичного, інтелектуального, психічного та соціального рівня життєдіяльності особи. Метою є сприяння її інтеграції у суспільство.

Такі послуги передбачені Державною програмою реабілітації осіб з інвалідністю безкоштовно чи на пільгових умовах.

В державі удосконалюються мережі спеціальних освітніх і реабілітаційних установ. А також активізувалася діяльність з формування системи інклюзивної освіти.

Говорячи про надання державою правових гарантій, якими передбачено законодавством навчання та виховання дітей з інвалідністю. На сучасному етапі розвитку навчання, діти з інвалідністю мають право перебувати у дошкільному та у шкільному середовищі. Це дозволяє дітям успішно соціалізуватися та здобувати освіту на рівні з іншими дітьми.

Навчання в школах для дітей з інвалідністю відбувається шляхом включення особи у суспільство. Завдяки цьому вони пристосовуються до умов суспільства та навчаються, а здорові діти – формують в собі толерантність, вихованість до осіб з особливими потребами. Також державою передбачено реабілітаційні послуги – це відновлення фізичного, інтелектуального, психічного та соціального рівня життєдіяльності особи.

Держава виступає для дітей з інвалідністю як захисник прав осіб. Проте не тільки держава захищає права дітей з інвалідністю. Допомогу та захист дітям з інвалідністю надають громадські організації.

Громадські організації спрямовують свою діяльність відповідно до Законів України, Актів, Положень. Основними напрямками роботи громадських організацій щодо соціального захисту

дітей з інвалідністю є: організація навчальної діяльності дітей з інвалідністю у шкільному середовищі задля успішної соціалізації та навчальної діяльності; надання соціально-педагогічної допомоги дітям з інвалідністю та їх сім'ям, робота спрямована на створення потрібних умов для поліпшення економічних умов сім'ї – надання матеріальної, гуманітарної допомоги, медикаментів; надання соціальної допомоги та підтримки дітям з інвалідністю та їх сім'ям – це вивчення потреб дітей з інвалідністю і їх сімей та участь у формуванні місцевих соціальних програм та планування розвитку системи соціальних послуг на місцевому рівні.

Отже, для того, щоб продуктивнішою та ефективнішою був соціальний захист дітей з інвалідністю свої зусилля об'єднують державні органи та громадські організації.

Перспективами подальшого розвитку детального вивчення даної проблеми соціального захисту дітей з інвалідністю у роботі державних та недержавних установ.

Література

1. Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" від 22.06.2017. – ВВР, 2017. – № 32, [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
2. Закон України "Про охорону дитинства" із змінами від 19.12.2017, ВВР, 2018 № 6-7, [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20180120#n19>.
3. Корнієнко С. Сутність та пріоритетні напрями державної політики України у сфері соціального захисту дітей-інвалідів на сучасному етапі / С. Корнієнко // Вісник Національної академії державного управління. – 2011. – № 2. – С. 275-283.
4. Савельєва Н. М. Основи соціально-правового захисту особистості: Навчальний посібник для студентів спеціальності "Соціальна педагогіка". – Полтава : ПДПУ, 2008. – 268 с.
5. Скуратівський В. Соціальна політика : навч. посіб. / В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова. – К. : Вид-во УАДУ, 2003. – 265 с.

УДК 364:37.09:793

ДОДАТКОВА ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ДЛЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ

Короткіна О.В., магістрантка факультету психології і соціальної роботи

Науковий керівник - канд. пед. наук, доц. **Останіна Н.С.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті характеризується "додаткова освіта" як простір для соціалізації дітей, визначаються її функції і особливості процесу соціалізації в закладах додаткової освіти.

Ключові слова: освіта, додаткова освіта, соціалізація.

Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, яка ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами.

За роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, здійснюється практичне реформування галузі згідно з Державною національною програмою "Освіта" ("Україна XXI століття").

Водночас стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу, потребу в радикальній модернізації галузі, ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем.

Сьогодні освіченість людини визначається не стільки предметними знаннями, скільки його різнобічним розвитком як особистості, яка орієнтується в традиціях вітчизняної та світової культури, сучасній системи цінностей, здатності до активної соціальної адаптації та самостійного життєвого вибору, до самоосвіти та вдосконалення [6].

Багаторічний досвід виховання дітей показує, що вимоги до освіченості людини не можуть бути задоволені тільки базовою освітою. Дійсно, школа дає важливе і значуще загальну освіту, але багатогранному розвитку особистості, розкриття її здібностей, ранньої профорієнтації сприяє саме додаткова освіта.

Окремі питання впливу додаткової освіти на особистість дитини досліджували В.В. Вербицький, Г.П. Пустовіт, Е.О. Помиткін, В.В. Рибалка, О. В. Литовченко, О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва та ін.

Актуальність досліджуваної проблеми пов'язана з тим, що такі інститути соціалізації як позашкільні заклади (центри позашкільної освіти, палаци дитячої творчості, клуби за інтересами тощо) орієнтовані на соціальне виховання, формування гармонійно розвинутої, соціально адаптованої особистості, що має високий рівень самореалізації у суспільстві. Адже соціалізація – це процес засвоєння дитиною системи цінностей, норм та зразків поведінки, а також навичок, які дають їй змогу ввійти у світ суспільних організацій [6].

Сьогодні першочергового значення набуває розробка державної стратегії розвитку позашкільної освіти як повноправного інституту в системі безперервної освіти. Вибір виду стратегії розвитку визначається багатьма чинниками: державними і соціальними запитами, інтересами суспільства, його груп і окремих представників, а також внутрішніми можливостями закладу. Прийняття законів України "Про освіту", "Про загальну середню освіту" та "Про позашкільну освіту" суттєво змінило місце і роль позашкільної освіти в структурі загальної освіти України, зумовило позитивні зміни в системі позашкільного навчання і виховання, трансформувало їх у нову якість - позашкільну освіту. Відповідно до прийнятих нормативно-правових документів основними завданнями реформування позашкільної освіти стало створення педагогічних умов для набуття дітьми додаткових знань, умінь і навичок за інтересами; інтелектуальний і духовний розвиток, підготовка підростаючого покоління до активної професійної та суспільної діяльності. Серед пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти, визначених Національною доктриною розвитку освіти України у XXI ст., важливе значення надається позашкільній освіті як дієвому важелю соціального виховання та формування життєвої компетентності молоді.

Мережа позашкільних навчальних закладів надає переважно безкоштовні послуги, створює додаткові можливості для духовного, інтелектуального, фізичного розвитку дітей та підлітків, здійснює соціальну профілактику, соціальну реабілітацію та соціальний супровід молоді. При цьому свобода і можливість вільного вибору дітьми та молоддю улюблених занять у позашкільних навчальних закладах сприятливо впливають на самовизначення особистості, її базову професійну підготовку і компетентність, дають змогу створити ідеальну модель майбутньої професії, повніше реалізувати свій творчий потенціал. Усе це дає підстави стверджувати, що позашкільна освіта в загальній системі безперервної освіти виконує не лише додаткову, а й випереджально-прогностичну функцію.

Система позашкільної освіти – освітня підсистема, що включає державні, комунальні, приватні позашкільні навчальні заклади; інші навчальні заклади як центри позашкільної освіти у позаурочний та позанавчальний час (загальноосвітні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, в тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації); гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виробничих комбінатів, професійно-технічних та вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації; клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності; культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші навчальні заклади, установи; фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти; відповідні органи управління позашкільною освітою і науково-методичні установи [7].

Позашкільна освіта або додаткова – сукупність знань, умінь та навичок, що отримують вихованці, учні і слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах. Додаткова освіта дітей – це пошукова освіта, апробуюча інші, не традиційні шляхи виходу з різних життєвих обставин (в тому числі з ситуацій невизначеності), що надає особистості безліч можливостей вибору своєї долі і що стимулює процеси особистісного саморозвитку.

На сьогодні в системі України терміном "додаткова освіта" характеризує всю ту сферу освіти, яка знаходиться за межами загальноосвітнього державного стандарту. За своїм змістом додаткова освіта дітей є всеохоплюючою. У навколишньої дійсності, будь то жива чи нежива природа, система суспільних відносин, сфера свідомості, немає нічого такого, що не могло б стати предметом додаткової освіти. Саме тому вона в змозі задовольнити найрізноманітніші інтереси особистості [7].

Додаткова освіта спрямована на задоволення інтересів і потреб дітей, заснований на варіативності і постійному оновленні змісту. Додаткова освіта дітей – складова частина загальної освіти, що дозволяє учневі сформувати стійку потребу в пізнанні і творчості, максимально реалізувати себе, самовизначитися професійно і особистісно.

Виховний вплив закладів системи додаткової освіти є дуже значним: соціалізація в колективах за інтересами дозволяє кожній дитині знайти собі заняття до душі, яке відповідає природним нахилам, домогтися успіху в творчій діяльності і на цій основі підвищити свою самооцінку, самовиразитися, самоствердитися в колективі однолітків, підвищити свій статус в очах педагогів, батьків, найближчого оточення.

Навчання в закладах додаткової освіти сприяє створенню умов для отримання практичних навичок, необхідних для життя, в ході навчання формують власну думку, індивідуальне світосприйняття, розвивають свою комунікативну культуру, спілкуються в колективі однолітків, а значить - вчать співпраці і співтворчості.

Таким чином, додаткова освіта виховує, розвиває і забезпечує опосередковану соціалізацію особистості дитини на всіх етапах дорослішання.

На сьогодні система додаткової освіти дітей представлена цілим рядом напрямків діяльності. Основними серед них прийнято вважати такі як: художньо-естетичний, науково-технічний, спортивно-технічний, еколого-біологічний, фізично-оздоровчий, туристично-краєзнавчий, військово-патріотичний, соціально-педагогічний, культурологічний, економічно-правовий. Наведений нами приклад напрямків діяльності є відкритим і може бути поповнений відповідно до запитів дітей та їх батьків [7]

Додаткова освіта проявляється в цілеспрямованому добровільному використанні дитиною вільного від уроків часу для повноцінного розвитку своїх потенційних можливостей, в свободі вибору напрямків діяльності, освітньої програми, в можливості змінювати види діяльності, колектив, педагога і в творчому характері освітнього процесу. Виходячи з перерахованих особливостей, можна виділити основні функції додаткової освіти:

- 1) освітня – навчання дитини за додатковими освітніми програмами, отримання ним нових знань;
- 2) виховна – визначення чітких моральних орієнтирів, ненав'язливе прилучення до культури;
- 3) креативна – створення гнучкої системи для реалізації індивідуальних творчих інтересів особистості;
- 4) компенсаційна – надання дитині певних гарантій досягнення успіху в обраних ним сферах творчої діяльності;
- 5) рекреаційна – організація змістовного дозвілля як сфери відновлення психо-фізичних сил дитини;
- 6) профорієнтаційна – формування стійкого інтересу до соціально значимих видів діяльності, сприяння визначенню життєвих планів дитини, включаючи передпрофесійну орієнтацію;
- 7) інтеграційна – створення певного психологічного клімату, що дозволяє об'єднати дітей і дорослих в рамках даного конкретного закладу;
- 8) функція соціалізації – освоєння дитиною соціального досвіду, набуття нею навичок відтворення соціальних зв'язків і особистісних якостей, необхідних для життя;
- 9) функція самореалізації – самовизначення дитини в соціально та культурно значущих формах життєдіяльності, проживання нею ситуацій успіху, особистісний саморозвиток.

Наведений перелік функцій вказує на факт того, що додаткова освіта дітей повинна бути невід'ємною частиною будь-якої освітньої системи, а педагоги основної та додаткової освіти повинні працювати в творчій взаємодії між собою.

Виховання в умовах додаткової освіти обумовлене впливом ряду соціальних факторів: складом групи, атмосферою в колективі, взаємовідносинами і значущістю кожної дитини в роботі творчого об'єднання. Вступаючи у взаємодію з внутрішніми процесами саморозвитку дитини, ці фактори викликають певні зрушення в свідомості і поведінці особистості. Відбувається опосередковане формування моральних, духовних і культурних орієнтирів підростаючого покоління [2].

Для того щоб додаткова освіта могла повною мірою реалізувати закладений в ній потенціал, необхідна чітка і злагоджена робота всієї педагогічної системи. Виховна система може бути представлена у вигляді взаємодії структурних підрозділів навчального закладу, діяльність яких буде спрямована на реалізацію поставлених педагогічних і соціальних завдань.

За великим рахунком основна і додаткова освіта не повинні існувати один без одного, бо окремо вони побічні і неповноцінні. Як цілісний окремий дитина у всьому різноманітті його потреб і здібностей, так і освіта повинна бути комплексним, що забезпечує повноцінний розвиток школяра у всьому багатстві його запитів і інтересів.

Додаткова освіта є необхідним компонентом сучасної освіти. Не можна недооцінювати його роль у вихованні та освіті підростаючого покоління і значимість його результатів для суспільства.

Загальну освіту всі діти отримують в більш-менш однаковому обсязі, що визначається державним стандартом міністерства. Додаткова освіта динамічна (тобто не стандартизована) і

реалізується індивідуально в силу його різноманіття, різноскерованості і варіативності. Діти вибирають те, що близько їх природі, що відповідає їхнім потребам, задовольняє їхні інтереси.

Значний плюс додаткова освіта заключається в тому, що вона також вирішує також проблему вільного часу дітей поза школою. Будучи доступним кожному бажаючому, воно відкриває дітям двері до розуміння азів мистецтва, спорту, прикладного та технічної творчості, дає можливість проявити свої лідерські та організаторські здібності.

У дітей, які пройшли через установи додаткової освіти, як правило, більше можливостей зробити безпомилковий вибір в більш зрілому віці. Додаткова освіта дає дитині можливість повноцінно прожити дитинство, реалізуючи себе, вирішуючи соціально значущі завдання.

Тому необхідно продовжувати роботу з виявлення та підтримки найбільш обдарованих, талановитих дітей. Сьогодні і дітям, і батькам важливо, щоб система додаткової освіти разом зі школою активно допомагала дитині не тільки проявити, розвинути свої здібності, але і зробити правильний вибір своєї професії.

Отже, цінність додаткової освіти дітей полягає в тому, що вона посилює варіативну складову загальної освіти, сприяє практичному додатку знань і навичок, отриманих в школі, стимулює пізнавальну мотивацію учнів. А головне – в умовах додаткової освіти діти можуть розвивати свій творчий потенціал, навички адаптації до сучасного суспільства і отримують можливість повноцінної організації вільного часу.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания // Избр. психологические труды: В 2 т. – М., 1980.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998.
3. Василенко І.В. Організація системи соціального виховання учнів // Педагогіка і психологія. – 1996.
4. Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття). – К.: Радуга, 1994.
5. Закон України "Про освіту". – К.: Вид. ГЕНЕЗА, 1996.
6. Лавриненко Н. Соціалізація молоді: перспективи сім'ї та школи // Директор школи, 2003. - № 39.
7. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті – К.: Вид. Шкільний світ, 2001

УДК 37.014.62:005:004

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Крук А.С., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник - доктор. пед. наук, проф. **Маслов В.І.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку вітчизняних закладів освіти характеризується значним посиленням конкурентної боротьби. Саме тому необхідною умовою успіху будь-якого закладу стає доступ до актуальної, своєчасної, достовірної та добре структурованої інформації, яка в подальшому дасть можливість визначити оптимальну стратегію розвитку закладу освіти в умовах конкурентного швидкозмінного ринкового середовища. Одним з найважливіших чинників, що впливають на ефективність управління конкурентоспроможністю закладу освіти стали інформаційні технології. За наявності доступу до інформації та можливості її оброблення можна створити конкурентні переваги, які неможливо купити і досить важко копіювати.

Впровадження інформаційних технологій в управління дозволяє отримувати більш точну та повну інформацію про процеси в закладі освіти та здійснювати процес планування ще більш точно й уникати можливих помилок в управлінні як закладом освіти в цілому, так і окремими його структурними елементами.

Необхідність застосування комп'ютерної техніки в освітньому процесі регламентовано нормативно-правовою базою. Так, у "Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року" наголошено, що "пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують: подальше удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві". Цей документ регламентує створення індустрії сучасних засобів навчання, що відповідають світовому науково-технічному рівню і є важливою передумовою реалізації ефективних стратегій досягнення цілей освіти [11].

Серед науковців та практиків, роботи яких присвячені питанням розвитку концепцій інформаційного середовища організації, їх інформаційного забезпечення; створення та впровадження сучасних інформаційних технологій в закладах, можна віокремити таких авторів, як: А. Балдинюк, М. Денисенко, П. Друкер, Д. Захман, Є. Зіндер, М. Карпенко, О. Коваленко та ін.

Метою статті є розгляд ролі та теоретико-методологічних аспектів впливу інформаційних технологій на ефективність управління конкурентоспроможністю закладів освіти.

В умовах інформаційного суспільства основним шляхом удосконалення управління діяльності є побудова ефективної системи інформаційного забезпечення. Ефективність будь-якої управлінської технології значною мірою залежить від якості інформаційного забезпечення, тобто від того, наскільки оперативно та точно буде отримана необхідна інформація для прийняття певних управлінських рішень. Інформаційне забезпечення – це динамічна система даних і способи їх обробки, які дають змогу вивчити реальний стан керованого об'єкта, виділити чинники, що його визначають, а також виявити можливості здійснення необхідних управлінських дій.

У даний час діяльність керівників закладів освіти зосереджена на використанні у своїй діяльності новітніх інформаційних технологій, у зв'язку з тим, що організація та реалізація управлінських функцій вимагають радикальних змін як самих технологій управління, так і технічних засобів обробки інформації. Сучасний підхід до управління закладом освіти ґрунтується на здійсненні інтеграції інформаційних та управлінських технологій.

Розвиток інформаційних технологій створює принципово нові можливості для менеджменту та генерує конкурентні переваги закладу освіти. Як зазначає І.В.Гордієнко, володіння своєчасною та достовірною інформацією – одна з головних умов забезпечення життєдіяльності організації в умовах обмеженості ресурсного забезпечення, невпорядкованості конкурентного середовища [3].

Необхідно виділити ряд факторів, які обумовлюють впровадження інформаційних технологій – це, насамперед, потреби закладу освіти, потреби користувачів і наявність технічних засобів. Впровадження комп'ютерної інформаційної системи дозволяє переходити на нові методи управління, на якісно новий рівень менеджменту та ведення управлінської діяльності.

Успішне функціонування закладу освіти в сучасних умовах функціонування залежить головним чином від того, наскільки інформаційні технології задовольняють вимоги системи управління. На думку Б.О.Лозан, основними перевагами впровадження інформаційних засобів у процес управління є наступні:

- захист від неправильно прийнятих рішень, зниження витрат в результаті виконання цих рішень;
- підвищення продуктивності праці працівників та ефективності виконання їх задач та обов'язків;
- можливість кар'єрного зростання для працівників;
- скорочення часу, необхідного для збирання та оброблення даних, які надходять до організації;
- зменшення напруженості та складності праці;
- більш точна та швидка обробка інформації;
- можливість зв'язку з різними структурними частинами організації;
- найбільш ефективно поєднання можливостей кадрів [6].

До переваг використання інформаційних технологій в управлінні організацією А.С. Онопко та Ж.М. Жигалкевич відносять ще:

- підвищення ступеню керованості;
- зниження впливу людського фактора;
- скорочення паперової роботи;
- підвищення оперативності і достовірності інформації;
- зниження витрат;
- оптимізація обліку та контролю;
- забезпечення прозорості інформації для інвесторів;
- можливість збільшення частки ринку [7].

До загальних недоліків впровадження інформаційних технологій в управління закладом освіти Б.О.Лозан відносить:

- високий рівень незахищеності інформаційних систем, що може надати доступ до конфіденційної інформації третім особам;
- великий ризик розголошення персональних даних;
- необхідність спеціального персоналу, який би обслуговував наявні інформаційні системи;
- високі вимоги до працівників, які мають справу з програмними засобами;
- додаткові витрати на покращення кваліфікації працівників;
- проблеми сумісності сучасних інформаційних систем зі старими системами та програмними платформами [6].

Сучасний керівник-інноватор повинен уміти володіти та управляти сучасними засобами інформації й інформаційними технологіями та пов'язаним з цим пошуком, аналізом та відбором необхідної інформації, її перетворення, збереження та передачі.

Згідно з визначенням, прийнятим ЮНЕСКО, *інформаційні технології* – це комплекс взаємозалежних, наукових, технологічних, інженерних дисциплін, що вивчають методи ефективної організації праці людей, зайнятих обробкою і зберіганням інформації; обчислювальну техніку та методи організації і взаємодії з людьми та виробничим устаткуванням, практичні додатки, а також пов'язані з усім цим соціальні, економічні і культурні проблеми [2].

Відповідно до Закону України "Про Національну програму інформатизації", інформаційна технологія – це цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування [4].

І.Г. Захарова розуміє під ІТ "конкретний спосіб роботи з інформацією: це і сукупність знань про способи та засоби роботи з інформаційними ресурсами, і спосіб та засоби збору, обробки та передавання інформації для набуття нових відомостей про об'єкт, що вивчається" [5].

Н.Ю.Фоміних визначає інформаційні технології як сукупність різноманітних технологічних інструментів і ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу комунікації та створення, поширення, збереження та управління інформацією. Під цими технологіями мають на увазі комп'ютери, мережа Інтернет, радіо- та телепередачі, а також телефонний зв'язок [12].

За визначенням О.М.Спіріна, інформаційно-комунікаційні технології – це технології розробки інформаційних систем і побудови комунікаційних мереж, що, передбачає психолого-педагогічний супровід процесів проектування, розроблення, впровадження та підтримки, а також технології використання таких систем і мереж для формалізації і розв'язування задач у будь-яких предметних галузях [8].

У дослідженнях Т.В.Янчук інформаційні технології розглядаються як інноваційний засіб управління інформацією, що допомагає користувачам, працівникам та іншим фахівцям збирати, накопичувати, обробляти, зберігати та поширювати інформацію [13, с. 271].

А.М. Вендров розглядає інформаційні технології як процес, що використовує сукупність засобів і методів збору, обробки та передачі даних для отримання інформації нової якості про стан об'єкта, процес або явище [1, с. 123].

Інформаційні технології рядом науковців визначаються як сукупність методів, виробничих і програмно-технологічних засобів, об'єднаних у технологічний ланцюжок, що забезпечує збирання, зберігання, передавання, оброблення, аналіз, візуалізацію та поширення інформації" [10, с 130].

Аналіз наукової літератури свідчить, що залежно від поставлених управлінських завдань можуть застосовуватися такі види інформаційно-управлінських технологій:

- *зберігаючі* (економлять витрати, матеріали й фінансові ресурси, але не впливають суттєво на зміну стану й рівня функціонування організації) – передають інформацію від відправника до адресата, не відповідаючи за суть інформації, що передається, та її використання адресатом;
- *раціоналізуючі* – відповідають за використання інформації;
- *творчі* – "виробляють" нові знання, їх передають, використовують для вдосконалення ланки управління;
- *професійні* – мають навички з підготовки інформації. Керівники повинні дотримуватись таких принципів систематизації інформаційних потоків: забезпечення повноти й достовірності обліку всіх сторін господарської діяльності; мінімізація інформаційного шуму та обмеження інформаційного надлишку тільки вимогами надійності; забезпечення безперервного зв'язку між зовнішньою і внутрішньою інформацією та прийняття рішень на всіх рівнях ієрархії управління.

Заслужують на увагу дослідження О.В.Сосніна, який визначив характерні риси та ознаки інформаційних технологій управління. До них віднесено:

- входження в глобальний інформаційний простір, що забезпечує ефективне інформаційне забезпечення, доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення своїх потреб в інформаційних продуктах і послугах;
- становлення та наступне домінування в економіці нових технологічних устроїв, що базуються на масовому використанні інформаційних технологій, які ведуть до появи нових форм економічної діяльності (е-комерція, дистанційне співробітництво тощо);
- участь у розвитку ринку інформації та знань, як факторів виробництва на додаток до ринків природних ресурсів, праці й капіталу, перехід інформаційних ресурсів організації в реальні ресурси економічного розвитку й перетворення інформації в товар;
- підвищення рівня професійного розвитку за рахунок удосконалення системи дистанційної освіти й розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародних, регіональних рівнях, підвищення ролі кваліфікації, професіоналізму та здібностей як найважливіших характеристик послуг праці [9].

Отже, досліджуючи наукову літературу, можна стверджувати про відсутність однозначного трактування дефініції "інноваційної технології в системі управління".

До основних напрямів використання інформаційних технологій в системі управління закладами освіти можна віднести:

- організація методичної роботи з педагогічними кадрами;
- управління адміністративно-господарською діяльністю;
- організація та управління освітнім процесом в закладі освіти;
- управління процесом взаємодії закладу освіти з батьками.

Створювані в закладах освіти інформаційні системи з використанням новітніх прогресивних інформаційних технологій забезпечують радикальні зміни в процесах управління, їх кадровому забезпеченні і характері праці, істотно розширюють діапазон їх можливостей у формуванні оптимальних управлінських рішень.

Необхідно відзначити, що впровадження ІТ в управління закладом освіти дозволить деталізувати внесок окремих елементів управлінського впливу у досягнення спільних завдань, які стоять перед закладом, що сприяє підвищенню ефективності та продуктивності своєї діяльності.

Література

1. Вендров А.М. Проектирование программного обеспечения экономических информационных систем. М. : Финансы и статистика, 2006. 544 с.
2. Годин В. В. Управление информационными ресурсами : модульная программа для менеджеров // *Модуль*, 2000. № 17-М. URL : <http://www.rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=932987>
3. Гордієнко І.В. Інформаційні системи і технології в менеджменті: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.]. К.: КНЕУ, 2003. 259 с.
4. Закон України "Про Національну програму інформатизації" від 01.08.2016р. № 74/98-ВР URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>
5. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва, Россия: Академия, 2003. 192 с.
6. Лозан Б. О. Інформаційні засоби підвищення ефективності управління персоналом на вітчизняних підприємствах : URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/.../2346>
7. Онопко А.С., Жигалкевич Ж.М. Застосування інформаційних технологій в управлінні підприємством : URL: ape.fmm.kpi.ua/article/view/102782
8. Спірін О. М. Інформаційно-комунікаційні та інформатичні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики // *Інформаційні технології і засоби навчання*, № 5(13), 2009 : URL: <http://www.ime.edu.ua/net/em.html>
9. Соснін О.В. Місце інформаційної діяльності в інноваційній моделі розвитку економіки України // *Стратегічна панорама*. 2004. №1 : URL : www.niisp.gov.ua
10. Технології обробки та моделювання екологічної та економічної інформації / [В. Б. Мокін, А.В. Поплавський, А. Р. Яцолт, М. П. Боцула]. Електронний навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2015. 130 с.
11. Указ Президента України "Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 20212 року" : URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
12. Фоміних Н. Ю. Сутність поняття "інформаційно-комунікаційні технології" та їх значення на сучасному етапі модернізації освіти : URL : http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9084/1/ped905_77.pdf
13. Янчук Т.В. Значення механізму впровадження інформаційних технологій у господарській діяльності підприємств // *Економіка і організація управління*. 2016. № 4 (24). С.269-276.

УДК 373.3.016

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Куц І.Ю., магістрантка факультету психології та соціальної роботи,

Науковий керівник - канд. пед. наук, доц. **Шевчук М.О.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту

У статті визначаються та обґрунтовуються шляхи формування ключових компетентностей учнів початкових класів загальноосвітньої школи. Автор наголошує на актуальності сучасного компетентнісного підходу в освіті, спираючись на законодавчо-нормативну базу початкової освіти сьогодні і розкриває необхідність створення безперервного процесу компетентнісного зростання учнів молодшого шкільного віку, оскільки лише у своїй системній комплексності визначені шляхи формування ключових компетентностей молодших школярів можуть дати ефективний результат.

Ключові слова: компетентність, ключова компетентність, формування ключових компетентностей, шляхи формування ключових компетентностей.

Постановка проблеми. Упровадження компетентнісного підходу обумовлено загальноєвропейською і світовою тенденцією інтеграції і глобалізації; необхідністю гармонізації європейської системи освіти; зміною освітньої парадигми, що відбувається останніми десятиліттями.

За словами І. Фрумін, у компетентнісному підході виявляється оновлення змісту освіти в умовах соціально-економічних змін [11].

Завдання реалізації компетентнісного підходу відображені у нормативних документах про освіту: Державному стандарті базової початкової загальної освіти (2018), Концепції Нової української школи, Типовій програмі під редакцією О.Я Савченко, Типовій програмі під редакцією Р.Б.Шияна, які розроблено на засадах компетентнісного підходу.

Ідеї компетентнісного підходу знайшли відображення у роботах Н. Кузьміної, Л. Петровської, А. Маркової, Л. Мітіної, Л. Олексєєвої та ін. Питання формування компетентності розглядалися такими науковцями, як: В. Байденко, І. Зимня, У. Каннінг, Б. Креме, В. Куніцина, Г. Рот, Б. Рунде, В. Сейд, Б. Шпінат, Г. Шотмейер. Сутнісні, змістовні, структурні характеристики компетентності стали предметом вивчення учених: С. Гончарова, В. Куніцина, В. Первутинського. Аналіз сутності компетентності, характеристики його складових знаходимо у дослідженнях вітчизняних науковців – О. Локшиної, О. Пометун, В. Свистун, В. Ягупова; сучасні тенденції розвитку змісту освіти у зарубіжних країнах аналізувалися О. Овчарук, Я. Кодлюк, К. Корсаком. Основи сучасної компетентнісної освіти досліджували Н. Бібік, В. Болотов, Є. Зеєр, І. Зязюн, О. Овчарук, І. Родигіна, О. Пометун, Дж. Равен, Є. Рогов, Є. Сахарчук, В. Сєриков, В. Синенко, А. Хуторської, І. Черемис та ін. Вагомі напрацювання у царині дослідження компетентнісної моделі зроблено науковцями, зокрема: О. Савченко, Н. Кузьміною, О. Пехотою, В. Топаловою. Основні підходи щодо формування компетентностей, сутність і структуру цього поняття, принципи формування у дітей різних вікових категорій визначено у працях О. Колонькової, В. Маршицької, О. Пруцакової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, С. Шмалєй, А. Макоєдова, Н. Казакова, Л. Чопенко, Ю. Шаронова, Д. Єрмакова.

Таким чином, даний підхід сприяє системному осучасненню освітнього процесу та його зорієнтованості на дієву результативність.

Початкова ланка освіти є фундаментом шкільного навчання, адже це час, коли учень засвоює нові соціальні ролі й вже здатний до самостійної керованої діяльності, рефлексії, розв'язання життєвих проблем, встановлення соціальних контактів, вироблення нових особистісних стратегій життєдіяльності. Тому формування ключових компетентностей в початковій школі створює універсальну базисну основу для надбудови широкого кола компетентностей, необхідних для здійснення діяльності у різних сферах життєдіяльності дитини. Формування ключових компетентностей учнів молодшого шкільного віку має забезпечити, з одного боку, успішне особистісне та соціальне функціонування особистості, а з іншого – задоволення суспільних потреб у людських ресурсах певної якості у майбутньому.

Отже, **метою** статті є визначення та обґрунтування шляхів формування ключових компетентностей молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Оскільки провідною діяльністю учнів молодшого шкільного віку є навчальна, формування їх життєвих компетентностей відбувається насамперед в освітньому процесі. Будь-який шкільний предмет посідає особливе місце у навчанні та розвитку молодшого школяра, може надати знання про світобудову, розставити акценти на смислових та світоглядних аспектах, допомогти знайти ціннісні орієнтири. Тому будь-яка шкільна дисципліна може стати дієвим засобом різнобічного розвитку особистості учня, формування його ключових компетентностей.

На сучасному етапі розвитку освітньої системи України питання глибокого розуміння молодшими школярами своєї ідентичності через вільне володіння рідною мовою, розвиток математичних навиків, набуття екологічних знань, соціальної компетентності набуває особливої актуальності, оскільки вони пов'язані з формуванням різносторонньої, активної, творчої, компетентної особистості.

Особливу увагу в умовах сьогодення привертає компетентність *вільного володіння державною мовою*, яка передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях, та *здатність спілкуватися рідною мовою*, яка пов'язана з активним використанням рідної мови в комунікативному просторі особистості, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади [2, с. 3].

Як показує аналіз Державного стандарту початкової загальної освіти, метою вивчення української мови та літератури є формування комунікативної, читацької та інших ключових компетентностей, тобто здатності:

- взаємодіяти з іншими особами усно, сприймати і використовувати інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях;
- сприймати, аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати інформацію в текстах різних видів, медіатекстах та використовувати її для збагачення свого досвіду;
- висловлювати думку, почуття та ставлення, взаємодіяти з іншими особами письмово в режимі реального часу, дотримуватися норм літературної мови;
- досліджувати індивідуальне мовлення для власної мовної творчості, спостерігати та аналізувати мовні явища [2, с. 4].

Положення Державного стандарту знайшли свій розвиток у двох Типових програмах нової української школи.

У пояснювальній записці до "Типової програми НУШ під редакцією О.Я Савченко" зазначено, що метою мовно-літературної освітньої галузі у формуванні ключових компетентностей є розвиток особистості молодшого школяра засобами різних видів мовленнєвої діяльності, розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговатися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; розвиток мовленнєво-творчих здібностей [9].

А у Програмі НУШ за ред. Р.Б. Шияна додається, що метою рідномовної освіти є усвідомлення рідної мови передумовою життєвого успіху; плекання шанобливого ставлення до культурної спадщини [10].

Досягнення поставленої мети передбачає виконання завдань, які мають спільність в обох програмах. Наведемо завдання, визначені у типовій програмі, яку розробив колектив під керівництвом О.Я. Савченко:

- виховання в учнів позитивного емоційно-ціннісного ставлення до української мови, читання, дитячої книжки, формування пізнавального інтересу до рідного слова, прагнення вдосконалювати своє мовлення;
- розвиток мислення, мовлення, уяви, пізнавальних і літературно-творчих здібностей школярів;
- формування повноцінних навичок читання і письма, уміння брати участь у діалозі, інсценізаціях, створювати короткі усні й письмові монологічні висловлення;
- формування вмінь працювати з різними видами та джерелами інформації;
- ознайомлення учнів з дитячою літературою різної тематики й жанрів, формування прийомів самостійної роботи з дитячими книжками;
- формування умінь опрацьовувати тексти різних видів (художні, науково-популярні, навчальні, медіатексти);
- дослідження мовних одиниць і явищ з метою опанування початкових лінгвістичних знань і норм української мови;
- залучення молодших школярів до практичного застосування умінь з різних видів мовленнєвої діяльності в навчальних і життєвих ситуаціях [9].

Відповідно поставлених завдань виокремлено змістові лінії "Взаємодіємо усно", "Взаємодіємо письмово", "Читаємо", "Досліджуємо медіа", "Театралізуємо" [10].

Враховуючи мету та завдання мовно-літературної галузі, слід зауважити, що на уроках української мови та літературного читання для формування компетентності володіння рідною мовою молодших школярів важливо дотримуватися текстоцентричного підходу, що передбачає вивчення мови на текстовій основі. Робота над художнім текстом, його аналіз, виконання вправ з української мови лексичного, орфографічного, орфоепічного спрямування дозволяє розвивати компоненти комунікативно-мовленнєвої та лінгвістичної спрямованості, що розширює словниковий склад молодшого школяра та дозволяє розвивати компоненти компетентності володіння рідною мовою [4, с. 6].

На основі текстів та ілюстрацій, за словами Г. Ярш, доцільно організувати роботу над ситуативними завданнями щодо певної життєвої проблеми, оскільки рольові ігри, використання елементів театралізації – не менш ефективні засоби набуття школярами компетентності володіння рідною мовою. При цьому важливо застосовувати елементи ігрових технологій, розвитку критичного мислення, пізнавальні і творчі завдання, прийоми співпраці і навчального діалогу [12].

На підтвердження вагомості означеної компетентності наведемо дані типового навчального плану щодо мовно-літературної галузі. Українська мова включена до інваріантного складника типового навчального плану і на її вивчення відведено 5 годин на тиждень з 1-го до 4-го класу [10].

Крім того, слід відмітити, що оволодіння компетентністю вільного володіння державною українською мовою має відбуватися на будь-якому занятті початкової ланки з будь-якого предмету. Вчитель повинен розвивати вміння учнів читати, працювати з додатковою літературою, розмірковувати, говорити, аргументувати, висловлювати думки щодо побаченого й почутого,

виявляти власну ініціативу, робити вибір, критично аналізувати здобуту інформацію, використовуючи власне українську лексику. Саме тому сучасний урок слід проектувати у такий спосіб, щоб основну роботу на уроці виконували учні, а вчитель тільки виступав у ролі фасилітатора (ведучого, головуючого), провідника та спостерігача, який створює можливість для школярів застосувати набуті навички для побудови нових знань.

До ключових компетентностей віднесена і математична компетентність молодших школярів, розвитку якої на уроках початкового циклу навчання має приділятися особлива увага.

За С. Раковим, під поняттям "математична компетентність" розуміють спроможність особистості бачити та застосовувати математику в реальному житті, розуміти зміст і метод математичного моделювання, будувати математичну модель, досліджувати її методами математики, інтерпретувати отримані результати, оцінювати похибку обчислень [6].

У пояснювальній записці до "Типової програми під редакцією О.Я Савченко" зазначено, що математична компетентність передбачає виявлення простих математичних залежностей в навколишньому світі, моделювання процесів та ситуацій із застосуванням математичних відношень та вимірювань, усвідомлення ролі математичних знань та вмінь в особистому і суспільному житті людини [9].

Метою математичної освітньої галузі Державний стандарт початкової освіти визначає "розвиток математичного мислення дитини, здатностей розуміти й оцінювати математичні факти й закономірності, робити усвідомлений вибір, розпізнавати в повсякденному житті проблеми, які можна розв'язувати із застосуванням математичних методів, моделювати процеси та ситуації для вирішення проблем" [2, с. 2].

Формування математичної компетентності здійснюється шляхом реалізації таких завдань:

- формування здатності розпізнавати серед повсякденних проблем ті, які можна розв'язати із застосуванням математичних методів та способів;

- розвиток уміння здійснювати дослідження, аналіз, планування послідовності дій для розв'язання повсякденних проблем математичного змісту, зокрема й сюжетних задач;

- формування та розвиток усвідомлених і міцних обчислювальних навичок;

- вироблення вміння описувати побачене, почуте, прочитане за допомогою простих математичних моделей;

- формування відповідального ставлення щодо висунування гіпотез, їх оцінки, доведення або спростування, обґрунтування свого вибору;

- вироблення досвіду дослідження просторових відношень, форм об'єктів навколишнього світу, конструювання площинних та об'ємних геометричних фігур;

- вироблення вміння сприймати, перетворювати та оцінювати отриману інформацію, використовуючи різні джерела, у тому числі й засоби інформаційно-комунікаційних технологій [10].

Відповідно окреслені і змістові лінії: Програма за ред. О.Я. Савченко - "Числа, дії з числами. Величини", "Геометричні фігури", "Вирази, рівності, нерівності", "Робота з даними", "Математичні задачі і дослідження" [9], Програма за ред. Р.Б. Шияна - "Лічба", "Числа. Дії з числами", "Вимірювання величин", "Просторові відношення. Геометричні фігури", "Робота з даними" [10, с. 21].

Метою навчання математики є різнобічний розвиток молодшого школяра та його світоглядних орієнтацій засобами математичної діяльності, формування математичної та інших ключових компетентностей, необхідних йому для життя та продовження навчання, тому цікавим і перспективним способом демонстрації зв'язку математики з іншими науками є проведення інтегрованих уроків, які сприяють встановленню логічних зв'язків між предметами, попереджають формалізм у знаннях. Зокрема, ефективними будуть уроки математики, що сприятимуть розвитку математичних компетентностей, які можна інтегрувати з уроками трудового навчання в такому поєднанні: "Одиниці маси. Робота з харчовими продуктами. Приготування страв"; з уроками природознавства: "Симетрія. Симетрія в природі" тощо.

Інтегровані уроки математики мають яскраво виражену прикладну спрямованість і тому викликають незаперечний пізнавальний інтерес учнів. Задача має демонструвати практичне застосування математичних ідей і методів та ілюструвати матеріал, що вивчається на певному уроці, містити відомі або інтуїтивно зрозумілі учням поняття й терміни, а також реальні числові дані, що не ведуть до громіздких обчислень.

Якщо сучасний вчитель початкової школи у процесі навчання математиці акцентує увагу учнів на зв'язок математики з життям, то він викликає в школярів інтерес до навчання, сприяє формуванню таких важливих рис характеру як послідовність у роботі, наполегливість, акуратність, увагу, критичне ставлення до своєї роботи й роботи своїх товаришів, кмітливість, чесність, колективізм, любов до праці, культури письма й усної мови.

Щоб підготувати учнів до життя, суспільно-корисної праці, на думку О.Я. Савченко, школа повинна особливу увагу звертати на ті питання програми, з якими можуть зустрічатися її вихованці в житті. В цьому полягають і практичні цілі навчання математики. Підвищенню ефективності

навчання математики сприяє розв'язування задач практичного змісту. Звернення до прикладів із життя і навколишньої дійсності полегшує вчителю організацію цілеспрямованої навчальної діяльності учнів молодшого шкільного віку [9].

Отже, на формування ключових компетентностей, в першу чергу, спрямоване навчання молодших школярів в загальноосвітньому закладі. Спеціально організоване навчальне середовище в початковій школі не тільки створює умови реалізації потенціалу учнів молодшого шкільного віку, але й сприяє накопиченню знань про природу та закони її перетворення, збагачує практичний досвід, формує уміння та навички майбутньої життєдіяльності.

Сьогодні не менше уваги приділяється розумінню реалізації компетентнісного підходу у позашкільній освіті як важливого чинника модернізації освітньої сфери.

Актуальність застосування компетентнісного підходу в позашкільній освіті визначається потребою формування компетентностей особистості, її сучасного світогляду, розвитку творчих здібностей, навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації.

У наш час позашкільні навчальні заклади мають готувати не лише носія знань, а й творчу особистість, яка здатна використовувати здобуті знання для конкурентоспроможної діяльності у будь-якій сфері суспільного життя, тобто формувати компетентну особистість, складовою якої є інноваційність.

Розглянемо формування ключових компетентностей у позашкільному навчанні на прикладі екологічної компетентності. Дана компетентність, за визначенням Державного стандарту початкової загальної освіти, передбачає усвідомлення основи екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів, розуміння важливості збереження природи для сталого розвитку суспільства [2, с. 3].

Потреба формування екологічної компетентності як ключової пов'язана із загостренням екологічних проблем України, актуалізацією процесів прийняття природобезпечних рішень і відповідальності за наслідки своєї діяльності в довкіллі.

Основою формування екологічної компетентності особистості виступає екологізація освітнього процесу на всіх етапах розвитку особистості, як у школі, так і за її межами. Переконливою стосовно безперервності освітнього процесу є соціально-педагогічна концепція екологічної освіти "Сім'я – дошкільна установа – школа – позашкільний та вищий навчальний заклад", обґрунтована В. Вербицьким [3, с. 29].

Тому актуальною стала проблема, над якою працюють педагоги еколого-натуралістичних позашкільних навчальних закладів: "Життєва компетентність – мета навчання і виховання в сучасному позашкільлі", де процес навчання спрямований на формування та розвиток ключових (базових) та предметних компетентностей вихованців гуртків, секцій.

Сучасні освітні технології, що використовуються керівниками гуртків на заняттях, формують ключові екологічні компетентності, надають навчання природовідповідного характеру, сприяють створенню для дитини комфортного місця для активного громадського життя, а заняття у гуртках еколого-натуралістичного спрямування стає засобом реалізації її потенціалу та розвитку особистих здібностей від рівня освітнього стандарту до дослідництва та творчості.

Екологічна компетентність – це інтегрована якість особистості, яка сприяє формуванню дослідницьких умінь, опануванню доступних способів пізнання себе, предметів і явищ природи і суспільного життя (спостереження, обстеження, дослідницької діяльності, практичній роботі, вимірюванню, систематизації, класифікації, встановленню логічної та часової послідовності подій, критичній оцінці побаченого (почутого), встановленню зв'язків і залежностей в природі і суспільстві, між станом довкілля і діяльністю людини, впливу поведінки на здоров'я та безпеку, залежності результату від докладених зусиль, аналізу наслідків ризикованої поведінки).

Отже, позашкільні заклади освіти створюють можливість безперервності процесу формування ключових компетентностей учнів початкової школи.

Варто розвивати ключові компетентності молодших школярів і в позаурочній діяльності, залучаючи учнів молодшого шкільного віку до участі в шкільних гуртках та секціях.

Основні завдання, що стоять перед керівниками гуртків, секцій екологічного спрямування, полягають у формуванні екологічної компетентності, що передбачає оволодіння поняттями, знаннями про культуру, природу, техніку, суспільство; сфери життєдіяльності людини; види, способи, засоби праці, матеріали та інструменти; морально-психологічні якості особистості; способи організації вільного часу тощо. Також ця компетентність з урахуванням психофізичних особливостей молодших школярів сприяє засвоєнню учнями технічної, екологічної, економічної та іншої термінології.

Отже, формування екологічної компетентності в позашкільній освіті озброює особистість поняттями, знаннями. При цьому особливе значення має не лише засвоєння окремих знань, а оволодіння ними комплексно. Тому необхідним є не тільки відповідний рівень розвитку широкого кола знань, а й обов'язкове застосування їх у практичній діяльності.

Для формування екологічної компетентності слід враховувати знання і вміння, здобуті учнями не з одного, а з кількох предметів, навіть із кількох циклів предметів. Саме такі інтегровані знання набувають діти в позашкільних закладах еколого-натуралістичного напрямку. Насамперед, це знання з основ природничих наук, зокрема, екологічних, біологічних, сільськогосподарських, лісогосподарських, медичних і хімічних.

Учні отримують відомості з природознавства, екології, ботаніки, селекції, землеробства, ґрунтознавства, лісництва, медицини тощо. Знання ці мають інтегрувати та доповнювати базовий програмний матеріал. Пізнання – це вміння спостерігати за навколишнім середовищем, ознайомлюватися з пам'ятками природи, отримувати, осмислювати та використовувати інформацію з різних джерел, а саме опрацьовувати наукову літературу, вільно орієнтуватись в електронних джерелах інформації, з допомогою керівника гуртка аналізувати навчальний матеріал і при цьому формувати особистісне сприйняття дослідженого матеріалу. Цьому сприяють екскурсії в природу, екологічні походи, проведення фенологічних спостережень, участь вихованців у природоохоронних заходах – "В об'єктиві натураліста", "До чистих джерел", "Прибережні смуги", "Птах року", "Годівничка", "Первоцвіт", "Мурашка", "Біощит". Під час заняття у гуртках, творчих об'єднаннях за інтересами вихованці оволодівають знаннями про природні компоненти, їх взаємозв'язки, вплив людини на природне середовище.

Заняття у гуртках сприяють формуванню практичних умінь і навичок, виявленню здібностей, самовизначенню та самореалізації особистості через залучення її до творчо-пошукової, експериментальної, ігрової та дослідницької роботи.

Особливістю позашкільної освіти є можливість безперервної освіти. Під час навчання у гуртках, творчих об'єднаннях за інтересами вихованці оволодівають знаннями про природні компоненти, їх взаємозв'язки, вплив людини на природне середовище, що дає змогу розширити інформаційне коло учнів, пов'язати нові знання з вже сформованою пізнавальною системою.

Таким чином, в умовах мінливого сьогодення перед позашкільними постає складне завдання, яке полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти [3].

Отже, ще одним шляхом формування комплексу визначених ключових компетентностей молодшого школяра є позашкільна освіта.

Важливими для формування особистої позиції молодшого школяра є громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, вміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя [9].

Ефективним середовищем для набуття соціальної компетентності є родина, сім'я, оскільки перші уроки соціалізації дитина набуває саме там. Розвиток молодшого школяра відбувається в його взаємодії з рідними людьми, у побутовій діяльності, у процесі відпочинку та дозвілля. Успішність цього процесу залежить від створення відповідного розвивального середовища в родині, організації доброзичливого комунікативного простору сім'ї, готовності близьких людей включитися у спільну діяльність, підтримати творчі прагнення дитини, організувати комфортну взаємодію із соціумом.

За визначенням О. Пометун, соціальна компетентність школяра – це складна інтегрована характеристика особистості, під якою розуміють набір знань, умінь, навичок, ставлень, що дають змогу ефективно діяти, або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання проблем і досягнення певних стандартів у діяльності [5].

В. Ромек визначає соціальну компетентність як результат особливого стилю впевненої поведінки, за якої навички впевненості автоматизовані та дають можливість швидко змінювати стратегію і плани поведінки з урахуванням широкого (соціальні норми та умови) та вузького (особливості соціальної поведінки) контексту [7].

Родина покликана створити умови для формування соціального потенціалу дитини шляхом розвитку соціальної компетентності, формувати соціально компетентну особистість, яка здатна використовувати свої знання на практиці у повсякденному житті. Але слід зазначити, що вміння виявляти конструктивну соціальну компетентність потребує впорядкованого соціально-педагогічного простору. Можливість та необхідність соціально-педагогічного супроводу розвитку учнів визначається довготривалим залученням дитини до освітнього простору, перебуванням у відповідних виховних умовах.

В сім'ї соціальна компетентність розвивається найефективніше, адже соціалізація дітей в родині включає усвідомлене засвоєння норм і способів соціального життя, способів взаємодії з матеріальною і духовною культурою, адаптацію до соціуму, а також у процесі взаємодії з батьками, іншими дорослими членами родини, братами і сестрами; власного соціального досвіду, ціннісних орієнтацій, стилю життя [8].

Виходячи з визначення виховання, можна стверджувати: виховання дітей у сім'ї - це цілеспрямована взаємодія батьків з дітьми, самих дітей один з одним. Тому саме в такій особистісній взаємодії відбувається формування мотиваційно-ціннісної системи особистості дитини, передача дітям соціального значущих норм і засобів поведінки. Питання сімейного виховання тісно пов'язане з науковим обґрунтуванням терміна "сімейна соціалізація".

Сам термін соціалізація трактують як "особливий процес включення дитини у суспільство, процес та результат засвоєння, активного відтворення індивідом соціального досвіду. Він може відбуватися як стихійно, так і цілеспрямовано".

Науковці виділяють п'ять аспектів соціалізації:

- 1) формування знань про людину, суспільство, про себе;
- 2) вироблення навиків практичної діяльності;
- 3) вироблення норм, позицій;
- 4) вироблення ціннісних орієнтацій;
- 5) включення у практичну діяльність [8].

Спільна робота дорослого і дитини має бути цікавою, особливою, такою, яку дитина запам'ятає надовго, оскільки спілкування - це процес двосторонній, важливий як для дитини, так і для дорослого задля обміну духовними цінностями, думками, традиціями.

Природним є те, що члени родини найбільш активно спілкуються в часи дозвілля. Спільне дозвілля в колі родини – це особлива емоційна атмосфера спілкування дорослих і дітей. Дякуючи організованому сімейному дозвіллю, в домі встановлюється сприятливий психологічний клімат, збагачується духовний світ, формуються естетичні почуття, стимулюється розвиток здібностей, інтелекту, активізується пізнавальна і трудова діяльність дитини. Традиція спланованого дозвілля дає можливість разом з дітьми займатися спортом, малюванням, колекціонуванням, комп'ютерними чи спортивними, інтелектуальними іграми, майструванням моделей, виробами з природного матеріалу, суспільно корисною працею, читанням цікавих книжок, переглядом мультфільмів, відвідуванням театрів, музеїв, виставкових залів, турпоходи і прогулянки всією родиною на природу, що сприяє формуванню у дітей молодшого шкільного віку соціальної компетентності.

Читання вголос дітям книг та дитячих журналів в години дозвілля посідає чільне місце у процесі соціалізації, адже усвідомлення цінностей відбувається не в процесі читання, а в результаті обговорення прочитаного, наведенні прикладів із прочитаних книг і в життєвих ситуаціях. Враховуючи, що провідною для молодшого шкільного віку є ігрова діяльність, дитячі ігри можуть стати також сімейною традицією у колі сім'ї. Будь-яке свято, будь-яке дозвілля можуть супроводжувати різні види ігор, у яких беруть участь не лише діти, але й дорослі [1].

Таким чином, необхідно визнати, що виховання дитини в сім'ї є провідним шляхом соціалізації і визначається як модель сім'ї, що включає всі структурні та соціокультурні компоненти, так і компоненти сімейного виховання, до яких відносили цілепокладання, систему сімейних цінностей та їх поєднання із загальнолюдськими і національними; реалізацію як традиційних, історично унормованих форм, засобів, прийомів і методів виховання, так і сучасних, зокрема: особистісно-гуманістичний підхід; вплив на сім'ю і сімейне виховання глобалізаційних і комунікаційних процесів. Отож, у контексті соціалізації, результативність сімейного виховання буде визначатися тим, наскільки учні початкової школи самостійно володіють досвідом людського життя і здатні приймати зміни, що відбуваються в процесі розвитку світової цивілізації.

Таким чином, третім шляхом формування ключових компетентностей учнів початкових класів слід визначити життєдіяльність у сім'ї, родині.

Отож, найефективнішими шляхами формування ключових компетентностей слід визначити навчання у загальноосвітньому закладі, відвідування позашкільних та позакласних занять, співпраця дорослого і дітей молодшого шкільного віку в родині, а головними інституціями формування ключових компетентностей молодшого школяра виступають заклади освіти, позашкільні заклади та сім'я. Всі вищезазначені шляхи формування ключових компетентностей учнів початкової школи взаємопов'язані між собою і лише у своїй системній комплексності дають ефективний результат.

Література

1. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах : тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 144 с.

2. Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 // Урядовий кур'єр. – 2018. – № 38. – 43 с.
3. Жестерьев С. Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу в позашкільних закладах / С. Жестерьев // Рід. шк. – 2006. – № 8. – С. 15–17.
4. Ницета В. А. Життєва компетентність особистості: до питання створення функціональної моделі / В. А. Ницета // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / за ред. Т. І. Сущенко. – Запоріжжя, 2008. – Вип. 51. – С. 257–264.
5. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з сучасної педагогічної науки / О. І. Пометун / Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18–20.
6. Раков С. А. Математична освіта: компетентнісний підхід з використанням ІКТ / С.А. Раков. – Х.: Факт, 2005. – 360 с.
7. Ромек В. Впевненість у собі: етичний аспект / В. Ромек // Журнал практичного психолога. – 1999. – № 9 – С. 24.
8. Сучасна українська сім'я : медикосоціальні аспекти : [монографія] / В.М. Лісовий, І. М. Шурма, В. О. Коробчинський та ін. – Х., 2009. – 208 с.
9. Типова освітня програма Нової української школи розроблена під керівництвом О.Я. Савченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/nush/27/1tipova-osvitnya-programa-rozroblena-pid-kerivnistvom-o-ya-savchenko.docx/>. – 08.04.2018 р. – 57 с.
10. Типова освітня програма за ред. Р.Б. Шияна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nus.org.ua/news/opublikuvaty-tyrov-i-osvitni-programy-dlya-1-2-klasiv-nush-dokumenty/>
11. Фрумин И.Д. Компетентностный подход как естественный этап обновления содержания образования / И.Д. Фрумин // Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление: материалы 9-й науч.прак. конф., Красноярск, апр. 2002 г.: докл. на пленар. заседаниях, секциях и круглых столах: сб. / Краснояр. гос. ун-т; редкол.: В.В. Башев [и др.]. – Красноярск, 2003. – С. 33-56.
12. Яріш Г. П. Розвиток життєвих компетентностей на уроках читання у початковій школі / Галина Петрівна Яріш. – Тернопіль – Харків : Ранок, 2011. – 176 с.

УДК 159.99

ОСОБЕННОСТИ РОДИТЕЛЬСКО-ДЕТСКИХ ОТНОШЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИХ НАВЫКОВ ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА

Лежнёва М.А., магистрантка факультета психологии и социальной работы

Научный руководитель – канд. психол. наук, доц. **Кошечкина И.В.**, кафедра общей и практической психологии

В данной статье рассмотрены проблемы связи стиля родительского воспитания и эффективности коррекционной работы детей с РАС. Проанализированы характерные особенности разных стилей воспитания с точки зрения поведенческого анализа, особое внимание уделено вопросу установления сотрудничества с аутичным ребёнком и его (сотрудничества) влияния на приобретение новых навыков. Автор стремится проследить и описать модель эффективных взаимоотношений родителя и ребёнка с РАС. Такой взгляд будет интересен не только родителям, но и специалистам в области работы с аутичными детьми, так как очень часто терапевты и педагоги буквально становятся их "вторыми родителями".

***Ключевые слова:** аутизм, прикладной поведенческий анализ, руководящий контроль, стили воспитания, коррекционная работа.*

На сегодняшний день такое заболевание как ранний детский аутизм является довольно неизученным и новым для сферы практической психологии и коррекционной работы, при этом множась по миру подобно эпидемии. Ускоренные темпы, с которыми аутизм набирает обороты распространения ставит перед психологами новые крайне актуальные вопросы. Одна из главнейших задач большинства прикладных подходов в сфере работы с аутичными детьми - научиться эффективному взаимодействию с ними, при этом уважая личность ребенка как клиента и соблюдая его человеческие права и достоинства [2]. Исключительно остро данный вопрос стоит не столько для специалистов, сколько для родителей этих детей.

В силу особенностей развития, аутичные дети имеют ряд преград (описанных Марком Сандбергом в руководстве VB-MAPP), которые сильно тормозят их обучение и адаптацию к окружающей среде. К одной из самых частых, и к счастью преодолимых, преград относят слабый руководящий контроль или Instructional Control [1, с. 122]. "Руководящий контроль", веро-

ятно, звучит как холодный, пугающий термин, который применим только к деятельности терапевтов или профессионалов. Однако, это не совсем так. Юлия Эрц утверждает, что если бы все родители знали, что такое руководящий контроль, и как его получить, это уменьшило бы количество стресса и конфликтов в семьях [7].

Говоря простыми словами - руководящий контроль это ничто иное как особая форма сотрудничества. Это когда учитель (или родитель, или психолог и т.п.) просит ребёнка что-нибудь сделать, и ребёнок выполняет эту просьбу. Зачастую любому педагогу или человеку, работающему с ребёнком, необходимо сначала работать именно над установлением руководящего контроля, особенно в случаях с детьми со значительными сложностями в поведении. Некоторые из этих детей обучились с помощью проблематичного поведения уклоняться от предъявляемых требований или добиваться их отмены [4, с.46]. Совершенно очевидно, что при таких обстоятельствах научение чему-либо крайне осложнено и чревато стрессами как ребёнку, так и педагогу.

Конечно же, существует ряд стратегий, которые могут быть эффективными в уменьшении проблематичного поведения, например, "гашение" поведения. Однако, слишком частое применение гашения показало себя недостаточно эффективным для работы с детьми, а также подчас формировало в них отвращение к занятиям, педагогу и т.д. Из этого выходит, что руководящий контроль все же не так прост, как кажется на первый взгляд. Это не требовать и ждать, несмотря ни на что. Это целая структура взаимоотношений ребёнка и взрослого, которая требует систематических и последовательных усилий.

Роберт Шрамм указывает на то, что первоочередная цель поведенческого вмешательства - увеличить ценность обучения благодаря использованию подкрепления. Чем выше ценность обучения, тем реже ребенок предпринимает попытки избежать выполнения заданий. Работая с наиболее трудными детьми, консультанты часто приходят к выводу: без руководящего контроля в итоге теряется много времени на то, чтобы привлечь и удержать внимание ребёнка в процессе обучения. Результатом его исследований и опыта работы с детьми с аутизмом стала разработка серии комплексных мер, которые могли бы позволить родителям и психологам овладеть учебным контролем. Это система, включающая семь ступеней, которая основана на методах анализа вербального поведения.

- Ступень 1. Возьмите окружающую среду под свой контроль. Это означает, что ребёнок должен понимать, что все мотивационные стимулы находятся под вашим контролем, и только вы решаете, когда и сколько он будет с ними играть. Усилители должны быть привязаны к проявлению желательного поведения, и ребенок должен каким-либо образом обратиться к специалисту для того, чтобы получить доступ к подкреплению. Именно здесь через совместную игру происходит обуславливание терапевта или родителя, и установление сотрудничества, даже, и особенно, если эта игра крайне специфическая (как разглядывание предметов через пластиковый контейнер, разворачивание маленьких предметов из десяти слоев фольги и т.п.). Этот тезис подводит нас к следующей ступени.

- Ступень 2. Докажите ребёнку, что с вами интересно. Каждый эпизод вашего взаимодействия с ребёнком должен приносить ему удовольствие и приносить новый опыт в его жизнь. Ориентируйтесь на интересы, нужды и уровень активности ребёнка, а не себя. Лучшие программы поведенческого вмешательства уделяют около 75% времени на то, чтобы обусловиться (т.е. ассоциироваться) как приятный стимул. Именно наша личность и интеракция с ней становятся мотивационными для ребёнка, что исключает принуждение из процесса занятий. Сделайте игровое время ребёнка привлекательным для него потому, что вы - часть этого времени.

- Ступень 3. Покажите ребёнку, что вам можно доверять. Всегда говорите то, что думаете, и имейте в виду то, что говорите. Если вы пообещали ему конфету просто так, дайте её просто так, не требуя ничего взамен. Если вы даёте ребёнку инструкцию сделать что-либо, не давайте ему подкрепления, пока он её не выполнит. Однако, стоит заметить, что, общаясь с ребёнком, вы должны использовать командный язык (Imperative Language) только в течение 25 % от всего времени общения и только когда вы не вовлечены в процесс увлекательных занятий с ребёнком. Командный язык – это форма обращения к ребёнку, когда вы ожидаете от него какой-то реакции (слова, жеста, действия) [4, с.55].

- Ступень 4. Покажите ребёнку, что, только следуя вашим инструкциям, он сумеет получить то, что хочет. Давайте ребёнку лёгкие задания так часто, как только возможно, и поощряйте его стремление участвовать в их выполнении, приобретая позитивный опыт.

- Ступень 5. Используйте метод подкрепления. На ранних этапах овладения учебным контролем используйте подкрепление каждый раз, как только получаете положительную реакцию на ваши инструкции. Здесь я хочу внести очень важное замечание для работы с аутичными детьми. Следует поощрять ребёнка не только в случаях положительной реакции на требования, но и в случаях отсутствия нежелательного поведения. Золотое правило АВА гласит: замечайте и хвалите ребёнка, когда он ведёт себя хорошо, и не замечайте его, когда он проявляет нежела-

тельное поведение. Поведенческая терапия обучает родителей крайне важному навыку - видеть хорошее в ребёнке и хвалить его за это.

- Ступень 6. Покажите, что вы знаете приоритеты вашего ребёнка так же хорошо, как и свои собственные. Неинтересные ему предпочтения не способствуют мотивации ко взаимодействию с вами.

- Ступень 7. Покажите ребёнку, что игнорирование ваших инструкций или выбор неподходящего поведения не приведут его к поощрению. Седьмой шаг в процессе достижения "Руководящего контроля" является самым сложным, но и незаменимым. Вся суть заключается в том, что если ребёнок не выполняет, то требование или инструкцию, которые вы ему даёте, то он не может получить доступа к тому, что он хочет. Его выбор просто не поощряется.

Так как же взаимосвязаны пришедшее к нам из поведенческого анализа понятие руководящего контроля и стиля воспитания ребёнка? На мой взгляд - напрямую. Ведь именно "воспитание" и есть ежедневные усилия родителя по выстраиванию взаимоотношений с ребёнком, которые могут стать либо хорошей опорой для развития, либо значительно осложнить его. Именно личность родителя может выступать столь приятным и мотивационным стимулом, чтобы ребёнок с РАС сам хотел и стремился к взаимодействию с ним. Рассмотрим стили воспитания через призму принципов прикладного поведенческого анализа. Для примера мы выбрали четыре стиля, описанных на основании анализа семейных взаимоотношений Эйдемиллером и Юстицкис.

Попустительский стиль. При этом стиле воспитания родитель формирует у ребёнка "свободу", самостоятельность и раскованность, позволяет ему делать абсолютно всё, что он хочет, не накладывает никаких ограничений. Попустительский стиль общения предполагает тактику невмешательства, основу которой, по сути, составляют равнодушие и незаинтересованность проблемами ребёнка [5]. Общими особенностями попустительского и авторитарного стилей общения, несмотря на кажущуюся их противоположность, являются дистантные отношения, отчужденность. Такой тип отношения к детям с аутизмом встречается достаточно часто. Ребёнка могут обеспечить всеми игрушками, но не играть с ним, то есть не обуславливать. Нежелательное поведение тут же нивелируется любыми доступными поощрениями, что стойко закрепляет эти формы поведения. Учебная среда не формируется, не создаются мотивационные условия для развития ребёнка. "Отверженные" дети страдают от недостатка эмоционально-положительной стимуляции со стороны родителей, то есть подкрепления поведения [3]. Это ещё в большей степени вызывает у них задержку развития речи и социальных навыков, усугубляет задержку развития активных познавательных форм поведения и любознательности.

Авторитарный стиль. Родители, придерживающиеся этого стиля, требуют от ребёнка высоких достижений, концентрируются на его неудачах (т.е. своими реакциями подкрепляют неуспешное поведение), подавляют силой, решают за ребёнка, не признают его интересов – соответственно не знают его приоритетов. При этом стиле воспитания ребёнок не имеет возможности проявлять инициативу, что делает невозможным обучение в натуральной среде, блокирует спонтанность деятельности ребёнка. Очевидно, что при таком стиле воспитания практически не идёт речи о положительных подкреплениях. Авторитарный стиль воспитания подразумевает решение конфликтов угрозами, которые также совершенно недопустимы при установлении руководящего контроля.

Гиперопека. В ситуации гиперопеки родители стараются полностью оградить ребёнка от всех трудностей, выполнять все его желания. С точки зрения поведенческого анализа это означает, что мотивационные условия для любых форм реакций заведомо не создаются. К ребёнку не предъявляют никаких требований, следовательно, не развивают его навыки путём подкрепления самостоятельных реакций. Они очень берегут силы ребёнка, так чтобы он не перенапрягался, поэтому делают все домашние дела за него, а иногда и не только. Очень яркий пример последствия такого стиля воспитания детей с РАС – когда родители убеждены, что ребёнок не умеет сам просить что-либо словами, но на занятиях выясняется, что такая форма реакции присутствует. Оказывается, что с родителями она не проявлялась по причине ненужности, так как все желания предугадывались, и тут же исполнялись взрослыми. В отличие от авторитарного и попустительского стилей воспитания здесь присутствует эмоциональная близость с ребёнком. Однако именно эта близость в данном случае мешает родителям предоставить ребёнку свободу для полноценного развития. Более того, зачастую приверженцы этого стиля воспитания так никогда и не добираются до 7 ступени руководящего контроля – работы с нежелательным поведением. Такие родители даже не подозревают о наличии данного поведения у своего ребёнка и не имеют опыта работы с ним. Ведь гиперопека не допускает ограничения доступа к чему-либо.

Демократический стиль. При таком стиле общения родители ориентированы на личность ребёнка, его активной роли в семье, собственной жизни. Ребёнок воспитывается как самостоятельная, самобытная личность. В отличие от попустительского стиля воспитания этот процесс не пущен на самотёк, а проходит под бережным и чутким контролем родителей. Основные характеристики этого стиля – взаимоприятие и взаимоориентация.

Для родителей, придерживающихся этого стиля, характерны:

- активно-положительное отношение к ребенку;
- адекватная оценка его возможностей, успехов и неудач;
- ориентация на его достижения;
- заинтересованность и активное участие в развитии ребенка;
- глубокое понимание ребенка, целей и мотивов его поведения;
- способность мягко, но настойчиво ограничивать и фрустрировать ребенка при необходимости;
- уверенность в себе и своих словах, четкое понимание своих требований к ребенку.

При демократическом стиле воспитания происходит следование всем принципам руководящего контроля. Можно быть любящим, добрым родителем, одновременно контролирующим последствия проблемного поведения своего ребёнка и сохраняющим дисциплину. Подобная линия поведения станет лучшим союзником родителя в борьбе с таким нелегким заболеванием как аутизм.

Литература

1. Марк Сандберг, Ph.D.,BCBA. VB-MAPP, Программа оценки всех развития вербального поведения и построения индивидуального плана вмешательства - Руководство. / Марк Сандберг - 2008. – 276 с.
2. Мелешкевич Ольга, Эрц Юлия. Особые дети. Введение в прикладной анализ поведения. / Мелешкевич Ольга, Эрц Юлия. - Самара: Бахрах-М, 2014. - 208 с.
3. Михальченко К.А. Проблема семейного воспитания детей с ранним детским аутизмом. / Михальченко К.А.// Педагогическое мастерство (II): материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2012 г.). – М.: Буки-Веди, 2012. - 276 с.
4. Роберт Шрамм. Детский аутизм и АВА: АВА (Applied Behavior Analysis): терапия, основанная на методах прикладного анализа поведения / Роберт Шрамм; пер. с англ. З. Измайловой-Камар; науч. ред. С. Анисимова. – Екатеринбург: Рама Пабблишинг, 2013. - 208 с.
5. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учебное пособие. - М.: Владос, 1996. – 529 с.
6. Эйдемиллер Э.Г. Методы семейной диагностики и психотерапии. Методическое пособие / Серия: "Психодиагностика: педагогу, врачу, психологу (Вып. 1). Под общей редакцией д.м.н; проф. Л.И. Вассермана. – М.: "Фолиум", 1996. - 48 с.
7. Руководящий контроль. [Электронный ресурс]// Аутизм. АВА-терапия. Прикладной анализ поведения. Behavior treatment and technology. Юлия Эрц. 2011. URL: <https://autism-aba.blogspot.com/2013/07/instructional-control.html>
8. Как научить ребенка сотрудничать? Шаг первый. [Электронный ресурс]// Аутизм. АВА-терапия. Прикладной анализ поведения. Behavior treatment and technology. Юлия Эрц. 2011. URL: <https://autism-aba.blogspot.com/2011/01/blog-post.html>

УДК 37.018

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В СІМ'Ї

Максименко С. Г., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Останіна Н. С.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті розкрито особливості соціального виховання дитини в сім'ї, проаналізовано наукові погляди на комплексне соціальне виховання дитини, окреслено основні умови її гармонійного розвитку та соціального виховання.

Ключові слова: сім'я, соціальне виховання, особливості соціального виховання, гармонійний розвиток.

Постановка проблеми. Сім'я – одна з необхідних складових соціальної структури цивілізованого суспільства, явище, що історично змінюється, де формуються та стверджуються загальнолюдські цінності дитини: добро, істина, справедливість, краса, любов, повага до тих, хто її оточує. Водночас це осередок формування індивідуальних цінностей. Для суспільства ключовою ланкою виступає людина, а в сім'ї такою ж цінністю є власна дитина як духовна частка самих батьків, сенс їхнього життя та індивідуального щастя. Сім'я зберігає, стверджує й водночас формує ціннісно-смыслову сферу дитячої особистості на основі прийняття соціально значущих норм, переконань та ідеалів, а також через людські взаємовідносини, тобто моральне багатство в сім'ї.

Питання сім'ї як складного соціального явища є багатограним, його можна розглядати з погляду комплексу різних наук, які вивчають особливості її функціонування, гармонійного розвитку та проблеми соціального виховання. Метою нашої статті є окреслення аспектів комплексного педагогічного дослідження особливостей соціального виховання дитини в умовах сучасної української сім'ї.

Аналіз останніх досліджень. Проблема сімейного виховання була й залишається об'єктом пильної уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних педагогів та науковців як минулого, так і сьогодення. Зокрема, висвітленню її присвятили свої праці такі відомі педагоги, як Біланюк П., Макаренко А., Сухомлинський В., Ушинський К. та інші науковці. Серед сучасних дослідників окресленої проблеми – Братусь Б., Гордін А., Зайцева З., Папська А., Ковальчук І., Куликова Т., Маленкова Л., Монаков Н., Пенішкевич О., Титаренко В., Трубавіна І. та багато інших. Різні аспекти соціального виховання і, зокрема, соціального виховання у сім'ї представлені в роботах таких відомих педагогів та науковців, як Василькова Ю., Коваль Л., Мудрик А.В., Пенішкевич Д. та ін.

Виклад основного матеріалу. Традиційно сім'ю визначають як соціальний інститут, що характеризується спільною формою взаємин між людьми, у межах якого здійснюється основна частина їхньої життєдіяльності. Отже, сім'я – це провідний чинник соціалізації особистості дитини, оскільки саме сім'я є персональним середовищем життя дитини та її розвитку [1, с. 276].

Ще з прадавніх часів сім'я розглядалася як необхідна умова людського існування. Необхідною умовою гармонійного розвитку сім'ї є наявність у ній дитини. Роль сім'ї в суспільстві незрівнянна за своєю силою впливу в зіставленні з будь-якими іншими соціальними інститутами, адже саме в сім'ї формується та розвивається особистість людини, відбувається опанування нею соціальних ролей, необхідних для майбутнього щасливого життєвого шляху в суспільстві. Сім'я є першим мікросвітом, у якому дитина виховується, формується, розвивається, набуває соціальних умінь, а головними природними вихователями дитини є її батьки [2, с. 200].

Виховання дитини в сім'ї – складний соціально-педагогічний процес, який у разі дотримання певних комплексних умов може бути таким, що приносить радість і насолоду всім його учасникам. Він містить вплив усієї атмосфери й мікроклімату сім'ї на формування особистості дитини. Можливість виховного впливу на дитину закладена в самій природі ставлення батьків до дітей, сутність якого полягає в розумінні опіки, наданні свободи, усвідомленні відповідальності, розумовому спілкуванні старших із молодшими. Саме на важливість соціального характеру батьківського виховання вказував К. Ушинський. Виховання полягає в тому, на думку педагога, що батьки повинні готувати дитину до праці, до життя, формувати "людину в людині". А для цього необхідно, щоб діти були розумово розвинуті, морально досконалі, фізично здорові [6, с. 153].

Важливим завданням батьків у соціальному вихованні дітей є формування в підростаючій дитині здатностей протистояти тим негативним явищам, що траплятимуться на життєвому шляху нової юної особистості. З цього приводу М. Стельмахович наголошує: "Тіло, душа, розум – ось три кити батьківської педагогіки" [4, с. 131]. На думку М. Стельмаховича, тілесне виховання в сім'ї передбачає зміцнення здоров'я, сил та правильний фізичний розвиток дитини, її захист від негативних соціальних явищ: "Усі наші зусилля, – спрямовані на тілесне виховання, можуть бути швидко зведені нанівець, коли ми не захистимо наших дітей і підлітків від такого страшного ворога душі та тіла людини, як алкоголізм, паління, наркоманія, токсикоманія, статева розпуста, СНІД. Поширення цих та інших асоціальних явищ набуло такого розмаху, що нависла смертельна небезпека над самим генофондом нації, а значить, і над нашим майбутнім" [5, с. 182].

Турбота батьків про дітей має різноаспектне спрямування: батько й мати виявляють піклування, ніжність до своєї дитини, формують позитивне мислення, навчають усвідомлювати цінність життя та самоцінність, підтримувати й розвивати в собі високу самооцінку, впевненість у власній неповторності й цінності в очах Творця та Всесвіту. Отже, вимоги батьків реалізуються в їх свідомій виховній діяльності за допомогою визначеного стилю життя, переконання. Власний приклад батьків – важливий засіб впливу на виховання своєї дитини, а виховне значення значним чином ґрунтується на здатності до наслідування.

Передавання дитині того соціального досвіду, який мають попередники, ознайомлення та залучення до культури тієї країни, де вона народилася і живе, наслідування її моральних норм, традицій – пряма функція батьків. Батьки мають право передавати дітям лише позитивний соціальний досвід, свідомо змінюючи власне світосприйняття. Перед дитиною відкривається позитивна картина світу – мамина посмішка, синє небо, яскраве сонце, і тільки під дією тих факторів, як буде діяти та інтерпретувати події та явища дорослий, у дитини формуватиметься уявлення про світ безпечний і милосердний чи жорстокий і агресивний. Мама й тато мають дивитися на себе ніби збоку, очима дитини, щоб стати якомога кращими й створити позитивну модель світу, яку буде наслідувати дитина й проектувати в своєму житті.

Щоб сформувати в суспільстві сприятливі умови для соціального виховання з метою проведення заходів, спрямованих на оволодіння й засвоєння підростаючим поколінням

загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду, з метою закладання в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій, необхідно враховувати наступні особливості:

- ставлення до дитини як до рівної;
- повага до дитини та визнання її особистості;
- згода з дитиною, а не примушування підкорятися волі батьків;
- оптимістична віра в можливості дитини, в її найкращі якості;
- справедливість та міра в заохоченнях і покараннях;
- створення відповідного поля можливостей для розвитку дитини;
- допомога дитині в задоволенні її потреб у пізнанні, самовираженні;
- визнання права дитини на власний вибір;
- створення доброзичливої атмосфери в сім'ї.

Отже, сім'я – надзвичайно важливий осередок для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного та соціального розвитку особистості дитини.

Проте сімейне виховання ґрунтується не лише на непорушності генетичного коду, а й на невтомній праці, на вироблених століттями прогресивних звичаях і традиціях народної педагогіки, які треба добре знати, шанувати та використовувати постійно. На сьогодні, на жаль, можемо констатувати, що батькам бракує знань, умінь і навичок приязних, теплих взаємин зі своїми дітьми. Це не може не занепокоїти. Адже виховання дитини в школі та сім'ї має бути цілісним процесом, оскільки мета й завдання виховання дитини єдині для сім'ї й для школи. Вони полягають у наступному:

- поєднання зусиль сім'ї, школи та громади для формування особистості свідомих громадян своєї держави;
- вивчення сім'ї як фактору розвитку творчої особистості, її виховного потенціалу, психолого-педагогічних умов родинного виховання;
- формування педагогічної культури сім'ї, розширення духовного світу дитини, навчання проявляти повагу до рідних, родинних національних традицій, звичаїв, обрядів;
- вивчення та широке впровадження кращого досвіду спільної роботи школи, сім'ї й громадськості у справі виховання дітей.

Важливим, на нашу думку, завданням сімейного соціального виховання є також формування в дитини розуміння того, що сумлінне навчання має бути наполегливою продуктивною працею, яка допоможе їй у подальшій трудовій діяльності бути не просто виконавцем певної роботи, а й творцем матеріальних і культурних цінностей. Важливою місією батьків у умовах сучасного суспільства є прищеплювання дитині любові до культури свого народу та поваги до історії держави; формування культури поведінки; виховання загальнолюдських моральних цінностей. [3, с. 106]. Щоб успішно упоратися зі складнощами виховання дітей, батьки зобов'язані постійно здобувати необхідні знання, навички й уміння. Вони мають бути зацікавлені в цьому в ім'я добробуту своєї родини. Тренінги, ділові ігри, сімейні вечори – це ті сходинки, які ведуть до повного та гармонійного взаєморозуміння в триаді "учитель – учень – батьки".

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виконане дослідження свідчить про те, що сім'я – найперший та найважливіший чинник соціалізації дитини, своєрідна модель усього суспільства, виховний центр, що забезпечує формування дитини як особистості, від якої залежить майбутнє всього суспільства й країни. Родину закономірно вважають найбільш важливим природним середовищем, у якому можуть створюватися найкращі умови для захисту дитини, її гармонійного розвитку, становлення як людини й громадянина. Уплив сім'ї на дитину унікальний, а багато в чому й незамінний. Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні усвідомлення батьками й дітьми соціальної цінності сім'ї, її участі в соціальному вихованні, формуванні та розвитку особистості дитини.

Література

1. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика) : підруч. Київ : Каравела, 2009. 276 с.
2. Соціальна педагогіка : підруч. / за ред. проф. А. Й. Капської. 4-те вид., випр. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 488с.
3. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверева та ін. ; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонові. Київ : Центр учбової літератури, 2004. 256 с.
4. Стельмахович М. Г. Виховні цінності традиційної української родини. *Цінності освіти і навчання*. Київ : Центр учбової літератури, 1997. 131 с.
5. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка. Київ : ІСДО, 1996. 288 с.
6. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. спроба педагогічної антропології. *Твори в 6 т. / відп. за укр. видання Г.С. Костюк, С. Х. Чавдаров*. Київ : Рад. школа, 1952. Т. 4. 475 с.

СПЕЦИФІКА ВТОРИННОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Матюха Є.О. магістрант факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник - канд. пед. наук, доц. **Хлебик С.Р.** кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи.

У статті висвітлено теоретичні аспекти досліджень з питань вторинної соціалізації осіб похилого віку в сільській місцевості. Розкрито зміст поняття соціалізації, вторинної соціалізації. Дозвільна діяльності представлена основним інструментом вторинної соціалізації осіб третього віку в сільській місцевості.

Ключові слова: соціалізація, специфіка вторинної соціалізації осіб похилого віку, соціальна активність

Однією з провідних умов успішної соціалізації індивіда є задоволення його потреб. Починаючи від задоволення фізіологічних потреб таких як потреба в їжі, сні та ін., закінчуючи потребою в самореалізації, що і сприяє розвитку особистості. Задоволення людиною потреби самореалізації в суспільстві однаково актуально як для підростаючого покоління, так і для осіб похилого віку.

Значущості процесу вторинної соціалізації осіб похилого віку, присвячені численні праці вітчизняних і зарубіжних авторів, в яких досліджуються і аналізуються такі аспекти, як самореалізація особистості, соціальна ідентичність індивіда, поняття соціальної ізоляції, роль людини похилого віку в сучасному суспільстві. Даний процес соціалізації спрямований на розвиток соціальної активності населення, що є актуальним для всіх категорій мешканців сільської місцевості. На сучасному етапі розвитку суспільства актуальність дослідження подібної проблеми стоїть дуже гостро і обумовлюється збільшенням частки осіб людей похилого віку в складі населення нашої країни. Згідно з даними останнього перепису населення в сільській місцевості проживає 39% пенсіонерів від загальної кількості населення. Це величезна соціальна група, яка потребує особливої уваги і не завжди її отримує. В Україні робляться тільки перші кроки, спроби впровадження соціальних технологій в роботу з людьми похилого віку в сільській місцевості. Вивчається мотивація, досліджується ефективність форм і методів соціальної роботи, спрямованих на продовження соціальної та трудової активності осіб похилого віку: залучення їх в регулярні контакти, спілкування з молоддю, творчу діяльність.

Вивченням сучасних концепцій соціалізації, аналізом і побудовою нової теорії соціалізації осіб похилого віку займалися такі зарубіжні та вітчизняні автори як: К. Ф. Завершинський, С. Н. Іконнікова, А. П. Марков, Г. Ріккерт, Л. Уайт, А. Я. Фліер, Е.І. Холостова

На думку науковця Молевіча, Е. Ф котрий вважає, що протягом багатьох десятиків років, села як вид поселення дуже ефективно впливали і продовжують впливати на соціалізацію своїх жителів. Стверджує, що багато в чому це пов'язано з тим, що в селах дуже сильний соціальний контроль поведінки людини. Оскільки частка проживаючих людей в селі невелика і тому соціальні зв'язки між ними досить тісні, всі знають всіх і про всіх, анонімне існування людини практично неможливо, кожен епізод його життя може стати об'єктом для оцінки з боку оточення. У жителів сільській місцевості не тільки обмежене коло спілкування, а й люди котрі входять до цього кола мало відрізняються один від одного по соціально-культурним характеристикам. Щоб розуміти всю суть процесу вторинної соціалізації на селі, слід безпосередньо звернутися до самого поняття соціалізації [7,с.61-64].

Термін "соціалізація" використовується в позначенні процесу становлення і розвитку особистості з кінця XIX століття. Значний внесок у розробку концептуальних підходів до дослідження соціалізації вносять Г. М. Андрєєва, І. С. Кон та інші фахівці в галузі соціальної психології. Автор Г. М. Андрєєва виділяє три основні сфери, в яких здійснюється процес соціалізації: діяльність, спілкування, і самосвідомість. Визначаються наступні етапи соціалізації: до трудовий, трудовий і після трудовий, як і в західній соціології, так і у вітчизняній виділяють два основних, але якісно різних періоду. Перший - це так звана "первинна соціалізація" від народження людини аж до формування зрілої особистості. Другий етап це період - "вторинної соціалізації", під яким розуміється своєрідна перебудова особистості вже в період її соціального зрілості. Особливістю первинної соціалізації є переважно первинне освоєння індивідом навколишнього світу через "розуміння іншого". Індивід при цьому процесі соціалізації, як би вбирає в себе загальні цінності в процесі спілкування з іншими людьми. Вторинна соціалізація має відміну від первинної соціалізації, що складається в тому, що для індивіда його найближче оточення, а також суспільство і сам

індивід в його ж поданні виявляються іншими з урахуванням засвоєної їм раніше об'єктивної реальності [1].

Поняття вторинної соціалізації в даний час залишається недостатньо розробленим.

У науковій літературі під вторинної соціалізацією розуміються такі процеси: науковець Анурін, В.А. вважає, що - це кожний наступний процес освоєння особистістю норм і цінностей, що дозволяє вже соціалізованому індивідові входити в нові сектори об'єктивного світу його суспільства [2, с.87-90]; Бацман, Р.Б вказує на те, що - це сукупність соціально-адаптаційних процесів, що характеризують зміни в житті "Соціально зрілого" ("дорослого") людини - носія сформованих особистісних структур, автономного і відповідального за самостійно прийняті рішення [4, с.53]; Слід звернути увагу на трактування поняття науковця Богомолець, А.А. - це наслідок кризи первинного уявлення про світі, який був засвоєний людиною під час первинної соціалізації [6].

На думку Анциферової Л. И., процес соціалізації включає не тільки тих, хто навчається і засвоює нові знання, цінності, звичаї, норми. Важливою складовою цього процесу виступають агенти соціалізації, ті, хто впливає на індивіда. До них відносяться люди і соціальні інститути. Таким чином, агенти соціалізації – це конкретні люди, відповідальні за навчання культурним нормам і освоєння соціальних ролей. У ролі колективних агентів виступають соціальні інститути. Вторинна соціалізація, як раз таки протікає під впливом різних соціальних інститутів. Якщо розглядати вторинну соціалізацію в умовах сільської місцевості, то можна з точною упевненістю говорити про її актуальності. Адже за численними даними перепису населення сільських жителів, можна стверджувати, що половина, а то й велика частина населення це люди похилого віку. Це пов'язано зі зростаючою міграцією молоді з села в місто [3, с.119-126].

На жаль, кількість і різноманітність соціальних інститутів в сільській місцевості, залишає бажати кращого. З стабільно діючих, можна назвати лише централізовані бібліотечні системи та сільські клуби. І ті присутні не в кожному селі. Також існують інститути вторинної соціалізації спрямовані на соціальний захист населення, соціальне обслуговування, соціальну допомогу. Але, здебільшого такі соціальні інститути часто знаходяться тільки в районних центрах, тому, постійного впливу на соціалізацію жителів сільської місцевості вони надавати не можуть через свою віддаленість. У слідстві з цим можна зробити висновок, що численна категорія похилого віку сільської місцевості, яка повинна проходити вторинну соціалізацію, її в повному обсязі не отримує. Це ще раз вказує на актуальність проблеми впровадження та розвитку вторинної соціалізації в сільській місцевості, і про її крайньої необхідності для жителів села.

Розглянувши особливості соціалізації в сільській місцевості, гостро постає проблема вторинної соціалізації та соціальної адаптації осіб похилого віку, оскільки їх кількість в селах перевищує кількість інших категорій населення, і умов для їх успішної соціалізації не так вже й багато.

Науковці Р. С. Яцемирська і І. Г. Біленька вважають ,що однією з головних задач вторинної соціалізації в сільській місцевості, є соціальна активність. Щоб розвинути цю соціальну активність серед осіб похилого віку, слід задіяти їх вільний час, котрий з'явився у великій кількості, завдяки виходу на пенсію.

В даному випадку це можна зробити за допомогою організації дозвільної діяльності. Дозвіллева діяльність буде сприяти залученню осіб похилого віку до активної громадської діяльності, завдяки цьому з'явиться можливість самореалізації людей похилого віку, а також даний вид діяльності послужить основою для соціальної захищеності цієї категорії населення [10].

Сенс організації дозвілля осіб похилого віку - це спосіб соціалізації даної категорії населення; збереження і продовження соціальної активності, розвиток особистісного потенціалу літніх людей; надання можливості вигідно і приємно проводити вільний час; задоволення різноманітних культурно-просвітницьких потреб; потреб в комунікації і визнання, а також пробудження нових інтересів, полегшення встановлення дружніх контактів; активізація особистої активності літніх людей, формування, підтримка і підвищення їх життєвого тону. Тому для успішної вторинної соціалізації осіб похилого віку на селі, необхідні розробка та впровадження проектів і програм, спрямованих на роботу з літніми людьми у сфері соціально-культурної діяльності.

Специфікою вторинної соціалізації серед осіб похилого віку є зміна стереотипу поведінки і життєвих установок людей похилого віку: відхід від пасивної, споживчої позиції і формування нової моделі особистості - творця своєї власної долі в третьому віці. Від цієї позиції залежить стан справ у власній родині і навколишньому просторі. Цілями проектів, які можуть бути створені на селі, для активізації населення третього віку виступають:

1) створення можливості для особистісного розвитку; 2) формування спільноти громадян, готових представляти свої інтереси в суспільстві і вирішувати місцеві і особисті проблеми; 3) зміна ставлення суспільства до старості, розвиток взаємодії - взаємодопомога поколінь [5, с.157-159].

Крім проектів, успішної соціалізації осіб похилого віку на селі можуть сприяти:

- організація просвітницьких курсів і творчих майстерень;

- інформаційно-видавнича діяльність (випуск брошур, сайтів, проведення форумів);
- розвиток співробітництва з соціальними службами.

Всі перераховані підходи націлені на комплексне вирішення проблем людей похилого віку, шляхом внесення необхідних змін до їх життєву ситуацію.

Науковець Шарін, В. И стверджує, що доцільно зупинитися на принципах, які використовуються при реалізації проектів:

- принцип рівності всіх громадян похилого віку: рівне право на захист і допомогу в скрутних ситуаціях незалежно від соціального становища, національності, місця проживання;
- індивідуальний підхід з урахуванням можливостей і ресурсів осіб похилого віку;
- об'єктивна оцінка потреб людей похилого віку та надання їм допомоги у вирішенні власних проблем;

- принцип соціального партнерства - взаємодія держави, суспільства спрямованих на соціальний добробут людей похилого віку [8].

Дозвільні програми, що реалізуються для осіб похилого віку, мають різні форми: групові, масові, індивідуальні. На жаль, не всі з представлених форм роботи реалізуються в сільській місцевості, в основному це тільки масові форми роботи, пов'язані з проведенням свят для пенсіонерів на базі культурно-дозвіллевих закладів.

Щукина, Н. П. акцентує свою увагу на тому, що при створенні проектів спрямованих на роботу з особами похилого віку, слід звернути увагу, щоб проект охоплював як якомога більше форм роботи. Правильно організоване дозвілля покращує психічний стан літньої людини: піднімає настрій, заспокоює, пробуджує оптимізм, дає відчуття задоволеності життям. Існують різні види дозвілля, які спрямовані на успішну соціалізацію осіб похилого віку, які цілком можуть знайти собі застосування в сільській місцевості, серед них такі:

Бібліотерапія. Здійснюється через художнє читання, дискусії, літературні вечори, зустрічі з письменниками, літературні та поетичні клуби, виставки книг і регулярну роботу читального залу і абонементна бібліотеки. Бібліотерапія - спеціальний корекційний вплив на людину, за допомогою читання спеціально підібраної літератури з метою нормалізації або оптимізації його психічного стану. Корекційна читання направлено на психічні стани чи властивості особистості літніх людей, які відчувають незадоволеність своїм способом життя і бажання його змінити, бажання увійти в коло людей, творчо володіють словом або для того, щоб поділитися своїм творчим досвідом. Терапія літературною творчістю може проводитися індивідуально або в групі. При проведенні групових занять їх учасники можуть обговорювати творчість один одного, спілкуватися з людьми.

Арт-терапія. Терапія художньою творчістю – універсальний метод, який використовується з метою комплексної реабілітації і спрямований на усунення або зменшення нервово-психічних розладів, відновлення і розвиток порушених функцій, формування здібностей до ігрової, освітньої, трудової діяльності в процесі занять специфічними, цілеспрямованими видами творчості. Основним завданням терапії творчістю є відновлення індивідуальної і суспільної цінності осіб похилого віку, а не тільки відновлення втрачених функцій організму і прилучення до праці. Людина через малюнок може висловити свій внутрішній стан, свої відчуття і переживання. Малювання може служити і способом вирішення психологічних, особистісних проблем (страхи, тривога, невпевненість, самотність, подолання негативних переживань). Даний напрямок може бути пов'язано з організаціями різних виставок робіт, зустрічами з місцевими художниками, з організаціями екскурсій в виставкові центри.

Спорт, активний відпочинок і туризм. Спорт, активний відпочинок і туризм є важливими факторами в процесі соціалізації осіб похилого віку. Рухи, вправи і спорт підтримують і відновлюють фізичний і душевний стан. Крім того, у людей похилого віку зменшуються ускладнення, викликані недоліком фізичної активності. Вважається, що туризм більш легкий для пенсіонерів, ніж спорт, і саме туризм стає першим кроком в початку інтенсивної і систематичної фізичної активності. У сучасне час дуже популярним стає такий напрямок як скандинавська ходьба, більшою мірою якраз таки серед осіб похилого віку. Люди, що вийшли на пенсію, можуть використовувати вільний час, беручи участь в громадській роботі, здійснюючи різні соціокультурні програми та проекти, в тому числі і туристичні.

Широке застосування в соціалізації осіб похилого віку також отримали клубні форми роботи. Клубні формування об'єднують енергійних людей пенсійного віку і створюються для їх успішної самореалізації і самовираження. Цілями і завданнями клубних формувань стають:

1. Допомога в подоланні самотності через духовне спілкування.
2. Формування колективного проведення дозвілля освітнього, інформаційного характеру.
3. Виявлення і розвиток творчих здібностей членів клубу.
4. Розширення соціокультурного потенціалу (художня самодіяльність, музичні тематичні вечори, творчі виставки, конкурси).
5. Проведення заходів з розвитку навичок міжособистісного спілкування

Організація клубних форм роботи покликана подолати соціальну ізоляцію осіб третього віку, встановити нові контакти, повноцінно проводити своє дозвілля і отримувати нові знання. У клубах формується активна позиція літніх людей, вони зайняті улюбленою справою, яке приносить максимальне задоволення, надає можливість показати плоди своєї праці стороннім людям і отримати оцінку про виконану роботу [9].

Розглянувши особливості процесу соціалізації, а також виділивши специфіку вторинної соціалізації серед осіб третього віку в сільській місцевості, слід висвітлити основні моменти:

- соціалізація - складний процес, який має багаторівневу структуру, до складу якої входять вікові етапи. Також даний процес ділиться на первинну і вторинну соціалізацію, які взаємодоповнюють один одного;

- особливістю вторинної соціалізації є її характерна спрямованість на людей похилого віку; здійснення даного виду соціалізації відбувається за допомогою залучення населення до соціальної активності;

- дозвілля діяльності є основним інструментом вторинної соціалізації осіб третього віку в сільській місцевості. успіх вторинної соціалізації літніх людей залежить від різноманітності форм організації дозвілля, від комплексного вивчення проблем і потреб даної категорії населення.

Ці ключові моменти дозволяють максимально докладно досліджувати процес вторинної соціалізації серед осіб похилого віку в сільській місцевості, знайти шляхи вирішення проблем, виділити недоліки пропозицій по організації дозвілля і, на основі повної картини проблеми скласти ефективно та обґрунтоване проектне рішення по усуненню поставленої проблеми.

Література

1. Андрєєва, Г. М. Соціальна психологія. / Г. М. Андрєєва - Москва: Аспект Прес, 2009.
2. Анурін, В. Деякі проблеми соціології старості / Психологія старості і старіння: Хрестоматія // Упоряд. О. В. Краснова, А. Г. Лидерс. - Москва: Академія, 2003. - С.87-90.
3. Анциферова, Л. І. Нові стадії пізньої життя: час теплої осені або суворої зими? / Психологія старості і старіння: Хрестоматія // Упоряд. О. В. Краснова, А. Г. Лидерс. - Москва: Академія, 2003. - С.119-126
4. Бацман Р, Духовні проблеми літніх людей / Проблеми старості:духовні, медичні та соціальні аспекти: 3б. праць // Під ред. А. В.Флінта. - Москва: Свято-Дмитрівське училище сестер милосердя, 2003. - С.53
5. Бокарев, Н. Н. Соціальний потенціал особистості і його реалізація на різних етапах життєвого циклу / Соціальна політика і соціологія. / Н. Н. Бокарьов - Москва: изд-во МГСУ Союз, 2004. - №3 - С. 157-159.
6. Богомолец, А. А. Продовження життя. / А. А. Богомолец - Москва: 2004.- 143 с.23. Бодальов,
7. Молевич, Е. Ф. До аналізу сутності та форми соціальної старості /Е. Ф. Молевич // Соціол. дослідні. 2009. - № 4. - С. 61-64.
8. Шарін, В. І. Соціальна допомога різним категоріям населення /В. І. Шарін.- Єкатеринбург: Поліграфіст, 2011. - 240 с
9. Щукіна, Н. П. Технологія соціальної роботи Частина 2. /Н. П. Щукіна - Самара: 2006. - 231с.
10. Яцемирський, Р.С. Соціальна геронтологія: навч. посібник /І. Г. Біленька, Р. С. Яцемирський. - Москва: Владос, МГСУ, 2010. - 224 с.

УДК 364:316.647.5

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Медвідь С.С., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц., **Хлебик С.Р.** кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті розглянуто теоретичні аспекти організації роботи соціального педагога ЗВО щодо формування толерантності підлітків. Охарактеризовані рівні та механізми формування толерантності. Сформульовані основні компоненти толерантної поведінки підлітків та їх характеристика. Подані конкретні освітні завдання школи щодо формування толерантності.

Ключові слова: толерантна поведінка, підлітки, умови формування толерантності.

Постановка проблеми. Формування у підлітків толерантної поведінки є одним із завдань освітньої системи України, коли кількісне зростання проявів націоналізму, екстремізму, ксенофобії, агресивності у підлітків стає буденністю одним з важливих умов профілактики екстремізму виступає діяльність всіх соціальних інститутів по формуванню толерантної поведінки людей.

Актуальність вивчення цього явища у наш час обумовлюється тим, що збільшується кількість фіксованих випадків агресивної поведінки підлітків. Це призводить до низки педагогічних (шкільна дезадаптація, академічна неуспішність), психологічних (психологічні розлади, закріплення в свідомості негативних уявлень про себе, зниження самооцінки, порушення соціалізації, соціальна дезадаптація), медичних (травматизація) наслідків.

Аналіз дослідження Соціально-психологічним умовам та напрямкам формування толерантності підлітків присвячено праці вітчизняних науковців, таких як А.М. Большакова, А.М. Горянська, А.О. Грива, А.Б. Коваленко, В.С. Кукушин, І.В. Федосєєва та ін..

Виклад основного матеріалу. Рівень толерантності окремої людини багато в чому характеризує його особистісні якості, моральну зрілість і культуру, обумовлює його відносини з іншими людьми.

Особливу увагу необхідно приділяти вихованню толерантної поведінки підлітків, які в силу психологічної нестійкості і соціальної незрілості схильні до впливу різних ідеологій, націоналістичних, псевдопатріотичних ідей.

Вікове прагнення до самореалізації може стати підґрунтям для формування екстремістської поведінки. Аналіз сучасних досліджень різних аспектів толерантності показує, що інтерес до означеної проблеми все більше зростає.

Професор Г.Д. Дмитрієв виділив наступні рівні формування толерантності в освіті. [2, с.208]

1. Навчання толерантності передбачає формування у індивіда терпимості по відношенню до культурних особливостей інших етносів.

2. Розуміння і прийняття іншої культури .

3. Повага культурних відмінностей-висока оцінка іншої культури.

4. Затвердження культурних відмінностей.

Механізми формування толерантності у підлітків з урахуванням діяльнісного підходу можна розділити на групи: що формують мотиваційно-ціннісний компонент, когнітивний, емоційно-вольовий та поведінковий.

Механізм формування мотиваційно-ціннісного компонента пов'язаний із засвоєнням ненасильства як загальнолюдської цінності, вони визначають мотиви допомоги, співпраці, любові, сприяння, підтримки.

Механізм формування когнітивного компонента виражається в умінні зрозуміти, що відбувається, мотивацію протилежного боку. Ю.Н. Кулюткін вважає, що зрозуміти це значить співвіднести предмет пізнання з своїми змінами і уявленнями, зі своїм життєвим досвідом.

Механізм формування емоційно-вольового компонента полягає в умінні, або невмінні долати дратівливість, проявляти самоконтроль і саморегуляцію. Механізм формування поведінкового компонента проявляється в міжособистісної толерантності, стримування по відношенню до іншої точки зору.

Виходячи з цього, можна виділити компоненти міжособистісної толерантності у підлітків:

1. Когнітивний: установка на формування у себе конкретних якостей, необхідних для життя в полікультурному суспільстві; обсяг знань про міжособистісної толерантності.

2. Емоційно-оцінний: емоційно-стійке ставлення до інших, прийняття правомочності існування інших точок зору.

3. Поведінковий - велике число конкретних умінь і здібностей, емоційна стабільність, високий рівень співпереживання, здатність прощати [5, с.24].

Однією з важливих соціально-педагогічних умов формування толерантності особистості підлітка в поліетнічному середовищі є освітня установа "відкритого" типу з відповідним цьому закладу фахівцем психологом. Під школою "відкритого" типу необхідно розуміти таку школу, яка повинна мати саме багатофункціональний характер: вона відкривається для різних переконань учнів, діалогу, міжособистісного і міжгрупового спілкування. Концепція "відкритої школи" передбачає виховання в душі широкої соціальної комунікабельності, інтелегентного і відповідального ставлення кожного до самого себе, оточуючих людей і природи, формування розвинутої, вільної, толерантної та позитивно налаштованої особистості підлітка.

Конкретні освітні завдання школи "відкритого типу" мають включати в себе такі напрямки:

1) найбільш повний розвиток суб'єкта пізнання, любові до істини, гнучкості мислення;

2) озброєння знаннями, вміннями і навичками з позицій принципу цілісності, відображеної в мисленні, почуттях і діях;

3) турботу про зміцнення духовного і фізичного здоров'я людини;

4) гармонійний розвиток особистості, тобто рівноцінний розвиток спортивних, ремісничих, соціальних, художніх, інтелектуальних і етичних здібностей;

5) формування життєствердної соціальної відкритості, відповідальності і готовності до участі в створенні вільного демократичного ладу;

6) підготовку до життя в гармонії з природою;

7) розвиток активності, самодіяльності в проведенні розумного дозвілля і т. д. [1, с.275]

Запорукою успіху при реалізації зазначених завдань є пропаганда в школі духу творчості, стабільності, порядку, внутрішнього спокою для учнів. В якості найважливіших компонентів формування толерантної особистості розглядається прагнення самого учня до зростання і розвитку. Школа повинна допомогти довести цю тенденцію до оптимального її вираження. Відкрита школа орієнтована на роботу з учнями, які мають різні переконання, на розвиток міжособистісного і між-групового спілкування.

У структуру виховної роботи відкритої школи входять також загальнонародні і загальнокультурні свята і традиції, в яких беруть участь всі педагоги, психологи, учні, батьки, друзі школи. У такому різновіковому спілкуванні зміцнюються зв'язки школи з сім'єю і соціумом. Важливою соціально-педагогічною та психологічною умовою формування толерантності особистості в поліетнічному середовищі є виховання особи підлітка передусім на народно-педагогічних, національно-культурних традиціях із позитивним ставленням до власного "Я", поваги до інших, як таких же індивідів.

Працюючи з підлітками, необхідно звертатися до традицій, що сприяють взаємопізнанню культур, звичаїв та обрядів, впливають на розвиток особистості, формуючи шанобливе ставлення до інших національностей. В якості пріоритетних напрямків відзначаються такі:

– придбання і засвоєння знань у системі цінностей етносоціуму через рідну мову і культуру;

– залучення підлітків до національних звичаїв і обрядів, вірувань, національно-прикладного мистецтва народу;

– залучення до національної культури інших народів з метою формування поваги до їхньої мови, звичаїв, вірувань, гуманістичної культури міжнаціонального спілкування;

– створення умов для самореалізації особистості підлітка в соціумі за допомогою формування, розвитку здатності адаптуватися до умов життя суспільства. [3, с.329]

Соціально-етнічної та психологічної атмосфери в освітніх установах необхідно залучати вихованців в багатопланові навчальні та позанавчальні види діяльності.

1. Зустрічі учнів з іншими культурами в спеціально підготовленому середовищі. Організувати зустрічі школярів з іншими культурами можна двома різними, відносно самостійними, але взаємодоповнюваними шляхами:

– використання в психолого-педагогічній практиці ситуацій безпосередніх зустрічей дитини з представниками інших культур, які організуються під час самодіяльних туристсько-краєзнавчих експедицій;

– зустрічі школярів з іншими культурами можуть бути змодельовані педагогом та психологом в спеціальних ігрових ситуаціях, де вже самі підлітки беруть на себе ролі представників різних культур і, намагаючись утримувати свою нову культурну позицію (що, звичайно, вимагає від них ґрунтовної підготовки до гри), вступають в передбачений ігровим сценарієм "міжкультурний" діалог з будь-яких проблем. Подібні ігрові ситуації можна організувати в рамках звичайних шкільних занять.

2. Організація проблематизації відносин вихованця до представників інших культур. Проблематизація – це штучно створена для вихованців проблемна ситуація, спрямована на виявлення умовних та ймовірних суперечностей у їх відношенні до інших культур, що дозволяє їм виявити і подолати власні стереотипи, забобони, які раніше, можливо, і не усвідомлювалися ними. У даному контексті можна вийти на проблему етнічних стереотипів в оцінці людей або організувати ситуацію, в якій учні виявляються в позиції етнічної меншини.

3. Організація проблемних дискусій. Тут мова йде про міжособистісне спілкування з тієї чи іншої проблеми поліетнічного суспільства. Це спілкування дозволяє підлітку співвіднести власне ставлення до інших культур з поглядами і думками однолітків, іноді сприяє корекції цих відносин, так як думка однолітків, дуже вагома для дітей підліткового віку, може стати джерелом зміни їх власних поглядів. Для вирішення цього завдання можна організувати спеціальні тренінги, які сприятимуть розвитку зазначених умінь [4, с.404].

Таким чином, у змісті формування толерантності підлітків в поліетнічному середовищі проглядаються два підходи:

1) у розумінні школи, в якій є автономні блоки, що включають суму етнокультурних знань про той чи інший народ. Подібна освітня установа розглядається як засіб трансляції духовних цінностей рідної культури, формування національного характеру і самосвідомості;

2) інший підхід пропонує організувати діяльність поліетнічної школи як рух вихованця – носія рідної культури – до культури української та світової.

Отже формування толерантності як інтегральної якості особистості підлітків полягає в створенні розвиваючого толерантного простору і забезпечується за допомогою наступних заходів:

- розробка і впровадження комплексної програми формування толерантної поліетнічної взаємодії підлітків;
- формування крос-культурного освітнього середовища;
- використання варіативних форм організації толерантної взаємодії педагогів, психологів і підлітків та їх батьків.

Своєрідність сучасних умов зобов'язує всі соціальні інститути перебудувати свою діяльність, змінити зміст соціально-педагогічної та психологічної роботи з формування особистості підлітка в дусі взаєморозуміння, толерантності, взаємоповаги, з широким використанням поліетнічного середовища.

Література

1. Грива О.А. Толерантність в полікультурному середовищі : монографія / О. А. Грива. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 275 с.
2. Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование / Г.Д. Дмитриев. – М.: Народное образование, 1999. – 208 с.
3. Коваленко А.Б. Психологія розвитку толерантності підлітка [Текст] : монографія / А.Б. Коваленко, І.В. Федосєєва ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Переяслав-Хмельницький : СКД, 2014. – 329 с.
4. Кукушин В.С. Воспитание толерантной личности в поликультурном социуме / В.С. Кукушин. – Ростов н/Д., 2001. – 404 с.
5. Спицына О.А. Психологические условия формирования когнитивного и поведенческого компонентов толерантности у младших школьников в образовательной среде: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / О.А. Спицына. – Казань, 2006. – 24 с.

УДК 159.923:616

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СМЕРТІ ПАЦІЄНТА МЕДИЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ

Мельник О.М., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Гетьман Т.О.**, кафедра загальної та практичної психології

У статті розглядаються теоретичний аспекти вивчення проблеми ставлення до смерті пацієнта медичних працівників.

Ключові слова: смерть, процес помирання, медичні працівники.

Актуальність. Проблема ставлення до смерті завжди викликає багато запитань, які залишались тривалий час без відповіді, особливо сьогодні, коли гостро стоїть питання взаємостосунків лікаря та пацієнта, ставлення медичного персоналу до смерті останнього.

Постановка проблеми. Ми щодня стикаємося з таким явищем як смерть, по-різному її сприймаємо, але байдужими бути не можемо – це однозначно.

Переживання смерті пацієнта є досить складним питанням, адже це невід'ємна частина роботи медичного працівника і те, як він реагує на дану проблему, як повідомляє про це родичам померлого, впливає і на його життя в майбутньому. Саме тому нині дуже гостро стоїть питання прийняття смерті пацієнта, адже це нагадує не лише про власний кінець, але і про етичні принципи лікаря, яких він неухильно має дотримуватися.

Мета – теоретичне дослідження особливостей переживання смерті пацієнта медичними працівниками.

Основний матеріал. Таємниця смерті завжди була привабливою темою для буденних і філософських міркувань. Адже смерть – часта гостя в житті людей. Смерть – невід'ємна частина, аспект життя. Сьогодні до цього не лише загадкового, але і страшного явища проявляє цікавість медицина, філософія, психологія, а для екзистенційної філософії і психології проблема смерті є однією із центральних. Дане явище досліджують Е. Кюблер-Росс, Е. Ліндемман, А.А. Налчаджан, А.А. Реан, В.А. Семенова, К.В. Сельченко та ін.

При вивченні даних культур та народів ми можемо виявити той факт, що смерть завжди була для людини жажливою – і, здається, залишиться такою у майбутньому. І це зрозуміло, адже наша підсвідомість вважає власну смерть абсолютно неможливою. Підсвідомість просто не в змозі уявити собі припинення власного існування на землі. Якщо наше життя і обірветься, то така загибель приписується зовнішньому втручання, тобто наша підсвідомість може припустити, що нас уб'ють, але природня смерть від старості залишається неосяжною [1].

У 1980-х роках проводилися дослідження образів та сцен людини, яка пережила клінічну смерть. Р. Моуді описав комплекс переживань, які може мати людина, що декілька хвилин перебувала у стані клінічної смерті. Дані відкриття є досить індивідуальними, але при описі власного стану досліджувани, які пережили клінічну смерть, мають такі схожі переживання: пацієнти пам'ятають розмову лікарів, як їх реанімують, в момент смерті або перед нею багато людей чують шум, що звучить ніби зсередини, також бачать темний тунель та інші особливості [2].

Якщо у минулому епідемії забирали цілі сім'ї, то нині людина поборолла безліч хвороб, але сотні, навіть мільйони життів продовжують забирати онкологічні захворювання, ВІЛ / СНІД та ін. Якщо тяжкохвора людина потрапляє до лікарні, то за неї починають вирішувати безліч життєво важливих питань, забуваючи, що хворі також мають власні бажання, мрії, а головне – право на те, щоб їх вислухати [1].

У професійній сфері студент-медик, який тільки розпочинає власну кар'єру, може завоювати визнання колег своїми дослідженнями та успіхами у лікуванні хворих, але він не може знайти потрібні слова, коли пацієнт задає йому найпростіше запитання. Якби нам вдалося поєднати останні дослідження медичної галузі з такою ж увагою до людських взаємовідносин, то ми дійсно могли б зробити великий крок вперед [4].

А.А. Налчаджан стверджує, що процес помирання кожного хворого є індивідуальним і потребує особливого психологічного ставлення. Саме тому медичний працівник є певною мірою психологом, який повинен полегшити страждання хворого. Пацієнти уникають розмов про смерть, оскільки послідовно витісняють із своєї свідомості думки про неї. Екзистенційна фрустрація мобілізує механізми психологічного захисту, які допомагають уникнути стресу, фрустрації та депресії [2].

На думку А.А. Реан, дискусійним залишається питання евтаназії – дії лікаря, метою яких є викликати смерть безнадійно хворих людей. Чи має людина право добровільно піти з життя? Дуже важко знайти однозначну відповідь, оскільки суперечки з приводу цього й нині тривають у різних наукових колах. Існує активна евтаназія, коли лікар використовує спеціальні засоби (препарати), які прискорюють смерть пацієнта. Це вважається злочином, який карається законом з точки зору юриспруденції, але є полегшенням страждань для хворого, звільняє його від болю. З іншого боку, ми можемо спостерігати різне ставлення самого медичного персоналу до даного питання, адже існує навіть ряд критеріїв, на які повинен опиратися лікар при відключенні апаратів, які підтримують життя хворого [3].

Б.Г. Юдін у взаємостосунках медичних працівників та пацієнтів наголошує на дотриманні етичних норм, поваги до життя, гідності хворого, який помирає. Сама це, на його думку, повинно бути основою взаємодії між лікарем та пацієнтом [5].

З усього вищесказаного варто відмітити, що питання, яке ми розглядали є досить складним і потрібно враховувати безліч різних медичних, соціальних, психологічних аспектів при його розгляді.

Висновок. Отже, дана тема має багато теоретичних та емпіричних досліджень, які характеризують різні точки зору на проблему смерті та взаємостосунків між медичними працівниками і пацієнтами. Досить багато питань є дискусійними, оскільки торкаються етики, особистісного усвідомлення та ставлення лікаря до хворого, що помирає. Необхідно продовжити дослідження даної проблеми з метою кращого розуміння особливостей переживання смерті пацієнта медичним персоналом.

Література

1. Кюблер-Росс Е. О смерти и умирании / Е. Кюблер-Росс. – М.: София, 2001. – 224 с.
2. Налчаджан А.А. Загадка смерти. Очерки психологической танатологии / А.А. Налчаджан. – Питер, 2004. – 274 с.
3. Реан А.А. Психология человека от рождения до смерти / А.А. Реан. – СПб.: Питер, 2012. – 380 с.
4. Сельченко К.В. Психология смерти и умирания / К.В. Сельченко. – М., 2011. – 352 с.
5. Юдин Б.Г. Введение в биоэтику / Б.Г. Юдин. – М.: Прогресс-Традиция, 1998. – 384 с.

ДЕЛИНКВЕНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Миронов А.В., студент III курса факультета психологии и социальной работы.

Научный руководитель – преподаватель **Здоровец Т.Г.**, кафедра общей и практической психологии.

***Ключевые слова:** подростковый возраст, учебная деятельность, социальная ситуация в подростковом возрасте, кризис в подростковом возрасте, отношение педагога к ученику, девиантное поведение, делинквентное поведение, социальное подтверждение.*

Постановка проблемы. XXI век – время прогрессивного технического развития, время когда гаджет с доступом в интернет позволяет получить за короткий промежуток времени, все достижения науки от самых её истоков. Из этого следует, что в данное время школа утратила статус “цитадели знаний” и за ней осталась лишь функция социализации индивида в окружающей его социальной среде. Современная общеобразовательная школа, в Украине, не озабочена проблемой мышления личности. Да и что говорить о школе, если научные деятели, “мыслители” научной сферы не имеют представления о процессе мышления, - они способны лишь описывать результаты данного процесса и лишь на основе этого говорить, что исследовали и что-то знают о мышлении личности. Все чему учит школа - это воспроизводить ранее заданный материал и действовать по заученному алгоритму. Следовательно, тогда не удивительно, что ученики не озабочены школьным материалом и, в свою очередь, ставят в приоритет отношения со сверстниками (к тому же нужно учитывать, что интимно-личностные отношения в подростковом возрасте есть ведущей деятельностью, которая детерминирует психическое развитие личности). Все вышеизложенное позволяет мне предположить, что деятельность подростка в школе направлена на формирование определенного социального статуса в глазах одноклассников, а учебная деятельность, в это время, уходит на второй план (в лучшем случае).

Онтология личности подростка в социальной группе. Л.С. Выготский утверждает, что человек существо абсолютно социальное [1], и этому подтверждением есть не только тот факт, что в первые годы жизни человек не способен к самостоятельной деятельности, но также и то, что длительное игнорирование индивида его окружением, то есть отсутствие социального подтверждения существования со стороны других, приводит к серьезным нарушениям психологического здоровья. Следовательно, дабы не испытывать дискомфорта напряжения, человек просто вынужден зарабатывать себе социальный статус в окружающем его обществе, и всячески изворачиваться, дабы на него обратили внимание, - тем самым подтвердили его присутствие в их сознании. В подростковом возрасте это максимально выражено, поскольку происходит формирование личностного отношения к самому себе и к окружающей действительности. К тому же данное отношение формируется со значимой долей оценочного компонента значимых других из окружающей индивида социальной среды.

А.Е. Личко считает, что суть подросткового комплекса составляют свойственные этому возрасту определенные психологические особенности, поведенческие модели, специфически-подростковые поведенческие реакции на воздействия окружающей социальной среды. К ним относятся реакции эмансипации, группирования со сверстниками, реакция увлечения (хобби-реакция) и реакции, обусловленные формирующимся сексуальным влечением.[3]

Кризис подросткового возраста является серьезным испытанием как для ребенка, так и для его окружения. Чувство взрослости подростка вызывает негодование со стороны старших, в прошлом безусловных авторитетов для ребенка, что в свою очередь провоцирует еще больший протест у подростка. Протест на протест против протеста – приблизительно такой является социальная ситуация подросткового возраста.

Для подростка учебная деятельность отходит на задний план, а на фокусе постают интимно-личностное взаимодействие со сверстниками. Школа посещается не для занятий, а для общения с одноклассниками и друзьями, что в свою очередь провоцирует негодование у учителей, которые начинают ругать и осуждать учеников за их поведение. А подросток по иному не может, такая вот специфическая социальная ситуация развития на данном возрастном этапе. Но огорченные, некомпетентные учителя, не вникая в суть проблемы, продолжают агрессивно проповедовать стратегию полного подчинения правилам. Как следствие, у детей есть два варианта: бунт или подчинение. Оба они имеют и плюсы, и минусы, но, что главное – обе стратегии формируют Я-концепцию (каждая по-разному).

Глубинный анализ и перспективы дальнейших исследований.

Экспериментальная часть исследования проводилась с учениками 5-В класса Нежинской гимназии №3 (12 мальчиков, 8 девочек). Большая часть учеников выбрала стратегию бунта, которая состоит в игнорировании навязанных извне правил поведения. Интимно-личностные отношения предполагают формирование некоторого впечатления об участниках данных отношений самими участниками и их социальным окружением. Следовательно, чтобы данное впечатление было удовлетворительным, ученики поступают таким образом, чтобы сформировать себе приемлемый окружением социальный статус среди сверстников. Ученики 5-В класса формируют себе социальный статус с помощью делинквентного поведения, то есть не выполнения правил поведения в школе. Однако должна быть причина такого выбора, ведь ученики могли и подчиняться требованиям учителей и администрации учебного заведения. Следовательно, мы попытались определить эту причину (причины). Для этого выбрано ряд методик, позволяющих «пролить немного света» на данную проблему: КПО «Гора» [2], КПО «Исследования дома» [2] – позволяющие определить глубинные, неосознаваемые причины поведения. Данный мотив очень показательный, по словам самого Лейнера «... дом переживается прежде всего как выражение собственной личности или одной из ее частей. В мотиве дома выражаются структуры, в которые пациент проецирует себя и свои желания, пристрастия, защитные установки и страхи. Эти символизируемые психические составляющие относятся к эмоционально переживаемым в данный момент оценкам себя самого» [2]; метод экспертной оценки (в роли экспертов выступали учителя и я) – позволяющий определить непосредственно учеников с делинквентным поведением; Карта наблюдений Стотта [4] – позволит определить возможные причины девиантного поведения учеников. Были получены следующие результаты:

1) КПО «Гора» [2]: у абсолютного большинства отсутствует эмпатийное переживание по отношению к другому человеку, как к такому, как он сам; у абсолютного большинства завышена планка притязаний; 90% учеников находятся на пути идентификации себя с родителем того же пола что и они.

2) КПО «Исследования дома» [2]: 65% учеников открыты к социальным контактам, демонстративны; остальные имеют трудности в установлении социальных контактов; 76% учеников имеют нерешенную эдипальную проблематику.

3) Метод экспертной оценки: решением экспертной комиссии было выделено 4 ученика, которые наиболее часто игнорируют правила поведения в школе – П.К., М.И., К.М., З.Т.

4) Карта наблюдений Стотта [4]: у всех учеников сильно/значительно выражена тревожность за принятие их другими детьми взрослыми; сильно/значительно выражена враждебность к детям (как результат конкурентной борьбы за статус); М.И., К.М., З.Т. – стремятся к независимости от взрослых, демонстративное непринятие опеки взрослых; М.И., П.К., К.М. имеют сильно выраженную неугамонность – невозможность длительного контроля собственного поведения; З.Т. и М.И. имеют, по данным карты, значительно выраженную и сильно выраженную умственную отсталость соответственно.

Выводы. Вышеизложенные данные позволяют предположить наличие в подростковом возрасте конкурентной борьбы за социальный статус в группе сверстников, которая детерминруется потребностью в социальном подтверждении и одобрении со стороны значимых лиц в социальном окружении, что, в свою очередь, имеет своим следствием отодвигание учебной деятельности на задний план и демонстративное делинквентное поведение, как способ получения одобрительной оценки окружающей социальной средой. Данная проблематика остается открытой и требует дальнейших исследований.

Литература

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений в шести томах.- М. 1982
2. Лейнер Х. Кататимное переживание образов. Основная ступень. – М., ЭЙДОС, 1996
3. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. - Л., 1983. - С. 36-50.
4. Рабочая книга школьного психолога / Под ред. И.В. Дубровиной. – М., 1991

ПСИХОЛОГІЯ ЖІНОЧОГО ОБРАЗУ В РЕКЛАМІ ПАРФУМІВ

Михайліченко К.В., магістрантка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Литовченко Н.Ф.**, кафедра загальної та практичної психології.

На прикладі реклами парфумів проілюстровано специфіку використання жіночих образів, їх стереотипність. Проаналізовано рекламу парфумів, визначено групу образів які зустрічаються найчастіше та з'ясовано їх вплив на реципієнтів.

Ключові слова: реклама, стереотипи, жіночий образ.

Реклама міцно затвердилась у всіх сферах життя людини. Вона диктує соціальні норми та стереотипи, що важливо при соціалізації, формуванні кругозору та світосприйнятті. Реклама проникає в усі сфери життя людини, тому не можна не до оцінювати її вплив на суспільство. Окрім цього, реклама репрезентує соціальну реальність, на основі якої можна робити висновки щодо культури та цінностей суспільства.

Реклама парфумерії націлена на створення образу конкретного аромату, що збігається з уявленнями реципієнтів. Усе це і зумовлює **актуальність** нашої роботи.

Мета дослідження – розкрити та сформулювати чіткі стереотипні жіночі образи в рекламі парфумів.

Питання стереотипного представлення жінки в рекламі розглядали такі вчені, як Борисов Б., Грошев І., Дударева А., Негорова І., Хрулева Т.

Невід'ємною характеристикою реклами є її спокусливий та сексуальний характер. Це означає, що реклама не тільки привертає увагу до товару, обіцяє користь, успіх, популярність тому, хто його придбає, але і формує бажання володіти цим товаром. Покупця потрібно спонукати уявляти себе володарем даного товару і тоді це неодмінно призведе до його придбання з полиць магазинів. Борисов Б.Л. зазначає, що для досягнення такого ефекту в рекламному повідомленні повинен бути присутній об'єкт, який неодмінно стане бажаним. Згідно з психологією реклами, даним об'єктом є жіночий образ, і безпосередньо жіноче тіло, яке є потужним стимулятором покупки. "Далі за силою ефекту привабливості стоять діти. Потім - тварини, особливо домашні, і тільки потім – чоловіки" [1, с. 135].

Неговорова І.В. у роботі "Гендерний стереотип жінки в контексті сучасної реклами" виокремлює 7 образів. На основі цієї роботи ми, проаналізувавши сучасну рекламу парфумів, виокремимо ті які найбільш використовуювані та впливові в цій сфері (табл. 1).

Образ	Характеристики
"Закохана жінка"	Вірність
	Великодушність
	Дбайливість
	Замкнутість
"Самодостатня жінка" / "Бізнес гуген"	Незалежність
	Самодостатність
	Активність
	Інтелектуальність
"Спокуслива жінка"	Ревнощі
	Сексуальність
	Чуттєвість
	Чарівність
	Привабливість
"Легковажна жінка" / "Фотомодель, безтурботна жінка"	Залежність
	Пасивність
	Інфантильність
	Легковажність

Образ "закоханої жінки" - універсальний, не потребує розмежування аудиторії на вік, соціальний статус, освіту. Даний образ отримав найбільшу популярність серед всіх представлених, через те що він відображає одну з найважливіших потреб індивіда - потреба кохати та бути коханим.

Образ "самодостатньої жінки" сприймається споживачами віком від 20 до 28 років більш негативно, ніж споживачами старшої групи (51-54 роки). Це може пояснюватися тим, що вік наймолодших учасниць - це вік вибору партнера і створення сім'ї, а даний образ, який демонструє незалежність, не сприяє ідентифікації цієї групи споживачів: "Ні, ця жінка зовсім не схожа на мене, я б не вибрала такі парфуми".

Образ самодостатньої, незалежної жінки в цілому нетрадиційний для нашої культури. Такий стереотип намагається нав'язати вітчизняному споживачеві більшою мірою зарубіжна реклама.

Образ "спокусливої жінки" сприймається групою молодих споживачів позитивно. Це той образ на який жінки віком 20-28 років рівняються або ж хочуть бути схожими [3].

Група жінок старшого віку сприймає цей образ навпаки, вкрай негативно. Це пояснюється тим, що учасниці сприймають даний образ як суперницю, конкурентку, загрозу свого сімейного вогнища.

Образ "легковажною жінки" сприймається негативно обома віковими групами, особливо в група старшого віку. На таку реакцію може вплинути виховання, звичаї, менталітет або ж інші характеристики. Але зауважимо, що даний образ не залишив байдужими нікого. Тобто, про його ефективність можна посперечатися [4].

Ставлення до жіночих образів неоднозначне: "легковажна жінка" в рекламі сприймається негативно, "закохана жінка" подобається, а до "спокусливої" і "самодостатньої" ставлення часто буває неоднозначним, від чого залежить вік реципієнтів на яких направлена реклама продукту.

Образ "бізнес вумен / самодостатньої жінки", так активно пропагований в Америці, на вітчизняному рекламному полі представлений не сильно, але з дедалі більшим відходом від консервативного гендерного розподілу ролей, використовується все більше і більше. У всіх образах тіло героїнь струнке і підтягнуте, особа симпатичне. Товстими дозволяється бути тільки жінкам в образах "простодушна" і "мудра подруга". За допомогою даного подання жінки і формуються стереотипи з приводу її ролі в суспільстві, жінка починає втрачати статус особистості і домінування над усім чином набуває сексуальність її тіла.

Отже, жінка в рекламі розділена на чотири стереотипні образи. На даному етапі реклама є знаряддям розхитування гендерних стереотипів, коли жінку намагаються представити як істоту асексуальну. Жінка дуже часто сприймається як основна загроза чоловічого світу, оскільки є дестабілізуючим фактором.

Таким чином, беручи до уваги вищесказане, зазначимо, що одною з важливих завдань гендерних досліджень повинна стати розробка рекламних технологій, спрямованих на створення гендерних образів, які не дискримінують жінок і чоловіків. Усвідомлення ролі реклами в гендерної соціалізації та важливості гендерної теорії в навчанні фахівців реклами здатне спрямувати розвиток суспільства в бік толерантних і рівноправних взаємин жінок і чоловіків.

Література

1. Борисов Б.Л. Технологии рекламы и PR [Текст] / Б.Л. Борисов – М.: Фаир - Пресс, 2007. – 624 с.
2. Groshov I. V. Гендерные образы рекламы [Текст] // Вопросы психологии. 2000. №6. С. 172-187
3. Groshov I.V. Технологии гендера рекламных дискурсивных практик [Текст] / И.В. Groshov // Социол. исслед. - 1999. № 4. -С. 71-77.
4. Groshov I.V. Полоролевые стереотипы в рекламе [Текст] /И.В. Groshov// Психол. журн. - 1998. - Т. 19. - № 3. - С. 112-119.
5. Дударева А. Рекламный образ. Мужчина и женщина [Текст] / А. Дударева. - М.: РИП - холдинг, 2003. - 222 с.
6. Неговорова И.В. Гендерный стереотип женщины в контексте современной рекламы косметических средств [Текст] // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. 2009. № 3. С. 187-189.
7. Хрулёва Т.Н. Гендерный аспект типологии рекламы [Текст]: автореф. дис. канд. филологич. наук: 10.02.20 / Хрусталёва Татьяна Николаевна; Таганрогск. гос. пед. инст. - Пятигорск, 2007. – 19 с.

ОСНОВНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОБДАРОВАНІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Михайлюк Я.В., студентка 4 курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – доктор пед. наук, доц. **Лісовець О.В.** кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

У статті висвітлено різні аспекти соціально-правового захисту обдарованої молоді. З'ясовано поняття "молодь" та "обдарована молодь". Виокремлено три групи обдарованої молоді залежно від віку. Розглянуто основні напрями реалізації державної підтримки обдарованої молоді.

Ключові слова: обдарована молодь, соціально-правовий захист, академічні стипендії, гранти, премії.

Актуальність проблеми дослідження. Становлення української державності, інтеграція в Європейське і світове товариство, побудова громадянського суспільства, передбачають орієнтацію на особистість, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, прагне вдосконалити власне життя і життя своєї держави. Високий рівень інтелектуального, творчого потенціалу кожної країни є основним фактором впливу на загальний і економічний розвиток [1]. Це в значній мірі визначає зацікавленість проблемами обдарованості і інтелекту, які поступово знаходять відображення у державній політиці та усіх сферах життя. Україна сьогодні, як ніколи, зацікавлена в інноваційному розвитку суспільства, а тому особливого значення набувають проблеми виявлення та підтримки обдарованої учнівської молоді, створення соціального середовища, сприятливого для виховання особистості з високим рівнем сформованості творчих здібностей, оскільки саме обдарована учнівська молодь у майбутньому формує імідж країни на міжнародній арені, її інноваційний людський капітал, відкриваючи свої досягнення світовій спільноті, тому виникла необхідність у соціально-правовому захисті обдарованої молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі обдарованої молоді приділяють увагу як вітчизняні так і зарубіжні науковці: О. Антонова, Н. Басова, Є. Бородін, І. Ластовченко, В. Моляко, В. Чупров, В. Лісовський, М. Кольчугіна та ін. Проте дослідження зосереджуються на методологічному визначенні змісту, форм і методів роботи у даному напрямі. Також, проблема організації роботи з талановитою молоддю розглядається у дослідженнях державної молодіжної політики.

Мета полягає у вивченні та аналізі соціально-правового захисту обдарованої молоді.

Виклад основного матеріалу. Найбільш розроблений з наукової точки зору термін "молодь" можна зустріти різних наукових дослідженнях, в тому числі присвячених проблемам соціальної роботи з молоддю. Основним критерієм, що дозволяє відокремити дану частину населення, є вік – він варіюється в межах від 14 до 35 років. Своєрідність молоді як соціальної групи полягає в наявності специфічних соціально-психологічних властивостей, що визначають процес становлення молоді людини як особистості. Зазначене характеризується тим, що у значній частині молоді (учнів, студентів) немає в повному розумінні слова соціального стану, а також тим, що соціальні особливості різних груп молоді визначаються не тільки їх формальною приналежністю до різних структур суспільства, а й безпосередньою включеністю в масові рухи [6, с. 49].

Серед усієї молоді окремо можна виділити таке поняття, як "обдарована молодь" – це молоді громадяни віком від 14 до 35 років, наділені виключними творчими здібностями і талантом, які досягають високих результатів у сфері науки, освіти, мистецтва і культури [2, с. 48]. Обдаровану молодь, в залежності від віку, поділяють на три великі групи (табл. 1).

Таблиця 1

Віковий поділ обдарованої молоді

№ п/п	Назва групи	Хто відноситься
1.	Обдарована учнівська молодь	Обдарована молодь, яка навчається і виховується в загальноосвітніх навчальних закладах
2.	Обдарована студентська молодь	Обдарована молодь, яка навчається в професійно-технічних або у вищих навчальних закладах за денною, вечірньою або заочною, дистанційною формами навчання з метою здобуття певних освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів
3.	Обдаровані молоді вчені	Обдарована молодь, яка працює на державних підприємствах, у державних науково-дослідних (науково-технічних) установах та організаціях, вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, або навчається за денною формою навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі

У сучасних умовах актуальною є підтримка обдарованої молоді на усіх етапах для забезпечення найкращого розвитку здібностей з метою отримання успішного результату. Саме тому, відповідно до "Указу президента України про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді", державна підтримка обдарованої молоді – це сукупність заходів, що здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування у сфері молодіжної політики з метою створення умов, гарантій і стимулів для розкриття творчих здібностей молоді у сфері науки, освіти, культури і мистецтва [7].

Необхідність державної підтримки обдарованої молоді пов'язана насамперед з: відсутністю систематичної роботи з обдарованою молоддю та відсутністю комплексного правового, фінансового, науково-методичного забезпечення; потребою систематизації форм соціально-правового захисту обдарованої молоді з боку держави.

На державному рівні затверджено "Державну цільову соціальна програма "Молодь України" на 2016-2020 роки", в якій особливу увагу приділено обдарованій молоді. Дана програма роботи з обдарованою молоддю спрямована на забезпечення розвитку фізичного, інтелектуального, духовного та творчого потенціалу молоді шляхом створення найкращих умов для її самореалізації та постійного самовдосконалення [3].

Значне місце у системі державної підтримки обдарованої учнівської та студентської молоді, молодих вчених посідає така форма підтримки як призначення різного виду академічних стипендій, грантів та премій, головною метою яких можна назвати заохочення обдарованої молоді для подальшого розвитку [4] (табл. 2).

Таблиця 2

Матеріальні види державної підтримки

Вид державної підтримки	Кандидати для отримання підтримки
Академічна стипендія Президента України студентам вищих навчальних закладів та аспірантам	студенти-відмінники й аспіранти, які мають успіхи у навчальній та науковій роботі.
Академічна стипендія Кабінету Міністрів України студентам вищих навчальних закладів та аспірантам	найкращі студенти й аспіранти (починаючи з другого року навчання)
Стипендія Верховної Ради України для студентів вищих навчальних закладів, які виявили особливі успіхи в навчанні та науковій роботі	студенти-відмінники, які мають визначні успіхи.
Стипендія Президента України для молодих учених	наукові співробітники й аспіранти до 35 років, які мають опубліковані наукові праці та проводять наукові дослідження
Стипендія Кабінету міністрів України для молодих учених	вчені до 35 років, які виконують наукові дослідження, здійснюють актуальні науково-технічні розробки та вже досягли значних результатів
Премії Національної Академії Наук України для молодих учених і студентів вищих навчальних закладів за кращі наукові роботи	студенти, аспіранти, молоді вчені; нагороди присуджуються за результатами конкурсу наукових робіт, який проводиться кожного року
Премії Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді в розбудові України	молодь до 35 років за спортивні, наукові, творчі, виробничі результати, внесок у розвиток молодіжного руху та інші досягнення, здійснені протягом року
Гранти Президента України для обдарованої молоді	молодь від 14 до 35 років для реалізації соціально значущих творчих ініціатив у соціальній і гуманітарній сфері, орієнтованих на пропаганду здорового способу життя, підвищення рівня громадської активності та правової культури громадян

Серед недержавних програм підтримки обдарованої молоді найбільш відома стипендіальна програма "Завтра.UA". Її головна мета сприяти формуванню та зміцненню нового покоління інтелектуальної та ділової еліти країни. В програмі знаходять найталановитіших студентів України, надають їм фінансову підтримку для продовження освіти та реалізації власних проєктів, створюють додаткові можливості для індивідуального розвитку. Стипендіатів відбираються щорічно на відкритому всеукраїнському конкурсі серед студентів. Основними критеріями відбору є високий рівень навчальних досягнень, а також бажання зробити свій внесок у процес розвитку України [5].

У процесі розгляду проблеми відмічено, що реалізація усіх заходів підтримки обдарованої молоді в Україні з боку держави забезпечить:

- спільну та скоординовану діяльність владних структур з соціальними інститутами: молодіжними та дитячими громадськими організаціями; організаціями, установами та закладами, що працюють з молоддю і волонтерами, за безпосередньою участю молоді;
- підтримку соціально значущих проєктів інститутів громадянського суспільства, молодіжних та дитячих громадських організацій;
- посилення роботи з розвитку міжнародного молодіжного співробітництва, сприяння інтеграції молоді у світову та європейську молодіжну спільноту;
- застосування кращих надбань європейської практики формування та реалізації політики у молодіжній сфері.

Висновки. Розгляд проблеми дав змогу зробити висновок, що соціально-правовий захист обдарованої молоді повинен базуватися на взаємодії та співпраці державних і недержавних структур. Вважаємо, що перспективним є розвиток співпраці між системою освітніх закладів, громадськими організаціями та державними установами. Подальше дослідження проблеми соціально-правового захисту обдарованої молоді потребує більш ґрунтовного аналізу досвіду роботи у даному напрямі в країнах Європейського Союзу.

Література

1. Антонова О. Є. Проблема розвитку обдарованої особистості в Україні і світі: сучасний стан і перспективи / О. Є. Антонова // Нові технології навчання: Наук. – метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ-Вінниця. – 2012. – Вип. 73. – С. 8–15.
2. Грищук Ю. В. Підтримка обдарованої учнівської молоді: нормативно-правовий та соціально-педагогічний аспекти / Ю. В. Грищук // Освітологічний дискурс. – 2014. – № 1 (5). – С. 46–57.
3. Державна цільова соціальна програма "Молодь України" на 2016–2020 роки. Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF>. Дата звернення: 16.02.2019.
4. Державні стипендії, премії та гранти України. Джерело: <https://studway.com.ua/derzhavni-stipendii/>. Дата звернення: 17.02.2019.
5. Завтра. ua. Стипендіальна програма Фонду Віктора Пінчука. Джерело: <https://zavtra.in.ua/about>. Дата звернення: 17.02.2019.
6. Социальная работа с молодежью: Учеб. пособие / Под ред. Н. Ф. Басова. 3-е изд. – М.: Издательский дом "Дашков и К", 2010. – 328 с.
7. Указ президента України "Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді". Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612/2000>. Дата звернення: 17.02.2019.

УДК 167.1

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Могильна Ю.В., магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Демченко Н.М.**, кафедра педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту

У статті обґрунтовано сутність понять "адаптованість" і "адаптація". Проаналізовано підходи психологів і педагогів до даної проблеми і виділені три основних напрямів, на основі яких пропонується проведення психолого-педагогічної роботи щодо адаптації першокласників до навчання в школі.

Ключові слова: адаптованість, адаптація, фізіологічна адаптація, психологічна адаптація, соціологічна адаптація.

Постановка проблеми. Сучасні умови шкільного навчання у початковій школі, пов'язані із розумовим, емоційним та фізичним навантаженням, висувають нові, ускладнені вимоги не тільки до психофізіологічної конституції дитини або її інтелектуальних можливостей, але й взагалі до її особистості і, перш за все, до її соціально-психічного рівня. Різні аспекти проблеми пристосування дитини до цих вимог здавна привертали увагу дитячих фізіологів, психологів і педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У філософських, біологічних, соціологічних і психолого-педагогічних дослідженнях проблема адаптації вивчалась на різних рівнях: розробка теорії особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, А. Леонтьєв, С. Рубинштейн); дослідження впливу педагогічного середовища на розвиток особистості школяра (Л. Мудрик, В. Назаров, Л. Новікова,

В. Семенов); дослідження поняття "адаптація" – від розкриття змісту самого поняття (Ю. Александровський, Ф. Березін, В. Казначеев) до виявлення особливостей її прояву в різних видах діяльності (В. Мерлін, В. Рождественський, Я. Стреляу) та чинників, які детермінують цей процес у тих чи інших умовах (О. Мороз, М. Раттер); особливості адаптації першокласників до нових умов систематичного навчання у шкільному колективі однолітків (М. Безруких, Л. Божович, А. Венгер, С. Єфимова, І. Коробейников, Д. Ельконін); визначення окремих компонентів готовності до навчання у школі, безперервності навчання у дошкільному і загальноосвітньому навчальному закладі (Н. Алієва, Н. Гуткіна, А. Маркова). Проблемам соціальної адаптації і дезадаптації особистості присвятили свої праці К. Абульханова-Славська, Г. Балл, Ф. Березін, М. Борисhevський, Л. Дзюбко та ін. Питання профілактики дезадаптації особистості в умовах навчального закладу досить широко представлена у працях українських науковців: О. Єжова, Л. Кальченко, Л. Міщик, В. Оржеховська тощо.

Мета статті – визначити сутність поняття "адаптація", розкрити особливості фізіологічної, психологічної і соціальної адаптації особистості.

Основний матеріал. Енциклопедія сучасної України надає тризначне означення терміна "адаптація". По-перше, адаптація – це процес пристосування об'єкта (адаптаціогенез); по-друге, це стан пристосованості об'єкта (результат адаптаціогенезу); по-третє, це дія, спрямована на об'єкт з метою його пристосування до визначених вимог, пристосування об'єкта до використання в конкретних умовах [2].

Також "адаптацію" розглядають як процес пристосування людини або групи людей до нового соціального середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії. Необхідно зазначити, що за критерієм домінуючої форми адаптивної діяльності процес адаптації індивіда можна умовно розподілити на три етапи:

- 1) *орієнтаційний* – спрямований на ознайомлення адаптантів з соціальним середовищем;
- 2) *оціночний* – відбувається диференціація соціального досвіду та способу життя на взаємоприйнятний та взаємовідхилений відбір можливих за нових умов форм та способів діяльності згідно з установками та ціннісними орієнтаціями, які раніше склалися у адаптанта;
- 3) *сумісності* – суб'єкт досягає стану адаптованості [6].

Індикатором адаптації (як стадії процесу) вважається соціальний статус індивіда в цьому середовищі, а також його психологічна задоволеність цим середовищем в цілому або його важливими елементами.

І. Пихенько розділяє терміни "адаптованість" та "адаптація". Він доводить, що адаптованістю є певний стан взаємовідносин особистості та групи, за якого особистість без довготривалих внутрішніх і зовнішніх конфліктів продуктивно займається провідним видом діяльності, задовольняє свої головні соціогенні потреби, повною мірою реалізує рольові очікування, визначені еталоною групою, вільно самостверджується і виявляє свої творчі здібності.

Під адаптацією ж дослідник розуміє соціально-психологічний процес, який за сприятливих умов сприяє стану адаптованості особистості. Відповідно педагогічну адаптацію І. Пихенько визначає як спосіб створення сприятливих умов для навчання першокласників, їх особистісного розвитку, соціальної адаптації і соціального захисту дитини шляхом виховного впливу на його особистість і поведінку.

Відповідно адаптація це універсальна форма взаємодії людини з оточуючим середовищем. Це складне соціально зумовлене явище, що охоплює три рівні адаптивної поведінки людини: біологічний, психологічний і соціальний з провідною роллю останнього.

С. Олейніченко виділяє в біологічній (фізіологічній) адаптації першокласника декілька етапів:

- гостра адаптація (перші 2-3 тижні). Найважчий час для дитини. В даний період на всі нові впливи організм дитини відповідає значною напругою практично всіх своїх систем, і як результат – багато першокласників у вересні хворіє;
- нестійке пристосування – організм дитини знаходить адекватні, близькі до оптимальних варіантів реакцій на нові умови;
- період відносно стійкого пристосування – організм реагує на навантаження з меншою напругою.

О. Лавренко визначає "психологічну адаптацію" як сукупність властивостей індивіда, що характеризують його стійкість до умов середовища та рівень пристосування до них, а також результат такого пристосування. Доводить, що психологічна адаптація явище двостороннє, і об'єктом дослідження при цьому є не індивід чи середовище, а їх взаємодія.

Відповідно психологічна адаптація розглядається як інтегральний показник стану людини, її здатності виконувати певні біосоціальні функції: адекватно сприймати оточення, спілкуватися з іншими людьми, здійснювати само- і взаємообслуговування в сім'ї та колективі, адаптивно змінювати поведінку відповідно до рольових очікувань. Вона є необхідною умовою процесу

перетворення індивіда на повноправного активного члена певного соціуму, формування свого статусу. Тому одночасно відбувається як пристосування колективу до потреб, інтересів, характеру індивіда, так і особа і група одночасно виступають у ролі суб'єкта й об'єкта адаптації [2].

С. Ніколаєнко та О. Ніколаєнко здійснили комплексний аналіз різних концепцій в психології розглянутих у загальному вигляді положень концепцій щодо розуміння та інтерпретації адаптації їх представниками. Науковці з'ясували, що існує три напрямки дослідження проблем адаптації у психології:

У першому автори розглядають адаптацію як процес і результат пристосування, який зумовлюється і зумовлює існування такого явища, як психіка, тому що дії і рухи будь-якої істоти на свою користь потребують інформації про світ для орієнтації у ньому і відповідного адекватного реагування.

У другому визначають адаптацію як процес, що супроводжує взаємодію одної людини з іншою, людини з колективом у спілкуванні, під час якого людина вимушена бути зрозумілою і розуміти іншого, підлаштовуватися у своїх діях до нього, до існуючих правил і норм, які складають зміст свідомості.

У третьому досліджують адаптацію як процес відновлення рівноваги, або гомеостазу, у взаємодії людини і середовища, відновлення людиною правильного співвідношення у всьому, що з її точки зору порушує порядок.

Відповідно у соціології соціальну адаптацію розглядають як пристосування до умов середовища і результат цього процесу або як вид взаємодії окремої особи, соціальної спільноти із середовищем, спрямованої на узгодження вимог та сподівань її учасників, реалізацію системи заходів щодо приведення індивідуальної чи колективної соціальної поведінки індивідів відповідно до загальноновизначених норм, правил, а також пристосування їх до безпечних соціальних та екологічних умов життєдіяльності [5, с. 12].

В Енциклопедії сучасної України дає таке означення соціальної адаптації як процес пристосування особи чи суспільної групи до соціального середовища. Механізмом, на думку В. Волович, соціальної адаптації є зближення ціннісних орієнтацій індивіда та групи, засвоєння ними норм, традицій і звичаїв навколишнього культурного середовища, визначення своєї рольової поведінки в ньому [2].

Дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, член Президії НАПН України О. Савченко стверджує, що найцінніший результат початкової школи в особистісному вимірі, то це здорова дитина, мотивована на успішне навчання, дослідницьке ставлення до життя, це учень, який вміє вчитися з різних джерел, відповідально ставитися до себе і життя інших людей, усвідомлює себе громадянином Української держави. Вона переконана що для досягнення цього результату, який має особисте і соціальне значення, потрібно модернізувати методику викладання кожного предмета на засадах суб'єктності навчання, створити сучасне навчально-розвивальне середовище, комфортне для дитини [4, с. 43].

Соціальна адаптація проходить чотири основних стадії:

- врівноваження – встановлення рівноваги між групою та особистістю, які проявляють взаємну терпимість до системи вподобань і стереотипів поведінки один одного;
- псевдоадаптація – поєднання зовнішньої пристосованості до соціальної групи з негативним ставленням до її норм і вимог;
- пристосування – визнання і прийняття систем вподобань нової соціальної спільноти, взаємні поступки;
- уподібнення – психологічна переорієнтація особистості, трансформація колишніх поглядів, орієнтацій, установок відповідно до нової ситуації.

Компетентнісний потенціал кожної освітньої галузі, на думку сучасних дослідників, забезпечує формування всіх ключових компетентностей. За окремими освітніми галузями закріплено вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти. Так, наприклад, метою *соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі* є формування соціальної компетентності та інших ключових компетентностей, активної громадянської позиції, підприємливості, розвиток самостійності через особисту ідентифікацію, застосування моделі здорової та безпечної поведінки, збереження власного здоров'я та здоров'я інших осіб, добробуту та сталого розвитку [1, с. 6].

Н. Бібік переконана, що розвиток соціальних навичок в учнів початкової школи призводить до підвищення академічних досягнень, забезпечує якісне навчання і викладання, сприяє розвитку таких умінь:

- а) розширення словникового запасу;
- 2) умінь досліджувати, аналізувати й оцінювати навчальний матеріал;
- 3) умінь відповідати на запитання;
- 4) умінь використовувати нову інформацію [3, с. 58].

Отже, у сучасній психолого-педагогічних дослідженнях соціальна адаптація визначається як процес, за допомогою якого дитина досягає стану соціальної рівноваги при відсутності переживання конфлікту із оточуючими людьми. Також вона розглядається як завершальний, підсумковий етап адаптації в цілому, що забезпечує як фізіологічне і психологічне, так і соціальне благополуччя особистості.

О. Санько визначає, адаптацію не лише як успішність процес пристосування дитини до функціонування у новому середовищі, алей як здатність у майбутньому психологічно, особистісно та соціально зростати.

Учена виділяє і обгрунтовує психолого-педагогічні умови, що сприяють адаптації першокласників до навчання у школі:

- ігрова діяльність як частина навчального процесу;
- індивідуальний підхід до навчання учнів;
- створення системи активної взаємодії вчителя, вихователя дитячого садочка (де була або є дитина) та батьків дитини;

- володіння вчителем методикою адаптації першокласників до навчання у школі.

Серед необхідних умов супроводу першокласника на етапі адаптації, на думку дослідниці, є:

- систематичне відслідковування статусу дитини у новому колективі та динаміки її психічного розвитку у процесі шкільного навчання;

- створення соціально-психологічних можливостей для розвитку особистості кожного учня та їх позитивної адаптації за умови гнучкості побудови навчально-виховного процесу в школі, здатність змінюватись і трансформуватись в залежності від психологічних особливостей тих дітей, які прийшли на навчання в навчальний заклад.

Висновки. Комплексний аналіз філософських, біологічних, психологічних і педагогічних досліджень з проблем адаптації та її типології дозволяє нам стверджувати, існує кілька окремих підходів до визначення цих понять.

Так, процес шкільної адаптації, відповідно і першокласника, це складний і досготривалий процес, який реалізується у трьох основних напрямках: психофізіологічна адаптація (перебудови в організмі дитини з метою приведення у відповідність її потреб і потреб зовнішнього середовища); соціальна адаптація (залучення дитини до нової соціальної ситуації, активне пристосування до умов нового соціального середовища); психологічна адаптація (активність дитини у процесі пристосування її психічної діяльності до умов середовища або спроба змінити навколишнє середовище з метою досягнення успіху в процесі адаптації).

Література

1. Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>.
2. Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=42642.
3. Нова українська школа: поради для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. – К.: ТОВ "Видавничий дім "Плеяди", 2017. – 206 с.
4. Савченко О. Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи / О. Савченко // Гірська школа Українських Карпат. – 2015. – № 12-13. – С. 38-43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2015_12-13_26.
5. Соціологія: словник термінів і понять. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.
6. <https://subject.com.ua/sociology/dict/2.html>.

УДК 159.9.07

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Молібог В.В., студентка III курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – викл. **Здоровець Т.Г.**, кафедра загальної та практичної психології.

Ключові слова: самооцінка, самосвідомість, соціальна адаптація, підлітковий вік.

Постановка проблеми. Самооцінка є усвідомленням власної ідентичності незалежно від мінливих умов середовища, проявом самосвідомості індивідуума. Самооцінка істотно впливає на ефективність діяльності й на становлення особистості на всіх етапах розвитку. Залежність характеру й продуктивності всіх форм зовнішньої активності суб'єкта від його відношення до себе знайшла багаторазове підтвердження у психологічних дослідженнях, зокрема у роботах

Л.І. Божович, Р. Бернса, Т.В. Драгунової, Д.Б. Ельконіна, І.С. Кона, А.Н. Леонтьєва, А.В. Петровського, С.Л. Рубінштейна, Д.І.Фельдштейна, та ін. Психологічні дослідження переконливо доводять, що особливості самооцінки впливають і на емоційний стан, і на ступінь задоволення своєю роботою, навчанням, життям, і на стосунки з оточуючими. Разом з тим, сама самооцінка також залежить від вищезазначених факторів. Тому ставлення людини до самої себе є однією з фундаментальних властивостей її особистості.

Основний матеріал і результати дослідження. Підлітковий період – це період інтенсивного формування самооцінки, бурхливого розвитку самосвідомості як здатності спрямовувати свідомість на власні психічні процеси, включаючи і складний світ своїх переживань, потреби пізнати себе як особистість. На межі молодшого шкільного віку і підліткового відбувається криза самооцінки. Помічено різкий зріст незадоволеності собою. Було встановлено, що в підлітковий період формується уміння оцінювати себе не тільки через вимоги авторитетних дорослих, а й через власні вимоги [3; с. 4].

Теоретично самооцінка починає розвиватись вже в ранньому віці. Але тільки в підлітковому віці починає формуватись істинна самооцінка – оцінка людиною самої себе, де перевага віддається критерієві свого внутрішнього світу, обумовлена власним "Я".

Таким чином, формування самооцінки – характерна риса особистості підлітка. Особливості самооцінки впливають на всі сторони життя підлітка: на емоційне самопочуття і взаємини з оточуючими, на розвиток творчих здібностей і на успіхи в навчанні. При низькій самооцінці підліток недооцінює свої можливості і прагне до виконання тільки самих простих завдань, що заважає його самоствердженню. Чим вище ступінь самоприйняття, тим більше підліток вірить у свої власні можливості, в успішне завершення починань і тим більших успіхів у підсумку досягає. Однак неадекватно завищена самооцінка також може служити джерелом особистісних проблем [1].

Самооцінка – компонент самосвідомості, який включає поряд зі знаннями про себе оцінку людиною своїх фізичних характеристик, здібностей, моральних якостей і вчинків.

С.Л. Рубінштейн, характеризуючи процес розвитку самосвідомості у підлітків, проводить його через ряд ступенів – від наївного невідання щодо себе до все більш визначеною і іноді різко що хитається самооцінці.

У процесі розвитку самосвідомості центр уваги підлітків усе більше переноситься від зовнішнього боку особистості до її внутрішній стороні, від більш-менш випадкових рис – до характеру в цілому. З цим пов'язані усвідомлення – іноді перебільшене – свого своєрідності і перехід до духовних, ідеологічних масштабами самооцінки. У результаті людина самовизначається як особистість на більш високому рівні [2].

В. Кваде, В. Трусов представили дані про індикаторах різних типів самооцінки підлітків. Так, адекватну самооцінку, на їхню думку, пророкує достовірно сильна орієнтація підлітка на майбутню професію та висока учительська оцінка виконання норм моральної поведінки. Завищену самооцінку викликає в підлітка низька оцінка його поведінки однолітками, занижену ж самооцінку - низька психологічна стійкість [2].

Підлітковому періоді самооцінка може стати значним регулятором поведінки індивіда. Змінюється, порівняно з молодшим шкільним віком, значущість різних якостей особистості. У молодших підлітків ще зберігається орієнтація на якості, які проявляються в навчальній діяльності, але основним критерієм оцінки себе та іншого стають морально-психологічні особливості особистості, що проявляються у взаєминах з іншими.

У підлітків поведінкова автономія, як правило, вже досить велика. Вони самостійно розподіляє свій час, вибирає друзів і т.п. Зростання самостійності дитини обмежує функції батьківської влади. У сім'ях, які тяжіють до авторитарного укладу, ця автономізація іноді викликає гострі конфлікти, батьківський приклад уже не сприймається так абсолютно та некритично, як у дитинстві. У дітей з'являються інші авторитети, крім батьків. Чим старша дитина, тим вірогідніше, що ідеали вона знаходить у більш широкому колі стосунків, зате всі недоліки та протиріччя в поведінці близьких і старших сприймає гостро та болісно. Подолання цих протирічч зумовлюється тим стилем виховання, який переважає в сім'ї [4].

Якщо самооцінка підлітка не знаходить опори в соціумі й потреба в самоповазі залишається нереалізованою, то розвивається різке відчуття особистісного дискомфорту. Одним з розповсюджених шляхів рішення цієї проблеми є перехід підлітка в групу, у якій характеристика його особистості оточуючими адекватна самооцінці або навіть перевершує її. Описаний шлях зняття протиріччя між оцінкою й самооцінкою іноді може приводити до негативних наслідків, залежно від виду неформальної групи, у яку включається підліток [3; с. 10].

У силу своїх вікових особливостей підлітки набагато частіше інших вікових груп можуть стати дезадаптованими в результаті внутрішньої або зовнішньої (іноді комплексної) дезгармонізації взаємодії особистості із самою собою або оточенням, що проявляється у внутрішньому дискомфорті, порушеннях взаємин, поведінці й діяльності. Самі по собі вікові особливості не

тягнуть дезадаптацію, але якщо з'являються провокуючі фактори, вона, як правило, виникає й потім її дуже важко перебороти.

Самооцінка підлітка найчастіше нестабільна й не диференційована. Згідно з літературними даними, на підлітковий вік доводиться самий суперечливий, конфліктний етап розвитку самооцінки. У різні вікові періоди підлітки оцінюють себе по-різному. Самооцінка молодших підлітків суперечлива, недостатньо цілісна, тому й у їхній поведінці може виникнути чимало невмотивованих учинків. Різниця в темпах розвитку впливає на психіку й самосвідомість. Порівнюючи розвиток рано (акселеранти) і пізно (ретарданти) хлопчиків, що дозрівають, підлітків, можна дійти висновку, що перші мають ряд переваг перед другими. Хлопчики-акселеранти впевненіше почувають себе з однолітками й мають більше сприятливий образ "Я". Ранній фізичний розвиток, даючи переваги в рості, фізичній силі й т.п., сприяє підвищенню престижу в однолітків і рівня домагань [5].

Із метою дослідження особливостей самооцінки підлітків нами було проведено емпіричне дослідження: експериментальною групою було обрано учні 5А класу Ніжинської Загальноосвітньої гімназії №3 в м. Ніжин Чернігівської області. Вік досліджуваних 10-11 років..

У рамках емпіричного дослідження було проведено ряд методик:

- Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейн;
- Методика "Шкала самооцінки"
- Методика САН на визначення актуального стану

Відповідно до отриманих результатів було створено таблицю рівня самооцінки та рівня домагань за методикою Дембо-Рубінштейн, в якій ми можемо наочно відобразити результати (див. табл. 1).

Таблиця 1

Параметри	Показники рівня самооцінки (Кількість респондентів)			
	Низький	Середній	Високий	Дуже високий
Загальна самооцінка	2	12	6	2
Рівень домагань	2	5	10	3

Методика "Шкала самооцінки" на визначення рівня самооцінки особистості. В процесі дослідження ми вияснили що із 20 досліджуваних:

1. У 8 учнів високий рівень самооцінки особистості 40%
2. У 12 учнів середній рівень самооцінки особистості 60%
3. Низький рівень самооцінки особистості 0%.

Даний факт підтверджує, що у молодшому підлітковому віці рівень самооцінки особистості в основному знаходиться на середньому рівні тобто адекватна самооцінка. Рівень домагань знаходиться на високому рівні, що свідчить про бажання дітей розвиватись і вдосконалюватись в майбутньому.

Висновок. Таким чином, ми визначили, що самооцінка значній мірі визначає соціальну адаптацію особистості, є регулятором її поведінки і діяльності. Хоча, звичайно, слід віддавати собі звіт в тому, що самооцінка не є щось дане, спочатку властиве особистості. Саме формування самооцінки відбувається в процесі діяльності та міжособистісної взаємодії. Соціум у значній мірі впливає на формування самооцінки особистості. Ставлення людини до самої себе є найбільш пізнім утворенням у системі відносин людини до світу. Але незважаючи на це (а може бути, саме завдяки цьому) в структурі відносин особистості самооцінці належить особливе місце.

Відповідно до проблематики роботи, було здійснено підбір методик для дослідження самооцінки у дітей підліткового віку і застосований в нашому дослідженні. Було організовано емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення особливостей прояву самооцінки у дітей підліткового віку. В результаті дослідження у 5-А класі Ніжинської гімназії №3, ми визначили, що 40% дітей мають високий рівень самооцінки особистості, решта 60% дітей мають середній рівень, що може свідчити про адекватність самооцінки в молодшому підлітковому віці. Рівень домагань не відповідає рівню самооцінки, що може свідчити про високі вимоги по відношенню до себе. В молодшому підлітковому віці даний факт є позитивним тому, що зазвичай в даний віковий період зникає мотивація і бажання до саморозвитку, а у дітей з високим і дуже високим рівнем домагань стимул до навчання та саморозвитку сильніший.

Література

1. Блаженко О.М. Психологічні особливості формування самооцінки підлітків [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://tme.uuo.edu.ua/docs/almanax/4.pdf>

2. Гірчук О.В. Умови формування самооцінки в підлітковому віці [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/13066/1/Умови%20формування%20самооцінки%20в%20підлітковому%20віці.pdf>

3. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / О.Л.Кононко. – К. : Стило, 2000. – 336 с.

4. Сабол Д. Стосунки з дорослими як чинник становлення самооцінки підлітків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/viewFile/31/3>

5. Хоменко О.А. Психологічні особливості самооцінки підлітків вихованців інтернатних закладів [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/viewFile/31/3>

УДК 364-057.177. 3

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ КЕРІВНИКА ЯК ПРОВІДНИЙ ФАКТОР СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Мостовенко С.М., магістрантка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Останіна Н.С.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У статті розглянуто проблеми ціннісно-мотиваційних характеристик керівника закладу соціальної сфери; визначено особистісні якості керівника, які необхідні для формування соціального закладу.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, стратегічний розвиток, соціальний заклад.

Сьогодні, в умовах модернізації суспільства України, проблема ціннісно-мотиваційних характеристик керівника закладу соціальної сфери набуває особливої актуальності. Через ціннісно-мотиваційні характеристики розкривається сутність, зміст та форми діяльності керівника соціального закладу, а, з іншого боку, такий підхід дозволяє зрозуміти, яким чином має здійснюватися адаптація сучасного керівника до ринкових відносин у суспільстві; як керівник, що виступає суб'єктом формування ціннісних орієнтацій всього колективу і спрямовує його роботу в певне русло, вміє вирішувати конфлікти у власній мотиваційній сфері, інтегрувати нові цінності і ціннісні системи. Керівник має чітко усвідомлювати як удосконалити управління соціальним закладом та сприяти швидкому реагуванню на зміни у потребах суспільства, демократизації та гуманізації суспільних відносин, як сприяти формуванню активності та самостійності управлінців нового покоління, формуванню престижу та створенню позитивного іміджу соціального закладу.

Доведено, що ціннісні орієнтації керівника закладу соціальної сфери є найважливішим елементом його внутрішньої культури, що закріплюється життєвим досвідом, всією сукупністю його емоційних переживань і відмежовує значуще, суттєве для керівника як людини, від несуттєвого, незначущого. Сукупність ціннісних орієнтацій забезпечує сталість особистості керівника, певний тип поведінки і діяльності в управлінні та керівництві закладом. А поряд із цим, процеси управління і керівництва впливають на спрямованість потреб, запитів і інтересів колективу, який також включається до стратегічного розвитку соціального закладу. Внаслідок цього ми бачимо, що саме ціннісні орієнтації виступають одним із провідних факторів, на який в своїй діяльності реагує керівник. Доречно наголосити й на тому факті, що найбільш ефективний керівник **закладу соціальної сфери** – це **харизматичний керівник** (харизма – рідкісне явище, як і будь-який талант), хоча такі керівники трапляються рідко.

Процеси глобальних змін, що відбуваються на сучасному етапі розвитку як всього українського суспільства в цілому, так і соціальної сфери зокрема, вимагають нових підходів і принципів управління закладами соціальної сфери, пріоритетними серед яких стають основи теорії менеджменту як науки про конкурентоспроможне професійне управління. Сучасне становище в Україні вимагає від керівника сформованості відповідного рівня управлінського знання. Століттями у суспільній свідомості формувалось уявлення про управління і про керівників як про привілейований прошарок, що керує суспільством та окремими об'єктами. Тому об'єкт управління, тобто окремий спеціаліст, чи якийсь окремо взятий колектив, вважав цілком природним наділяти своїх керівників доленосними функціями, що перетворювали їх, по суті, у власників відповідних закладів чи установ. Сучасний рівень розвитку менеджменту повинен виходити з того, що об'єктом управління є організаційна культура того чи іншого типу, який поєднує людей єдиною неповторною оболонкою в тій чи іншій установі.

Також слід наголосити на тому, що розвиток ціннісних орієнтацій керівника закладу соціальної сфери пов'язаний з необхідністю вирішення багатьох людських проблем, протиріч і

конфліктів у соціальній сфері, вибором прагнень і поривань особистості, які проявляються в загальній формі боротьби між обов'язком і бажанням, мотивами морального та утилітарного характеру. Відомо, що **основний зміст ціннісних орієнтацій** людини взагалі – це **правові, політичні, філософські, естетичні, моральні, релігійні переконання, глибокі і стійкі прихильності, непохитні принципи поведінки**. Тому, в кожному колективі ціннісні орієнтації особистості стають об'єктом виховання і самовиховання, цілеспрямованого впливу усього колективу і керівництва.

У сучасних умовах реформування соціальної сфери в Україні необхідно об'єктивно та діалектично підходити до управлінців, що мають талант і можливий потенціал до майстерності управління колективом. Управлінська якість керівника соціального закладу визначається й самоусвідомленням необхідної зміни ціннісних орієнтацій членів колективу на етапах серйозних соціальних змін у суспільстві. Але, коли керівники не можуть швидко переорієнтуватися відповідно до нових цінностей ринкового суспільства, то, у такому випадку, кожен із перспективних керівників має **проаналізувати власну ціннісну орієнтацію**. Тоді ці орієнтації виконують функцію змістоутворення, тобто надають дійсності певного значення, що чітко віддзеркалюється в індивідуальній свідомості керівника. Якщо розкривати сутність змістоутворення, то нове розуміння "змістоутворення" полягає, насамперед, у формуванні не виконавця, а творчої особистості, здатної конструктивно змінювати світ. Отже, сучасні соціальні реформування, вільний вибір форм і методів визначають саме нові змістоутворення, надаючи нового сенсу ціннісній орієнтації мотивам діяльності керівника і підлеглих задля підвищення якості обслуговування закладами соціальної сфери.

Новітні соціальні заклади продовжують розвиватися відповідно запитам українського народу, формують особистості, що здатні активно і творчо реалізовувати як власний, так і загальнодержавний потенціали. Усе це наполегливо вимагає суттєвих змін в організації діяльності і функціонуванні усіх соціальних закладів. І тут на перший план постає питання управлінсько-організаторської та координаційно-контролюючої діяльності керівника. В умовах сьогодення ця діяльність чітко набуває характеру менеджменту, можна сказати й стратегічного менеджменту - сучасного процесу планування, організації, мотивації та контролю, необхідних для формування і досягнення найвищого рівня діяльності конкурентоспроможного соціального закладу.

Усе більше управлінців соціального закладу підключаються до процесу пошуку і впровадження інновацій в управлінську діяльність, що базується на розумінні освіти як основи розвитку сучасної особистості, суспільства в цілому. Звісно вивіреною є думка про те, що будь-яка інновація під час її реалізації в соціальному закладі потребує інтелектуальних, матеріальних, творчих затрат усіх учасників процесу, реалізації цілей та управління ним. Важливим для сучасної практики є визначення рівнів новизни діяльності соціального закладу. Опанування ідеї інноваційного підходу до управлінської діяльності – найперша і найпотужніша передумова прогресивного стратегічного розвитку соціального закладу й оновлення підходом до управління ним. Відомо, що входження в інноваційний простір починається з творення чи сприйняття нових ідей. Проте, інновація управління може бути успішною лише за умови створення в соціальному закладі відповідної загально-професійної культури, яка є зорієнтованою на прогресивність нововведень в діяльність колективу закладу обраної місії. Це, в свою чергу, вимагає від управлінської майстерності керівництва закладу його зосередженості на формуванні в колективі спільності інтересів у вдосконаленні закладу соціальної сфери як цілісної соціальної організації. Таким чином, спільність уявлення загальної мети колективу та керівника щодо забезпечення сучасного рівня організаційного процесу є тим позитивним шляхом досягнення максимально можливого ступеня якості обслуговування та допомоги клієнтам соціального закладу. А це, в свою чергу, означає розбудову "нового" закладу соціальної сфери орієнтованого на вимоги часу та потреби клієнтів, які потребують допомоги.

Розглядаючи вищезазначену проблему, необхідно акцентувати увагу на питанні управлінської культури. Управлінська культура – це знання й володіння теорією закономірностей комплексного, системного підходу до вирішення управлінських проблем. Перед нею стоїть завдання створити такий управлінський світогляд кожного керівника, який здатний піднести його до висот сучасної професійної культури.

Отже, сучасний керівник має бути не простим реалізатором нормативних документів і вказівок, а діячем, що здатний об'єднати колектив навколо нових завдань, генерувати нові ідеї для досягнення нових результатів за рахунок оптимізації й кооперації наявних ресурсів, постійно націлених на саморозвиток; передбачати наслідки діяльності соціального закладу, його допоміжної ролі громадянам Поряд з цим, є ряд особливих якостей, необхідних для формування керівника соціального закладу. На нашу думку, до них належать висока культура та бездоганна моральність. Сучасний керівник закладу соціальної сфери повинен мати висококваліфіковану підготовку, стежити за найважливішими подіями в країні та за її межами, а також, йому має бути притаманна висока принциповість особистого життя. До того ж, із особистісних якостей керівника

впливають **особливості стилю його роботи**: в умовах переходу до ринкових відносин особливої значимості набувають і **людські якості керівника**, які стають професійно значущими передумовами створення сприятливих стосунків у виробничому процесі соціального закладу нового бачення.

Слід зазначити, що з розвитком економічних відносин і вдосконаленням майстерності керівника в управлінні значна роль в теорії ціннісних орієнтацій відводиться потребам більш високих рівнів. Структура цінностей вищого рівня зводиться до трьох чинників: прагнення до успіху, прагнення до влади, прагнення до визнання. При такому твердженні прагнення до успіху розцінюється не як похвала або визнання з боку колег, а як особисті досягнення в результаті активної діяльності, як готовність брати участь в ухваленні складних рішень і нести за них персональну відповідальність. Прагнення до влади повинне не тільки говорити про честолюбство, але і показувати вміння людини як керівної особи успішно працювати на різних рівнях управління в організаціях, а прагнення до визнання – його здатність бути неформальним лідером, мати свою власну думку і уміти переконувати оточуючих в його правильності. Цінність влади виражається як бажання впливати на інших людей. Люди з ціннісною орієнтацією до влади найчастіше виявляють себе як відверті й енергійні люди, що не бояться конфронтації і прагнуть відстоювати первісні позиції.

Отже, головним є те, що керівник сучасного соціального закладу повинен бути готовим до роботи в нових умовах. Це й зумовлює необхідність розробити нові підходи до підвищення професійної компетентності управлінських кадрів.

Також, ми маємо враховувати й той факт, що успішність управління керівником соціальним закладом значною мірою залежить від особливостей керівника цих закладів враховувати психологічні фактори, які визначають ефективність діяльності об'єкта управління, працівників закладів соціальної сфери, зовнішні фактори та особливо внутрішні ресурси. Мабуть тому, ми маємо приділяти більше уваги принципам гуманізації праці. Це особливо важливо у сфері соціальної галузі, де керівник просто зобов'язаний бути гуманною людиною, великим оптимістом та поважати людей, створюючи доброзичливу творчу атмосферу в колективі закладу.

Таким чином, кожний керівник в управлінні закладом має можливість постійно бачити як працюють інші, і як він (керівник) особисто виглядає на фоні інших. Тим самим акцентуємо нашу увагу на тому, що культура управлінця, керівника формується поступово. Нова культура управління має враховувати особливості глобалізації та абсолютно новий склад характеру нових поколінь, з якими, власне, і доводиться сьогодні в основному працювати.

Література

1. Кайлюк Є. М. К 15 Стратегічний менеджмент: навчальний посібник / Є. М. Кайлюк, В. М. Андреева, В. В. Гриненко.
2. Коломінський Н. Л. Психологія педагогічного менеджменту; Навчальний посібник. – К.: МАУП. – 1996.
3. Маслікова І. В. Моніторингова система освітнього менеджменту. – Х.: Основа, 2005.
4. Наукові основи управління. Навчальний посібник за ред. Г. В. Єльнікової. – Х.: Вид-во ХДПУ, 1991.
5. Основи психології управління: Навч. посібник /за ред. О. М. Вінника. – К.: Юрінком Інтер, 2005.

УДК 364:613.955

ЗНАЧЕННЯ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Рой Б.В., магістрант факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник - канд. пед. наук, доц. **Останіна Н.С.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Хореографічне мистецтво – це синкретичне мистецтво. Тут злились в єдиному потоці танець і пантоміма, музика і поезія, скульптурні, пози і пластика рухів і драматургія літературного твору. В перекладі з грецької “хореографія” означає “запис рухів”. Але зміст цього слова став значно ширшим і поняття “хореографія” в теперішній час включає в себе все те, що відноситься до мистецтва танцю: і професійний класичний балет, і народні і бальні танці і танець-модерн і естрадні танці – все це називається хореографією. З давніх-давен танець прикрашав життя людей. Танець в самому найпростішому своєму виді – це вирізні рухи людського тіла, які підкоряються визначеному ритму.

М'язова робота істотно впливає на розвиток молодого організму, забезпечує підвищення життєвої енергії. Фізичні вправи покращують настрій, сон, працездатність. Рухова активність позначається і на вищій нервовій діяльності. Під впливом систематичних занять хореографією покращується рухливість і врівноваженість нервових процесів. Розвиток фізичних якостей, формування рухових навичок позначаються на інтелектуальному зростанні. Традиційно вважаються оздоровчими лише спеціальні хореографічні вправи, спрямовані на вироблення правильної постави і положення всього тіла, але такий підхід обмежує оздоровче значення танцювальної діяльності. Стосовно виховання молодших школярів можна припустити, що майже кожна свідомо виконана танцювальна вправа має оздоровчий ефект. Дитина в процесі хореографічної діяльності пізнає себе через відкриття і розвиток власних фізичних можливостей.

В даний час в практику роботи шкіл широко впроваджуються різні оздоровчі програми, що сприяють формуванню валеологічної грамотності, здорового способу життя учнів. Як правило, в школах організуються окремі оздоровчі заходи, які, в кінцевому рахунку, не завжди дають позитивний ефект. Для цього необхідно, щоб робота по формуванню в дітей потреби в здоровому способі життя носила системний характер.[1]

У процесі хореографічної діяльності яскраво проявляються індивідуальні характеристики психічних процесів і властивостей людини, її особливості мислення, характеру, психоемоційного типу, що позитивно впливає на розвиток психічного здоров'я. В ході тренувально-репетиційних занять та концертних виступів відбувається розвиток таких якостей, як впевненість у собі, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, ініціативність, самостійність, витримка, сміливість, що має позитивний вплив на формування особистісного потенціалу дитини.

Що ж стосується духовності, то найбагатшим джерелом духовного життя людства було і є мистецтво, яке має великі виховні та оздоровчі можливості. Мистецтво танцю увібрало в себе традиції покоління, особливості культури і побуту. На заняттях дитячого зразкового колективу "Квіти України" при Ніжинській хореографічній школі, через освоєння характерних рухів вихованці звертаються до танцювального фольклору, одночасно ознайомлюються з історією, побутом, музикою, костюмом, як елементами духовної спадщини свого народу. Бесіди з історії хореографії, життя видатних діячів мистецтва, прослуховування музичних творів – все це шляхи до формування духовного здоров'я дитини. Як вид мистецтва, саме танець дає можливість учням виразити своє "Я", розкрити свою індивідуальність, духовний світ, передати засобами рухів свої почуття, настрої, думки, емоції.[2]

Соціальне здоров'я, що характеризується рівнем формування особистості, має найсприятливіші умови для формування та розвитку саме засобами хореографії.

По-перше, танець, як явище соціальне, пов'язаний з різноманітними сферами життєдіяльності людини і суспільства та відображає історію і характер народу, його духовні цінності, звичаї й традиції. Зокрема, важко переоцінити значення українських народних танців як літопису життя українського народу для патріотичного виховання дітей та молоді. Еволюція танцювального мистецтва – це процес освоєння та вираження людиною навколишньої природної та соціальної дійсності. Таким чином, на уроці танець виступає могутнім засобом формування світогляду та пізнання оточуючого середовища, що має велике значення для формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу.

По-друге, виховання засобами танцю активно реалізується у середовищі танцювального колективу. Як член колективу, дитина, усвідомлюючи свій обов'язок командної роботи, активно включається в творчу та соціально-суспільну діяльність. Для оволодіння фізичними вміннями та навичками художньо-творчої діяльності, учень прикладає як фізичні, так і моральні зусилля для свого вдосконалення, розвитку, досягнення поставлених цілей, отримання визнання та завоювання авторитету серед товаришів. Досягнення успіхів та результатів значно підвищує самооцінку, сприяє впевненості у собі, дитина відчуває себе сильною, здоровою.

Крім цього, залучення молодших школярів до різних жанрів мистецтва та їх участь у творчому процесі на рівні потреби дозволить запобігти "згасанню" інтересу до занять художньо-естетичного напрямку, що є характерним для підліткового віку. На думку О. Ващенко, недооцінка даної тенденції нерідко призводить до втрати ціннісного значення мистецтва, значно збіднюючи особистість дитини, що формується [3].

Правильне формування здорового способу життя у школярів неможливо без виховання у дітей розуміння необхідності для здоров'я занять спортом, танцями. Свого часу Доктор Селія Спарджер, автор книги "Анатомія і балет"(Лондон 1958 рік), колишній консультант Королівського балету Англії, писала, що "балет формує у дитини бережне ставлення до свого здоров'я, він є надто складним засобом виховання постави, дисциплінованого і красивого руху, швидкої мозкової реакції і зосередженості, щоб обмежити його вивчення лише для небагатьох обраних" Заняття хореографічним мистецтвом сприяють фізичному розвитку дітей та збагачують їх духовно. Це гармонійне заняття приваблює і дітей, і батьків. Дитина, що володіє балетною поставою,

захоплює оточуючих. Але її формування-процес тривалий, що вимагає багатьох якостей від дітей.

Дисциплінованість, працьовитість і терпіння - ті риси характеру, які необхідні не тільки в хореографічному класі, але і в побуті. Ці якості роками виховуються педагогами-хореографами і визначають успіх у багатьох справах.

Почуття відповідальності, так необхідне в житті, рухає дітей, що займаються хореографією, вперед. Не можна підвести партнера, що поруч стоїть в танці, не можна спізнитися, тому що від тебе знаходяться в залежності інші, не можна не вивчити, не виконати, не допрацювати. Акуратність в хореографічному виконавстві, охайність форми в хореографічному класі переноситься і на зовнішній вигляд дітей у школі. Вони виділяються не тільки своєю поставою, але і зачіскою, чистотою і елегантністю носіння звичайнісінької одягу. [4]

Помірні навантаження дозволяють рости організму, сприяють правильному обміну речовин в організмі. Крім того, регулярні фізичні навантаження дисциплінують і сприяють дотриманню розпорядку дня. Заняття будь-яким видом спорту, танцями дають молодому організму стимул для правильного розвитку і захищають дітей від шкідливих звичок.

Хореографічне виховання має велике значення й в естетичному розвитку дитини, засобами танцювального мистецтва воно прищеплює любов до прекрасного, а духовно збагачена людина прагне й до фізичної досконалості. Таким чином, у процесі занять молодші школярі повинні отримати широкі можливості для естетичного розвитку й перш за все виховання рухової культури та досконалої пластичності тіла, тобто постійного і цілеспрямованого тренінгу свого психофізичного апарату засобами музично-хореографічного мистецтва.

Отже, ефективний педагогічний процес, який сприяє соціалізації дітей у хореографічному колективі, залежить від багатьох чинників: мети, завдань, особистості педагога, навчально-творчої та концертно-виконавської діяльності, взаємин між педагогом та учасниками, традицій колективу, позитивного психолого-педагогічного клімату. Розроблена модель розкриває особливості змісту та структури, послідовність, взаємозв'язок усіх складових процесу формування здорового способу життя підлітків засобами хореографії

Кінцевим результатом творчої діяльності, що має важливе соціально-педагогічне значення, діти вважають доробок (участь у концертах, фестивалях, призові місця на конкурсах, присвоєння колективу звання "народний", "сразковий"). Для керівника танцювального колективу крім цього, не менш важливим результатом є розвиток особистісних якостей вихованців, їх уміння досягати мети, докладати до цього певні зусилля – духовні, фізичні, морально-психологічні. Саме цим і пояснюється характер творчого і педагогічного процесу в танцювальному колективі, який повинен бути наповнений глибоким особистісно орієнтованим та соціальним змістом.

Критеріями соціалізації дітей у танцювальному колективі є:

- позитивні зміни у характері діяльності, зміна її мотивації, пов'язана з виникненням нових ціннісних орієнтирів;
- готовність до виконання таких творчих завдань, які раніше виконувалися без будь-якого зацікавлення;
- побудова власних дій відповідно до очікувань колективу;
- художнє самовираження в педагогічно заданих умовах;
- готовність до прийняття соціокультурної нормативності колективу;
- позитивне ставлення до членів колективу, яке відображається в нових формах спілкування, проявах уваги, інтересу, співчуття;
- зміна поведінки в цілому, її "почерку", стилю, що свідчить про зрушення щодо звичок, інтересів, потреб та запитів особистості даного вихованця. [5]

Хореографія як унікальний синтез фізичної культури та мистецтва має великі можливості для формування культури здоров'язбереження дітей та молоді в сучасному освітньому процесі. Представляючи собою гармонійну єдність фізичного, психічного, соціального та духовного компонентів поняття "здоров'я", заняття танцями забезпечують формування активної, фізично здорової та духовно багатой особистості, сприяють самовдосконаленню та саморозвитку дітей та молоді, самостійному відтворенню позитивних життєвих цінностей у різноманітних сферах життя, що закладає міцний фундамент для формування трудового та інтелектуального потенціалу України.

Література

1. Амосов Н. Раздумья о здоровье – М.: Физкультура и спорт, 1977. с.45.
2. Астахова О. В. Динамічні паузи як один із ефективних методів забезпечення оптимізації рухової активності школяра / О. В. Астахова, С. М.
3. Ващенко О. М. Готовність вчителя до використання здоров'язберігаючих технологій у навчально-виховному процесі / О. М. Ващенко, Свиридова А. С. // Здоров'я та фізична культура. – 2006. – №8. – С. 1–6.

4. Гнатюк О. В. Охорона життя і здоров'я учнів : посіб. для вчителів початкових класів / О. В. Гнатюк. – Х. : Скорпіон, 1998. – 148 с.

5. Кравченко Т. Виховання – важливий вектор соціалізації дітей молодшого шкільного віку : [метод, рекомендації для вчителів початкових класів] / Т. Кравченко // Класний керівник. – 2010. – №7 (67). – 31 с.

УДК 364-053.6

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Руденко Н.Ф., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Новгородський Р.Г.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У даній статті автор розглядає проблему підліткової агресії крізь призму шкільного середовища. Зокрема, представлено аналіз психолого-педагогічної літератури з даної проблеми, розкрито сутність основних понять, особливості соціально-педагогічної профілактики у закладах середньої освіти.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, шкільне насильство, соціально-педагогічна профілактика, заклади середньої освіти.

Постановка проблеми. Зростання агресивних тенденцій в підлітковому середовищі відображає одну з найгостріших соціальних проблем нашого суспільства: суттєве зростання соціальної нестабільності на фоні посилення жорстокості, зростання злочинності та проявів соціально-культурної нетолерантності. При цьому занепокоєння викликає той факт, що відбувається збільшення числа правопорушень проти особистості, що тягнуть за собою адміністративну чи кримінальну відповідальність. Серед найбільш частих випадків правопорушень сьогодні зустрічаються групові бійки неповнолітніх, що носять запеклий характер. Підлітки як соціально чутлива та конформна вікова категорія стають "першопрохідцями" у значному числі агресивно забарвлених дій. Поєднання вікової специфіки особистісного розвитку та соціальної аморфності уявлень, норм та цінностей слугують каталізаторами агресивності як у поведінковому, так і в особистісному розрізі, роблячи тематику підліткової агресії невичерпно актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Агресивна поведінка – це досить складне міждисциплінарне явище, яке досліджується вже протягом багатьох років та продовжує перебувати в центрі уваги науковців різних галузей знань – соціологів, психологів, соціальних працівників та педагогів (Р. Берон, А.Капська, Д. Річардсон, О. Мізерна, Н. Платонова, Н.Пихтіна, Т. Румянцева, Л. Семенюк, І. Фурманов та інші). Так, причини агресивної поведінки підлітків та фактори, що впливають на її формування, вивчали такі науковці, як: О. Білоус, Н. Гребініченко, Т. Костюченко, І. Малишева. Проблема профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі досліджували вітчизняні науковці : А. Капська, Н. Максимова, Т. Зайцева, В. Оржеховська та інші. Питання методів профілактики агресивної поведінки підлітків у своїх наукових працях розглядали Ю. Андрєєв, І. Гайдамашко, Т. Журавель, К. Сергєєва, С. Шебанова. Але, не зважаючи на досить велику кількість досліджень з цієї теми, на сьогодні проблема профілактики агресивної поведінки підлітків є недостатньо вивченою, що зумовлює необхідність визначення соціально-педагогічних аспектів її здійснення.

Метою статті є теоретичний аналіз змісту, форм та методів соціально-педагогічних умов, соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків в умовах закладів середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Агресивність (лат. *aggredi* – нападати) – короточасний емоційний стан або індивідуальна риса особистості, для яких характерна стійка готовність людей до дій, спрямованих на заподіяння психологічної або фізичної шкоди. Агресивними діями називають дії й таке ставлення людини, які, будучи ворожими, водночас не мають будь-яких об'єктивних причин, не можуть бути виправдані обставинами, що склалися, або міркуваннями морального чи юридичного характеру, зокрема необхідністю самооборони або захисту інших людей [6, с. 5].

У побуті слово "агресія" означає безліч різноманітних дій, які порушують фізичну або психічну цілісність іншої людини, завдають їй матеріальної шкоди, перешкоджають здійсненню її намірів, протидіють її інтересам або ж ведуть до її знищення.

Незважаючи на те, що термін "агресія" зазвичай вживається для позначення руйнівних намірів, його поширюють і на більш позитивні прояви, наприклад активність, що породжується честолюбством. Подібні дії позначають як самоствердження, щоб підкреслити, що вони спону-

каються неворожою мотивацією. Вони проявляються у формі конкуренції, прагненням до досягнень, іронії, спортивних змаганнях. Найчастіше всього агресивні дії та вчинки носять негативний характер, а тому потребують профілактики та корекції.

Соціальна профілактика – це діяльність, спрямована на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ та їх небезпечним наслідкам у молодіжному середовищі. Визначення сутності профілактики агресивної поведінки підлітків як соціально-педагогічної проблеми неможливе без аналізу поняття "соціально-педагогічна діяльність".

Соціально-педагогічна діяльність – це різновид професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини. Як бачимо соціально-педагогічна діяльність соціального педагога в умовах ЗСО спрямована на створення необхідних умов соціалізації особистості дитини, а тому всі фактори ризику виникнення відхилень у поведінці потребують особливої уваги. Отже, соціально-педагогічну діяльність можна вважати діяльністю, спрямованою на сприяння успішної соціалізації дитини, успішному розвитку, формування соціально схвалюваного способу поведінки [3, с.166,185].

Тому можемо сказати, що соціально-педагогічна профілактика пов'язана із формуванням певних рис та якостей особистості, які б сприяли позитивній соціалізації індивіда та безконфліктній і продуктивній взаємодії його у середовищі на різних рівнях мікро-,макро-, мезо-.

Соціально-педагогічну профілактику можна визначити як комплекс індивідуальних або колективних заходів, спрямованих на особистість та її оточення з метою недопущення розвитку негативних тенденцій у поведінці підлітка, формування соціально позитивних рис та якостей та нейтралізацію негативної дії соціуму і переорієнтацію особистості у процесі перевиховання. Соціально-педагогічна профілактика агресивної поведінки дітей у закладах середньої освіти має розглядатися як окремий напрям соціально-педагогічної діяльності.

Ефективність профілактичного впливу залежить від адекватного сприйняття проблеми та доцільності використання методів та засобів роботи на різних рівнях її здійснення.

Так, сучасні науковці виділяють такі рівні профілактики агресивної поведінки дітей:

1. Загальносуспільний, що передбачає діяльність держави, суспільства, їхніх інститутів на вирішення певних протиріч у житті людини;

2. Соціальний рівень характеризується цілеспрямованістю впливу на негативні фактори, які породжують виникнення агресивної поведінки школярів;

3. Індивідуальний рівень, який уособлює собою роботу з конкретною дитиною, поведінка якої характеризується відкрито-агресивними проявами [1, с.4].

Профілактика агресивної поведінки підлітків у роботі соціального педагога / працівника є цілеспрямованою та спланованою діяльністю, яка має певну структуру і передбачає:

– постановку і дослідження проблеми; планування діяльності, організаційна і методична підтримка; вплив на особистість (профілактична інтервенція) і вплив на проблемне середовище;

– вплив на особистість: підвищення ресурсів особистості, корекція негативних особистісних якостей; розвиток якостей, які підвищують адаптивні можливості особистості, формування адекватного ставлення до проблеми;

– моніторинг проблеми, аналіз ефективності профілактичних дій.

Здійснюючи профілактичний вплив соціальний педагог повинен усвідомлювати різновиди профілактики для її реалізації: первинна, вторинна та третинна. Так, **первинна профілактика** демонструє інформаційно-роз'яснювальний характер, що забезпечує формування розуміння дітьми цінностей та розвиток особистісних якостей і навичок, які допоможуть відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Первинна профілактика є найбільш масовою та неспецифічною. Завдяки своєчасності, повноті та постійності вона є найважливішим видом превентивних заходів при запобіганні відхилень у поведінці людини.

Профілактичні дії вторинної профілактики передбачають обмеження поширення негативних явищ, що спрямовані не лише на зміну поведінки, що відхиляється, на індивідуальному рівні, а й на обставини, які її можуть спричинити.

Третинна профілактика спрямована на запобігання рецидивам негативних явищ у суспільстві та девіантної поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на відновлення особистісного і соціального статусу людини.

Розглядати профілактику агресивної поведінки підлітків як поодинокі заходи, на нашу думку, є недоцільним, оскільки вона пов'язана із способом життя цільової групи. А її усунення потребує впливу на все соціальне середовище та залучення певних соціальних інститутів. Тому профілактичні заходи є більш ефективними в комплексі з іншими заходами у процесі реалізації профілактичного впливу, який представляє собою спеціально розроблений комплекс (систему) заходів, спрямованих на запобігання конкретній соціальній проблемі [4, с.149-150; 7, с.53-55].

Варто зазначити, що профілактика агресивної поведінки потребує створення соціально-педагогічних умов, які здатні нейтралізувати та корегувати негативні впливи на особистість. До них можна віднести:

1. Виявлення розповсюдженості різноманітних типів та форм агресивної поведінки, факторів, що провокують їх виникнення, а також вивчення потреб учнів та батьків під час навчання та виховання;

2. Аналіз результатів вивчення поглядів школярів, батьків та розробка на їх основі програми профілактики відхилень;

3. Підвищення соціально-педагогічного потенціалу вчителів із проблеми агресивної поведінки та підготовка до організації соціально-виховного впливу у взаємодії з іншими соціальними інститутами;

4. Створення в школі психолого-педагогічних умов, розвиток ефективної взаємодії з родиною, закладами додаткової освіти.

Головними завданнями роботи соціального педагога спрямованими на зниження підліткової агресії мають стати:

- навчання підлітків соціально прийнятних способів вираження гніву та прояву реакцій на негативну ситуацію загалом;

- навчання підлітків навичок самоконтролю і управління власним гнівом (навичок саморегуляції);

- формування в підлітків конструктивних форм поведінки та підвалин комунікації в проблемній ситуації;

- усунення надмірного емоційного напруження й особистісної тривожності підлітків за допомогою техніки релаксації;

- розвиток позитивної самооцінки підлітків;

- формування здатності усвідомлення власного емоційного світу та почуттів інших людей, розвиток емпатії [4, с.150-151; 5, с.142].

Здійснюючи соціально-педагогічну профілактику агресивної поведінки неповнолітніх соціальний педагог користується цілим комплексом методів та форм, серед яких частіше всього можна зустріти такі:

- Щоб отримати первинне уявлення про обмеження, ускладнення і проблеми підлітків, можливе **обговорення** основних питань, наприклад: "Що не подобається і що подобається в житті?", "Що не подобається і що подобається удома?", "Що не подобається і що подобається в школі?";

- **Групова дискусія** будується шляхом обговорення учасниками визначених тем або позицій, розгляд їх з різних точок зору.

- **Аналіз ситуацій**, пропонованих в ігровій формі та моделюючих те, що відбувається в житті підлітків дозволяє їм проаналізувати свою поведінку, виходячи із програних ситуацій, думок, поведінки інших учасників.

- **Ігри**, спрямовані на конструктивний вираз негативних емоцій, на розвиток чутливості до переживань інших дітей тощо ("Асоціація", "Зобрази проблему", "Зобрази емоцію", "Штовхалки", "Камінець у черевці" та ін.).

- **Робота в парах, трійках, мікрогрупах** для відпрацювання умінь вести діалог ("Співрозмовники", "Обмін"), організувати конструктивну вербальну взаємодію ("Стратегія діалогу", "Конкурс ораторів", "Маска"), ефективно взаємодіяти у ситуації конфлікту ("Конфлікт у транспорті", "Емоційна доріжка", "Добудовування" конфлікту", "Ікс та ігрек", "Переговори").

- **Творче самовираження** (малювання, ліпка, конструювання, казкотерапія, заняття з музики, танців і т.д.);

- **Сублімація агресії** в соціально прийнятну діяльність, наприклад, спорт, трудова діяльність;

- **Спілкування в групі** однолітків з тими самими проблемами, встановлення соціальних зв'язків з ними через взаємодію;

- **Засвоєння прикладу поведінки**, яка демонструється авторитетним дорослим (наприклад, актор, який грає у бойовиках, розповідає, що в житті майже ніколи не застосовує агресію для досягнення мети) [1, с.91; 7, с.62].

У цілому останнім часом проблема профілактики агресивної поведінки дітей в умовах закладу середньої освіти активно досліджується, що підтверджується існуванням достатньої кількості наукових розробок та практичних напрацювань. Серед них: комплексний вплив на особистість; розроблені та практично апробовані програми із запобігання та зниження рівня агресивної поведінки; позитивне підкріплення; технології роботи "Медіація", "Екстрене втручання", "Розгорнена програма для школи"; консультування; методичні рекомендації для соціальних педагогів та соціальних працівників тощо.

Загалом, всі вони мають теоретичне обґрунтування ефективності впровадження, але безсистемність, відсутність моніторингу здійснення профілактичної діяльності та невключення додаткових суб'єктів впливу стають причинами виникнення девіацій у поведінці дітей та сприяють поширенню такого негативного соціального явища, як агресивна поведінка.

Враховуючи те, що дитина, її характер та поведінка формуються під впливом певних соціальних інститутів, необхідно розглядати профілактику в організації системи взаємодії цих інститутів.

Створивши соціально-педагогічне виховне середовище для дитини, яке буде спрямоване на вирішення спільної мети, та за допомогою різноманітних засобів і методів діяльності можливо досягти бажаного результату – недопущення виникнення агресивної поведінки в дітей [4, с.150-152].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, вищезазначене дозволяє стверджувати, що в науковій літературі існують певні здобутки в теорії профілактики агресивної поведінки підлітків, але недостатньо розробленими залишаються аспекти застосування профілактичної роботи в системі взаємодії соціальних інститутів та закладів середньої освіти. Профілактика агресивної поведінки дітей – це складна, соціально зумовлена система дій, яка вимагає науково-теоретичної розробки та впровадження дієвих заходів із попередження агресивної поведінки в дітей у різних установах. Дана стаття не вичерпує коло всіх досліджуваних проблем профілактики агресивної поведінки серед дітей та підлітків, але є певним доповненням існуючих досліджень.

Література

1. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу "Психологія девіацій" для студентів спеціальності "Соціальна робота" у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 188 с.
2. Гайдамашко І. Зарубіжний досвід попередження агресивної поведінки підлітків / І. Гайдамашко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 23. С. 32-34.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
4. Кожина Г. В. Профілактика агресивної поведінки дітей як соціально-педагогічна проблема / Г. В. Кожина // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2014. № 44. С. 147-152.
5. Мойсеева О. Є. Агресія підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції / О. Є. Мойсеева // Юридична психологія. 2015. № 1. С. 139-148.
6. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. К.: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
7. Соціально-психологічна робота з підлітками схильними до агресії: методичний посібник. Хмельницький; Відділ освіти, молоді та спорту Хмельницької районної адміністрації, 2014. 155 с.

УДК 316.62:373

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧАСНИКІВ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Руденко Н.Ф., студентка ІV курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Новгородський Р.Г.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У даній статті автор розглядає проблему булінгу крізь призму шкільного середовища. Зокрема, представлено аналіз психолого-педагогічної літератури з даної проблеми, розкрито сутність основних понять, соціально-психологічні особливості учасників булінгу.

Ключові слова: булінг, шкільне насильство, булер, жертва, спостерігачі.

Постановка проблеми. На даний час явище булінгу в умовах сучасної школи набуває значного поширення. Це явище яке включає різноманітні жорстокі дії учнів, які призводять до приниження гідності однієї особистості та отримання задоволення від цього іншої. Про це свідчить велика кількість відповідних зарубіжних та вітчизняних наукових досліджень, численні спроби організації різноманітних заходів щодо профілактики цього явища, що впроваджуються в усьому світі. Реальністю стало пропагування в ЗМІ культу сили та жорстокості, який формує в дітей хибний світогляд щодо способу і стилю життя, моделей поведінки, шляхів досягнення своїх

цілей, зниження вихованого потенціалу сім'ї, поширення асоціальної поведінки. Особливого поширення це явище набуло у закладах середньої освіти.

Булінг призводить до низки педагогічних (шкільна дезадаптація, академічна неуспішність), психологічних (психічні розлади, тривожність, закріплення в свідомості негативних уявлень про себе, зниження самооцінки, порушення соціалізації, соціальна дезадаптація), медичних (травматизація, ушкодження, забиття) наслідків. Надзвичайного розповсюдження набувають прояви систематичної, довготривалої агресії одних учнів по відношенню до інших, коли в ситуацію прояву агресії поступово "включається" весь клас.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Явище булінгу досить широко досліджується у світі, що в першу чергу обумовлено його поширеністю. Значний внесок у теорію подолання булінгу, дослідження його структури, причин виникнення зробили такі зарубіжні дослідники як Д. Ольвеус, Д. Лейн, Е. Роланд, Е. Міллер, Д. Таттум, К. Арора, Д. Томпсон та інші. В той же час, можна відмітити таких вітчизняних та російських науковців: О. О. Барліт, І. С. Бердишев, А. А. Бочавер, О. Л. Глазман, О. Дроздов, О. М. Синюкова, В. С. Собкін, А. Король, В. Р. Петросянц, А. В. Чернякова, які досліджують психологічні особливості учасників булінгу, його наслідки та шляхи подолання. Проте явище булінгу є досить новим поняттям для України і залишається поки що малодослідженим поняттям для вітчизняної науки.

Метою статті є теоретичний аналіз соціально-психологічних особливостей учасників булінгу в умовах закладів середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. В сучасних джерелах віднаходимо таке розуміння поняття **"булінг" (цькування)** – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

В психолого-педагогічній літературі вважається підґрунтям булінгу статус, влада, конкуренція, лідерство. Булінг охоплює нерівність сили та влади, що приводить жертву в стан, у якому вона не здатна ефективно захищатися від негативних дій. Це і є відмінною рисою булінгу від простого конфлікту. В конфлікті учасники рівні, а в булінзі жертва завжди виявляється слабшою, їй важче себе захистити, проти неї може виступати група. Це одна характерна риса булінгу – він передбачає свідому поведінку, спрямовану на те, щоб завдати шкоди та страждання іншій людині [7, с. 170].

Булінг лише в деяких випадках є проявом фізичного насильства. Найбільш розповсюдженим є знущення, яке відбувається між дітьми, вербальне приниження, образи, а також виключення з групи в якій знаходиться дитина, неприйняття та ізоляція, розповсюдження неправдивих чуток та інша поведінка, яка тим чи іншим шляхом завдає шкоди жертві.

Досліджуючи булінг як соціально-психологічне явище та його рольову структуру Д. Ольвеус включає до неї такі компоненти:

- 1) учень, який є жертвою булінгу;
- 2) учні, які здійснюють насилля, ініціюють і відіграють лідерські ролі в процесі булінгу – "булери", або переслідувачі, агресори;
- 3) послідовники – учні, які позитивно ставляться до знущань над іншими й беруть активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;
- 4) пасивні "булери" – учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад через сміх чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї;
- 5) потенційні "булери" – учні, яким подобаються знущення, але вони не виявляють цього ззовні;
- 6) "спостерігачі" (байдужі свідки) – учні, які не беруть участі в булінгу, і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;
- 7) "потенційні захисники" – ці учні негативно ставляться до насилля і вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять;
- 8) "захисники" – учні, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти [1, с.151].

Для агресорів характерні імпульсивність, дратівливість, емоційна нестабільність, завищена самооцінка, ворожість, агресивність, схильність до брехні або шахрайства.

Одним з найважливіших мотивів насильницької та агресивної поведінки дітей є формування високого соціального статусу в групі. Здійснення таких дій у більшості груп асоціюється з проявом сили і здібностей досягати будь-яких цілей. Тому за допомогою такої поведінки дитина може підвищити свій статус у групі.

Серед індивідуальних та соціальних мотивів булерів можна виділити наступні: контроль над іншими шляхом фізичного впливу або вербального залякування, низький рівень

емпатії, озлобленість та мстивість, такі діти неадекватно сприймають дії інших як ворожі або загрозові, мають негативний досвід вирішення конфліктів між батьками, вважають, що агресія – це єдиний спосіб підвищити свою самооцінку, а фізичний образ важливим для почуття влади та контролю.

Досить часто насильство над іншими відбувається через глибокі психологічні комплекси та травми булерів. Причиною того, що дитина стає агресором є недостатня увага з боку батьків, тому така поведінка є чи не єдиним способом для її повернення. Нерідко такі діти в дитинстві часто були свідками агресивних моделей поведінки в родині між батьками, або ж самі зазнавали фізичного та емоційного насильства [2, с. 126; 6, с. 10-11;].

Важливо зазначити, що не завжди кривдники хочуть своєю поведінкою завдати шкоду своїй жертві. У них можуть бути власні цілі: відчувати свою силу або ж вплинути на ситуацію.

В дослідженнях Г. Алексєєнко, А. Король та інших віднаходимо наступну типологію поведінки кривдника як учасника процесу булінгу:

1. Перший тип – це дитина, яка зазвичай поводить себе в соціально прийнятний спосіб, піклується про інших, має непогані успіхи в навчанні, вихована, відповідальна. Однак іноді може поводити себе непередбачувано та нехарактерно, принижуючи інших учнів. Такою поведінкою дитина хоче привернути увагу та справити враження на інших учнів.

2. Другий тип – дитина приваблива, не відчуває браку матеріальних речей, має непогані оцінки, друзів, гарні лідерські якості, але знущається з інших. Таку поведінку можна пояснити тим, що не завжди враження про дитину співпадають з тим, якою вона є насправді. Таким дітям важко підтримувати очікуваннями, що покладають на них батьки та інші люди.

3. "Статусний" тип проявляється у так званому показовому булінзі. Такі діти намагаються завжди бути на "сцені", завоювати аудиторію спостерігачів, їхні лестоці та підлабузництво. Вони застосовують різні види булінгу та вчиняють їх над слабшими, молодшими або тими, хто їм не подобається. Вони вважають, що їм надано право знущатися, та почувають себе добре, доки відчувають свою владу та перевагу над іншими.

4. Тип кривдника "у повному озброєнні" має стійкі наміри чинити булінг, особливо коли відсутні інші люди. Намагається ввести в оману інших, зокрема дорослих. Досить часто добре розуміють стан та емоції іншої людини та вміють користуватися цим, помічають вразливі сторони потенційної жертви, свої справжні почуття намагаються приховувати.

5. Імпульсивно-агресивний тип – мають слабкі соціальні навички, абсолютно непередбачувані, звинувачують інших у своїй поведінці. Часто мають проблеми із навчанням. Соціопати, наймовірно небезпечні індивіди, психічно хворі, одержимі своєю персоною, діють виключно з власних мотивів та інтересів. Вони отримують насолоду від дій, що завдають шкоди, болю та приниження іншим. Застосовують грубий фізичний вплив, що вирізняється особливою жорстокістю і холоднокрівністю. Найбільш характерною рисою для таких дітей є мстивість і злопам'ятство.

6. Імпульсивно-демонстративний тип. Головна мета – продемонструвати себе, звернути на себе увагу. Такі діти ігнорують загальноприйняті норми та правила поведінки, але їхні дії є імпульсивними і швидко змінюються на товариські. Вони мають досить невисокий статус у групі однолітків. У них наявна гостра потреба в увазі й визнанні, яка не може реалізовуватися через традиційні форми спілкування, тому як засіб самоствердження й самовираження вони використовують агресивні дії.

7. Нормативно-інструментальний тип. До цього типу відносять дітей, які використовують агресію як норму поведінки у спілкуванні з однолітками, а насильницькі дії виступають засобом досягнення мети. Поведінка таких дітей відрізняється своєю цілеспрямованістю та прагненням зайняти лідерські позиції, підкорюючи та пригнічуючи інших. Як правило, їхня фізична агресія не відрізняється особливою жорстокістю. У конфліктних ситуаціях вони не зважають на переживання та образи однолітків, орієнтуючись на свої бажання [3, с.87; 8, с. 177].

Жертвою шкільного булінгу може стати будь-яка дитина, але найчастіше обирають того, хто слабший чи відрізняється чимось від інших.

В психолого-педагогічній літературі частіше всього до жертв булінгу відносять дітей, які мають:

1. Фізичні вади – носять окуляри, мають порушення слуху або опорно-рухового апарату (наприклад ДЦП), надто низькі або високі, тобто ті, хто не може захистити себе, фізично слабше своїх ровесників.

2. Особливості здоров'я - існує велика кількість розладів, які можуть викликати глузування і знуцання серед однолітків: епілепсія, тики, заїкання, дислалія (порушення мови), дисграфія (порушення вимови), дислексія (порушення читання), дискалькулія (порушення здатності до рахування).

3. Особливості поведінки – замкнуті, чутливі, сором'язливі, тривожні, імпульсивні, не впевнені в собі, із заниженою самооцінкою та низькою самоповагою, гіперактивні, діти з незви-

чайною манерою мови, інтроверти, діти, які не вміють за себе постояти через свою делікатність чи психологічні особливості. Залежні від думки оточуючих, схильні до частих переживань та депресивних станів, з підвищеним емоційним дискомфортом, у міжособистісних відносинах для них характерні самотність, залежність від думки оточуючих.

4. Особливості зовнішності – все те, що виділяє дитину за зовнішнім виглядом у групі, може стати приводом для насмішок: руде волосся, веснянки, клаповухість, криві ноги, особливості форми голови, вага тіла (повнота або худорба).

5. Недостатньо розвинені соціальні навички – не вміють спілкуватися з однолітками і самовиражатися. Такі діти не можуть захищатися від насильства, глузувань і образ. Часто не мають близьких друзів, тому успішніше спілкуються з дорослими, ніж з однолітками.

6. Страх перед школою – мають негативні соціальні очікування щодо навчання, негативне ставлення до школи через неуспішність у навчанні, мають підвищену тривожність та невпевненість, відчують страх перед відвідуванням окремих предметів.

7. Відсутність досвіду життя в колективі – не мають досвіду взаємодії в дитячому колективі до школи, можуть не володіти навичками, що дозволяють впоратися з проблемами в спілкуванні. Сюди ж відносяться діти гіперопікувані батьками.

8. Обдарованість – досить часто вундеркінди не мають друзів.

9. Неуспішність у навчанні або часті пропуски занять.

10. Діти іншої національності, раси, релігії, кольору шкіри, зовнішності.

11. Низький рівень достатку сім'ї й відповідно бідніший одяг, відсутність гаджетів тощо.

12. Новачки, які прийшли в клас, де є сформовані зв'язки між дітьми і ролі розподілені.

13. Неохайні, погано вдягнені діти, які не дотримуються гігієни, з брудним волоссям, неприємним запахом тощо.

14. Найчастіше це діти із соціально неблагополучних, багатодітних, неповних сімей або родин із нетиповою манерою поведінки та способом життя.

15. Привілейоване становище з боку вчителів [4, с.6-7; 5, с.6].

Важливу роль відіграють не тільки індивідуальні особливості дитини, але й її роль та місце в групі. Ті діти, які активно не включені в групові процеси, тримаються особібно, менш товариські, як правило, є аутсайдерами і їх, особливо більш обдарованих і талановитих не люблять у групі. У таких випадках знаходиться хтось, хто бере на себе роль агресора. У результаті чого виникає булінг.

Серед досліджень типології жертв залежно від реакції на булінг віднаходимо наступну класифікацію:

1. Пасивні жертви, більш тривожні і невпевнені, схвильовані й незахищені ніж інші учні. Характерними рисами є обережність, сензитивними, схильними до відходу в себе. На прояви знущання реагують плачем, відступають, або ж уникають кривдника. Така реакція фактично є винагородою для агресора, тому цикл насильства продовжується. Таким дітям властиве негативне ставлення до самих себе, вони часто перебувати на самоті, не проявляти агресії і віддалятися від групи однолітків. Покірні жертви страждають від низького почуття власної гідності, часто вважають себе невдахами, дурними, сором'язливими і непривабливими людьми.

2. Провокативні жертви викликають роздратування, привертають увагу кривдників і однолітків, досягають певного контролю над ситуацією, реагують з проявами агресивності, стурбованості схвильованості, вони більш схильні протистояти булінгу, у той час як пасивні жертви уникають або погоджуються зі своїми нападами.

3. Хронічні жертви. Вони зазнають знущання кілька разів на тиждень. Вони схильні повертатися до кривдників задля продовження встановленого зв'язку, що ініціює новий цикл насилля. Хронічні жертви залишаються такими навіть у разі зміни школи, місця проживання, а також часто приходять до самогубства як єдиного можливого варіанту вирішення ситуації, що склалася [6, с.7; 3, с.88].

Виявити прояви булінгу можна за допомогою спостереження за поведінкою та настроєм дитини. Жертва, як правило, відчуває свою беззахисність і пригніченість перед кривдником. Як правило це призводить до відчуття постійної небезпеки, страху, почуття невпевненості. Як наслідок спричиняє втрату поваги до себе і віри у власні сили. Дитина, яка стала жертвою стає беззахисною перед нападами булерів, а надто жорстокий булінг може підштовхнути жертву на зведення рахунків з життям. У зв'язку з цим рідним та близьким людям необхідно проявляти особливу увагу навіть до незначної зміни в поведінці дитини.

Булінг виникає не лише між жертвою та кривдником, але є також груповим явищем, в якому беруть участь інші діти, їх називають **свідками (спостерігачами)**.

Свідки, незважаючи на те, якої позиції дотримуються, фактично беруть участь у процесі булінгу та зазнають впливу. Активна підтримка або підбадьорення кривдника свідками викликає

ще сильніші страждання та приниження у жертви, заохочує антисоціальну поведінку кривдника. Така поведінка підвищує ризик втратити чутливості до жорстокості та агресивності, тим самим може зробити їх повноцінними кривдниками.

Варто зазначити, що свідки також перебувають під враженням від побаченого: часто відчувають страх, перебуваючи в школі, відчувають себе безпорадними, тому що не можуть зупинити булінг, можуть також відчувати почуття провини через свою бездіяльність або через те, що вони приєдналися до цькування.

Інший аспект булінгу це є різні групи спостерігачів, які залежно від ступеня прихильності до кривдника поділяються на такі:

1. Група, наближена до кривдника: послідовники (активно беруть участь у булінгу, але не починають його); пасивні кривдники (підтримують знуцання, але не беруть активної участі); потенційні кривдники (полюбляють спостерігати за булінгом, але не показують відкритої підтримки).

2. Група випадкових свідків ("це не моя справа") – не залучається до жодної сторони, не проявляє ані підтримки, ані схвалення.

3. Група потенційних захисників – булінг не подобається, і вони вважають, що мають його спинити, але не роблять нічого.

4. Група захисників жертви – обурена знуцанням та допомагає або намагається допомогти потерпілому [3, с.88].

Існують причини, через які свідки бояться втручатися в булінг або повідомляти про такі випадки іншим: досить часто вони просто не знають, що необхідно робити, бояться стати новою жертвою або зробити щось, що може тільки ускладнити ситуацію.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можна зазначити, що на сьогодні в науковій літературі існує досить чіткий розподіл учасників булінгу – кривдник, жертва та спостерігач та виділено основні типи поведінки під час булінгу кожного з них. Велика кількість типів поведінки учасників булінгу відображає значну різноманітність варіантів приниження та здійснення булінгу в умовах сучасних закладів середньої освіти. Це пояснюється багатогранністю міжособистісної та міжгрупової взаємодії в дитячому та підлітковому колективах. Про те можна сказати, що проаналізоване не вичерпує всіх досліджень. На сьогодні потребують подальшого розгляду питання булінгу в різних соціальних інститутах, їх класифікація, причини виникнення, а також булінгу щодо дорослих.

Література

1. Бочавер А.А., Хломов К.Д. Буллинг как объект исследований и культурный феномен / А.Бочавер, К.Хломов // Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2013. Т. 10. № 3. С. 149–159.
2. Закалик Г. М. Булери та жертви булінгу як соціально-психологічна проблема безпеки особистості в освітньому просторі / Г. М. Закалик, О. В. Войцеховська, Н. М. Шувар // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. - 2018. - Вип. 1(2). - С. 124-130.
3. Король А. Причини та наслідки явища булінгу / Анна Король // Відновне правосуддя в Україні. – 2009. – № 1 – 2. – 190 с.
4. Ларченко Н. А. Буллинг - причины, формы, профилактика (для педагогов, воспитателей) : методический материал / Н. А. Ларченко. – Волгоград: Государственное казенное учреждение здравоохранения "Волгоградский областной центр медицинской профилактики", 2015. – 23 с.
5. Ненашева А. Профилактика школьного буллинга. Методические материалы / А. Ненашева. – Южно-Сахалинск, 2015. – 45 с.
6. Плакош М. І. Методичний кейс для учасників семінару "Булінг в школі" / М. І. Плакош., 2016. – 42 с.
7. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема / І. Сидорук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. - 2015. - № 1. - С. 169-173.
8. Стремецька В. Булінг у підліткових шкільних колективах / В. Стремецька, Г. Алексєєнко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. - 2014. - Вип. 31. - С. 177-179.

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ В ПОСТІНТЕРНАТНИЙ ПЕРІОД

Сокоринська М.Ю., магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Останіна Н.С.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті розглянуто соціально-педагогічні аспекти соціалізації дітей-сирит і дітей, позбавлених батьківського піклування у постінтернатний період. Визначено особливості типів закладів, які надають підтримку вище зазначеній категорії дітей. Розкривається специфіка роботи соціального гуртожитку як закладу постінтернатного періоду.

Ключові слова: діти-сироти, соціалізація, соціальне середовище, соціально-педагогічні умови, виховання, дитячі будинки, школи-інтернати, соціальний гуртожиток.

The article deals with the socio-pedagogical aspects of the socialization of orphans and children deprived of parental care in the post-natal period. The peculiarities of types of institutions that provide support for the above-mentioned category of children are determined. The specifics of the social dormitory as an institution of the post-board period are revealed.

Key words: orphans, socialization, social conditions, social and educational conditions, growing, boarding schools, social hostel.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні спостерігається тенденція підвищення категорії дітей статусу дитина-сирота в суспільстві, про що свідчить ряд державних документів прямої дії про охорону дитинства, звернення уваги до проблеми дитячої безпритульності, її підґрунтя та наслідків. Збільшення вказаної категорії дітей призводить до збільшення мережі установ, що створюють умови для нормального проживання дітей-сирит. Відомо, що в Україні існує розгалужена система закладів: будинків дитини, дитячих будинків, шкіл-інтернатів, притулків тощо. Їх діяльність спрямована на створення умов щодо всебічного розвитку зазначеної категорії дітей. Проте, ми маємо акцентувати увагу на такій проблемі: результатом перебування дитини-сироти в інтернатному закладі є її неготовність до самостійного життя, до пошуку місця працевлаштування, невміння організувати свій бюджет, дозвілля, створити і зберегти сім'ю. Як відгук на проблему, яка потребує термінового вирішення, були створені заклади соціального захисту, що надають допомогу дітям-сиротам в постінтернатний період, зокрема центри соціально-психологічної реабілітації, опіки дитини, соціальної підтримки дітей та сімей, інформаційно-консультативні, соціальні гуртожитки для дітей-сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про підвищений інтерес вчених до проблеми соціалізації дітей-сирит і дітей, позбавлених батьківського піклування. Розроблено вітчизняні та зарубіжні концепції соціалізації особистості, зокрема, в постінтернатний період (В. Абраменкова, В. Алфімов, І. Зверева, А. Капська, С. Козлова, О. Кононко, С. Куліковська, Ю.Лебедєв, С. Литвиненко, А. Мудрик, І. Печенко, Л. Хухлаєва, В. Ямницький). Визначено особливості особистісного розвитку дітей-сирит в умовах інституційного виховання (І. Дубровіна, В. Мухіна, А.Прихожан, Н. Толстих); з'ясовано недоліки постінтернатної форми життєвого устрою дітей-сирит (А. Прихожан, Н. Толстих, Г. Сем'я). Однак, проблема соціалізації дітей-сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування, є недостатньо дослідженою у теоретичному та практичному аспектах.

Метою написання статті є висвітлення проблеми соціалізації дітей-сирит і дітей, позбавлених батьківського піклування після закінчення інтернатних закладів.

Виклад основного матеріалу. Ставлення держави до дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації, до яких, в першу чергу, відносяться діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків, є показником гуманності сучасного суспільства. Поняття "соціалізація" можна трактувати, як процес входження людини в суспільство, суспільне життя, переймання соціальних ролей.

Більшість інтернатних закладів є закритими і не можуть надати знання, які будуть прискорювати соціалізацію, відповідно, вони не здатні навчити дітей-сирит навичкам ведення домашнього господарства, контролю власного бюджету, можливості працевлаштування. Проте можна зазначити, що це є перші проблеми, з якими стикаються діти-сироти в постінтернатний період.

Саме тому вважаємо, що цій категорії дітей важливо знати, до яких закладів вони можуть звернутись за допомогою, зокрема, це може бути соціальний гуртожиток.

Соціальний гуртожиток для дітей-сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування є закладом для тимчасового проживання дітей-сирит та дітей, позбавлених батьківського

піклування, віком від 15 до 18 років та осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років.

Метою діяльності гуртожитку є створення умов для соціальної інтеграції зазначених дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, які тимчасово проживають у гуртожитку (далі – особи, які тимчасово проживають у гуртожитку), підготовка їх до самостійного життя.

Гуртожиток відповідно до покладених на нього завдань:

1) забезпечує створення соціально-побутових умов для осіб, які тимчасово проживають у гуртожитку;

2) забезпечує навчання, розвиток і підтримку навичок самостійного проживання зазначених осіб, зокрема шляхом сприяння наставництву, надає допомогу в аналізі життєвих ситуацій, визначенні основних проблем і шляхів їх розв'язання, складенні плану виходу із складної життєвої ситуації, організації розпорядку дня, веденні домашнього господарства;

3) надає особам, які тимчасово проживають у гуртожитку, психологічну допомогу, інформацію з питань соціального захисту населення, допомогу в оформленні документів, організації взаємодії з іншими фахівцями та службами, сприяє отриманню безоплатної правової допомоги, реєстрації місця проживання (перебування), отриманню (відновленню) житла, працевлаштуванню тощо;

4) організовує (у разі потреби) надання зазначеним особам екстреної медичної допомоги.

Соціальний гуртожиток у своїй діяльності взаємодіє з відповідними структурними підрозділами місцевого органу виконавчої влади та органу місцевого самоврядування, центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, підприємствами, установами та організаціями незалежно від їх підпорядкування і форми власності, громадськими об'єднаннями та благодійними організаціями. Серед типових проблем, що перешкоджають соціалізації дітей-сиріт випускників інтернатних закладів можна визначити: закритість установ інтернатного типу; особливий тип взаємовідносин з однолітками і дорослими; неадекватність тих його форм, які домінують в сирітських установах; бідність конкретно-чуттєвого досвіду дітей.

Висновок. У зв'язку з діяльністю соціальних гуртожитків, кількість соціалізованих дітей-сиріт зростає, а тому можна стверджувати, що заклади соціального захисту дітей в постінтернатний період виконують поставлені на них завдання. На жаль, доводиться визнати той факт, що в найближчі роки дитячі будинки не зникнуть та питання соціальної підтримки, психологічного супроводу випускників дитячих будинків у постінтернатній адаптації будуть надзвичайно актуальні.

Література

1. Белоус // Социальная адаптация детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в системе подготовки социальных педагогов : сб. науч. статей. – Армавир : Ред.-изд. центр АГПУ, 2009. – С. 14- 21.

2. Мудрик А.В. Социальная педагогика / А.В. Мудрик //Социальная педагогика. – [6-е изд., перераб. и доп.]. – М., 2007. – 224 с.

3. Лукашевич М.Г. Соціалізація. Виховні механізми і технології / М.Г. Лукашевич //Соціалізація. Виховні механізми і технології. – К., 1998. – 87 с.

4. Типове положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

5. Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: [Електронний ресурс]: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерство соціальної політики України, 2012 р. (Наказ № 995/557 від 10.09.2012 р.). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>

УДК 364:37.035-057.87

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ У ЛІТНІЙ ПЕРІОД

Хилько Ю.М., магістрантка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Останіна Н.С.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті розглянуто особливості соціально-педагогічної роботи у вихованні учнівської молоді у літньому оздоровчому таборі. Проаналізовано основні форми роботи соціального педагога. А також, представлені методичні рекомендації щодо організації оздоровчо-виховної роботи у літньому таборі.

Ключові слова: соціально-педагогічна робота, форми соціально-педагогічної роботи, літні оздоровчі табори, виховний захід, майбутні педагоги, педагог-організатор.

Постановка проблеми. Сьогодні у свідомості соціальних педагогів, батьківської громадськості відбувся перелом: всі зрозуміли, що тільки зсув пріоритетів в освітньому середовищі в бік виховання підростаючого покоління здатне подолати негативні тенденції, які ускладнюють життя суспільства. В даний час органи законодавчої та виконавчої влади всіх рівнів стали приділяти більше уваги питанням виховання, громадянського становлення дітей і молоді, збереження і розвитку унікальної системи додаткової освіти дітей.

Відомо також і те, що в молодіжному середовищі "панують" бездуховність, соціальна апатія, пияцтво, наркоманія. Тому так необхідна безперервна соціальна робота з дітьми та підлітками, що потребують педагогічного контролю для подолання дитячої безпритульності та бездоглядності. І таким особливо сприятливим часом стають канікули, особливо літні.

Організація літнього відпочинку – один з найважливіших аспектів виховної діяльності. Організована діяльність дітей в літній період дозволяє зробити педагогічний процес безперервним протягом всього року, адже, на сьогоднішній день дитячий літній оздоровчий табір є установою, що не тільки здійснює оздоровлення і відпочинок дітей, а й виконує освітню і виховну функцію.

Аналіз дослідження. Останнім часом очевидне не тільки зростання числа літніх таборів, а й увага до цих установ, особливо сьогодні, коли суспільство і сім'я знаходяться в складних економічних і соціальних умовах.

До проблем соціальної роботи з молоддю зверталися такі науковці: А.Макаренко, В.Постовий, Т.Алексєєнко, О.Черкасова, А.Алексюк, І.Зверєва, А.Капська, Л.Коваль, А.Терещенко, Н.Гордєєва, А.Бєседін, О.Бєзщотнова, Н.Лавриченко, А.Дмитренко, А.Обозова, Ю.Олейник; визначенням особливостей соціально-педагогічної діяльності, впровадженням нових технологій організації виховання дітей та підлітків в умовах літніх оздоровчих таборів займалися: Березина Н.О., Газман О.С., Матвєєва Т.Ф., Михайлова Л.М., Капська А.Й., Коваленко Є.І., Петрова Л.В., Сисєєва М.Є., Титкова Т.В., Трушкін А.Г., Фрідман М.Г., та ін.; вивченням специфічної ролі дитячого табору як соціально-педагогічного середовища для гармонійного фізичного виховання і розвитку підростаючого покоління приділяли увагу Коваленко Є.І., Коваль М.Б., Пимова В.В., Пундик Л.Є., Трофимюк Н.Г та ін.; аспекти соціально-педагогічної роботи в умовах літнього оздоровчого табору розглядали Бєх І.Д., О.В. Беспалько Р.Х. Вайнола О.В.Можейко, О.А.Юрова, І.В.Иванченко, О.В.Єнін, Н.К. Крупська І.В.Иванченко, Є.І.Коваленко, А.І. Конончук, І.М. Пінчук, В.М. Солова, М.Соєа, Я.Луцький, Т.Калечіц, М.Даниленко, Б.Бєляєв, І.Бєрман, А.Бурчак, Н.Мартинюк, Л.Пундик, В.Н. Бутова, А.В. Волохова, О.Г.Красношликова, Н.А. Ложникова, Я.М. Кашуба, О.П. Яковлева, Л.Є. Пундик, М. Вайндорф-Сисєєва; М.М. Сидоренко та ін.

Зміст і велика кількість проектів і програм для літнього відпочинку дітей і підлітків доводять, що їх творці - дитячі громадські об'єднання - є надійними партнерами держави і суспільства в справі відпочинку, розвитку та оздоровлення підростаючого покоління.

Літні програми являють собою науково обґрунтований комплекс спеціально розроблених та експериментально апробованих методик, а застосовуються вони з урахуванням специфіки регіонів.

Стали традиційними збори лідерів дитячих громадських об'єднань, зльоти юних журналістів, табори спілкування Дитячого ордену милосердя, сесії Школи демократичної культури, літні експедиції програми "Екологія і діти", профільні табори клубів юних десантників, прикордонників, льотчиків, фестивалі творчих об'єднань, театрів моди, міжнародні літні села, дитячі творчі дачі [8]

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні соціально-педагогічної діяльності педагога-організатора з учнівською молоддю у літній період в умовах дитячого літнього оздоровчого табору та окресленні методичних рекомендацій щодо організації оздоровчо-виховної роботи у ньому.

Виклад основного матеріалу. Щоб досягти успіху у вихованні підлітків соціальний педагог повинен стати для вихованців не тільки керівником та організатором, але й порадиником, старшим другом, до якого б всі прислухалися, педагогом, який вміє правильно підбирати ігри, адекватно реагувати на пустощі підлітків, передбачати конфліктні ситуації та вирішувати суперечки, надавати підліткам свободу в межах норми. Для цього йому необхідно знати свої обов'язки та права, прагнути виконувати ці обов'язки, з повагою ставитися до підлітків, планувати і організувати виховну роботу так, щоб кожен підліток знайшов собі справу до душі, відчув себе здатною, творчою особистістю, збагатитись духовно і почувати себе комфортно.

При плануванні виховної роботи необхідно враховувати соціально-педагогічні особливості, а саме: підлітки повністю відірвані від сім'ї, батьківського піклування; короткотривалий період існування табірної колективу; поєднання відпочинку, праці, спорту; моральна атмосфера

оздоровчого табору, доброзичливе ставлення однолітків і вихователів до кожного підлітка; здійснення виховання в сприятливих умовах природного середовища і соціального оточення; дотримання підлітками режиму дня, порядку і чистоти спальних приміщень, чистоти білизни, виконання ними санітарно-гігієнічних вимог; оздоровлення підлітків з використанням рік, озер, моря, лісу, транспортних екскурсій тощо.

Виховна робота в таборі включає в себе поєднання відпочинку, праці, спорту з пізнавальною, естетичною, екологічною, оздоровчою діяльністю. Зміст, форми та методи виховної роботи визначаються статутом, затверджуються педагогічним колективом і будуються на принципах ініціативи й самодіяльності підлітків, демократії і гуманізму, розвитку національних і культурно-історичних традицій, пріоритетності загальнолюдських духовних досягнень і цінностей [4].

Всі види виховної діяльності здійснюються в тимчасових різновікових дитячих колективах з різним соціальним досвідом, умовами життя і виховання, з сільської або міської місцевості, з певним оздоровчим режимом дня.

Виховна робота будується на принципах добровільної участі підлітків в різних справах, у вільному виборі ними занять. Це передбачає створення вихователями варіативних програм діяльності.

Короткотривалий період існування табірної колективу вимагає чіткого початку і завершення табірної зміни, обов'язкової оцінки діяльності кожного підлітка, надання підліткам можливості бачити і розуміти результати своєї праці. Значні виховні можливості має й сам тимчасовий дитячий колектив табору. У новому оточенні, під час активного спілкування, інтенсивніше, повніше розкривається особистість підлітка, інколи в таких умовах швидше можна помітити те, що в школі залишаються прихованим, тобто, краще вивчити і зрозуміти підліткову психологію.

Моральна атмосфера оздоровчого табору, доброзичливе ставлення однолітків і вихователів до кожного підлітка сприяє самоствердженню і тим підліткам, які іноді в шкільному житті вважались важковиховуваними. У таборі вони самостійніші ніж вдома. Тут значно менше регламентацій, менше людей, що стримують прагнення до самостійності, і більше умов, які стимулюють творчий розвиток, ініціативу, кмітливість, активність підлітка.

У виховному процесі літнього оздоровчого табору беруть участь як професійні педагоги, так і інші робітники, студенти, які будують свої стосунки з підлітками часто на основі педагогічної інтуїції та власного досвіду.

Виховний процес в літньому оздоровчому таборі здійснюється в сприятливих умовах природного середовища і соціального оточення. Все, що розкинулось навколо, може стати зоною підліткової турботи, загонової дії [6].

Виховання учнівської молоді є безперервним педагогічним процесом, який розвивається і продовжується в літніх оздоровчих таборах. Діяльність таборів спрямована на організацію дозвілля і відпочинку, зміцнення здоров'я, задоволення інтересів і духовних запитів дітей та підлітків.

Система організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на реалізацію змісту відповідно до сучасних вимог та досягнення певного результату, утворюють процес оздоровлення та відпочинку. Він організовується з урахуванням кадрового потенціалу, матеріально-технічної і програмно-методичної бази літнього оздоровчого табору [5].

В літніх оздоровчих таборах вироблено систему специфічних і різноманітних форм організації життєдіяльності дітей і підлітків: театралізованих дійств, конкурсів, змагань, ігор, індивідуальної творчості та гурткової роботи, серед якої найбільш популярними є гуртки м'якої іграшки, макраме, випалювання, шахів, фотографування, малювання тощо.

Форма роботи один з необхідних елементів функціонування табору, компонент організації виховної роботи. Термін "форма" вживається в різних значеннях. Форма (взагалі) - пристрій, структура, зовнішнє вираження чого-небудь, система організації чого-небудь. Форма не може існувати ізольовано від змісту. Поняття форми стосовно діяльності у сфері вільного часу може мати різне значення. У нашому випадку формами ми називаємо способи організації вільного часу [1].

Соціально-педагогічна практика виробила різноманітні форми виховної роботи в таборі - це варіанти організації виховного процесу, композиційна побудова виховної справи. У соціально-педагогічній літературі поняття "виховний захід" використовується для позначення різних видів і форм виховної роботи. Систематичність, комплексність, послідовність, безперервність, виховання точніше передає поняття "виховна справа", якому останнім часом віддають перевагу теоретики і практики. Виховна справа - це форма (вид) організації і здійснення конкретної дозвілєвої діяльності з метою виховання. Головна особливість виховної справи - необхідність, корисність, здійсненність. Виховні справи носять колективний і творчий характер. Зазвичай, виховні справи організовують у вільний від навчальних занять час, тобто у години дозвілля. У цікавих, змістовних, захоплюючих виховних справах підлітки беруть участь добровільно [7].

Якщо розглядати виховні справи (форми) як уособлені системні утворення, можна виділити їх структуру: цілепокладання, планування; організація і підготовка; безпосереднє здійснення справи; аналіз досягнутих результатів. Різноманітність форм виховної роботи у таборі постійно поповнюється новими формами, що відповідають тим умовам табірної життя, яке постійно змінюється.

Доцільно виокремлювати такі різні форми роботи (масові, групові та індивідуальні), які визначають організацію виховної роботи підлітків в умовах літнього табору.

До масових форм належать свята, урочистості ярмарки, фестивалі, акції, форуми та інші заходи, в яких є задіяними всі учасники оздоровчо-виховного процесу закладу. Саме в масових заходах вдається створити неповторну емоційну атмосферу радості, співпереживання, азарту, єднання. Відмова від таких заходів обмежує можливість вибору дитиною того виду діяльності і тієї форми, які для неї найбільш прийнятні.

Важливого значення в літньому оздоровчому таборі набувають *групові* форми. Серед них: групові заняття, міні-лекції, відеозаняття, диспути тощо. Вони дозволяють учасникам табору займатися обраною справою собі на радість і з максимальною користю для себе.

Особливого значення для літнього оздоровчого табору мають індивідуальні форми: консультації, бесіди тощо. Проте вкрай важливим є баланс між всіма видами форм роботи [2].

Сутність виховання як процесу у найбільшій мірі виражається в діяльності, у взаємодії з іншими людьми, в якій формується ставлення індивіда до його оточення. Саме у зв'язку з цим, класифікація форм виховної роботи за кількістю учасників є більш актуальною. Однак це не означає, що засоби і методи перестають відігравати суттєву роль. Залежно від цього форми виховної роботи поділяються:

- словесні (дебати, диспути, шкільний салон, учнівська вітальня, соціально-психологічний тренінг);
- наочні (ярмарок, туризм, телекомунікаційний проект, презентації через бібліотеку, екологічна стежка, колажі);
- практичні (аукціон талантів, шефська і благодійна діяльність). Поряд із традиційними формами організації вільного часу підлітків з'явилися нові нетрадиційні, або інноваційні форми роботи.

При організації життєдіяльності підлітків у літньому оздоровчому таборі, педагоги беруть до уваги типи проектів, які виділив У. Кіппатрик:

- творчий (виробничий) проект пов'язаний з трудовою діяльністю, догляд за рослинами та тваринами, підготовкою макетів, конструкторською діяльністю та ін.;
- споживчий (його мета - споживання в широкому розумінні, включаючи розваги) підготовка екскурсій, розробка та надання різних послуг;
- проект розв'язання проблеми (науково-дослідний проект) дослідження впливу умов догляду за рослинами, фізико-математичні проекти,
- технічні проекти, проекти розв'язання історичних або літературних проблем (які, як правило, поєднуються з дискусійними формами роботи) тощо;
- проект-вправа (проекти навчання й тренування з оволодіння певними навичками) [3].

Організація виховного процесу в умовах дитячого літнього табору сьогодні стає більш актуальною, бо саме у літній період учнівська молодь відновлює своє здоров'я, розвиває творчий потенціал, вдосконалює особистісні можливості, долучається до культурних і освітніх цінностей, входить у систему нових зв'язків, задовольняє індивідуальні інтереси та ін. Тому пропонуємо розроблені методичні рекомендації роботи дитячого літнього оздоровчого табору **"КОЗАКИ-РОЗБІЙНИКИ"**. Він є, з одного боку, формою організації вільного часу дітей різного віку, статі та рівня розвитку під час літніх канікул, з іншого – простором для оздоровлення, розвитку художнього, спортивного, туристичного, соціального потенціалу дитини, тому що знаходиться у мальовничих та цікавих краях Чернігівщини.

Дитячий оздоровчий заклад "Козаки-розбійники" є позашкільним закладом для дітей та підлітків с.Крути, Ніжинського району віком від 7 до 18 років, який розпочинає свою роботу на час літніх канікул (червень місяць). Розміщується заклад на базі сільської школи.

Термін перебування дітей у закладі складає 14 – 18 днів в період літніх канікул.

В таборі з урахуванням вікових особливостей та інтересів дітей і учнівської молоді, створюються загони, кількість яких, 2-4 загони по 10 осіб у кожному. Традиційно загони створюються на основі учнів школи с.Крути чи вихованців інших прилеглих сільських шкіл.

В роботі дитячого оздоровчого закладу "Козаки-розбійники" розумно поєднується відпочинок, праця і спорт, продумана організація дозвілля тимчасового дитячого колективу з індивідуальним охопленням кожної дитини різними видами діяльності.

Особливістю цього дитячого оздоровчого закладу є також широкий вибір різних видів діяльності, багатство колективних творчих справ, до яких залучаються діти, їх змінність та

яскрава емоційна забарвленість, романтика, гра, інтерес. Оздоровчий і виховний процес у таборі здійснюються у сприятливих умовах природного і соціального оточення. Все, що розкинулося навколо дитячого оздоровчого табору є важливим виховним фактором. Табір і його околиці – нове, незнайоме для дитини оточення. Воно, звісно, приваблює дитину і треба їй допомогти проникнути в нього.

Свої особливості має і тимчасовий дитячий колектив, який поряд із загальними ознаками має свою специфіку і короткочасність існування; тимчасове об'єднання членів різних постійних колективів; цілодобовий контроль вихованців, різновіковий склад загонів.

У новому товариському оточенні дитині хочеться показати всі свої здібності, сили і вміння, проявити кращі якості характеру. Під час тісного активного спілкування інтенсивніше і повніше розкривається його особистість. Інколи в таких умовах скоріше можна помітити те, що в навчальному закладі залишається прихованим.

Діти відвідують табір з різним настроєм. Частина з них позитивно відноситься до нього, знає його традиції, має друзів. Вони, як правило прагнуть приймати участь у всіх справах, із задоволенням виконують доручення вихователів, проявляють ініціативу. Поряд з тим хочеться звернути увагу на групи дітей, які займають "очікувальну позицію". Це ті що приїхали в табір вперше, з різних причин не були у такому колективі. Тому, ввійшовши в життя тимчасового колективу, вони готові до будь-якої діяльності, щоб проявити себе, заслужити схвалення ровесників, але першими активності не проявляють.

Частина школярів потрапивши в новий колектив, веде себе зухвало з викликом ухилиється від колективних справ, (не виконує розпоряджень, щоденно обурюється режимом дня і т.д.).

Одна з характерних рис тимчасового дитячого колективу полягає в тому, що кожний день вимагає від кожної дитини зокрема власної самовіддачі. Важливим є те, щоб кожна дитина відчувала себе необхідною для колективу. В таборі велика кількість справ, під час виконання яких діти працюють не поряд один з одним (як в класі), а спільно. Такий підхід до роботи дозволяє всім без винятку знайти собі улюблену справу протягом дня. Якщо хтось залишається пасивним в одних справах, то може добитися успіху в інших.

Мета виховання в дитячому оздоровчому таборі "Козаки-розбійники" полягає у проведенні кожного дня змістовної, цікавої і активної роботи з організації самодіяльності вихованців. Слід працювати так, щоб у загонах не нудьгували. Протягом зміни загони мають виконати не одну цікаву і важливу справу.

Звичайно, що реалізація завдань і змісту роботи цього закладу, його оздоровчої і виховної функції залежить від педагогічного колективу табору, його виховного потенціалу, педагогічної майстерності вихователів. Робота у таборі буде мати досить високий виховний ефект в тому випадку, коли педагог має високі моральні якості, володіє достатнім рівнем знань, користується авторитетом як у колег, так і у дітей. Діти люблять насамперед педагогів, в яких вони бачать людей справи, висококваліфікованих спеціалістів. А серед них, в більшості випадків, діти віддають перевагу найбільш чуйним і добрим.

Література

1. Корсун І.В. Організація вільного часу школярів: [методичне посібник] / І.В.Корсун, С.Я.Харченко. - Луганськ: ЛГПИ, 1998.-77с., с.23.
2. Лютний К.М. Літня мандрівка у веселкову республіку: Довідничок-мандрівничок у літо / К.М.Лютний. - К, 1993, с.98.
3. Організація виховної роботи в оздоровчих закладах: [методичний посібник] / Упорядники: Н.О.Березина, Н.І.Косарева, Л.М.Павлов, А.П.Тараканова. - К., 2004. - 220 с., с.103.
4. Організація виховної роботи в оздоровчих закладах: [методичний посібник] / Упорядники: Н.О.Березина, Н.І.Косарева, Л.М.Павлов, А.П.Тараканова. - К., 2004. - 220 с., с.167.
5. Організація життєдіяльності в літньому оздоровчому таборі / Н.Басюк, С.Гужанова, Ю.Рудницька // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 50. Педагогічні науки. - Житомир, 2018.-С.34-38, с.35.
6. Організація життєдіяльності в літньому оздоровчому таборі / Н.Басюк, С.Гужанова, Ю.Рудницька // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 50. Педагогічні науки. - Житомир, 2018.-С.34-38., с.74.
7. Організація літнього відпочинку оздоровчих закладів для дітей та підлітків / Укладачі Л.М. Михайлова, І.В.Петрова, Л.І. Коцюбіна. -Луганськ, 2000., с.64.
8. Фролова М. Діти. Літ. "Чайка" // Народна освіта. - 2002. - № 3. - С. 20

ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОЗДОРОВЧО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ

Хилько Ю.М., магістрантка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Останіна Н.С.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Постановка проблеми. Проблемою сьогодення є фактор бездуховності, соціальної апатії, адекватної поведінки, що "панують" в молодіжному середовищі. Тому так необхідна безперервна соціальна робота з дітьми та підлітками, що потребують педагогічного контролю для подолання дитячої безпритульності та бездоглядності. І таким особливо сприятливим часом стають канікули, особливо літні. Організація літнього відпочинку – один з найважливіших аспектів виховної діяльності. Організована діяльність дітей в літній період дозволяє зробити педагогічний процес безперервним на протязі всього року, адже, на сьогоднішній день дитячий літній оздоровчий табір є установою, що не тільки здійснює оздоровлення і відпочинок дітей, а й виконує освітню і виховну функцію.

Аналіз дослідження. Останнім часом очевидне не тільки зростання числа літніх таборів, а й увага до цих установ, особливо сьогодні, коли суспільство і сім'я знаходяться в складних економічних і соціальних умовах.

До проблем соціальної роботи з молоддю зверталися такі науковці: А.Макаренко, В.Постовий, Т.Алексєєнко, О.Черкасова, А.Алексюк, І.Зверєва, А.Капська, Л.Коваль, А.Терещенко, Н.Гордєєва, А.Бєседін, О.Бєзщотнова, Н.Лавриченко, А.Дмитренко, А.Обозова, Ю.Олейник; впровадженням нових технологій організації виховання дітей та підлітків в умовах літніх оздоровчих таборів займалися: Березина Н.О., Газман О.С., Матвєєва Т.Ф., Михайлова Л.М., Капська А.Й., Коваленко Є.І., Петрова Л.В., Сисоєва М.Є., Титкова Т.В., Трушкін А.Г., Фрідман М.Г., та ін.; аспекти соціально-педагогічної роботи в умовах літнього оздоровчого табору розглядали Бєх І.Д., О.В. Беспалько Р.Х. Вайнола О.В.Можейко, О.А.Юрова, І.В.Иванченко, О.В.Єнін, Н.К. Крупська І.В.Иванченко, Є.І.Коваленко, А.І. Конончук, І.М. Пінчук, В.М. Солова, М.Соя, Я.Луцький, Т.Калечіц, М.Даниленко, Б.Бєляєв, І.Бєрман, А.Бурчак, Н.Мартинюк, Л.Пундик, В.Н. Бутова, А.В. Волохова, О.Г.Красношликова, Н.А. Ложникова, Я.М. Кашуба, О.П. Яковлева, Л.Є. Пундик, М. Вайндорф-Сисоєва; М.М. Сидоренко та ін.

Окрім того, зміст і велика кількість проектів і програм для літнього відпочинку дітей і підлітків доводять, що їх творці - дитячі громадські об'єднання - є надійними партнерами держави і суспільства в справі відпочинку, розвитку та оздоровлення підростаючого покоління [4].

Мета дослідження полягає у окресленні особливостей щодо організації оздоровчо-виховної роботи з учнівською молоддю у літній період в умовах дитячого літнього оздоровчого табору та теоретичному обґрунтуванні соціально-педагогічної діяльності педагога-організатора у ньому.

Виклад основного матеріалу. Щоб досягти успіху у вихованні підлітків соціальний педагог повинен стати для вихованців не тільки керівником та організатором, але й порадиником, старшим другом, до якого б всі прислухалися, педагогом, який вміє правильно підбирати ігри, адекватно реагувати на пустощі підлітків, передбачати конфліктні ситуації та вирішувати суперечки, надавати підліткам свободу в межах норми. Для цього йому необхідно знати свої обов'язки та права, прагнути виконувати ці обов'язки, з повагою ставитися до підлітків, планувати і організувати виховну роботу так, щоб кожен підліток знайшов собі справу до душі, відчув себе здатною, творчою особистістю, збагатитись духовно і почувати себе комфортно.

Виховна робота в таборі включає в себе поєднання відпочинку, праці, спорту з пізнавальною, естетичною, екологічною, оздоровчою діяльністю. Зміст, форми та методи виховної роботи визначаються статутом, затверджуються педагогічним колективом і будуються на принципах ініціативи й самодіяльності підлітків, демократії і гуманізму, розвитку національних і культурно-історичних традицій, пріоритетності загальнолюдських духовних досягнень і цінностей [1].

Всі види виховної діяльності здійснюються в тимчасових різновікових дитячих колективах з різним соціальним досвідом, умовами життя і виховання, з сільської або міської місцевості, з певним оздоровчим режимом дня.

Короткотривалий період існування табірної колективу вимагає чіткого початку і завершення табірної зміни, обов'язкової оцінки діяльності кожного підлітка, надання підліткам можливості бачити і розуміти результати своєї праці. Значні виховні можливості має й сам тимчасовий дитячий колектив табору. У новому оточенні, під час активного спілкування, інтенсивніше, повніше

розкривається особистість підлітка, інколи в таких умовах швидше можна помітити те, що в школі залишаються прихованим, тобто, краще вивчити і зрозуміти підліткову психологію.

Моральна атмосфера оздоровчого табору, доброзичливе ставлення однолітків і вихователів до кожного підлітка сприяє самоствердженню і тим підліткам, які іноді в шкільному житті вважались важковиховуваними. У таборі вони самостійніші ніж вдома. Тут значно менше регламентацій, менше людей, що стримують прагнення до самостійності, і більше умов, які стимулюють творчий розвиток, ініціативу, кмітливість, активність підлітка.

Виховний процес в літньому оздоровчому таборі здійснюється в сприятливих умовах природного середовища і соціального оточення. Все, що розкинулось навколо, може стати зоною підліткової турботи, загонової дії [3].

Виховання учнівської молоді є безперервним педагогічним процесом, який розвивається і продовжується в літніх оздоровчих таборах. Діяльність таборів спрямована на організацію дозвілля і відпочинку, зміцнення здоров'я, задоволення інтересів і духовних запитів дітей та підлітків.

Система організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на реалізацію змісту відповідно до сучасних вимог та досягнення певного результату, утворюють процес оздоровлення та відпочинку. Він організовується з урахуванням кадрового потенціалу, матеріально-технічної і програмно-методичної бази літнього оздоровчого табору [2].

В літніх оздоровчих таборах вироблено систему специфічних і різноманітних форм організації життєдіяльності дітей і підлітків: театралізованих дійств, конкурсів, змагань, ігор, індивідуальної творчості та гурткової роботи, серед якої найбільш популярними є гуртки м'якої іграшки, макраме, випалювання, шахів, фотографування, малювання тощо.

Організація виховного процесу в умовах дитячого літнього табору сьогодні стає більш актуальною, бо саме у літній період учнівська молодь відновлює своє здоров'я, розвиває творчий потенціал, вдосконалює особистісні можливості, долучається до культурних і освітніх цінностей, входить у систему нових зв'язків, задовольняє індивідуальні інтереси та ін. Тому пропонуємо розроблені нами методичні рекомендації щодо організації роботи дитячого літнього оздоровчого табору **"КОЗАКИ-РОЗБІЙНИКИ"**. Він є, з одного боку, формою організації вільного часу дітей різного віку, статі та рівня розвитку під час літніх канікул, з іншого – простором для оздоровлення, розвитку художнього, спортивного, туристичного, соціального потенціалу дитини, тому що знаходиться у мальовничих та цікавих краях Чернігівщини.

Дитячий оздоровчий заклад "Козаки-розбійники" є позашкільним закладом для дітей та підлітків с.Крути, Ніжинського району віком від 7 до 16 років, який розпочинає свою роботу на час літніх канікул (червень місяць). Розміщується заклад на базі сільської школи.

Термін перебування дітей у закладі складає 14 – 18 днів в період літніх канікул.

В таборі з урахуванням вікових особливостей та інтересів дітей і учнівської молоді, створюються загони, кількість яких, 2-4 загони по 10 осіб у кожному. Традиційно загони створюються на основі учнів школи с.Крути чи вихованців інших прилеглих сільських шкіл.

В роботі дитячого оздоровчого закладу "Козаки-розбійники" розумно поєднується відпочинок, праця і спорт, продумана організація дозвілля тимчасового дитячого колективу з індивідуальним охопленням кожної дитини різними видами діяльності.

Враховуючи вік вихованців, особливістю цього дитячого оздоровчого закладу є також широкий вибір різних видів діяльності, багатство колективних творчих справ, до яких залучаються діти, їх змінність та яскрава емоційна забарвленість, романтика, гра, інтерес. Оздоровчий і виховний процес у таборі здійснюються у сприятливих умовах природного і соціального оточення. Все, що розкинулося навколо дитячого оздоровчого табору є важливим виховним фактором. Табір і його околиці – нове, незнайоме для дитини оточення. Воно, звісно, приваблює дитину і треба їй допомогти проникнути та включитися в його життя.

Свої особливості має і тимчасовий дитячий колектив, який поряд із загальними ознаками має свою специфіку і короткочасність існування; тимчасове об'єднання членів різних постійних колективів; цілодобовий контроль вихованців, різновіковий склад загонів.

У новому товариському оточенні дитині хочеться показати всі свої здібності, сили і вміння, проявити кращі якості характеру. Під час тісного активного спілкування інтенсивніше і повніше розкривається його особистість. Інколи в таких умовах скоріше можна помітити те, що в навчальному закладі залишається прихованим.

Діти відвідують табір з різним настроєм. Частина з них позитивно відноситься до нього, знає його традиції, має друзів. Вони, як правило прагнуть приймати участь у всіх справах, із задоволенням виконують доручення вихователів, проявляють ініціативу. Поряд з тим хочеться звернути увагу на групи дітей, які займають "очікувальну позицію". Це ті що приїхали в табір вперше, з різних причин не були у такому колективі. Тому, ввійшовши в життя тимчасового колективу, вони

готові до будь-якої діяльності, щоб проявити себе, заслужити схвалення ровесників, але першими активності не проявляють.

Частина школярів потрапивши в новий колектив, веде себе зухвало з викликом ухиляється від колективних справ, (не виконує розпоряджень, щоденно обурюється режимом дня і т.д.). Тому важливим є те, щоб кожна дитина відчувала себе необхідною для колективу. В таборі велика кількість справ, під час виконання яких діти працюють не поряд один з одним (як в класі), а спільно. Такий підхід до роботи дозволяє всім без винятку знайти собі улюблену справу протягом дня. Якщо хтось залишається пасивним в одних справах, то може добитися успіху в інших.

Мета виховання в дитячому оздоровчому таборі "Козаки-розбійники" полягає у проведенні кожного дня змістовної, цікавої і активної роботи з організації самодіяльності вихованців. Слід працювати так, щоб у загонах не нудьгували. Протягом зміни загонами мають виконати не одну цікаву і важливу справу.

Звичайно, що реалізація завдань і змісту роботи цього закладу, його оздоровчої і виховної функції залежить від педагогічного колективу табору, його виховного потенціалу, педагогічної майстерності вихователів. Робота у таборі буде мати досить високий виховний ефект в тому випадку, коли педагог має високі моральні якості, володіє достатнім рівнем знань, користується авторитетом як у колег, так і у дітей. Діти люблять насамперед педагогів, в яких вони бачать людей справи, висококваліфікованих спеціалістів. А серед них, в більшості випадків, діти віддають перевагу найбільш чуйним і добрим.

Література

1. Організація виховної роботи в оздоровчих закладах: [методичний посібник]/ Упорядники: Н.О.Березина, Н.І.Косарева, Л.М.Павлов, А.П.Тараканова. - К., 2004. - 220 с., с.167.
2. Організація життєдіяльності в літньому оздоровчому таборі / Н.Басюк, С.Гужанова, Ю.Рудницька // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 50. Педагогічні науки. - Житомир, 2018.- С.34-38, с.35.
3. Організація життєдіяльності в літньому оздоровчому таборі / Н.Басюк, С.Гужанова, Ю.Рудницька // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 50. Педагогічні науки. - Житомир, 2018.-С.34-38., с.74.
4. Фролова М. Діти. Літ. "Чайка" // Народна освіта. - 2002. - № 3. - С. 20

УДК 159.9

ДУХОВНІСТЬ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МОЛОДІ

Шинкаренко І.В., студентка III курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Гетьман Т.О.**, кафедра загальної та практичної психології.

У статті висвітлені теоретичні аспекти вивчення проблеми сучасного духовного стану підлітків, які можна охарактеризувати як мімікрію духовності – імітацію духовності, при якій традиційні цінності змінюють свій зміст або втрачають його взагалі; аналізуються основні ціннісні пріоритети підлітків.

Ключові слова

Духовність, духовна культура, ціннісні орієнтації, духовний розвиток, духовний потенціал, духовне життя.

Актуальність

Проблема формування духовних цінностей молоді, як свідчить практика, залежить від рівня духовного потенціалу особистості, його розвитку, інтелектуальних та творчих здібностей.

Сьогодні більшість осіб має низький рівень духовного потенціалу, в результаті чого показник деградації зростає з шаленою швидкістю. Тому, щоб підвищити цей рівень, потрібно вивчати цю проблему всебічно.

Проблема духовності і ціннісних орієнтацій досліджувалась такими видатними науковцями, як Е.Лібанова, М.Бердяєв, С.Франк, П.Флоренський, В.Соловійов, В.Андрущенко, Л.Губерський, М.Михальченко, І.Надольний, В.Пазенюк, В.Шинкарук, В.Воронкова, В.Бех, М.Михальченко, В.Кононенко, В.Кремень, П.Ситник, В.Троцинський, С.Чукут, В.Скуратівський.

Мета: проаналізувати сучасний стан духовно потенціалу; основні ціннісні пріоритети молоді.

Вступ

Справжні досягнення сучасного людства є результатом духовної і матеріальної творчості його найкращих представників, тому найціннішим надбанням особистості є інтелектуальний, творчий та духовний потенціали. Формування та збагачення їх складає сутність людського процесу, що триває тисячоліттями.

Однак найбільш небезпечні вороги людини можуть оселитися в ній самій у вигляді егоцентризму, марнославства, жадібності та інших примітивних похідних первісних інстинктів і потреб, які відображають різні біологічні страхи. Бездуховність позбавляє сенсу людське життя та стає причиною наслідування людиною "вірусної поведінки": руйнування та знищення спочатку найближчих клітин, а потім і усього організму, що врешті рещт призводить до смерті самого "вірусу".

Теоретичний аналіз результатів

Поняття "духовність", "духовний" сьогодні вживають на кожному кроці. Публіцистика закликає до формування "духовних основ" життя і суспільства, зростання національної самосвідомості, гуманітарні науки спрямовані на формування "духовного розвитку особистості". Зняття ідеологічної анафеми з церкви прискорило процес відродження духовності в її релігійно-конфесійному розумінні.

Цей же термін застосовується для характеристики внутрішнього, суб'єктивного світу людини. Ми кажемо: "духовний світ особистості". Однак закономірно постає запитання: що належить до цього світу, за якими критеріями визначається його наявність, а тим більше розвиток? Чи вичерпується культурою мислення, рівнем і якістю знань, розумністю і раціональністю зміст поняття "духовність", а освітою – шлях її набуття? Мабуть, ні. Втім, без усього переліченого духовність не існує. Не формується вона і через вивчення основ наук. Тобто, сфера духовності ширша за обсягом і багатша за змістом, ніж те, що пов'язане зі сферою раціональності [4].

У сфері духовного життя людиною здійснюється осмислення й вибір ідеалів та цінностей. Проблема духовності – це не тільки окреслення найвищого рівня освоєння людиною свого світу, ставлення до природи, суспільства, до інших і самої себе. Це проблема виходу людини за межі вузькоемпіричного буття, подолання себе "вчорашньої" у процесі поновлення і вдосконалення, сходження особистості до своїх ідеалів, цінностей і реалізації їх на життєвому шляху. Отже, це проблема життєтворчості.

Звично все це концентрується у процесі набуття совісті як внутрішньої основи самовизначення особистості. Совість – категорія моралі і мораль є визначальною основою духовної культури особистості, що задає міру і якість свободи самореалізації людини. Такий підхід передбачає побудову ієрархії структур за шкалою "найвищі форми духовності – бездуховність". Логічним висновком із цього є діяльна установка на духовне формування.

З такої позиції життєвий досвід індивіда, унікальна ситуація його буття у світі не відіграють істотної ролі в його "справжньому" духовному розвитку, адже духовні абсолюти байдужі до випадковостей емпіричного існування і потребують звільнення від усіх несуттєвих, спонтанних, одиничних характеристик буття. Тим самим природний життєвий процес втрачає для людини статус інстанції, в якій вона може себе органічно самовизначати. Свою "справжність" вона починає шукати в духовній сфері, яка є байдужою до її унікальності [4].

Перетворення індивіда на самостійного і суверенного суб'єкта суспільного процесу спричинило зростання значення таких форм раціональності, в основі яких лежить доведене, побудоване на свідомому виборі уявлення про світ, котре відбиває досвід індивідуальної діяльності. Розвиток форм духовної активності відкрив перед людиною внутрішні, не помічені раніше механізми духовної діяльності.

Кожне нове покоління йде в життя зі своїми пріоритетами, кожна молода людина прагне утвердити себе в якості автономного суб'єкта суспільної та індивідуальної життєдіяльності, а тому обирає власні пріоритети, які нерідко різняться від провідних в даному суспільстві. Кожна молода людина, з одного боку, успадковує духовне багатство попередніх поколінь, їхні традиції, вірування, звичаї, мову, культуру, а з іншого боку проходить процес усвідомлення володіння цим духовним багатством та формування соціальної, етнічної самоідентифікації. Це відбувається під впливом соціального середовища молодої людини, культури, освіти, виховання і самовиховання. Оптимальне поєднання цих факторів обумовлює процес соціалізації, наскільки успішним він буде. У цьому контексті можна побачити роль освіти і виховання. Завдання сучасної освіти – поширення її впливу на розвиток духовної культури особистості, що в підсумку стає основою формування і становлення особистості.

Спосіб життя і молоді сприяє перетворенню духовних цінностей суспільства у внутрішні, притаманні молодому поколінню чесноти, риси характеру. Вибір і досягнення демократичних цінностей, що пропонуються суспільством, зумовлені їхньою особистісною значущістю, тобто тим, чи є вона цінністю для самої особистості і чи сприятиме вона досягненню мети. З огляду на

це з-поміж однаково підкріплених духовних цінностей студентська молодь завжди обирає лише ті, які оцінюються нею як потрібні об'єкти, мета та засоби задоволення власних потреб. Проїшовши через її досвід, одержавши практичну перевірку та підтвердження потрібності, доцільності й корисності, такі цінності закріплюються у молодіжному середовищі.

Ціннісні орієнтації – це елементи внутрішньої (диспозиційної) структури особистості, сформовані і закріплені життєвим досвідом індивіда у ході процесів соціалізації і соціальної адаптації, які відокремлюють суттєве від несуттєвого для даної людини через прийняття або не прийняття особистістю певних цінностей, які усвідомлюються в якості змісту і основних цілей життя, а також ті, які визначають припустимими засобами їх реалізації. У диспозиційній структурі особистості вони утворюють вищий (як правило, усвідомлені – на відміну від соціальних установ) рівень ієрархії прихильності до певного сприйняття умов життєдіяльності, їх оцінюванні і поведінки як в актуальній (тут і зараз), так і довгостроковій перспективі. Найбільш чітко експлікуються у ситуаціях, які потребують відповідальних рішень, які тягнуть за собою значні наслідки і зумовлюють подальше життя індивіда.

Проблема ціннісної орієнтації потребує свого суттєвого переосмислення в умовах сучасних динамічних соціальних систем, які передбачають одночасне самовизначення людини у різних локусах культурного простору, які підпорядковуються різним культурним нормам і завдаються, відповідно, різними цінностями, які не завжди співвідносяться поміж собою. Таким чином, ключ до розуміння ціннісних

Для молоді характерна спрямованість на майбутнє, а їх фізичні і розумові здібності, які створюють певну впевненість в собі, що нерідко перетворюється на самовпевненість. Разом з тим молоді притаманна характерна для даного віку переоцінка цінностей, їх моральні погляди тільки складаються і структуруються. В аналізі складних явищ оточуючої дійсності їм часто не вистачає гнучкості і життєвого досвіду старших поколінь. Досить велику роль у формуванні цінностей у молоді відіграють дорослі, вони надають підтримку для вдосконалення власної системи саморегуляції, розвитку самостійності і цілеспрямованості молодого покоління. Знання про навколишній світ і відомості про основи моралі об'єднуються у свідомості студента в єдину картину. Це сприяє зміні системи моральної саморегуляції молоді, яка стає більш повною, гнучкою, осмисленою. Переконавання, які формуються на основі наукових знань і життєвого досвіду, все більш стають головними орієнтирами поведінки і обумовлюють відносну самостійність, незалежність від ситуаційних впливів. Якщо провести дослідження ціннісних орієнтацій даної вікової групи, то виявиться така закономірність: юнаки на перше місце ставлять свої захоплення та інтереси, кар'єру та професію, гроші, а дівчата – взаємовідносини з протилежною статтю, сім'ю, здоров'я в родині. В цих особливостях перш за все має прояв соціальне очікування.

Сьогодні розвиток і світогляд молоді зазнав великих змін. Порівняно з попередніми роками, молодь стає більш розкутою та самостійною, починає орієнтуватись в сучасному суспільстві. Але не завжди самостійність позитивне явище, адже, стикаючись з доволі сумними реаліями життя, підлітки стають цинічними та байдужими до навколишнього світу, погіршуються їх взаємини з батьками. Звісно, що зараз змінились й життєві цінності нового покоління, якщо років 10-20 назад головним було навчання, ставлення до оточуючих людей, то зараз молодь не дуже цікавить думка їх батьків та друзів, більш помітними стали егоїстичні спрямування молоді.

Згідно з дослідженнями, основні пріоритети сучасної молоді – це добробут, кар'єра, фінансова незалежність від старших, сім'я, свобода.

Найціннішим для молоді є здоров'я, при чому як для дівчат, так і для юнаків. Дівчата більшою мірою орієнтовані на сімейні цінності, на другому місці для юнаків – добре заробляти, а для дівчат – сім'я. Такі норми традиційного суспільства. Для дівчат однаково важливо добре заробляти і самовдосконалюватись. Юнаки в більшій мірі, ніж дівчата орієнтовані на матеріальні блага. Але, незважаючи на це, 30% респондентів чоловічої статі серед своїх головних цінностей відзначили сім'ю та виховання дітей, ця цінність для них важливіше цінності самовдосконалення. Юнаки в плані ціннісних орієнтацій менш схожі один на одного, ніж дівчата. Серед юнаків більше, ніж серед дівчат як тих, хто орієнтований на розваги, так і тих, хто орієнтований на чесну працю.

Отже, основними цінностями для дівчат є здоров'я, сім'я, самовдосконалення. Для юнаків – це здоров'я, можливість добре заробляти.

Висновки

Від першого до останнього дня життя людина має час усвідомити, реалізувати та примножити власний духовний потенціал. У різні історичні періоди це завдання потребувало чималих зусиль особистості. Наш час характеризується все більшим усвідомленням людством духовної кризи, що спонукає до пошуку шляхів духовного самовдосконалення; збільшенням інформації у геометричній прогресії, що зумовлює потребу відокремлення найважливіших смислів і цінностей; сиб'єктивним відчуттям прискорення часу, що актуалізує прагнення більше встигнути за

відведений життєвий період; збільшенням фізичного зросту людини з кожним поколінням (діти вище за батьків), що вказує на фізіологічні, а отже й на психічні зміни у людській популяції; збільшенням тривалості життя людини, що розширює можливості досягнення вищих рівнів духовного самовдосконалення.

Перспективи подальших наукових досліджень: аналіз дослідження проблеми духовності і ціннісних орієнтацій зарубіжними авторами; пошук причин занепаду духовності у суспільстві.

Література

1. Бех В. Гуманітарний розвиток країни: внутрішня політика держави у сучасному глобалізованому світі // Державна політика в гуманітарній сфері (матеріали круглого столу). – Івано-Франківськ, 2001. с.3-9.
2. Воронкова В.Г. Метафізичні виміри людського побуття (проблеми людини на зломі тисячоліть) – Запоріжжя, 1999. – 173с.
3. Караульна Н. Духовність: сфера сутності чи існування людини? // Вісник НАН України, № 11 – 2002 – 18-22с.
4. Кононенко В. Державна політика в гуманітарній освіті // Державна політика в гуманітарній сфері: Матеріали круглого столу. – Івано- Франківськ, 2001. –с.10-14

УДК 373.2:398:78

МУЗИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПОЧУТТЯ РИТМУ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Юрченко Л.А., магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

У статті розкривається роль музичного фольклору у розвитку у дітей старшого дошкільного віку почуття ритму. Автор відмічає, що організація роботи з розвитку в дітей почуття ритму має урахувувати структуру музичного ритму, що визначає логіку етапності даної роботи.

Ключові слова: ритм, музичний ритм, почуття ритму, розвиток почуття ритму, музичний фольклор, діти старшого дошкільного віку.

Постановка проблеми. У галузі музичної педагогіки нині йдуть активні пошуки тих педагогічних технологій, методик, які б сприяли розвитку інноваційних форм навчання та виховання дітей.

У галузі музичного виховання дошкільників ведеться пошук нових орієнтирів, ефективних способів і прийомів роботи, які будуть сприяти загальному музичному розвитку дитини, розвитку в неї музичних здібностей. Одним із найбільш складних компонентів у системі розвитку музичних здібностей дитини, її музикальності є розвиток почуття ритму. На початкових етапах навчання основи музичного мистецтва розвиток почуття ритму є одним із пріоритетних.

Почуття музичного ритму включає в себе комплексну здатність, що зумовлює розуміння, виконання та створення ритмічних музичних образів. Онтогенетична структура почуття музичного ритму формується у дітей в наступній послідовності компонентів – почуття темпу, почуття метру, почуття ритмічного малюнку (Л. Венгер, К. Тарасова).

Розвиток у дітей старшого дошкільного віку почуття ритму є важливим елементом організації роботи з музичного виховання. Ця діяльність повинна бути постійно у полі зору музичного керівника, який здійснює її за допомогою відповідних методів та засобів. Одним із таких засобів щодо розвитку у дитини почуття ритму є музичний фольклор. Слід зазначити, що цей вид музичного матеріалу, безперечно, найбільшою мірою використовується у різних напрямках роботи з дітьми дошкільного віку на заняттях з музичного виховання. Проте, його роль щодо розвитку у дошкільників почуття ритму, на нашу думку, розкрита ще недостатньою мірою, чим і зумовлюється **актуальність даної статті**.

Метою статті є обґрунтування ролі музичного фольклору у розвитку почуття музичного ритму у дошкільників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Природу музичного ритму досліджували науковці А. Гольденвейзер, Л. Мазель, Є. Назайкинський, А. Островський, М. Способін, Б. Теплов, В. Цуккерман, В. Холопова, Ю. Цагареллі та інші вчені. Почуттю музичного ритму присвячено досить багато робіт, проте в онтогенезі, стосовно до виникнення і формування цієї здатності

у дошкільнят, ця проблема розглядалася досить невеликою кількістю науковців (Н. Ветлугіна, Г. Ільїна, М. Румер, К. Тарасова, Б. Теплов та ін.).

На важливість використання національного музичного коріння в процесі елементарного музичного виховання вказували видатні педагоги Б. Барток, В. Верховинець, Е. Жак-Далькроз, З. Кодай, К. Орф, К. Стеценко, Б. Яворський та ін. Нині проблемою використання музичного фольклору у роботі з дітьми дошкільного віку займаються дослідники І. Газіна, О. Грабарєва, В. Кропивницький, Я. Левчук, Т. Лісовська, Т. Науменко, С. Садовенко, С. Тимошук та ін.

Виклад основного матеріалу. Ритмічна організація притаманна багатьом видам мистецтва. Вона слугує своєрідним "упорядником" елементів твору. Це можна простежити найкраще в поетичних (римованих) творах, в творах зображувального мистецтва, наприклад – декоративно-прикладного, які мають ритмічне визначення розташування елементів орнаменту.

Твори музичного мистецтва найбільшою мірою визначають в своїй логіці ритмічну упорядкованість.

У тлумачному словнику **музичний ритм** розглядається як "такт, розміреність", що визначає по черговості відповідно упорядкованих звукових елементів. Така організація звуків визначає як форму твору, так і слугує своєрідним засобом музичної виразності [10, с. 252].

На основі узагальнення праць психологів, музикознавців та музичних педагогів Б. Теплової, А. Гольденвейзера, В. Цуккермана, Ю. Цагареллі, Є. Назайкинського, В. Цуккермана, В. Холопової та ін. ми визначаємо, що ритм фактично є своєрідною сукупністю наступних органічних компонентів, яку науковці визначають як **структуру музичного ритму**:

- 1) *темп* – швидкість руху звуків;
- 2) *метр* – рівномірно визначені акценти;
- 3) *ритмічний малюнок* – те чи інше групування звуків.

З урахуванням такого компонентного складу музичного ритму варто говорити про особливості організації роботи з формування почуття ритму, зокрема, музикальності – в більш широкому визначенні.

Почуття музичного ритму розуміється в психології в трактуванні видатного вченого Б. Теплової: "музичний ритм – здатність активного переживання (відображення в русі), а внаслідок цього – тонко відчувати й переживати емоційну виразність музичного руху" [9, с. 89].

Почуття ритму – важлива характеристика музикальності людини. Поряд зі звуковисотним слухом, почуття ритму є першорядним у комплексі музичних здібностей. Вивчення музичної діяльності дозволяє виділити складові компоненти цієї здібності: почуття темпу, почуття розміру (метра) та почуття співвідношення тривалостей (ритмічного малюнка).

Великі можливості щодо формування у дітей 6-7 років почуття ритму визначає **музичний фольклор**. Проте, слід конкретизувати, який саме з видів музичного фольклору найбільш доцільного щодо цього використовувати у роботі з дітьми [4; 7; 8].

В обґрунтуванні класифікації фольклору професор А. Іваницький вказує на те, що досить відособлені системи становлять насамперед дитячий фольклор: трудові пісні, інструментальна музика і танцювальне мистецтво. На його думку, "науці досі так і не вдалося знайти універсальну систематику, і різні видові системи (жанри) "мандрують" за їх місцем у різних книгах - особливо дитячий фольклор і трудові пісні. Дитячий фольклор при розгляді його інтонацій та тематики багато у чому виглядає як консервант уламків давньої міфологічної свідомості. Саме дитячий фольклор, а також магічні релікти (залишки) обрядових жанрів дають численні матеріали на користь магічно-релігійної теорії походження мистецтва" [2, с. 14].

Специфічні особливості музичного фольклору стали предметом досліджень українських учених XIX ст. К. Квітки, Ф. Колесси, М. Лисенка, М. Максимовича, О. Потєбні, П. Сокальського та сучасних науковців В. Гошовського, С. Грици, О. Дея, М. Дмитренка, А. Іваницького, С. Мишанич, О. Правдюка та ін. Їхні праці дали змогу з'ясувати, що музичний фольклор – особливий вид творчості, який узагальнює багатовіковий людський досвід і виявляє національну психологію, національну свідомість, відображає історію, філософію, мораль тощо.

Велике значення для розвитку національного музичного виховання має науковий доробок одного з перших українських музикознавців М. Грінченка, який довів необхідність вивчення в навчальних закладах національного пісенного фольклору, тісно пов'язуючи його із самобутністю української культури в регіонах. Наприклад, стовно використання фольклору Чернігівського Полісся, наукові пошуки було здійснено дослідниками В. Дубравіним, С. Пономарєвським, О. Пархоменком, В. Кирилюком та ін.

На думку С. Матвієнко, найбільшою мірою у роботі з дітьми дошкільного віку використовуються наступні види фольклору: музичний, усна народна творчість та хореографічний [5, с. 69]. Усі зазначені види фольклору гармонійно поєднуються між собою. Кожен із видів фольклору представлений низкою жанрів.

В основу сучасних програм дошкільної освіти з розділу "Музичне виховання" покладено, насамперед, дитячий чинник, який охоплює стосовно музичного фольклору:

- творчість дорослих для дітей (колискові пісні, пестушки, забавлянки тощо);
- українські народні танки, хороводи;
- творчість дорослих, яка з часом перейшла до дитячого репертуару (заклички, лічилки, ігрові пісні);
- безпосередньо дитячу творчість (скоромовки, лічилки);
- дитячий оркестр народних інструментів.

Музичний дитячий фольклор характеризується має специфічні музично-ритмічні основи на фоні достатньо різноманітного та складного ритмічно організованого музичного фольклору дорослих. Саме тому музичному керівникові слід звернути увагу на пошук ритмічних зразків музичного фольклору, на основі якого й буде здійснюватися в подальшому робота з розвитку в дітей почуття ритму.

На думку Г. Ібрагімова, основні сфери та форма музично-поетичного фольклору – слово, рух, гра на музичних інструментах. Внутрішні ритмічні основи означених сфер характерні й для кожної взятої окремо наступного виду фольклорного твору – пісні, обряди, ігри. Взаємодіючи між собою, фольклорні основ утворюють потужні жанри народного мистецтва – колискові, частівки, колісанки, поспівки, потішки, забавлянки тощо. Усе це багатство форм, типів та сфер музично-поетичного фольклору об'єднується в різноманітті природних явищ простого та складного музичного ритму [1, с. 8].

Почуття ритму розвивається у дітей у комплексі з іншими музичними здібностями (музичний слух, пам'ять, психомоторика). Процес розвитку у дітей почуття ритму проходить у кілька етапів та передбачає використання відповідного музичного матеріалу – нескладних пісеньок, ритмічних ігор та вправ тощо. На першому етапі розвитку у дітей почуття ритму засвоюються співвідношення довжин звуків та пауз, на другому – дитина починає виділяти акценти, на третьому етапі – починає сприймати швидкість перебігу звуків – тобто, власне сприймати темп.

Вже з перших занять дітей музикою слід використовувати твори, побудовані на елементарній ритмічній основі. Як правило, ними є фрагменти дитячих пісеньок, імен дітей, з яких виокремлюються короткі уривки в дводольному ритмі з чвертей, восьмих та половинних довжин. Такі ритми К. Орф називав "будівельними блоками". Й саме блоки дводольного такту є основою початкового ритмічного навчання. Вони слугують для супроводу мелодій.

Використання творів музичного фольклору у вихованні в дітей почуття ритму слід починати з груп раннього віку. У цьому віці малюкам ще важко запам'ятовувати та відтворювати музику й слово самостійно, саме тому дорослий має не тільки виконувати свою партію, а обов'язково повторювати її з дітьми. Ритмічний малюнок має обов'язково бути представленим періодом квадратної побудови (2+2). Наприклад, плескаючи в долоні, діти вимовляють: *хлоп-хлоп-хлоп* (двічі): доторкуючись носика – *пі-пі-пі*; стукаючи кулачком об кулачок – *тук-тук-тук*. Засвоївши нескладні музичні конструкції, діти 3-4 років здатні відтворювати ритмічний малюнок малих форм музичного фольклору, таких як потішки, забавлянки.

У II молодшій групі можна використовувати більш складні за ритмічною організацією вірші дводольного розміру. Так, спочатку діти прослуховують забавлянку ("Ой, чук, чук, чук"), яку наспівує музичний керівник в ритмі твору, потім – промовляють нескладний текст спільно з педагогом, а потім – в групі дітей або ж самостійно. Мелодію такої нескладної пісеньки більш дорослі діти можуть змінювати у процесі ритмізації. Також доцільно використовувати в інтерпретації твору не тільки озвучені жести, але й дитячі шумові інструменти.

У середній групі розвиток почуття ритму в дітей активізується за рахунок використання музично-ритмічних ігор, в яких озвучені жести стають більш цікавими для дітей та різноманітними.

З дітьми старшої групи використовують ся елементи театралізації на основі нескладних фольклорних творів. Наприклад, на основі пісні-казки "Два півники" можна проводити ритмізацію в ролях із самостійним вибором озвученого жесту або інструмента [3, с. 33].

I куплет

Два півники, два півники горох молотили,
Дві курочки-чубарочки до млина носили.
Цап меле, цап меле, коза насипає,
А маленьке козенятко на скрипочку грає.

(ковзні плескання)
(притопування)
(колові рухи перед собою)
(імітація гри на скрипці)

II куплет

Танцюй, танцюй, козуленько, ніженьками туп-туп,
Татусенько з матусею принесуть нам круп, круп.
А вовчок-сірячок з лісу виглядає
Та на біле козенятко скоса поглядає.

(почергові притопування)
(притопування)
(нахили головою)
(нахили головою).

Зі старшими дошкільниками роботу з розвитку почуття ритму доцільно організувати з використанням різних дитячих інструментів, проте вони повинні не тільки допомагати дитині у відтворенні ритмічного малюнку твору, але й реалізовувати ритмізацію літературних текстів. Щодо цього, краще брати відомі дітям фольклорні твори, невеликі за обсягом, проте такі, які мають широку палітру дійових осіб.

Наприклад, відому народну пісню "Ходить гарбуз по городу" можна представити у вигляді своєрідних ритмічних діалогів численних героїв, які діти передають за допомогою так званого "літнього оркестру", інструменти якого виготовлені із рослинних матеріалів.

С. Матвієнко подає такі види саморобних дитячих інструментів рослинного походження:

- пищик зі стручка акації або квасолі;
- гудочок із гарбузиння;
- свисток із лози;
- пищик з лепехи (татарзілля);
- брязкальця із засушених голівок маку [6, с. 198].

Розвиток почуття ритму у дітей 6-7 років почуття ритму повинен поєднувати роботу зі створення правильного ритмічного акомпанементу до літературного слова із виконанням різноманітних музично-творчих завдань. Діти цього віку здатні усвідомлювати поняття довгих та коротких довжин у музиці, які можна умовно позначити як *крок* (чверть) та *бігли* (дві восьмі). За допомогою нескладних фольклорних пісенок можна "складати" з дітьми своєрідну ритмічну картку твору. Наприклад, можна використовувати такі твори, як "Вийди, вийди, сонечко", "Дибидиби", "Ладки-ладки", "Іде, іде, дід, дід" та багато інших.

У роботі з дітьми важливо використовувати потенціал музично-ритмічної діяльності. Будучи найбільш поширеним видом дитячої творчості, саме музично-ритмічна діяльність пов'язує художню творчість з особистими переживаннями, адже симбіоз руху та музики має величезну силу впливу на емоційний світ дитини.

Заняття музично-ритмічною діяльністю є виховним процесом, що допомагає розвитку багатьох сторін особистості дитини дошкільного віку: музично-естетичної, фізичної, емоційної-вольової, пізнавальної. У процесі занять діти ознайомлюються з різноманітними музично-ритмічними рухами, музичними творами, набувають певних знань, умінь та навичок. У дітей виховується любов до музики, формуються музичні здібності, творчі здібності, оцінює ставлення до творів мистецтва.

Висновок

Проблема розвитку в дітей дошкільного віку почуття музичного ритму визначається важливою з огляду на оновлення змісту музичного виховання дітей. Усе більше до практики даної роботи входять зарубіжні технології музичного розвитку дитини. Проте, великі можливості щодо зазначеного, й, зокрема, розвитку почуття музичного ритму має український фольклор. Особливості використання національного музичного матеріалу в роботі з дошкільниками різного віку було визначено у даній статті.

Література

1. Ибрагимов Г. Г. Музыкальный фольклор как средство активизации развития чувства ритма у младших школьников : автореф. дисс. ... канд. пед. наук ; спец. : 13.00.02 "теория и методика обучения музыкальному искусству / Ибрагимов Г. Г. – М., 1998. – 19 с.
2. Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вузів / А. І. Іваницький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 320 с. : нот. Бібліогр. : с. 299–306.
3. Кропивницький В. І. Перші кроки у світ української народної пісні : навч. посібник для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / В. І. Кропивницький. – Хмельницький, 1998. – 151 с. : з нотами.
4. Лісовська Т. А. Розвиток чуття ритму в музичній діяльності дошкільників / Т. А. Лісовська // Вісник Черкаського університету. – 2010. – Вип. 176. – С. 86-88.
5. Матвієнко С. І. Музично-ритмічна діяльність як засіб розвитку творчості у старших дошкільників // Перспективні шляхи розвитку наукових знань (частина II): матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції; м. Київ, 26-27 січня 2019 р. – С. 19-21.
6. Матвієнко С. І. Теорія та методика музичного виховання дітей дошкільного віку : навч. посіб. / С. І. Матвієнко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2017. – 298 с.
7. Науменко Т. І. Музичне виховання дошкільників засобами українського фольклору : конспект лекцій з педагогіки / Т. І. Науменко. – К. : АПН України, Інститут педагогіки, 1995. – 64 с.
8. Садовенко С. М. Методика формування музичних здібностей у дітей дошкільного віку (на матеріалі українського фольклору) : автореф. дис. ... канд. пед. наук ; спец. : 13.00.02 "теорія та методика навчання музики і музичного виховання" / Садовенко С. М. – К., 2007. – 23 с.
9. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Б. М. Теплов. – М., Ленинград, 1947. – 334 с.
10. Українська радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан. – Т. 12. – К., 1963. – 252 с.

УДК 793.3:394.3

**ФОЛЬКЛОРНИЙ ТАНЕЦЬ ТА ЙОГО ВПЛИВ
НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ**

Булавенко О.Ю., студентка IV курсу факультету культури і мистецтв
Науковий керівник – викл. **Максименко В.І.**, кафедра музичної педагогіки та хореографії

У даній статті розглянуті питання формування особистості в контексті мистецтва хореографії. У дослідженні дана оцінка впливу занять фольклорним танцем на особистість. Структурний принцип класифікації народної хореографії має конкретно-історичний характер і допомагає реставрувати (реконструювати) ті фольклорні зразки, які були забуті і втрачені пам'яттю народу. У структурі фольклорних творів знайшли відображення багато факторів дійсності, в тому числі "відбилась" і соціально-побутова функція танцю.

Ключові слова: хореографія, фольклорний танець, виховання, творчість, особистість.

The following article discusses the issues of personality formation in the context of the art of choreography. The study gives an assessment of the impact of folklore dance classes on the personality. The structural principle of the classification of folk choreography has a specific historical character and helps to restore (reconstruct) those folkloric patterns that were forgotten and lost by people. Many factors of reality are reflected in the structure of folklore works including the social function of dance.

Keywords: choreography, folklore dance, education, creation, personality.

Проблема виховання підростаючого покоління завжди була актуальною. Незалежно від особливостей того чи іншого періоду завжди важливими залишалися питання, пов'язані з системою орієнтирів виховання, проблемою формування певної моделі особистості. "Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій є однією з вічних проблем в історії людства ... особливої актуальності і суспільної значущості набувають питання виховання і навчання майбутніх поколінь" [2, с. 16].

Важливу роль у процесі виховання естетично й емоційно розвиненої, творчої висококультурної особистості засобами мистецтва відіграє фольклорний танець, який є поєднанням мистецької і рухової діяльності людини, що відповідає її насущним потребам. Оскільки фольклорні танці найтісніше пов'язані з основними видами діяльності, а отже, вони є своєрідним способом пізнання світу природи і людського суспільства, то існує нагальна потреба визначити їх місце у системі розвитку особистості [13].

Проблема використання фольклорних танців для розвитку особистості в умовах сьогодення стоїть особливо гостро. До проблематики, дотичної до досліджуваної автором, звертається ряд науковців, такі як: В. Махров, А. Коваленко, В. Гуркова, Г. Безугла та інші. До цієї теми також звертаються А. Богород, К. Островська, А. Підлипська. Психологи С. Рубінштейн, Л. Виготський, А. Леонт'єв, Д. Ельконін. Однак доробок більшості науковців стосується розробки тематики використання окремих видів фольклорного танців, а проблематика використання фольклорних танців для розвитку особистості на сучасному етапі розроблена мало.

Метою статті є визначити вплив фольклорного танцю на розвиток особистості.

В системі мистецтва хореографії, в якості важливих елементів виділяють світоглядну, розвиваючу, інформаційно-просвітницьку, соціально-виховну, культуротворчу, експресивну, релаксаційну, комунікативну, ціннісно-гедоністичну, адаптаційну і оздоровчу функції. Варто зазначити, що хореографія є тим видом мистецтва, який здатний виховати в людині почуття відповідальності і обов'язку, увагу до оточуючих. Вивчення і включення в хореографічне мистецтво свого народу дає можливість сформувати почуття патріотизму і гордості за свою націю, сприяє збереженню національного багатства і здійснює живий зв'язок між поколіннями [10].

"Чим багатший внутрішній світ людини, тим багатші засоби його вираження – в будь-якому виді мистецтва. А мистецтво танцю – це спілкування. Тільки особистість може проявитися в ньому по-справжньому, бо їй є що сказати. Без внутрішнього багатства людини ніякий прогрес не

приносить користі. У міру розвитку танець, як вид мистецтва, пережив різні стадії. Він виконував певні функціональні завдання, як утилітарні, так і естетичні, бо є одним із засобів самовираження людини. Танець передає духовні багатства. Це емоції, почуття, це розуміння краси. Змінюється час, безсумнівно, і танець шукає нові форми, що відображають дійсність і відповідні розвитку людської свідомості, його моралі" [7, с. 23].

Як дзеркало духовного світу, естетичних устремлень певного етносу, народний танець на кожному етапі розвитку суспільства акумулює в собі й художні елементи, притаманні певній місцевості, при цьому зберігає свої основні риси та по-новому розкриває їх згідно з велінням часу та перебігом технологічного прогресу. Кожний танцювальний взірць, відібраний і вдосконалений талановитими народними митцями багатьох поколінь, входить до світової нематеріальної духовної скарбниці [5].

Нематеріальність хореографічної творчості характеризується її перебуванням у постійному розвитку, збереженні й трансформації фольклорних традицій, ритмопластичних та емоційних кодів, розвитку усіх притаманних танцю складових, збалансованих у контексті духовних, естетичних і технічних принципів.

З іншого боку, саме через "нематеріальність" танцювального мистецтва з часом втрачається безліч зразків народної творчості. Тому дуже важливими є досконала фіксація твору та його майстерне трактування.

Щодо цього визначний фольклорист, народна артистка СРСР Т. Устинова спрямовувала своїх учнів на те, що фольклорні зразки хореографічної народної творчості слід збирати у талановитих виконавців.

Класик українського мистецтва В.Верховинець прагнув показувати український народний танець у всій його "природній" красі, відмежовуючи від псевдонародного. Він був прихильником показу на сцені "незмінних" фольклорних зразків, водночас відтворюючи їх основні риси у виставах балетних театрів, заклавши міцний фундамент для творення "високого" національного хореографічного мистецтва [3].

Соціолог М. Горностаєва у статті "Естетичний смак як засіб соціального впливу" зазначає, що "...високій культурі та пов'язаній з нею від природи... витонченій здатності до її сприйняття та оцінки протиставляється несмак, вульгарність, нав'язливість й доступність популярного та масового" [4].

З початку XXI століття Україна все активніше включається в міжнародне культурне середовище. Наша країна стає впевненим учасником в процесах економічної і політичної глобалізації. Все це, з одного боку, полегшує встановлення і зміцнення міжкультурних зв'язків, з іншого, створює загрози для культурної ідентичності України.

З цієї причини останнім часом на державному рівні вживаються заходи щодо збереження культурних традицій українського суспільства, етнічного колориту. У контексті становлення і розвитку національної культури толерантність грає одну з визначних ролей. Вона сприяє формуванню в суспільній свідомості уявлення про єдиний культурний простір України. Особливо це актуально "в процесі морального виховання молоді, коли на основі традицій предків, прищеплюються гуманістичні ідеали, формуються активна життєва позиція, почуття патріотизму і любові до Батьківщини" [9, с. 177]. При цьому велике значення надається емоційній складовій виховного процесу.

Будучи частиною народної художньої культури, танцювальне мистецтво відображає відомі і близькі кожному норми поведінки в суспільстві, гендерні взаємовідносини, культурні цінності. Особливо яскраво це проявляється в народному танці. Він являє собою, свого роду, кодову систему певної нації. Людина, що знаходиться всередині цієї системи, за допомогою специфічних хореографічних елементів асоціює себе з нею, сприймає свою особистість, як невід'ємну частину національного соціокультурного коду. У ньому приховано безліч інформації, яка передається людині за допомогою системи рухів, формуванням простору і положенням танцюючих відносно один одного. "Танець – це засіб вираження емоцій шляхом постійної зміни рухів, у певному ритмі" [11, С. 12].

На думку ряду дослідників, особливо потужним інструментом формування особистісних якостей молоді є традиції української хореографічної школи, "фундамент якої складають моральні цінності православної релігії і традиції народного життя" [10, С. 23]. Дані традиції знаходять своє відображення в українському народному танці. Як кінцевий продукт взаємодії різних елементів, він здатний і покликаний відображати особливості національного характеру, ментальні риси українського народу.

Археологічні знахідки свідчать про те, що танець виник в епоху верхнього палеоліту, і сталося це задовго до виникнення музики і поезії. Танець виступає не просто одним з найдавніших видів мистецтва, а найпершим представником творчого початку в людині.

"Танець – це слово ліній людського тіла, цій мові властиво не тільки веселити, а й говорити глибокі речі людської душі" [12, с.72].

В українському народному танці роль і функції виховного та освітнього фактора виконує вміння знаходити спільну мову з партнером. У цьому процесі важливими стають навички знаходити незвичайні ходи, положення тіла і рук. Партнери ніби підлаштовуються один під одного, але при цьому тримаються на відстані, не допускають зайвого. Особливо це актуально і цікаво в вибудовуванні відносин між різностатевими партнерами в танці. В даному випадку танець спрямований на формування відповідальності, домінуючої функції чоловіка в житті, прямо пов'язаної з умінням вести партнерку в танці, бути завбачливим, надійною опорою. Все це якнайкраще формувало навички спілкування молодих людей, допомагало при виборі життєвого партнера. Формуванню певного морального образу сприяло і те, що в залежності від віку виконавець танцю дотримувався певних строго встановлених правил. "Так, дівчатам, незаміжнім, негоже було в сороміцьких танцях брати участь". Танець заміжніх жінок, як правило, супроводжувався або піснею, або частівкою, і часом – не завжди пристойного змісту" [2, с. 12].

Фольклорні танці, зокрема хороводи, супроводжували більшість народних обрядів та ігор, мають синкретичний характер, де якість кожного із взаємодіючих рівноправних видів мистецтв впливає на створення і відтворення цілісного, яскравого художнього образу.

Синкретизм хореографічного мистецтва полягає у його гармонії з музичним твором, костюмом, тощо. Усі його компоненти, хоч і мають самостійний характер, втім є невід'ємними складовими в танці. Їхня художня цінність впливає на відтворення ідеального образу хореографічного твору [6].

Різноманітність змісту і форм танцювальної культури та її складових – музики, рухів і малюнків танців, костюмів, особливої манери, характеру, взаємовідносин танцюючих, загальної атмосфери твору – формує різноманіття танцювальної народної творчості [1].

У даний час народний сценічний танець наближається до традиційного, або побутового танцю. Його сутність виражається в прагненні відобразити як регіональні особливості, так і виконавця зокрема. Незламна любов до української народної творчості, збереження національної ідентичності, традицій, багатства її зразків, шляхетність, патріотизм, потяг до художнього піднесення в розкритті образів притаманні творчості Майстрів українського народно-сценічного танцю – Василя Верховинця (Костіва), його учня Василя Авраменка та їхніх послідовників, які створюють оригінальні національні твори не копіюючи їх, а розкриваючи все нові грані українського танцю. Серед них – учень В.Авраменка, унікальна особистість у гуцульській хореографії – Ярослав Чуперчук і його послідовниця Дана Демків, а також Дарій Ластівка, народна артистка України Клара Балог, видатний український балетмейстер Павло Вірський. Їхні народно-сценічні танцювальні твори вражають особливим колоритом, творчою фантазією, шляхетністю, дотепністю, гумором, запальним настроєм, героїзмом, атмосферою свята. Ці авторські твори переконують глядача у наявності в них глибинного етнічного коду. Вони підносять самосвідомість українців, спонукають до творчості й виховання естетичного смаку [13].

Дослідники відзначають, що при передачі одного і того ж хореографічного матеріалу особливу важливість набувають якості окремо взятого виконавця. "Сценічна обробка танцю полягає в тому, щоб, зберігаючи народну основу і задум танцю, його самобутність, своєрідність і, нарешті, оригінальність малюнка і манеру виконання, збагатити його досвідом професійного мистецтва і тоді вже винести на суд глядачів. Своєрідна мова танцю, його рухи, його лексика, ніби фарби в живописі, допомагають створити картину" [12, с. 72]. Глядацьке сприйняття етнографічного хореографічного матеріалу відбувається через призму виконавського сприйняття. "Український танець – він не може бути названим інакше, тому що органічно пов'язана з українською людиною, з її натурою, з її манерою і здатністю сприймати навколишній світ, з її почуттями і обставинами життя. Коли українську дівчину або хлопця тягне потанцювати, обидва вони спираються саме на цей фундамент внутрішніх відчуттів і вкладають в свою творчість весь внутрішній світ" [2, с. 11]. Таким чином, неможливо створити народний танець без міцної внутрішньої, моральної опори виконавця. "У побуті народ танцює не для глядача, а для себе. І якщо танець перенести на сцену в цьому виді, відразу виявиться брехня ... Танець для глядача не може бути копією життєвого танцю" [3, с. 15].

"Нехай же кожний українець пам'ятає, що не повинно бути ні одного вечора, концерту, забави тощо, де не був би представлений також український танок в правдивій його красі, яку він має" [1, с. 11].

Збереження традицій танцювального фольклору, його естетики, ідеального, органічного прояву в сучасній хореографічній культурі є актуальним практичним завданням для хореографів-фольклористів, мистецтвознавців, балетмейстерів, виконавців. Вони ведуть велику теоретичну та практичну роботу на шляхах пошуку, збереження, використання та розвитку зразків

національного хореографічного фольклору – ідеальної основи українського народного танцю в побуті сучасників, професійного й аматорського народно-сценічного танцю та, зрештою, всіх різновидів хореографічного мистецтва [12].

Роблячи висновок, можемо сказати, що народна хореографія – це свого роду поліфункціональна система, яка сприяє повноцінному всебічному розвитку людини, як в удосконаленні її об'єктивних характеристик, тобто тілесної субстанції людини (фізичне здоров'я, краса будови тіла, рівна постава тощо), так і в формуванні її суб'єктивних властивостей і якостей, що складають суттєвий зміст людини, іншими словами її душевно-духовну організацію (моральні ідеали, цінності, ставлення до інших людей, силу волі тощо).

Дана проблема потребує більш глибокого і детальнішого дослідження, особливо варто дослідити можливості використання хореографічного фольклору в різновікових танцювальних колективах та вплив фольклорного танцю на виховання підростаючого покоління.

Література

1. Авраменко В.К. Українські національні танки: музика і стрій. – Голівуд-Нью-Йорк-Вінніпег-Київ-Львів, 1947. – 80 с.: іл.
2. Богород А.В. Український народний танець в писемних джерелах // Дивослово. – 1997. – №7. – С. 11-17.
3. Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю / 5-те вид., доп. – К.: Муз.Україна, 1990. – 150 с.
4. Горностаева М. Эстетический вкус как средство социального воздействия. – Режим доступа:
5. http://www.ispr.ru/BIBLIO/JURNAL/Content/Sc_05_01_Gornostaeva.htm
6. Гуменюк А. Народне хореографічне мистецтво України. – К.: АН УРСР, 1963. – 235 С.
7. Демків Д. Ярослав Чуперчук. Феномен гуцульської хореографії. – Коломия: Вік, 2001. – 168 с.
8. Єрошенко Т.І. Перспективи взаємодії соціології і освіти // Культура і освіта: науковий журнал вузів культури і мистецтв. - 2014. - № 4 (15). - С. 21-24.
9. Заїкін Н.І. Фольклорний танець і його сценічна обробка: метод. посібник / Н.І. Заїкін // Науково-методичний центр народної творчості та культурно-освітньої роботи. - В.: Петіт, 1991. - 134 с.
10. Калигін А.А. Педагогічний потенціал українського народного танцю і його реалізація в вихованні підростаючого покоління // Вісник НУКМ. - 2016. - №2 (70). - С. 178-179.
11. Карпенко В.М. Народно-сценічний танець: монографія / В.М. Карпенко, І.А. Карпенко, Ж. Багана. - М.: ИНФРА-М, 2016. - 306 с.
12. Корольова Е.А. Ранні форми танцю / Е.А. Корольова. - Кишинів, 1977. - 214 с.
13. Островська К.В. Розвиток та збереження національної хореографічної культури України // Проблеми розвитку сучасного хореографічного мистецтва та шляхи їх вирішення: Матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 лист. 2011 р. – С. 70-73.
14. Підлипська А.М. Проблеми наукових досліджень хореографічної культури України // Проблеми розвитку сучасного хореографічного мистецтва та шляхи їх вирішення: Матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 листоп. 2011 р. – Луганськ: Вид-во ЛДІМК, 2011. – С. 73-75.

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ, ІНФОРМАТИКА

Билим А. В. Задачі українського фольклору на уроках алгебри у 7 класі	3
Гапон В. М. Активізація пізнавальної діяльності як умова формування творчої компетентності учнів з фізики	6
Довбенко М. С. Програмне забезпечення для створення 3D-анімації	9
Зубрицька Д. Б. Зображення чотирикутників у паралельній проекції.....	11
Іванюк В. В. Програмна реалізація на C# розвивальної гри "Колектор".....	15
Коваленко Д. А. Візуальне програмування з "GOOGLE BLOCKLY"	17
Комісарик А. В. Основи програмованого навчання.....	20
Мисаковець С. А. Постановка задачі аналізу методів архівації даних.....	23
Павленко О. А. Значення теорії диференціальних рівнянь для практичних застосувань	25
Павленко О. А. Методи розв'язування нелінійних диференціальних рівнянь	26
Пальчуківська А. Ю. Уроки PISA для вчителів математики	28
Пирковська О. В. Задачі з параметром у сертифікаційних роботах з математики.....	32
Соляник Н. В. Системи задач прикладного змісту та їх роль в професійній підготовці спеціалістів будівельної галузі.....	37
Тихомиров Б. О. Електронна черга у поліклініку.....	38
Швидкий С. В. Віртуальні співрозмовники	39
Яценко Я. Ю. Критерії аналізу алгоритмів сортування	42

ІСТОРІЯ, ПРАВО, ПОЛІТОЛОГІЯ

Добкевич А. Р. Європейський парламентаризм: досвід та перспективи розвитку для України	45
Дученко О. О. Сміх і гумор у козацьких літописах другої половини XVII – першої половини XVIII століть	48
Лях В. М. Реформування ринку друкованих ЗМІ в Україні: зарубіжний досвід та наслідки для комунальних медіа.....	51
Пластун О. В. Встановлення радянської влади в Кролевецькому повіті в 1919 році.....	55
Примостка (Баран) М. П. Вирощування тютюну на території Чернігівської губернії у XIX ст....	57
Сохань О. М. До питання історії Ніжинського Окружного суду (друга половина 20-х років XX ст.).....	61
Чуб Д. М. Внесок Мартіна Лютера в популяризацію музичного мистецтва	65
Шебела В. В. Україна як об'єкт інформаційної експансії: прояви та методи протидії	68
Шебела В. В. Європейський Союз та Україна в контексті сучасної інформаційної політики..	71

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Балицька Г. О. Порушення мовних норм у засобах масової інформації.....	76
Бойко Т. В. Фразеологізми як засоби вербалізації емоційних станів персонажів в ідіолекті Володимира Винниченка	79
Бородавко А. О. Вживання кольору та його значення в романах "Власник" і "В зашморгу" Джона Голсуорсі.....	82
Головня Н. В. Трансформовані фразеологічні одиниці – маркери ідіолекту Михайла Стельмаха.....	85
Даниленко А. В. Особливості функціонування однорідних членів речення в ідіостилі І.Багряного	87
Донська Д. П. Вербалізація емоції СТРАХ засобами української фразеології	91
Драбинога І. А. Назви діячів-ремесників в українській фразеології та пареміології	94
Желада Ю. В. Структурно-граматичні моделі фразеологізмів зі значенням "інтелект людини" в українській мові	98
Зарванська І. Г. Складносурядні речення з єднальною семантикою в художньому мовленні Євгена Гуцала	102
Качмар І. Р. Проблема фемінізму у творах Ельфріде Єлінек і Ольги Кобилянської (компаративний аналіз роману Ельфріде Єлінек "Коханки" та повісті "Царівна" Ольги Кобилянської)	106

Козловець В. П. Прагмонімна номінація меблів у сучасній українській мові.....	109
Кудлай О. В. Специфіка вираження авторської присутності в романі Д. Г. Лоуренса "Коханець леді Чаттерлей"	112
Лотиш Н. О. Стилiстична багатобарвність старослов'янізмів у різних жанрах художньої літератури та в творчості Т. Г. Шевченка	118
Лоха А. Є. Культуроніми на позначення українських музичних гуртів – учасників Євробачення	121
Макарчук А. А. Сміслові навантаження ілюстративного матеріалу в україномовному виданні роману Ернеста Гемінґвея "Прощавай, зброє"	124
Мельник А. С. Специфіка ідіостильових особливостей вербалізованого світу емоцій Валер'яна Підмогильного	131
Микитенко А. В. Руйнація особистості й мазохізм Еріки Когут у романі Е. Єлінек "Піанастка"	134
Семеніченко Ю. Ю. Структурно-семантичні моделі складносурядних єднальних речень у художньому мовленні Валер'яна Підмогильного	137
Тертишник Н. М. Інтер'єр та пейзаж як засіб соціо-психологічної характеристики героїв роману "Власник" Джона Голсуорсі	139
Якименко М. М. Ергонімікон громадських організацій міста Прилук Чернігівської області в контексті соціокультурного простору	142
Якименко М. М. Порівняльний аналіз образів Бригітти, Паули й Еріки Когут у романах Ельфріде Єлінек "Коханки" та "Піаністка"	145

ІНОЗЕМНІ МОВИ

Балін П. П. Інтернаціональна лексика в складі сучасної німецької мови	148
Богдан В. А. Види та функції оцінювання підручників із німецької мови як другої іноземної мови	152
Богдан В. А. Дослідження особливостей фразеологічних одиниць, один із компонентів яких містить назву свійських тварин	154
Вераксич Т. В. Лексико-граматичні особливості мовлення чоловіків і жінок у медіа-просторі DEUTSCHE WELLE	157
Довгуша О. А. Функції запозичень в німецькомовному художньому тексті на матеріалі оповідань Й. Ланге.....	162
Костюк Є. А. Труднощі вивчення англomовної лексики	165
Рябуха Т. А. Сутність інноваційних підходів у процесі навчання студентів англomовного ділового писемного спілкування.....	169
Рябуха Т. А. Організація самостійної роботи студентів з використанням інтернет-ресурсів у процесі навчання англomовного ділового писемного спілкування.....	173
Шульга Н. С. Навчання діалогічному мовленню молодших школярів	177

ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Антонова О. Ю. Самостійність дитини дошкільного віку як базова якість особистості	181
Антонова О. Ю. Експериментальне дослідження формування самостійності дітей 5-7 років у дошкільному закладі та сім'ї.....	184
Бакун О. М. Особливості самопрезентації гендеру у віртуальній комунікації.....	185
Бандоля А. Ю. Стресостійкість студентів університету.....	187
Бандуріна Д. Ю. Соціальний інтелект як необхідна складова готовності майбутніх менеджерів до управлінської діяльності	189
Беретеньова А. Р. Вікові особливості розвитку навчальної мотивації у підлітковому віці.....	192
Білошицька С. В. Теоретичні засади виховання самостійності у дітей молодшого дошкільного віку.....	194
Бузюк А. О. Інноваційна культура керівника як складова його управлінської культури	198
Ващенко О. С. Індивідуальні особливості переживання художнього образу.....	201
Висовень А. В. Підтримка дітей з інвалідністю та їхніх сімей в умовах інклюзивної освіти....	203
Голован М. Ю. Гра як інтерактивний метод профілактики підліткової наркозалежності.....	206
Даниленко А. В. Сутність ризикованої поведінки молоді як соціального явища	209
Данько Д. В. До проблеми вивчення впливу інтернет-спілкування на дезадаптацію підлітків ..	211
Дешко О. О. Психолого-педагогічні передумови навчання іноземної мови учнів молодшого шкільного віку.....	215

Дяченко А. І. Теоретичні аспекти формування комунікативної компетентності у старших дошкільників.....	219
Євтушенко Д. В. Психологічні особливості розвитку мотиваційної сфери у підлітків.....	222
Зуєнко О. М. Ціннісні орієнтації студентів медичного коледжу.....	224
Ігнатенко Т. М. Особливості формування у старших дошкільників навичок сприяння соціальному здоров'ю.....	227
Кальян В. В. Особливості формування в старших дошкільників уміння економного використання матеріалів у процесі художньо-продуктивної діяльності.....	231
Козел Д. Ф. Соціальний захист дітей з інвалідністю в Україні.....	235
Короткіна О. В. Додаткова освіта як простір для соціалізації дітей.....	237
Крук А. С. Інформаційні технології в управлінській діяльності керівника закладу освіти.....	240
Куц І. Ю. Шляхи формування ключових компетентностей молодших школярів.....	243
Лежнева М. А. Особенности родительско-детских отношений в контексте формирования социально-поведенческих навыков детей с расстройствами аутистического спектра.....	250
Максименко С. Г. Особливості соціального виховання дитини в сім'ї.....	253
Матюха Є. О. Специфіка вторинної соціалізації осіб похилого віку в сільській місцевості.....	256
Медвідь С. С. Формування толерантної поведінки підлітків в умовах шкільного середовища.....	259
Мельник О. М. Особливості переживання смерті пацієнта медичними працівниками.....	262
Мионов А. В. Деликвентное поведение как способ формирования социального статуса в подростковом возрасте.....	264
Михайліченко К. В. Психологія жіночого образу в рекламі парфумів.....	266
Михайлюк Я. В. Основні аспекти соціально-правового захисту обдарованої молоді в Україні.....	268
Могильна Ю. В. Проблема адаптації у сучасній психолого-педагогічній літературі.....	270
Молібог В. В. Психологічні особливості самооцінки в підлітковому віці.....	273
Мостовенко С. М. Ціннісні орієнтації керівника як провідний фактор стратегічного розвитку соціального закладу.....	276
Рой Б. В. Значення хореографічного мистецтва у формуванні здорового способу життя.....	278
Руденко Н. Ф. Особливості соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків у закладах середньої освіти.....	281
Руденко Н. Ф. Соціально-психологічні особливості учасників булінгу в шкільному середовищі.....	284
Сокоринська М. Ю. До проблеми соціалізації дітей-сиріт в постінтернатний період.....	289
Хилько Ю. М. Соціально-педагогічна робота з учнівською молоддю у літній період.....	290
Хилько Ю. М. Щодо організації оздоровчо-виховної роботи з учнями сільської громади.....	295
Шинкаренко І. В. Духовність і ціннісні орієнтації молоді.....	297
Юрченко Л. А. Музичний фольклор як засіб розвитку почуття ритму в дітей дошкільного віку.....	300

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Булавенко О. Ю. Фольклорний танець та його вплив на розвиток особистості.....	304
--	-----